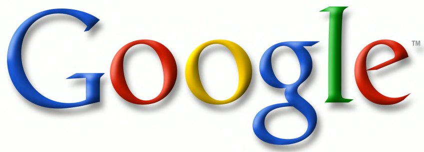
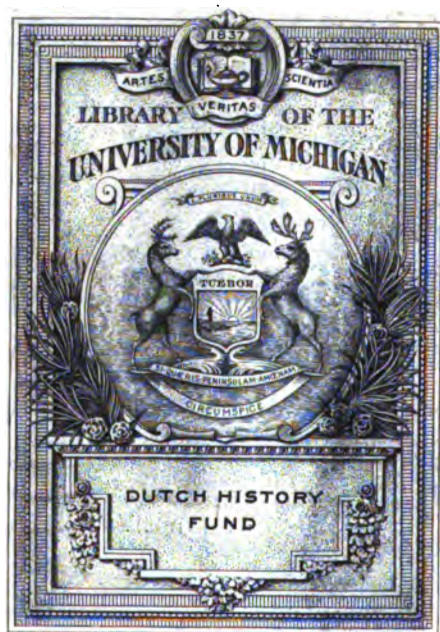

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

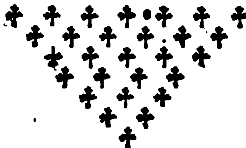
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Tweede Deels, Eerste Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXX.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Inleiding in de Godlyke Schriften van het Nieuwe Verbond, door J. D. MICHAELIS. *Uit het Hoogduitsch, naar den derden vermeerderden en verbeterden druk, in 't Nederduitsch vertaald, onder het opzigt van* F. G. C. RUTSZ, *Hoogduitsch Leeraar der Luthersche Gemeente in 's Hage. II D.* I *St. In 's Gravenhage by* J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat in Comp. 1779. *In gr. octavo,* 524 *bl.*

Nademaal de vertaaling van dit doorgeleerde Werk vlytig wordt voortgezet, willen wy niet in gebreke blyven, van den Leezeren terstond verslag van dit Stuk te geeven, zo dra het ons ter hand gekomen is. Voorgaande berigten hebben genoegzaam getoond, op welk eene waarde wy deezen arbeid van den Ridderlyken Hoogleeraar MICHAELIS schatten (*): genoeg des zal het zyn, voor tegenwoordig, den hoofdzaaklyken inhoud van dit Stuk voor te draagen, en 'er een of ander staal uit mede te deelen.

Zyn Hoogeerwaarde heeft dit, en het volgende Stuk, geschikt, ter overweeginge van 't geen dienen kan, ter algemeene ophelderinge van ieder der schriften des Nieuwen Verbonds in 't byzonder. Als daar is de Persoon, door wien, en, daar zulks te passe komt, de taal in wel-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-oeff.* VII. D. bl. 497, en *Alg. Vad. Letter-oeff.* I. D. bl. 85.

welke zy geschreeven zyn; de tyd wanneer, de gelegenheid by welke, en 't bepaalde oogmerk waar mede die Schryvers dezelven opgesteld hebben. —— Voor de overweeging deezer Stukken, nopens de Euangelien, gaat eene verhandeling over de Euangelien in 't algemeen, derzelver naam, getal, en 't geen men nopens den ophef, dien veelen van derzelver tegenstrydige verhaalen maaken, hebbe te denken; dat hem verder aanleiding geeft, om een berigt te verleenen, van de voornaamste *Harmonien* of Overeenstemmingen der Euangelien. 't Verwondert ons eenigermaate, dat wy in dit berigt geen gewag vinden van de nieuwere Engelsche Schriften van die natuur; inzonderheid van de Harmonie van MACKNIGHT, welke zekerlyk wel verdiende gemeld te worden. —— Op de afhandeling hier van, beschouwt hy verder ieder der vier Euangelien van MATTHEUS, MARCUS, LUCAS en JOHANNES, ten aanzien der opgenoemde byzonderheden, afzonderlyk. Even zo gaat hy verder na, het tweede Geschrift van LUCAS, met naame de *Handelingen der Apostelen*. Zulks brengt hem voorts tot de Apostolische Brieven, en wel, in de eerste plaatse, tot die van den Apostel PAULUS; van welke die, (blyvende de overigen tot het volgende Stuk uitgesteld,) aan de *Galatiërs*, den eersten aan de *Thessalonicensers*, die aan de *Corinthiers*, en den eersten Briev aan TIMOTHEUS, in dit Stuk overwoogen worden.

Met opzigt tot ieder deezer Schriften ontvouwt de Hoogleeraar de bovengenoemde byzonderheden met een welwikkend oordeel. En in derzelver overweeging bepaalt zyn Ed. zig niet tot het algemeene dier voorstellen, hoedanig iets in alle Schriften van die natuur ten overvloede te vinden is; maar hy legt het 'er op toe om na te vorschen, het geen daar toe eenigzins betrekkelyk geagt zou mogen worden, en 'er zyne oordeelkundige aanmerkingen over mede te deelen; waaruit zelfs eene soort van bykomende Verhandelingen gebooren worden, ter opheldering van verscheiden onderwerpen; inzonderheid raakende de Apocryphe Schriften van die dagen, den staat der Christen-Kerke in dien tyd; en zodanige heerschende gevoelens onder Jooden en Heidenen, die den grondslag waren van zeldzaame gevoelens onder de Christenen, welken in deeze Schriften des Nieuwen Verbonds tegengegaan worden. —— Men kan hier uit, te

te meer daar des Hoogleeraars beleezenheid en denkwyze overbekend is, genoegzaam afneemen, dat men in dit gedeelte weder veel weetenswaardigs zal aantreffen, en ook zomtyds iets nieuws ontmoeten; dat, schoon niet altoos even bondig uitgevoerd, meermaals egter nog wel van die natuur is, dat onbevooroordeelde letteroefenaars het zelve een nader onderzoek waardig zullen keuren.

Zie hier nog, tot eene proeve, een voorbeeld eenigermaate van die soort, in de voorstelling van des Hoogleeraars gevoelen, wegens het gebruik dat Euangelist LUCAS van de Apocryphe Euangelien gemaakt heeft, en hoe dezelven dien Schryver aanleiding gegeeven hebben, om zyn Euangelie op te stellen. —— In de Verhandeling naamlyk, voor de beschouwing van ieder Euangelie op zigzelve, heeft de Hoogleeraar het voorstel geopperd; *waarby het toekomt, dat* MATTHEUS *en* LUCAS, *desgelyks* MARCUS *en* LUCAS, *zonder elkander geleezen te hebben, zomtyds zo zeer in uitdrukkingen overeenkomen?* en zyn Ed. beantwoordt het indeezervoege.

„ Ik heb reeds in het voorgaande aangemerkt, dat de schynstrydigheden, tusschen LUCAS en MATTHEUS van dien aart zyn, dat LUCAS MATTHEUS, of, in geval men, met anderen, LUCAS tot den eersten Euangelist wilde maaken, dat MATTHEUS LUCAS nooit schynt geleezen te hebben; even dat geldt ook van MARCUS en LUCAS, en MARCUS heeft LUCAS des te minder kunnen leezen: dewyl hy laater geschreeven heeft.

„ Hier by is het zonderling, dat LUCAS, met MATTHEUS, en MARCUS somtyds in de uitdrukking zoo naauwkeurig overeenkomt, als anders onafhanklyke Auceurs, wanneer zy eenerlei zaak verhaalen, niet pleegen te doen. Wanneer MARCUS en MATTHEUS dit alleen deeden, zoo zoude het niet te verwonderen zyn: want MARCUS heeft naar het Hebreeuwsch Euangelie van MATTHEUS geschreeven; naar die zelfde spreekwyzen in alle drie de Evangelisten, ook wel één en dezelfde harde *Hebraïsmus*, en dit niet tegenstaande LUCAS goed Grieksch kan schryven; deeze overeenstemming in woorden, by menige schynbaare tegenstrydigheid in zaaken, moet eene oorzaak hebben, welken eene onderzoeking verdient".

De voorbeelden, door den Hoogleeraar opgegeeven, gaan wy, kortheidshalve, voorby. „ Ik weet", vervolgt

volgt hy, „ dit verschynzel niet anders, dan in deezervoege te verklaaren: daar waren reeds vroeger, dan de drie Evangeliën geschreeven zyn, of ten minsten eer dat MATTHEUS, in 't Grieksch, vertaald is, andere Apocryphe Evangeliën geschreeven, waar van LUCAS. Hoofdst. I. 1. gewaagt, die het oogmerk heeft, het gebrekkige van hem te verbeteren. Waar deeze even dezelfde zaak recht hadden, daar heeft LUCAS, zoo wel als MARCUS en de Vertaaler van MATTHEUS de uitdrukking uit hen behouden, en daar door komen zy onderling zoo kennelyk overeen. De uitdrukking was reeds gewoon en hun bekend, en wyl zy geen sieraad, geene eere in Aucteurs te zyn, zochten, zoo bleeven zy by dezelve. 't Kan zyn dat MARCUS en LUCAS hen ook in de schikking der geschiedenis volgen, en dat daar uit het groote onderscheid in de opvolging der gebeurtenissen by hen en MATTHEUS ontstaa, dat den Schryveren der Harmoniën zoo veele moeite heeft veroorzaakt. Dit zou voor eenen Aucteur, die geene eigenlyke belofte gedaan heeft in de orde van een Dagboek te schryven, geen misslag zyn.

„ Het geene my in deeze gedachte nog meer versterkt, is het verschynsel dat LUCAS, die anders, aan zichzelven overgelaaten, in staat is, goed Grieksch te schryven, nogthans in zyn Evangelie somtyds zulke harde Hebraïsmen heeft, welke hy misschien uit de oudere Evangelien, welker dwaalingen hy verbetert, en op fraaiheid of zuiverheid der taale niet ziende, behield". Dit staaft onze Hoogleeraar weder met een aantal voorbeelden, die wy, om bovengemelde reden, agter laaten; en tevens om hier nog plaats te geeven, aan 's Mans bedenkingen, waar mede hy beweert, dat de *Apocryphe Euangelien* aanleiding tot het *Euangelie* van LUCAS gaven.

„ LUCAS, zegt hy, meldt ons zelfs de aanleiding, welke hy tot schryven hadt, naamlyk, dat hy van voorneemen zy, een gegrond bericht van CHRISTUS Leevensgeschiedenis te geeven, *dewyl veelen de handen daar aan hadden geslaagen, om een verhaal van* CHRISTUS *werken te leveren, welke haare volkomene zekerheid hebben.* Hy moest aan deeze *veelen* iets te berispen vinden, anders zou hy zich niet hebben laaten beweegen, van even dezelfde stoffe te schryven, welke zy reeds verhandeld hadden.

Want

Want welk verstandig mensch zal dus denken: *dewyl de Geschiedenis reeds door veelen toereikend geschreeven is, zoo wil ik ze ook beschryven.*

„LUCAS schreef gevolglyk zyn Evangelie, met dat oogmerk, om de misslagen van CHRISTUS Leevensbeschryvingen, door anderen opgesteld, te verbeteren. Misschien zworven 'er destyds diergelyke veele in de weereld, en als men de oudste Evangeliën leest, welke in FABRICIUS *Codex Apocryphus* gevonden worden, zoo geeven ze dikwerf licht aan LUCAS, en toonen aan, wat voor valsche verhaalen hy door zyn Geschrift hebbe willen te niet doen, of verbeteren. Intusschen merken nochtans GRABE en MILL, al veelligt niet zonder grond, aan, dat het schyne, als of LUCAS, zich inzonderheid tegen het Egyptische Evangelie aankante, welks overblyfzels de Leezers in FABRICIUS *Codex Apocryphus N. T. pag.* 335—337. kunnen vinden. De Esseensche Secte bloeide destyds in *Egypten*, en de inhoud der overblyfzelen uit dit Evangelie doen duidelyk zien, dat het door Esseners moet geschreeven zyn, vermist hunne mystieke gedagten en hunne stellingen, welken den echt verbieden, in het Egyptische Evangelie gevonden worden. 't Is jammer, dat wy van het Egyptische Evangelie niet meer over hebben, door welks vergelyking deeze gedachten van GRABE of versterkt of wederlegd kon worden: want volkomen gewis is ze zeker niet. Sommigen zien het Egyptische Evangelie voor het oudste onder alle Apocryphe Evangeliën aan, en dan moest LUCAS hetzelve wel buiten twyfel bedoelen. LARDNER in tegendeel (*) stelt het in de tweede Eeuw. Zonder dit te beslissen schynt my, nochtans, zo veel klaarblyklyk te zyn, dat LUCAS zyn oogmerk somtyds op Essenisch gevoelende Leezers, of tegen Teksten voor het Essenisch gevoelen pleitende, richtte.

„Ik geloof dat het der moeite zou waard zyn, om over hem een *Commentarius* uit de overblyfzelen der Apocryphe Evangelien, of verhaalen van JESUS, te schryven: welker dwaalingen ons misschien somtyds konden onderrichten, waarom hy deeze of geene berichten gegeeven, of zich van 't één of ander woord bediend hebbe.

„ LU-

(*) *Credibility of the Gospel History.* Vol. 2. en *Suppl.* Vol. 2. pag. 286.

„ LUCAS is de eenigste onder de Evangelisten, die het byzonder bevel van CHRISTUS heeft opgetekend, dat zyne Discipelen in *Palæstina* hunne akkers (welke hun toch in de vervolging zouden ontnomen worden) verkoopen, en het geld den armen zouden geeven: een bevel dat niet alle de gemeenten aanging en nochtans den *Jooden* in *Palæstina* zeer noodig was, wanneer hunne akkers hun niet tot een' valstrik verstrekken, en wederom in het Joodendom zouden te rug trekken. Hoofdst. XII. 33. 34. Even dees LUCAS meldt ook de byzondere inrichtingen der Kerke te *Jerusalem*, waar aan de overige Kerken geen aandeel zouden neemen. *Handel.* IV. 32. V. 11. en VI. zeer breedvoerig dat naamelyk de leden deezer Kerke hunne eigendommen verkocht en eene gemeenschap van goederen opgericht hebben. Met het hoofdoogmerk van de *Handelingen der Apostelen* heeft dit niets te doen. Dan vermits de *Essenen* zonder eigendom, en in eene gemeenschap van goederen leefden, zoo schynt hy deeze inrichting der Gemeente te *Jerusalem*, welke met de hunne gelykvormig was, daarom te verhaalen, ten einde hy ze te eerder mogt' winnen.

„ Niemand onder de vier Evangelisten verhaalt het gesprek van GABRIEL met MARIA, dan alleen LUCAS. Hoofdst. I. 26—38. en wel denkelyk om een valsch bericht van een ander Evangelie te verbeteren, waar van ik geloof de overblyfzels in den *Coran* aangetroffen te hebben. 't Is naamelyk bekend dat MUHAMMED zyne meeste berichten van CHRISTUS uit de valsche Evangeliën neemt, die, ten zynen tyde, menigvuldig in *Arabiën* omzworven. Ik vind in het derde Hoofdstuk een breedvoerig, maar onecht verhaal der meeste omstandigheden van JOANNES en CHRISTUS geboorte, welke LUCAS *getrouwer* verhaalt. Ik geloof even daarom, dat MUHAMMED, of zyn dienstbaare geest, hetzelve uit geen ander Evangelie hebben overgenomen, dan uit dat geene hetwelk LUCAS tracht te verbeteren: voornaamlyk om dat 'er zo iets in is, 't welk, geheel tegen den aart van MUHAMMED, de aanbeveeling van een' eeuwigen maagdom betreft, aan welke Leere de *Essenen* waren overgegeeven: en vermids CHRISTUS in dit verhaal het *Woord Gods* genoemd wordt, een naam, dien hem de aanbidders der Egyptische of Oostersche Philosophie plagten te geeven. Na dat MUHAMMED de onbe-

bevlekte geboorte van MARIA, haare opvoeding in den Tempel, de verkondiging der geboorte van JOANNES *den Dooper*, en het ſtom worden van ZACHARIAS verhaald hadt, zoo meldt hy *Sur.* III. vs. 40—43. *De Engel hebbe tot* MARIA *gezegd; God belooft u zyn* WOORD, *wiens naam is*, MESSIAS, JEZUS *de Zoon van* MARIA (LUCAS meld ook, vs. 31. 32. breedvoeriger de naamen, die de Engel aan het beloofde Kind gegeeven hebbe,) *die vermaard zal zyn dit en het toekomend leeven* (LUCAS οὗτος ἔσται μέγας) *en uit hem die tot God durven naderen. Hy zal de lieden in de wieg aanſpreeken, als een oud Man, en zal van de Heiligen zyn.* —— Zy hebbe daar op geantwoord: *Myn Heer hoe zal ik eenen Zoon baaren, vermits geen Man my heeft aangeraakt, en*, (gelyk hy 'er, Hoofdſt. XIX. 20. by voegt,) *ik geen Hoer ben. De Engel hebbe geantwoord: God ſchept wat hy wil, en wanneer hy ſpreekt: wordt! zo wordt het*, enz. In het negentiende Hoofdſtuk wordt zelfs het geſprek in diervoege voorgeſteld, als of de Engel MARIA, afgezonderd van de haaren, in een geſtalte hebbe gevonden, welke haar noodzaakte den ſluier over te werpen: en dat zy het eerst voor haare kuiſchheid bezorgd geweest zy, en tot hem gezegd hebbe, *ik vlugt voor u tot God*, (dat is om Godswille benadeel my niet) indien gy Godvreezend zyt. Men zal in den *Coran* nog meer overblyfzels van de valſche Euangelien vinden, waar uit men FABRICIUS *Codex Apocryphus* konde vermeerderen. MUHAMMED veranderde ze maar een weinig, en droeg ze in zynen ſtyl voor.

„Het geen wy, Luc. XVII. 20. 21. leezen, zonder dat het een ander Euangelist meldt, ſchynt eene verbetering van 't valſche verhaal te zyn, 't welk in het Egyptiſche Evangelie gevonden werdt, en by FABRICIUS aldus luidt: *daar vraagt iemand aan den Heere, wanneer zyn Ryk zou komen? en hy ſprak: wanneer gy het kleed der ſchande met voeten treed* (dat is, uwe naaktheid niet meer bedekt maar naakt gaat,) *wanneer twee één worden*, (dat is denkelyk wanneer het manlyk en vrouwlyk geſlacht ophoudt en alle Menſchen wederom *Hermaphrediten* worden) en het uiterlyke zo als het innerlyke, en *de man met de vrouw, noch man noch vrouw.* Deeze vraag was aan JESUS gedaan, maar het antwoord was verkeerd gemeld, en dat geeft ons LUCAS *echter.*

De tegenwoordige Vyanden van den Godsdienst,

VOLTAIRE en anderen, pleegen van de Apocryphe Euangelien, waar van zy een zeer groot getal opgeeven, veel ophefs te maaken, en te vermoeden dat daar in wie weet wat gestaan mogt hebben, welk verlies voor ons onherstelbaar is. En wat dan? Wanneer men uit hunne overblyfzels zal oordeelen, veel belachlyks en klaarblyklyk fabelagtigs, dat toch deeze mannen, die zich aan den Godsdienst, gelyk hy is, aan de verstandiger Euangelien stooten, niet zouden voortrekken en gelooven willen! Het ging, gelyk haar het algemeenlyk gaat, eene geschiedenis welke veel opspraaks maakte en uit hooren zeggen door yverige bewonderaars, die anders van eene verschillende denkwyze waren, verhaald, was onder het verhaalen gelyk een sneeuwbal aangegroeid en veranderd. Zy is daarom niet onwaar, want dit geschied ook by waare gebeurtenisfen, dat zy in het begin in mondelyke verhaalen wasfen. Men lette slechts op de eerste berichten van Veldslagen, voor zo veel als dezelve niet echt, maar uit hooren zeggen zyn. LUCAS heeft ons eenen grooten dienst beweezen, dat hy deeze berichten zuivert, en hy gedraagt zich hier by gelyk men zich gedraagen moet, hy onderzoekt tot dat hy ooggetuigen vindt, en vraagt die, wat aan de geschiedenis waarheid, wat een byvoegzel van het verhaalend gerugt zy? Het gevolg is, door zyne echtere berichten verdweenen grootendeels de slegte en ligtgeloovige Euangelien. Kan dit een waar verlies voor de Geschiedenis van CHRISTUS zyn?"

Boet-predikatien over JEREM. XLV, *gedaan te Utrecht, door den Godzaligen Leeraar* J. V. LODENSTEIN; *niet lange voor het bittere noodjaar* 1672, *thans in niet ongelyke kommerlyke omstandigheden van ons Vaderland, uitgegeeven met eene Voorreden, weinige Aantekeningen, en twee Leerredenen, door* CORN. BRINKMAN, *Bedienaar van het Heilig Euangelie, te Dirksland. Te Utrecht by* S. de Waal en G. v. d. Brink Jansz. 1779. *In gr. 8vo.* 175 *bl.*

De Eerw. JODOCUS LODENSTEIN, voor meer dan honderd jaaren Leeraar der Gemeente te *Utrecht*, en bekend door zyne *Beschouwinge Zions*, *Weegschaal der Hei-*

Heiligen, *Gedagten over den Sabbath*, en bovenal door zyne *Gezangen*, heeft in de jaaren 1664 en 1665, op een tyd, waar in Nederlands Koophandel ter Zee deerlyk benadeeld werd, vooral door de Nabuurige *Engelschen*, zestien Boetpredikatien gedaan, die de Eerw. BRINKMAN, thans tydig keurt den *Nederlanderen* aan te bieden. De wyze waar op zy hem in handen gekomen zyn, geeft hy zelve in deezervoege op. „ Voor zeven-en twintig jaaren, toen ik Proponent was, geraakte ik in kennis met, en genoot toen, en vervolgens, beroepen en Predikant te Ingen zynde, de gulle en Christlyke Vriendschap van den uitmuntend Godvrugtigen Heer JAN DE WAAL, Droogist en eerwaardig Ouderling der bloeiende Gemeente te *Utrecht*. Myne verplaatzing brak wel, den tyd van twintig jaaren, de oefening van Vriendschap af; maar rukte geenzins den wortel der Liefde en der dankbaarheid uit myn hart. 's Heeren goede Voorzienigheid bragt my voor vier jaaren weder te *Utrecht* ter bekominge van eene noodige en aangenaame *Hulpe tegen over my*: toen wierd onze onderlinge en nuttige Vriendschap weder hernieuwd: dan voor twee jaaren op den 16 Junius 1777, behaagde het den Hemelschen Vader dit zyn gelief'd Kind, zeer schielyk en zagt, zyne Vrouwe en twee Kinderen en ook ons, te ontrukken, en in zyne Zalige nabyheid en onmiddelyke gunstgenieting over te brengen. Uit den nagelaaten schat van deezen zaligen Vriend, hadt de Zoon SAMUEL DE WAAL, een naarstig Boekhandelaar en Drukker te *Utrecht*, de goedheid van my, ter gedagtenisse van zynen waardigen Vader, dat *Handschrift*, tot een zeer bevallig geschenk toe te zenden. Voor zo verre, Weduwe en Kinderen van mynen geëerden Vriend JAN DE WAAL my hebben kunnen berichten, heeft een Grootmoeder, welke een der gemeenzaamste Vriendinnen van den grooten LODENSTEIN geweest is, hetzelve geschreeven, het zy dan uit de Schetsen van den waardigen Man Gods, het zy uit zynen Predikenden Mond het zaaklyke verstandiglyk opvattende. —— Hier uit kunt gy, geneegene Leezer, dan ook opmaaken, dat dit wel te houden is voor een egt werk van Vader LODENSTEIN, hoewel niet voor *volkomene* Predikatien; maar meer voor korte en zaaklyke Schetsen. Wy hebben, om het Werk van dien zo beminnelyken Leeraar zoo zuiver mede te deelen als mogelyk was,

 ons

ons opzettelyk onthouden van alle veranderingen en aanvullingen, behalven die noodig en zeer kort waren."

In het doorleezen deezer Leeredenen, of liever Schetsen, hebben wy niet kunnen vinden wat dezelve zo zonderling toepasselyk maakt op onze tegenwoordige tydsomstandigheden. De zonden, die 'er in bestraft, en de pligten waartoe 's Lands inwoonders opgewekt worden, zyn van zulk eenen aart en derwyze voorgesteld, dat ze op alle tyden, wanneer een Land zondig is, en door gevaaren gedreigd wordt, passen.

De eenige plaats, die rechtstreeks op de eenigermaate tegenwoordige omstandigheden, door den Eerw. BRINKMAN in zyne Voorreden, aangeweezen, staat, is in de achtste Boet-predikatie, waar hy zich dus laat hooren, ,, Gaat nu eens weder onzen toestand beschouwen, wat ,, heeft de Heere nu veele jaaren wonderlyk met ons ge- ,, twist, door *water*, dan door *droogte*, dan door *ongedierte*, dan door *pestilentie*, dan door *branden*. Het is ,, u dikwyls gezegd; maar nu raakt het aan onze Neering, aan onzen Koophandel, aan de *Oostindische Compagnie*; zouden wy het nog niet zien? God heeft ons ,, eenen wederpartyder verwekt, de *Luipaard* waakt tegen onze Steden, die neemt onze Schepen weg (*). ,, De Koophandel is *onze Afgod*, daar in komt Hy ons ,, nu bezoeken; wy zien het voor onze oogen, en het ,, is klaarblyklyk, dat *de olie onzer regterhand roept* (†), ,, en het als met *heldere zonnestraalen* geschreeven is." — Weinig laat hy zich over 's Lands toestand uit dan in algemeene bewoordingen: wy zullen 'er nog een Stukje van ten voorbeelde opleveren. ,, Heeft," luidt zyne taal in de zestiende Boet-predikatie, ,, Heeft de Hee- ,, re

(*) Hier maakt de Eerw. BRINKMAN eene aantekening betreklyk tot de schaden ons door de *Engelschen* in de Jaare 1664 toegebragt.

(†) Dit is, zegt de Eerw. BRINKMAN, in eene *Aant.* een spreekwoord der Oosterlingen, dat SALOMO gebezigd heeft, Spr. 27. 16, en dat te kennen geeft, *eene duidëlykste bekendmaaking, welke men niet verhinderen kan*, alzo min als iemand die sterkriekende olie, balsem, zalve, in zyn regtehand heeft, de verspreiding der reuk kan voorkomen. ——— De *ongeletterde* kan onze *Randschryvers* raadpleegen; den *Geleerden* is het onschatbaare werk van SCHULTENS bekend.

„ re niet in veele jaaren getoond, dat hy in tegenheid met
„ ons wandelt? Ik bekenne. Hy heeft ons *verademing ge-*
„ *schonken;* waar voor wy Hem grooten roem toebrengen
„ gen moeten; maar die daar uit besluiten wil, dat God
„ op ons niet vertoornd is, dat hy met ons niet in tegen-
„ heid wandelt, die zoude wel dwaas zyn; men heeft
„ zyne oogen maar open te doen om het tegendeel te
„ zien. God stuurt ons zulk een Oorlog toe om ons
„ *klein* te maaken, om ons tegen malkanderen in stukken
„ te stooten. Wy dryven als *twee flesschen* op Zee, en
„ als die tegen den anderen stooten dan moeten ze bar-
„ sten: en ô hoe verschriklyk stooten ze nu tegen mal-
„ kanderen! *En merken wy dat niet op? zoeken wy evenwel*
„ *niet groote dingen?* Ziet men dat de *hovaardy* minder
„ werd? Zyn de lieden niet bezig *om maar goederen by*
„ *een te schraapen*, even veel hoe zy ze verkrygen? En
„ als gy die goederen vergaderd hebt, *Zyt gy als een*
„ *Veldhoen, die eijeren vergadert, maar niet uitbroeidt, en*
„ *op 't einde zult gy dwaas zyn.* ... Hoe ziet men de Men-
„ schen draven *om staaten?* Wat zyn 'er niet al *Kuipery-*
„ *en?* een ieder zoekt de zynen maar groot te maaken!.
„ Wat heerscht 'er *een pracht* in het bouwen van hui-
„ zen, en het kostlyk opcieren? Een ieder stelt zyne
„ huishouding zoo aan dat hy pas toekomt? Eischt dan
„ een kwaade tyd dat men schattingen geeven moet, dan
„ is ieder even gevoelig.... De pragt in kleederen,
„ waar is die vermindert?

„ Men stygt in de hoogte, en dat in een tyd, waar in de Heere met Kanon blixemt en dondert!"

Deeze Schetzen zyn, de een min de ander meer uitgewerkt, doorgaans vry afgebrooken, en, uit dien hoofde, niet zelden duister. De taal en styl draagen merktekenen van de voorgaande Eeuwe: gelyk de Leezers uit de boven gegeevene stukken reeds zullen kunnen opmaaken.

Agter deeze Boet-predikatien heeft de Eerw. BRINKMAN twee zyner eigene Leerredenen gevoegd; door hem in dit jaar te *Utrecht* uitgesprooken, en hem door verscheidene ter leezinge verzogt, die hy het in geschrifte afsloeg; maar thans, by wyze van toegift, in gedrukte Bladen, aan de Verzoekers, en aan allen die lust daar toe hebben, schenkt. Deeze hebben tot Texten PS. XXXVII. 5. en JOAN. XVI. 12—13[a]. en zyn, in den gewoonen trant uitgewerkt.

De

De Vriend der Jonge Juffrouwen, door den Eerwaardigen Heere JAMES FORDYCE. *Doctor in de Godgeleerdheid. Uit het Engelsch vertaald. IIIde Deel. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel. 1779. 300 *bl. in 8vo.*

De Eerwaarde HULSHOFF merkt, in zyne *Verhandeling over de Zedelyke Opvoeding*, aan, „ Waarlyk „ het strekt der Vaderlansche jeugd niet tot Eer, dat „ ze zich tot hier toe heeft kunnen verzadigen met „ maar twee of drie drukken van den Engelschen *Spectator* of *Guardiaan*". Is deeze bedenking gegrond, gelyk ze ons met de daad voorkomt, dan strekt het der *Nederlandsche Jufferschap* tot Eer, dat zy den eersten Druk van den *Vriend der Jonge Juffrouwen*, zo greetig gezogt hebbe, dat de herdruk daar van noodig geworden is. In *Engeland*, 't is waar, werdt het met zo veel graagte ontvangen, dat het, in weinig maanden, viermaalen moest herdrukt worden; doch de naam van een hooggeagt Leeraar, by de eigen Natie, weet elk, is in deezen zeer bevorderlyk. Wat hier van ook zyn moge, de eerste Druk van dit hoogstnuttig en aangenaam Werkje (*) was reeds voor eenigen tyd uitverkogt, en de Uitgeevers zyn te raade geworden om het andermaal ter Drukpersse te geeven: en voegen 'er thans een *Derde Deeltje* by. ——— Een *Derde Deeltje* daar het oorspronglyke slegts Twee behelst! —— Ja, Leezers, dit moge vreemd luiden: doch het Voorbericht des Vertaalers heldert deeze duisterheid op: wy zullen 'er uit overneemen, 't geen dienen kan om den oorsprong van dit Stukje te ontvouwen.

Volgens berigt des Vertaalers, heeft de Eerw. FORDYCE, „ zints de uitgaave van zyn *Vriend der Jonge Juffrouwen*, een en ander Stukje uitgegeeven, welke niet ongevoegelyk een *Derde Deeltje* konden opleveren". Deeze stellen, benevens de *Raadgeevingen eens Vaders aan zyne Dogters*, uit eene andere pen gevloeid, dit Deeltje zamen.

„ Het eerste Stukje van 't zelve *Over het Character en Gedrag der Vrouwelyke Sexe, en de Voordeelen, die Jon-*

(*) Van 't zelve hebben wy verslag gedaan in onze *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* I. D. 1 St. bl. 105 en 259.

Jonge Heeren kunnen trekken van de Verkeering met Deugdzaame Juffrouwen, is oorſpronglyk eene Redenvoering, genomen uit eene Verzameling van Leerredenen voor Jonge Heeren, die de Heer FORDYCE, voornaamlyk ten hunnen dienſte, hadt opgeſteld, en ten oogmerke hadt, in 't licht te geeven; gelyk hy met de daad gedaan heeft, en die eerlang vertaald onder den tytel van *de Vriend der Jonge Heeren*, het licht zullen zien. Doch die eerwaardige Heer deeze Redenvoering nader overweegende, oordeelde dat ze even zeer de Jonge Juffrouwen betrof, en ſprak dezelve, voor 't grootſte gedeelte, op den eerſten dag des Jaars MDCCLXXV, openlyk uit, in *Monkwell-ſtreet Capel.* 't Geen hy toen voordroeg, heeft hy naderhand verder uitgebreid, en de Redenvoering kreeg daardoor zulk eene lengte, dat hy het voor den Leezer dienſtig keurde, die in drie Deelen te ſchiften; waar van wy, in onze Vertaaling, drie Redenvoeringen gemaakt hebben. —— Dit Stukje kwam ons voor, een' geſchikten overgang te maaken van den *Vriend der Jonge Juffrouwen* tot den *Vriend der Jonge Heeren.*

„ Het tweede Stukje, getyteld Raadgeevingen eens Vaders aan zyne Dogters, door wylen Dr. GREGORY van *Edenburg*, hadden wy oorſpronglyk geſchikt, om, als een Aanhangzel, te voegen by de Tweede Uitgave van den *Vriend der Jonge Juffrouwen;* maar de bovengenoemde Redenvoeringen deeden ons van beſluit veranderen, en dit klein, doch dierbaar, Stukje, tot een tweede in dit Derde Deeltje aanneemen. „ Dat de volgende Brie„ ven", dus drukt zich de *Engelſche Voorredenaar* uit; want deeze Raadgeevingen zyn Briefswyze voorgeſteld, „ door eenen teerhartigen Vader, als hy in een ver„ zwakkenden Staat van Gezondheid was, tot onderwys „ zyner Dogteren geſchreeven, en oorſpronglyk niet „ geſchikt zyn, om openbaar uitgegeeven te worden, „ is eene aanpryzende omſtandigheid voor allen, die de„ zelve in 't licht van vermaaningen en raadgeevingen „ beſchouwen. In zodanig een gemeenzaam en huislyk „ onderwys wordt niets aan vooroordeelen, aan gebrui„ ken, en door gewoonte gewittigde begrippen opge„ offerd. Vaderlyke Liefde, Vaderlyke bezorgdheid, „ ſpreekt hier vry uit, zonder eenig bedwang, zonder „ eenige vermomming. Eens Vaders yver tot onderwys

„ zy-

„ zyner Dogteren, in alles wat eene Vrouwe beminne„ lyk kan doen worden, met eens Vaders vaardige be„ vatting van alle de gevaaren, die maar al te dikwyls „ ontstaan, zelfs uit de pooging om beminnelyk te wee„ zen, verschaffen zyne raadgeevingen, en doen hem „ letten op duizend kleine bevallig- en welvoeglykheden, „ die den keurigsten Zedenschryver zouden ontsnappen, „ als hy dit onderwerp alleen by bespiegeling, en zon„ der daar in deel te neemen, behandelde. Alles is in „ beweeging, wanneer het zo tedergeliefde voorwerpen „ betreft. —— By den Schryver deezer Brieven wa„ ren de Vaderlyke tederheid en waakzaamheid verdub„ beld: dewyl hy, ten tyde als hy ze schreef, Wedu„ wenaar was; de dood had de Jonge Juffrouwen be„ roofd van haare uitmuntende Moeder. Zyn eigene „ wisselvallige staat van gezondheid boezemde hem de „ tederste bekommernis in voor haar welweezen". —— Toen eene *Fransche Vertaaling* van dit Werkje, in den Jaare MDCCLXXV, te *Leyden*, het licht zag, hebben wy het aangekondigd, en 'er een berigt van geplaatst (*). De Voorberigt Schryver merkt aan, „ dat de inhoud, de denkwyze, en de schryftrant, in deeze *Raadgeevingen* zodanig zyn, dat elk dit Werkje een plaats by de hooggeschatte Schriften van FORDYCE zal waardig keuren, en ons danken voor de bewaaring van een geschenk, 't geen op zichzelve, als een klein Boekske, ligt zou verzworven, of althans niet, naar verdiensten, behandeld zyn".

Het derde en laatste Stukje, in dit Deeltje begreepen, *De Tempel der Deugd*, is door den Eerw. FORDYCE opgesteld, ten dienste van een jong Heer, zyner opvoedinge en zorge toevertrouwd, wiens speelend vernuft zodanig een leerwyze vorderde. „ Het onderwerp, daarin be„ handeld, moet," gelyk de Schryver van den tweeden [Engelschen] Druk verklaart, „ zich aanpryzen by alle „ Liefhebberen der Deugd; doch deeze maaken, zo te „ dugten staat, de grootste menigte niet uit, en hoe „ een gering getal van deezen hebben ooit den naam van „ dit Werkje gehoord? Zy, die 'er van hoorden, von„ den zich, mogelyk, door den Tytel opgewekt, om 't „ zelve in te zien als een Stukje, 't welk hun een voor„ werp

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. 1. St. bl. 231, enz.

„ werp aanboodt, welks enkel vermelden hunne zielen „ met eerbied vervult. Indien zy, op een nader inzien, „ bevinden, dat het hunner aandagt waardig is, of een „ aandoenlyk hart smaakt, zullen zy, misschien, zich „ opgewekt vinden, om 'er voordeelig van te spree- „ ken by hunne vrienden, en bovenal by de Jeugd, „ wier bevordering zy zo wel als de Uitgeever, be- „ oogen, en ernstig wenschen te bevorderen. —— „ Terwyl de Voorstanders der *Ondeugd*, met den dek- „ mantel des *Vermaaks* omhangen, alle kunstenaaryen in „ 't werk stellen, om de Jeugd van beide Sexen te ver- „ lokken; zullen de Voorstanders der *Deugd* zich be- „ naarstigen, om hun onder hunne hoede te neemen en „ tot haaren Tempel te geleiden, als de eenige verblyf- „ plaats van waare Gelukzaligheid: en zullen zodanige „ Reizigers mogelyk niet min behaagen vinden in dat „ pad, daar het eenig vermaak aanbiedt, de streelende „ aandoeningen der Verbeeldingskragt met de overtui- „ ging van het Hart verééniggende: om aan te toonen, „ dat die Godin, zo noodig geëerbied, haaren Dienaa- „ ren en Dienaaressen geen genoegen ontzegt, en zo „ wel beminnelyk als agtenswaardig is.

Vermids in dit Stukje zo wel Vrouwlyke als Manlyke Characters voorkomen, heeft men het niet oneigen gevonden 't zelve laatst te plaatzen en tot een overgang te doen dienen tot den meergemelden *Vriend der Jonge Heeren* van den beroemden FORDYCE, onzen Landgenooten, door zyn *Vriend der Jonge Juffrouwen* zo bekend, en hooggeagt by het verstandigst en deugdzaamst gedeelte.

Hoe treffelyk, (om uit dit laatste, eene andere proeve op te geeven,) is de Beschryving van den *Tempel der Deugd.* Derwaards heen gebragt, en dien, naa het doorstaan van veelvuldige moeilykheden, en het overwinnen van een groot aantal verzoekingen, bereikt hebbende, spreekt de Gids. „ Deeze, myn Zoon, is de Tempel der DEUGD, en de verblyfplaats der *Gelukzaligheid.* Van hier is voor altoos het schriklyk Monster en diens rampzaligen Medegenoot, die u, korts, zo zeer deeden beeven, uitgeslooten. Hier spreit de *Zwaargeestigheid* nooit haare vaale wieken uit. Tot die zegeryke plaats mogen de *Knaagende Zorgen* en *Vreesagtige Vooruitzigten*, met den helschen trein van bitteren *Twist*, blinde *Woede*, woeste *Wraakzugt*, scheelziende *Jalousy*, felle *Haat* of knarse-

se-

ſtandende *Nyd*, verſlindende *Zinnelyke lust*, en bleek *Berouw*, nimmer naderen. Noch de vadzige, noch de drukbezige Aanhangers van VERMAAK kunnen zulk een zuivere lugt ademen. De volvrolyke Dienaars deezer Godinne, de Ingezetenen van dit Gewest, ſlyten hunne uuren, in eene geſtadige werkzaamheid, zonder vermoeïenisſe; zy ſmaaken een nooit walgend vermaak, verdeeld in verſcheide feesthoudende hoopen, die beminnen en bemind worden, die wederkeerig elkanders bevordering bewerken, zonder eenigen anderen ſtryd dan wie de diepſte hulde, en aanneemenswaardigſte dienst zal betoonen aan hunne algemeene Opperheerſcheresſe, die zy weeten dat haare edelſte geſchenken den werkzaamſten en verdienstlykſten toereikt".

Hier aan beantwoordt het Beeld der Godinne zelve, die beſchreeven wordt, „ als de Dogter van onſterflyke Wysheid en Liefde. Zy werd te gelyk gebaard met GELUKZALIGHEID, haare Zuster en Gezellin, en van den Hemel op aarde gezonden als de grootſte Vriendin der Menſchen, en de veiligſte Beſtuurſter des leevens, de Beſchermgodin der Jeugd, de Eer der Manbaare Jaaren, en de Troosteresſe des ouderdoms. Door haare onderwyzingen en wetten word de Menschlyke Maatſchappy gevormd en houdt ſtand, en de Menschlyke Natuur met haar verkeerende verkrygt iets Godlyks". In dien zelfden ſmaak vinden wy den geheelen ſtoet die haar omringt afgebeeld.

Byzonder opmerkenswaardig zyn de Characters der Perſoonadien aan deeze Godin voorgeſteld, wier gedrag ontvouwd en door de Deugd beloond wordt: onder andere wordt ingevoerd, „ een Jonge Vrouw, in de vaag van jeugd en ſchoonheid. Zy hadt rouwgewaad aan, haar voorkomen toonde eene onbezorgdheid voor optooi, waar aan een kwynend en nedergeſlaagen oog wel beantwoordde. Zy hieldt het op den grond gevestigd, terwyl de *Voorleezer* haar dit merkwaardig getuigenis gaf; dat zy, een hoog bejaard en allerbraafst Vader hebbende, met twee jonge Broederen, door den dood haarer Moeder aan haare zorge overgelaaten, door haare beſtendige oplettenheid en wakkeren vlyt, den eerſten gekoesterd en de laatſten opgevoed hadt, voor beiden, door eerlyken arbeid, een voegzaam onderhoud verſchaffende; dat zy, om deeze moeilyke taak des te beter te volvoeren,

de

de verlokkendste Huwlyks aanbiedingen hadt afgeslaagen, door het vast besluit, om den last, dien de Voorzienigheid op haare schouders gelegd hadt, nooit aan eenen Man over te draagen; dat zy, ten laatsten, haars Vaders oogen geslooten, en haare Broeders gelukkig bezorgd gezien hebbende door eene openlyke Stigting, welker Bezorgers kennis hadden van haar verdienstlyk gedrag, het nu haare voornaamste bezigheid was in hun eene loflyke eerzugt te ontsteeken, om huns Vaders voortreflyke voetstappen te drukken, en dus diens nagedagtenis voor 't sterven te bewaaren in de gevestigde agting zyner Kinderen.

„ Zulk eene ongemeene zelfverlochening en ouderliefde, in eene Persoon zo jong en schoon, trokken de oogen van 't geheele Gezelschap; de verlegenheid daar door verwekt, deedt haare aangeboore bevalligheid te treffender afsteeken, De GODIN, haar met tederheid aanziende, zeide: „ Beminnelyke Dogter! uwe braave hoedanigheden en edelmoedige poogingen, zullen u grooter eere „ doen verwerven dan de schitterende verrigtingen van „ zommigen, die men voor Heldinnen begroet heeft, „ uw naam zal in toekomende eeuwen leeven, en als „ een voorbeeld van Ouder- en Broederliefde vermeld „ worden. Uwe Kinderen (want gy zult eene schoone „ naakomelingschap by een Man van verdiensten hebben,) „ zullen u tienvoudig vergelden, en gelukkig die volmaaktheden, door u zo nuttig en beminnelyk ten „ toon gespreid, navolgen".

„ Hier op gaf haar de DEUGD een geheimzinnigen gordel, door de Bevalligheden geweeven, en begaafd met zulk een vermogen, dat die denzelven droeg, elk aanschouwer bekoorde. Zy ontving dien met een lieve blos van schaamte, en vertrok".

Wy besluiten deeze onze Aankondiging met de betuiging van den Heer Vertaaler, die zich, met rede, durft vleien dat de *Nederlander* deeze schikking zal goedkeuren, en dit *derde Deeltje* met dezelfde gunst bejegenen als de twee voorgaande: dat het die verdiene durft hy verzekeren. FORDYCE spreekt hier, even zeer als elders, de taal, de nadruklyke en inneemende taal, van het hart, en tot het hart. Zyne Schriften, by zyne Landgenooten zo gewild, worden van de onzen met niet minder graagte geleezen, en hy verheugt zich, en wy met hem, over

dit blyk van hunnen goeden Smaak. „ Ontvangt dan, schoone Sexe deezen onzen arbeid, voornaamlyk ten uwen dienste geschikt; ontvangt dien, Jonge Heeren, in zo verre dezelve is ingerigt om u de fraaije helft des Menschdoms te doen kennen en waardeeren: om u, langs den weg des Verstands, ten *Tempel der Deugd* te geleiden. Het zal eene voorbereiding weezen tot een Werk, u onmiddelyk betreffende, gevloeid uit die zelfde welversnede pen, tot den *Vriend der Jonge Heeren*, die welhaast, zo wy hoopen, tot u het woord zal voeren".

Geneeskundige Proeven en Waarneemingen omtrent de goede uitwerking der Electriciteit in verscheiden Ziektens; verzameld door J. R. DEIMAN, *M. D. Te Amsterdam by* P. Hayman, 1779. *In groot* 8vo. 308 *bladz.*

'T Oogmerk van deeze verzameling van Waarneemingen is niet alleen om den Geneeskundigen alle die gevallen onder 't oog te brengen, waarin men de Electriciteit als een Geneesmiddel heeft aangewend, maar ook om derzelver aandacht meer te doen vestigen op een onderwerp, 't welk op de huishouding van 't dierlyk lighaam veel invloed heeft, en meer vermogen bezit, als geneesmiddel, dan men tot nog toe geloofd heeft. Vooraf, eer dat de Heer DEIMAN overgaat tot de Waarneemingen, handelt hy in eene byzondere afdeeling over de werking van de Electriciteit op het menschlyk lighaam; hierin worden ons door den oordeelkundigen Geneesheer fraaije Proeven en Aanmerkingen medegedeeld, die waardig zyn nader overwogen te worden. Vooreerst onderzoekt hy welke werking de Electriciteit op 't dierlyk lighaam heeft, en oordeelt dat dezelve bestaat in eene herstelling van de werking der Zenuwen, en in eene bevordering van den omloop der Vogten, waardoor de uitwaaseming en de natuurlyke warmte tevens vermeerderd worden. Deeze werking van de Electriciteit wordt door overtuigende proeven bevestigd; de polsslagen van den Autheur zelven waren natuurlyk 75 in één minuut; tog door zich te laaten Electriseeren klommen dezelve in de eerste minuut tot 90, en in de volgende tot 98. De oorzaak van deeze vermeerderde omloop des bloeds speurt hy vervolgens door proeven op, en maakt,

maakt, met veel waarſchynlykheid, deeze gevolgtrekking: dat de werking van de Electriciteit in 't vermeerderen van 't vermogén der Zenuwen en Spiervezels, de eenigſte algemeene oorzaak zy van den vermeerderden omloop des bloeds, en de daar van afhangende uitwerkſelen. Uit deeze algemeene uitwerkſels der Electriciteit op 't dierlyk lighaam verklaart hy niet alleen gemakkelyk de byzondere verſchynzels, welke by de geelectriſeerde perſoonen zyn waargenoomen, maar hy bepaalt hier uit ook de algemeene gevallen, waarin men de Electriciteit als een Geneesmiddel met voordeel kan bezigen. Deeze algemeene gevallen worden voornaamlyk, tot vier Claſſen gebragt: waarin men de Electriciteit als een Geneesmiddel met nut kan bezigen. De eerſte is in alle die ziekten, welken uit eenen vertraagden omloop der Vogten voortkomen, het zy nu dat deeze vertraaging uit eene verſlapping en verminderde werking der vaste deelen alleen voortkomt, of dat eene verdikking der Vogten daar mede gepaard gaat. —— In de tweede plaats kan men ook van de geneeskundige Electriciteit in die ziekten gebruik maaken, welken onmiddelyk uit eene belette uitwaaſeming ontſtaan, op welke een ſcherpe ſtoffe, die in het ligchaam huisvest, en welke niet zelden door eene vermeerderde uitwaaſeming uit het lighaam gevoerd word, ten gronde hebben. —— Ten derden kan men ook onder behoorlyke omzichtigheid de Electriciteit als een Geneesmiddel bezigen in die toevallen, welken uit eene verplaatſing van een of ander ſtof, naa de inwendige en edeler deelen van 't lighaam, veroorzaakt worden. —— Eindelyk kan men zich ook van de geneeskundige Electriciteit bedienen in alle ſoorten van verlammingen. —— Vervolgens deelt de Autheur eenige algemeene regelen mede, die men by het Electriſeeren noodzaakelyk moet in het oog houden, en bepaalt dezelve tot tien, dog die wy hier niet kunnen mededeelen, waarom wy onze leezers tot 't Werk zelve wyzen. —— Ten laatſten wordt deeze afdeeling beſloten met proeven, om reden te geeven waarom de dieren zo ſchielyk door een ſterken ſchok van de Electriciteit gedood worden. Men leidt uit deeze proeven een waarſchynlyke gevolgtrekking af, dat naamelyk de oorzaak daarvan in den oogenblikkelyken beletten omloop des bloeds, en de daarvan afhangende belette ademhaaling,

 moet

moet gezogt worden. Wy denken 't gemelde genoeg te zyn, om de aandagt der Geneeskundigen op te wekken, en dezelve te overtuigen van 't belang van dit Werk, 't welk niet als een bloote verzameling van Waarneemingen kan aangemerkt worden; schoon 't zeer dienstig zy dezelve, byeen vergaderd, zonder moeite te kunnen vinden en met elkander te vergelyken. Dit maakt de tweede afdeeling van 't Werk uit, 't welk uit agt Hoofdstukken bestaat, benevens een Aanhangsel.

Verhandelingen, ter naspooringe van de Wetten en Gesteldheid onzes Vaderlands; waarby gevoegd zyn eenige Analecta tot dezelve betrekkelyk, door een Genootschap te Groningen, Pro excolendo Jure Patrio. *Tweede Deel. Te Groningen by* J. Bolt. *In groot octavo.*

Het Groninger Regtsgeleerde Genootschap, van welks uitsteekend oogmerk en nutte inrigting wy voor eenigen tyd gewag gemaakt hebben (*), biedt ons in dit tweede Deel aan, eene oordeelkundige Verhandeling van Mr. D. F. J. V. HALSEMA, over den *Staat en Regeringsvorm der Ommelanden tusschen den Eems en de Lauwers; van derzelver eerste en vroegste opkomst tot op deze tyden*; benevens eene merkwaardige oude verzameling van Landwetten, getyteld, *het aloude Ommelander Wetboek van Hunsingo.* —— De opgemelde Heer en Mr. *van Halsema* heeft dit oude Wetboek, in de oude oorspronglyke Friesche Landtaale, omtrent het midden der dertiende Eeuw vervaardigd, uit een egt afschrift naar 't perkamenten, door den druk gemeen gemaakt. Nadien veele onderzoekers der oude Landwetten van deeze Gewesten voorheen vrugtloos gewenscht hebben dit Stuk te zien, was deszelfs ontdekking reeds aangenaam; en gevolglyk kan deszelfs openbaare mededeeling, door de drukpers, niet anders dan danklyk erkend worden, voor hun die zig op de beoefening der oude Wetten toeleggen. Zulks heeft zyn Ed. in dit geval te meer te wagten; daar hy in deeze afgifte niet alleen alle opmerkzaamheid en nauwkeurigheid gebruikt heeft; maar 'er ook tevens op uit ge-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* III. D. bl. 162.

geweest is, om hun, ten aanzien van de oude Friesche taal, de behulpzaame hand te bieden. Hy heeft, naamlyk, een gedeelte van 't zelve in de Nederduitsche taal vertolkt, en zyne overzetting met eenige ophelderende taalkundige aanmerkingen verrykt; daarnevens heeft hy 'er nog bygevoegd, eene naamlyst van verouderde Friesche woorden, die hunne betrekking hebben, op wondingen, beledigingen, en leden of het lichaamsgestel; vertrouwende, dat zy, die in de aloude Friesche taal eenige ervarenheid bezitten, nu met dit behulp wel verder te regt zullen geraaken.

Voor dit Stuk der Oudheid gaat 's Mans bovengenoemde Verhandeling, waarin hy, by de ontvouwing van dat onderwerp, zig voorstelt, de grondbeginzels van het Staats- en byzonder Regt der Ommelanden, voornaamlyk in de oudste tyden, gelyk ook van dat van 't aloude Friesland, na te spooren en aan te toonen. Ter geregelder behandelinge hier van slaat hy eerst gade, de oppermagt van 't Land, om te doen zien, by wien dezelve berust heeft, en door wien ze uitgeoefend is geworden. Vervolgens handelt hy over de bestelling der Overheden; waaromtrent de Magistraatspersoonen en de Regters, die de beheering van burgerlyke en lyfstraflyke zaaken hadden, in aanmerking komen. En ten laatste ontvouwt hy de Geregten, met de daaraan verknogte regtspleeging. — Zyn oogmerk is verder hier in de volgende tydvakken onderscheiden te beschouwen. (1.) Den allereersten staat en gestalte deezer landen, van de oudste tyden herwaarts, onder de Romeinen, Frankische en Duitsche Vorsten, en vervolgens onder den vryen onafhanglyken staat tot op de tyden der Vorsten. (2.) Onder de regeering der Vorsten, en met de wederbrenging van de Stad Groningen aan 't bondgenootschap der Nederlanden, in den jaare 1594. Hierop zal voorts (3.) het derde tydvak zig vandaar uitstrekken tot op het jaar 1748. En dan eindelyk, zegt zyn Ed., zullen we bespiegelen de tegenswoordige gedaante, welke haar, door de treffelyke voorzorge van wylen Neerlands Vorst is gegeeven. ——— Het thans in 't licht gebragte gedeelte bepaalt zig tot het eerste tydvak; en behelst eene aaneenschakeling van oordeelkundige aanmerkingen over de gesteldheid en bestuuring deezer Gewesten in die dagen. 's Mans uitgestrekte beleezenheid en oplettende behandeling van

 al-

alles toont hier duidelyk, dat deeze Verhandeling de vrugt is van eene onvermoeide, langduurige, en gezette beoefening van dit onderwerp; indiervoege door hem behandeld, dat hy op veelerleie manieren strekke, ter daadlyke ophelderinge van de aloude regeeringswyze der Ommelanden. Daarbenevens zyn veelen deezer opelderingen van die natuur, dat ze, schoon inzonderheid betrekkelyk tot de Landen tusschen den Eems en de Lauwers, ook in veele opzigten van dienst kunnen zyn, ter verklaaringe van verscheiden soortgelyke oudheidkundige byzonderheden in de nabuurige Gewesten; vooral in het daaraangrenzende Friesland; te meer daar dit Gewest van oudsher zeer naauw verbonden was met de Ommelanden; waar van, buiten andere stukken, de *Upstalboomsche Wetten* ten overvloedigen getuige strekken. Ongevoelig dus geleid zynde tot het gewag maaken van deeze Wetten, zullen wy ons, om nog eene byzonderheid uit deeze Verhandeling mede te deelen, tot dit onderwerp bepaalen, en den Leezer ter deezer gelegenheid nog onder 't oog brengen, het hoofdzaaklyke van 't geen ons de Autheur nopens die staatelyke Landsvergadering, by den beroemden *Upstalsboom*, gemeld heeft.

De Heer Mr. *van Halsema* ons uit het voorgaande herinnerende, dat alle de Friesche Volken, van de boorden des Wezerstrooms tot aan de killen van 't Flie, schoon ieder in zyn *Zeeland* (*) of Landschap onafhangelyk ware, en zyne byzondere Overheden en Regeering hadde, egter naauw aan elkander verbonden waren, geeft voorts een nader berigt van dat verband. Het had, naamlyk, gelyk hy aantoont, wel inzonderheid ten doel de bescherming van de gezamenlyke Frieslanden tegen allerhande buitenlands geweld, en vyandlyke aantasting van den Staat: tot welks bescherming zy allen in 't gemeen onderling verpligt waren. Verder oogde het ook tevens op de behoudenis van het Staatsweezen binnen 's Lands, ten opzigte van de vereenigde Landschappen in 't algemeen; uit welken hoofde een Landschap, dat zig te buiten ging in 't verstooren van de rust, door de an-

(*) Men benoemde de Landschappen, door deeze Volken bewoond, met den naam van *Zeelanden*, ter oorzaake van derzelver laage ligging, als bestaande meerendeels uit laag, vlak en effen land, gelyk dat der *Nederlanden* doorgaans valt.

andere Landschappen tot zynen pligt gebragt werd. Bovendien had het betrekking op de inwendige gestalte van 't Staatswezen in de byzondere Landschappen; waaromtrent de gezamenlyke Landschappen, zo 't geschokt wierde, de noodige orde stelden. Ter verrigtinge van dit alles, vervolgt zyn Ed., hielden de onderscheiden Landschappen tydlyks in de Pinksterweek, naar luid der Overkeure, bepaaldlyk, *éénmaal in 't jaar*, *dingsdag in de Pinksterweek*, onder den blaauwen hemel, by den *Opstalsboom* (*), raadsvergaderingen, om onderling te raadplee-

„(*) Deeze hooge gerechtsplaats, zijnde een zeker hoog stuk lands, is gelegen aan den open weg westwaards een halve mijl van de Stad Aurik, of Anach, in Oostvriesland. Dit veld had oudtijds negen honderd voeten in zijnen omtrek, en was beplant met groote eikeboomen, waarvan deze versaamelplaats, ofte gerecht, den naam van *gerechtsboom* bekomen heeft. Zie HARKENR. *Oostfr. Oorsprongl. bl.* 545." Ter nadere ophelderinge van deeze aantekening des Autheurs, en zyne aldaar gegeeven verklaaring, diene de volgende inhoud van eene laatere uitvoerige aantekening, waarin hy de afleiding en betekenis van 't woord *Opstalsboom* breeder ontvouwt, by gelegenheid zyner opheldering van 't woord *Opstalling*, eene benaaming der Edelen; waarvan we hier dan ook vooraf dienen te gewaagen.

Onze Autheur, over de waardigheid en 't aanzien der Edelen in 't Landbestuur handelende, tekent daarby aan, dat ze, buiten andere benaamingen, ouwlings ook met die van *Up* of *Opstallingen*, (gelykluidend met den eertytel van *Hovelingen* in laater tyd,) benoemd werden; en dat deeze hunne oudste en allereerste benaaming is. Zulks beweegt hem den oorsprong en afleiding van deezen eertytel na te spooren. Niet voldaan zynde met het geen anderen deswegens bygebragt hebben, stelt hy de volgende aanneemelyker gedagten daaromtrent voor. ——— *Up* of *Ob* (eene verwisseling die meermaals plaats heeft,) is by verkorting zo veel als *over*, 't welk iets aanduidt, dat verheven of ergens over is; van waar het ook aan woorden van gezag als *Overheer* (præfectus,) *Overhoovd* (superior,) *Overbote* (delegatus supremus,) en dergelyken gekoppeld wordt. ——— Het daarmede in dit geval verbonden woord *stale*, *stel*, *stol*, *stul*, (eene gewoone verwisseling,) zo veel als *stoel*, is een overoud Gothisch woord, betekenende een throon, een zetel van gezag en gebied; uit welken hoofde het ook gebruikt werdt, ter benoeming van het Geregt, of een Regtsgebied en Regtstoel. ——— Het byvoegzel *ling* eindelyk is niets anders dan eene verlenging van het woord *stal*; door welke dit naamwoord persoonlyk wordt, en dus iemand betekent welke tot deeze zaak behoort, als *Kamerling* van *Kamer*. En hier uit volgt

dan

pleegen en te besluiten. In deeze zamening, bestaande uit zekere gemagtigden, ten dien einde uit de onderscheiden Landschappen afgevaardigd, welken den naam van *Zeelandsche Rechteren* droegen, werd, zegt zyn Ed., „ de gemeene toestand van 't geheele Friesland overwo-„ gen: in 't byzonder zorgde men voor de handhavinge „ van vrede, vryheid en rust. Ten dien einde wierden „ 'er wetten en rechten, aangaande de gezamenlijke „ Landschappen, ontworpen en vervaardigd: ook wier-„ den daar ter stede de rechten van deze of gene Land-„ schap-

dan van zelve, dat de weezenlyke beduiding van *Opstalling* van letter tot letter zy, *Over-geregtspersoon*, of iemand die tot de *Overheid* behoort. 't Is dus een tytel van gezag, ter benoeminge van zulk eenen, die een medereegent of bestuurder van den Staat zy. Onze Schryver, dit alles breeder beweezen en nader bevestigd hebbende, tekent ten laatste nog aan, dat de wortel van dit *stal* opgesloten ligt in 't woord *stellen*, *bestellen*, *constituere*, *praponere*. ——— En op dien eigensten grondslag vestigt hy, in eene daarby gevoegde aantekening, zyne verklaaring van 't woord *Opstalsboom*.

Andere afleidingen van die benaaming, hem voorgekomen, ter zyde stellende, houdt hy zig aan zyne afleiding van *Ob* in de betekenis van *over*; en *stal*, in Genitivus *stals* of *stales* voor *stoel* of *Regtstoel*, verknogt met het woord *boom*. Dus is, zegt hy, *Upstalsboom*, *Upstalesbome*, *Obstalboem*, *Obstalsbaem*, of *Opstalsboom*, een *Over-* of *Oppergeregtsboom*, een boom, waarby het algemeen of hoogste geregt der Friesche Natie gehouden werd. Zyn Ed. staaft vervolgens deeze betekenis uit het gebruik van dit woord, en toont dat dezelve zeer wel overeenkomt met de natuur dier Vergadering; als in welke, schoon ze eer voor eene Staatsvergadering dan voor een Geregt te houden zy, niet alleen 's Lands algemeene zaaken, maar tevens de Regtzaaken, behandeld werden. Ook droegen de gemagtigden, die tot deeze zamening afgevaardigd waren, 't zy ze in hunne byzondere Landschappen al of niet Regters waren, als Leden deezer Vergaderinge, den naam van *Judices* of *Regters*; ja deeze luisterryke verzamelplaats noemde men *het regt tot den Opstalboom*, en de vergadering zelve heette de *Regtplaats*. ——— Onder het aanvoeren zyner bewyzen beroept hy zig ook op voorbeelden van andere Geregtsplaatsen, welken dienzelfden naam gedraagen hebben: en wel inzonderheid, als eene beslissende proeve, op de Geregtseik in 't ampt Hagen, gelegen in 't Hertogdom Bremen, die *Staleke* of *Stal-eike* getyteld was; welke benaaming zo veel zegt als *Geregtseik*; ter aanduidinge van den Eikenboom, by welken aldaar ter plaatze het Geregt gehouden werd.

„ schappen, tot derzelver meerdere zekerheid, ende
„ kragt, somwijlen nader bevestigd. Van 's gelijken
„ beregtte men op die sameningen alle zwaarwigtige
„ rechtszaaken, ende verschillen, welke in de byzon-
„ dere Landstreeken niet konden werden beslist en afge-
„ daan. In 't kort al 't gene tot den welstand van 't ge-
„ heele Friesland, en deszelvs onderscheidene Land-
„ schappen in 't byzonder, diende, wierden aldaar ter
„ plaatse beraamd en besloten". Gevolglyk had deeze aanzienlyke Vergadering, gelyk de Autheur opmerkt en nader toont, by welke de hoogste magt berustte, waarvan de onderscheiden Zeelanden, en de daarin gelegen Land- of Gemeenschappen, eenigerwyze afhangelyk waren, een grooten invloed op de Staatsgesteldheid van deeze Landen. ——— Wyders geeft ons de Heer en Mr. *van Halsema* nog het volgende berigt van 't gemeene Wapen deezer plegtige vergaderinge.

„ Het zelve vertoonde eenen gewapenden man, staande onder eenen groenen boom, houdende in zijne rechte hand eene staande spiets, en in de linke een uitgetogen zwaard, daalende op den schouder. Dan 't is waarschijnlijk, dat de Opstalsche sameninge nog een ander wapen gevoerd hebbe. Althans onder zeker bescheid, roerende de Rustringer Friesen, ontmoet men een zegel, 't welk in den briev den naam draagt van *sigillum totius Frisie*; vertoonende de jongvrouw Maria, en aan beide zijden eenen krijgsman, houdende in de eene hand een rond schild, en in de andere eene spiets, met 't omschrift; *His signis vota sua reddit Frisia tota, cui cum plebe pia sit clemens Virgo Maria.* Een zeker oude steen aan de kerk te Marienhoven is ook met zodanig wapen voorzien. ——— Vermoedelijk is dit het *secreet* zegel van geheel Friesland geweest. Ten minsten onder de oude stempelen der zegelen hier te lande wordt een *secreet* zegel van geheel Friesland tot de zaaken bevonden, dat hier mede volledig overeenstemt; uitgenomen dat onder dit aan den voet, een priester met zijn gewaad in eene biddende gestalte stonde, met de letteren *vbbo sacerdos.* 't Randschrift behelsde deze woorden *S. secretum: Tocius: Frisie: ad cav-sas.* Veelligt zijn deze verschillende zegelen, naar den aart der zaaken, aan de stukken gebruikt geworden. Of nu deze stempel bij 't houden der vergaderingen hier te

Lande overgebragt, dan of een ieder Landschap zodanigen stempel van 't gemeene zegel bij den Opstalboom gehad hebbe, 't welk waarschijnlijkst is, kan men, bij gebrek van volkomen narigt, niet bepalen".

Wat eindelyk aangaat den tyd wanneer deeze byeenkomsten haaren aanvang genomen hebben, en tot niet geloopen zyn. Nopens het eerste leert ons de Heer en Mr. *van Halsema*, dat derzelver aanvang zig als 't ware in de oudheid verliest, zo dat men denzelven waarschynlyk uit de allereerste gewoontes deezer Gewesten hebbe af te leiden. *Emo*, de eerste Abt van Werum in Fivelgo, die in 't begin der dertiende eeuwe bloeide, spreekt 'er al van, als iets dat geschiedde, *more vetustissimo*, „ volgens eene zeer oude gewoonte". En schoon 'er geen genoegzaame grond zy, om met zommigen de oprigting deezer vergaderinge aan *Karel den Grooten* toe te schryven; mag men egter het aanwezen dier hooge vergaderinge, om over 's Lands staat te besluiten, en 't regt van 's Lands ingezetenen, om die zameningen te bekleeden, veilig, ten tyde der Frankische heerschappy, en van 't daarop gevolgde Duitsche oppergebied, stellen. —— Voorts is het blykbaar, dat deeze vergadering, bykans tot op het midden der veertiende Eeuwe voortgeduurd en stand gehouden heeft. Dog ze is, omtrent dien tyd, allengs verwelkt, en vervolgens geheel verdweenen; zo door 't aanranden van de aloude vryheid in zommige nabuurige Zeelanden; waardoor eenige gewesten van de gemeenschap der overige Friezen afgerukt werden; als wel inzonderheid door de inwendige zwakheid van den Staat, en de opkomst der magtige Hovelingen van Broekmerland over den Eems. Men ziet uit de handelingen dier vergaderinge in 't jaar 1327 duidelyk, dat het onderlinge verband tusschen de Friesche Volken toen al zo naauw niet toegereegen was als in voorige dagen; en de voorbeelden van dat jaar zyn de laatsten, welken in de overgebleevene oude schriften voorkomen. Deeze plegtige verzamelingen daar ter stede zullen dus omtrent dien tyd opgehouden hebben; maar ze schynen met verloop van eenigen tyd, hoewel uit een minder aantal van Landschappen bestaande, naar Groningen verplaatst te zyn. Althans men ontmoet, gelyk onze Schryver ten laatste nog aantekent, zoda-

danig eene zamening aldaar, ten jaare 1361 (*); waarop onder anderen de voorige Opstalboomsche besluiten vernieuwd en met eenige byvoegzels vermeerderd zyn; zo dat die vorige aloude vergaderplaats, zegt hy, als toen geheel te niet gegaan zy.

Lyst van de gewoonlyke vaste Feestdagen der Roomsche Kerke; dienende tot begrip der Dagtekeningen in oude Brieven. Door den Historieschryver JAN WAGENAAR. *Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1779. *Behalven de noodige Tafelen 16 bladz. in gr. octavo.*

Met eene tweede uitgave der *Verzameling van Historische en Politike Traktaaten*, door den Historieschryver *Wagenaar*, geduurende de vroegere onlusten met de Engelschen, nopens onze Scheepsvaart, geschreeven; en die, met betrekking tot de tegenwoordigen, nog wel eene herhaalde leezing verdienen; heeft men 'er bygevoegd (†), dit bovenopgenoemde kleine Geschrift van dien oplettenden Schryver; dat in een ander opzigt zyne nuttigheid heeft.

Men was naamlyk oudtyds, zo lang de Roomsche Kerkgebruiken een genoegzaam algemeenen invloed hadden, bykans aan alle Hoven, en zo ook hier te Lande, mitsgaders in de nabuurige Gewesten, meermaals gewoon, de Charters, Brieven enz. te dagtekenen, naar de vaste of ook wel verschietende Feestdagen, als mede naar de benoeming der Zondagen en dergelyken, in den Kerkdienst gebruiklyk. Zo lang die soort van telling, en benoeming der dagen, met de daar op gevestigde dagtekening, (zelfs ook in gemeene handelingen,) in een heerschend gebruik ware, was die manier van tekening over-

(*) Zommigen hebben hier uit willen afleiden, dat Groningen op den Frieschen bodem gelegen ware: doch de Heer en Mr. *van Halsema* toont duidelyk, hoe dit gevolg geenszins doorgaa, en het uit alles ontegenzeggelyk blyke, dat de Stad Groningen altoos wel nadruklyk van de genoemde Landstreek onderscheiden wordt.

(†) Men heeft dit Stukje hierby gevoegd, om het dus by de andere Werken van den geagten *Wagenaar* te bewaaren. Ook is het op zichzelve te bekomen.

genoeg kennelyk onderscheidend. Dan zins zulks, vooral by de Protestanten, geheel in ongebruik geraakt zy, gaat die oude dagtekening met eenige moeilykheid gepaard; en 't vereischt niet zelden merkelyke oplettendheid, om daaromtrent niet mis te tasten. Zulks schynt den Heer *Wagenaar*, dit meermaals in 't nasspooren van oude Papieren ondervindende, bewoogen te hebben, om naar een hulpmiddel om te zien, dat hem in deezen gemak kon baaren. Hier uit is vermoedelyk dit Geschrift ontstaan; 't welk daar toe ook van een weezenlyken dienst kan zyn.

Zyn Ed. heeft ten dien einde, in de eerste plaatze, in eene Alphabetische orde geschikt, eene lyst der benaamingen van de gewoonlyke vaste Feestdagen der Roomsche Kerke, met aanwyzinge van den tyd, op welken dezelven vallen. Eene volgende aantekening, met betrekking tot de verschietende Feestdagen, die zich naar den Paaschdag schikken, toont, hoe hy van oordeel ware, dat men zich, tot de hier toe vereischte berekening van den Paaschdag, best bediene van de regelen, door den Heer *Huydecoper* voorgesteld, in zyne uitgave der *Rymkronyk van Melis Stoke*, I D. bl. 331—345; en de zeer gemaklyke Tafels, by *Du Cange* in zyn *Glossarium* op het woord *Annus*. T. I. C. 467. Verder gewaagt hy van de verschillende benaamingen der Zondagen; en verleent ons, in een afzonderlyken Tafel, eene Lyst van dezelven. Hier by komen voorts de verschietende Feestdagen, met de benaaming der Zondagen, omtrent welken, en den bepaalden dag op welken, zy invallen; benevens de Quatertempers en derzelver vastgestelden tyd. Ten laatste tekent onze oplettende Schryver nog aan, dat men zomtyds dagtekeningen ontmoet, by welken het 'er op aankomt, om juist te bepaalen, op welken tyd der maand de aldaar genoemde dag invalt; en zyn Ed. voegt 'er twee Tafeltjes by, welken ter berekeninge daarvan dienen. —— Uit deeze opgave kan men genoegzaam afneemen, dat dit Geschrift den Liefhebberen van oudheidkundige nasspooringen, in zodanige gevallen, tot een gemaklyk hulpmiddel kan verstrekken, des het wel der moeite waardig ware, het zelve ten uitgebreider nutte het licht te doen zien.

Ver-

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen, te Haarlem XIX Deels 1 Stuk. Met Plaaten. *Te Haarlem by* J. Bosch, *Behalven het Voorwerk en de Weerkundige Tafelen*, 432 *bl. In gr.* 8vo.

Den Vaderlande nuttig te weezen is een eerst en standhoudend doelwit van de hoogloflyke *Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen*, en hier van zal het XIX Deels 1 Stuk, 't geen wy thans den Leezer aankondigen, byzonder ten voorbeelde kunnen strekken: in zo verre de Prysverhandelingen, daar in voorkomende, rechtstreeks het welzyn onzes Lands beoogen.

Voor eerst, naamlyk, ontmoeten wy twee Antwoorden op eene Rivierkundige vraag, van deezen Inhoud. *Daar het door de Ondervinding bekend is, dat 'er uit de Natuurlyke Gesteldheid, en andere omstandigheden der Rivieren van ons Vaderland, voornaamlyk van den Neder-Rhyn of Lek, zekere gebreken noodzaaklyk voortvloeijen, waardoor aan den eenen kant derzelver kanaalen, tusschen dezelfde of soortgelyke Dyken beslooten, te eeniger tyd onbekwaam zouden kunnen worden, om, behoudens de veiligheid der aanpaalende Landen, dezelfde hoeveelheid waters af te brengen; en, aan den anderen kant, de Dyken, in buitengewoone gevallen, zo van Ysdammen als anderzins, in gevaar gebragt worden van te bezwyken;* zo word gevraagd: *Kunnen die gebreken zelven of ook derzelver gevolgen, door andere middelen, dan door Afleidingen, voorkomen worden? Zo ja, welke zyn dan die middelen? —— Maar indien één of meerdere Afleidingen de eenigste middelen zyn mogten, waar door zulk een oogmerk op eene duurzaame wyze bereikt kan worden, zyn dezelve, naar de gelegenheid der Landen, mogelyk? Zo ja, waar, en op welk eene wyze, moeten zy dan gemaakt worden, en kunnen zy veilig ondernomen worden, zonder de vaarbaarheid der Rivieren te benadeelen?* Deeze was reeds in den Jaare MDCCLXXI, voor de eerste en in den Jaare MDCCLXXIII voor de tweede reize voorgesteld. Het eerste Antwoord, met den Gouden Eerpenning bekroond, is van CORNELIS ZILLESEN te *Schoonhoven*: die, daar, in veele opzigten, te weeten door eene *verkeerde Theorie, misbruikte Kunst*, en *eigen belang* onze Rivieren bedorven, en de wegen, die ons de Natuur zelve ter reddinge aangeweezen heeft, verwaarloosd zyn, oordeelt dat 'er niets overschiet, „ dan *eerst-*

eerstlyk de gebreken der Rivieren van ons Vaderland, niet slegts oppervlakkig, maar volgens natuurkundige en proefondervindelyke gronden te beschouwen, — en vervolgens, *ten tweeden*, uit diezelfde gronden na te speuren, welke in dien staat zo als de Rivieren zich thans bevinden, de beste middelen ter verbeteringe zyn". Dit is de grondslag zyns Antwoords waar in hy het door hem gestelde altoos tragt te staaven, met zulke bepaalingen en ondervindingen, waar omtrent geen verschil plaats heeft, en alle *Theorie*, op geene waarneemingen steunende, vermydt. ——— Op zulk eene wyze getoond hebbende, „ dat een welgestelde Rivier zodanig behoort te zyn, dat haar geul of goot, door de Natuur gevormd, altoos in staat blyve, van de diepte te behouden: *het welk veroorzaakt wordt, wanneer men op de Rivier zo veel waters kan houden, dat door deszelfs drukking en wryving het zinken der stoffen in de geulen of gooten kan belet worden;* terwyl zy tevens ruimte heeft, om zich ten tyde van opperwater wyd en zyd te verspreiden, ten einde de daar aangelegene landen als 't ware te mesten, en dusdoende van tyd tot tyd te verhoogen. Verder dient zodanig een Rivier benedenwaards genoegzaame ruimte te hebben, om het vloedwater in te laaten: want de ondervinding leert, *hoe grooter verschil tusschen Eb en Vloed, hoe dieper, en hoe minder verschil, hoe ondieper Rivier*", ——— gaat hy dus voort:

„ Het is bekend, dat onze Voorvaderen, onkundig van hun waar belang, en dat van hun nageslacht, tot voorkoming van overstroomingen, vooral des Zomers, wanneer de vrugten op het veld stonden, eerst Zomerkaden om de Rivieren hebben aangelegd, die men naderhand al meer en meer verzwaarende, na dat de Rivieren al hooger wierden, tot dat het met 't geduurig verhoogen eindelyk dyken zyn geworden. ——— Zy, geen kennis hebbende om die aan te leggen tot behoud der Rivieren, noch denkende op de gevolgen, die hier uit konden voortkomen, lagen dezelfde kaaden of dyken zeer irregulier, en niet altoos naar de geul of loop van het water, maar na dat het met hun belang overeenkwam. ——— Hier van daan dat de dyken, langs de *Lecq*, en andere Rivieren, op zeer verschillende wydtens van elkanderen liggen. ——— Zo dra men nu de milde zegeningen der Natuure verwaarloosde, en, om zo te spreeken, den mestwagen van de landen afkeerde, zo

zo moesten deeze stoffen zich van tyd tot tyd in de Rivier nederzetten, ter plaatze waar de snelheid des strooms verminderde, en vooral daar de Rivieren van nauw schielyk wyd wierden. — Hier van daan dat de Rivieren in haare oppervlakte wanstallig, en de beddingen, in plaats van effen, vol met heuvelen en daalen geworden zyn, het geen VELZEN in zyn bekend werk over de Rivieren breedvoerig heeft aangetoond, en verder door het bloote oog en peilingen bevestigt wordt. —— Uit dit een en ander zyn die groote uiterwaarden, plaaten, zandbanken, die als geheele eilanden in de Rivieren liggen, meerendeels gebooren, en daar door, over 't geheel genomen, de beddingen der Rivieren, langzaamerhand verhoogd, vooral benedenwaards. Hier door verminderde de vloed, en kwam niet meer tot die hoogte en verheid, als voorheen, waar door de Eb te gelyk haar vermogen verloor, om de stoffen op de kentering nedergezonken, op te neemen en na zee te voeren. Dit is, van tyd tot tyd, zodanig toegenomen, dat thans een bekwaam Schipper, wanneer hy in geen jaar de *Lecq* en vooral aan de *Noord* by *Krimpen* bevaaren heeft, by laag water onmogelyk de droogtens, die daar geduurig weder op nieuws komen, vermyden kan. En ware het niet dat het *Pandersche* Kanaal het water op de *Lecq* hadt doen vermeerderen; zo zou het zeggen van bovengemelden VELZEN al zyn bewaarheid geworden, *dat, naamlyk, de mond van de* Maas *by den Hoek van* Holland *verzand, en de* Neder-Rhyn *en* Ysfel, *van leevendige Rivieren, in binnenlandsche Kanaalen veranderen zouden*".

De Heer ZILLESEN wyst vervolgens aan dat men deeze gebreken, door de aangewende hulpmiddelen eer verplaatst dan weggenomen heeft, en ook den kostbaaren en gevaarlyken staat waarin zich de aan die Rivieren gelegene Landen bevinden: en merkt te recht op hoe uit de vergelyking van eene welgestelde Rivier met de gebreken van onze Rivieren, het genoeg te zien is, „ dat het schranderste vernuft niet in staat is dat alles in ééne te verbeteren. ——Want wilde men, 't geen door kunst bedorven is, nu alleen door de Natuur laaten redden, en onze dyken wegneemen; dan zouden 'er niet slegts jaaren, maar zelfs eeuwen, kunnen verloopen, eer ons nageslacht de vrugten daar van genoot: veele ingezetenen zouden geheel geruïneerd raaken en het Land niet weinig van

zy-

zyne inkomsten verliezen. —— Neen! wy moeten, by het toeneemend bederf onzer Rivieren, met de daad, naar zekere hulpmiddelen omzien, die langzaamerhand het kwaad verminderen — terwyl men tevens daar by in 't oog houden moet, om de natuur te doen mede werken; vermydende zorgvuldiglyk zulke middelen, die de vaarbaarheid der Rivieren zouden kunnen benadeelen, in die onderstelling naamlyk (volgens de vraag der Maatschappye) dat door het sluiten der Bywegen, langs den *Boven Rhyn*, als het eerste en natuurlyke middel, niet alleen de vaarbaarheid der Rivieren bovenwaards behouden; maar ook tevens eene geregelde verdeeling tusschen de takken te wege gebragt zal worden.

De schadelykheid der Afleidingen of Aftappingen, als mede de kostbaarheid en 't geringe nut der Overlaaten voorgesteld hebbende, is hy van oordeel, dat, indien men langs de boven Rivier, alwaar het hooge opperwater thans de meeste overstroomingen veroorzaakt, een ontwyfelbaar hulpmiddel begeerde, het welk altoos voordeelig noit nadeelig zyn kon, men dan doorgaans die landen, welke boven het gewoone Rivierwater verheven zyn, in de rivier moest indyken; en door hooge Zomerkaden bevryden voor iets meer dan gemeen opperwater. Hy wyst de voordeelen hier dan aan voor de boven Rhyn en voor de beneden Rivier by en omtrent *Schoonhoven*.

Voorts zoekt hy, volgens de voorgemelde gronden, een hulpmiddel te vinden voor de *Alblasser* en *Crimpener waarden*, van zo veel belangs en in zo veel gevaars; en daar het gebrek in 't algemeen daarin gelegen is, dat de Landen, aan de Rivieren gelegen, thans te laag zyn in vergelyking van de bedding deezer Rivieren, zal ieder moeten toestemmen, dat de middelen van herstel moeten strekken, om (zo zulks uit hoofde van de gesteldheid der Landen mogelyk is,) dezelve door den tyd op te hoogen, en te gelyk de beddingen der Rivieren te verdiepen. Een arbeid alleen uit te voeren, als de Kunst het vermogen der Natuure te hulpe neemt. Hier om wil hy dat men zich van het Opperwater bediene: de wyze hoe moet in het Antwoord zelve geleezen worden.

Eindelyk onderzoekt hy welke de middelen van herstel zyn voor het benedenste gedeelte der Rivier de *Lecq*: en geeft in bedenking, dat, dewyl het uit de ondervinding

ding bekend is, dat eene Rivier, daar zy het naauwst is altoos de meeste snelheid en bygevolg de meeste diepte hebben moet, „zo men nu in plaatze van hoofden of kribben, die altoos zo veel nadeel als voordeel geeven, kon goedvinden, een proef te neemen met het maaken van een paalwerk in de Rivier, tusschen welken deuren gehangen worden, die met den Vloed van zelfs open- en met de Eb toevallen: zo zou men door dat middel de Rivier ten tyde der Ebbe in eene schuinsche Rigting zodanig kunnen vernauwen, dat de snelheid aldaar zo veel vermeerderd wierd, als de ervaaring leerde, genoegzaam te zyn, om niet alleen de gezonke stoffen op te neemen maar zelfs de gronden aldaar uit te schuuren. Deeze uitgeschuurde stoffen zouden zich achter dit Paalwerk, even als een schuine krib nederzetten. Om dan vervolgens voor te komen, dat achter de deuren geene verzanding kwam (waar door anderzins de vloed insgelyks gekeerd zou worden, even als by een krib,) zo behoefde men maar by verwisseling, van tyd tot tyd, eenige deuren by de Eb open te houden, als wanneer 'er altoos eene genoegzaame schuuring zyn zou, om achter dezelve deuren de diepte te behouden. —— Ja zelfs zou men op die manier de stoffe kunnen dwingen; zich in 't midden en langs den kant neder te zetten, waar door de Rivier zich aldaar in tweën verdeelen, en eene behoorlyke diepte in haare geulen houden zou".

In dit gegeeven antwoord hadt de Heer ZILLEZEN, ten aanziene van deeze en geene byzonderheden, nadere ophelderingen beloofd, als de Maatschappy ze verlangde. Dit was haar begeerte, en hier aan voldoet hy in een keurlyk Byvoegzel ruim zo groot als het Antwoord zelve, en wordt alles door bygaande Afbeeldingen opgehelderd. Byzonder opmerkenswaardig is het geen hy daar in voorstelt ten opzigte van de *Ysdammen* in de Rivieren, en kan zulks ten vervolge dienen van een Project door hem, en den Heer JAN VAN DER GEER, voorheen, der Maatschappye medegedeeld (*).

Een tweede Antwoord op dezelfde Vraage is van den Heer CORN. REDELYKHEID, en met een Zilveren Medailje beschonken: het verdient, niet min dan het voorgaande, de aandagt der Rivierkundigen, en der geenen, die de

(*) XV. Deel der Verhandelingen, bl. 513.

de aangeweezene middelen doen te werk stellen. Ons bestek laat niet toe hier van een Schets te geeven: alleen berigten wy den Leezer dat dit Antwoord vergezeld gaat van eene keurige Kaart van de *Bylandsche Waard*, het benedenste gedeelte van den *Boven Rhyn*, *Waal* en 't *Pandersche Kanaal*: en van den *Kleefschen Polder* de *Pley*.

De tweede Vraag, in dit XIX Deel beantwoord, is: *Welke Boomen, Graanen, Wortels, Peulvrugten en Planten, ons noch by aankweeking onbekend, zou men met vrugt in ons Land kunnen invoeren? En welke van dezelve, en van de geenen die wy bezitten, kunnen, naar de gesteldheid der Lucht en der Gronden, met het meeste voordeel, tot voedzel van Menschen en Dieren, in onze Gewesten geteeld worden?* Het eerste Antwoord schreef de Heer JOB BASTER, in leeven waardig Lid der *Hollandsche Maatschappye*; doch de Gouden Eerprys, zyn Antwoord toegeweezen, is hem of zyne Erven, uit kragte van de Wet der Maatschappye, niet geschonken: het was, naar zyne Zinspreuk, ter ondertekening gekoozen: *Virtus sibi ipsa præmium.*

Te recht merkt de Plantkundige BASTER op: „ Veele Menschen meenen, dat niets waardig is gekweekt te worden, dan de *Graanen*, of zo zy al eenig Hout planten, moeten het Eiken-, Essen-, Olmen-, of Beukenboomen zyn. En is hun land tot geen van deeze bekwaam, dan wordt het van weinig of geen waarde gehouden: terwyl men, indien men de natuur der gronden onderzogt, en 'er de daar mede overeenkomende soorten van Gewassen op plantte, met verscheide stukken lands zeer groot voordeel zou kunnen doen, die nu, zonder eenig nut, onbebouwd, verwaarloosd liggen. Doch men moet onderzoeken, met verscheidene proeven te doen, en niet onbedagtlyk berusten; alles naalaatende, het geen by onze Voorouders niet in gebruik was, juist of zy alles in de grootste volmaaktheid geweeten hadden, en of hun doen ook nu een regel en voorbeeld moest weezen; en alles dus, zoo als zy gewoon waren, en niet anders kon, of moest gedaan worden."

In het aanwyzen der *Boomen*, *Graanen*, *Wortels* en *Planten*, die, zyns agtens, in aanmerking komen ter beantwoording der Vrage, wyst hy den onderzoekenden

Land-

Landbouwer en weetgierigen Leezer, om zyne Verhandeling niet te groot te maaken; na de Schryvers, die opzettelyk en breedvoerig over de voortkweeking en behandeling van 't een of ander Gewas geschreeven hebben.

Wy zullen onze Leezers niet verveelen met een bloote Naamlyst der hier opgenoemde *Boomen*, enz. doch, dezelve nagaande, van ieder één uitkippen, die, byzonder onze aandagt trekt. De *Tamme Kastanje Boom*, (*Castanea Sativa*) pryst hy dus aan. „ Deeze Boom, die zeer wel in de *Provintien* van *Gelderland* en *Utrecht* zoude tieren, plagt voor deezen in *Engeland* zeer menigvuldig gekweekt te worden; en de meeste oude Gebouwen in *Londen* zyn van dit Hout gemaakt, waar van men ten Noorden van die Stad, volgens oude Historieschryvers (*), een beroemd en groot Bosch hadde. —— Het is ongelooflyk, tot welk eene ongemeene dikte deeze Boomen kunnen groeijen; te *Wickware*, vier uuren benoorden *Bristol*, groeide noch onlangs een Kastanje Boom, die 19 voeten over kruis dik was, en die men dagt meer dan 500 jaaren oud te zyn (†). Zulks is niet ongemeen op het Eiland *Sicilien*, alwaar men Kastanje Boomen vindt die 70 en meer voeten in den omtrek hebben; doch bovenal is vermaard de zogenaamde *Castango di cento cavalli*, die 204 voeten in zyn omtrek, en dus 68 voeten middellyns, heeft (§). —— Ongemeen dienstig is dit Hout voor allerleie Vaatwerk, om dat het eens doordrongen zynde, niet onderhevig is aan krimpen of zwellen, en daarom worden in *Italien*, daar dit Hout in grooter agting is dan ander Timmerhout, alle groote Tonnen en Vaten daar uit gemaakt; ook is het zeer bekwaam voor Buizen, om water onder den grond te leiden, en zo 't zelve tot Hakhout geplant wordt, is 'er geen Boom, die beter Hop- of Boon-staken geeft: dewyl die zeven jaaren kunnen dienen. —— Ik laat my over de aankweeking van deezen Boom niet uit, maar om den Leezer te overtuigen, dat dezelve hier in sommi-

(*) Fits Stephen, die in de twaalfde Eeuw ten tyde van *Hendrik den* II leefde, *Beschryving van Londen*.

(†) *Tegenw. Staat van Groot Brittanje*, II. Deel, bl. 138.

(§) Brydone, *Reize door Sicilie en Maltha*, I. Deel, bl. 98. Phil. Transact. Vol. LX. 1770 p. 9.

mige *Provintien* zeer wel willen aarten en groeijen, wyze ik hem tot de meergemelde Verhandeling van den Heer BERKHEY (*), en tot de zeer goede en nuttige onderrigtingen, die de Heer MILLER in zyn *Kruidkundig Woordenboek* geeft".

Onder de *Graanen* telt hy de *Geele* en *Witte Geerst*, (welke laatste ook *Oostersche Manna* genoemd wordt,) en zegt 'er van, ,, deeze wordt hier te lande wel veel geëeten, maar te weinig gecultiveerd, schoon het een zeer gezond en lekker voedzel is, voornaamlyk voor die geenen, wiens ingewanden door eenen langduurigen en sterken afgang verzwakt zyn. Als dezelve in 't begin van Mey gezaaid wordt is zy in September ryp, en behoeft, gelyk de *Turksche Tarw*, (door BASTER ook aangepreezen,) maar gering Land." —— Over de verdere culture daar van, en van nog een derde soort, *Sorgo* genoemd, (het welk in de slegtste gronden groeit, en uitneemend voedzel voor Duiven en andere Gevogelte is,) kan men MILLER, *Kruidkundig Woordenboek*, en *de Nieuwe Wyze van Landbouwen*, II. St. bl. 195, nazien.

Van de *Wortelen* spreekende, laat hy de *Rhabarber* niet onaangeroerd; doch merkt op, ,, het is volkomen zeker, dat de waare en rechte soort van deezen Wortel, die zulk een ongemeenen nut in de Medicynen heeft, tegenwoordig met zeer goed succes in Braband voortgekweekt wordt, waar van eenige uit zaad opgekomene Worteltjes my toegezonden zyn, en, in myn tuin geplant, de Winters verduuren en zeer wel tieren. —— Zy moeten in eenen eenigzins droogen grond, drie a vier voeten op zyn minst van elkander geplant worden, om dat zy zo ongemeen groote bladen hebben, waar van zommige by my tot 33 duimen lang en 28 duimen breed gegroeid zyn. De in Braband groeiende Wortelen tot drie a vier duimen dikte gekomen zynde, zyn bekwaam om in February en Maart, eer zy beginnen te schieten, uitgegraaven te worden, behoevende in kragt op geenerhande wyze voor de *Chineesche* te wyken. Het zou, derhalven, voor onze *Noordwyker* Kruidboeren, veel voordeel,

(*) *Verhandelingen deezer Maatschappye*, VIII. Deel, II. St. Dezelve groeien ook zeer tierig op de Buitenplaats Groenboven van den Heer L. T. GRONOVIUS, *Schepen der Stad Leyden*, by *Voorhout*.

deel, en voor het algemeen eene groote nuttigheid zyn, deezen Wortel, die de koude van ons climaat zeer wel kan verdraagen, onder meer andere Geneeskundige Kruiden voort te kweeken.

Maar ééne Peulvrugt, waardig om aangekweekt te worden, telt de Heer BASTER op, te weeten de *Magazanse Boonen:* waar van hy zegt: „ Deeze zyn eerst van *Magazan* eene kleine vesting in *Africa*, den Koning van *Portugal* toebehoorende, te *Lisſabon*, en van daar na *Engeland*, overgebragt. ——— Zy zyn van alle ſoorten van Boereof Roomſche Boonen, de kleinſte, de lekkerſte en het vroegſte ryp. ——— Men plant dezelve in 't laatst van October, of 't begin van November, tegen een muur of ſchutting of in een koude bak; men aardt dezelve, na dat zy opgroeijen, wat aan, en beſchut haar met Erwtſtroo, enz. tegen de koude, waar door zy in maatige winters kunnen blyven doorgroeijen; anders verplant men die in Maart uit de bak in den kouden grond, twee by een, en een voet van elkanderen, wanneer men in 't laatst van Mey of begin van Juny 'er reeds rype Boonen van trekt. Zy groeijen omtrent twee voeten hoog, doch wat ſlenteragtig, waarom men tusſchen de ryën hier en daar een pektouwtje langs bindt, om de Boonen voor het nedervallen te bewaaren. Verſcheide Liefhebbers in Engeland zetten het geheele jaar geene anderen, dan die ſoort; om dat zy dezelve boven alle andere Roomſche Boonen præfereeren. Men diende het Zaad alle jaaren wel uit *Engeland* te ontbieden, alwaar het 's jaarlyks versch uit *Portugal* aan de Zaadverkoopers gezonden wordt: want als men hier te lande twee jaaren agter een Zaad wint, worden de Boonen grooter en laater ryp. Men heeft hier te lande ook kleine Roomſche Boonen, welke ſterk laaden, en maar ruim een voet hoog groeijen; doch hard van bast en gansch niet ſmaaklyk zyn."

Van de veelvuldige Planten door den Heer BASTER aangeweezen, neemen wy alleen de *Italiaanſche Bloemkool, Broccoli.* „ Dit gewas, 't welk men hier en daar in Holland begint te cultiveeren, is overwaardig algemeener bekend te worden, inzonderheid de Witte ſoort of *Calliflower Broccoli;* waar van ik verſcheide jaaren, van het laatst van February of 't begin van Maart, tot het laatst van April, Bloemkoolen gehad heb van 5 tot 7 dui-

7 duimen over kruis, en veel smaaklyker, dan de gemeene Bloemkoolen in den Zomer. — De zydspruitzels van de purpere soort geschild, gebroken, gekookt en met boter en notemuscaat gestoofd, geeft in bovengemelde maanden, wanneer 'er zelfs nog geene uitgegroeide groentens zyn, een gerecht, dat van veele lekkere tongen, boven de gestoofde *Aspergies*, gepreferéerd wordt. De zeer gemaklyke culture daar van heeft de Heer MILLER in zyn *Kruidkundig Woordenboek* breedvoerig beschreeven: en het Zaad daar van in 's *Hage* en te *Rotterdam* in winkels, daar men *Engelsche* Tuinzaaden verkoopt, is nu overvloedig te bekomen".

Op deeze Vraag is een tweede Antwoord gedrukt, door den kundigen Heer WILLEM VAN HAZEN opgesteld; Hy pryst eenige hier nog onbekende Planten aan, en dringt sterk op de sterker bebouwing onzer ledig liggende landen en duinen, daar toe de beste Gewasfen aanwyzende. Wegens de *Kastanje Boom*, door Dr. BASTER gemeld, geeft hy zeer leezenswaardige onderrigtingen. 't Is doorgaans de Ondervinding die door zyne pen spreekt, 't welk aan zyne Verhandeling eene overtreffende waarde byzet, en op zommige plaatzen het ontbreekende in 't voorgaande Antwoord aanvult. By voorbeeld, de Heer BASTER gewaagt van een nieuwe soort van *altyd groenen Eikenboom*, dien hy alleen uit onze *Hedendaagsche Letteroefeningen* kent, en het daar gegeevene berigt medēdeelt. VAN HAZEN voegt 'er by: „ Deeze Boom is my voor vier jaaren uit Engeland toegezonden, gezoogd op een ordinairen Eikenstam: zoo dra ik denzelven bekomen had, heb ik 'er verscheide op gemeene Eikenstammen gezoogd, en met zeer groot genoegen den ongeloofiyk sterken groei myner Zogelingen beschouwd, welke alle my bekende Eiken zeer verre in snelheid van groeijinge overtroffen".

Behalven die Beantwoordingen der Prysvraagen, treffen wy hier aan eene *Waarneeming van eene onbekende Buikziekte*, door den Heer GERHARDUS WESTENBERG, Med. Doct. te *Deventer*. Deeze moet in de *Verhandelingen* zelve geleezen worden; dit zelfde heeft plaats ten opzigte van

De *Verhandeling over eene binnenst buiten gekeerde en buiten het lichaam geplaatste opene Pisblaas, in een eerstgeboorен Vrouwlyk Kind*, door A. DE BOSSON, Heelmeester te Am-

Amsterdam. Vergezeld van twee Waarneemingen over Kinderen met eene wanschapenheid aan de Teeldeelen ter wereld gekomen: welker eene met eene Plaat wordt geschilderd.

Iet meer moeten wy zeggen, schoon wy, naar ons gewoon bestek, genoeg uit dit Werk opgeleverd hebben, van de *Verhandeling over eene soort van Appelboomen, welke Vrugten voortbrengen zonder te bloeien*, (ten minsten naar de gewoone wyze) door P. E. SWAGERMAN.

Van deezen Boom werd in 't Jaar MDCCXXIV aan de Koninglyke Societeit, door den Heer DUDLEY, een berigt gezonden; en schynt in vergetelnisse gebleeven tot den Jaare MDCCXXXVII. Wanneer de Heer Hofraad CHRISTIAAN WOLF des melding maakte, en dit verschynzel onderzogt. Nader werd het verklaard door den Heer GLEDITSCH, in den Jaare MDCCLIV. Van welk alles de Heer SWAGERMAN verslag doet; doch tevens aanmerkt, dat, reeds in de voorige Eeuw, deeze soort van Appelboomen in ons land al bekend geweest is; ten getuigen hier van MUNTINGS waare oefening der Planten aanhaalende. Hy gaat de gedagten van WOLF na en die van GLEDITSCH, en geeft zyne eigene keurige Waarneemingen op: waar uit blykt dat men dit soort van Boomen geenzins als niet Bloemdraagende kan beschouwen: dat de manlyke deelen in den bloezem ontbreeken, dat zy alle deelen, die tot een Vrouwlyke Bloem behooren, bezitten, maar alle verschillende van het welgestelde: en waarschynlyk, in dit gebrekkig en eenvoudig voorkomen, het oog der meeste Liefhebberen ontdooken zyn. Eene weluitgevoerde Plaat heldert deeze Waarneemingen op.

De *Proeve van* C. A. KLOEKHOF *over den Aart en de Wettigheid van de Inënting der Kinderpokjes*, beantwoordt, in 't breede en op 't onderscheidenst, deeze twee Vraagstukken: „ I. Is de Inënting der Kinderpokjes, in persoonen van bepaalde hoedanigheden te verrigten, en vergeleeken met de afwagting der gewoone besmetting, die ziekte veroorzaakende, voordeelig dan wel nadeelig, voor het leeven en den tegenwoordigen welstand van de Ingeënten zamengenomen, of van elk hunner in 't byzonder, en van hunne medeleden in de burgerlyke Maatschappye. II. Is de Inënting der Kinderpokjes zo en invoege als zy

in 't antwoord op de eerste Vrage wordt opgegeeven, wettig of onwettig?"

Ten slot van dit Stuk, dient, *Een Bericht, wegens het snyden en afhaalen van den Steen der Blaaze* in twee *byzondere tyden*, door G. TEN HAAF.

Naar gewoonte volgen agter aan de *Weerkundige Waarneemingen op Zwaanenburg* in den Jaare MDCCLXXVII en MDCCLXXVIII.

Verhandelingen van het Bataafsche Genootschap der Proefondervindelyke Wysgeerte te Rotterdam. Vierde Deel. Te Rotterdam by R. Arrenberg 1779. *Behalven het Voorwerk* 289 *bladz. In gr. quarto.*

Een drietal van Prysverhandelingen maakt een aanvang van dit Deel. Zy gaan over de gewigtige Vraag: Welke zyn de geschiktste middelen, om den gemeenen Man in ons Vaderland, zoo ten platten Lande, als in de Steden, tot het gewillig gebruik maaken van de Inëntinge der Kinderpokjes aan te moedigen, en om deeze practyk op de minst kostbaare wyze, en zonder gevaar van de besmetting te verspreiden, aan hun toe te dienen? ——— Elk deezer Verhandelingen heeft haare weezenlyke waarde, en levert verscheiden bedenkingen op, welken haare nuttigheid, nopens dit onderwerp, hebben. Dan het Genootschap heeft, (en derzelver keuze schynt niet te wraaken,) de voorkeuze gegeeven aan de Verhandeling van *Johannes Veirac*, Med. Dr. te Rotterdam, enz., en hem den gouden Eerprys toegeweezen; terwyl het egter, de verdienste der twee andere Verhandelingen erkennende, aan ieder derzelven, als een Accesit, de zilveren Medaille heeft toegekend. De Autheur van 't eerste Accesit heeft zig niet gelieven te openbaaren, dan aan de Heeren Directeuren van 't Genootschap; en de Schryver der laatste Verhandelinge is *A. Ypey, Lector Botanices, &c.* te Franeker. ——— Het Geschrift van den Heer *Veirac* is ons dermaate nuttig voorgekomen, dat het ons uitlokte, om 'er een gezetter berigt van te geeven; dan wel dra bemerkten we, dat een zo beknopt verslag, als hier vereischt zou worden, in geenen deele aan ons oogmerk zou beantwoorden; des het ons raadzaamer voorgekomen zy, den Leezeren, vervolgens, in ons Mengelwerk, desaangaande mede te deelen, eene *Beknopte opgave der Aanmerkingen van den Heer* VEIRAC, over dit Stuk.

Op

Op deeze Verhandelingen volgen verder, gelyk ook aan 't einde der Verzamelinge in dit Deel eenige Genees- en Heelkundige Waarneemingen, welken den Beoefenaaren deezer nuttige Weetenfchap te ftade kunnen komen. In twee onderfcheiden Stukken levert hier de Heer *Jacob van Lil*, Stads Heelmeester te Rotterdam, eerst etlyke Proeven, welken ftaaven, dat het gebruik van de *Colophonia*, met *Alcohol Vini* vermengd, van de grootfte nuttigheid zy, in 't geneezen van 't Boongezwel der Gewrigten; als mede, dat het gebruik van dit middel zig niet tot het Boongezwel alleen bepaalt; maar ook van groot nut kan zyn in andere gevallen, waarin de opgehouden vogten zagt zyn, en nog geene fcherpte aangenomen hebben. Voorts behelst het tweede Stuk 's Mans Waarneemingen van zonderlinge verzweeringen, die hy, buiten andere tusfchenkomende aanmerkingen over de verfchynfelen, tot het inprenten der volgende leeringe doet ftrekken.

„ Dat men eenige ftof ontdekkende, en de plaats het toelatende om dezelve te ontfangen, nimmer zulks behoort uitgefteld te worden, op dat dezelve niet, door haare fcherpte, de nabijgelegene deelen aanfteeke en verteere. ——— En dat men in 't geheel geen ftaat op de hoegrootheid van de fcherpte der vochten maken kan: noch ook, welke deelen, 't zij harde of zachte, zij meest aandoen zal; nademaal de ondervinding in de opgegeevene gevallen heeft doen zien, welk vermogen dezelve heeft, om beenderen te kunnen verbrijzelen; terwijl zij fpieren en ingewanden weinig, immers minder, aandoet; gelijk zij wederom, in andere gevallen, de huid, fpieren, en andere zachte deelen verteert, en aan de bijzijnde beenderen nauwlijks eenig nadeel toebrengt".

Wyders ontmoeten we, met betrekking tot deeze Klasfe, in dit Deel, eene, door den Heer *Lambertus Bikker*, Med. Dr. Directeur en eerften Secretaris, by uitftek keurig vervaardigde befchryving eener doorgaande Scharlaken Koorts, gemeenlyk Roodvonk genoemd, zo als die in de laatfte maanden van 't Jaar 1778, en in de eerfte maanden van het Jaar 1779, te Rotterdam, geregeerd heeft. Zyn Ed. geeft hier een juist verflag van zyne bevinding desaangaande, met melding van de voornaamfte verfcheidenheden, die hem daarin voorgekomen zyn, welken hy inzonderheid tot drie Klasfen brengt:

brengt; als mede de merkwaardige toevallen en verschynselen, mitsgaders gevolgen, door hem in deeze ziekte waargenomen. Verder draagt hy hier nog voor, 't geen hy aangetekend heeft, wegens de *Epidemie*, of heersching deezer ziekte. En daarby gevoegd hebbende, 't geen hy, betreffende de geneezing, noodig agtte te melden, wyst hy ten laatste nog aan, wat men uit dit alles, nopens deeze ziekte, hebbe op te maaken. —— Naast deeze Verhandeling komt ons nog vóor een berigt van eene afscheiding van bykans het gantsche Elleboogsbeen, met behoud van eene genoegzaame beweeging des Onderarms, door *Dirk Scholl*, Stads- en Gasthuis-Chirurgyn te Delft. Om dit byzonder geval, waarin de Natuur zigzelve wonderlyk gered heeft, te begrypen, dient men, zegt hy, „ te onderstellen, dat alleen „ het lighaam zelfs van dat been weggenomen zijnde, „ de inplanting evenwel der spieren, die den Onderarm „ buigen, uitstrekken, voor- en agterover beweegen, „ gebleeven zij, en dat de aanmerkelijke tusschenruimte, „ van het eene uiteinde tot aan het andere, door „ een *Callus* van de Natuur zij ingevuld; hoewel het „ lidteken vrij ingetrokken, en de *Callus* naauwlijk te „ voelen zij". —— Eene vooronderstelling, waartoe hy te gereeder overhelt, om dat 'er, gelyk hy in 't slot aanwyst, verscheiden voorbeelden zyn, die getuigen, dat de Natuur, in zulke gevallen, meermaals, op eene dergelyke wyze, tot haar eigen behoud werkt.

Buiten de tot dus ver gemelde Stukken, komt ons hier nog voor een Geschrift van den Heer *Agge Roskam Kool*, betrekkelyk tot den Landbouw. In 't zelve maakt die onvermoeide Landbouwkundige gemeen, zyne Aantekeningen van twee Proeven, de éene met *Garst* gezaaid en geplant, op een Stukje Geestland, groot 317 Rhynlandsche Roeden, in den Jaare 1774; de andere met *Tarw*, in den Jaare 1775, in *Breezaap* onder Velzen, op de Boerdery genaamd *Onrust*. —— Deeze aantekeningen behelzen verscheiden byzonderheden, die geschikt zyn, om de Liefhebbers der Landbouwkunde tot nadere proefneemingen te noopen; bovenal met betrekking tot het voordeel, dat het *planten* der Graanen, boven het *zaaien* derzelven, naar zommiger gedagten, zou hebben; welk gevoelen, door deeze proefneemingen van den Heer *Kool*, geenszins begunstigd wordt.

Eindelyk staat ons hier nog gewag te maaken van eene

ne Verhandeling van opgemelden Dr. *Bicker* over de Molenroeden. Het Genootschap naamlyk had, in den Jaare 1775, de volgende Vraag voorgesteld. *Welke Middelen zyn 'er om voor te komen, dat de Roeden der Windmolens niet zoo dikwijls, als gewoonlijk geschied, bij den As breeken, en om te weeg te brengen, dat dezelfde Molens met korter Roeden, dezelfde breedte van Zeilen, en dezelfde kracht van Wind, even sterk werken, en, bij eene onvoorziene verheffing van Wind, haare snelheid uit zichzelven maatigen?* De Antwoorden in den Jaare 1776, en, by nader aanzoek van 't Genootschap, in 't Jaar 1777, hier op ingekomen, zyn door 't Genootschap niet voldoende gekeurd; egter heeft hetzelve aan vyf dier Verhandelingen, om dat ze voor 't overige verscheiden nutte Aanmerkingen behelsden, ieder een zilveren Medaille toegekend. Voorts heeft het, overeenkomstig met ééne der Grondwetten van 't Genootschap, beslooten, dat de eerste Secretaris, uit alle deeze Antwoorden, gepaard met eenige eigen bedenkingen, eene voldoende beantwoording deezer Vraage op zal stellen. En hieraan is men deeze Verhandeling verschuldigd; in welke de Heer *Bicker* zig met lof van deezen last gekweeten heeft; voegende nog, by 't geen hy deswegens had voorgedraagen, de byzondere gedagten, die een geagt Lid van 't Genootschap hem omtrent dit onderwerp had medegedeeld. —— Men vindt des in deeze Verhandeling, welke met de noodige Figuuren vergezeld gaat, oordeelkundig byeengebragt, 't welk oplettende Schryvers desaangaande van den meesten dienst geoordeeld hebben; waaruit men, op goeden grond, iets van weezenlyke nuttigheid schynt te wagten te hebben.

Le Destin de l'Amerique ou Dialogues Pittoresques, dans lesquels on developpe la cause des evenements actuels, la Politique et les interets des Puissances de l'Europe, relativement a cette guerre; et les suites qu'elle devroit avoir pour le bonheur de l'Humanité. Traduit fidelement de l'Anglois. London printed for *J. Bew.* 122 pp. in 8vo.

Naar luid van deezen breedvoerigen Tytel heeft men in dit Geschrift te verwagten, eene ontvouwing van 't lot van Amerika; by eene opheldering van de oorzaak der tegenwoordige gebeurtenissen, de Staatkunde en de belangen der Mogenheden van Europa, ten opzigte van deezen oorlog, mitsgaders de gevolgen, welken dit alles behoorde te hebben, tot heil van 't Menschdom. 'Er is ook van dat alles min of meer een woord in 't zelve te vinden;

den; maar zo oppervlakkig, dat het geen weezenlyke onderrigting verleene. Het voornaamste is de schildering van Engelands toestand, als ware dat Ryk genoegzaam tot de uiterste verlegenheid gebragt: en het gevolg van alles, waaruit men zig een groot geluk voor 't Menschdom belooft, is eene algemeene bewerking, om alle de bezittingen der Europische Mogenheden in Amerika onafhanglyk te maaken. 't Is vry duidelyk dat dit de weg zou zyn, om die bronwel van onlusten, welke thans maar al te dikwils ontspringt, te dempen; doch 't is niet zo klaar, dat het heil van 't Menschdom daar door grootlyks bevorderd zou worden; veelligt zou 'er de Nieuwe Waereld meer by winnen dan de Oude; dan wy willen de beslissing van dit voorstel liever voor diepzinnige Staatkundigen overlaaten.

Echt verslag der voornaamste Levensbyzonderheden van JOHN PAUL JONES, *Zee-Kapitein, in dienst der Ver enigde Staaten van Noord-America. Te Amsterdam by* D. Schuurman. 1780. *In groot octavo* 51 *bladz.*

By aldien men af mag op de geloofwaardigheid der berigten, welken den Opsteller deezer Leevensbeschryvinge ter hand gekomen zyn, en waarvan hy zig bediend heeft, zo is *John Paul Jones* hoewel van geene aanzienlyke egter eerlyke afkomst, van der Jeugd af wild, en als onhandelbaar, geweest. Tot jaaren gekomen zynde, vermengde hy zig met de Smokkelaars; werd eerlang, niet alleen een voornaam Smokkelaar; maar tevens een Zeeroover in zyne soort; en leidde voorts meerendeels een woest losbandig leeven, het zy hy zig eenigen tyd te Lande ophieldc, 't zy hy op Zee zworve, om door smokkelen of rooven buit te behaalen. Met het ontstaan der Amerikaansche onlusten, bediende hy zig van die gelegenheid, om zyn Fortuin te beproeven, door briefwisseling met de Hoofden der misnoegde Amerikaanen te houden, en hun zynen dienst aan te bieden. Hier in slaagde hy, naar zyn oogmerk, dermaate, dat hy eerlang na Amerika ontbooden, en hem aldaar het bevel opgedraagen wierd, over een Kaaper, die bestemd was, om op de Engelsche Kusten te kruisen; waarin hy het Amerikaansche Congres zo wel voldeed, dat hy voorts een aanzienlyker Schip, en eene uitgebreider magt verkreeg; 't welk hem, na verloop van eenigen tyd, zelfs met een klein Esquader, onder zyn bevel, in Zee deed steeken. Vervolgens ontving hy daar benevens eene Commissie van 't Hof van Versailles, waarby hy gerechtigd wierd om de Engelsche Schepen weg te neemen; waardoor hy in staat gesteld werd tot het onderneemen van gewigtiger aanslagen, die hem meerendeels vry wel gelukt zyn. Onze Schryver, van 't een en 't ander gedeelte in deezen leevensloop, etlyke byzonderheden gemeld hebbende, bepaalt zig in dit geval tot de laatste togt van Kapitein *Jones*; welke hem eindelyk in Texel heeft doen binnen loopen; waardoor hy hier te Lande merkelyk gerugts gemaakt heeft; en 't welk den Landzaat te sterker noopt tot het inzien van dit verslag van 's Mans leevensbyzonderheden, dat voor een Geschrift van die natuur vry wel opgesteld is.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Brieven tot Verdeediging van de Voortplanting des Christlyken Godsdiensts, door R. WATSON, D. D. F. R. S. *en Koninglyk Hoogleeraar in de Godgeleerdheid op de Hoogeschool te Cambridge. Naar den tweeden Druk, uit het Engelsch vertaald. Te Amst. by* Yntema en Tieboel, 1779. *In gr. 8vo. Behalven het Voorwerk* 277 *bladz.*

Onze Landsgenooten hebben blyk van hunnen goeden smaak gegeeven door het gunstig ontvangen, en pryzen der *Brieven over den tegenwoordigen Staat des Christendoms en het gedrag der Ongeloovigen, met beantwoording hunner voornaamste Tegenwerpingen, als mede een Vertoog aan de Ongeloovige Schryvers, en eene Redenvoering* door A. J. ROUSTAN (*). De Vertaaler van dat Stuk, zo wonder wel voegende by de sterk gezogte *Brieven van eenige Portugeesche en Hoogduitsche Jooden*, biedt hun hier eene andere vrugt zyns arbeids aan, eenigermaate strekkende tot een Vervolg op ROUSTAN. „ Deeze laatstgemelde Schryver, naamlyk, stelt, gelyk een ieder, die zyne Brieven geleezen heeft, zich, buiten twyfel, herinnert, zeer veel in het bewys voor den *Christlyken Godsdienst*, ontleend uit de spoedige en zonderlinge *Voortplanting* van denzelven. Een bewys, in de daad, van veel gewigts, indien het recht voorgedraagen, en, met de vereischte zorgvuldigheid, aangedrongen worde: een Bewys waar tegen ook, uit dien hoofde, het Ongeloof zich niet zelden verzette om het van kragt te berooven: met die verbaazende omwenteling, in de Wereld, veroorzaakt door de Leer van CHRISTUS, aan geheel andere oorzaaken, dan Hemelsche, toe te kennen. ——— De Geleerde GIBBON de

(*) Door de Drukkers deezes, in den Jaare 1774, uitgegeeven. Men zie ons berigt in de *Hedendaagsche Vaderl. Letter-Oefeningen*, III. Deel. 1ste Stuk bl. 473.

de *Verzwakking en Val des Romeinschen Ryks*, in een uitsteekend Werk, 't geen zyn Naam vereeuwigen zal, beschryvende, laat zich breed uit over de *Tweede Oorzaaken*, waar door de *Christlyke Leer* zo grooten en spoedigen opgang zou gemaakt hebben: dit bewoog den Hoogleeraar WATSON, die egter GIBBON niet onder het getal der Ongeloovigen optekent, de Verdeediging van de voortplanting des *Christlyken Godsdiensts* op zich te neemen: en de kragt der *Tweede Oorzaaken*, door GIBBON aangevoerd, te onderzoeken". Dit is de gelegenheid waar by deeze Brieven het licht zien.

„ Menigmaal wenschte de Vertaaler", gelyk hy zich in zyn Berigt laat hooren, „ dat zyn Schryver, die leevendigheid van Verbeelding, die schilderagtigheid van Styl bezat, waar in ROUSTAN zo zeer uitsteekt; doch hy vondt vergoeding voor dit gemis, in de juistheid van oordeel en de kragt van Taal, WATSON eigen". De *Nederlandsche Leezer* zal, nogthans, denzelfden vloeienden trant, in de Vertaaling ontdekken: en den Vertaaler bedanken, dat hy, ook, in dit opzigt, aan deeze Brieven eene gelykvormigheid met die van ROUSTAN gegeeven hebbe, gelyk hy, om deeze te verschaffen, betuigt, „ den *Korten Inhoud der Brieven* voor aan en boven elken, geplaatst te hebben, 't geen in het oorspronglyke niet gevonden wordt. Desgelyks heeft hy op den voet der bladzyden de Schriftuurplaatzen aangetekend, en overal, waar, in het Werk zelve, de Aanhaalingen uit vreemde Schryveren niet genoegzaam overgezet waren, de vertaaling dier plaatzen onder aan gevoegd. Ook hier en daar eene kleine Aanmerking geplaatst, en den *Nederduitschen Leezer* geweezen tot Werken, waar in hy, ten opzigte van deeze en geene byzonderheden, nadere voldoening kan vinden".

In 't geheel bevat dit Werk zes Brieven, aan GIBBON ingerigt; en een zevende aan de Bestryderen van den *Christlyken Godsdienst*. De Geleerde GIBBON hadt vyf *Tweede Oorzaaken* bygebragt, ontleend uit de roerzels van het Menschlyk Hart, en de algemeene omstandigheden des Menschdoms, om reden te geeven van de verbaazende gebeurtenis, de schielyke Voortplanting des Christendoms.

De EERSTE OORZAAK, door hem aangevoerd, is, „ de onbuigzaame, en, indien hy deeze spreekwyze mag gebrui-

bruiken, de onverdraagzaame yver der *Christenen*: wel is waar, ontleend van den *Joodschen Godsdienst*; doch gezuiverd van den bekrompen en onvriendlyken geest, die, in stede van de Heidenen uit te lokken, ter omhelzing van MOSES Wet, hun daar van hadt afgeschrikt". Dit denkbeeld gaat WATSON, in zynen eersten Brieve te keer.

De TWEEDE OORZAAK, waar aan GIBBON den schielyken opgang des *Christendoms* toeschryft, is, „ de Leer van een Toekomend Leeven, gepaard met alle bykomende omstandigheden, strekkende om gewigt en kragt aan die groote Waarheid by te zetten". Dit te wederleggen is de inhoud van WATSON's tweeden Brief.

Als een DERDE OORZAAK, telt GIBBON, „ de Wonderdaadige kragten aan de eerste Kerk toegeschreeven". Het wederspreeken hier van, is de stoffe van den derden Brief.

Een VIERDE OORZAAK, door GIBBON opgegeeven, „ zyn de Deugden der eerste Christenen". Deeze Oorzaak, in de daad zo pryslyk, verdonkert hy, met hunne Deugden te vertoonen als voortkomende uit hunne Bekeering: dewyl zy de overgegeevenste Zondaars geweest waren, of uit de loflyke begeerte, om de Agting op te houden der Maatschappye, in welke zy getreeden waren. Bondig wederlegt WATSON dit, in zyn vierden Brief.

„ De Eenigheid en Tugt der *Christlyke Kerke*, of van het *Christlyk Gemeenebest*", is de VYFDE en laatste der tweede OORZAAKEN, waar aan de Heer GIBBON de snelle en uitgestrekte Voortplanting des *Christendoms* toekent. —— Breedvoerig wordt dit denkbeeld ontvouwt, en kragtig wedersprooken, in den vyfden Brief.

De zesde Brief behelst: „ Aanmerkingen over de Verdraagzaamheid der *Romeinen* in het stuk van den Godsdienst. Getuigenissen ter wederlegging daar van. De Christenen beschuldigd van Godverzaakery —— van gevaarlyke onderneemingen tegen den Staat —— van de gruwelykste misdryven —— de grond en valschheid deezer betygingen aangeweezen. Het getuigenis van den Landvoogd PLINIUS, wegens der *Christenen* onschuld, opgehelderd.

Eindelyk neemt de Heer WATSON deeze gelegenheid waar om 'er een Brief by te voegen, niet aan den Heer

GIBBON; „ maar aan eene ſoort van Menſchen, die alle Gezelſchappen verſtooren met hun ſchendziek uitvaaren tegen het *Christendom*; die, op hunne reizen, of uit de Schriften der Deïsten, eenige verſleete tegenwerpingen verzameld hebbende, met hun verſtandloos en oneerbiedig gelach, de harten van het opkomend Geſlacht bederven". ——— Een Brief, waar in, gelyk in alle de voorgaande, de gewigtigſte zaaken, op den bondigſten trant, behandeld worden. Wy kunnen, om plaats te winnen, den Inhoud daar van zo min als die der andere opgeeven.

By deeze Brieven is een *Aanhangzel* gevoegd, behelzende Aanmerkingen op eenige plaatzen in Mr. GIBBON'S Werk, door R. WYNE *Rector van St. Alphage te Londen*, den Heer WATSON medegedeeld. Zy betreffen den Brand te *Rome* door NERO geſtigt, en den *Christenen* ten laste gelegd; een ſchuld waar van GIBBON NERO zoekt vry te pleiten: en leveren voorts eenige Aanmerkingen op GIBBON'S verſlag van de handelwyze, door PLINIUS DEN JONGEN en den Keizer TRAJANUS, ten opzigte van de *Christenen*, gehouden.

De Heer Vertaaler heeft goedgevonden, ten ſlot, twee Redenvoeringen hier aan te hegten van den Eerw. WILLIAM LEECHMAN, *over Gods Wysheid in de Euangeliſche Openbaaring*; derzelver inhoud heeft overeenkomst genoeg, om met de Brieven van WATSON en teffens te verſchynen; zy zyn verſtandig opgeſteld, en verdienen eene aandagtige Leezing.

Dit is de hoofdſom van 't geen dit Boekdeeltje begrypt. Wy deeden 't zelve, ons Werk en den Leezer te kort, wanneer wy, uit den grooten voorraad van keurige Waarneemingen, welke ons hier voorkomen, niet het een en ander opleverden.

„ Gy", dus ſchryft WATSON, in zyn vyfden Brieve. „ Gy *verwondert* u zeer, en ſtaat niet weinig verſteld, dat TACITUS en PLINIUS *de Jonge* zo laag van het *Christen Stelzel* geſprooken hebben; dat SENECA en de Oude PLINIUS zich niet verwaardigen 'er eenig het minſte gewag van te maaken. Deeze zwaarigheid ſchynt by anderen zo wel als by u opgekomen. Ik zou u, tot het verkrygen eener volkomene voldoening op dit ſtuk, kunnen verzenden tot het Slot des Tweeden Deels van Dr. LARDNER'S *Verzameling van Oude Joodſche en Heidenſche Getuigenisſen*, voor de Waarheid van den *Christlyken Godsdienst*:

kent: doch misschien zal eene en andere bedenking genoegzaam weezen, om uwe verbaasdheid te doen bedaaren.

„ Geringe aankleevers van zuivere Zeden vallen, wanneer zy zich van den Godsdienst des Lands afzonderen, niet spoedig onder de opmerking der Geletterden. De Geschiedschryvers vreezen de waardigheid huns Geleerden arbeids te verkorten, en het glansryke verhaal der roemrugtigste voorvallen te ontluisteren, als zy, in 't zelve, het verveelend verslag doen van deeze en geene gebeurtenissen, den Godsdienst betreffende: en de Wysgeeren zyn doorgaans al te hoog opgetoogen in afgetrokkene beschouwingen, of al te zeer bezig met het naspeuren van de verschynzelen der natuure, om zich te bemoeijen met het geen zy, misschien te voorbaarig, als Bygeloovigheden des laagen Gemeens aanmerken. Men zou, zo ik geloof, Geschiedschryvers en Wysgeeren van geen geringen Naam kunnen opnoemen, die Tydgenooten waren van LUTHER en de eerste Hervormers, en, met eene agtloos of veragtend stilzwygen, hunne stoute en van den gemeenen weg afwykende onderneemingen, om den Stoel van den Heiligen PETRUS te doen waggelen, voorby gingen. De wederstreeving van den Volks-godsdienst moet algemeen worden, eer dezelve tot kennisneeming van de Burgerlyke Overheid komt: en vóór dit gebeure, zal zy meestal beneden de aandagt van uitsteekende Schryvers gerekend worden.

„ Deeze aanmerking is byzonder toepasselyk op ons tegenwoordig onderwerp. De eerste *Christenen* waren, gelyk hun Meester voorspeld hadt, *om zyns Naams wil by alle Menschen gehaat*: het was de Naam zelve, 't waren geene Misdaaden, dien Naam aankleevende, welke PLINIUS strafte; overal leefden zy in de uiterste versmaadheid, tot dat hun aantal de aandagt der Wereldlyke Magten opwekte. ——— De Wysgeeren merkten de *Christenen* aan als Geestdryvers, en versmaadden hun; de Priesters stelden zich tegen de Geloovigen, als tegen invoerders van nieuwigheden, te weere, en braakten lasteringen over hun uit; by de Geleerden waren zy voorwerpen van veragting, en de Weetgierigen alleen, die onderzoek deeden op den grond van hun Geloove, omhelsden 't zelve. Doch het verzuim van eenige Schryvers, (waar van de meesten, nogthans, by toeval,

getuigenis geeven aan de waarheid van verscheide gevallen, de *Christenheid* betreffende,) die geen omstandig verslag doen van den oorsprong, voortgang, en instellingen eens nieuwen Aanhangs, is eene zeer ongenoegzaame rede, om, of de beginzels, op welke dezelve steunt, of de bovennatuurlyke magt, die ze onderschraagde, in twyfel te trekken.

„ De *Romeinsche Geschiedschryvers*, daarenboven, waren niet alleen onverschoonlyk nalaatig omtrent de *Christenen*; maar ongelooflyk onkundig van 't geen hun, of de *Jooden*, betrof; ik zeg, met nadruk, *onvergeeflyk onkundig*; dewyl zy de middelen, om 'er kennis van te krygen, in hun bereik hadden: de Schriften van MOSES konden over al in *Grieksch* bekomen worden; en de Werken van JOSEPHUS zagen het licht, eer TACITUS zyne Geschiedenis schreef, en, nogthans, is TACITUS zelve tot eene groote ongerymdheid, en het schryven eener lompe tegenzeggelykheid vervallen, in zyn berigt van de *Jooden*". —— Dit toont onze Schryver met de stukken, en merkt aan, dat men dergelyke onnauwkeurigheden zou kunnen aanwyzen by PLUTARCHUS, en andere Schryvers, die van de *Jooden* gewaagen; ten slot deezer bedenkingen betuigende: „ Waarom zullen wy, naa dit alles, het vreemd vinden, dat eenige weinige beroemde Schryvers, die de *Christenen* aanmerkten als een' veragtlyken Aanhang onder de *Jooden*, en de *Jooden* beschouwden als een barbaarsch en gevloekt Volk, wiens Geschiedenis niet leezenswaardig was, en die daarenboven bezig waren met het verhaal der groote Gebeurtenissen, welke den val huns Ryks veroorzaakten of vergezelden, waarom, zeg ik, zullen wy het vreemd vinden, dat Mannen met zo gewigtige onderwerpen bezig, en dermaate door diepgewortelde vooroordeelen ingenomen, ons maar korte en gebrekkige beschryvingen, van 't geen de *Christenen* betreft, hebben naagelaaten"?

Byzonder verdient onze opmerking, 't geen WATSON, in zynen laatsten Brieve, mededeelt. „ Ik kan, niet nalaaten stil te staan op een bewys, waar mede onlangs eenige Wysgeeren het geheele Stelzel der Openbaaringe hebben zoeken 't onderste boven te keeren: en 't is te noodzaaklyker deeze hunne tegenwerping te beantwoorden, dewyl dezelve eene algemeene stoffe van wysgeerig

onderhoud geworden is, bovenal onder de zodanigen, die het Vaste-land bezogt hebben. De tegenwerping strekt, gelyk men veronderstelt, om het gezag van MOSES kragtloos te maaken, door aan te toonen, dat de Aarde veel ouder is dan beweezen kan worden uit zyn berigt wegens de Schepping en de Tydrekening der Heilige Bladeren. Wy beweeren, dat 'er, zints de Schepping, nog geen zes duizend jaaren verloopen zyn: en deeze Wysgeeren houden staande, een ontwyfelbaar bewys in handen te hebben, dat deeze Aarde ten minsten een' ouderdom van veertien duizend jaaren bereikt, en zy klaagen, dat MOSES hun zeer in den weg staat, en hun yver in 't onderzoek fnuikt (*).

„ De Kanunnik RECUPERO, die, zo 't schynt, bezig is met het schryven eener Historie van den Berg *Etna*, heeft de bedding van een Lava of Vuurstroom ontdekt, die, zyns oordeels, ten tyde van den *tweeden Punischen Oorlog*, of omtrent twee duizend jaaren geleden, uit dien Berg vloeide; deeze bedding is nog met geene genoegzaame hoeveelheid van aarde bedekt, om Koorn voort te brengen, of 'er Wyngaarden te planten: twee duizend jaaren, zegt RECUPERO, zyn 'er, overzulks, ten minsten noodig om de bedding eener Lava in een vrugtbaar veld te veranderen. Een put, digt by *Jaci*, in de nabuurschap van den Berg *Etna*, delvende, hebben zy duidlyke merktekens van zeven onderscheidene Lavas ontdekt, de een boven de ander gelegen; derzelver oppervlakten liepen evenwydig; en de meeste derzelver waren bedekt met eene dikke bedding van ryke aarde: de uitbarsting nu, die de benedenste deezer Lavas vormde, vloeide (indien wy, betuigt RECUPERO, uit de overeenkomst mogen redekavelen,) ten minsten veertien duizend jaaren geleden uit den Berg.

„ Kortlyk zou men, op deeze tegenwerping, mogen antwoorden, met te onkennen, dat 'er, in de Geschiedenis van MOSES, iets voorkomt, strydig met deeze hooge oudheid der Aarde: want, schoon de opkomst en voortgang der Kunsten en Weetenschappen, en

(*) BRYDONE's Travels [in 't Nederduitsch vertaald onder den tytel, *Reis door Sicilie en Maltha*, door P. BRYDONE, by de Drukkers deezes in 't licht gegeeven.]

en de schaarsche vermenigvuldiging des Menschlyken Geslachts, het bykans betooghaar waarschynlyk maaken, dat de Menschen deeze Aarde niet langer bewoond hebben, dan het verhaal van MOSES uitwyst, kan, nogthans, volgens het gevoelen eeniger Wysgeeren, uit den oorspronglyken Text der Schriftuure, niet beweezen worden, dat de Aarde toen uit niet geschaapen was, wanneer de Mensch daar op geplaatst wierd: wy mogen, zeg ik, met deeze Wysgeeren, die gedugte tegenwerping des Kanunniks beantwoorden, met dezelve geheel en al toe te staan. Wy vinden ons, egter, niet genoodzaakt om dit denkbeeld te omhelzen, ter aantooninge van de zwakheid der rekenkavelinge van RECUPERO.

„ Want, in de eerste plaats, heeft de Kanunnik, de groote hoofdzaak, dat de Lava, van welke hy handelt, dezelfde Lava is, welke DIODORUS SICULUS vermeldt, dat uit den Berg *Etna*, ten tyde van den *Tweeden Carthaagschen Oorlogs*, vloeide, niet voldoende beweezen. — Ten anderen, staat hier aan te merken, dat de tyd, om Lavas in vrugtbaare Velden te veranderen, zeer verschillend moet weezen, naar de verschillende stoffen waar uit de Lavas bestaan, en derzelver onderscheidene liggingen, ten opzigte van de hoogte en laagte, als mede naar gelange zy blootgesteld zyn aan wind, regen, en andere omstandigheden: even gelyk de tyd, waar in de hoopen Zindeles, (die zeer naar een Lava gelyken) met groente begroeien, zeer verschilt op onderscheide plaatsen, naar dat de Zindeles, en de plaats waar dezelve ligt, gesteld is: iets van deezen aart kan men afneemen uit dit berigt van RECUPERO zelve; naardemaal de spleeten van deeze berugte bedding vervuld zyn met een' ryken en goeden grond, waar in vry groote boomen groeijen.

„ Maar, indien dat alles niet genoeg is om de tegenwerping krugtloos te maaken, zal ik den Kanunnik eene overeenkomst onder 't oog brengen, tegen zyne overeenkomst aangekant, en gegrond op vastgaander proeven. De *Etna* en de *Vesuvius* gelyken zeer op elkander, in de oorzaaken, die de uitbarstingen verwekken, in de natuur der Lavas, en in den tyd, noodig om ze tot een vrugtbaaren grond te maaken: of, wanneer 'er, ten deezen opzigte, eenig verschil plaats heeft, is het waarschynlyk niet grooter dan 't geen men waarneemt tusschen de onderscheide Lavas van één en denzelfden Berg. Dit toe-

toegestaan zynde, zal RECUPERO's redenkaveling, uit de overeenkomst afgeleid, niets in 't minste bewyzen: indien wy een voorbeeld kunnen bybrengen van zeven onderscheide Lavas (met tusschenbeide liggende beddingen van vrugtbaare aarde,) uit den Berg *Vesuvius* gevloeid, niet in den tyd van veertien duizend, maar in een bestek van iets minder dan zeventien honderd jaaren: want dan kan, volgens onze overeenkomst, de bedding van eene Lava met groeibaaren grond bedekt worden, in omtrent twee honderd en vyftig jaaren, in stede dat 'er twee duizend toe zouden vereischt worden. ——— De uitbarsting van den *Vesuvius*, die *Herculaneum* en *Pompeji* verdelgde, is te bekender, door den dood van PLINIUS, van zynen Neef vermeld in eenen Brieve aan TACITUS: deeze viel voor in 't Jaar LXXIX; 't is, overzulks, nog geen zeventien honderd jaaren geleden, dat *Herculaneum* werd ingezwolgen; doch een onwraakbaar getuigenis verzekert ons, „ dat de stoffe, die de oude Stad *Herculaneum* bedekt, het voortbrengzel niet is van éene enkele uitbarsting; want 'er zyn duidelyke merktekens, dat de stoffe van zes uitbarstingen heen geloopen is over die, welke onmiddelyk de Stad bedekt, en oorzaak was van derzelzer verwoesting. Deeze beddingen zyn ieder Lavas, of verbrandde Stoffe, *met aderen van goeden grond tusschen beiden*". (*). ——— Ik zal hier geen woord meer byvoegen, ten opzigte van dit onderwerp; dan alleen, dat de Bisschop dier Landstreeke niet geheel mis hadt in zyn Raad aan RECUPERO, om zorge te draagen, dat hy zyn Berg niet ouder maakte dan MOSES: schoon het ruim zo goed zou geweest zyn, dat hy hem den mond geslooten had door reden, dan door bedreiging van kerklyke straffen".

(*) Zie WILLIAM HAMILTON's *Remarks upon the Nature of the Soil of Naples, and it's Neighbourhood, in the Philos. Transact.* Vol. LXI. p. 7.

Een tiental van Predikatien, door den Hoogeerwaardigen, zeer Geleerden en Wydberoemden Heere J. STAPFER, *Hoogl. der H. Godgel. te Bern in Zwitserland. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eene Voorrede en eenige Aantekeningen uitgegeven, door* W. H. NUMMER, *Predikant in den Ouden Bosch. Vierde Stuk. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg, 1779. *Behalven de Voorreden*, 232 *bladz. in gr. octavo.*

By de voorige reeds uitgegeven Leerredenen van den Hoogeerwaerden *Stapfer*, van welken wy meer dan eens, als zeer wel uitgewerkte Stukken, met lof gewag gemaekt hebben, komt in dezen nog een tiental, dat gezegd mag worden 'er aen te evenaren; als gaende over gewigtige onderwerpen, die de Hoogleeraer met oplettendheid uitgevoerd, en met nadruk behandeld heeft. De onderwerpen zyn, *de werking des H. Geestes*, Rom. 8. 15; *het eenig Euangelie*, Gal. 1. 6, 7; *de dagelykſche vreeze Gods*, Spr. 23. 17, 18; *de koelheid omtrent het Christendom*, Matth. 24. 12; *het verzuim van 't lezen der H. Schrift*, Joh. 5. 39; *het gebed van Hiskia voor de verzoening des Volks*, 2 Chron. 30. 18, 19; *ene overdenking van 't voorgaende jaer*, Ps. 143. 5; *'s Menſchen verlösſing door Jezus Christus*, Matth. 18. 11; *een Zegewensch voor de Overheid en het Vaderland*, Ps. 122. 6; mitsgaders ten laetſte *ene Voorbereiding tot het H. Kersfeest*, Marc. 1. 3. —— Om uit alle dezen een gedeelte te verkiezen, dat tot een ſtael der wyze van voorſtellinge kan ſtrekken, noopt ons het gebeurde in ons Gewest, met het afloopen van 't voorgaende jaer; om den Lezer eene van 's Hoogleeraers *overdenkingen van 't voorleden jaer* onder 't oog te brengen. Men leze, met oplettendheid, en overbrenging op onze eigen omſtandigheden, het volgende:

„ *God heeft ons in het voorgaande jaar kastydingen toegezonden, die wy tot ons best moeten aanwenden.* Ik zal maar zommige van dezelven melden. 'Er zyn Ouders alhier, die den vroegtydigen dood van één hunner Kinderen met heete traanen betreuren; en Kinderen, die over het verlies van hunnen gelievden Vader of Moeder klaagen; en Mannen, welker Egtgenooten een eeuwig

wig affcheid van hun genomen hebben; en Vrouwen, welker Mannen uit haare armen gerukt zyn, en haar als bedroefde Weduwen, en haare kinderen als weesen nagelaten hebben; en andere, welker broeders of zusters of nabestaanden, die zy hartelyk lief hadden, in de eeuwigheid overgegaan zyn. ô Onder alle bezoekingen Gods is 'er byna geene, die gevoeliger is, of smertelyker, dan wanneer die gene sterven, die onze hope, onze vreugde, en ons vergenoegen waren. Maar fluit uwe traanen over het verlies van deeze gelievde persoonen. Gedenkt, dat het God gedaan heeft, en onderwerpt U met eene stille gelaatenheid aan synen Heiligen wille, en trekt daaruit een heilzaam nut voor uwe zielen.

„ Gy Ouders, die den doodt van uwe kinderen beweent, offchoon het onuitspreeklyk droevig voor U is, dezelve in deeze wereld niet meer te zien, en hunnen beminnenswaardigen omgang niet meer te genieten, soo zyt nogtans te vreeden; want God heeft hun tot zig genomen, en ze zyn in Christus, die ook een Heiland der kinderen is, ontslapen. Zy zyn, door een vroegtydigen doodt, veele zonden, veele zorgen en verzoekingen, veel kommer en ellende ontvlooden, en, in tyds, in de plaatse der eeuwige ruste overgebragt geworden; heft uwe traanende oogen op na den Hemel, alwaar uwe lieve kinderen zyn, en dankt Godt, dat Hy hunne zielen reets met syne salige gemeenschap en het gezelschap der Engelen verwaardigt heeft, dat gy dezelven maar voor een kleinen tyd verlooren hebt, om hun voor eeuwig met onuitspreekelyk genoegen weder te vinden. Zy roepen U, uit de woninge hunner zaligheid toe, niet voor hun, want sy zyn by hunnen Godt en Heiland eeuwig wel verzorgd, maar voor Uzelven en uwe overige kinderen bekommert te zyn, en zorg te dragen, dat gy ook eens by hun in den Hemel moogt komen. Zorgt voor uw eeuwig welzyn, en voor het welzyn van uwe nog levende kinderen, en laat dit uwe grootste en gewigtigste bezigheid zyn, dat gy eens met Godt, en uwe zalige Kinderen, in de Heerlykheid moogt vereenigt worden.

„ Gy kinderen, die in het voorgaande jaar uwen Vader of uwe Moeder verlooren, en dezelven, met troostloos kermen en weeklagten, na het grav geleid hebt, stort uw hart, dat vol treurigheid en weemoedigheid

heid is, uit voor Godt, en gedenkt, met een kinderlyk vertrouwen; *myn Vader of Moeder hebben my verlaten, maar myn Hemelsche Vader leevt, die zal my niet verlaten. Hy zal my bystaan, en voor my zorgen, en my synen zegen schenken; en myn getrouwe Godt en genadige Vader zyn, als ik Hem van harten liev heb.* Soo stilt dan uwe traanen, gy gelievde kinderen, over den doodt uwer Ouders, en leevt in de vreeze en in de lievde Godts, en in de genade van uwen Vader en Heiland, soo zal Hy U lievderyk en zalig leiden, en gy zult Hem danken; dat syne wegen enkele goedheid en trouwe zyn, den geenen die Hem liev hebben; en Hy zal uw Godt en gy syne lieve kinders zyn; en gy zult eens uwe Godts zalige Ouders, wanneer gy hunne vermaningen en hun voorbeeld volgt, voor den throon Godts wederzien; en uw hart zal zig eeuwig met hun verheugen.

„ Gy Egtgenooten, heeft Godt in het voorige jaar uwen band verbrooken, en een van U beiden in de eeuwigheid opgeëischt, soo leert, uit deeze smertelyke scheidinge, de nietigheid van alle aardsche goederen, de edelheid des levens en de zekerheid des doods erkennen, leert uw hart van de schepselen aftrekken, en uwe liefde en vertrouwen op Godt, uw hoogst en eeuwig goed te rigten. Leert U zelven aan syne wyse en heilige regeeringe met stille gelatenheid, ook in dat geene, 't welk U het hardst schynt, te onderwerpen, en laat u door hunnen doodt opwekken, om uwe gedagten ook met de eeuwigheid beezig te houden, en soo te leeven, dat gy vrolyk en gemoedigt sterven kunt. Intusschen troost U, gy verlatene Mannen, gy bedroevde Weduwen, Godt zal voor u zorgen, als gy van harten uwen toevlugt tot Hem neemt. Hy heeft gezegt: *Ik zal U niet begeeven, ik zal U niet verlaaten, soo dat gy vrymoediglyk kunt zeggen, de Heer is my een helper.* Heb. 13. *Hy is een Vader der Weesen, en een Rigter der Weduwen; Godt in de woonsteden syner heiligheid.* Ps. 68.

„ Een andere kastydinge, die Godt sommigen van uliedèn in het voorgaande jaar toegezonden heeft, is deeze geweest, dat Hy de uwen met krankheden bezogt heeft, en dat eenigen van hun nog tegenwoordig te huis op een bedde van smerten leggen. Godt wil u daardoor van de zwakheid en sterfelykheid van zulke arme schepselen, als wy zyn, en van de noodzakelykheid, om zig, in ge-

zon-

zonde dagen, tot krankheden en tot den dood te bereiden, overtuigen. Hy wil U, door hun voorbeeld leeren, van de vaderlyke handt Gods alles met gedult aan te nemen, uw vertrouwen alleen op Hem te stellen, en uwe gezontheid soo aan te wenden, dat gy te eenigen tydt op het krankbedde gerust en welgemoedt zyn moogt. Intusschen staat hun met uwe hulp en troost by, en vermaant hun tot eene opregte bekeering, tot een standvastig Geloov, tot eene stille gelaatenheid, en bidt voor hun, dat de Godt aller genade hun bystaa, en hun in 't leven behoude, als het syne Heilige wille is; en als sy sterven zullen, dat Hy hun helpe den stryd des doods overwinnen, en hun in syne eeuwige zaligheid opneeme.

„ Zommige van ulieden zyn zelfs in het voorgaande jaar met krankheden bezogt geworden. Godt wilde daardoor de magt der zonden in U verbreeken, U van uwe dwaalwegen aftrekken, uwen hoogmoed vernederen, uwe zielen van de vleeschelyke lusten geneesen, uwe boose begeerlykheden dempen, U tot Bekeering, tot Geloof en tot Godtzaligheid opwekken, en U bewegen, om met ernst aan de dood en de eeuwigheid te gedenken. Hebt gy aan dit genadig oogmerk van Godt beantwoord? hebt gy, toen Godt U uwe vorige gezondheid wederschonk, uw voornemen, om in het toekomende vroom te leeven, gehouden? Ach, gy hebt het mogelyk reets weder vergeeten, en gy leeft in de zonden en iedelheid gelyk voorheen. Maar vreest gy niet, als gy uwe beloften vergeet, als gy in uwe zonden voortvaart, dat God U in uwe zorgelooze gerustheid daar heenen zal laaten leeven, tot dat de doodt en het oordeel u plotseling overvallen zullen. Bidt God, uit het binnenste uwer ziele, dat Hy U die genade geeve, om uwen nog overigen leevtyd in syne vreese door te brengen, en hetzelve, door de overwinning uwer verdorvenheid, door Geloov en Godzaligheid, te heiligen."

Kerk-

Kerkreden, ter inwijding der nieuwe en verbeterde Psalmberijming, in de Gemeente van St. Anna Land, *in den Eilande van* Tholen. *Uitgesprooken door* J. SCHARP, *Dienaar van 't H. Euangeli aldaar. Op den* 16 *Mei* 1779. *Te Leyden by* T. Koet, 1779. *Behalven het Voorwerk* 51 *bladz. in gr. octavo.*

Bekomende omstandigheden hebben de invoering der nieuwe Psalmberyming in de Gemeente van *St. Anna Land* vertraegd; ter dier gelegenheid is deze Kerkreden eerst op den bovengemelden tyd uitgesproken; en dezelve ziet dus zo veel later het licht, dan een aental van andere Leerredenen, over dit zo heuchelyk onderwerp voor de Kerk van Nederland. Dit echter strekt dezer Redenvoeringe niet ten nadeele; gemerkt het den Eerwaerden *Scharp*, schoon hem, in zommige opzichten, het gras, gelyk men zegt, als voor de voeten afgemaeid ware, niet ontbrake aen 't vermogen ener verstandige keuze, van ene op zich zelve nutte, en naer de tydsomstandigheden welgepaste stoffe; welke zyn Eerwaerde indiervoege met oordeel behandeld heeft, dat zyne Kerkreden wel geteld moge worden, onder de Leerredenen over dat onderwerp, die men oordeelt, dat bewaerd verdienen te worden.

Tot een grondslag zyner Redenvoeringe, dienen de woorden van den wyzen Prediker, Hoofdst. VII. 10. *Zeg niet, wat is 'er* (*), *dat de voorige dagen beter geweest zyn dan deze? want gy zoud naer zulks niet uit wysheid vragen.* Naer luid van dit voorstel schikt zich onze Leeraer, om te toonen: —— „ Hoe dwaas zulk „ een mensch denkt, en werkt, die, verliefd op alles „ wat oud is, alles wat nieuw is, daarom alleen ver„ acht en verwerpt; altoos murmureert tegen zijn ei„ gen tijd; en het onmoogelijk oordeelt, dat het oude „ in zijne dagen zou kunnen verbeterd worden." —— Met dit oogmerk ontvouwt hy de bovengemelde leering van Salomo, zo als men dezelve in den t'zamenhang

(*) Of, *welke is de reden? wat is de reden daar van?* gelyk zyn Eerw. dit nader verklaert.

hang met het achtste vers kan opneemen; doch, of lie-
ver, als ene afzonderlyke les, waarmede de wyze Ko-
ning hier in 't algemeen veroordeelt, „ dat misnoegen
„ over onzen staat en leeftijd, 't welk bij duizend men-
„ schen heerscht; waardoor het voorleedene alleen aan
„ de beste, en het tegenwoordige alleen aan de slecht-
„ ste zijde bekeeken wordt; als hadden onze Voorou-
„ ders, als hadden wij zelf in de voorige dagen niets
„ genooten, dan alles goeds, en als hadden wij thans
„ niets dan rampen."

Na ene beknopte doch echter volledige ontvouwing van des Predikers woorden in dien zin, betoogt hy, op eene overtuigende wyze, de regtmatigheid van deze bestraffende vermaenlesse, zo door 't nagaen van de dwaze en zondige gronden, waer uit men, in honderd gevallen, de vorige dagen boven dezen verheft, als door de dwaesheid en zondigheid van de daed zelve te beredeneeren. —— De Eerwaerde *Scharp*, hier mede, de verklaerde uitspraek van den Koninglyken Prediker ten volle gebillykt hebbende, voegt, eindelyk, in 't laetste deel zyner Kerkreden, nog enige korte aenmerkingen, waer toe de behandelde Stoffe hem aenleiding geeft, en de tydsomstandigheden hem noopen. —— „ Elk onzer", zegt hy, „ behoort deze wyze les van den wyzen Koning, in zyne betrachtingen, in acht te nemen; en men leert daar uit onze harten niet te hegten aan de dingen dezer Wereld; wetende dat een volmaakter Wereld, en betere goederen, voor ons bereid zyn". Verder doet hy zyne Toehoorders opmerken, hoe 't zeggen, dat niets algemeen waer is, ook hier pleets heeft. 'Er zyn byzondere gevallen, gelyk hy opwekkelyk aentoont, waervan men zeggen mag, *de voorige dagen zyn beter dan dezen;* doch daer zyn ook anderen van welken men zeggen mag, *de tegenwoordige dagen zyn in vele opzichten beter dan de voorigen.* En dit laetste brengt zyn Eerwaerde, naer zyn bepaelde doelwit, over, tot de verbetering van 't Psalmgezang in 's Neerlands Kerk. By die gelegenheid gewaegt hy eerst van 't Godsdienstig zingen in 't algemeen: toont voorts, dat men, niet uit wysheid, het Gezangboek der voorige tyden boven het tegenwoordige verheffen, en de gemaekte verandering voor onnoodzaeklyk houden zou. V rder deelt hy der Gemeente nog enige lessen mede, betreffende het Gode welgevallig, en voor de menschen stich-

telyk, zingen; waer op hy zyne Redevoering ten laetste met ene gepaste dankzegging aen 's Lands Staeten, benevens Z. D. H., en vermaenlesse aen zyne Gemeente besluit.

Leerrede op eenen Biddag over Jez. V. 3, 4. *Uitgesproken door* J. HINLOPEN, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vlooten, 1779. *In gr. octavo 96 bladz.*

Ene stichtlyke Leerrede, ter overtuiginge van een zondig Volk, ten einde hetzelve te bewegen tot vernedering en verbetering. De Eerwaerde *Hinlopen*, 's Propheten tael opgehelderd hebbende, brengt de daer in aengekondigde Leer tot vier stellingen. „ 1. Elk volk „ en elk mensch moet onpartydig oordeelen over het „ geen God aan hen, en zy, daar voor, aan God gedaan hebben. 2. Elk volk en elk mensch, welk, de „ genademiddelen genietende, in 't kwade volhardt, is „ onverschoonelyk. 3. Zulk een volk en mensch is ryp „ voor de geheele verwoesting. En 4. Zoo groot is „ de liefde en goedertierenheid van den Heiland, dat hy „ ze daar van nog eerst overtuigt en waarschouwt." Deze vier stellingen nader bevestigd hebbende, schikt hy zyne overbrengende Toepassing naer dien leidraed; en dringt ieder gedeelte van 't zelve ten ernstigste opweklyk aen.

CHRISTUS ALLES EN IN ALLEN. *Door* E. MEINERS, *in leven Predikant te Embden. Vierde Druk, vermeerderd met eene aanpryzing van den Weleerw. Heer* C. BRINKMAN, *Predikant te Dirksland. Te Utrecht by* G. v. d. Brink Jansz. 1779. *Behalven het Voorwerk en Register* 1373 *bladz. in octavo.*

In dit Geschrift levert de Eerw. *Meiners* ene geregelde en gemoedlyke ontvouwing van 's Heillands Algenoegzaemheid ter zaliginge des Zondaers, welke stoffe zyn Eerwaerde niet alleen bespiegelender wyze, maer vooral practicael, behandelt; 't welk zyne voorstellingen van

van des te meerder nuttigheid doet zyn. Hy heeft zyn Geschrift ten dien einde drieledig opgesteld. Het eerste gedeelte gaet over de Algenoegzaemheid van Jezus, voor den Uitverkooren Zondaer, om hem uit den staet der Natuur tot dien der Genade over te brengen. In het tweede handelt zyn Eerwaerde, over des Verlossers Algenoegzaemheid voor Begenadigden, ten opzichte van het Geestlyke en Lichaemlyke Leven. En ten laetste vestigt hy het oog op Christus, als Algenoegzaem voor Begenadigden, ten opzichte van het Eeuwig Leven. Hierby komen vier Predicatien tot dit onderwerp betrekkelyk. In de eerste, over *Col.* III. 11, geeft hy ene korte schets van dit geheele Werk. De volgende over *Spr.* VIII. 17, wyst de Persoonen aen, die deel hebben aen de Algenoegzaemheid van Jesus. Hierop draegt ons de derde, over *Spr.* VIII. 36, de Persoonen voor, die 'er nog van vervreemd zyn, mistgaders derzelver verderflyk gedrag. En de laetste, tot dit stuk behoorende, over *Hand.* XVI. 31, ontvouwt het eenig middel om 'er deel aen te verkrygen, naemlyk het Zaligmakend Geloof. Eindelyk vind men hier nog geplaetst ene Predicatie over *Ps.* CXLV. 5, gedaen, ter gelegenheid van een Dank-en Bededag, den 1 Aug. 1725, wegens de herstelling van Oostvrieslands Dyken; waer in zyn Eerwaerde 's Lands Ingezetenen ter dankbare Godsvrucht aenspoort.

Verhandelingen over de schynbaar Gestorvenen. Vertaald en vermeerderd door den Heer J. VOLGEN VAN ENGELEN, M. D. enz. *Te Leyden by* J. van Tiffelen *en* B. Onnekink, 1779. *In groot 8vo.* 348 *bladz.*

Deeze Verhandelingen, over de schynbaar Gestorvenen, vervatten verscheide onderwerpen van aanbelang, die men nu nauwkeuriger nagespoord heeft, waar door verscheiden menschen weder hersteld zyn tot het leeven, die, in voorgaande tyden, door gebrek aan gepaste opwekkende middelen, de geringe maat van 't nog overgebleeven levensbeginsel onherstelbaar verlooren hebben. Dezelve zyn in vyf Afdeelingen verdeeld; de eerste bevat een onderzoek naar den dood der Drenkelingen, en de middelen om denzelven te voorkomen. —— De

tweede: naar den dood van Lieden, die door den damp van koolen geſtikt zyn, en de middelen om denzelven te voorkomen. ——— Derde Afdeeling. Onderzoek naar den ſchynbaren dood, veroorzaakt door rottige en gistende lugten, door ſtikdampen, enz. en middelen, om deeze verſtikten in het leven te herroepen. Vierde Afdeeling. Onderzoek naar den ſchynbaaren dood, veroorzaakt door gemoedsbeweegingen, door wurging, door het verſlikken van vreemde lighaamen, door ſchokken van de hersſenen, door eene felle koude, enz. en middel om deeze ſchynbaar geſtorvenen wederom in het leven te herroepen. ——— Vyfde Afdeeling. Over den ſchynbaaren dood van eerst gebooren kinderen, en de middelen om dezelven uit deezen ſchyndood op te wekken. De twee eerſte Afdeelingen zyn vertaald en gevolgd naar de *Memorien van den Heer* GARDANE, geplaatst in het *Journal de Phyſique* van den Abt ROZIER. By de tweede Afdeeling, komt ook een Verhandeling van den Heer TROJA, over den dood van dieren, die door den damp van glimmende koolen geſtikt zyn, en over de middelen om dezelven weder in 't leven te herroepen, die ook in 't gemelde *Journal* gevonden wordt. De overige Afdeelingen zyn door den Heer VOEGEN VAN ENGELEN wel eenigzins gevolgd naar 't Fransch, ten tytel hebbende: *Avis au Peuple*, maar voor 't grootſte gedeelte evenwel door hem zelf opgeſteld. Verder vindt men veele fraaije aanmerkingen en waarneemingen, door den gemelden Uitgeever 'er by gevoegd; als ook eene naaukeurige aanhaaling der Autheuren. Wy oordeelen derhalven dit een Werk van veel nut te zyn, en dienſtig byzonder voor 't gemeen, dewyl alle menſchen dienen te weeten wat men in dergelyke voorkomende gevallen van ſchynbaar geſtorvenen 't eerst ter herſtelling moet by de hand vatten, dewyl 't wagten naar hulp hier veelmaalen een onherſtelbaar verlies van leeven veroorzaakt. Men is niet altyd in ſtaat, zo ſchielyk als vereischt wordt, in deeze gevallen, een' geneeskundigen te kunnen raadpleegen. Men vindt in deeze Verhandelingen de noodige onderrigting, hoe men de ſchynbaar geſtorvenen weder moet tragten te doen bykoomen en op te wekken, door Voorbeelden en Waarneemingen geſtaafd. Men zal, met verwondering, vinden, wat geduld en aanhouden, met gepaste middelen, in de wanhoopigſte gevallen, uitgewerkt hebben, ter behoudenis en herſtelling van een leeven, dat reeds ſcheen verlooren te zyn.

Al-

Alchymistische Brieven van den Heer J. F. MEIJER. *Uit het Hoogduitsch vertaald*, *door* P. J. KASTELEYN, *Apotheker.* *Te Amsteldam by* A. J. van Toll, 1779. 72 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Wie de *Scheikundige Proeven* en *Natuurkundige Verhandelingen* van den Heer MEIJER geleezen, of uit ons gegeeven Berigt (*), kennis aan de Schriften deezes Natuuronderzoekers heeft, zal hier, door het bywoord *Alchymistische*, niet afgeschrikt worden, of in de gedagten krygen, dat deeze Brieven handelen over den *Steen der Philosophen*, en de dwaaze kunst die zo veele hoofden op hol gebragt, en zo veele buidels geledigd heeft. „ Geen zugt tot *Goudmaaken*," schryft de Vertaaler, „ heeft ooit, noch CONSTANTINI, noch MEIJER in deeze stoffe doen arbeiden, aan zulk eenen trek is men den oorsprong deezer Brieven niet verschuldigd," ook deeze was geenzins de dryfveer, die den Heer ANDREA noopte dezelven, in *Duitschland*, naa MEIJER's dood, uit te geeven, „ dit is ook geenzins het doel des Vertaalers; hun oogmerk was der Scheikunde en der Waarheidliefde nuttig te zyn.

Dr. CONSTANTINI, Arts in *Melle*, door den Hoogleeraar *Boerhave* in de Genees- en Scheikunst onderweezen, hadt, toevallig, uit zekere bereiding, die in den eersten Brieve kan geleezen worden, „ een halve dragma van het fynst, hoogstverwigst Goud, dat in alle uittedenkene proeven, die 'er mede gedaan wierden, Goud bleef, bekomen; doch door een Diefstal, dit Goudklompje, benevens andere kostbaarheden, verlooren. De Scheikundige MEIJER was van de opregtheid des hem medegedeelden Verhaals van Doctor CONSTANTINI te wel verzekerd, dan dat hy aan de waarheid kon twyfelen. Dit zette hem aan om daar van de Proeve te neemen: dan hy betuigt, „ dat deeze *Transmutatie* der Metaalen zeker voor den rykdom niet geschikt is, dewyl het uitschot grooter dan de ontvangst is, en de wyze van bewerking ook der gezondheid nadeelig zyn kan. Hy deelt,

(*) Zie de *Algem. Vaderl. Letteroef.* I. Deel, I. St. bl. 145.

deelt, in den tweeden, derden, vierden en vyfden Brieve, zyne Kunstbewerkingen aan zynen Vriend de Heer ANDREA mede, waar in veele byzonderheden voorkomen, die de aandagt der Liefhebberen van de Scheikunste verdienen: dewyl hier in, meer dan ergens anders, Proeven, tot een zeker bepaald einde genomen, ongezogte en onverwagte verschynzels opleveren. Het Goud, door CONSTANTINI gevonden, is ook door hem ontdekt. Naa deeze *Constantynsche bewerking*, gelyk hy ze noemt, dus *beoefenend* onderzogt te hebben, gaat hy in den laatsten Brieve over, om ze *Bespiegelend*, naar zyne tegenwoordige scheikundige grondstellingen, te beschouwen.

Wy hebben van dit kleine Stukje genoeg gezegd, en alleen nog te melden, dat de Heer MEIJER, by wiens *Scheikundige Proeven* en *Natuurkundige Verhandelingen*, deeze Brieven zeer wel voegen, den tienden van Slachtmaand des Jaars 1765 overleden is.

Een Samenspraak tusschen twee Perzoonen, reizende van Nieuwendam te voet na Durgerdam, en over het Ye wederom na Amsterdam, over de toestand van het Ye. Te Amst. by D. Swart *en* I. Scholten, 16 *bl. in gr.* 8vo.

Ye-Spiegel, waar in de gebrekkigheid van het Ye, de noodzaaklykheid van het redres, en de middelen daar toe te zien is, opgehelderd en aangedrongen door aanmerkingen op verkeerde denkbeelden van den Liefhebber der Waterloopkunde, en gevoelens van den Wel Ed. Heer P. STEENSTRA, *door* LAURENS BRANDLIGT. *Te Amst. by* D. Swart *en* I. Scholten, *in gr.* 8*vo*, 106 *bladz.*

Het eerste deezer twee byeengevoegde Stukjes, hetzelfde Onderwerp betreffende, is eene zeer eenvoudige Zamenspraak tusschen een *Amsterdammer* en *Zaandammer* over den tegenwoordigen toestand van het *Ye*. De Zamenspreekers stemmen zeer overéén in het wraaken en beschimpen van de middelen, thans tot verbetering gebruikt, veel eer ze als schadelyk dan voordeelig te keuren: het voorstel van zekeren *Visser* aan te pryzen; en het tegenwoordig plan belachlyk te doen voorkomen.

Het tweede Stukje van L. BRANDLIGT strekt mede om de

de tegenwoordige handelwyze te wederleggen. De Schryver, „ die," gelyk hy, in den loop van zyn Werkje, betuigt, „ al veertig jaaren, en mogelyk duizende maalen het Ye op en neder heeft gevaaren, en wel zedert eenige jaaren niet zonder groote opmerking," hadt deeze zyne gevoelens en aanmerking, in den Jaare 1777, reeds zamen gebragt, met oogmerk om ze in 't licht te geeven, voor dat het plan van den Heer STEENSTRA daadlyk was aangenomen; doch was, in de uitgave, door zyne bezigheden, verhinderd, wanneer hy hoorde dat het op het poinct ſtond om by haar Ed. Gr. Mog. eene finaale reſolutie te neemen: weshalven hy 'er van afzag om het te laaten drukken; doch eenige Aanzienlyken der Stad, gehoord hebbende, dat hy zyne gedagten deswegens op 't papier geſteld hadt, verzogt men hun 't zelve ter lectuure over te geeven, het werd met goedkeuring geleezen, en men wenschte dat hy het zes weeken eerder vertoond hadt. —— Nadere aanzoeken hebben hem overgehaald, om, ſchoon de keuze op het nu gemaakte gevallen was, het zyne het licht te doen zien: te meer, daar de Ondervinding niet aan de verwagting des omhelsden plans beantwoordt. —— Op de Vraag: „ Wie durft een gevoelen, het welk dat van den Heer STEENSTRA contrarieerd, opgeeven, zonder zich aan onaangenaamheden bloot te ſtellen?" betuigt hy „ dat die Vraag hem zeer abſurt voorkomt, alzo hy „ vertrouwt dat haar Ed. Gr. Agtb. en de Heeren Ge„ commiteerdens over 't Ye, ja ook de Heer STEENSTRA „ zelfs, geen ander oogmerk hebben dan het beste der „ Stad te bevorderen." 't Welk hem vrymoedigt om met het zyne voor den dag te komen: in dit vertrouwen vindt hy zich bevestigd: door dien hy, eenigen tyd geleden, de eer had den Wel Ed. Gr. Agtb. Heer J. V. D. POLL, Burgemeester der Stad Amſterdam, over het *Ye* te ſpreeken, en over de legging van de Laag der Scheepen. Hy ſtelde zyn gevoelen ſtrydig met de daar op gegeevene ordes voor, en bewees, dat de Scheepen, hoe hooger zy tegen en op de Modderbank lagen, hoe beter en voordeeliger het aan 't oogmerk hunner Wel Ed. zoude bevonden worden. Dit beſchroomd doende, betuigde zyn Wel Ed. Gr. Agtb. „ dat hy zyn gevoelen „ vry en onbeſchroomd mogt opgeeven; dewyl het al„ toos aangenaam was, de gedagten van anderen te hoo„ ren,

„ ren, ja hoe meer hoe liever, alzo het een of ander „ nut daar uit konde voortkomen." Ook zag hy zyn gevoelen, door de Contra orders aan de Schippers gegeeven, aangenomen. —— Dit alles bewoog hem om een Plan of Project, welke reeds 't contrarie zyner gevoelens is uitgevoerd, in 't licht te geeven.

Hy spoort de oorzaaken der Verdrooging van het *Ye na*, en geeft zyne middelen tot voorkoming van 't zelve op. —— Dit gedaan hebbende, zet hy zich tot het wederleggen eeniger Stellingen, te vinden in de *Aanmerkingen op de Verbetering der Ontlasting van Rhynlands Boezemwater in 't Ye. Door een Liefhebber der Waterloopkunde* (*). —— De Heer BRANDLIGT, zyne Aanmerkingen opgemaakt hebbende, kreeg in handen de *Memorie en Consideratiën* van den Heer STEENSTA; deeze wel ingezien hebbende, dagt het hem niet ondienstig, dezelve kortlyk door te gaan, en de Stellingen deezes Heers, in zo verre die betrekking hadden tot zyne voorgaande Aanmerkingen, aan te haalen, ten einde daar uit ieder onpartydig Leezer van de gegrondheid zyner gevoelens te overtuigen, als mede van het nut der middelen tot redres door hem voorgedraagen. Dit maakt, als 't ware, een tweede Deel van dit Stukje uit. Waar in hy ook eenige remarkes maakt op het Antwoord door den Heer STEENSTRA aan den Heer BRUININGS gegeeven.

Allen, wier zaak het is, dit Stuk, zo gewigtig voor de Stad *Amsterdam*, enz. te overweegen, die daar op eenigen invloed hebben, zullen wel doen, met deezen *Ye-Spiegel* in te zien. 't Ware, intusschen, te wenschen, dat de Schryver, zich bepaalder by de zaak gehouden, en veele persooneele Aanmerkingen, welke eer nadan voordeel doen, agterwege gelaaten hadt. Weinig betekent het, wanneer men alles haatlyks gezegd heeft, tot eene heelpleister daar op te leggen. „ Dit zeg ik geenszins om hier mede den een of ander te bedoelen," en den Leezer dan te wyzen op deeze sterke zet tegen de verkeerdwerkende Eerzugt en Eigenliefde, uit den *Belisarius* ontleend. „ Beschouw hoe een Roofvogel des morgens over de Velden zweeft, en met greetige oogen,

(*) Zie hier over onze *Hedend. Vaderl. Letter Oef.* III. Deel, I. Stuk, bl. 171. 414.

gen, uit duizend beevende Dieren, een verkiest, waar mede hy goed vindt, zich te voeden: even zo beraadslaagt de Eerzugt, wanneer zy wakker wordt, welke deugd zy zich ten offer zal verkiezen. —— De Eigenliefde, die zo natuurlyke neiging, wordt gruwzaam in een Persoon, zo dra zy met drift vergezeld is; daar zyn menschen, die, om zig te bevorderen, een gansch krygsheir en 't lot van een Koningryk in de waagschaal stellen zouden, nydig zynde omtrent alle voordeelen, die men hen niet schuldig is, zy zyn altoos bevreesd, dat hen de eer eener luisterryke daad zal ontnomen worden; indien zy durfden, zouden zy zelfs die, van welke zy geen glorie krygen, doen mislukken; het algemeen welzyn is voor hen een onheil, zo 't hen niet toegerekend wordt. Een deugdzaam mensch, daarentegen, betragt zyn pligt, zonder omzien, God en zyn Ziel zyn de getuigen wier goedkeuring hy tragt te verdienen."

Beschouwende vergelyking tusschen de Watermolens, met hellende en staande Schepraders, zoo als dezelve in deeze Landen gebruikt worden tot het drooghouden en droogmaaken van Poelen: waar in deeze twee Werktuigen getoetst worden aan de weezenlyke vereischten, waar aan alle Water-Werktuigen behooren te voldoen. Met Fig. In 's Gravenhage by J. H. Munnikhuizen, *in Fol.* 34 *bl.*

Het opgemelde Stuk dient, ter beslissing van een geschil, 't welk reeds, zints den Jaare 1771, gehangen heeft, toen de Heer ECKHARDT zyne uitvinding van het hellend Waterschepprad openbaarde. Wy hebben, in den loop onzer *Letter-oefeningen*, wanneer 'er iets daar omtrent het licht zag, melding van gemaakt (*).

In 't zelve stelt de Schryver deeze hoofdhoedanigheden vast, waar aan alle Water-Werktuigen moeten voldoen.

1. Dat het Water opgenomen worde van de juiste diepte, dat is, op zodanige wyze, dat 'er zoo weinig ver-

(*) Zie de *Hedend. Vad. Letter-oeff.* III. Deel, I. St. bl. 401. IV. Deel, I. Stuk, bl. 410.

verval of verhang als immers mogelyk is ontsta in het Water, dat geligt moet worden: op dat de Werktuigen in hunne grootste vermogens, wanneer zy op 't snelste beweegen, den noodigen toevoer van Water bekomen, en zich dus zoo spoedig mogelyk laaden.

2. Dat het Werktuig zich in zulk eene hoeveelheid met Water belaade, als welke hetzelve, door eene zekere kragt gedreeven, in staat is op te brengen.

3. Dat het Water opgevoerd worde op de eenvoudigste wyze met de minste schokking, zoodanig dat hetzelve den minsten tegenstand biede aan het Werktuig, en daar aan de minste wryving in zichzelve veroorzaaken.

4. Dat het Werktuig zich van het opgenomen Water ontlaste in den kortsten tyd, of zoo spoedig als hetzelve wordt opgenomen, als mede zoo naby op de bepaalde hoogte of zoodanig, dat het zelve niet over het Buitenwater gestort, maar alleen tot die hoogte geligt worde, dat het Binnenwater in het Buitenwater konne dringen of inschuiven, of wel dat het Binnenwater het Buitenwater konne wegstooten, en zich dus ruimte van uitloozing verschaffe.

5. Dat de Samenstelling van het Werktuig zoodanig zy, dat hetzelve zyne Werking het langst, of met de minste Slytagie, konne uithouden, en dat de toestel en het onderhoud van hetzelve de minste kosten vereische.

Aan deeze vyf grondregelen worden de Molens met het staande en het hellend Waterscheprad getoetst, en, om alle mogelyke klaarheid aan deeze proeven te geeven, gaat 'er voor, eene beschryving van deeze beide Water-Werktuigen, met daar tusschen gedrukte Plaaten, die ook het geheele stuk door, tot opheldering van elke gewigtige byzonderheid, daar in gevoegd zyn.

Het hellend Scheprad hadt, volgens de eerste Constructie, in den Jaare 1774, op de proeve, niet voldaan; doch, in den Jaare 1776 verbeterd, den voorrang, in alle opzigten, bekomen: dit wordt gestaafd door op hoog gezag genomene proeven, met deeze Uitvinding tegen de allermeest verbeterde ordinaire Watermolens in *Bleiswyk*, in het Jaar 1776, van den 8 Maart tot in de maand September. By welke Proefneemingen, van welke de *datum* en Aantekeningen door *acht* beëedigde Lieden zyn opgeschreeven, bevindt men het meerder vermogen van de hellende Schepraders in alle gevallen en omstandigheden

den van bemaalinge onwederspreeklyk te blyven. Dezelven zyn thans door kundige Lieden berekend, waar uit een Raport geformeerd is, het welk is overgegeeven aan hunne Edele Mogenden, de Heeren Commissarissen der Droogmaakerye van *Bleiswyk*. —— En „ by Resolutie van Hunne Edele Mogenden de Heeren Gecommitteerde Raaden van de Staaten van Holland en West-Friesland, van dato 5 Jan. 1779, is het bovengemelde Raport en Verhandeling (beschreeven door den Heer R. J. DOUWES, Mathematicus in dienst van het Edele Mogende Collegie ter Admiraliteit te Amsterdam, enz.) voor juist verklaard; zynde in deeze Verhandeling aangetoond, dat de Proportien by deeze Proefneemingen aldus zyn uitgekomen, dat uit dezelve veilig het besluit kon opgemaakt worden, dat voor het minste *drie* der *Hellende Schepraderen*, zo veel uitwerking kunnen doen als *vier* gewoone *Staande Schepraderen*, dergelyke dezelve alomme in onze Provintien hunne uitwerking verrigten; en, voor het meeste, dat *twee en een halve* Molen, met *Hellende Schepraderen*, zo veel kunnen uitwerken als *vier* ordinaire *Staande Sheprad Molens*."

Dat deeze nieuw uitgevonde *Hellende Schepraden* aan minder slytagie en bederf onderhevig zyn, wordt bevestigd door de getuigenissen van *twintig* der kundigste en onpartydige Molenmaakers Baazen uit verscheide Provintien, agter dit Werk gevoegd.

By de verklaaring en tegenoverstelling der Staande en Hellende Scheprad-Molens, wordt, in een *Aanhangzel*, een nadere vergelyking voorgesteld van beider uitwerking in 't geval, wanneer zy zeer diep in hun Achterwater staan, het geen voornaamlyk plaats heeft in het droogmaalen van Plassen; by welke het voordeel der laatstgemelde blykt. En heeft de Uitvinder, altoos oplettend wat nog zou kunnen dienen tot verligting in de bewerking van zyn Werktuig, nog twee middelen uitgedagt: waar door het Hellend Scheprad, by het droogmaalen van Plassen, in zyne werkinge nog ten hoogsten verligt en bevoorregt zal worden. Het eerste bestaat in eene schikking, waar door de zuiging der Lepels, door eene groote krul waters gaande, voor het grootste gedeelte wordt weggenomen. Het tweede daarin, dat men, by de constructie der Molens, met Hellende Schepraden, het gebruik van Paarden ook te passe kan bren-

gen, door middel van een tweede Scheprad; het welk teffens met het eerfte, dat de wind doet werken, zyne werkinge verricht, en ook zelfs wanneer 'er geen wind altoos is, als wanneer, door het gebruik van vier Paarden, men vermeent de helft van het effect van een goeden geftelden Molen, die met een ftyven wind maalt, te zullen kunnen doen (*). Dit voorregt zal ook mede te pas kunnen komen by Poldermolens, om, wanneer des Zomers, door onweêrsbuien, de landen dras raaken, en men geen wind heeft om te kunnen maalen, dit door Paarden te laaten verrigten.

Dit Stuk is onontbeerlyk voor allen, wier Beroep of Belang het medebrengt, zich op de kennis deezer Werktuigen, in ons Gewest van de grootfte noodzaaklykheid, toe te leggen; en in het formaat, waar op doorgaans de Memorien, Beftekken van en Raporten over Molenwerken gedrukt zyn, uitgegeeven, om daar by gevoegd te kunnen worden.

Aardrykskunde voor Kinderen, door J. C. RAFF, *uit het Hoogduitsch vertaald, en met aanmerkingen en verbeteringen voorzien, door* E. BEKKER, *Wed.* A. WOLFF. *Te Amft. by* J. Allart, *en in 's Gravenhage by* J. v. Kleef, 1779. *In II Deeltjes, in 8vo. te zamen* 525 *bladz.*

Zeer onlangs fchonk de *Beemfter Dichteresfe* aan de *Nederlandfche Moeders*, een allernuttigst Huis- en Handboek, haare *Proeve over de Opvoeding* (†). Thans ftelt zy den Kinderen, voor welke men in deezen tyd zo veel fchryft, een niet min dierbaar gefchenk ter hand. Daar zy de *Aardrykskunde voor Kinderen*, van den Heer RAFF, in een *Nederduitsch kleed* ftak, en meer dan eene enkele Vertaaling van dit Werkje gaf

Op eene wys haar' gaven waardig,
Heeft zy 't in Neêrduitsch uitgedrukt,

In

(*) Van deeze verbeterde Molens is by den Uitvinder een volledig Model te zien.

(†) Zie onze *Alg. Vaderl. Letter-Oeff.* I. D. 1fte St. bl. 615.

In 's Lands Historie onderweezen,
Wederlegt zy, met bescheidenheid,
't Geen zy ontdekt door 't Werk te leezen
Dat RAFF *verkeerd van Holland zeidt.*

gelyk J. E. GRAVE, in een daar voor geplaatst versje *aan den Leezer*, zich uitdrukt. De trant, op welken deeze *Aardrykskunde* is ingerigt, is vry van dat dorre en drooge, 't welk doorgaans de Kortbegrippen dier Weetenschappe ongevallig doet worden. Meer dan naamen van Landen en Steden komen hier voor. Weetenswaardige zaaken, naar der Kinderen bevatting geschikt, treffen wy allerwegen aan. Juffrouw WOLFF *weet haar hof aan de Kinderen te maaken, en dit is*, schryft zy, *al haar Eerzugt.* ——— Haare *Kleine Landgenootjes* moeten haar bedanken, dat zy, omtrent ons Land, zich byzonder bevlytigd en door een aantal korte, doch zeer duidelyke, aanmerkingen, de misstellingen van RAFF verbeterd, en 'er buiten dat opehelderingen, den jeugdigen *Hollandschen Leezer* dienstig, bygevoegd heeft. Terwyl zy, in *Duitschland* de lieve Kinders geleidende, het Werk bekort: en daaromtrent in eene Aantekening zegt: „ Van de Bisdommen *Spiers*, *Fulda*, *Straatsburg*, *Bazel* is niets der moeite waardig aangetekend. Want wat hebben onze Kinderen aan die lastige herhaaling, zo een Landje of Bisdom is zo veele mylen lang, zo veele breed? De Vorst is *Luthersch*, *Roomsch*. Waarlyk dit gedeelte des Werks is bedroefd schraal! 't Kan zyn dat 'er niet veel van te zeggen is, en dan heeft de Heer RAFF geen schuld, doch ik heb die ook hier [zal dit geen *niet* moeten weezen] als ik zyne dorre Beschryvingen niet belief te copieeren".

Beide deeze Deeltjes betreffen *Europa*: en worden de Landen, die *Europische Mogendheden* bezitten, by elken Ryk of Staat aangeweezen. De *Nederlanden*, by voorbeeld, afgehandeld hebbende, laat de Onderwyzer zich indeezervoege hooren.

„ Hebt gy, lieve Kinderen, ook geen nieuwsgierigheid, om eens te zien wat voor bezittingen de *Hollanders* (*) verder in de overige Waerelddeelen hebben? geef

(*) Met den aanvang van de Beschouwing der *Nederlanden*, maak-

geef my dan de platte Globe-kaart, Coosje; zo myn Meisje, leg gy haar zelfs eens op de tafel. Waar zyt gy nu altemaal? Dit deel der Waereld, heb ik u gezegd, is America. Dit Zuidelyke gedeelte behoort aan de Hollanders, het is Guiana. Hier in dit oord hebben zy drie Plantagien [beter ware hier het woord Volkplantingen geweest] Suriname, Berbice en Esfequebo. Deeze twee Eilanden, daar ik op wys, Curasfau en St. Euftatius, bezitten zy ook, van alle deeze Landftreeken haalen zy, 's jaarlyks, eene overgroote menigte Suiker, Tabak en Catoen.

„In Oost-Indiën, hebben zy geheele Koningryken. Dit Land is hun fchatkamer. Van daar brengen zy zulke waaren, die de weelde voor ons reeds onontbeerlyk gemaakt heeft.

„Op dit Eiland Ceilon, wascht alleen de lieflyke Kaneel. Deeze Eilanden hieten Molukken. Hier groeien de kostlyke Speceryen, zy hebben voorts door geheel Afiën menigvuldige Steden, Sterkten en Magazynen. Het Eiland Java is byna geheel in hunne magt.

„Batavia is de Hoofftad van Indiën. Zy ligt op het Eiland Java, is groot en fchoon: men telt 'er honderd duizend Inwoonders. De Gouverneur Generaal refideert hier. Zyne Hofhouding is Koninglyk. Batavia is de Stapelplaats van byna alle Goederen, die uit Afiën naar alle de deelen der Waereld verzonden werden. De Oost-Indifche Waaren heb ik u reeds gedeeltlyk opgenoemd. De jaarlykfche inkomften bedraagen omtrent twaalf millioenen Guldens (*).

„In Africa hebben de Hollanders deezen geheelen uithoek: ettelyke honderd mylen in den omtrek groot. Het is het Paradys der Waereld. Dit Voorgebergte

worde

maakte de VERTAALSTER deeze Aanmerking, welke hier ook eenigzins geldt, ten opzigte van den Naam *Holland*. „ De Heer RAFF vervalt hier in den misflag van veele, ja van de meeste Buitenlandfche Schryveren, als zy van de Vereenigde Gewesten fpreeken: want zy pasfen op Holland toe het geen Holland en de zes overige Provintien betreft. By hun leest men dat Amfterdam de Hoofdftad is van Holland. Ik twyfel of 'er in Holland wel Hoofdfteden zyn. Dordrecht zou dien naam best verdienen: om dat zy de voorzittende Stad dier Provintie is".

(*) Of de Heer RAFF van dit laatfte wel onderricht zy, weet ik niet, en my is 't volmaakt onbekend. DE VERT.

wordt de Kaap de goede Hoop genaamd. De Kaapsche Wyn wascht hier in groote menigte: men heeft hier ook zeer veele Graanen, en allerleie soorten van Groentens en Vrugten. Men meent dat de eerste Wynstokken, die men hier geplant heeft, uit Duitschland gebragt zyn; anderen zeggen uit Vrankryk; hoe het zy, de grond heeft ze tot die volmaaktheid doen opwassen. In Guinea hebben de Hollanders ook Bezittingen, en eenige Kasteelen".

Uit dit kleine staaltje zien onze Leezers dat deeze *Aardrykskunde* niet by wyze van Zamenspraak geschreeven, maar in den trant eener zeer gemeenzaame Onderrigting opgesteld is, in welke de Kinderen, op eene bevallige wyze, deel neemen, en by wylen het woord voeren: door aartige vraagen te doen op die ingebeelde Reize; en gedaane vraagen te beantwoorden.

Het slot geeft ons hoope om meer van deeze Aardrykskunde te wagten: immers de Heer RAFF laat zich dus hooren. „ Nu is onze Reis door Europa afgedaan. Indien gy nu, lieve Kinderen, eenigen tyd wilt uitrusten, het is my wel: alleen! herdenk dikwyls het geen ik u gezegd heb. Als gy nu naarstig dit Boek leest, en 'er my het Aanmerkelykste uit verhaalen kunt, dan zullen wy mogelyk eens een Reis naar de drie overige Waerelddeelen onderneemen: want ik ben van gedagten om weder Kinderen mede te neemen; doch ik reis niet dan met zoete, geschikte en vlytige Kinderen. Ik twyffel niet of gy zult my het vermaak geeven dat ik erlang door u te onderwyzen. Op de Reis, die ik voorneeme, myne Kinderen, zullen wy Menschen ontmoeten van geheel andere Gedaanten, Kleur en Zeden, dan die wy in Europa gezien hebben. Wy zullen geheel andere Dieren, Vrugten, Kruiden, en Geboomten ontdekken. Wy zullen Landen bezoeken, bewoond door Zwarte, Geele, Koperkleurige en Bontverwige Menschen, en zelfs zullen wy Menscheneeters ontmoeten. In 't kort wy zullen zeer veele Zeldzaamheden beschouwen. Het zal maar alleen van u afhangen, om met my te gaan".

Wy hebben dit Stukje met genoegen doorleezen, en behalven eenige ligt verhelpbaare onnauwkeurigheden, uitmuntend in zyne soort gevonden. Dat de Ouders, dit Werkje van Tante BEKKER, gelyk haare Vriendin A. DEKEN, in een Gemeenzaam Versje aan een Lief Kind, voor 't zelve gevoegd, de VERTAALSTER noemt, koopen, hunne Kin-

Kinderen schenken, en de moeite neemen om ze op den weg te helpen, ja zelf met hun voort te reizen; zy zullen, het bekende zich herinneren, ook hier en daar wel iets hunner aandagt waardig aantreffen. *Groote Kinderen*, gelyk Juffrouw BEKKER *onkundige Bejaarden* noemt, zullen, met vrugt, dit Werkje, in handen neemen. Wy sluiten ons berigt met de laatste regelen van GRAVE.

Dankt RAFF *dan, die dit heeft geschreeven,*
Dankt BEKKER, *die het heeft vertaalt.*
Vriendin! wil ons gestadig iets geven.
Daar Oud en Jong veel nuts uit haalt.

Inleiding tot de algemeene en byzondere Staatkunde van Europa, door M. E. TOZEN, *Justitieraad en Hoogleeraar op de Universiteit te Butzow. Eerste Deel, van Europa in 't Algemeen, Spanje, Portugal en Frankryk. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* B. Wild, 1779. *In gr. 8vo.* 372 *bladz.*

Het woord *Staatkunde* wordt, op bovengemelden Tytel, in eenen zeer ruimen zin genomen. De Hoogleeraar TOZEN verstaat 'er door, volgens zyne bepaaling, in het Voorberigt. ,, De nieuwste geschiedenis van eenen staat, en de beschryving van deszelfs tegenwoordigen toestand. Zy bevat het merkwaardigste van het ,, Land, het Volk, de Regeeringswyze, en het Staatsbestuur in het geestlyke en waereldlyke, van wetten ,, en geregtshoven, van de Krygsmagt, van de inkomsten, van manufaktuuren en den Koophandel, van de ,, binnen- en buitenlandsche belangen of het gemeenlyk ,, zo genoemd *Staatsbelang*, en stelt, kortlyk, de waare ,, gesteldheid van eenen staat voor, nevens de oorzaaken, waar door hy dezelve bekomen heeft". —— Wy geeven deeze Bepaaling op, om dat ze den korten Inhoud uitmaakt van 't geheele Werk, welks Eerste Deel wy thans aankundigen. Met regt merkt de Heer TOZEN op, ,, dat de *Staatkunde* eene menigte van daaden en veele menschlyke schikkingen in zich bevat, die, volgens derzelver natuur, toevallig, en, uit dien hoofde, veranderlyk zyn, blyven veele zaaken, die in werke,

van

van deeze soort, als waar beschreeven zyn, zeer dikwyls niet lang waar. Een kort tydsbestek, een jaar, eene maand, ja een dag, maakt niet zelden onwaar, 't geen men, kort te vooren, als ontwyfelbaar waar erkend en gezien hadt". ——— Deeze veranderingen hadden de eerste uitgaaf van dit Werk onder den Tytel van, *de Tegenwoordige Staat van Europa* (*Der gegenwartige Zustand von Europa*), in 't licht gekomen, byna onbruikbaar doen worden. Dit en het meerder licht 't geen hy zedert, uit zo veele geschied- en staatkundige Schriften van geleerde en beroemde Mannen hadt kunnen krygen, heeft hem genoodzaakt om een groot gedeelte van het Werk geheel over te gieten.

Dank heb zynen Arbeid daar aan besteed. Wy hebben 't met het uiterste genoegen geleezen: en twyfelen niet, of het zal door de klaarheid, beknoptheid en onpartydigheid voldoen. Hy heeft uit de beste bronnen geput, en wyst ze den Leezer aan, die daar door gelegenheid heeft om te gereeder en te gemaklyker uitvoeriger bewyzen of berigten van deeze of geene merkwaardige zaak in te zien.

Voorloopige Grondregels der Staatkunde dienen tot een Inleiding; dezelve zyn kort, maar veel bevattende.

Het Eerste Hoofdstuk handelt van *Europa* in 't algemeen; en beschouwt dat Werelddeel, in alle de opzigten, begreepen in de reeds gemelde zeer wyduitgestrekte bepaling van Staatkunde. Men hoore, ten voorbeelde, wat hy vermeldt van de *Algemeene, byzondere en buitenlandsche belangen der Europische Staaten en het Evenwigt van Europa.*

„ De tegenwoordige staat en regeeringskunst der Europische Mogendheden is van de oude zeer verschillende. Eertyds had men geen regt denkbeeld van de waare middelen, waar door een staat groot, ryk en magtig kan worden. Thans weet men, dat een bloeiende handel, manufaktuuren en fabrieken, de akkerbouw en de landhuishouding, de kunsten en weetenschappen, het meest daar toe bevorderlyk zyn. Dit alles, en het onderhouden van eene sterke krygsmagt te water en te land, is daarom ook tegenwoordig de meest geliefde bezigheid der Vorsten. ——— Ten aanzien der binnenlandsche byzondere belangen, die de behoudenis der regeeringsvorm zaaken; hebben, zommige Staaten, inzonderheid *Portu-*

gal,

gal, *Zweeden*, *Polen*, eene groote verandering ondergaan, gelyk, ter behoorelyke plaatze, zal aangetoond worden.

„ In de handelwyze en het gedrag der Europische Mogendheden omtrent elkander, zyn, in de laatste tyden, veele veranderingen gekomen. Eertyds bekommerde een staat zich weinig of niets om den anderen, en had byna in 't geheel geen gemeenschap en verbindnis met de verafgelegen Staaten. Maar toen *Spanjen*, in de zestiende eeuw, tot zulk een verbaazenden trap van grootheid steeg, werd gansch *Europa* daar door oplettend en ongerust. Franciscus I sloot, tegen karel V, een verbond met zeer verafgelegen Mogendheden, met de *Turken*, met *Deenemarken*, en *Zweeden*. In dien tyd nam men in *Europa* ook dien grondregel aan: dat de te groote magt van eenen staat voor de vryheid en onafhanglykheid der overigen gevaarlyk zy, dat men zig, met veréénigde kragten tegen dezelve moet verzetten, wanneer hy anderen wil onderdrukken, en zich, daar door, nog meer vergrooten. Hier op is het *Evenwigt* van *Europa* gegrond (*); en hendrik de VIII, Koning van *Engeland*, beroemde zig dat het in zyne handen was (†). De geduurige oorlogen, tusschen karel V en franciscus I, maakten het inderdaad voor hem noodzaaklyk, de balans tusschen hen te houden: en hy was ook nu op des eenen, dan op des anderen zyde, doch meer door byzondere oorzaaken van haat of liefde, dan door staatkunde gedreven.

„ Met deze oorlogen ontstonden tevens magtige verbonden en tegenverbonden, welken, dikwyls, aanleiding gaven tot langduurige onderhandelingen. En daar door werd het een gebruik, dat zedert altoos stand gehouden heeft, gestadig gezanten aan vreemde hoven te hebben. Door deze gezanten verneemt een hof alles, wat aan het andere voorvalt, en dikwyls de gewigtigste geheimen. Zedert heeft onder de Europische staaten eene altoosduurende gemeenschap, en een zamenhang, plaats, waar door alles, als aan een' keten, veréénigd is; en 'er behoeft slegts eene geringe beweeging ergens in *Europa* te ontstaan, zo word dezelve ras van het eene tot het andere eind uitgebreid. Aanstonds treden bemiddelaars toe, om, door onderhandelingen of door wapenen, het zwakker ge-

(*) Ludov. mart. kahle *Dissert. de Trutina Europæ, præcipua Belli et Pacis norma*, Gottingen 1744. 4to.

(†) Hume, Geschied. van Engeland, Deel. III.

gedeelte tegen het magtiger te beschermen, en het evenwigt te behouden of weêr te herstellen. Verscheiden toevallen hebben in het evenwigt van *Europa* eenige groote veranderingen gemaakt. In het eerst bestond het in de behouding van zulk eene evenredigheid der magt tusschen de Kroonen *Frankryk* en *Spanjen*, dat de eene niet ganschlyk door de andere mogt overweldigd worden. Maar door de verheffing van eenen Franschen Prins op den Spaanschen troon, (1700) geraakten die beide Ryken in het nauwste verbond, waar mede het evenwigt, dat tot daar toe had plaats gehad, ophield. In de twee groote Oorlogen, uit den uitersten wil van KAREL II, en de *Pragmatieke Sanctie* van KAREL VI ontstaan, stelde *Groot-Brittanje* zig met het Huis van *Oostenryk* tegen deze verënigde magt, (1701. 1713. 1740. 1748,) en ondersteunde, met medehulp der *Verënigde Nederlanden* en andere Mogendheden, het Oostenrykſche Huis op het kragtigst. Maar des niet tegenstaande trad, eindelyk, *Oostenryk* ook tot het verbond tusschen *Frankryk* en *Spanjen*. (1756) Dus waren nu de drie Mogendheden, die tot daar toe vyanden waren geweest, vrienden geworden. Deze magten, nevens *Rusland*, *Zweeden*, en het grootste gedeelte van het Duitsche Ryk, maakten, in de laatste Oorlogen, tusschen de Engelschen en Franschen, en tusschen de Pruissischen en Oostenrykers de eene, en *Groot Brittanje* en *Pruissen*, de andere party uit. Het oud Europeesch Evenwigt hadt dus geheel opgehouden. Binnen kort volgde eene nieuwe verandering. De Poolsche Koningsverkiezing bragt *Rusland* en *Pruissen* (1764), om die verkiezing naar hunnen zin te buigen, in een verbond, en de onlusten, naderhand in *Polen* ontstaan, trokken ook *Oostenryk* in hetzelve. (1772) Op die wyze werden deze drie magten, die te vooren geheel anders jegens elkander gezind waren, onverwagt verënigd; (1773) waarvan de uitvoering van derzelver aanspraaken op zekere gedeelten van *Polen*, en eene nieuwe regéringsvorm, die aan dit Koningryk gegéven werd, een gevolg was.

In deezen toestand der zaaken komt het niet meer op het evenwigt aan. De meeste en magtigste Europesche Vorsten zoeken hunne zekerheid in de sterkte, die hunne talryke Krygslegers hun geven; en, het welk thans meer dan ooit de eerste regel hunner Staatkunde schynt te zyn; zy zyn, om den Vrede te bewaren, steeds tot den Kryg toegerust.

Het II Hoofddeel overweegt, in 't breede, de Staatkundige geſteltenis van *Spanje*; het III, die van *Portugal;* het IV, die van *Frankryk*. In alle wordt bykans dezelfde orde gevolgd en wel deeze: Ligging, Grootte en grenzen, —— Lugt en Weder, —— Bergen, —— Vloeden, —— Vrugtbaarheid in het Dierenryk, Plantenryk, en dat der Delfſtoffen, —— Verdeeling des Koningryks, Bylanden in andere Werelddeelen, —— Korte Schets der Geſchiedenis, —— Aart der Ingezetenen, —— Taal, —— Bevolking, —— Adel, —— Regeringsvorm, —— Tytel der Oppermogenheid, —— Wapen, —— Amptenaaren en Hofbedienden, —— Ridderorden, —— Staat des Godsdiensts, —— Univerſiteiten, Akademien der Weetenſchappen, Dichters, Wysbegeerte, Godgeleerdheid, Regtgeleerdheid, Geneeskunde, Schilder- en Beeldhouwkunde, —— Wetten, —— Regtsoefening, —— Krygsſtaat te Land, en Zeemagt, —— Munten, —— Inkomſten, —— Staatsſchulden, —— Akkerbouw, —— Manufactuuren, —— Binnen- en Buitenlandſchen handel, —— Waarneemingen der Regeeringszaaken, —— Binnen- en Buitenlandſche zaaken, —— Verbonden met andere Staaten.

Elk deezer zou, in ieder der behandelde Ryken, ons nog eene proeve, uit dit nuttig Werk, kunnen verſchaffen: dan de ſtraks bygebragte aanmerking van den Hoogleeraar TOZEN, dat de tegenwoordige Mogenheden in *Europa* in de Krygsmagt hunne zekerheid en veiligheid ſtellen, beweegt ons, om de Land- en Zeemagt der drie Ryken op te geeven: twee derzelven, thans met *Engeland* in Oorlog, trekken het oog van geheel *Europa*.

Volgens algemeen bekend gemaakte berigten van het Jaar 1776, bedroeg in *Spanje* het getal

	der Koninglyke huistroepen	9900	Man.
46	regimenten te voet	61425	——
	Artillery	3355	——
	Ingenieurs	150	——
	Ruitery en Dragonders	13700	——
	Landmilitie	29700	——
	Stadmilitie nevens de Invaliden	15000	——
	te zamen	133230	Man.

In 't Jaar 1778 heeft men van de Spaanſche Zeemagt deeze lyst gezien.

Schepen van Linie, een van 112, zes van 80, één,

en

en veertig van 70, vyf van 64, zes van 60 Stukken geschut. . . . 59.
Fregatten van 32, 26, 24 en 20 Stukken. . 32.
Xebekken van 30, 26, 16 en 12 ——— . 12.
Bombardeergaljooten van 8 ——— . 4.
Galjooten en Korvetten. . . . 3.
Halve Galeien van 3 Stukken. . . 7.
Hoekers van 18 tot 12 ——— . . 17.

te zamen . 134.

Volgens berigten van den Jaare 1772, telde men in *Portugal*

38 Regimenten te voet, elk van 821 Man. = 31198
12 ——— te paard, ——— 400 ——— = 4800

te zamen . 35998.

In den Jaare 1776 werd de Portugeesche Zeemagt gesteld,
Schepen van Linie. . 10
Fregatten. . . 20

te zamen . 30

In *Frankryk* bedroeg de Fransche Krygsmagt in 't Jaar 1774. Voetvolk, Ruitery, Zeetroepen en Invaliden daar onder gerekend, in alles . 223067 Man.

Van de Fransche Zeemagt, heeft men, in den Jaare 1778, de volgende lyst bekend gemaakt.

Schepen van Linie, één van 116, één van 110, één van 90, vyf van 80, zeven- en twintig van 74, één van 70, één van 68, vier- en twintig van 64, één van 60, vyf van 50 Stukken geschut. 67
Fregatten van 40, 32, 26, 24, 20 Stukken. 49.
Korvetten van 16, 14, 10 ——— . 16.
Hoekers van 12, 6, 4 ——— . . 8.
Praamen van 36 en 20 ——— . . 10.
Proviant- en Transportschepen van 32 tot 12 ——— 23.
Snauwen van 12, 10, 8, 4 ——— . 9.
Bombardeergaljooten van 8 ——— . 4.
Chebekken van 24, 20, 18 ——— . 8.
Galeyen van 3 ——— . . . 4.
Halve Galeyen. . . . 8.
Kanonnenboots. . . . 5.

te zamen . 211.

HENRICI FAGEL Dissertatio de origine & usu Juris Romani in Hollandia, nec non J. C. VAN DER HOOP Dissertatio de Necessario Romani Juris & subinde quoque Canonici Juris in Hollandia studio. Editio altera. Hagæ Comitum apud *J. Mensert*, 1779. In 8vo. Ch. Maj. 170 pp.

Twee Verhandelingen, de een over *den Oorsprong en 't gebruik des Roomschen Regts in Holland*, de ander over *de Noodzaaklykheid der Beoefeninge van het Roomsche en het Kerklyk Regt in Holland*, door de Wel Ed. Heeren FAGEL en VAN DER HOOP opgesteld, toen zy hunne Studien op de Hoogeschoole voltrokken hadden, zien, hier byééngevoegd, andermaal het licht: en hebben dus een geheel ander Lot dan veele *Dissertatien*, by dergelyke gelegenheden opgesteld, te beurte valt, als welke rondgezonden, aangenomen, ingezien, nedergelegd en bykans nooit weder, dan om ze in paketten te binden, aangeroerd worden. Zy werden, om derzelver gewigtigen Inhoud, van veelen gezogt, en het krygen viel bezwaarlyk. Zy strekken om tegen te gaan het denkbeeld der geenen, die het aanneemen des *Roomschen Regts* in twyfel trekken, als mede om het gevoelen der zodanigen, die een gansch nieuw stelzel van Regtsgeleerdheid willen invoeren, te wederleggen.

In de eerste vinden wy aangeweezen, voor I. Op welke eene wyze het *Roomsche Regt* uit *Italie*, door *Frankryk* en *Bourgondie*, tot ons gekomen is. Ten II. Wordt onderzogt of het *Roomsche Regt* enkel door gewoonte, of met uitdruklyk wettig gezag, by ons is aangenomen? Ten III. Voorgesteld in hoe verre het *Roomsche Regt* by ons plaats hebbe.

Deeze Verhandeling, eener herhaalde leezing overwaardig, gaf, onder meer andere beweegredenen, aanleiding tot het opstellen van de Tweede, thans daarby gedrukt, waar in de Wel Ed. VAN DER HOOP zich dikmaals op de Eerste beroept: en, om 'er den korten inhoud desgelyks van op te geeven, voor I. Handelt van de schaarsheid en 't gebrek der Voorvaderlyke Wetten. Ten II. Naagaat door welke middelen het gebrek des *Hollandschen Regts* konde aangevuld worden. Ten III. Het invoeren en aanneemen des *Roomschen Regts* voorstelt. Ten IV. De bewyzen tegen het aanneemen des *Roomschen Regts*, ter toetze brengt. Ten V. Gehandeld over het invoeren en aanneemen des *Kerklyken Regts*. Uit welk alles de Schryver dit besluit trekt, „ dat de beoefening des „ *Roomschen Regts* voor allen, die het Ampt van Regtsgeleerden, „ in ons Gemeenebest, op eene waardige wyze zullen waarneemen, volstrekt noodzaaklyk is; dat ook de beoefening des „ *Kerklyken Regts* zeer nut by die des *Burgerlyken* gevoegd „ worde; dewyl het een zonder het ander niet ten vollen en volkomen verstaanbaar is''.

Wan-

Wanneer men by deeze *Dissertatien* voege, de *Verhandeling over den Oorsprong en de Historie der Vaderlandsche Regten, in zonderheid van Holland en Zeeland*, door Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL, in den Jaare 1769. uitgegeeven (*), waar toe ook het Voorberigt ons wyst, zal men, ten aanziene van dit Onderwerp, alle voldoening bekomen.

Verdere Papieren over de Drostendiensten in Overyssel, en 't daar omtrent voorgevallen met Jonkheer J. DERK V. D. CAPELLEN, *Heer van den Pol.*

Behalven eenige bladen, die tot een vervolg van 't Geschrift, *de Regent* genaamd, strekken, en de Overysselsche *Resolutien*, by gelegenheid van de *Dispositie* en laatere *Missive* van Zyne Doorlugtige Hoogheid, met de daartoe behoorende Stukken, behelzen, ziet, nopens deeze zaak, nog het licht, een *Regtsgeleerd Instructoir Advys* raakende dit onderwerp, gegeeven door de Regtsgeleerden B, V. J. en C. V. E. —— Dit Advys, 't welk Regtskundig opgesteld, in deeze zaak der leezinge wel waardig is, dient ter beantwoordinge van de volgende Vraagen.

„ 1. Of tegens Jonkheer JOHAN DERK VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, wegens zijn vertoog, over de onwettigheid der Drostendiensten in *Overijssel*, eene *actie* van *injurie* gegrond zij?

„ 2. Zo ja; aan wien zulke *actie*, A. Of aan de Erfgenaamen en Kinderen der overleden Drosten, die als de eersten en als de Voorgangers zijn geweest, om de diensten, tegen de *Staatsresolutie* van 1631., op nieuw wederom in te voeren; dan B. of wel mogelijk aan het gantsche Ligchaam der Heeren Staaten van *Overijssel* zou competeeren?

„ 3. Of de Heer VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, wegens zijn vertoog over de onwettigheid der Drostendiensten, en zijne daaromtrent gehoudene handelwijze tot uitdragt van zaaken, A. uit de vergadering van Ridderschap en Steden, de Heeren Staaten der Provincie van *Overijssel*, en voorts mede B. uit de vergadering der Heeren van de Ridderschap dier Provincie, afzonderlijk, heeft mogen gezet worden?

„ 4. Zo niet, of dan niet A. aan zijn Hoog Welgeb., wegens deeze en andere met hem gehoudene handelwijze, eene *actie* van *Injurie*, of welke andere Regtsmiddelen, *Competeeren*? En zo ja; B. hoe Hij als dan op het gevoeglijkst daarvan gebruik zou mogen maaken?

„ 5. Of schoon 'er ook geen *actie* van *injurie*, wegens voorsz. Ver-

(*) Zie over dit stukje onze N. *Vaderl. Letter-Oef.* III. Deel. 1ste Stuk, bl. 115.

Vertoog, over de onwettigheid der Drostendienften, tegens den Heer VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, gegrond was; heeft zijn Hoog Welgeb. dan ook mogelijk in het zelve zig van uitdrukkingen bediend, die ongepast, aanftootelijk of *taxatoir* zijn, en de meerderheid der Ridderfchap van *Overijsfel*, en beide Steden, *Deventer* en *Campen*, bevoegd maaken, om te kunnen eifchen, dat Zijn Hoog Welgeb. dezelve uit zijn Vertoog ligte en *roieere*"?

Deeze Heeren *Advifeurs*, in 't een en 't ander geval, de zaak van de zyde van Zyn Hoog Welgeb. het gunftigfte oordeelende, ftaan, na 't beantwoorden deezer Vraagen, nog voor, dat de Heer VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, by minzaam *accommodement*, de infchiklykheid zou kunnen hebben, van uit zyn Vertoog te *roieeren*, alles, wat aan de Ridderfchap en beide de Steden, *aanftootelyk* mogte toefchynen, blyvende inmiddels het *fubftantieele* in zyn geheel. Maar dan, zou ook van de andere zyde insgelyks *geroieerd* dienen, het *aanftootelyke* ten opzigte van Zyn Hoog Welgeb. in de Registers der *Refolutien* van de Ridderfchap enz. En dit *accommodement* zou niet wel kunnen gefchieden, dan onder beding van Zyn Hoog Welgeb. volkomen te *redintregeeren*. ——— Dan op dit voorftel vraagen ze niet ten onrechte; „doch waartoe zullen alle deeze wederzijdfche *roiementen* ftrekken"? en vervolgen daarop ten befluite van hun *Advijs* aldus.

„Alles daarvan is immers door openlijken druk bekend, en de famenhang van het gantfche beloop der zaake, zo als uit die *Registers* kan afgenoomen worden, is zodanig met elkanderen verknogt, dat het eene buiten het andere duister zou blijven, en genoegzaam voor de naakomelingfchap onverftaanbaar worden. Weshalven ons een dergelijk *accommodement*, waarbij men op wederzijdfche *roiementen* zou willen aandringen, niet wel doenlijk voorkomt; maar wij veel gevoeglijker zouden oordeelen alles, zo wel het *Vertoog* van den Heer VAN DER CAPELLEN, als de *Registers* der Refolutien van Ridderfchap en Steden in zijn geheel zonder eenige *roiementen* te laaten blijven, en op de kortfte wijze de wederzijdsch *gefuftineerde actien* van *injurien de plano* op te heffen: voorts Jonkheer VAN DER CAPELLEN TOT DEN POL, in beide Hooge Vergaderingen der Heeren Staaten, en der Heeren van de Ridderfchap van *Overijsfel*, te *readmitteeren*; de een den anderen niets verder daarover verwijtende, maar zig elkanders onderlinge vriendfchap edelmoedig verzekerende: zo nogthans dat het *poinct*, van de wettigheid of onwettigheid der Drostendienften, als raakende de zaak eens derden, onder dit minzaam vergelijk geenzins mede begreepen, maar, bij *refumtie*, ter verdere *deliberatie*, *gereferveerd* werdt".

Re-

Redenvoering by de Inwyding der Vrije Metzelaars Loge in Sunderland, in het Graafschap van Durham, op den 16 van July 1779, door Broeder W. HUTCHINSON. *Uit het Engelsch vertaald, en opgedragen aan de groot agtbaare Loge* la Vertu *binnen de Stad Leiden, met eene Aanspraak aan de Nederlanders in 't algemeen. Te Leiden, by* A. Koster 1780. *Ingr. 8vo. 46 bl.*

De getrouwe Broeder A. G. K. neemt de gelegenheid deezer vertaalde Inwydings-Redenvoeringe waar, om zyne Landsgenooten, de verdenkingen tegen de Vrymetzelary opgevat, en bezwaaren tegen dezelve ingebragt, zo veel mogelyk te ontneemen: en bovenal aan te toonen, dat men die Orde en haare Aanhangers niet beschouwen moet, gelyk hy verklaart, met afgryzen, onlangs uit den mond eens openbaaren Euangelie-dienaars gehoord te hebben, „ als een uitvaagfel van de overgegeevendste booswich„ ten, welken het zeker was, dat tot in den afgrond der Helle „ zouden verdoemd worden". De groote vraag, indien de zaak der Vry-Metzelaary, zo schoon is, als hy dezelve heeft voorgesteld, *waarom wordt zy dan niet openbaar? Die Geheimen, welke de Vrye Metzelaars bezitten, waarom worden zy dan niet kennelyk voor eenen ieder?* beantwoordt hy indeezervoege: „ Maar denkt gy, myne Vrienden, dat het dan beter zyn zou? Zouden diezelfde onmenschelyke harten —— die nu in hunne onkunde, terwyl zy nimmer het licht gezien hebbende van die verhevene Orde, niet dan valschlyk hier over kunnen oordeelen, zich niet ontzien jegens hunne Natuurgenooten gevoelens voort te planten, die voor den Burgerstaat niet dan de heilloosste gevolgen met zich sleepen, —— zouden die naar uwe gedagten als dan anders oordeelen? —— Schoon wy het gaarne van hun wenschten, kan deeze hunne handelwyze echter ons in geenen deele doen denken, dat het zo zyn zou: in tegendeel —— schoon het ons smarte, dat wy naar den waaren aart der zaake dus moeten oordeelen —— zouden zy, het glansryk licht der waarheid niet kunnende verdraagen, hardnekkig in hunne vooroordeelen voortgaan, en aan hunne onbarmhartige gevoelens steeds meer en meer den vryen teugel vieren. Wy vreezen met reden, dat een Genootschap, welks betrekkingen tot in het geringste gedeelte zelfs aan een ieder bekend waren, slechts van een zeer korten duur zyn zou, en hier in bevestigt ons het lot van zo veele Genootschappen, die op den eigen dag, om zo te spreeken, waar op zy worden opgeregt, te ondergang hellen, en waar van een ontzaglyk aantal dagelyks voor handen is". Dit antwoord moge de Broederschap voldoen, doch de oningewydden zullen 'er misschien het hart niet by kunnen nederleggen. Voor 't overige is deeze *Toeëigening*, die in grootte de *Redenvoering* zelve evenaart, duidelyker, en met veel vuurs geschreeven.

Wat de Redenvoering van HUTCHINSON betreft, deeze strekt, om aan te toonen dat *Godsdienst* en *Liefde* de grondslagen van het

Genootschap der Vrye Metzelaaren zyn: dat de Geheimen en Verborgenheden, die zy oefenen, ten vollen bestaanbaar zyn met de zuiverste grondstellingen der *Christlyke Openbaaring*: dus het eerste Character van een METZELAAR *Weldaadigheid*, en het tweede *Waarheid* is. Nieuws is ons daar in niet voorgekomen. —— Vreemd vonden wy deeze byzonderheid. „ Na dat de weldaadige „ invloed van den Christen Godsdienst de overhand nam, en „ onder de vleugelen der Almagt tot in Europa doordrong, liet „ dit ons Genootschap geenzins na werken van Godsdienstigheid „ uit te oefenen, en verkreeg wegens het stichten van Kloosters „ en Abdyen een verheeven luister. Menige gewyde Metzelaars „ verzelden de Kruisvaarten (*) om Kerken te bouwen in Palæs„ tina". Wy twyfelen zeer, of alle Broeders zo na zullen vermaagschapt willen weezen met de Kloosterbouwers en Kruisvaarders.

GERMANICUS. *In zestien Boeken*, *door* LUCRETIA WILHELMINA VAN WINTER, *geboren* VAN MERKEN. *Te Amsterdam*, *by* Pieter Meijer, 1779, *in* 4*to*.

Heeft men ooit, omtrent den aart en vereischten van eenig Dichtstuk, verschillende en tegenstrydige samenstellen gesmeed; het is ongetwyfeld omtrent het Heldendicht, dat zich de verscheidenerlei gevoelens klaarblykelykst wederspreken. Want, daar de Theoretische Leerstelzels op de voorbeelden der Oude Dichteren gegrondvest, en daar uit afgeleid zyn: daar dezen de Godsdienstverdichtsels van hunnen tyd en Landaart in 't Heldendicht in lieten vloeien, zo moest ook noodwendig het Samenstel, daar op gebouwd, zo verscheiden in aart zyn, als het inzicht der Dichteren met het invoeren van deze fabelen onderscheiden uitleggingen toe kon laten. Het is dus niet te verwonderen, dat sommigen deze Goden en Geesten alleen als Poëetische sierfels in de uitvoering aanmerkten, terwyl zy door anderen geoordeeld werden, volstrekt tot het plan van het Dichtstuk te behoren. Beide begrippen hadden hun onoverkoombare zwarigheden, en 't een scheen de waardigheid van de Goden, zo veel als het ander 't belang voor den Held, te verminderen. Hier by heeft de meerdere verlichtheid der tyden 't gebruik der *machine*, (gelyk de Bovennatuurkundige wezens met een algemeen aangenomen kunstwoord genoemd worden) noch moeilyker voor den Dichter gemaakt. De bevestiging van den Christlyken Godsdienst moest ongetwyfeld de Heidensche Godenkraam, uit de oude bezitting van over het wonderbare in de Dichtkunst te schikken, wegdryven: de Geesten, de Toovenaars, en de Duivel, namen de plaats der verzierde Godheden in; doch ook dezen konden niet langer verwondering wekken, en hun ryk ging te niet. De ware Godheid zelve, na de kennis der Openbaring, en den dienst der Engelen, te schilderen, kon in slechts weinig gevallen plaats vinden, en hare invoering nam alle tegen-

(*) *The Anglo Sax. Antiqq.*

genwicht weg. Wat hield de Dichter dan over, zo niet, zinnebeeldige wezens te scheppen; de hartstochten tot persoonen te maken; of de oude Goden te rug te roepen, en als zinnebeeldige wezens te bezigen. Deze hulpmiddelen zyn, of te samen, of afzonderlyk, door verscheiden der nieuwere Dichteren in het werk gesteld, en wy onderwinden ons niet, hier te bepalen, met welk eenen uitslag. ——— De Dichteresse van den Germanicus, een' Held van het oude Rome bezingende, heeft het middel gevonden om alle deze swarigheden te vermyden, en zich een' nieuwen weg openende, een Heldendicht zonder *machine* te leveren. Een stout ontwerp waarlyk! de algemeene begrippen tegen te gaan; doch het zekerste om die klippen te vermyden, welke tot nog misschien niet één Dichter voorbygezeild is, zonder zyn kiel op de eene of andere te stooten!

Men moet in dit Dichtstuk dierhalve dat wonderbare niet zoeken, het welk door de *machine* wordt aangebracht. Doch dit gemis, zo 't een gemis geacht mag worden (het geen nog niet afgehandeld is), wordt ryklyk vergoed door zo vele schoonheden, als de onsterfelyke Gade, van den Hr. VAN WINTER alleen in staat was, het onderwerp by te zetten. ——— Regelmatigheid van beloop, eenheid, grootheid van daad, uitmuntendheid van den Held, zyn verdiensten, de ieder kundig Dichter in dit onderwerp had kunnen betrachten: doch, die voortreflyke schilderingen, die, wy durven 't zeggen, in de levende talen geheel zonder voorbeeld zyn, welke op ieder bladzyde de natuur verrasfen, en den gevoeligen Lezer verrukken: die zuiverheid, doorwrochtheid, en edelheid van vaersmaat, die hier tot haar toppunt van volmaaktheid gebracht schynt: — zie daar verdiensten, die de Dichteresse van den Germanicus kenteekenen. Wy zwygen van die verbazende kennis van Oudheid, Natuur, Kunst, Aardryks- en plaatsbeschryving, plechtigheden, en wat des meer is, die, hier als in één tresoor vergaderd, het Dichtstuk onschatbare waarde geven, en by de Nakomelingschap een clasficaal gezag zullen doen verkrygen.

De geschiedenis van Germanicus is al te bekend, dan dat wy den inhoud van dit Heldendicht hier behoeven aan te wyzen. Veel liever willen wy, de ruimte, die dit dor verslag weg zoude nemen, door eenig uittreksel doen beslaan: waar toe wy de eerst openvallende plaats verkiezen.

Onze aandacht bepaalt zich op de afschetsing van de maaltyd ter gelegenheid van de Bruiloft van Segonax en Adalinde.

„ *Natuur heeft in dit oord voor gulle eenvoudigheid*
Op 't groenend klaverveld den bruiloftdisch bereid:
Men recht 'er wildbraad aan, en boom en aardgewasſen;
Verscheidenheid van visch uit ſtroomen en uit plasſen;
En mestvee, versch geſlagt, of aan den haart gerookt.
De zwaare bruiloftdrank, van geist tot wyn geſtookt,
Vergroot de gulle vreugd van vrienden en genooden.
Men ſpreekt van d'ouden tyd, en roemt de gunst der Goden,

Waar-

Waardoor dit boschryk oord thans ruimer adem haalt,
Nu de overzy' des Rhyns het Roomsch gebied bepaalt.
Terwyl de drinkhoorn zwiert word hier 't gesprek vervangen
Door 't dansſen van de jeugd, en ginds door heldenzangen.
De vrolykheid houd aan of ſchoon de dag verdwynt.
Men ziet hoe reeds de maan het bruiloftſeest beſchynt;
Zy ſpreid haar' zilvren glans op heuvelen en dalen,
En ſpeelt met ſchaduwen en ſchimmen onder 't praalen;
Hier lagcht haar vol gelaat den blyden gastrei aan,
En ginds begluurt zy dien door vroegontſproten blaên.*
De ſtarren tintlen aan de onmeetbre Hemelboogen.
Het ruiſchend windje zwygt; geen takje word bewogen.
't Bevallig beekje, dat of niet of ſluimrend ſtroomt,
Vangt op zyn vlak het beeld van hutten en geboomt'.
Nog duurt de vrolykheid in 't hart der jonge lieden:
Doch de ouderdom kan naauw' den ſlaap meer weêrſtand bieden:
Ginds zyn 'er eenigen door hem reeds overmand;
Daar ſluimren andren met het drinkvat in de hand;
Of luiſtren naar den zang met halfgeſloten oogen".

Men zie hier tegen het verhaal van een' droom die Germanicus, na 't doorſtaan van eenen geweldigen ſtorm op de Noordzee, in droefgeestigheid neêrgezonken, bevangt.

De Held brengt zich den dood van Emilius, en andere Roomſche Groten; de verwoesting van Carthago, Corinthe en Syracuſe voor den geest.

„ *Ach!* (zegt hy) *licht word Rome zelf door 't laate nageſlacht*
Op de eigen wyz' beſchouwd. Goôn! wilt dit onheil weeren;
En wat ook vall', laat Rome en ramp en tyd trotſeeren;
Terwyl zyn droeve ziel dus peinzend werkzaam is,
Gefolterd door verdriet en door vermoeienis,
Verwint de ſlaap allengs zyn afgetobt vermogen:
Geen vriendelyke ſlaap, die, vol van mededoogen,
De bange zorgen ſtreelt, en 't kwynend hart herſtelt;
Maar rust, als die den mensch in heete koortſen kwelt,
De krankheid voedſel geeft, en door 't vergrootend maalen
Van ramp op ramp, de ziel verlegen om doet dwaalen.
De Held vind in den droom zich verr' van 't Chauchſche ſtrand,
En nadert met zyn heir 't geliefde Vaderland.
Hy ziet den Tyber reeds, en trekt met al zyn vrinden
Dien over, doch kan Rome in Rome niet meer vinden.
Hy ziet aan alle zy', waarheen hy de oogen wend,
Een naar tooneel van ſchrik, verwoesting, en elend.
Het Vorstlyk Rome, nooit dan met ontzag te aanſchouwen,
Vol trotſche templen, en paleizen, en gebouwen,
Door zuilen van graniet en marmer onderſchraagd;
Gevaarten, van wier pracht de ruime waereld waagt;

Die

* Het valt voor in 't begin der Lente.

Die vreemde volkren, als zy 't eerst dien luister zagen,
Door 't grootsch gezicht ontsteld, verwonderd deeden vraagen:
Is al die heerlykheid, is al die konst en pracht
Door 's menschen hand gevormd, door 's menschen geest bedacht?
Had de aarde broods genoeg om de arbeidsliên te spyzen?
Dat Rome, 't welk zyn' roem tot aan 't gestarnt deed ryzen,
Toont op dit tydstip aan Germanicus gezicht
Niets dan een' steenhoop, die in 't stof gezonken ligt.
Marcellus schouwburg is vervallen en geschonden:
Daar die van Cezar stond word niets dan puin gevonden.
Agrippaas prachtig hof is gantsch en al verwoest.
Der helden beelden zyn verbroken of verroest,

———— ———— ———— ———— ———— ————

't Ontzaglyk Capitool, en Jovis tretsche tempel,
Bedekken, neêrgeploft, hun voetstuk en hunn' drempel;
De altaaren, lampen, en 't onschatbaar choorsieraad
Van jaspis, van kristal, groen marmer, of agaat,
Zyn dik met stof begroeid, of onder de aard begraaven.
Paleis en badhuis zyn 't verblyf van kraai en raven.

———— ———— ———— ———— ———— ————

Men raamt noch wyk noch straat aan 't een noch 't ander end.
De groote renbaan word ter naauwernood herkend.
Der vadren overschot, aan 't volk van Rome heilig,
Bleef in geen lykbus van metaal of marmer veilig.
Verwoesting, die paleis en hof en tempel sloopt,
En op geleden ramp steeds nieuwe rampen hoopt,
Verstrooide de asschen door de kaamren van de graven,
En mengde 't overschot der grooten en der slaaven.
Germanicus, reeds door zyn lot in 't harte ontsteld,
Gevoelt door dit gezicht, dat zo veel jammers meld,
Zyn toomelooze smart met nieuwe woede groeien.
Men ziet, terwyl hy rust, hem 't zweet langs 't aanzicht vloeien.
Hy schynt gefolterd door een angstig zielsverdriet.
Hy roert zich siddrend; doch de slaap verlaat hem niet.
Hy streeft in zynen droom met schrik door al de wyken,
In hoop dat hem nog iets van Druzus hof zal blyken:
Doch word op elke tred door bergen steens gestuit.
Terwyl hy troostloos zwerft, onzeker van besluit,
Verbeeld hy zich in 't einde in een der hoofdgebouwen
Het overblyfzel van Augustus hof te aanschouwen.
Hy klautert over 't puin; treed een der zaalen in;
Doch vind noch schyn noch blyk van Vorst of hofgezin.
't Is alles woest en leêg, ontbloot van allen luister.
Hy daalt in een gewelf, daar hy, in 't scheemrig duister,
Een oud en armlyk paar by kwynend lamplicht ziet.
Ach! roept hy; spreekt, is dit Augustus badzaal niet?
't Kan zyn, zegt de oude man, dat op dees plaats voordeezen
Het huis van dien gy noemt in Rome plagt te wezen;

Zyn

Zyn naam en wooning zyn my even onbekend.
Dit oud gebouw ſtrekt ons ter wyk in onze elend.
Goôn! zucht de Prins, ô Goôn! dit kunnen jammren heeten.
Augustus onbekend! Augustus naam vergeeten;
Het Capitool verwoest, en Rome een wildernis!
Wie weet of zelfs 't Heelal niet onbeſtendig is"?

Een fraaie Opdracht aan den Hr. *N. S. van Winter* pronkt aan het hoofd van dit Heldendicht.

Vrye Navolgingen van Hoogduitſche Gezangen, 40 *bl. in gr.* 8.

Mejuffr. *van der Horst*, nu *Roelfzema*, geeft in dit bondeltje eenige Navolgingen van Geestelyke gezangen uit het Hoogduitsch; welke, als op het aanzoek van wylen den Hre Mr. *H. ter Borgh*, in leven Hoofdman van de Hoge Justitiekamer van Stad en Lande, ondernomen, dien „ van Godgelievden, en God „ en zynen naaſten lievenden Man" (gelyk de Dichtereſſe hem in hare Voorrede noemt) zyn opgedragen. —— Wy hebben alle achting voor Mejuffr. *Roelfzema*; doch vinden in deze Zangſtukjes denzelfden geest niet, die hare overige werken kenteekent. Een ſtyve, harde, en ruwe verſificatie, gedwongen taalſchikking, en gebrekkige woordenkeuze, worden hier door niets uitmuntends, 't zy in de gedachten, 't zy in de wyze van voorſtelling, vergoed. De Gezangen zyn zekerlyk ſtichtlyk, en kunnen van eenvoudige Christenen met eenige aandoening gebruikt worden; maar zy hebben noch dat Poëtiſche vuur, noch die edelheid van uitdrukking, die men in ſtukken van zodanigen aart zou mogen vereiſchen. Ook is het ons voorgekomen dat de Navolging de zaak onzer Poëteſſe niet is, wier Dichtader ryk genoeg is om uit eigen aandrift te bruiſchen. De Navolging eischt zekere buigzaamheid van geest; om zich naar zyn' voorganger te kunnen plooien of 't ware; en behoeft eenen overvloed van kieſche woorden en ſpreekwyzen, die den geest, in het uitdrukken der juiste ſchaduwkleuren (mag men 't dus noemen?) van zyn oirſpronklyk, nimmer verlegen laat. —— Intusſchen zal veel van die ſtyfheid verminderd worden, indien men acht ſlaa op den Groninger tongval, welke meer en meer heerscht in de ſchriften van Mej. *Roelfzema*; vooral in dit Werkje, het welke ook grotendeels voor hare geliefde Stadgenoten ſchynt uitgegeven te zyn. De taal echter had met dit alles zuiverer kunnen wezen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude Voorspellingen aangaande den Messias en deszelven Openbaaringe, opgehelderd, en toegepast op den Heere JESUS *en zyn Euangelium, in eenige Leerredenen, door* J. STINSTRA, *Leeraar der Doopsgezinden te Harlingen. Eerste Deel. Te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1779. *Behalven de Voorreden, en eene Nareden, 517 bladz. in gr. Octavo.*

In vroegere dagen lei men den Doopsgezinden veelal ten laste, dat ze te weinig werks maekten van de Schriften des Ouden Verbonds; en 't is, schoon de beschuldiging wel eens te sterk gedreven wierd, niet te ontkennen, dat verscheiden onder hen 'er maer al te veel gelegenheid toe gaven. Dan zedert dat de Doopsgezinden zich meer op de beoefening der beschavende Weetenschappen toegeleid hebben, en dat inzonderheid de wyze van studeren onder hunne Leeraers grootlyks veranderd zy, is deze beschuldiging van tyd tot tyd afgenomen, en thans genoegzaem vervallen. Met dit alles is 't echter opmerkelyk, dat men, onder 't aental der Schryveren dier Gezintheid, niet slechts van de voorige maer ook van de latere dagen, genen ontmoet, die zich met opzet verledigden, tot het naspooren van den rechten zin der aloude Godspraken: 'er zyn ons altans gene Doopsgezinde Schryvers bekend, van welken men tot nog zeggen kon, dat ze zich bepaeldlyk op dit stuk toegeleid, en 'er in openbaren druk doorslaende blyken van gegeven hebben. ——— Edoch, schynen ze dus in dit opzicht wat achterlyk geweest te zyn; het werk, dat één hunner beroemdste Leeraren, de Eerwaerde *Stinstra*, in dezen onderneemt, en waervan wy het eerste Deel hier aenkondigen, is vry wel geschikt, om ter vergoedinge daer van te strekken; te meer, nadien het allezins blyken geeft van 's Mans noeste arbeidzaemheid, en bekwaemheid, zo ten opzichte van het Tael- en Oud-

heid- als van het Oordeelkundige, ter behandelinge van het Prophetische Woord.

Zyn Eerwaerde naemlyk heeft, gelyk hy ons in de Voorreden meld, al voor enigen tyd bepaeld, om zyne aendacht wat byzonderer te vestigen, op de oude Voorspellingen nopens den Messias; en de hand aen 't werk geslagen, om te beproeven, of hy in die oude stukken nog enig nieuw licht zou kunnen opspooren, en de nevels van twyfeling, welken omtrent het een of ander stuk by dezen en genen belemmering baren, min of meer verdryven. Het gedane onderzoek, waerin hy zich voorgesteld heeft, met alle oplettenheid, onpartydigheid en voorzichtigheid te werk te gaen, is by hem van dien uitslag geweest, dat hy voor zich, met meer gewisheid dan voorheen, over dit onderwerp oordele, en zich geruster stelle, omtrent de regelrechte en letterlyke bedoeling op onzen Zaligmaker en Godsdienst, in vele Godspraken, die aen anderen daeromtrent twyfelachtig voorkomen. En zulks heeft zyn Eerwaerden te gereder doen besluiten, om zyne deswegens voorgedragen Leerredenen door den druk gemeen te maken, of ze ook dienen mogten, om by anderen eenig meerder licht te verspreiden over ene stoffe, welke by velen nog nevelachtig, zo niet geheel duister is. Met dit oogmerk deelt hy hier aenvanglyk zestien Leerredenen mede; welken de volgende Godspraken ten onderwerpe van overweging hebben. *Gen.* III. 15. IX. 26, 27. XXII. 18. XLIX. 10. *Deut.* XVIII. 15—19. 2 *Sam.* XXIII. 1—5. *Ps.* XVI. 10. II. 6—8. en den geheelen CXden, mitsgaders den gantschen XXIIsten Psalm; waer van de eerste in twee, en de laetste in zes Leerredenen afgehandeld word.

Wat de uitvoering dezer Leerredenen betreft, de letterkundige verklaring der Godspraken geeft alomme blyken van een gezet arbeidzaem oordeelkundig onderzoek; de aenwyzing der vervullinge geschied met ene juiste naeuwkeurigheid, en de gevolgen, uit het behandelde onderwerp, zo ter leringe als ter betrachtinge, afgeleid, worden met een manlyken ernst voorgedragen.— Omtrent de letterlyke verklaring, welke hier, in zo verre het byzonder oogmerk van dezen arbeid is, de ernstigste pogingen aen te wenden, om een meerder licht over deze Godspraken te verspreiden, byzonder in aenmerking komt, staet ons te melden, dat de Eerwaerde *Stinstra*, in

in navolging veler Geleerden, (vooral van dezen laetsten tyd, in welken men dit deel der Taelkunde vlytiger dan voorbenen beoefend heeft,) ter nafpooringe van den zin der Hebreeuwfche uitdrukkingen, ook de andere Oosterfche Talen te hulpe roept. Mitsgaders dat hy dien Oordeelkundigen van vroeger en later tyd toevalt, welken beweren, dat de Joodfche Affchryvers der Godgewyde Boeken niet altoos zo ten uiterste naeuwkeurig geweest zyn, als velen wel wanen. In gevolge hier van vind hy zich gevrymoedigd, om te onderftellen dat 'er fouten in den Hebreeuwfchen Text ingefloopen zyn, en dat het hem des, even als anderen, geoorlofd zy, poogingen aen te wenden, om dien te verbeteren en te regt te brengen, niet flechts met behulp van Handfchriften en oude Overzettingen; maer ook, met op ene befcheiden en omzichtige wyze, te gisfen, naer ene betere lezing, dan 'er in de gedrukte Bybels gevonden word. ——— Uit dien hoofde wykt zyne vertaling, en de daerop gevestigde verklaring dezer Godfpraken, nu en dan wel eens van den gewoonen weg; 't welk deze Leerredenen te meer een onderwerp van overweging maekt, voor deskundigen, die in ftaet zyn, om, op Tael- en Oudheidkundige gronden, na te gaen, in hoe verre die bedenkingen wel gevestigd, en dus gefchikt zyn, om die Godfpraken te beter in derzelver waerachtig licht te ftellen. ——— Ver het meerendeel van 's Mans Toehoorderen was zekerlyk niet bekwaem om op zulke gronden over zyne Leerredenen te oordelen; en hy heeft ze vermoedelyk ook daerom indiervoege opgefteld en voorgedragen dat hy zyne Toehoorders met die foort van kundigheden geenzins lastig valle. Zonder hen te vermoeien met tael- en oudheidkundige aenmerkingen, of het wikken en wegen van vele verfchillende uitleggingen, ontvouwt hy zyne denkbeelden over den zin der Godfprake, en ftelt een oplettend Toehoorder, door nevensgaende oordeelkundige aenmerkingen, in ftaet, om na te gaen, in hoe verre het bygebragte, naer deszelfs eigen oordeel, al of niet beantwoorde aen het oogmerk des Schryvers, en het gantfche verband van deszelfs Voorftel. De Leerredenen op die wyze ook uitgegeven, alleenlyk, ten gevalle inzonderheid van Letterkundigen, hier en daer met enige ophelderende aentekeningen vermeerderd, kunnen des, fchoon het nagaen van 't bovengemelde alleen de

zaek van Letterkundigen zy, in 't algemeen van alle Bybelminnaers met vrucht doorbladerd worden; om, door een nader onderzoek van het Prophetisch Woord, en de opmerkzaemheid op deszelfs vervulling, te meer in 't geloof versterkt, en tot ene geloovige gehoorzaemheid opgewekt te worden.

Gemerkt wy, by de afgifte van een volgend Deel wel gelegenheid zullen hebben, om den Lezer ene proeve van deze uitvoering der Leerredenen onder 't oog te brengen, zullen wy ons voor tegenwoordig daer toe niet verledigen; maer liever nog een beknopt verslag geven, van den inhoud der *Nareden*, welke de Eerwaerde *Stinstra* tot een slot van dit eerste Deel geplaetst heeft.

Zyn Eerwaerde oordeelt dus verre de Godspraken rakende den Messias ontvouwd te hebben, welker overweging in zyn Plan viel, staende het tydbestek, van Adam tot op David. Maer hy begrypt gereedlyk dat velen hier een grooter aental van Godspraken zouden plaetzen, en zich ligtlyk verwonderen, dat hy geen gewag van dezelven maekt; 't welk hem beweegt om rede van deze hun zo schynbare achterlating te geven. Behalven dat ze niet behoorden tot het Plan, dat hy zich voorgesteld had, moesten 'er, gelyk hy te kennen geeft, velen van die beoogde Godspraken noodwendig achterblyven, om dat hy zich niet vereenigen kan, niet alleen met hun die byna alles in de Schriften des Ouden Verbonds tot de dagen van het Nieuwe Testament overbrengen, maer ook met hun, die, aen verscheiden Godspraken, een tweërleien, een letterlyken en geestlyken, zin hechten. Nadien zyn Eerwaerde gene Voorzeggingen voor Godspraken aengaende den Messias houd, dan zulken, die geen ander voorwerp betreffen, maer, volgens zyne gedachten, rechtstreeks, en in den letterlyken zin, op denzelven doelen; en hy zich inzonderheid tot het overwegen van zulke Godspraken bepaeld had; zo kon 't niet anders wezen, of hy moest ene menigte van Voorzeggingen, waerop anderen het oog vestigen, als ongemerkt voorbygaen. —— Verwondert men zich, dit alles toegevende, echter nog over het achterlaten van enige Voorzeggingen, welken men gemeenlyk acht rechtstreeks, en in den eersten zin, tot Christus en het Euangelie te behooren; en aen welken misschien nog enige opheldering, om dat volkomen te doen blyken, zou kunnen ge-

ge-

geven worden; zo geeft zyn Eerwaerde denzulken het volgende antwoord. „ Maar, indien ik mij hiertoe niet in staat bevond, ware dit niet genoeg ter mijner verschooninge, dat ik mijne handen daar van af gehouden hebbe? Billijkerwijze kan men niet van iemand eischen, dat hij uitvoere 't geen boven zijn vermogen is: Dwaasheid zou het zijn, dat iemand, van zijn onvermogen bewust, dit ondername. En ik wil gaarn bekennen, geen doorzigt genoeg te hebben, omtrent veele Propheetische stukken, om daaraan zo veel ligt te geeven, als mij zelven voldoen kan, of daaromtrent met genoegzaame waarschijnelijkheid iets te kunnen bepaalen, of zij tot den Messias behooren, dan niet. Ik kan zelf niet ontkennen, dat verscheidene van de zodanige na ernstig overleg mij hebben doen overhellen, om aan den laatstgemelden kant de meeste waarschijnelijkheid te stellen. Wil men, omtrent eenige van dezelve de redenen van dit mijn bedunken weeten, ik ben ook niet weigeragtig om dezelve hier kortlijk te verklaaren: op dat dus blijken moge, dat ik, in het agterlaaten van dezelve, niet enkel redenlooze opvatting en vooroordeel gevolgd hebbe."

Ter aenwyzinge hier van meld zyn Eerwaerde kortlyk, hoe hy denke, over *Job* XIX. 23. en verv. *Num.* XXIV. 17. *Ps.* VIII. 5——7. XL. XLV. LXVIII, LXIX. LXXII. XCVI en CIX; mitsgaders den CXXXIIsten en LXXXIXsten Psalm. Omtrent deze twee laetste Zangstukken, staet hy gereedlyk toe, dat derzelver Dichters daerin gewag maken van de belofte aen David gedaen, nopens den Messias, die uit hem stond voort te komen (*); doch daer uit volgt, zynes oordeels, niet, dat deze Psalmen nieuwe beloften of voorspellingen van Gods wegen aengaende de komst en het Koningryk van den Messias, behelzen. Maer wat de

(*) Te weten, de belofte, door Propheet Nathan, in Gods naem, den Koning aengekondigd, 2 *Sam.* VII. 11. en verv. welke belofte de Koning hoogschatte als een *eeuwig*, *in alles wel geordineerd en bewaerd verbond*, *waerin al zyn heil en lust was*, gelyk hy zich uitdrukt 2 *Sam.* XXIII. 5: waermede hy op de komste van den Messias oogde; zo als de Eerwaerde *Stinstra* in zyne Leerreden over deze betuiging des Konings getoond heeft.

de voorheen genoemde plaetzen betreft, desaengaende toont zyn Eerwaerde, dat 'er, zo als 't hem voorkomt gewigtige reden zyn om dezelven niet op den Mesſias over te brengen; en met meer waerſchynlykheid te beweren, dat ze op geheel andere omſtandigheden en gevallen betrekking hebben. —— „ Misſchien zijn 'er," vervolgt onze Schryver, met het afloopen zyner Narede, „ misſchien zijn 'er, behalven de bijgebragte, nog meer andere ſtukken van deezen aart. . Dog uit het reedsgemelde kan men ligtelijk gewaar worden, dat ik redenen gehad hebbe, die mijzelven voldoen konden, waarom ik deeze en andere niet als ontwijfelbaare en regelrechte verkondigingen, aangaande den Mesſias en het H. Euangelium van onzen Heere Jeſus hebbe aangevoerd, en dat ik dezelve niet bij den ſleur overgeſlaagen hebbe. Kunnen de bijgebragte redenen niet zo goed voldoen aan anderen; dit zal mij geenzins verwonderen: Elk kundig Christen gebruike hieromtrent opregtlijk en vrijlijk zijn eigen oordeel, gelijk ik gedaan hebbe. De bedenkingen, welke over dusdanige onderwerpen vallen, zijn zo menigvuldig, men ziet dezelve met zo ongelijke oogen, en van zo veele verſcheidene kanten in, dat het niet wel mogelijk is, dat men alle het zelve ſpoor houde, al legt men zig daarop toe met allen ernst en liefde tot de waarheid. Den geenen die veel grooter voorraad van dusdanige voorzeggingen meenen te vinden, misgunne ik dien overvloed niet. Zij, hoope ik, zullen het mij ook niet kwaalijk neemen, dat ik mij met minder vergenoege: Terwijl wij beide hierin overeenkoomen, dat de voorraad deezer blijken, met die, welke ik vervolgens nog hoope aan te voeren, uit de laatere Propheeten, voor de waarheid des Euangeliums den onpartydigen genoegzaam is."

De

De Christelyke Godsdienst, betoogd, door de Opstanding van J. CHRISTUS, *door* H. DITTON, *in zyn leven Leeraar in de Wiskonst in het Hospitaal van* CHRISTUS *te Londen. Uit het Fransch vertaald. Tweede Druk. Geheel op nieuw overzien en verbeeterd, onder het opzigt van, en verrykt met, eene Voorreden door* P. NIEUWLAND, *Leeraar der hervormde Gemeente in 's Hage. In 's Gravenhage by* J. Munnikhuizen *en* Plaat in Comp. 1779. *Behalven het Voorwerk* 448 *bladz. in gr. octavo.*

Van den eersten aenvang af, dat dit Betoog van den Christelyken Godsdienst, op een wiskundig redenerenden trant ingericht, het licht zage, droeg het by uitstek de algemene toejuiching der Christenen weg; en het is, na alles, wat men zedert dien tyd, nopens dit gewigtig onderwerp, door de drukpers gemeen gemaekt hebbe, ook hier te Lande met het hoogste regt, onder hen, bestendig in groote achting gebleven. De bepaelde en bondig aeneengeschakelde redeneerwyze van den wiskundigen *Ditton*, die het Ongeloof nooit onderstond, door eene beredeneerde wederlegging, krachtloos te maken, heeft dit Geschrift ene soort van voorrang gegeven dien 't ook nog heden behoud; daer 't op eene overtuigelyke wyze toont, hoe sterk de zedelyke klaarblyklykheid voor den Christelyken Godsdienst pleite. 't Is des niet vreemd, dat men, den eersten Druk der Nederduitsche Vertalinge uitverkogt zynde, en de verspreide Exemplaren op de openbare Verkoopingen gretig gezogt ziende, beslooten heeft, om dit Werk ten twedenmale op de pers te leggen; zonder eenige andere verandering in het zelve te maken, dan de overzetting op nieuw na te gaen, en den styl, naar den tegenwoordigen smaek, te verbeteren. ——— Uit hoofde der bovengemelde bekendheid van, en hoogachting voor, dit Geschrift, zou het enigermate overbodig kunnen schynen, by deze twede Uitgave, nog eenig verslag van deszelfs inhoud te geven; dan de voortreflykheid des Werks noopt ons, ten gevalle van hun, die 't nog niet mogten kennen, deszelfs beloop te ontvouwen. En wy hebben ons voorgesteld hier in merendeels gebruik te maken van de eigen bewoordingen dezer Vertalinge; ten einde den des begeerigen Lezer de behulpzame hand te bieden, om deze overzetting te gereeder met de voorgaende te vergelyken.

Het Werk bestaet uit drie voorname Hoofddeelen. In 't eerste gedeelte bepaelt zich de Hoogleeraer, tot het ontvouwen van het gewigt dezes onderwerps, en de noodzaeklykheid, zo voor Ongeloovigen als Geloovigen, om met alle ernst oprechtlyk te onderzoeken, of Jezus waerlyk uit de dooden opgestaen zy, dan niet? —— Voorts schikt hy het tweede Deel ter verklaringe der gronden van betooginge der waerheid van 's Heillands Opstanding; nopens welk onderwerp hy aenvanglyk deze twee Voorstellen maekt.

„ I. De *Opstanding* van JESUS CHRISTUS is gegrond op Bewijzen van dat Geschiedstuk, *welke op ons eene verplichting leggen, om daar in eene volkomene zekerheid te erkennen.* En zulks op alle menschen, aan welken die Bewijzen behoorlijk zijn voorgesteld, en die bekwaam zijn, om dezelve volgens de goede en gezonde Redenkonst te wikken en te weegen.

„ II. *Dat het,* (volstrekt te spreeken,) *onmogelijk is,* dat het Opperweezen, wiens Alwijze en geheel goede Voorzienigheid het bestier heeft over alle de uitkomsten, en die eene bijzondere zorg draagt over het gene 'er omgaat onder de Zedelijke Schepzelen: *Dat het,* zeg ik, *onmogelijk is, dat God ooit zou toelaaten, dat een plompe leugen zou hebben, alle de bewyzen van waarheid; zo dat zy alle de hoedanigheden zoude hebben om de Zedelijke Schepselen te brengen, in eene onvermijdelyke verplichting, om die leugen te gelooven.*"

Om deze twee Voorstellen, in ene geregelde orde, op ene bondige en overtuigende manier te bewyzen, neemt hy de volgende schikking in acht.

„ 1. Bepaalt hij de Hoedanigheid van een Bewijs, welks Blijkbaarheid noodzaaklijk elk verplicht, om 'er in te berusten, die slechts bekwaam is, om het te bevatten, wanneer het met alle zijne kracht, en in zijn behoorlijk daglicht, aan hem wordt voorgesteld.

„ 2. Betoogt hij, dat een Bewijs, 't welk met zoodanig eene Blijkbaarheid verzeld is, elk in eene dadelijke en noodzaakelijke verplichting stelt, om daarin te berusten, die maar bekwaam is om het te bevatten, en aan wien hetzelve behoorlijk is voorgesteld.

„ 3. Toont hij aan, de onmogelijkheid, dat de Voorzienigheid het bedrog zoodanig zou begunstigen, dat zij het zelve zou ondersteunen, met eene diergelijke klaarblijke-

lyk-

lijkheid: of, ('t welk op het zelfde uitkomt,) dat zij zou toestaan, dat dezelve daardoor ondersteund zou worden.

„ 4. En eindelijk doet hij zien, dat de Opstanding van JESUS CHRISTUS gegrond is, op een Bewijs, 't welk alle merktekens en alle hoedanigheden heeft van zulk eene baarblijkelijkheid, welke het menschelijk verstand in de onvermijdelijke noodzakelijkheid stelt, om daarin te berusten."

De drie eerste opgemelde Voorstellen handelt de Hoogleeraer af, in het tweede gedeelte van dit zyn Werk; en hy gaet daerop, in het derde of laetste, over, om het vierde Voorstel te betoogen, of de bewyzen van dit Geschiedstuk aen te toonen; waerin hy deze orde houd.

„ 1. Onderzoekt hij van stuk tot stuk de redenen, waarop de Christenen hunne Belijdenis van de *Opstanding van* JESUS CHRISTUS grondvesten. Of, (om het anders uit te drukken;) hij levert die Beginsels op, uit welke de Christenen besluiten, *dat* JESUS *waarlyk is opgestaan van de Dooden.*

„ 2. Onderzoekt hij, of de Christenen daaruit wel redenkavelen. Dat is, of de bewijzen, die hen tot dit geloof beweegen, alle de merktekenen van blijkbaarheid hebben, die het verstand onvermijdelijk verplichten, om daar in te berusten.

„ 3. Eindelijk stelt hij zich voor, na de redenen van het geloof der Christenen, en van het ongeloof der Deïsten, wel onderzogt en met malkanderen vergeleeken te hebben, zonder eenzijdigheid te wikken, de gevolgen van het *Geloof* der Eersten, en van het *Ongeloof* der Laatsten".

Met het afloopen hiervan maekt de Hoogleeraer zyn besluit op, en toont, door ene beknopte te samentrekking van het voorgedragene, *dat de Opstanding van* JESUS CHRISTUS *geen bedrog, maer in tegendeel ene allerzekerste Waerheid zy:* waerop hy dan den Deïsten onder 't oog brengt, wat zy doen moeten, indien zy deze betooging willen ondernemen te wederleggen. —— Verder geeft hem het ontvouwen der gevolgen, die uit de waerheid van 's Heillands Opstanding, zo in de bespiegeling als in de beoefening, voortspruiten, nog aenleiding ter wederlegginge van dezulken, die zo sterk pleiten, voor de

zuivere en onbaetzoekende Godsdienstige Liefde; dat ze het ten kwade duiden, wanneer men, gelyk onze Autheur ook doet, uit de zekerheid der zalige Opstandinge der Godvruchtigen, gegrond op de waerheid van 's Heillands Opstanding, ene sterke aenspooring ter Heiligmakinge poogt af te leiden: schoon men hier in het voetspoor van Paulus 1 *Cor.* XV. 58. volge. —— Ten laetste besluit de Schryver zyn Werk met ene kortbondige aenmerking, over het Leerstuk der *Wederopstandige des Vleesches;* inzonderheid geschikt, om te doen zien, dat het de zaek der Deïsten niet zy, over deze stoffe het Vonnis te stryken.

Proeve van stichtelyke Mengelschriften door J. TOBLER *en* J. C. LAVATER, *Predicanten te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Hoorn by* F. Swidde. 1779. *Behalven de Voorreden* 80 *bladz. in gr. octavo.*

Uit dezen Tytel zou men gereedlyk afnemen, dat ons hier ene proeve verleend word, van etlyke uitgewerkte Stukken dier Zurichsche Leeraren; doch uit de Voorreden en den Inhoud dezer Verzamelinge blykt ten klaerste, dat zulks geenszins het oogmerk des Uitgevers zy. Hy heeft zich veeleer voorgesteld, uit de Schriften dier Eerwaerde Heren, enige losse bedenkingen en overwegingen, die tot het practicale van den Godsdienst behooren, by een te verzamelen, en ons dus een aental van gemoedlyke bespiegelingen mede te delen. Men heeft dit Stukje als ene Proeve afgegeven, met oogmerk om, by aldien het gunstig ontvangen worde, binnen kort 'er nog enige Stukjes op te laten volgen. —— Deszelfs inhoud, en de keuze der overdenkingen, is juist niet zeer geschikt voor hun, die voor zich het meeste nut vinden, in 't lezen van wel aaneengeschakelde bedenkingen over Godsdienstige onderwerpen, door de Rede en Gods zaligmakend Woord gestaefd; gemerkt de alhier verzamelde Schriften in dezen smaek niet opgesteld zyn. Maer veelligt zullen 'er, ter verdere aenspooringe van den Schryver, genoeg Lezers gevonden worden, die van een anderen smaek zyn, en liever losse, levendige practicale voorstellingen doorbladeren, als die bekwaemst

kwaemst zyn, om hunne aendacht te vestigen of gaende te houden. En voor dezulken is deze Verzameling vry wel ingericht, om 'er zich, in een uur ter ſtiller aendachte afgezonderd, van te bedienen; waertoe deze overdenkingen van nuttigheid kunnen weezen, in zo verre ze ten goede aenleidelyk zyn. —— Zie hier, uit verſcheiden anderen, twee *Goede tusſchen Gedachten op den Dag*, van den Eerwaerden *Tobler*, welken, benevens anderen, die onderſcheidende benoeming dragen, om dat ze, in dit Stukje, tusſchen 's Mans *Morgen Gedachten* en *Avond Aandachten*, geplaetst zyn.

„ EEUWIGE God! Ik gaa, ſtaa, zitte en legge overal voor uwe Oogen, uwen Hemel is over my, en de Aarde is de uwe. Ik leve enkel en alleen van uwe Geſchenken. Ik beweeg my door U! Ik verlies my byna zelven, wanneer ik de ontelbare Menigte uwer Schepzelen ſlegts een weinig overdenke: Gy kend my egter even zo nauwkeurig, en zorgd even zo Zeker en Vaderlyk voor my, als of ik het eenigſte Werk uwer Handen was. Myn Lighaam en myne Ziele hebben eenen invloed op den geheelen onuitmetelyken t'zamenhang van de Waereld der Lighamen en der Geesten. Ach help my in mynen Stand zo goed te zyn, als 't my volgens dezen Stand mogelyk is. Gy hebt my tot Gelukzaligheid en tot uwe Eere beryd! Eere zy God in alle plaatzen! Hy zal ook my van allen kwade verlosſen, en my uithelpen tot zyn Hemelsch Koningryk."

✠ ✠ ✠

„ HET *is goed, dat gy daar aan Vast houd, en trekt ook uwe hand van dit niet af. Want wie God vreest, die ontgaat dat al.* Predik. 7. vs. 18. Dit mogt ik aldus verſtaan: Vereenig allerly goede Handelingen en Vergenoegingen zo veele gy kund met malkander, zo als u van Tyd tot Tyd daar toe gelegenheid voorkomt: Waar gy Voordeelen voor uw eeuwig Geluk verkrygen kund, trek daar dog uwe Hand niet van af: Kund gy daar by, of daar neven en vervolgens ook u tydelyk Geluk maken, wel aan, verzeker u dan ook van 't zelve: Dog de Vroomheid zy altoos uwe Leidſterre en uwe Bevredeiging."

Kort

Kort Begrip der Grondwaarheden van den Christelyken Godsdienst, door THEODORUS VERMEER. *Oudste Bedienaar van 't H. Euangelie in de Nederduitsche Gemeente der Stad Batavia. Te Utrecht by* G. v. d. Brink Jansz. 1779. *Behalven het Voorberigt, 56 bl. in octavo.*

Het Eerwaerde Collegie van Curatoren en Scholarchen der Stad Batavia, door de loflyke schikkingen der Regering van Nederlands Indië, vermeerderd en verbeterd, dat zyne eerste vergadering gehouden heeft, op den 6 December 1777, is terstond bedacht geweest, op het opstellen van een kort begrip van den Christlyken Godsdienst, by een besluit der Hooge Regeringe gevorderd, behelzende de eenvoudigste en noodzaeklykste waerheden, naer den eisch en de vatbaerheid van de inwooners dier Landen; om, zo in de Nederduitsche als Maleitsche tael, tot gebruik der schoolen, en verder van andere onkundigen, te kunnen dienen. In beantwoordinge aen dat pryswaerdig oogmerk, heeft de Eerw. *Vermeer*, een Medelid van dat Collegie, volgens den aen hem opgedragen last, het hier bovengenoemde Geschrift vervaerdigd. Hy heeft vervolgens een Exemplaer van dit zyn Werkje aen den Boekhandelaer *van den Brink Jansz.* gezonden, om het zelve, zo 't der moeite waerdig geoordeeld wierd, ter drukperse te leggen; waertoe ook deze voorts besloten heeft; als oordelende, dat het hier te Lande insgelyks met vrucht gebruikt zou kunnen worden: welk oordeel wy geenszins afkeuren. —— 's Mans Geschrift behelst toch, over 't geheel, op een vry duidelyken leertrant, ene beknopte ontvouwing van de voornaemste Godsdienstige waerheden, zo ten opzichte van 't kenlyke als van 't betrachtlyke, naer de algemene leiding der Lere onzer Nederlandsche Kerke; met nevensgaende Morgen- en Avond-Gebeden, mitsgaders Gebeden voor en na het Eten. 't Is uit dien hoofde, zo 't al van geen uitgebreider gebruik worde, althans een nuttig Huisboekje, waervan de Leden der Kerke zich, in de byzondere onderwyzing der hun toevertrouwde Jeugd, op ene leerzame wyze kunnen bedienen.

I.

J. CH. BIEL Novus Thesaurus Philologicus, sive Lexicon in LXX et alios Interpretes et Scriptores Apocryphos V. T. Ex B. Autoris MS. edidit ac præfatus est E. H. MUTZENBECHER. V. D. M. Eccl. Luth. Hagan. Pars Secunda Z—O. Hagæ Comitum, sumtibus *J. A. Bouvink* 1779. In octavo f. maj. 466 pp.

Uit het gene wy, nopens den aert, de nuttigheid, de schikking en de uitvoering van het Werk, by de afgifte van het eerste Deel gezegd hebben (*), heeft men genoegzaem kunnen afnemen, dat het ten hoogste te waerderen zy. Ook heeft het, gelyk wy zedert verstonden, de algemene hoogachting van alle de genen, die zich ernstig op dezen tak van Oefening toeleggen, verworven. Men ziet des met vermaek den nyvren voortgang der uitgave van een Werk, dat zo veel oplettendheid in 't drukken en nazien vordert; en verneemt met veel genoegen, dat men staet maekt het gehele Werk te zullen volvoeren, en het derde of laetste Deel nog in dit Jaer af te leveren; waer mede aen veler verlangen, spoediger dan men wel verwacht had, voldaen zal worden.

Natuurlyke Historie; of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Tweede Deels Elfde Stuk.* DE KRUIDEN. *Te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn, 1779. *Behalven den Bladwyzer* 456 *bladz. in gr. octavo.*

By een vervolg van de beschryving der *Samenteelige Kruiden*, in 't voorige Stuk aangevangen; komt in dit gedeelte een verslag van de *Manwyvige Kruiden*, der geenen, wier Bloemen de Meeldraadjes, of op den Styl, of op eenigerleie manier daarmede samengevoegd hebben. Voorts van de *Eenhuizige Kruiden*, die Manlyke en Vrouwlyke Bloemen, van elkander afgezonderd, op eene zelf-

de

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* I. Deel, bl. 293.

de Plant voortbrengen. Wyders der *Tweehuizige Kruiden*, die de Manlyke en Vrouwlyke Bloemen op byzondere Planten hebben. En ten laatste der *Veelwyvige Kruiden*, welken Tweeslachtige, en bovendien Manlyke of Vrouwlyke Bloemen, 't zy op ééne of byzondere Planten hebben, en dus één-, twee- of driehuizig zyn.

Hier mede heeft de arbeidzaame Dr. *Houttuyn* zyne beschryving der *Kruiden*, volgens het Samenstel van den Heer *Linnæus*, voltrokken; welken arbeid de Liefhebbers der Kruidkunde, van wegens 's Mans oordeelkundige oplettendheid in 't algemeen, en van wegens zyne juistheid in 't aftekenen veeler zeldzaame Kruiden in 't byzonder, eenpaarig dankbaar erkennen.

Volgens zyne Opgave, beloopt het getal der beschreeven Geslachten, omtrent *twaalfhonderd*, en dat der soorten verscheide *duizenden*; waar mede echter, gelyk hy zegt, de beschryving der *Planten* niet volkomen geeindigd is. Zyn Ed. naamlyk heeft zig by den aanvang, ten opzigte van de Klassen der Planten, bepaald voor eene verdee ing in *tien* Klassen (*), waarvan 'er nog slegts *vier*, te weeten, die der *Palmboomen*, *Boomen*, *Heesters* en *Kruiden*, voorgesteld zyn; des 'er nog *zes* overblyven. Om den Leezer hiervan, by voorraad, eenig verslag te geeven, en hem dus onder 't oog te brengen, wat men nog te verwagten heeft, deelt hy ons, by manier van Naberigt, mede, eene opgave deezer Classen, met de tot ieder behoorende Geslachten. Naar die opgave behelzen deeze zes Classen nog maar 168 Geslachten; waar uit onze Kruidkundige Schryver afleidt, „ dat het „ slot van de beschryving der Planten, na het tegen„ woordige, niet meer dan twee of drie stukken, van „ maatige grootte, zal beslaan." —— Wat de verdere laatere ontdekkingen van Kruiden aangaat, zyn Ed., zig inzonderheid bepaalende tot het Samenstel van *Linnæus*, heeft te minder kunnen goedvinden, om zig daarover uit te laaten, om dat hy tog van zeer weinigen dier Kruiden eene beschryving zou kunnen opgeeven, als waar toe nog nadere berigten vereischt worden: des hy daarmede noch aan 't verlangen der Liefhebberen, noch aan zyn oogmerk en manier van behandeling der Natuurlyke Historie, voldaan zou hebben. Inmiddels echter hegt hy, aan

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oeff.* III. D. bl. 118, 119.

aan dit Naberigt, als eene Proef dier laatere onderzoekingen, eene befchryving van den *Oostindifchen Broodboom*, welke, fchoon al vroeger eenigzins bekend, nogthans in onze dagen eerst met de vereischte naauwkeurigheid waargenomen en befchreeven is; waarvan ons de Heer *Houttuin* in deezen een omftandig berigt mededeelt. —— Wy zouden te breed uitweiden, wanneer wy van dit merkwaardig berigt een uitvoerig verflag wilden geeven; en eene fterke inkorting zou 'er den Leezer geen genoegzaam volledig denkbeeld van verleenen. Uit dien hoofde zien wy 'er van af; en verkiezen veel eer, om nog een ftaaltje uit dit ftuk aan de hand te geeven, hier toe ééne der foorten, van eene gemeenlyk min geagte Plant, in welker voordragt nog al eenige opmerkenswaardige byzonderheden voorkomen. Zy behoort tot het Geflacht der *Brandnetels*, welks algemeen kenmerk de Autheur dus omfchryft.

„ De Mannelyke Bloemen hebben een vierbladigen Kelk, en in deszelfs midden een Bekerachtig Honingbakje. De Vrouwelyken een tweekleppigen Kelk, met een enkel glanzig Zaad."

Zyn Ed. befchryft voorts achttien foorten van dit Geflacht, welken hy in twee Rangen, te weeten, *Paarbladigen* en *Overhoeksbladigen* onderfcheidt. ——— Onder die van den eerften Rang brengt hy, als eene vyfde en zesde foort, *de Brandenetel met gepaarde ovaale bladen*, en die *met gepaarde hartvormige bladen, en dubbelde trosjes*, waar omtrent hy ons de volgende waarneemingen mededeelt.

„ Dit zyn de gemeene Brandenetels, door geheel ons Wereldsdeel, tot in Lapland en Rusland bekend en de laatfte mogelyk wel het allergemeenst Onkruid in Europa, zo HALLER oordeelt (*). Ik ben van dat gevoelen niet, en denk, dat veele andere Onkruiden, ten minfte wat ons Land betreft, in grooter menigte van zelf voortkomen. Aan de Wegen, naamelyk, op Velden, Akkers en in Tuinen, zal men, by voorbeeld, meer Planten van Varkens-Gras, Kruiskruid en Stekels aantreffen, dan Brandenetels. 't Is ondertusfchen zeker, dat zy in veele Haagen en Wildernisfen het ander On-

(*) Polychresta Planta in nostro Orbe vulgatisfima. *Helv. inchoat.* II. 286.

Onkruid verdrukken, en dus als den baas speelen, opschietende tot eene ongemeene hoogte.

„ De *Kleine* Brandenetels, die het felst branden, zyn in de Tuinen gemeenst, komende tusschen het gezaaide en andere Planten voort. Deeze vallen veel laager, het Loof is groener en de Bladen zyn ronder. Zy hebben Mannelyke en Vrouwelyke, of onvrugtbaare en vrugtbaare Bloempjes aan byzondere Trosjes, op eene zelfde Plant. Men vindt ze die bont van Blad zyn, en met andere Verscheidenheden. De *Groote* Brandenetels bereiken, op sommige plaatsen, eens Mans langte of meer. Het Loof is graauwer, ruiger, met puntiger Bladen: de Steng vierkant en ook bezaaid met Stekeltjes, die, op 't aanraaken, de Hand of andere Lighaamsdeelen brandden, even als in de Kleine soort. Men vindt ze met roodachtige Stengen: ook komen 'er andere Verscheidenheden van voor. Zelfs zyn 'er gevonden, die niet branden, dat mooglyk van Ouderdom, of door eenig ander toeval zal ontstaan. Gemeenlyk hebben sommigen van deeze Groote Netelen Mannetjes-, anderen Wyfjes-Bloemen, weshalve men ze *Tweehuizig* noemt: doch daar zyn ook Planten van gevonden, die zo wel de eene als de andere hadden, en dus *Eenhuizig* waren. De Mannelyke Bloem heeft vier of vyf Meelknopjes, die op 't aanraaken open springen; de Vrouwelyke bevat het Vrugtbeginzel van een Eyrond gespitst, glanzig Zaad. De Stempel is met ruige Haairtjes straalswyze gepluimd.

„ De oirzaak van de Jeukt en Vuurigheid, somtyds met Blaaren oploopende in der Menschen Huid, heeft bezigheid verschaft aan voornaame onderzoekers der Natuur. HOOKE en LEEUWENHOEK, die Kristallyne Pyltjes waarmede de Bladen der Brandenetelen bezaaid zyn, door 't Microskoop waarneemende, bevonden, dat dezelven aan 't end spits waren, doch ieder voortkwamen uit een Blaasje, met Vogt, in de Opperhuid van het Blad zittende; welk Vogt, dat zy onderstelden zeer scherp te zyn, in het Pyltje doorging. Dit was genoeg, om de Wereld te doen vaststellen, dat dit Vogt, 't welk VALISNIERI by Sterk Water vergeleek, in de Wondjes, door de Pyltjes gemaakt, uitgestort wierd: doch na hun heeft de schrandere BONANNI getoond, dat de Pyltjes aan 't end volkomen geslooten zyn; des hy beweert, dat

zulks

zulks geen plaats kan hebben (*). Zelfs bevondt hy, dat het gedagte Vogt, alleenlyk, door drukking, in het onderend van 't Pyltje doorging, en niet langs hetzelve voortliep, gelyk men anders zou mogen denken. Ook nam hy waar, dat oude Pyltjes, waarin het Vogt geheel opgedroogd was, zo wel als de anderen, brandden (†). 't Is my daarom waarſchynelyker, dat dit Vogt tot voeding van de Pyltjes diene, en dat de prikkeling der Zenuwtepeltjes van de Huid, door dezelven, de Jeukt en Vuurigheid te weeg brenge. Dit is dan ook de reden, dat men, een Brandenetel onbeſchroomd aanvattende, daarvan geen nadeel heeft. Men oppert hier tegen (§), dat drooge Brandenetels de Huid niet branden; doch dan hebben zekerlyk die Pyltjes haar ſtevigheid en kragt verlooren. Immers maar ſlap geworden, zonder droogen, branden zy ook niet, en dus heeft men dit Onkruid, 't welk het Vee anders onaangeroerd laat, in Sweeden, ſedert veele Jaaren reeds, tot Beestenvoeder begonnen te gebruiken, agtende zulks het gezondſte en beste voor de Melkbeesten. De groote Netels worden in Wermeland in Augustus vergaderd, en naderhand, het Vee in huis zynde, in Water gekookt met het Nat aan de Runders gegeven. Dus heeft men ook bevonden, dat de kleine Netels den Schaapen zeer wel bekomen (**). Het Zaad, tot een Handvol, tweemaal 's daags, onder Haver gegeven, maakt de Paarden glad van Huid (††).

„Voorts zyn de nuttigheden der Brandenetels, die men in

(*) *Microgr. curioſa.* p. 76. Fig. 75.

(†) Het luidt derhalven zeer Grootſpraakig, wanneer de Heer MARTINET verhaalt, dat de Pyltjes van boven in *een open puntje* eindigen, waaruit, by de aanraaking, het Vogt ſpat. Catech. der Nat. IV. D. bl. 321. Zyn Ed. zal, geloof ik, de eerſte zyn, die zulks gezien heeft! En het is, volgens de gezegde Waarneemingen, onmooglyk.

(§) Eas Veſicas Liquori tribuas, cum ſiccæ Urticæ non urant. HALL. Helv. inch. II. p. 287. Vid LUETTARD *Mem. de Paris* 1751. p. 350. Octavo p. 534.

(**) Sweedſche Verh. 1747. p. 86.

(††) Semen Avenis additum, ad Manipulum, bis in die, Equos reddit luculentos. HALL. *ibid.* ex *Œcon. Pat.* N. 35.

in 't Latyn, wegens de gedagte Eigenschap, *Urtica*, in 't Fransch *Orties*, in 't Engelsch *Nettles* en in 't Hoogduitsch *Brennesslen* noemt, wereldkundig. Oudtyds bediende men zig, tot wellust, van zekere Geesseling met dezelve, *Urticatio* genaamd, welke in onze Dagen nuttig bevonden is, in Verdooving van Gevoel en Lammigheden. De geheele Plant en derzelver Sap, of ook de Wortels, gekookt en uitwendig opgelegd, dienen om veelerleie Bloedvloeijingen te stempen. Tegen 't Neusbloeden steekt men 'er een Prop van in de Neus. Het uitgeperste Sap, tot twee Oncen ingenomen, heeft een overmaatigen Stonden-vloed beteugeld. Het Afkookzel is van een openende, afzettende hoedanigheid, inzonderheid tegen het Blaauwschuit dienstig. De Wortels worden tegen de Geelzugt aangepreezen. Het Zaad is zo heet van natuur en scherp, dat de Ouden het voor vergiftig hielden. Door een overmaatig gebruik van het zelve zou een Teeringachtige Koorts ontstaan zyn. Niettemin wordt het, in Honing gekookt, tegen verscheide Borstkwaalen geroemd, alzo het de loozing van Fluimen en Etter kragtig bevordert. Ter veelheid van een Once gebruikt, heeft het de overtollige vettigheid weggenomen (*).

„Van de kleine Netelen is meest het Kruid, van de Grooten ook de Wortel en het Zaad, in Medicinaal gebruik. Het jonge Loof wordt, in 't vroege Voorjaar, in Sweeden overal als Kool gekookt, en tot Spyze gebezigd, zegt LINNÆUS. CELSUS, en andere oude Artsen, hebben de Brandenetels aangepreezen, als een zeer gezond Voedzel, den Afgang en Waterloozing bevorderende, en de Borst verzagtende; niet minder dan Spinagie, Porselein en dergelyke Kost. De Kuikens der Kalkoenen, die geen Gort verdraagen kunnen, houdt men gezond, met jonge Brandenneteltjes, onder hard gekookt Wit van Ey fyn gehakt. Dat men van den Bast der Groote Netelen zo wel Doek kan weeven als van de Hennip, is door Ondervindingen blykbaar. De Ingeze-

te-

(*) Bresl. Saml. Feb. 1718. De Italiaanen zouden zulks de al te vette Kinderen, met vier Oncen Honing, ingeeven. ETTMULL. Diss. *de Corpulentia nimiâ*. Leipz. 1681. doch dit schynt wat onveilig.

tenen doen zulks, zo wel in de Noordelyke deelen van Europa, als door geheel Siberie, tot op de Eilanden beoosten Kamtschatka. LOBEL wist, voor tweehonderd Jaaren reeds, dat men in Indie, te Calicut en te Goa, van de Schorsen van allerleie Netels, langen tyd in Water geweekt, een soort van fyn Lywaat maakte, 't welk in Europa vertierd werdt (*). Dus is de oirsprong van het *Neteldoek*, dat uit Oostindie komt, niet verre te zoeken. Weinigen, mogelyk, zullen ooit gedagt hebben, dat dit van Brandenetels gemaakt worde. 't Geen men nu onlangs, omtrent den aanvang van 't Jaar 1779, hier te Lande daarvan opgegeven heeft, is derhalve niets byzonders. SCHÆFFER bereidde 'er goed Papier van (†). De Wortel, in Water met Aluin gekookt, verwt het Garen geel. Ook zou het Staal, in Brandenetelen-sap gebluscht, zagter en smeedbaarer zyn dan anders. Den stank van een Lyk, welk over Huis staat, kan men wegneemen, door een rykelyke veelheid van dit Onkruid in 't Vertrek te strooijen (§)".

Catechismus der Natuur, ten gebruike van Kinderen, door TACO BRANS *Junior, Phil. Stud. Met een ophelderend koperen Plaatje. Tweede Druk. Te Amst. by* M. de Bruin, 1779. 102 *bl. in* 8vo.

De alom bekende, en met eene in ons land gadelooze graagte gekogte, *Catechismus der Natuur* van den Eerw. MARTINET, is de aanleidende oorzaak van het Werkje 't geen wy thans aankondigen. De Heer BRANS hadt, de uitgestrektheid en kostbaarheid des gemelden Werks in overweeging neemende, beslooten, den Kinderen en Lieden van gering vermogen, een Stukje, hunner voegende, ter hand te stellen. ——— Zyn taak was reeds volvoerd, toen hy uit de Nieuwspapieren, en in het vierde Deel van MARTINET, vernam, dat deeze Heer de hand aan een

(*) LOBEL *Kruidboek.* Antw. 1581. p. 617.

(†) *Versuche von Papiermachen.* Regensb. 1765.

(§) Dit, waarvan ik zelf, meer dan eens, ondervinding heb gehad, bewyst, dat zy een aanmerkelyken zuuren Damp uitgeeven, gelyk het Gras en meer andere Kruiden, afgesneden, doen."

een dergelyk onderwerp zou ſlaan. —— Dit deedt hem beſluiten zynen arbeid te rugge te houden; dan een zyner goede Vrienden porde hem tot de Uitgave aan, niet twyfelende, of men zou in het Werk van den eenen voorwerpen en verhandelingen aantreffen, welke men te vergeefsch by den anderen zou zoeken.

Het is verdeeld in Zeven Hoofdſtukken. I. *Over de Natuurkunde in 't algemeen. Het Uitſpanzel, de Sterren, Zon en Planeeten.* II. *Van den Loop der Hemellichten.* III. *Van de Lugt en de Lugtverhevelingen.* IV. *Van het Vuur, het Water en de Aarde.* V. *Van het Ryk der Dieren.* VI. *Van het Ryk der Planten.* VII. *Van het Ryk der Mineraalen.*

Iet nieuws, iet uitgebreids, in een Werkje van deezen aart, te vorderen, zou te veel geëischt weezen, en niet beantwoorden aan het oogmerk waar toe het is ingerigt. Genoeg, wanneer het de behandelde Onderwerpen in een onderſcheiden en klaar licht voordraagt, op eene wyze geſchikt naar de vatbaarheid der Kinderen: en deezen lof zal den Schryver niet geweigerd kunnen worden. —— Eene andere ſchikking zou, misſchien, meer naar de algemeene vatbaarheid geweest zyn. —— Gemeenzaamer tog zyn de Menſchen met de voorwerpen, die ons en van naderby omringen, de Drie Ryken der Natuure bieden zich eer aan de opmerking der Kinderen, dan de Hemelſche Lichten, en derzelver beſchryving kunnen zy gemaklyker bevatten. Het bygevoegde Plaatje komt hun, 't is waar, te hulp: doch hoe duidelyk hoe eenvoudig dit ook moge voorkomen aan eenigzins geoefenden; het valt den Kinderen bezwaarlyk, zich daar van denkbeelden te vormen: en dit, in den aanvang van een Werkje, ontmoetende, zal hun, mogelyk, tegen 't zelve als onverſtaanbaar doen opzien: daar zy, van 't eenvoudige, tot het meer zamengeſtelde, opgeleid, zich verheugen over eene ongemerkte vordering. —— Dan het vertier, daar wy reeds een *Tweeden Druk* voor ons hebben, wyst uit, dat deeze *Catechismus*, by onze Landgenooten wel ontvangen wordt.

Laaten wy onzen jongen Leermeester en zynen Leerling hooren over de *Vuurverhevelingen.*

Vr. Wat is de BLIXEM?

A. Ik heb u gezegd, dat de warmte der Zonne ook olie-

olieagtige, zwavelagtige en falpeteragtige ftoffen uit het Aardryk optrekt; deze ftoffe, in de bovenlugt en wolken vergaderd en in brand geraakt zynde, doet, met een vreeslyk geweld, de wolk, in welke zy als opgeflooten is, van een barften, en fchiet daar uit met eene verbaazende fnelheid, of naar de Aarde of op zyde, of ook naar de hoogte, als een fchitterende vlam, die overal doordringt, alles verplettert, verbrandt en verteert, wat die ontmoet; dit vuur fchiet doorgaans al flingerende, en als een ftraal uit de wolk, waarom het een *Blixemftraal* genoemd wordt.

Vr. Wat is DONDER?

A. Dat fterke geluid en gedreun, het welk den Blixem verzelt, en door het barften van de wolk veroorzaakt wordt.

Vr. Hoe komt het dat de *Donderflagen* zomtyds zo lang aan een duuren, of men verfcheiden flagen hoorde, terwyl men maar eenen Blixemftraal ziet?

A. Wanneer de Blixem uit de wolk fchiet, rolt de flag van den Donder door de Lucht, en de te rugkaatzing en afftuiting van dit geluid op de ongelyke wolken, veroorzaakt die langduurige dreuning: zelfs in Landftreeken, daar veele Bergen zyn, kaatzen deze Bergen het geluid des Donders ook af; waarom doorgaans daar de flagen veel langer duuren.

Vr. Heeft de DONDER ook zo verfchriklyke uitwerkingen als de *Blixem*?

A. Neen; gelyk de fchoot van een Snaphaan of Canon fchade doen kan, maar geenzins deszelfs flag, zo is 't ook met den Donder gelegen.

Vr. Hoe komt het dat de Donder dikwyls een geheele poos tyds, naa het Licht van den Blixem, gehoord wordt?

A. Door den verren afftand: het *Licht* komt veel fchielyker tot ons dan het *Geluid*, dit kunt gy zien, wanneer gy op een wyden afftand een Snaphaan ziet affchieten, zult gy eerst het vuur of de vlam van het Buskruid zien, en een poos tyds daar naa eerst den flag hooren. Hoe fchielyker wy nu den Donderflag op het zien van den Blixem hooren, hoe digter het onweer by ons is; en wanneer wy het Blixemlicht en den Donder te gelyk zien en hooren, is die onweersbui digt by ons, en wy in groot gevaar.

Vr. Maar menigwerf zien wy het Blixemvuur, zonder dat wy een slàg daar op hooren volgen; hoe komt dat?

A. Dit is een ander vuur, en wordt *Weerlicht* genoemd. Dit ziet men veeltyds by warme Zomerdagen, wanneer de Zon onder is; het zelve ontstaat, wanneer de Zwavelagtige uitwaassemingen in den Dampkring in brand raaken, eer die in wolken vergaderd en opeengepakt zyn, waarom wy ook doorgaans op dien avond de flikkeringen van het Weerlicht by eene heldere en klaare Lucht zien. Door het *Weerlicht*, als ook door den *Blixem*, wordt de Lucht gezuiverd, en de gantsche Natuur verfrischt, waarom zy ongemeen nuttig en allernoodigst zyn.

Vr. Ik ben begeerig nu iets van de DWAALLICHTJES te hooren; is dat ook al een natuurlyk verschynzel?

A. Zekerlyk; die kleine Lichtjes, of Vlammetjes, zyn niet dan kleine wolkjes van vetagtige en zwavelagtige uitwaassemingen, die in brand raken, en door den wind digt aan den grond heen en weder gedreeven worden: waarom die vlammetjes *Dwaallichtjes* genoemd worden.

Vr. Ik heb wel gehoord dat het Spookeryen waren, en dat zy daarom Dwaallichtjes genoemd worden, om dat zy de Reizigers door hun Licht van den weg doen afdwaalen, en in slooten of moerassen leiden; ook ziet men dezelve veel op de Kerkhoven, als wanneer men zegt dat zy iemands dood voorspellen?

A. Dit zyn bygeloovige zottepraatjes; echter is het wel gebeurd, dat Reizigers, die van den weg afdwaalden, op dat Licht afgaande, in slooten of moerassen geraakt zyn: met dit al is het een natuurlyk verschynzel: want, dewyl het vuile water en de stinkende grond van veele slooten en moerassen zwavelagtige en vette dampen uitwaassemen, is het ligt te begrypen, dat men daar de meeste Dwaallichtjes ziet: het zelfde heeft plaats op de Kerkhoven, alwaar de grond door de verrotting der Lyken zoortgelyke dampen uitwaassemt?

Vr. Zeg my nu wat het *Noorderlicht* is?

A. Een vuurig verschynzel, dat zich somtyds in het Noorder gedeelte des Hemels by avond of by nagt vertoont, onder verschillende gedaanten, nu eens helder en wit op dezelfde plaats blyvende; dan eens met puntige witte straalen naar de hoogte schietende, somtyds vuurrood het gansche Noorderdeel des Hemels beslaande, somtyds met flikkeringen het *Weerlicht* niet ongelyk, en-

onophoudelyk door de Lucht zweevende; doch niet lang, onder eene gedaante zich vertonende; indien het heel sterk zich vertoont, lopen de stralen van het Noorderlicht in het middelpunt des Hemels tot elkander toe. Veeltyds volgt daar Regen of harde Wind op.

Vr. Waar uit heeft het zyn oorsprong?

A. Dit is tot nog toe onzeker; alleen kan ik u daar van zeggen, dat het zich meesttyds in den winter vertoont; echter hebben wy in dezen zomer het alreeds verscheiden malen zeer zwaar gezien.

Vr. Wat zyn *verschietende* of *vallende* STERREN?

A. Dit *verschynsel* wordt ook door de zwavelagtige uitwaasfemingen veroorzaakt, welke, in kleine Wolkjes vergaderd, en in brand geraakt zynde, nedervalt, en verschilt in niets anders met het Weerlicht, dan daar in, dat het Weerlicht schielyk en dit verschynsel langzaam afbrandt, waardoor het een afgestoken vuurpyl niet ongelyk is.

Leevensbeschryving van eenige voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen. Uit Egte Stukken opgemaakt. Zesde Deel. Te Amst. by P. Conradi. *Te Harl. by.* V. van der Plaats, 1779, 398 *bl. in gr. 8vo.*

Een dertiental treedt, in dit Zesde Deel der Leevensbeschryvingen, ons onder de oogen: naamlyk Graaf WILLEM DE II; RUDOLFUS AGRICOLA; JACOBUS GOLIUS; JAN FRANS DOUWEN; MARIA DE II; KORNELIS DREBBEL; Graaf FLORIS DE V; ALBERT DURER; FRANCISCUS JUNIUS; PIETER DE HUBERT; MARIA LOUISA; WILLEM DE I en WILLEM DE IV. 't Zelfde, 't geen wy meermaalen ten opzigte deezer Leevensbeschryvingen, by de voorgaande Stukken opmerkten, zouden wy hier mogen herhaalen, De wyze van uitvoer blyft zichzelve gelyk. Om, derhalven, niet tot herhaaling te vervallen, zullen wy thans alleen ten voorbeelde, gelyk wy uit de andere Deelen gedaan hebben, één Personnaadie kiezen; en valt hier, kortheidshalven, onze keus op KORNELIS DREBBEL; van wien wy het volgende verslag aantreffen.

„ De fraaie vindingen, welke deezen vernuftigen Vaderlandschen Wysgeer worden toegeschreeven, doen hem

eene plaats verdienen, onder de voornaame Mannen van Nederland. Alkmaar was zyne Geboorteplaats; hier kwam hy ter waereld in de Jaare 1572. Wie hy tot Ouders gehad hebbe is niet gebleeken: zeker is het dat zy van meer dan gemeen aanzien geweest zyn: dewyl bekend is, dat onze Kornelis een Broeder hadt, die van wegen de Stad Alkmaar zitting hadt in de Vergadering der Algemeene Staaten. Al vroeg liet Drebbel een overheerschende zugt tot de Wysbegeerte blyken; hier in oefende hy zich zo vlytig en maakte zulke vorderingen, dat de vermaardheid zyns naams doordrong tot in het paleis van Keizer Ferdinand den II, dien de ongemeene begaafdheden van den vernuftigen Hollander bewoogen, om zynen Zoon aan deszelfs onderwys te vertrouwen. Van deezen aanzienlyken post kweet hy zich met zo veel yver en trouwe, en met een zo goeden uitslag, dat de Keizer, hem een blyk zyner gunste willende schenken, Drebbel onder het getal zyner Raaden aannam. Dus in blaakende gunste by den Keizer staande, bleef de fortuin hem gunstig, tot dat hy den ouderdom van acht- en veertig Jaaren hadt bereikt; thans scheen die wispeltuurige Vrouw hem den rug toe te keeren. Toen Frederik, Keurvorst van de Paltz, toenmaals Koning van Boheme, de Stad Praag bemagtigde, wierden veele van des Keizers Raaden gevangen genomen en ter dood gebragt. Drebbel wierd in de gevangenisse geworpen, en van alle zyne goederen beroofd; doch, door tusschenspraak der Algemeene Staaten en des Konings van Engeland, verkreeg hy zyne vryheid; zedert vertrok hy na Engeland, aan welks Koning hy ten geschenke werd gezonden. Drebbel, den Vorst zyne erkentenis willende betuigen voor het aandeel in de wederbekoming zyner vryheid, deedt hem een geschenk van een glaazen bol, in welken hy, door de kragt der vier hoofdstoffen, eene altoos duurende beweeging veroorzaakte. Op deezen bol, kon men, in den tyd van vier- en twintig uuren, waarneemen, alles wat in het tydverloop van een Jaar op de Aarde voorvalt, en aldaar alle jaaren, alle dagen, alle uuren, den loop der Zonne, der Maane, der Planeeten en der Starren opmerken. Door middel van deezen zelfden bol kon men begrypen, waar in de koude bestondt; welke de oorzaak zy der eerste beweeginge; welke de oorzaak zy der Zonne; hoe dezelve den Hemel, alle de Starren, de

Maan,

Maan, de Zee en de Aarde in beweeging houde: welke de oorzaak zy van den Eb en Vloed, van den Donder, Blixem, Regen, Wind en hoe alle dingen groeijen en toeneemen, enz. Breedvoerig heeft Drebbel alle deeze verschynzels en derzelver oorzaaken en uitwerkzels ontvouwd, in zyn Werk de *Eeuwigduurende Beweeging* genaamd.

„Behalve deezen Bol, vervaardigde hy een Schip, waar mede men onder water kon roeijen, van Westmunster tot aan Greenwich, en zelfs nog verder, indien men daar toe lust hadde. Daarenboven konde men in dit Schip, zonder behulp van kaars of lamp, zien, en in een boek leezen. Verscheide Jaaren naa den dood van Drebbel, heeft men nog dit Schip zien leggen aan den oever van den Theems. Hy wist zekere werktuigen te vervaardigen, om den Regen, de Donder en het Weerlicht zo natuurlyk na te bootzen, als of dezelve onmiddelyk van boven uit de lucht kwamen. Door middel van andere werktuigen wist hy eene koude voorttebrengen, gelyk aan de Winterkoude: Op verzoek des Konings, nam hy hier van eens de proef in de Zaal van Westmunster, daar hy, op een zomerschen dag, eene zo felle koude deedt ontstaan, dat de Koning en de Hovelingen, die hem vergezelden, genoodzaakt waren, zich van daar te begeeven. Met een ander werktuig, kon hy uit een Put of Rivier eene groote menigte waters teffens omhoog brengen. Daarenboven verstondt hy de kunst, om zelfs midden in den winter Eende- en Hoender-eyeren te doen uitbroeden, zonder dat zy van Vogels gedekt wierden. Hy kende het geheim, om, door behulp van zekere werktuigen, aan de oogen der aanschouweren allerlei soorten van Schilderyen te vertoonen, zonder dat 'er iets weezenlyks voorhanden was. Hy vervaardigde een glas in zulker voege, dat 't het licht eener kaarze, aan het ander einde eener groote Zaale geplaatst, tot zich trok, en lichts genoeg van zich gaf, om by 't zelve met gemak te kunnen leezen. Hy konde eene soort van vlakken Spiegel maaken zonder eenige ruiten of facetten, welke het voorwerp, 't geen daar voor wierd gehouden, zevenmaalen te rug kaatste, zo dat, wanneer men zich daar in spiegelde, 'er zeven tronien gezien wierden.

„Alle deeze en veele andere wonderstukken, te veele om ze op te tellen, vervaardigde Drebbel door de kennis

nis der Wysbegeerte, zonder dat hy de toevlugt nam tot de zogenaamde Toverkunde, eene ydele en bedriegiyke Weetenschap. Hy stierf te Londen, in den Jaare 1634; het twee- en zestigste zyns ouderdoms".

Het verwondert ons, dat deeze Leevensbeschryving, zo veele vindingen van onzen Landsgenoot DREBBEL optekenende, waar onder 'er niet weinig voorkomen, die, om begreepen te worden, vry wat opheldering zouden vorderen, met zyne aantekening niet verwaardigt: hoe eenigen hem onder de Uitvinders der *Microscopen* plaatzen, en met volkomene zekerheid hem de eer toekomt van den eersten *Thermometer* vervaardigd te hebben. Hoe gebrekkig en onvolkomen dit zyn werktuig ook mogt weezen, en in geene vergelyking komen met onze tegenwoordige Thermometers, verdient de vinding daar van eene onderscheidende optekening. De Abt NOLLET doet onzen *Hollander* regt, als hy schryft. „ Dit voortreffelyk „ en ter bevordering der Weetenschappen zo nuttig „ Werktuig, eenen ARCHIMEDES waardig, ontving de „ Waereld, voor de eerste maal, uit de handen van een „ *Boer* in *Noordholland* (*), DREBBEL genaamd."

De Unie van Utrecht herdacht in eene Kerkrede over Ps. CXXIII. 1b. *benevens eenige Geschiedkundige Byvoegselen, ten grooten deele uit echte ongedrukte Stukken te samen gebragt, door* A. 'S GRAVEZANDE, *Bedienaar van 't H. Euang. te Middelburg, en Lid van het Zeeuwsche Genootsch. der Weetensch. te Vlissingen. Te Middelburg by* P. Gillissen 1779. *Behalven het Voorwerk en het Register* 277 *bladz.*

Reeds één- en anderwerf hebben wy proeven gezien van den lust des geagten Opstellers deezer Kerkreden, tot het onderzoeken van 's Lands Geschiedenissen, en van 's Mans bekwaamheid, tot het behandelen van on-

(*) Zie NOLLET *Nat. Lessen* IV. Deel. II. St. bl. 573. &c. waar de *Nederduitsche Vertaaler*, op den naam van *Boer* hem gegeeven, eene gepaste aanmerking maakt, en voorts uit de *Kronyk van Alkmaar* de voornaamste byzonderheden, onzen DREBBEL betreffende, opgeeft.

onderwerpen van die natuur; 't welk eigenaartig een gunstig vooroordeel vóór dit zyn Geschrift te wege brengt. En wy durven den Leezer verzekeren, dat hy zig, op de leezing daar van, niet te leur gesteld zal vinden. Zyn Eerw. zyne Text beknoptlyk afhandelende, en zyne Leerreden, naar de tydsomstandigheden, met eene welgeschikte Toepassing sluitende, verleent ons, tusschen beiden, een geregeld verslag, eerst van de omstandigheden des tyds, in welken de Utrechtsche Unie getroffen werd, en vervolgens van 't voorgevallene, nopens het treffen en tekenen der Unie zelve, met de gevolgen daar van. Men vindt 'er in, niet alleen eene geschiedkundige voordragt van dit merkwaardige gedeelte van 's Lands Historie, maar teveus oordeelkundige aanmerkingen over deeze en geene byzonderheden, welken getuigenis draagen, van 's Mans opiettend en verstandig onderzoek. Zommigen deezer aanmerkingen zyn in de Leerreden zelve ingevlogten; maar anderen zyn 'er, by manier van aantekeningen, onder aan gevoegd. Vermits 'er wyders, onder de aldaar beschouwde onderwerpen, ook eenige gevonden werden, waaromtrent de Eerwaarde *'s Gravezande* nog wel iets breeder had te melden, dan aldaar met welvoeglykheid geplaatst kon worden, zo heeft zyn Ed. nog eenige byvoegzelen aan deeze Leerreden gehegt; welken ter nadere opheldering strekken, zo van 't geene hier gemeld is, als van deeze en geene Stukken, waarvan hy gewag gemaakt heeft in zyne *Tweede Eeuwgedachtenis der Middelburgsche Vryheid* (*). Ter dier oorzaake mag men dit Geschrift ook eenigzins aanzien, als een *Vervolg van dat Werk*, 't welk eene Historische aaneenschakeling der gebeurtenissen van Middelburg behelst, waartoe ook de lotgevallen van andere Zeeuwsche Steden betrekking hebben, gelyk ook de Zeeuwen in veele andere gebeurtenissen van ons Land geen gering aandeel hadden.

De Byvoegzels gaan over het ontzet der Stad Leyden, benevens de oprigting der Hoogeschoole aldaar; in welke aantekeningen zyn Eerwaarde bovenal staan blyft, op zulke byzonderheden, die de Zeeuwen betreffen. Verder deelt hy ons in dit aanhangzel mede eenige nadere waar-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. IV. D. bl.* 168.

waarneemingen nopens de inneeming van Zierikzee, en 't voorgevallene in die omstandigheden; met eene nevensgaande aanmerking over de Pacificatie van Gent. En zo ook wegens de Satisfactie, waarmede de Stad Goes, en het Eiland van Zuid-Beveland, als mede de Stad en 't Land van Tholen, zig begeeven hebben, onder het Stadhouderschap van Prins *Willem van Oranje*. By deeze Stukken, die grootendeels tot de Zeeuwsche Geschiedenissen behooren, of vooral met betrekkinge tot dezelven opgesteld zyn, en ter ontvouwinge of nadere ophelderinge van etlyke voorvallen dienen, komt wyders eene Naamlyst der Leden, die op de Nationaale Synode te Dordrecht, van den 2 tot den 18 Juny 1578, verscheenen zyn; met een daarby gevoegd kort Historisch berigt van dezelven, zo ver ze tot kennis van zyn Eerwaarden gekomen zyn. Hieraan volgt eene Bylage, nopens een Fransch Geschrift, in den jaare 1578 uitgegeeven, getyteld *Lettres d'Avertissement* &c., en ook in 't Nederduitsch gemeen gemaakt, onder den tytel van *Brieven van Advertissement*, oft *Waarschouwing*, *geschreven aan den Edeldom ende andere Gedeputeerden van de Generale Staaten van de Nederlanden*, *by eenen Dienaar van den Heere* Don Jan van Oostenryk, *met de antwoorden daarop dienende*, *enz.* Uit deezen Tytel, en de daarmede overeenkomstige opstelling der Brieven, zou men gereedlyk afleiden, dat dit Tractaat behelst, eene *daadlyke Briefwisseling*, tusschen de bovenaangeduide Persoonen, in 't laatst van 't jaar 1577 en 't begin van jaar 1578. Dan de oplettende *'s Gravezande* heeft al voor eenigen tyd de ongegrondheid hier van opgemerkt; en nadere onderzoekingen hebben hem, gelyk hy in deezen toont, in zyne gedagten nopens deeze Brieven bevestigd. Agtervolgens het hier gemelde, is 't genoegzaam blykbaar, „ dat dit Werkje, „ in 't Fransch en Nederduitsch te Frankfort 1578 ge„ drukt, bestaat uit de *t'samenvoeging van twee Tractaa„ ten;* voor eerst uit de herdrukte of nagedrukte *Epi„ tres Belgiques*, te vooren afzonderlyk in 't *Fransch* uit„ gegeeven, te Rheims 1577. —— (Deeze Brieven „ zyn *alle* van de hand van eenen *Dienaar van Don Jan;* „ doch 't is onzeker en zelfs twyffelagtig, of ze voor„ af wel ooit in geschrift waren afgezonden, eer ze te „ saamen gedrukt zyn, aan de daar in genoemde Ede„ len, en anderen. Veeleer schynt men te mogen ver„ moe-

„ moeden, dat men de *Epitres Belgiques*, of het eerste „ gedeelte deezer Verzamelinge hebbe te houden voor „ een *Tractaat*, briefswyze geschreeven, ter verschoo„ ninge van *Don Jan* (*); ten einde, *onder die gedaante*, „ de *bysondere persoonen* daarin genoemd, te zeggen, 't „ geen men hun, met *verscheiden oogmerken*, onder *'t oog* „ *van 't gemeen*, wilde zeggen.)

„ Dat wyders het andere gedeelte in de Frankfortsche „ uitgave by deeze Brieven gevoegd, bestaat uit eene „ wederlegging dier *Brieven*, by wyze van *Antwoorden*, „ uit ééne Pen; zoo dat de Antwoorden *niet* afkomstig „ zyn van die *Edelen*, *Staaten* enz., waaraan de Brieven „ voorkwamen te zyn gericht; maar dat alle die Ant„ woorden zyn opgesteld, door eenen en denzelfden, „ maar tot nog *onbekenden Schryver*, die met eenen *door*„ *gaanden*, en aan zichzelven *gelyken* styl, achter *elken* „ Brief eén Antwoord heeft ingevoegd, en te Frankfort „ ter wederlegginge der gemelde Brieven in druk uitge„ geeven."

Voorts behelzen deeze Byvoegzels nog een kort geschiedkundig berigt, betreffende de *Gemagtigden van Zeeland* tot de *Unie*, te weeten *Willem Roelsius*, *Pieter de Rycke*, *Nicolaas Blanck*, en *Gaspar van Vosbergen.*——— Benevens oordeelkundige bedenkingen, over het verschil in de *onderteekening* der Unie, tusschen de oude affschriften en afdruksels naar de *Copie Autenthiq* van *Lamzweerde*, en de *oorspronglyke getekende* Unie ter Secretary van den *Raad van Staate* berustende, en op derzelver last in 1778 keurig gedrukt. ——— Mitsgaders eene geschiedkundige ophcldering, raakende de aanstelling van den *Raad der nadere Unie*, welke omtrent 18 maanden bestaan heeft; en van die des *Landraads* wat laater, in de plaats van den eersten, trapswyze, ontworpen en ingevoerd; die weder een einde nam in 't Jaar 1584, met het verraaderlyk om-

(*) *Don Jan*, bemerkende dat hy door de Wapenen geen voordeel kon bekomen, heeft zig vermoedelyk, buiten andere listen, ook van dit middel willen bedienen, om de Gewesten te verdeelen en van elkander te scheuren. Hier toe heeft men dan ook, gelyk de Eerw. 's *Gravezande* insgelyks opmerkt, naastdenkelyk te brengen een ander Geschrift, getyteld *Remontrances aux habitans du Pays bas, pour les reunir au devoir de vrays et loyaux subjets. Par* Brechmus Damvis *Seignëur de Historie. A Rheims* 1578.

omkomen van Prins *Willem*, toen men bedagt was op eene nieuwe Regeering, en de verdere tydsomstandigheden nieuwe schikkingen te wege bragten. ——— In 't een en ander Stuk vindt men verscheiden byzonderheden, die de Liefhebbers onzer Geschiedenissen met genoegen zullen nagaan; ten welke gevalle de Eerwaarde *'s Gravesande* hier ook ten laatste geplaatst heeft, de geheele *Acte van Overyssel*, van 8 Maart 1580, waar mede die Provincie zig tot de Unie gevoegd heeft, welke tot nog, dus in zyn geheel, door den druk niet gemeen gemaakt was.

Abregé de l'Histoire des Provinces Unies, des Pays-Bas. A Utrecht chez *G. v. d. Brink Jansz.* 1772. Sans la Preface 346 pp. in 8vo.

By de Nederduitsche uitgave van dit Werkje, hebben wy 't zelve reeds als nuttig aangepreezen (†); te meer daar de Opsteller 't hoofdvereischte van een Kort Begrip, te weeten van, met agterlaatinge van het overtollige, beknopt, en egter volledig te zyn, zeer wel in 't oog gehouden heeft. 't Verdiende des, ter meerdere verspreidinge, wel eene Fransche Overzetting; als by uitstek geschikt, om den Buitenlanderen te meer gelegenheid te geeven, tot een gereeden weg; om de Geschiedenissen van ons Vaderland, in derzelver samenhang, kortlyk na te gaan.

Uitgeleezene Gedagten van Paus CLEMENS XIV. (Ganganelli.) *Verzameld uit deszelfs Brieven en Redenvoeringen. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1779. *Behalven het Voorwerk* 184 *bladz. in octavo.*

Meer dan eens hebben we gelegenheid gehad, om den Lezer het leerzame der Brieven en Redenvoeringen van Paus *Clemens XIV* onder 't oog te brengen; des wy derzelver nuttigheid overbekend mogen achten; en tevens vaststellen, hoe een ieder ligtlyk kunne begrypen, dat een Man van oordeel vele byzondere Stukken, die hem bovenal opmerkenswaardig voorkwamen, uit dezelven by een konde zamelen. 't Zal derhalve niet noo-

(†) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. VI. D. bl.* 320.

noodig zyn, de ene of andere proeve van deze *Uitgeleezene Gedagten* te berde te brengen; 't zy genoeg te zeggen, dat de keuze, naer uitwyze van derzelver inhoud en schikking, ten overvloede toont, dat de Verzamelaer hier in niet onbezonnen, maer integendeel met een welberaden overleg, te werk gegaen zy; zo dat men in het byeengebragte niets vinde, dan 't geen daedlyk uitmuntend, leerzaem en nuttig is. ——— Ene meer byzondere opmerking vordert hier, onzes achtens, het bedoelde dezer verzamelinge; waerom wy wat bepaelder zullen stilstaen op de Opdracht en Voorreden voor dit Werkje geplaetst, welken ons desaengaende verslag geven.

Derzelver Schryver, een Protestant, zo als hy zelf uitdruklyk zegt, en, naer men ons berigt, één der thans geachtste Leeraren onzer Nederlandsche Kerke, die zyne Landzaten reeds meer dan eens op de vruchten van zynen weldenkenden Geest, zo leerryk als aengenaem, vergast heeft, draegt dit Stukje op aen de Roomschgezinden van Nederland. Meermaels, gelyk hy te kennen geeft, vruchtloos overleid hebbende, hoe hy zynen Roomschgezinden Landsgenooten, door zyne pen, dienst zou kunnen doen, op ene wyze, welke geschikt was, om by hen invloed te kunnen vinden; is het hem ten laetste, zo hy zich vleit, gelukt een weg te ontdekken, langs welken hy zyn bedoelde zou kunnen bereiken. De Brieven en Redenvoeringen van Paus *Clemens XIV*, waerdig om van Roomschen en Onroomschen gelezen te worden, kwamen hem ten dezen opzichte by uitnemendheid dienstig voor; overtuigd van derzelver nut, en bevroedende dat 's Pausen naem in dezen krachtig kon medewerken; wenschte hy derzelver lezing en overdenking, ter uitgebreider nuttigheid, ook onder de Leden der Roomsch-Catholyke Kerke hier te Lande algemener te maken. Zulks bewoog hem, duchtende dat de kostbaerheid van 't gehele Werk, in dit geval, by velen tot ene hinderpael mogte strekken, een hulpmiddel daertegen aen te wenden, dat te gelyk ter betere bevorderinge van zyn oogmerk kon dienen. Hy bepaelde zich des, om.... doch wy zullen liever des Schryvers eigen woorden in zyne Opdracht laten volgen.

„ Op dat intusschen, zegt hy, door eenige uitgebreidheid en kostbaarheid, niemand, die niet gewoon is veel boeken te koopen en te leezen, worde afgeschrikt van een Werk, dat hem en zyne Kinderen tot een gezegend behoedmiddel tegen veele vooroordeelen, en tot een leidstar tusschen ongeloof en bygeloof, zou kunnen verstrekken, was 'er niets beter dan het voornaamste, dat hier toe dienen kon, dat voor het begrip van Eenvoudigen en Kinderen het vatbaarste was, uit te zoeken, en hun in een kort begrip en geschikte orde onder het oog te brengen. Ik stelde dit aan hun, die de Nederduitsche Vertaaling bezorgd en bekostigd hadden, voor; ik overtuigde hun gereedelyk van het nut, dat hier uit voor anderen zou kunnen spruiten, en dit was genoeg. Ik ging dan aan het werk, en doorwandelde in de oogenblikken, die ik daar toe kon

kon afzonderen, deezen lusthof, telkens met een nieuw vermaak: ik zamelde bloemen van een zeker zoort met alle zorgvuldigheid op, en schikte ze in deezen ruiker, welke ik u heden aanbiede. Meer heb ik niet verrigt, en minder kon ik ook niet, zou ik eenigerwyze beantwoorden aan het genoegen en nut, dat ik by elke wandeling genooten heb. Denkt toch niet, neen denkt niet, dat 'er een adder onder de bladen verborgen, eenig toeleg op uw geloof mede vermengd is. Ik wil my in verstand nog deugd met uwen GANGANELLI gelyk stellen; maar dit durve ik openlyk voor GOD en Menschen betuigen, dat zyne oogmerken niet zuiverder in dit geval konden zyn, dan de myne. Ik heb my, daarom, na vergelyking van den Franschen druk met de getrouwe Nederduitsche Vertaaling in alles aan de laatste gebonden, behalven in eenige weinige plaatzen, daar de vloeibaarheid van den Styl, of de duidelykheid, eenige verandering scheen te vorderen; welke van te weinig belang zyn om aan te stippen. Zorgvuldig heb ik my gewagt, van eenige plaatzen zoo uit hun verband te rukken, dat ik door eene verminkte voorstelling u in denkbeelden zoude brengen, die met de gedagten van CLEMENS niet overeenkwamen: zelfs heb ik my niet alleen opgehouden by zulke stellingen waarin wy met u van één gevoelen zyn; maar ook de zodanige ingevlogten, waaromtrent wy verschillen, op dat gy al de gedagten van uw Opperhoofd zoudt weeten over een onderwerp, dat by u van gewigt is. Zoo heb ik gehandeld in opzigt van het Kloosterleeven, waar over zommigen te hooge, anderen misschien te laage gedagten voeden; maar waar over GANGANELLI best kon oordeelen, die de voor- en nadeelen van het zelve by ondervinding kende. —— Ik wensch dan, dat myne poogingen uwe goedkeuring mogen wegdraagen, en gy van mynen arbeid, voor welken ik geene andere erkentenis van u vordere, een nuttig gebruik zult maaken voor u zelven, en voor uwe Kinderen. —— Voor u zelven, daar gy de beste voorschriften der opvoeding in de twee eerste hoofddeelen, en de beste regelen uwes leevens in de volgende, zult aantreffen: —— en voor uwe Kinderen, welke gy, buiten de H. Schrift, geen beter beginselen, overeenkomstig uwen Godsdienst, kunt inboezemen, dan overal verspreid liggen in de Brieven, welke deeze uwe jongst overleden Paus, aan zyne Vrienden, Geestelyken van allerleie orde, Bisschoppen en Kardinaalen geschreeven heeft. Houdt u geduurig hier mede bezig, op dat ze u en hun eigen mogen worden; en wanneer dezelfde geest van gemaatigdheid, van zagtmoedigheid, van nedrigheid en Christelyke liefde in uwe huizen en harten huisvest, zoo zult gy gelukkig zyn, en uwe Kinderen zullen tot beminnelyke en nuttige Leden van de Maatschappy opwassen".

By dit eerste bedoelde kwam vervolgens een tweede oogmerk, waervan de Schryver in zyne hier aen gehechte Voorreden, in welken by dit Stukje zynen Protestantschen Landsgenooten niet min ernstig aenbeveelt, verslag geeft. Met de oprichting naemlyk

van

van Armschoolen, hier en daer in ons Vaderland, welken ook voor de Roomschgezinden opengezet worden, zonder enigen indrang te maken op de leerstellingen en gebruiken der Roomsche Kerke, „ bevond men zich, zegt zyn Eerwaarde, zo my onderrigt is, by de halfjaarige uitdeeling der pryzen, in opzigt van de Roomsche Kinderen, meest verlegen. Bybels, Testamènten, Psalmboeken of Protestantsche Zedeschriften kon men hun niet geeven; en egter wilde men ook hun gaarne iets van dien aart schenken, waarvan zy een nuttig gebruik zouden kunnen en willen maaken. Daar de geheele verzameling van Brieven van GANGANELLI te kostbaar en ook te omslagtig was, begreep ik, dat zulk een *Kort Begrip* aan het goede oogmerk beter zou kunnen voldoen.. Ik hoop, dat het van anderen ook zoo begreepen, en dat deeze *Gedagten* onder die Schriften gerekend mogen worden, welke tot beschaaving en verbetering van veeler harten en zeden, by uitneemendheid, geschikt zyn."

Wy kunnen, aengezien den voortreflyken inhoud deezer Verzamelinge, den geachten Heer, die dezen arbeid wel op zich heeft willen neemen, in dit geval niet beschuldigen van al te hooge gedachten desaengaende te voeden. Het byeengebragte spreekt hier zo duidelyk, dat wy niet twyfelen, of verstandige Roomschen en bescheiden Protestanten, zullen dit eenparig getuigen. Ook hebben wy, nu en dan, met veel genoegen bemerkt, dat dit Geschrift, ter wederzyde, zo in het éne als andere opzicht, by velen in aenmerking komt; des 'er hoope zy, dat het zelve een nutten invloed zal hebben, ter bevorderinge van Kennis en Deugd; by Roomschen, daer het oorspronglyk uit den schoot der Kerke komt; en by Onroomschen, daer een oordeelkundig Protestant het der moeite waerdig geoordeeld heeft de hand aen 't werk te slaen, om alles indiervoege in te richten, dat het ten meesten algemeenen nutte zoude kunnen dienen.

J. J. BJÖRNSTÄHLS *Reize door Europa en het Oosten. Tweede Deel bevattende Midden- en Opper-Italie. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink Jansz. *en te Amsterdam by* de Wed. van Esveldt en Holtrop, *in gr. 8vo. 369 bladz.*

Overtollig zou het weezen, en op loutere herhaling uitkomen, indien wy het byzondere, dat deeze Reisbeschryvende Brieven van veele andere onderscheidt, ophaalden, wy hebben het, ten overvloede, gedaan, in onze Aankondiging van het Eerste Deel (*) dan wy kunnen niet nalaaten met den *Hoogduitschen Uitgeever* aan te merken, dat „ naar maate de Schryver in het vervolgen zyner Reizen, meer kennis, meer ondervinding, en ryper. oor,

(*) Zie *Algemeene Vaderl. Letteroeff.* I. Deel. I. Stuk bl. 506.

oordeel heeft moeten verkrygen, en de laater berigten der Landen, door welke hy gereisd heeft, in *Duitschland* zeldzaamer werden, de waarde deezer Brieven, welke men reeds aan het eerste Deel toegekend heeft, by de meeste Leezers zal vermeerderen. Immers heeft de Heer BJÖRNSTÄHL, in het eerst, nooit kunnen denken, dat zyne Brieven tot zulk een merklyk aantal zouden aangroeijen, en ten eenigen tyde eene byzondere verzameling waardig zyn; dus heeft men zich niet te verwonderen, dat de eerste Brieven, voor sommige Lezers, zulk een overvloed van aangenaame berigten niet hebben kunnen behelzen, als wel de volgenden: eene omstandigheid, die in het beoordeelen deezer Brieven, en in het bepaalen van derzelver egte waarde, volstrekt in aanmerking moet komen. Dit onderscheid tusschen de eerste en laater Brieven zal men nog te klaarder ontdekken in de volgende Deelen, welker inhoud; daarenboven, den Leezer nog aangenaamer en bevalliger moet worden: wyl de berigten nieuwer zyn. De Brieven uit *Konstantinopel* inzonderheid, welken veele Letter- en Staatkundige berigten bevatten, en die, welke men op de nog aanstaande Reis, door het *Oosten* en langs de Kust van *Barbaryen* te wagten heeft, zullen de aandagt van het publiek tot zig trekken, daar men reeds uit eene vertaalde proeve over derzelver gewigt kan oordeelen. De Brieven uit *Turkye* maaken reeds eene aanzienlyke verzameling uit, en in het algemeen zal men in het vervolg minder reden van klaagen hebben, dat de Brieven van den Heer BJÖRNSTÄL iets aan de waarde van nieuwigheid verliezen, aangezien de Heer GJÖRWELL, thans eene Zweedsche uitgaaf daar van onder handen heeft, en daar mede, naar maate de Brieven van den Schryver inkomen, by bladen voortgaat: hier door zal de Vertaaler zig in staat gesteld vinden, om de volgende Deelen, zonder lange vertraging, te leveren." —— Jammer is het dat deeze nasspeurende Reiziger die de geleerde wereld, door zyne nieuwste narigten verpligtte, den twaalfden van Hooimand des Jaars 1779, te *Salenichi* in *Griekenland* overleden is.

Het tegenwoordige Tweede Deel bevat de Reis door *Midden-* en *Opper-Italie*. Waar de Heer BJÖRNSTÄHL, naar zyne gewoonte, leevende en doode Geleerden bezoekt, of zyne ontmoetingen met de eerste Lieden in het Ryk der Letteren en fraaije Weetenschappen, en in de voornaamste Boekeryen, beschryft. Geen wonder dat hy zich eenen geruimen tyd te *Rome* ophoudt in welke Stad zo veel te vinden was van Koningin CHRISTINA, 't geen hy als een *Zweed*, zeer met zyn Land ingenomen, vlytig opspeurt en breedspraakig mededeelt; eenige min bekende byzonderheden, deeze Vorstin, die eene zo zeldzaame rol speelde, betreffende, ziet men hier geboekt. *Rome* werd deezen Vaderlandlievenden Reiziger te aangenaamer, om dat hy 'er negen zyner Landsgenooten, en by de meeste Geleerden een allerheuscht onthaal ontving. 't Zal niet oneigen weezen, daar in deeze Reizen ons zo veele ontmoetingen met hooge Standspersoonen en Geleerden voorkomen, een verslag

te geeven, van het geboor 't welk hy met zyne Landsgenooten hadt by zyne Heiligheid Paus CLEMENS DEN XIV, ons zo bekend door zyne *Brieven*, *enz.* „ Wy," dus schryft onze Reiziger, de voorhereidende byzonderheden vermeld hebbende, „wy verscheenen 's morgens in des Pausen vertrekken: men schreef alle onze naamen op, die daar op den Paus aangemeld werden. Toen wy, vervolgens, binnen geroepen werden, verzogt men ons onze degens af te leggen, by aldien wy niet allen in Krygsdienst waren: dus leiden zommigen van ons haar Zydgeweer in het Voorvertrek af, eenigen, naamlyk die Officiers waren, behielden hetzelve: maar allen moesten wy onze hoeden in de Voorkamer laaten: betreffende handschoenen, mof en rotting, niemand mag daar mede in het Pauslyke Paleis, of in de Kapel, zelfs niet eens door de eerste Wagt, gaan. Ik had de eer, eerst binnen te treeden, en het woord te voeren, wyl het myne heeren Landsgenooten zo begeerden. ——— De Paus was geheel alleen in het vertrek, daar hy ons ontving. De *Mastro di Camera* doet de deur open en we er toe, maar gaat niet binnen, als iemand gehoor heeft. Als wy binnen traden, en met het gewoon gebruik de kniën te buigen wilden beginnen, waarvan men ons reeds in het Voorvertrek onderrigt had, zeide de Paus, met een lachend wezen „ dat is niet noodig, treed slechts nader," ja hy trad ons zelfs te gemoet: want zyne Heiligheid zat niet, maar stond, toen wy binnen kwamen, en bleef gestadig staan. Anders is de gewoone plegtigheid, dat men driemaal de kniën moet buigen als men binnen komt, eens aan de deur, dan midden in het vertrek, en eindelyk voor den Paus, als men hem den muil kust. De thans regeerende Paus, een zeer verlicht vernuft, is geen liefhebber van plegtigheden en beuzelaryen, en ontvangt elk, inzonderheid Vreemdelingen, op eene wyze, die hem algemeen bemind maakt. Hy vraagde ons, of wy allen *Zweeden* waren? Ik antwoordde, Ja: en dat van ons zulk eene groote bezending kwam, om zyne heiligheid om vergifnis te smeeken. —— „ Vergifnis!" zeide hy, en zag my met eenige verlegenheid aan. „ Om vergifnis," voer ik voort, „ wegens het „ kwaad, dat onze Voorouders de Gothen, in *Rome*, aangerigt heb„ ben, wy hebben thans beteren smaak, en zyn meer verlicht, „ wy komen om weder te herstellen, het geen zy verwoest heb„ ben. Gy ziet hier den heere Graave van CRONSTEDT, eenen „ beroemden Bouwkundigen uit *Zweeden*, hy zal voor uwe Heilig„ heid Paleizen bouwen; zyn heer broeder zal alle zyne kun„ digheden in de Vestingbouwkunde in 't werk stellen, om de „ muuren en vestingen weder op te bouwen, die de *Gothen* ter „ nedergeworpen hebben, enz." Ik had nog nauwlyks uitgesproken, als hy begon te lachen, my omhelsde, en voor zulk eene groote aanbieding dankte; naderhand hield hy my gestadig by de hand vast, en sprak veel met ons. Ik zeide hem, dat wy ook een beroemden Zweedschen Beeldhouwer in *Rome* hadden, die van onzen hedendaagschen smaak in *Zweeden* tot een bewys strek-

strekte, en dat allen te zamen, die de eer hadden tegenwoordig te zyn, beminnaars der weetenschappen en fraaije kunsten waren, en hem allen onze gehoorzaame diensten aanboden. Hy vraagde naar den naam des Beeldhouwers, en toen ik den Heer SERGEL noemde, zeide hy, dat hy dien naam kende, en met veel lof van hem had hooren spreeken. Hy ondervraagde ons, hoe lang wy in *Rome* geweest waren, hoe ons de Stad geviel, of wy in onze wooning wel bediend werden, en dergelyken. Ik antwoordde hem, dat het ons onder zulk eene wyze Regeering aan niets ontbrak. Ik ben 'er zeer op gesteld, zeide hy, dat Vreemdelingen wel bejegend worden, en wel zo dat zy reden hebben om vergenoegd te zyn. Hy vraagde wat ons het meest geviel van het geen, dat wy in *Rome* gezien hadden? „ Juist het geen wy thans zien," antwoordde ik, „ zulk een spraakzaamen en liefderyken Regent, die „ tevens geleerdheid en weetenschappen bemint, waar van wy in„ zonderheid in het *Museum*, door hem in het *Vatikaan* aange„ legd, zo veele bewyzen kennen." De Paus drukte my de hand en zeide. „ Ik wensch zulk eenen roem te verdienen." Ik sprak vervolgens ook, hoe zeer wy verwonderd waren, zo veele taalen in de *propaganda* te hooren; zo veele Vreemdelingen uit verre Landen in *Rome* te zien; als mede, dat wy gehoord hadden, dat zyne heiligheid verscheiden taalen verstond, zelfs de Oosterschen, die mogelyk geen ander Vorst in *Europa* kent. Daar op sprak hy van zyne Letteroeffeningen, als hy Hoogleeraar te *Bologna*, en, naderhand, hier te *Rome* was: dat hy Hebreeuwsch, Grieksch, Latyn, en Fransch verstond, schoon hy niet gewoon was, de laatste taal te spreeken: dat hy de grondtaalen in veelerlei opzigt nodig gevonden hadt. Hy verhaalde hoe hy zyn tyd verdeeld had in dezelve te leeren; „ ik dagt toen nooit," zeide hy „ in den stand te „ koomen, waarin de Godlyke Voorzienigheid my nu geplaatst „ heeft." Hy prees ons, wegens de vordering, welke wy in de Italiaansche taale gemaakt hadden, voornaamlyk vondt hy, dat de heer Baron RUDBECK, als een gebooren Italiaan, sprak; de heeren, die onlangs na *Italien* gekomen waren, moedigde hy aan, om gedurig de taal te spreeken, hoe gebrekkig zulks ook mogt gaan: want zeide hy, *longum est iter per præcepta, breve et efficax per exempla.* [De weg van regels en voorschriften is lang; die van daaden en voorbeelden kort.] Tevens verhaalde hy hoe hy buitenlandsche Monniken in het klooster onderweezen had, enz. Verder vraagde hy ons, of wy iets begeerden, waar in hy ons dienst kon doen? Wy verzogten alleen om zyne gunst en genegenheid. Toen wy afscheid zouden neemen, vraagde hy my, of 'er dan in 't geheel niets was, waar in hy ons dienst kon doen, en hield my tevens by de hand. Ik antwoordde, dat zyn voorbeeld in my eene sterke begeerte verwekte, om anderen wel te doen, behalven dat ik reeds eene neiging hadt, om deugden en weetenschappen te beminnen, weshalven ik de vryheid nam om twee myner vrienden aan te beveelen, wier hoedanigheden en talenten de bescherming van eenen

Paus

Paus waardig zyn, wien zulke vernuften zeer nuttig kunnen werden; 'er byvoegende, dat de een zig te *Napels* en de ander zig te *Rome* bevond. Hy wilde weeten wie zy waren. Daar op noemde ik hem den Vader MINASI te *Napels*, en den Abt GIOVENAZZI alhier, een van de geleerdste Jesuiten uit *Napels*. De Paus verzekerde my, dat hy hun zou wel doen; zulke persoonen te bevorderen, zeide hy, is immers niets anders dan zigzelve te dienen; hy voegde 'er nog by, dat hy hunne verdiensten reeds kende. „ Als „ ik eens de buitenlandsche zaaken, die my nu op de schouders „ liggen, zal geeindigd hebben," zeide hy, „ heb ik my een by- „ zonder stelzel gemaakt, dat ik wil uitvoeren, om *Rome* te rege- „ ren, en alhier kunsten en weetenschappen nieuw leven en een „ nieuwen luister te geeven; ik zal hier eene Akademie oprigten, „ die zig met taalen, oudheden, en de geschiedenisse, betreklyk „ tot onze Stad, zal bezig houden; ik zal dezelve met de geleerd- „ ste Mannen vervullen, die ik ergens kan vinden, zy zullen al- „ len hun werk krygen, niemand zal uitgesloten zyn." Ik sprak ook van verscheide Geleerden, die ik te *Rome* had leeren kennen, en bemerkte dat het hem welgeviel. Ik noemde hem ASSEMANI. Aanstonds lei hy my de vraag voor, wie van beiden ik het hoogst schatte, den Boekbewaarder in het Vatikaan, die den tytel van Aardsbisschop te *Apamea* heeft, of den Hoogleeraar in de *Propaganda* en *Sapienza?* Ik antwoordde, dat ik ze beiden hoogschatte, en dat eene uitspraak te doen tusschen twee persoonen van zo groote verdiensten, een even zo verlicht oordeel zou vereischen, als dat van zyne Heiligheid, om de vergelyking juist te treffen. Hy vraagde ons, of wy lang in *Rome* dagten te blyven, en waarheen wy vervolgens voorneemens waren te gaan? en dergelyken. Als wy, onder anderen, *Bologna* noemden, zeide hy, dat wy aldaar zeer fraaije zaaken in het Instituut zouden vinden, enz. Toen wy heen gingen, volgde hy ons tot aan de deur, en vatte zelfs aan de deur, als of hy ons uitgeleide had willen doen. Hy verdorloofde ons het kniebuigen niet, dat men anders, by het afscheidneemen in agt neemt, daar mede beginnende om de muil te kussen, en daar na dezelfde plegtigheden waarneemt, die ik by de intreegroete meldde. Geheel integendeel, bewees de Paus ons ongelooflyk veele beleefdheden en betuigingen van vriendschap, omhelsde ten laatsten den Baron RUDBECK, kuste hem, en sprak duizend zegenwenschen over ons allen uit. Hy wilde ons niet eens toestaan, dat ik my zou buigen, als ik hem voor de herhaalde toezegging, die hy my deed, van de beide Geleerden wel te doen, wilde bedanken, maar drukte my aan de hand, sloeg my op den schouder, en liet my verscheide maalen zyne hand kussen: een voorregt dat anders niemand dan Vorsten en Kardinaalen genieten. Toen wy afscheid namen, zeide ik, dat wy allen te zamen zo veele stemmen zouden werden, om zynen roem en goede hoedanigheden alomme, waar wy doorkwamen, tot in het uiterste Noorden, te verbreiden. Hy beantwoordde dit in de gunstigste uitdrukkingen."

Behalven deeze breede ontmoeting treffen wy, in dit Werk, veele byzonderheden, wegens GANGANELLI, aan, die ons te veel plaats zouden wegneemen. Zo zeer, egter, is onze Reiziger met Geleerden en Geleerde Werken niet ingenomen, dat hy geen agt op andere voorwerpen slaat. Van den *Pretendent*. KAREL EDUARD STUART, die reeds twee en vyftig jaar is, meldt hy., „ het is bekend, dat de Paus hem, na zyns Vaders dood, niet voor Koning erkende, schoon deeze den Koninglyken tytel had, vermids hy Koning JACOB III werd geheeten. Dit verdroot den prins kragtig. Niettemin word hy, niet alleen van alle lieden van zyn huis, maar ook van anderen, die met hem verkeeren, nog *zyne Majesteit* genoemd. Hy heeft nu zedert veele jaaren zeer ingetogen geleefd; doch kortlings heeft hy nieuwen moed bekomen, zedert dat hy in huwelyk getreden is met eene jonge Prinses van STOLBERG, die zeer schoon is. Zyne Koninglyke Hoogheid ryd met haar alle straaten door, en toont haar, met veel levendigheid, alle merkwaardige zaaken. Veelen spreeken van dit huwelyk als van eenen staatkundigen trek van zeker hof."

Van *Rome* trekt onze Reiziger over *Montefiascone*, na *Siena*, waar hy eene nieuwe ontdekking of wyze om basreliefs en allerhande beelden te maaken, niet vergeet aan te tekenen. „ De Geleerde dokter LEONHARD VENGHI heeft, voor drie jaaren, gevonden, dat een stroomend water in *la grotta di San felice* tusschen *Siena Radicofani*. eene soort van tarter of zetzel met zich voert, dat zig tot beelden, zo als men ze hebben wil, vormt, wanneer men alleenlyk de modellen en vormen in het water legt. Deeze beelden zyn hard, wit en glinsterend, en gelyken naar albast of het fynste marmer. Men maakt aldaar gedenkpenningen, borstbeelden, afbeeldzels, en alles, wat maar basreliefs kan genoemd worden. Het model staat zes of agt dagen in den vloed, naar dat men de beelden dik en verheven begeert. Doktor VENGHI, dien ik reeds te *Rome* zeer wel gekend heb, heeft my in *Siena* eenige beelden vereerd, die zeer fraay zyn. Nu heeft hy deeze uitvinding zo verbeterd, dat hy de beelden doorschynend, als glas of albast, kan maaken, het welk afhangt van den stand, die den modellen of vormen in het water gegeven wordt: staan de modellen schuin, dan worden de basreliefs doorschynend, maar valt het water regt op de vorm, dan word het beeld ondoorschynend."

Voorts bezoekt hy *Florence*, en brengt onder andere een aanmerkelyken misslag van den Heer LA LANDE te regt. „ Ik zou, schryft hy het schoone geslagt onregt doen, indien ik een vrouwspersoon niet noemde, welke een keizerlyke poëtes en arkadische herderin, onder den naam van CORILLA OLYMPICA is; zy maakt vaerzen, op staande voet, overal wat men wil, en heet daarom *Improvisatrice*; zy speelt de viool ook zeer wel. De Heer de LA LANDE heeft in zyne *Voyage en Italie* van de ééne twee gemaakt, als hy Tom. II. p. 433. daar hy van de dichters voor de vuist spreekt, zegt, *parmi les femmes sont* MADELAINE MORELLI *a Naples*

pies & Madame CORILLA a Florence [onder de Vrouwspersoonen heeft men MAGDALENA MORELLI te Napels en Mevrouw CORILLA te Florence] want het is dezelfde Dichteres; de eerste is haar vaderlyke naam, de tweede haar herdernaam: hy hadt 'er wel drie van kunnen maaken: want zy heeft nog eenen naam naar haaren echtgenoot."

BJÖRNSTÄHL bezoekt Pisa en Livorno, en vondt op den weg tusschen Florence en Bologna by Pietramala, het altoos brandend vuur Fuoco del ligno genoemd. „ Dit is een zonderlinge vulkaan: de aarde brand onophoudelyk, zonder dat 'er eene opening komt; men hoort niet het minste onderaardsche gedruisch, de vlam brandt op de oppervlakte, even als wanneer men brandewyn aansteekt, des nagts ziet men dit vuur zeer ver, des winters als het sneeuwt, brandt het sterker, zo ook als het regent; als men de vlam op eene plaats uitbluscht dan ziet men niets, dan een' drooge zwarte asch, die tamelyk heet is. Het is zonderling, dat deeze asch na eenen ophoudelyken brand niet zeer diep is, maar slegts dun op den grond ligt. Op dezelfde plaats, waar men het vuur uitgebluscht heeft, ontvlamt het, eene kleine wyl daar na, met hevigheid, als boter of olie in 't vuur. De herders braaden en kooken by dit vuur vleesch, eyeren, kastanjen, en dergelyken, zonder dat het hun iet kost. De vlam is blauwagtig, doch midden op de plaats is zy wit en zeer fel. Het is niet waar, dat 'er groote reeten en openingen in de aarde zyn, gelyk veelen geschreven hebben: het aardryk is geheel gelyk, aan het hangen van eenen grooten heuvel. Onze leidsman ging over de plaats, midden door de vlam. De gansche brandende plaats zal omtrent zeven groote schreeden in het vierkant hebben, en rondom is de grond koud. Men kan het vuur met een stok een end wegs voorttrekken; als men in de brandende asch begint te trekken, volgt de vlam het spoor, dat men maakt, zelfs een end wegs buiten haare gewoone plaats; doch gaat ras uit. De reuk van dit vuur heeft iets van eene slegtbrandende olie, maar de zwarte asch, waar van ik iets medenam, en die ik liet koud worden, ruikt nergens naar. Deze vlam verteert alles, wat men 'er inwerpt; maar de aarde, waarop zy brand, blyft zo als zy is. By sterken wind gaat de vlam zomtyds voor een' korten tyd uit; doch ontbrand daarna des te geweldiger. Ik nam de proef om ze op sommige plaatzen uit te dooven, doch aanstonds vatte het weder vuur. Zie daar de zaak zelve. De oorzaak van dit verschynzel ligt in de berg-olie, welke gestadig van de hoogte des bergs afwelt. De Ouden hebben aan dit vuur, dat zy als eene godheid aanbaden, eenen tempel en een altaar gewyd".

In Bologne vondt hy de geleerdheid tot zulk een hoogen trap gesteegen, dat zelfs het schoon geslagt een Hoogleeraars stoel daar in bekomen heeft. „ De beroemde Mevrouw LAURA BASSI is Hoogleeraares, of hoe moet ik zeggen? de zaak heeft in haar persoon voor 't eerst den vrouwlyken uitgang vereischt —— in de Natuurkunde; nu bedenk ik my, dat ik Doctrix et Lectrix Institutrix-

trixque kan zeggen, enz.; zy spreekt zeer wel Latyn, het is een vermaak, haar in deeze taal zeer diepzinnig over stoffen van de Natuurkunde en de Electriciteit te hooren spreeken, en met groote bekwaamheid proeven te zien doen. Haar Man, de Heer VERATI, is Hoogleeraar in de Regten, haar zoon in de Godgeleerdheid; men kan zeggen dat zy te zamen een *trias polyhistor* [veelweetige trias] uitmaaken". Het Instituut en de Universiteit aldaar, als mede die van *Ferrara*, worden met welverdienden lof vermeld...

Breed is onze Reiziger over *Venetie*, en de byzonderheden in die Stad, door hem gezien, verdienen aller opmerking, desgelyks 't geen hy van *Padua*, *Vicenza*, *Verona*, *Mantua*, *Guastala*, *Parma*, *Milaan*, *Pavia*, *Tortona*, *Novi*, *Genua*, *Alexandrie*, en *Turin* schryft. Alles, schoon, voor geen gering gedeelte de Geleerdheid, Oudheidkunde, Geleerde Werken en Geleerde Mannen betreffende, is, gelyk uit de voorgaande staaltjes blykt, genoegzaam met andere stukken doormengd, om deeze Brieven voor allerlei slag van Leezeren geschikt te maaken.

Het Boek der Psalmen, nevens Christelyke Gezangen, ten gebruike der Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenis: op nieuw in Dichtmaat gebracht, volgens besluit en met goedkeuring van het Eerw. Consistorie binnen Amsterdam. Te Amsterdam, by Pieter Meijer, Joh. Strander, *en* Anth. Eichhorn, 1779, *in verscheiden formaaten.*

Hoe onvoorbeeldig slecht de beryming der Psalmen en geestelyke Liederen, dus verre door de Luthersche Gemeente onzes Vaderlands in hare Godsdienstoefeningen gebruikt, (met opzicht tot taal en uitdrukking) geweest zy, is overbekend. Want, schoon ook hier en daar eenige blyken doorstraalden van den waarlyk Dichterlyken geest des groten Hervormers, na wiens Hoogduitsch zy ten meesten deele gevolgd waren; dezelven waren onkenbaar gemaakt door de ongekuischte bastaardtaal, waar meê zy omkleed en voorgedragen wierden: op dat men van 't flordige in de vaersmaat en andere gebreken stilzwyge. Geen wonder dierhalve, dat men in deze Gemeente sedert geruimen tyd, op 't vervaardigen en invoeren van een beter Gezangboek bedacht was! Men weet welke pogingen hier toe in het werk gesteld zyn geworden, en met welk eenen uitslag. Thans mag zich de Luthersche Kerk van Nederland geluk wenschen met het werk, 't welk wy by dezen aankondigen; en als haar nieuw ingevoerd Kerkboek (van 't welk zy, reeds van den aanvang dezes Jaars gebruik maakt;) en, als de kunstvrucht van een gezelschap onzer bekwaamste Dichteren. Dit zeggen wy met alle vrymoedigheid, hoewel 't onbekend is aan wien men dezen bondel verschuldigd zy: daar 't werk zelf 'er ons toe gerechtigt.

Alle

Alle vergelyking is hatelyk, en wy onthouden ons, uit dien hoofde, liefst van paralelen tusschen deze en andere Psalmberymingen, by de kundige wareld in achting. Men heeft hierin over en weder de zaak te verr' getrokken. Het is onmooglyk, dat een werk van dien aart niet in sommige stukken overtroffen zou worden, schoon 't in 't algemeen boven allen uitmuntte: hoe veel te meer, moet dit plaats hebben in het tegenwoordig geval, waar in 't, na al het geen reeds in die stoffe' gewerkt is, een triumf voor de Dichters geacht moet worden, hun voorgangers op te wegen. Dan, alles in aanmerking genomen zynde, kan hun deze lof niet zonder onbillykheid geweigerd worden. Enkele kleine onachtzaamheden in rym of woordschikking moeten niet in aanmerking komen, wanneer veelvuldige grote schoonheden een Dichtstuk aanpryzen; en de gedwongen styfheid van een ongelukkige Zangmaat trekt niets van des Dichters bekwaamheid af, schoon zy een vaers minder bevallig doet zyn.

Tot een proefje strekke, een gedeelte van den twintigsten en honderd zeven- en dertigsten Psalm.

Ps. XX.

1.

„ *De Heer verhoore u in den nood!*
De God der Legerschaaren,
De God van Jacob, altoos groot,
Beschutte u in gevaaren!
Hij sterke u uit zijn Heiligdom;
En wille uit Sion u alom
Voor allen ramp bewaaren!

2.

„ *Hij neeme in gunst uw offers aan!*
Hij schepp' daarin behaagen,
Het zij ze in spijs of drank bestaan,
Hem nedrig opgedraagen!
Hij geeve u wat uw hart begeert,
En doe, wanneer gij hulp ontbeert,
Uw' wensch gelukkig slaagen!

3.

„ *Wij roemen op uw' onderstand,*
Die 't onheil wist te keeren;
En heffen met een blijde hand,

En

En in den naam des Heeren,
Vol moeds de Krijgsbanier omhoog.
God hoore uw bel van 's hemels boog,
Zo zal geen ramp u deeren!

4.

„ *Dees moogen, in dreigend ongeval,*
Op wagens zich verlaaten:
Die waanen dat der paarden tal
Hem in den ſtrijd zal baaten:
Maar wij; wij ſteunen, met meer reên,
Op 's Heeren hulp, op God alleen:
Hij red verdrukte Staaten," *enz.*

Ps. CXXXVII.

I.

„ *Toen wij, geboeid door 's Vijands magt,*
Aan Babels ſtroomen zaten,
En troostloos weenden, dag en nacht,
Om 't lot van Davids Staaten,
Om Sions deerlijk ongeluk;
Had elk van ons, verſmacht van druk
En wars van maatgezangen,
Zijn harp, met een verzwakte hand
Aan de oude wilgen in dat Land
Mistroostig opgehangen.

2.

„ *De ontmenschten, welker dwinglandij*
Ons kluisters dwong te draagen,
Beſchimpten onze ſlavernij,
En lachten om ons klaagen:
Hun woeste wreedheid, niet voldaan
Met ons in ketenen te ſlaan,
Wilde ons tot maatzang dwingen.
Komt, riepen ze, op ons droef geween:
Verheugt ons hart; komt, wilt ons een
Van Sions liedren zingen.

3.

3.

Hoe! zouden we in een vreemd gebied
Tot vreugd ons laaten dwingen?
Hoe! zouden wij des Heeren lied
Verr' van zijn' Tempel zingen?
'k Vergeet veeleer mijn rechtehand
Dan u, ô Stad en Vaderland,
Waar uit wij zijn verdreeven!
Zo 'k u, Jerusalem! vergeet',
Zo blijv' mijn tong, versmacht door 't leed,
Aan mijn gehemelt' kleeven"! enz.

Samenspraak tusschen JOSEPH *en* LEVI *Jooden,* CHRISTIAAN *en* DENKVRY *Christenen; over het genomen besluit in de vergadering van den Oeconomischen Tak; om dezelve met een Gebed te openen en te sluiten, naar het stelzel van den Natuurlyken Godsdienst; en in overweeginge gegeeven aan alle weldenkende Christenen, in de Vereenigde Provincien. Door* M. N. *Overal te bekomen.*

Een zeer gedronge Samenspraak, alleen strekkende om het in den Tytel gemelde besluit op de laatstgehoudene Vergadering des *Oeconomischen Taks* genomen, in het haatlykst daglicht te stellen, als ware daar in eene verzaaking des *Christendoms* opgeslooten; doch om 'er zulk een gevolg uit te trekken, moet men even dom als JOSEPH en LEVI, en zo driestyverend als CHRISTIAAN weezen.

Vermaakelyk Reispraatje, voorgevallen in de Trekschuiten van 's Hage tot Utrecht, waar in de Werkjes van SCHASZ, *als mede van* N. L. *en* M. V. *beoordeeld, en over het tegenwoordig teidsgewrigt gehandeld word, opgetekend en in 't licht gegeven door* M. TURSIUS. *Te Nymegen by* A. van Goor 1779.

Lang, zeer lang, had de Opsteller van dit Reispraatje, „ lust gehad om in 't groote Gild der Schreiveren te weezen" maar vrees van agterhaald te worden belette hem, „ het is geen kinderspel (dagt hy) alles wat men wil zoo maar onder bedekte naamen „ van groote Hoofden te schreiven, dien willen dat wy zweigen, „ en doen wat zy willen." Zyne Reis heeft hem dien schroom, ontnomen en bemoedigd om „ in de tegenwoordige teidsomstandig- „ heden een gulde Eeuw voor Schreivers en Vertaalers, iets aan 't „ licht

„ licht te brengen". Allen schroom heeft hy egter niet afgelegd:
„ Myn slordig schreiven", zegt hy, „ mag het nadrukken waard
„ zyn dan niet, evenswel hebbe ik den Drukker *A. van Geer* ver-
„ zogt de Exemplaaren te teekenen: op dat (wanneer het algemeen
„ eens smaak in 't zelve kreigen mogt) de baatzugt zich daar aan
„ niet zou kunnen verzaadigen".

Of het algemeen 'er smaak in zal krygen weeten wy niet, de smaak kan zo vreemd weezen, dat dezelve ons geheel buiten den gis gaat; doch dat het ons niet gesmaakt heeft durven wy vrylyk zeggen. *Vermaaklyk* tytelt M. TURSIUS dit *Reispraatje*; en dit zal het weezen voor die op laage spreekwyzen, persooneele schimpscheuten, woord- en naamsverdraaijingen gezet zyn: waar in de LUITENANT, een der Hoofdpersoonadien, een Held is, — „ met deeze „ heeft hy de Drukpers onnoodig gefatigueerd," om my van zyne eigene uitdrukking te bedienen: en hadt hy „ alle redenvoeringen „ die niets te beduiden hadden," overgeslagen: meer dan de helft van 't papier was uitgewonnen. Dank heb Juffrouw LEESGRAAG, die den LUITENANT de Party van SCHASZ, en den PROCUREUR, diens Voorstander en Party van de andere met letters aangeduidde Schryvers, zeer dikwyls van het stuk afraakende, daar weder opbrengt. De beoordeelingen draagen van wederzyden de kenmerken van vooringenomenheid en partyschap: en elk blyft, gelyk het gemeenlyk gaat, zyn eens omhelsde gevoelen aankleeven. De gesprekken, over de tegenwoordige tydsomstandigheden, hebben niets byzonders: en zyn met dezelfde laffe aartigheden opgevuld als de Beoordeeling der Werkjes.

De Man van gevoel. Naar 't Engelsch gevolgd. Te Amsterdam by J. Döll. *Behalven de Voorreden 267 bladz.*

Een Roman, in den smaak van eene Rhapsodie geschreeven; in zo verre dezelve geen aaneengeschakeld verhaal behelst, maar uit losse stukken bestaat, behouden, zo men wil, doordien het Geschrift zelve toevallig gered is uit de handen van een Pastoor, die, een liefhebber van de Jagt zynde, het papier allervoortreffelykst tot proppen voor den snaphaan gevonden had. Dit zy zo! het Stukje laat zich, in een ledig uur, ter uitspanninge, leezen: de gevallen, die 'er in voorkomen, zyn meerendeels aandoenlyk voor een gevoelig hart; en de losse aanmerkingen, hier en daar in 't zelve verspreid, over veelerleie soorten van characters, draagen getuigenis van des Schryvers oordeel.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Godlyke Zendingen van JOANNES *den* DOOPER, *en* JESUS CHRISTUS, *onderzogt en bewezen door* WILLIAM BELL, M. A. *Lid van het Magdalena Collegie, te Cambridge. Uit het Engelsch vertaald. Voorzien met eene Voorrede van.* G. BONNET, *Dr. en Pr. in de H. Godgel. op de Hooge Schoole, te Utrecht. In 's Gravenhage by* J. Bouvink, 1779. *Behalven het Voorwerk*, 322. *bladz. in gr. octavo.*

By het vervaerdigen van dit Geschrift, heeft de Eerwaerde *Bell* enigermate een nieuwen weg ingeslagen, ter staving van de waerheid der Euangelische Geschriften; welke krachtig dient ter bevestiginge van 't bewys, dat men ontleent, uit de kundigheid en oprechtheid der Euangelie-Schryveren, 't welk hen alleszins geloofwaerdig maekt, omtrent het geen zy verhalen. Hy vooronderstelt naemlyk, als ten overvloede door andere bewezen, de echtheid der Euangelische Schriften; als geschreven door geloofwaerdige Mannen om en aen dien tyd wanneer die gebeurtenissen, welken zy vermelden, voorgevallen waren, en als onvervalscht ons ter hand gekomen. Dan, dewyl zommigen dier gebeurtenissen steunen op het getuigenis van anderen, welken den Euangelisten hunne berichten desaengaende medegedeeld hebben, zo gaet de Eerwaerde *Bell* in dezen een stap verder, ter onwraekbarer bevestiginge, dat die Euangelieschryvers door gene valsche berichten misleid geworden zyn: ten welken einde in aenmerking komt, of die verhaelde gebeurtenissen ons geen eigen kenmerken van waerheid aen de hand geven, en of niet de natuur van 't verhael zelve dient, om ons deze berichten als geloofwaerdig te doen erkennen. ——— Zyn Eerwaerde levert ons, als ene proeve van deze manier van onderzoeking, en van dien bewystrant, zyne overdenkingen, wegens de berichten van *Joannes den Dooper* en *Jesus Christus*,

als famenloopende, om ons overtuigelyk te verzekeren dat Jefus waerlyk van God gezonden is; achtervolgens het getuigenis van *Joannes den Dooper*, door God ten dien einde gezonden, om als een *Voorlooper* van hem den *Mesfias* getuigenis te geven.

„ In de byzondere behandeling hier van," (om ons te bedienen van des Vertalers beknopte opgave,) „ houd de Schryver dezen weg, dat Hy zyne ftelling bewyst eerst *van ter zyde* en daarna *regtftreeks.* —— *Zydelings* doet Hy zulks, uit het getuigenis van *Joannes den Dooper*, ten behoeve van *Jefus;* de waarheid van welk getuigenis Hy afleid, uit zyne *Godlyke zendinge*, die Hy bewyst, uit de wonderdadige gebeurtenisfen, voor en by zyne geboorte voorgevallen. —— *Regtftreeks* betoogt Hy dezelve, uit de wonderen, die de komfte van *Jefus* in de wereld voorgegaan en vergezeld hebben".

„ Doch gelyk geen dezer Bewyzen van kragt zoude kunnen zyn, 't en zy 'er alvoorens aangetoond wierde, dat de gemelde wondergebeurtenisfen, opzigtelyk tot beide de genoemde Perfoonen, waarlyk beftaan hebben, zo betoogt Hy de waarheid daarvan, door te doen zien, dat dezelve onmogelyk, noch door Hun, noch door iemand voor of na Hun, kunnen verzonnen weezen; en dat 1.) zo door eene befchouwing, van de *omftandigheden en ftand* der geenen, die aan dit Bedrog fchuldig zouden moeten zyn geweest; als 2.) uit *den aart der zaake* zelfs; waarna Hy 3.) nog, uit de gedragingen van *Joannes* en *Jefus*, jegens elkander bewyst, dat men ze onmogelyk voor Bedriegers kunne houden." —— De Eerwaerde *Bell*, hier mede dit gewigtig onderwerp afgehandeld hebbende, trekt ten laetfte, tot een flot van zyn Werk, al het beredeneerde te famen, om de kracht van ieder byzonder gedeelte van zyn bewys, en de vereende klaerblyklykheid van 't geheel, te duidlyker onder 't oog te brengen.

Men ziet in 't geheele beloop van dit Gefchrift, dat onze Schryver met eene onvermoeide oplettenheid alles heeft gade geflagen, wat hem voor den geest gekomen is; waer in iemand eenig gefmeed bedrog in deze ganfche Gefchiedenis, in 't gebeurde voor, by en na de geboorte van die twee doorluchte Perfonaedjen, zou kunnen wanen te mogen plaetzen. Alles, ftap voor ftap, om zo te fpreken, nagaende, toont hy, met een wel-

wik-

wikkend oordeel, dat generleie verdenking van die natuur hier met enige waerschynlykheid aengedrongen kan worden; en dat alles integendeel ten sterkste pleit, voor de geloofwaerdigheid der verhaelde voorvallen. —— Deze manier van betoogen, 't is waer, is wel wat omslachtig, en ze mag daer door sommigen wat te langwylig toe schynen; maer men leze het Werk, gelyk het verdient, met alle oplettendheid; en men zal 't niet vervelend vinden; men zal integendeel met genoegen gewaer worden, hoe alles trapswyze diene, om ons de kracht der waerheid steeds duidelyker te doen bemerken. Om dit nog wat nader onder 't oog te brengen, zullen wy kortlyk den voortgang van het onderzoek, nopens het Verhael der wonderen, by de ontvangenis en geboorte van *Joannes* opgeven; waer uit men enigzins kan afleiden, hoe wel dit onderzoek ingerigt zy, om ons door de verbindtenis van het ene gedeelte aen 't andere, gestadig tot meerder zekerheid op te leiden.

Indien men, (dus vangt het onderzoek aen,) de geschiedenis der geboorte van *Joannes den Dooper*, als een verdicht stuk wil verwerpen, dan moet men beweren, dat ze verdicht zy, —— of door *Lucas*; —— of door de Apostelen van *Jesus*; —— of door Jesus, in verbindtenis met hun; —— of door *Joannes* met zyne Discipelen, of eindelyk, door *Zacharia* en zyne Medegenooten. Houd men zich, na de handtastelyke ongerymdheid der eerstgenoemde vooronderstellingen, met den Eerwaerden *Bell* overwoogen te hebben, aen de laetste verdenking; dat het bedrog te zoeken zy, by *Zacharia en zyne Medegenooten*, dan moet men noodwendig ene der volgende onderstellingen toestaen.

(1.) Of *Zacharia* en *Elisabeth* moeten de oorspronglyke smeders van 't zamengevoegd bedrog geweest zyn, en *Joseph* en *Maria* daer toe overgehaeld hebben. (2.) Of wel, elk van hun, de ontwerpers van ieder byzondere samenspanning. (3.) Of eindelyk, *Maria* en *Joseph* moeten de smeders van beiden geweest zyn, en *Zacharia* overgehaeld hebben, om 't één op zich te nemen.

De Eerwaerde *Bell*, ieder dezer onderstellingen ter toetse brengende, toont derzelver onbestaenbaerheid, door ene afzonderlyke overweging van de Characters en andere omstandigheden der belanghebbende partyen. Verder vestigt hy het oog, op den eigen aert van 't bedrog,

en bewyst, dat hetzelve zo ongerymd is, dat niemand onderfteld kan worden, dwaes genoeg geweest te zyn, om het uit te denken: waernevens hy ten laetfte nog voegt, enige aenmerkingen over verfcheiden byzonderheden, welken in de uitvoering van het vooronderftelde Bedrog voorkomen, en die nooit gebeurd, of door *Zacharia en zyne Medegenooten* in het zelve zouden kunnen aengenomen zyn, indien zy waerlyk dat Bedrog gefmeed hadden. ——— Wy zullen, na 't voorftellen van dit beloop, om nog een ftael van 's Mans wyze van voorftelling te geven, uit deze byzonderheden overnemen een gedeelte zyner aenmerkingen, betreffende de onwaerfchynlykheid, dat Zacharia, om zyn bedrog geloofwaerdig te maken, den rol van een ftommen voor den tyd van negen maenden op zich genomen zou hebben.

„ Hy zou, zegt hy, daar hy het volkomen gebruik zyner fpraak bezat, zig hier door, geduurende den tyd van *Negen Maanden*, tot eene *volftrekt onafgebrokene ftilzwygendheid* veroordeeld, en dus onder een bedwang gebragt hebben, niet alleen *allermoeilykst* om na te komen, en *allerongefchiktst* voor de uitvoering zyner voornemens, maar tevens *allerbekwaamst* om hem te *verraden*.

„ De *moeilykheid* van zulk een bedwang, voor zo langen tyd, was alleen genoegzaam, om iemand 'er van te rug te houden. Dan, al ware dit zo niet geweest, zo zoude 't zelve, met de *voortzetting* der zamenfpanning, doch zo zeer *geftreden* hebben, dat hy 't, om die reden, zoude nagelaten hebben. Hy deed thans niets meer, dan den grond te leggen, tot een langduurig en hachelyk bedrog, by 't welk *Maria* en *Jofeph*, zo wel als hy, zeer veel belang hadden, en waarin zy hunne rollen zelfs ras zouden beginnen te fpeelen. Maar nu was het allernodigst, dat zy elkanderen, in zulk eene gevaar- en moeilyke onderneming, onophoudelyk tot eene onwrikbare dapperheid en trouwe aanfpoorden, en derhalve zo dikwyls mogelyk over dezelve, en de gevaren, waarvoor zy zig moesten wagten, in gefprek traden; daar de vreemde uitvinding, waarvan wy fpreeken, *of* alle dergelyke onderhandelingen kragtdadig belet, *of Zacharia*, en het geheele *Bondgenootfchap* met hem, aan het uiterfte gevaar van ontdekking, geduurig blootgefteld zoude hebben.

„ Maar bovendien, kan men 't geloofiyk agten, dat *Zacharia*, op zyne eige altoosduurende waakzaamheid,

zoo

zoo zeer betrouwd zoude hebben, van zig te verbeelden, dat een *enkel besluit*, om als spraakloos *voor te komen*, hem in staat zoude stellen, om, voor zulk eene aanmerklyke lengte van tyd, *volstrekt stom te blyven?* zoo dat hy, geduurende dezelve, zig noch in 't minst vergeten, noch een enkel onbedagt woord spreken zoude, en dus de bedriegery doen uitlekken? Ja, is 't waarschynlyk, dat iemand, van eene zoo lange ondervinding en byzondere voorzigtigheid als hy, zyne godloosheid aan zulk een blykbaar gevaar van ontdekking zoude blootgesteld hebben? My dunkt, dat geene onderstelling belachelyker kan zyn. Zeker, indien het voor hem *onmogelyk* ware geweest, om een ander hulpmiddel, aan het zelve einde beantwoordende, uit te denken, zoo zoude hy de geloofbaarheid van zyne onderhandeling met den *Engel*, liever alleen op zyn lang gevestigd gezag hebben doen berusten, dan nog bovendien te tragten, om dezelve door een bedryf, dat hem byna wiskunstig moest verraden, te bevorderen (*)."

Om dit in een nog helderer licht te plaetsen, stelt onze Schryver hier tegen over het geen van *Maria*, in een soortgelyk geval, in die omstandigheden, verhaeld word. Op de verschyning des Engels, en deszelfs boodschap, is zy niet minder verbaesd, en toont, in den eersten opslag, niet min duidelyk haer volstrekt ongeloof. Zy echter blyft ongestraft; daer 't intusschen veel waerschynlyker is, dat elk van hun in dat geval ene dergelyke straf voorgewend zou hebben, *of*, zo slechts *één* van hun, als dan *Maria*, en niet *Zacharia*. 't Is toch, zo als zyn Eerwaerde vervolgt, „ klaar, indien men toegeeft,

(*) „ Vermits men uit onze vertaling *niets meer* kan afleiden, zo hebben wy alhier onze redenering alleen bepaald, tot de onderstelling, dat *Zacharia*, naar allen aanzien, *alleen stom* is geworden. Doch eenige der beste Uitleggers zyn van gevoelen. dat hy mede met *doofheid* zoude geslagen zyn geweest. [Zie HAMM. over *Luc.* I. 62. LIGHTFOOT over *Luc.* I. 22. Gelyk mede LAMY over de laatstgemelde plaats.] Gaat deze uitlegging door, zo worden de ongerymdheden, die wy, met opzigt tot de eerste onderstelling reeds gemeld hebben, op eens, zo ongemeen sterk dat men geen de minste zwarigheid kan maken, om het voor *onmogelyk* te houden, dat een Bedrieger het gevaar van zulk een middel, als waarvan wy spreeken, zoude hebben durven loopen."

geeft, dat het voor *Zacharia* mogelyk geweest zy, om zich geduurende zulk een langen tyd spraakloos te houden, dat hy zulks alleen gedaan kan hebben, uit hoofde dat hy nodig agtte, dat zyn verhaal van de verschyninge des Engels, en het geen dezelve aan hem voorspeld had, door een schynbaar wonderwerk gestaafd wierd. Doch, indien *Zacharia*, met alle de voordeelen van zyne gewyde Amptsbediening, vergevorderde jaren, en langgevestigde agtinge, zyn getuigenis *alleen* niet genoegzaam oordeelde, om, in het verhaal van zulk een voorval, geloofd te worden; hoe konde hy zich dan verbeelden dat des Engels verschyninge aan *Maria*, verzeld met eene nog ongelyk vreemdere voorzegging, op hare enkele verzekering, voor waar zoude worden aangenomen?" De oplettende Autheur dit nader gestaefd hebbende, zo uit de ongelykheid der Getuigen, als uit het verschil der Gebeurtenisse, en de nevensgaende omstandigheden, leid ons op, om met hem vast te stellen, dat men, in geval van bedrog, hier eer *twee* dan slechts *één* wonder verdicht zou hebben; en zo al *één*, dan eer ten behoeve van *Maria*. Vermoedelyk zouden wy dan gezien hebben, *of* dat *Maria*, en niet *Zacharia*, voorgewend had, met stomheid te zyn geslagen, *of* immers, dat aen haer, insgelyks, ene niet minder schynbare wonderstraf ware opgelegd geworden.

„ Men kan, zegt zyn Eerwaerde, ten laatste, nopens deze byzonderheid, hier tegen niet inbrengen, dat Bedriegers dikwyls zeer onbestaanbaar handelen, zo, dat zy zich, in 't eene geval, door hunne misslagen, zullen verraden, en wederom in 't ander, op het zorgvuldigste, en met het grootste beleid, daarvoor in agt nemen. Want, om niet te herhalen, 't geen wy reeds zo dikwyls gezegd hebben, namentlyk, dat, indien *Zacharia* wezenlyk een Bedrieger was, hy de listigste en omzigtigste moet geweest zyn, die de Wereld ooit heeft voortgebragt; zoo laat de byzonderheid, waarvan wy spreken, zulk eene onbestaanbaarheid niet toe; vermits het uit den aart der zake blykbaar onmogelyk schynt, dat hy op het wel ontvangen *zyner* vertelling zoo zeer gelet, en op het goed gevolg van *die* van *Maria*, welke van beiden verre 't meeste gevaar liep, om verworpen te worden, geen de minste agt geslagen zoude hebben. Want zy waren ten nauwste met elkanderen verbonden, en moesten

der-

derhalve noodwendig onder een en dezelve beschouwing vallen. Doch alware zulks voor *Zacharia* mogelyk geweest, zo zoude 't nog ten uiterften ongelooflyk blyven, dat dit, door *Joseph* en *Maria*, met dewelke het geheel Bedrog moest beraamd wezen, mede konde gedaan zyn; en zy alles, waarin huns *Zoons* veiligheid en goed geluk zoo zeer betrokken waren, over het hoofd gezien hebben; te meer, daar de byzondere zorg, die *Zacharia* voor zyn bedryf toonde, allergeschiktst was, om hen te herinneren, dat zy dergelyk een hulpmiddel veel nodiger hadden dan hy, om de rol, die zy speelden, te doen goedkeuren."

Wy kunnen voorts dit Artykel niet wel besluiten, zonder den Lezer nog met een kort woord te melden, dat de Voorreden van den Hoogleeraer *Bonnet*, aen 't hoofd van dit Werk geplaetst, waer in zyn Hooggeleerde den welverdienden lof aen dit Werk geeft, te meer der lezinge waerdig is, om dat zyn Ed., buiten andere byzondere aenmerkingen, 'er ingevlogten heeft, een beknopt voorstel, ten betooge van Gods wysheid en goedheid, in de bestuuring der dingen, die tot zyne Kerk betrekking hebben, als blykbaer in de zendinge van *Joannes den Dooper*, en het voorgevallene in die dagen; zo omtrent *Joannes den Dooper* als omtrent *Jesus Christus* zelven.

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangeliesch Hervormde Gemeente te Leipzig. Naar den tweeden druk in het Nederduitsch overgezet. Vyfde Stuk. Te Amsterdam by* P. Meijer 1779. *In groot octavo* 310 *bladz.*

Alles, wat ter aenpryzinge der voorige Leerredenen van den Eerwaerden *Zollikofer* kon dienen, komt ook te stade met opzicht tot dit gedeelte dezer Verzamelinge, dat een elftal van weluitgewerkte en recht leerzame Redenvoeringen behelst. De vier eersten gaen over het kwaed dat in de Waereld is; en strekken, om ons te leeren, hoe wy het zelve, zo het natuurlyk als zedelyk kwaed, hebben te beschouwen, om 'er wel over te oordeelen, en het met de hoogste goedheid van God overeen te brengen. —— Hieraen volgen twee Leerredenen te-

tegen de zonde van Onkuischheid; welker eerste de schandelyke hoedanigheid en de schadelyke verdervelyke gevolgen deezer zonde voorstelt; waerop de twede heilzame regels aen de hand geeft, door welker opvolging men zyne onschuld bewaren, of zyne verloren vryheid weder verkrygen, en de zonde der onkuischheid vermyden kan. — Voorts ontmoeten we twee Leerredenen geschikt ter nagedachten over openlyke vermaeklykheden; waer toe het gebruik in die Gewesten, van alle openbare vermaeklykheden, zo in den voorbereidingstyd tot het Kersfeest, als in den zogenoemden Vastentyd, op te schorten, zyn Eerwaerden aenleiding verleende. Gebruik makende van de eerste tydsomstandigheid, stelt hy zynen Toehoorderen voor, de genoten, en in die dagen afgebroken, gezellige vreugde en verlustigingen, eens na te denken. Hier toe wil hy, dat zy de volgende Vragen, die hy breeder overweegt, in opmerking zullen nemen. (1.) Is deeze vreugde dat gene, waervoor men dezelve gemeenlyk houd? Voldoet zy gantschelyk aen de verwachting, die men 'er van had? (2.) Zyn ze voor my geheel zonder nadeel geweest? (3.) Wat zou 'er toch het gevolg van zyn, wanneer ik deze vermakelykheden en verlustigingen te menigvuldig gebruikte? (4.) En eindelyk, zyn 'er niet nog edeler en duurzamer verlustigingen en vermaken, dan die genen zyn wegens welker genieting ik tegenwoordig rekening met my zelven houde? De overweging dezer Vragen brengt den Leeraer verder tot het aendringen van etlyke nutte leeringen, die 'er uit voortvloeien; en vernomen hebbende, dat zommigen zyn voorstel niet wel begrepen, ja mogelyk misbruikt hadden, zo hervat zyn Eerwaerde dit onderwerp, in ene daer aen verknochte Leerreden, in den Vastentyd. Verre is het van hem, alle gezellige vreugde te wraken; dan orde, matiging, bepaling en voorzichtigheid, zegt hy, moeten hier plaets hebben. Ten einde de Toehoorders daeromtrent behoedzamer te maken, brengt hy hun nu verder voor den geest etlyke bedenkingen, zo over het verlies van tyd, als over den schadelyken invloed, op onze denkwyze en gemoedsgesteltenis, welke de al te menigvuldige genieting der gezellige vermaeklykheden naer zich trekt; waer aen hy ten laetste nog hecht, ene overweging van het voorwendzel, 't welk men van de groter gezelligheid, die daer door bewerkt word, afleid. —— Eene andere byzondere omstandigheid, ene Feest-

vie-

viering, ter gedachtenisse van de Kerkhervorming, bepaelt hem in ene volgende Leerreden, om zyne Toehoorders behulpzaem te zyn, tot het vormen van juiste begrippen, nopens de voordeelen der Hervorming. Om hier in te beter te slagen, doet hy hen eerst opmerken, waerin deze voordeelen niet bestaen, of wat de Hervormers niet gedaen hebben, en ten deele niet konden doen: en vervolgens bepaelt hy hunne aendacht op het gene, waerin de voordeelen hunner hervorminge wezenlyk bestaen, en wat zy daedlyk te wege gebragt hebben. Met opzicht tot het eerste, kan men, uit de toenmalige omstandigheden gereedlyk opmaken, dat de voordeelen, die wy aen de Hervormers te danken hebben, niet daer in bestaen, „dat zy ons een geheel zuiver, van alle valsche „ of onbepaalde denkbeelden vry, volmaakt begrip van „ alles wat tot den Godsdienst behoort, nagelaaten; „ ons daardoor van alle eigen navorsching, van alle „ nieuw onderzoek ontheven; en ons tot aan de uiter- „ ste grenzen der menschelyke kennis wegens Goddely- „ ke dingen gebragt hebben." Zyn Eerwaerde dit beknoptlyk in 't algemeen aengeduid hebbende, heldert het zelve voorts ten klaerste op, door de uitbreiding der volgende aenmerkingen. —— (1.) Vele, ten dele gewigtige, leerstukken van den Godsdienst en het Christendom kwamen toen ten tyde in 't geheel in gene byzondere overweging; werden niet voor leerstukken aengezien, die men zich mogelyk duidelyker of juister voorstellen kon, dan tot heden geschied was, en werden derhalve geenszins op nieuw onderzocht. (2.) Verscheiden andere leerstellingen werden, in de hitte van den stryd, die over dezelven ontstond, niet naeuwkeurig genoeg bepaeld. (3.) Menige andere leerstellingen en misbruiken werden toen, wegens de vrees voor te veel en te groten aenstoot, en dewyl men nog niet hoopen kon met de gantsche waerheid te zullen doordringen, onderzocht en onbetwist gelaten, of, maer in weinige opzichten en omstandigheden, veranderd en bepaeld. (4.) Somwylen mengden zich menschlyke zwakheden en hartstogten, de geest van tweedragt en van partydigheid, in het onderzoeken van Godsdienstige leerstellingen. (5.) En laetstlyk waren, by alle deze verhinderingen en ongunstige omstandigheden, ook de meeste hulpmiddels, tot beschouwing van het aengenomen leerbegrip, ten tyde van de Her-

vorming, noch zo algemeen, noch zo bruikbaer, als zy onze tyden zyn. ——— Wat nu verder nog aengaet de voordeelen, welken de Hervormers ons daedlyk te wege gebragt hebben, zyn Eerwaerde telt dezelven in dezervoege op. (1.) Ene aenmerkelyke vermindering van het Bygeloof, dat te vooren in de gantsche Christelyke Kerk heerschte, en dan ook nog tegenwoordig in een maer al te groot deel van dezelve heerscht. (2.) De verzwakking van het menschlyk aanzien in Godsdienstige zaken, en de beperking van het ingeslopen en toen zo zeer misbruikt gezag, niet alleen der hooge, maer ook der lagere Geestlykheid. (3) Het vrye onverhinderde gebruik der Heilige Schriftuur. (4.) En eindelyk de groter vryheid van onderzoek, het bevestigde en erkende regt van eigen oordeel in Godsdienstige zaken. De ontvouwing van dit alles geeft den Leeraer, ten slot zyner Verhandelinge, rakende dit onderwerp, verscheiden nutte leeringen en plichtsvermaningen aen de hand, ten einde zyne Toehoorders op te wekken, om een verstandig en dankbaer gebruik van alle die voordeelen te maken. ——— Wyders behelst dit Deel nog twee Leerredenen, die de waerde van een goeden naem, en de gewigtigheid van een Jaer, ten onderwerp hebben. ——— De eerste strekt om een ieder, door 't bezef van 't groote voordeel dat een een goede naem, zo voor ons zelven als voor de maetschappy, heeft, aen te moedigen, om, langs alle eerlyke wegen, een goeden naem te verkrygen, of dien te bewaren; en tevens om te toonen, aen welk ene strafbare wreedheid zy zich schuldig maken, die den goeden naem des Naesten, op enigerleie wyze, aengrypen of verdacht maken. ——— En de laetste dient, om ons op te leiden, tot ene aendachtige overweging van de vier volgende gewigtige Stukken. (1.) Hoe veel goed of kwaed wy in een jaer doen, en hoe zeer wy daerdoor onze volmaektheid en gelukzaligheid bevorderen of verhinderen kunnen. (2.) Hoe vele gewigtige en tot in het oneindige zich uitstrekkende gevolgen het goede en het kwade, 't welk wy in een jaer verrichten, zo wel ten aenzien van onszelven, als ten aenzien van andere menschen, naer zich trekke. (3.) Hoe verschillend de toekomende jaren in velerleie opzichten van het tegenwoordige zyn kunnen. (4.) En ten laetste, hoe onzeker het zy, of dit niet het laetste jaer van ons leven

zyn

zyn zal. ——— De overweging van het een en 't ander behoorde elk onzer, gelyk zyn Eerwaerde ten besluite wenscht, op te wekken, „ om, zo lang het dag voor „ ons is, dat gene te doen, 't welk wy hier op Aarde „ te doen hebben, en het met onverwylde blymoedige „ zorgvuldigheid te doen, op dat niet iemand onzer de „ nacht des doods overvalle, voor dat hy zich tot den „ ingang in de eeuwigheid bekwaam gemaakt heeft!"

Godgeleerde Verhandelingen, *door* G. J. VOORDA, *Rentmeester der Geestelyke Goederen te Leeuwarden. Te Leeuwarden by* G. Tresling, 1779. *Behalven het Voorberigt* 160 *bladz. in gr. octavo.*

Vroegere Stukjes van die natuur, door den Heer *Voorda* gemeen gemaekt, hebben ons zyn Ed. reeds doen kennen, als iemand, wiens smaek gevallen is, op het naspooren van den zin zulker plaetzen der Heilige Schriften, welken ene duistere zyde hebben. Men heeft 's Mans pogingen, om 'er enig licht aen toe te brengen, met recht, vry algemeen gunstig beoordeeld, en zal dus ook gene reden hebben, om deze nieuwe proeve van zynen arbeid te wraken. Ze behelst een vyftal van Verhandelingen over voorstellingen, die de Uitleggers der Bybelbladen verschillend ontvouwen; en waer over de Heer *Voorda* zyne gedachten indiervoege meld, en zodanig met bewyzen versterkt, dat het nagaen van dezelven gevallig kunne zyn, voor hun, die zich op deze soort van Bybeloefening toeleggen.

Aenvanglyk geeft hy ons ene letterkundige en geheimzinnige verklaring van het gezicht van *Moses* en de zeventig Oudsten, die, volgens Exod. XXIV. 9, 10 en 11, op den berg geklommen zynde, *den God van Israël zagen, en onder zyne voeten als een werk van Sapphyrsteenen, en als de gestaltenis des Hemels in deszelfs klaerheid;* zonder deswegens, (gelyk een algemeen vooroordeel de menschen veelal deed duchten,) enig onheil te ondergaen; genietende integendeel een volkomen welstand, als uit hun gedrag na dat gezicht bleek: want *Hy strekte zyne hand niet uit tot* deze *afgezonderden van de kinderen Israëls; maer zy aten en dronken na dat zy God gezien hadden.* ———

Op

Op de verklaring van dit gezicht, 't welk zyn Ed. beschouwt als betreklyk tot de dagen van den *Mesfias*, ter aenduidinge van het toekomende geestlyk Koningryk van den verhoogden Middelaer; volgt ene overweging van het onherroepelyk ſtrafvonnis, door Koning *Salomo*, over *Adonia* uitgeſproken, 1 Kon. II. 23, 24. De haetlyke aenmerking van den Heer *Baile* over dit gedrag van dien Vorst, noopt onzen Schryver tot een nader onderzoek. En 't komt hem voor, dat men, alles nagaende, duidelyk kan bemerken, dat *Adonia*, met zyn verzoek om *Abiſag* te huwen, niets minder bedoelde, dan zich van de opvolging in 't Ryksbeſtuur, na den dood van *Salomo*, te verzekeren; en dat deze ſtap *Salomo*, ter beveiliginge van zyn Ryk voor zyn Huis, gerechtigde ter uitvoeringe van het ſtrafvonnis, waeronder *Adonia* reeds te vooren lag; van 't welke hy alleen vrygeſproken was, onder voorwaerde, dat hy, in zyn volgend gedrag, geen wettige reden tot nadenken aen *Salomo* geven zou. Zo toch was *Salomos* tael, toen *Adonia* overtuigd was van zyne doodſchuld, wegens zyn bedoelden opſtand, 1 Kon. I. 52. *Indien hy een vroom man zal zyn, daer zal niet van zyn hair op de aerde vallen; maer indien in hem kwaed bevonden zal worden, zal hy ſterven.* —— De derde Verhandeling van den Heer *Voorda* heeft ten onderwerp de Godvruchtige waterplenging 1 Sam. VII. 6; alwaer aengetekend ſtaet, dat het Volk, in een tyd van benaeuwdheid, te Mizpa vergaderde, *water ſchepte, en dat uitgoot voor 't aengezicht des* HEEREN. Het eenvoudige dezer plechtige verrichtinge maekt derzelver bedoelde, hoe duidelyk diestyds ook begrepen, thans raedzelachtig; van waer men velerleie gisſingen deswegens gemaekt heeft, die onzen Autheur geenzins voldoen. Zyns oordeels is de beste weg, om 'er zich een gegrond denkbeeld van te vormen, na te gaen, of die plechtigheid, door klare en zeer verſtaenbare ſpreekwyzen der Heilige Schrift, kan worden opgehelderd. De ſpreekwyze van *uitgeſtort te worden als water, zyne ziel uit te ſtorten in den dood, zyne ziel of zyn hart uit te gieten, en uit te ſtorten als water*, hier en daer in de Bybelbladen voorkomende, met nevensgaende zinſpelingen op *water*, in derzelver onderſcheidene betekenisſen naſpeurende, doet zulks hem, alles te zamen trekkende, ſtellen, dat Israël naestdenklyk met

met deze treurplechtigheid, het volgende heeft willen te kennen geven. „ Dat hun burgerstaat door regeering-loosheid zijne sterkte verloren had; dat zij, niet aan elkander kleevende, zonder kracht waren om staande te blijven, en aan hunne vijanden te kunnen weerstand bieden; dat de overheersching der Philistijnen hunne maatschappij onteenigde, en deed te gronde gaan; en al hun aanzien deed verdwijnen en versmelten; dat zij wijders, van deeze hunne elende een zieltreffend gevoel hebbende, ontlasting hunner harten in hartbreekende klagten en onophoudelijke traanen zogten; dat zij ook de hand Gods in dit alles erkenden, en, met hunne innigste zielsverlangens, in ernst en oprechtheid naar God waren uitgestrekt, naar hem uitziende, om van hem, naar zijne algenoegzaamheid, heil en hulpe te begeeren, in alle die uitgestrektheid, welke de grootheid en menigvuldigheid hunner elende thans kwam te vereischen." —— In ene volgende Verhandeling overweegt hy de wonderlessen van Salomo, Pred. VII. 16, 17, *wees niet al te rechtveerdig* —— *wees niet al te godloos;* en toont dat dezelven, schoon 't niet wel doenlyk moge zyn, het juiste oogmerk des Predikers te bepalen, in vele opzichten een goeden Godsdienstigen zin kunnen hebben. —— Ten laetste deelt ons de Heer *Voorda* in dit Stukje nog mede, zyne bedenkingen over *de negen en negentig rechtveerdigen, die de bekeering niet van noode hadden*, en de *meerdere blydschap in den hemel over één zondaer die zich bekeert*, volgens Luc. XV. 7. De *rechtvaerdigen*, hier bedoeld, zyn, volgens zyne gedachten, waerlyk gevestigde Godvruchtigen, die in Gods genade bewaerd worden, zo wel voor een zwaeren zondenval, als voor ene hebbelyke verflauwing; die dus de *bekeering*, zo als dit woord in die betrekking gewoonlyk gebezigd wordt, *niet van noode hebben*. En *de éne zondaer die zich bekeert* is een mensch, welke ook by die negen en negentig behoorde, maer afgeweken, doch nu wedergekeerd is. Die *honderd* maken met elkanderen uit de godvreezende Jooden van dien tyd, waer van echter één tot een zondigenden staet vervallen was, en van welken hy nu weder te recht gebragt is. In deze herstelling als ene *volmaking van 't geheel* vind onze Autheur den grond van die *meerdere blydschap* in overeenkomst met het geen onder de menschen plaets heeft, by de herstelling van een geschonden stuk. —— „ Deeze

ze *hondert schaapen*, zegt hij, behooren bij elkander, en zijn ééne kudde, aan den Messias van den Vader van eeuwigheid gegeeven. Door 't verlies van één schaap zijn de overige negen en negentig een onvolkomen getal, en eene geschonden kudde: weshalven, door 't verlies van één, smert verwekt word over alle, en het wedervinden van dat één verwekt blijdschap indiervoegen, dat blijdschap over één is blijdschap over alle, als welke, door het wedervinden van dit één weder voltallig, en tot *een geheel* geworden zijn. Het is dan zeer natuurlijk, dat de blijdschap over negen en negentig, tot welke nog één behoorde, minder zy, dan, over één, die deeze negen en negentig voltallig maakt, en in derzelver waarde herstelt."

Verhandelingen over de vier laatste dingen, Dood, Oordeel, Heemel en Hel. *Door* W. BATES, *Dr. der H. Godgel. Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Tweede Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, *en te Amsterdam by* J. Weszing Wz. 1779. *In gr. octavo* 259 *bladz.*

Op de, in het eerste Stuk voorgedragen, beschouwing van den *Dood* en het *Oordeel* (*), volgt, in dit tweede Stuk, ene overweging der heilryke of heillooze gevolgen daeraen verknogt, ene volkomen gelukzaligheid in den *Hemel*, of ene ten hoogste rampzaligheid in de *Helle*: welke twee onderwerpen de Eerwaerde *Bates*, op dezelfde manier als de voorigen, behandelt, in ene leerzame voordragt, en ernstigen aendrang dezer Stukken, die onbetwistbaer ene verstandige en gemoedlyke oplettendheid vorderen.

Met opzicht tot het eerste, de Hemelsche gelukzaligheid, merkt hy, uit de woorden van den Psalmdichter, Ps. XVI. 11; *Verzadiging van vreugde is by uw aengezichte; liefllykheden zyn in uwe rechte hand eeuwiglyk*, als ene algemeene stelling aen: *Dat de genieting van de tegenwoordigheid van God in den Hemel, de hoogste en eeuwige gelukzaligheid der Heiligen is*. En hierop bepaelt zyn Eerwaerde

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroeff.* I. Deel, bl. 513.

de zich, om, in de verhandeling van dit ſtuk, (1.) te overwegen, de plaets, waer in de Godlyke tegenwoordigheid op ene heerlyke wyze geopenbaerd word. (2) Te toonen, dat de genieting van de Godlyke tegenwoordigheid de hoogſte gelukzaligheid der Heiligen zy. En (3.) te bewyzen, dat de gelukzaligheid eeuwigduurend zal wezen. Het beſchouwen hiervan doet hem den Lezer onder 't oog brengen, de jammervolle dwaesheid der menſchen, in zulk ene zaligheid van de hand te wyzen; en een ieder noopen, om met allen ernst en vuurige begeerte zyne krachten in te ſpannen, om dezelve te verkrygen. Zulks leid hem ter overweginge der oorzaken dier zaligheid, en der middelen, om dezelve deelachtig te worden; welke overweging hy vergezeld doet gaen van wel overdachte onderrichtingen, en indrukbare beweegredenen.

Op ene ſoortgelyke wyze richt de Eerwaerde *Bates* zyne volgende beſchouwing van den rampzaligen ſtaet des onverbeterden Zondaers, of die der Helle, in. Hy maekt met den aenvang gebruik van de ontzachlyke omſchryving, die Jeſus 'er van geeft, zeggende: *daer hun worm niet ſterft, en het vuur niet uitgebluscht word*, Marc. IX. 48. Op die omſchryving vestigt hy zyn voorſtel; *Dat de ſtraf van die genen, welken hunne aengename, of voordeelige, zonden willen aenhouden, zeer zwaer en eeuwig zyn zal.* Achtervolgens dit voorſtel maekt hy zyne Verhandeling, over dit onderwerp tweeledig: gaende het eerſte gedeelte over *de zwaerte*, en het tweede over *de eeuwigheid* der ſtraffe. En hier uit leid zyn Eerwaerde ten laetſte enige practikale gevolgen af, die hy op ene overtuigende wyze voordraegt. Wanneer men bezeft, hoe duidelyk en nadruklyk God zyn vreeslyk ſtrafvonnis over de zonde geopenbaerd hebbe, ontdekt men aen de ene zyde de grootte der Godlyke barmhartigheid, die zulks gedaen heeft, om de menſchen van de zonde af te ſchrikken, ten einde daer door hunne rampzaligheid voor te komen; en, aen de andere zyde, de ſpoorlooze onbezonnenheid veler menſchen, welken desniettegenſtaende aen hunne zondige begeerlykheden den losſen teugel vieren. De overdenking hier van moet ons alleszins aenſpooren, om ſtandvastig te gelooven en ernstig te overwegen, zo het geen God den onboetvaerdigen gedreigd als den boetvaerdigen toegezegd heeft; om daer door

door te krachtiger van de Zonde afgeschrikt, en tot de Deugd overgehaeld te worden. Eindelyk behooren wy 'er ons tevens door opgewekt te vinden, tot ene des te sterker erkentenis van onze verplichting aen Jezus Christus, en zyne ons aen Hem ten naeuwste verbindende Liefde, daer Hy ons, „ uit de vademlooze diepte der „ afgrond van de Hel, tot in den schoot van God, tot „ in den Troon der gelukzaligheid verheven heeft."

Encyclopedie van de Historische, Wysgeerige en Wiskundige Weetenschappen, grootdeels volgens de Schetsen van wylen den Heer H. S. REIMARUS, *uitgewerkt, door* J. G. BUSCH, *Professor in de Wiskunde te Hamburg. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by* de Erven F. Houttuyn 1780. *Behalven den Inhoud* 248 *bladz. in gr. octavo.*

Agtervolgens de alvoorens bepaalde orde van dit Werk, van welks inrigting en uitvoering wy, met de beschouwing van 't eerste Deel, een genoegzaam verslag gegeeven hebben, om 't zelve als een nuttig en leerzaam Boek, inzonderheid voor de studeerende Jeugd, te doen kennen, is dit tweede of laatste Stuk geschikt, tot het nagaan der *Wiskundige Weetenschappen.*

De Hoogleeraar *Busch*, dit onderwerp zullende behandelen, brengt ons aanvanglyk onder het oog, het nut van een welingerigt encyclopedisch voorstel der Wiskunde; ontvouwt ons voorts de leer der grootheden in 't gemeen; en toont ons tevens aan het verband der Wiskunde met alle andere Weetenschappen; 't welk hem te gelyk met een kort woord gewag doet maaken van de verschillende verdeelingen der Wiskunde.

By de Grieken droeg deeze Weetenschap den naam van *Mathesis*, zo veel als *Doctrina*, *Disciplina*, of *Onderwyzing*; 't zy om dat ze dezelve als eene Weetenschap by uitneemendheid beschouwden, of om dat zy de eerste, en, door haar verband met de Wysgeerte, ook de laatste was, die op hunne schoolen behandeld werd. Ter oorzaake van dit verband paste men al van oudsher de Wiskunde op veelerleie Weetenschappen toe, dat veelvuldige verdeelingen van dezelven te wege bragt;

van

van waar nog eenigen in de voorige Eeuw, in hunne groote Leerboeken der *Mathesis*, 44 volkomen *mathematische disciplinen* tellen. In de laatere Leerboeken heeft men dit stuk met meer oordeelkundige onderscheiding behandeld, agt geevende op die Weetenschappen, welken zich geheel en al, of doorgaande, wiskundig laaten ontvouwen, en die van welker onderwerpen men weinig, of ten hoogste niet alles, met eene wiskundige zekerheid zeggen kan. ——— Onze Hoogleeraar, dit gade slaande, houdt zig aan de thans gebruikelyke verdeeling van de *afgetrokken* of *zuivere* en *toegepaste* Wiskunde; dan hy oordeelt het raadzaamst, 't geen men gemeenlyk tot de laatste brengt nog in twee clasfen te schiften, naamlyk, in eene eigenlyk gezegde *toegepaste*, en in eene *gemengde* Wiskunde; tot welke laatste dan die Weetenschappen behooren, in welke het gebruik van de gronden der zuivere Wiskunde slegts hier en daar plaats heeft. —— Ter duidelyker ontvouwinge hier van strekke het volgende, dat hy desaangaande wat laater bybrengt, als hy tot het behandelen der *toegepaste* Wiskunde overgaat.

„ Met de kennis van zekere dingen, zegt hy, is de beschouwing van derzelver grootte zo naauw verbonden, dat wij dezelve nooit ter zijde kunnen stellen, wanneer wij belang stellen, in het doorzien van derzelver natuur en eigenschappen, en in het verklaren van de verschijnselen, die zich aan dezelve voordoen. Dergelijke dingen zijn de beweeging en krachten der lichamen; het licht met alle zijne werkingen en verschijnselen; de hemelsche lichamen, met alles, wat zich aan dezelve voordoet; benevens de toepasfing van dat alles, tot nut van het menschdom. Doch, in tegendeel, zijn 'er vele bezigheden, die tot de behoeftigheden, het genoegen en gemak des menschlijken levens verstrekken, in welke men, wel zonder ophouden, zich met de bepaling van zekere grootheden moet bezig houden, doch die eene menigte van dingen en willekeurige bepalingen onderstellen, die voor gene mathematische ophelderingen of bewijzen vatbaar zijn. Men kan, bij voorb. van de boukunde, van de muzijk enz. die ten deele ware behoeften des levens vervullen, ten deele tot 's menschen vermaak dienen, niet zeggen, dat het in dezelve *alles* op de mathesis aankome. In de architektuur steunen vele dingen alleen op de ondervinding, of op gebruiken die willekeu-

rig zijn ingevoerd, op den ſmaak, die zich nog niet volgens mathematiſche regelen wil laten dwingen, offchoon het waar is, dat de grondregels, volgens welke wij het ware ſchoone beoordeelen, met zekere mathematiſche waarheden in verband ſtaan. De theorie der muzijk is gegrond op de matheſis en de natuurkunde: doch het is ook zeker, dat men alle vermaak, 't welk dezelve veroorzaakt, genieten kan, zonder zich met de theorie in te laten. De verſcheiden ſmaak in de muzijk, die bij verſcheiden volken geheerscht heeft, of nog heerscht, zou niet hebben kunnen ontſtaan, zoo alles in de muzijk op de matheſis gegrond was; wier gronden onveranderlijk zijn, en geene verſcheidenheid of afwisſeling in de gevolgen toelaten. ——— Van die dingen, met wier behandeling de beſchouwing van derzelver grootte naauwst verbonden is, kunnen wij derhalve zeggen, dat de matheſis een beſtendiger toepasſing op dezelve vinde, dan in deze laatſte, in welke zij zich, om zoo te ſpreken, alleen van tijd tot tijd inmengt. Wy hebben derhalven redenen, om 'er twee klasſen van te maken, en de eerſte tot de *toegepaste*, de laatſte tot de *vermengde* matheſis te rekenen."

Uit kragte deezer verdeelinge handelt de Autheur hier eerst over de *afgetrokken* of *zuivere Wiskunde*, waartoe behooren de *Geometrie*, *Arithmetica*, *Algebra* en de *Trigonometrie*, of de *Landmeetkunde*, *Rekenkunde*, *Letterrekeningkunde*, ook wel *Stelkunde* geheeten, en de *Driehoeksrekeningkunde*. Van ieder deezer Weetenſchappen een beknopt verſlag geevende, vlegt hy 'er ook hier en daar algemeene leerzaame aanmerkingen in, daar hem de beſchouwde Weetenſchap aanleiding toe verleent. Zo deelt hy ons, onder anderen, by voorbeeld, mede de volgende onderrigting nopens het verſchil tusſchen de *Analytiſche* en *Synthetiſche Methode*.

„ Men pleeg, zegt hij, ook de Algebra in haren geheelen omſlag de *Analyſis* te noemen, gelijk, bij de Franſchen en Duitſchers, de gene die de Algebra in een wijden omvang verſtaat, een *Analyst* heet. Doch dit is eigentlijk de benoeming van eene methode, die niet alleen in de matheſis, maar ook in de filozofij, tot kennis der waarheid, en tot overtuiging van derzelver zekerheid, gebruikt wordt. Daar zijn over het geheel twee wegen, om tot kennis der waarheid en tot overtui-

tuiging van hare zekerheid te komen: de eerste is, wanneer ik van de duidelijkste en eenvoudigste waarheden beginne, van dezelve tot haare naaste gevolgen, en voords van de gevolgen dier gevolgen, en zoo verder voordga, daar dan alles, wat uit de waarheid wettig en ongetwijfeld volgt, zelfs waarheid wezen moet. De rij van sluitredenen, door welke het verband van de aangenomen stelling, met de voorgaande waarheid, getoond wordt, is haar bewijs. De tweede is, wanneer ik eene stelling in mijne gedachten opmake, zonder vooraf te weten, of zij waar of valsch is; doch dan alles zoo ontwikkele, dat deze stelling onderstelt, dat mij eindelijk blijkt, of in deze onderstellingen iets opentlijk waar of valsch zij. Kome ik in deze ontwikkeling en naspeuring van alles, wat zulk eene stelling onderstelt, tot stellingen, die openlijk waar zijn, zoo is de stelling waar, die niets dan waarheid onderstelt. Het is dan ook niet moeilijk, den samenhang van deze stelling met de eerste grondwaarheden te toonen, en een bewijs van dezelve volgens de eerste methode te ontwerpen. Doch verval ik tot openbare dwalingen, zoo is de stelling valsch, die zulk eene openbare dwaling onderstelt. De eerste methode heet de *Synthetische*, de tweede de *Analytische*.

„ De *Synthetische* methode doet eigentlijk alleen dit, dat zij, 1) ten opzichte van waarheden, die reeds erkend waren, derzelver zekerheid aanwijst. Wanneer, bij voorbeeld, in geometrische handboeken de leerstelling wordt opgegeven, in eenen rechtlijnigen driehoek zijn de drie hoeken gelijk aan twee rechten; zoo komt deze stelling voor als eene waarheid, die de leeraar reeds erkent; de synthetische demonstratie volgt dan, in welke het verband van deze leerstelling, met andere, reeds te voren erkende, waarheden, wordt aangewezen. Of 2) men gaat in dezelve van reeds erkende waarheden voord, tot andere, wier grond zich in de eerste openbaar ontdekt. Deze stellingen noemt men dan *corollaria* of gevolgen. Doch in deze orde van mathematische waarheden is veel willekeurigs, en vele Stellingen komen in het eene boek voor als Leerstellingen, die in een ander den naam van Gevolgen dragen.

Deze leerwijze is derhalven niet zoo zeer geschikt tot de uitvinding van waarheden en van derzelver bewijzen, als wel om waarheden, die reeds erkend waren, in derzel-

zelver verband aan te wijzen, 't welk te ontdekken dikwils voor het verstand zeer moeilijk is. ——— De *Analytische* leerwijze is van meer dienst, tot het ontdekken van waarheden, die, noch wij, noch iemand voor ons, ooit begrepen had. Zij helpt ons niet alleen derzelver verband met andere waarheden onderzoeken, maar ook, wanneer wij tot valsche stellingen vervallen, de gronden doorzien, uit hoofde van welke zij valsch zijn.

„ Beide deze bewijzen gelden in 't gemeen, ook in de filozofij. De betogende leerwijze, waar mede de Wolfianen zo veel op hadden, was niets anders dan de synthetische methode. Doch hoe dikwils maken wij, ook van deeze leerwijze, geen gebruik in onze filozoofsche onderzoekingen, dat wij eene gewaagde stelling ter nederzetten, dan derzelver onderstellingen ontwikkelen, en onderzoeken, of wij, in deze onderstellingen, op openbaare waarheid of onwaarheid nederkomen. De zogenaamde *reductio ad absurdum* in filozoofsche geschillen is eigentlijk niets anders, dan een analytiesch onderzoek, nopens de onwaarheid van eene stelling."

Op de beschouwing der *zuivere Wiskunde* volgt dan in dit Geschrift wyders de eigenlyk gezegde *toegepaste Wiskunde*. Hier onder betrekt de Hoogleeraar de *Mechanica*, *Optica*, en de *Astronomie*, of de *Beweeg- en Werktuigkunde*, *Gezigtkunde*, en de *Hemelloopkunde*. Daarbenevens brengt hy 'er nog toe de *Akustika*, of *Wiskundige Muzyk*, in zo verre derzelver theorie voor eene mathematische bepaling vatbaar is. Het laatstgemelde Stuk draagt hy beknoptlyk op zigzelve voor, maar de andere opgenoemde Weetenschappen ontvouwt hy meer byzonder in derzelver onderdeelen. Zo draagt hy eerst voor 't geen de *Beweeg- en Werktuigkunde*, in 't algemeen, betreft; en slaat voorts het oog op het geen omtrent dezelve in aanmerking komt, zo nopens de *Vaste Lichamen*, als de *Vloeistoffen* en *Vlietstoffen* (*). Op eene derge-

(*) De Heer Vertaaler is hier, als uit zyne aantekening blykt, eenigzins verlegen geweest, met de overzetting van 't woord *liquida*, dat hem het Nederduitsche *waterige* heeft doen verkiezen; maar beter onderscheidt men, op het voetspoor van den keurigen Vertaaler der Natuurkundige Lessen van den Abt *Nollet*, de woorden *fluida* en *liquida*, of *fluides* en *liquides*, in 't Nederduitsch door *Vloeistoffen* en *Vlietstoffen*. Zie ook *Vad. Letteroef. Mengelwerk*, VI D. bl. 7, 8.

gelyke wyze behandelt hy de *Gezigtkunde*, fpreekende vooraf van de *Gezigtkunde* in 't algemeen, en vervolgens van de *Spiegelkunde*, *Doorzigtkunde* en *Verfchietzigtkunde* in 't byzonder. Hieraan volgt verder eene voorftelling van de gronden der verdeeling van de Astronomifche Weetenfchappen, met eene nevensgaande befchouwing van de *Hemelloopkunde*, van de ongegrondheid der *Starrenwichelaary*, van de *Land- en Zeevaartkunde*, van de *Zonnewyzerkunde*, en *Tydrekenkunde*. By gelegenheid van dit laatfte Artykel maakt hy ook gewag van den Almanach, waaruit wy nog eene en andere aanmerking kortlyk zullen overneemen.

Toen men in de dagen van *Julius Cæfar* den verwarden Almanach eenigzins te rechte bragt, hield men zig, vermoedelyk gemakshalve, aan de bepaaling van 't Zonnejaar op 365 dagen en 6 uuren; befluitende den ¼ dag, welken men dus jaarlyks overhield, in vier jaaren in te haalen, door 't vierde jaar op 366 dagen te brengen. Dan de 11 minuten, in deeze rekening te veel genomen, maakten, in 130 jaaren, bykans een vollen dag, en dus, in 1430 jaaren, 11 dagen. Dit verloop ontdekte men reeds in de vyftiende Eeuw, dan 't liep aan tot in 't jaar 1582, eer Paus *Gregorius* het in de Roomfche Kerk doorzette, om 't verdere gevolg hier van voor te komen, bevelende dat men de elf dagen, die men te veel had, uit den Almanach zou weglaaten (*). Tevens werd 'er, om voor het toekomende zorg te draagen, vastgefteld, dat alle laatfte jaaren van eene Eeuw, de vierde Eeuw uitgenomen zynde, geen fchrikkeljaaren wee-

(*) Het getal van *elf* fchynt den Hoogleeraar hier misleid te hebben. Het verfchil tusfchen het *Astronomisch-* en *Burgerlyk Zonnejaar* op 11 minuten, of naauwkeuriger op 11 minuten en 3 fecunden, gefteld zynde, geeft, in den tyd van 1257 jaaren, ruim 9½ of ongeveer 10 dagen. Ook was de tyd der dags en nagts gelyke lengte, in dat tydbeftek van 1257 jaaren, die verloopen zyn, zedert het *Concilie te Nicea*, in 't jaar 325, toen men den tyd der vieringe van 't Paaschfeest beperkte, tot op het jaar 1582, toen Paus *Gregorius* befloot het gebrek te herftellen, 10 dagen verfchrikt. De Evennagtstyd viel in 't jaar 325 op den 21 Maart, en in 't jaar 1582 op den 11 Maart; 't welk dien Opperkerkvoogd, niet *elf*, maar *tien* dagen uit den Almanach deed weglaaten, om de zaaken dus weder op den voet van 't jaar 325 te brengen.

weezen zouden; waardoor de zaak zo ver in orde gebragt is, dat de misrekening, in 19 Eeuwen, nog geen vollen dag kan uitmaaken. De Protestanten, ten deele bevreesd van den Paus te veel gezags te geeven, ten deele begrypende, dat men nog te veel uit de oude almanachsberekening behouden had, 't welk der astronomische naauwkeurigheid hinderlyk was, kwamen veelal niet dan schoorvoetende tot het overnemen van den Gregoriaanschen Almanach; welken ook zommigen verbeterden, door alles onmiddelyk volgens de Hemelloopkunde te berekenen; het gulden getal, de indictien en epacten ter zyde gesteld zynde. Dit heeft inzonderheid veel invloeds op de berekening van het Paaschfeest, en de daar van afhangende feesten; daar de Niceasche Kerkvergadering bepaald heeft, dat men het Paaschfeest, op dat men het niet ten zelfden tyde met de Jooden mogte houden, zou vastftellen op den Zondag, die onmiddelyk volgde, op de volle maan, na dags en nachts gelyke lengte in 't voorjaar.

„ Dit onderstelde nu, vervolgt onze Schrijver, dat men onder de Christenen astronomij genoeg verstond, om het ware oogenblik, zo wel van de dags en nagts gelijke lengte, als van de volle maan te bepalen. Toen dit besluit gemaakt werd, was 'er nog astronomijsche kennis genoeg onder de menschen, offchoon niet onder de kristenen, en allerminst onder de leeraren der Kerke. Men heeft daarom ook allerlei hulpmiddelen tot dergelijke berekeningen verkozen, inzonderheid de zogenaamde epakta, die niet naauwkeurig met de astronomijsche gronden instemmen. Het ergste was, dat men de dags en nagts gelijke lengte op den 21 Maart van den Juliaanschen almanach, waarop het naar de rekening van dien tijd viel, voor bestendig vastftelde. Wanneer in de volgende tijden, met de overige wetenschappen, de astronomij geheel verviel, merkte men nochtans meer en meer deze toenemende afwijking, en inzonderheid de verschuiving van het Paaschfeest, met de veel te laat onderstelde dags en nagts gelijke lengte. Dit was de eenige aanleiding, die eenig schrijver tot in de 15de eeuw somtijds had, om iets van de mathesis en inzonderheid van de astronomij te bewerken. Met de invoering van den Gregoriaanschen almanach, heeft zich de Roomsche kerk eerst uit deze zwarigheid geholpen. Doch alles is

in hare almanachs rekening niet te recht gebragt, om dat zij het oude kunstmiddel tot de berekening van de maan, de epakten, niet verworpen hebben."

Met het afhandelen hier van, komt de Hoogleeraar, volgens zyne voorgestelde verdeeling, ten laatste tot de *gemengde Wiskunde;* waar toe hy vooral brengt, de *Bouw-* en *Krygsweetenschappen.* By de beschouwing der *Burgerlyke Bouwkunde* paart hy, als daartoe behoorende, den *Water-* en *Scheepbouw:* en onder de voordragt der Krygsweetenschappen, behandelt hy de *Taktika,* met de *Kastrameratie,* voorts de *Artillery-* en *Fortificatiekunde,* benevens het geen het *verdeedigen* en *aanvallen* betreft; waarop hy, ten slot, nog met een kort woord, de Fransche *Krygsschoolen,* als van een nuttigen invloed, met lof vermeldt.

Recherches sur le Commerce. Ou Idées relatives aux interets des differens Peuples de l'Europe. T. II. Premiere Partie. A Amsterdam, chez *M. M. Rey* 1779. In 8vo gr. p. 250 pp.

Het geen wy, met de afgifte van het eerste Deel, raakende deeze *Onderzoekingen nopens den Koophandel,* of *Gedagten over de belangen der Handeldryvende Natien van Europa,* gezegd hebben (*), was genoegzaam om dit Geschrift als een leezenswaardig Boek aan te kondigen, en een ieder naar 't vervolg der behandelinge van dit onderwerp te doen verlangen. Aan de gunstige denkbeelden, diestyds 'er van gevormd, schiet de Autheur ook in deezen geenszins te kort, veeleer mag hy gezegd worden, in het thans gemeen gemaakte gedeelte 'er dermaate aan te voldoen, dat men des te sterker haake, naar de voltrekking van het Plan, dat hy zig met opzigt tot dit Stuk gevormd heeft; waarvan hy ons, by voorraad, het volgende Berigt, by manier van eene Inleiding tot dit tweede Deel, wel heeft willen verleenen.

Zyn Ed. het stuk der *Muntspecien* afgehandeld, en het nadeel van derzelver vermenigvuldiging voor de Maatschap-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. VII. D. bl.* 400.

schappy, in 't eerste Deel, ontvouwd hebbende, schikt nu dit tweede, overeenkomstig met het toen voorgestelde, ter beschouwinge van de verdere gevolgen, der vermeerderinge van dien overvloed van verbeeldende tekenen, door *Papieren*, welken die tekens verbeelden. En hy onderrigt ons desaangaande hier terstond, dat hy, onder de benaaming van *Papieren*, niet alleen betrekt, alles, wat Muntspecien of derzelver Telswaarde verbeeldt, maar tevens alles, wat strekt, om het credit, 't zy van Mogenheden of van byzondere Persoonen, te versterken of te vermeerderen. Ter ontvouwinge hiervan maakt hy dit tweede Deel drieledig. —— In 't eerste zal hy zyne gedagten voorstellen over de voor- of nadeelen der hedendaagsche *Banken* voor de Maatschappyen. —— Het tweede schikt hy, ter overweeginge van het geen men de *Wandeling* of den *Omloop* van het Geld noemt en wat daar toe betrekking heeft; dat hem aanleiding zal geeven, om te gelyk te handelen over den oorsprong der *Lombarden*, den ouden en tegenwoordigen *Intrest*, het *Crediet* omtrent byzondere Persoonen, met betrekking tot den Koophandel, en 't *algemeene Crediet*, of den oorsprong der *Nationaale Schulden* by meest alle de Mogenheden van Europa, mitsgaders den invloed van dit alles op de geheele Maatschappy. —— Voorts staat het derde Stuk van dit tweede Deel aanvanglyk te gaan, over de uitwerkzels der *Wisselbrieven*; met nevensgaande aanmerkingen over 't heilzaame dier inrigtinge, en 't geen ter verbeteringe van dezelve te wenschen ware. Hier benevens zal dan de Autheur zyne gedagten mededeelen over het *Evenwigt van den Koophandel*; en het groote voorstel van dit zyn Werk oplossen; *of* naamlyk, *de Koophandel in onze dagen niet te uitgebreid, en daar door nadeelig zy voor het weezenlyke belang van 't Menschdom?* En op dit alles zal hy eindelyk laaten volgen eenige algemeene denkbeelden, nopens de waare belangen der verschillende Staaten van Europa; ten aandrange van 't hoofdbedoelde dat hy zig voorgesteld heeft; te weeten, te toonen: *Dat de waare Rykdom van ieder Maatschappy voornaamlyk bestaat, in 't getal, de handige arbeidzaamheid en de leevenswyze van derzelver Ingezetenen*: en dat gevolglyk *alles, wat de goede zeden en bevolking kan benadeelen, natuurlyk te houden zy, voor strydig met de waare belangen van 't Menschdom.* —— Verder geeft ons de Autheur te ken-

kennen, dat hy, na 't afhandelen van dit alles, nog een Aanhangzel by zyn eerste Deel zal voegen, nopens de Munten der Ouden; gemerkt hem daaromtrent eenige nadere ontdekkingen ter hand gekomen zyn, welken ter ophelderinge van het voorheengemelde kunnen dienen.

Ter nasporinge van het eerstgenoemde Stuk, de voor- of nadeelen der hedendaagsche Banken voor de Maatschappyen, handelt de Autheur eerst over de Banken in 't algemeen; dat hem inzonderheid gewag doet maken van de *Bank van Venetie*, welker oprigting zommigen tot een zeer vroegen datum brengen, en die veelen aanzien, als het model, dat men zig in de laatere Banken ter navolginge voorgesteld heeft. Zyn Ed. de gewoone misvatting hieromtrent tegengegaan hebbende, doet ons opmerken, dat men alle de verschillende Banken tot twee soorten kan brengen. De eerste soort komt voor als eene enkele bewaarplaats van een weggeleiden schát; maar de tweede is te gelyk handeldryvende; waardoor het Bankcomptoir inkomt als de eerste Bankier der Natie, ter plaatse daar men de Bank op die wyze ingerigt heeft. Beide deeze soorten, zegt hy, zyn volkomen vereenigd in de Banken van *Amsterdam* en *London*; die hy by uitstek, ter behandelinge van dit onderwerp, tot een voorbeeld verkoozen heeft; en waaromtrent die van *Amsterdam*, ongeveer eene Eeuw voor die van *London* opgerigt, natuurlyk eerst in overweeging komt.

Onze Autheur, den uitslag zyner nasporingen, nopens die beide Banken, zullende mededeelen, vindt het vooraf geraaden, een duidelyk verslag te geeven van de manier, op welke men den Handel dreef, zig omtrent de Geldwisseling enz. gedroeg, vóór den tyd der oprigtingen dier Banken. Ingevolge hier van bepaalt hy zig eerst, tot een beknopt geschiedkundig verslag van den Hollandschen Koophandel in vroegere dagen, tot dat de Regeering van Amsterdam, in den jaare 1606 het oprigten eener Bank reeds in overweeging genomen hebbende, in den jaare 1608 daartoe besloot; waarop de daadlyke schikkingen in den jaare 1609 werkstellig gemaakt werden. Langs deezen weg tot de melding van het oprigten der Amsterdamsche Bank gekomen zynde, geeft hy voorts eene naauwkeurige beschryving van al het merkwaardige, dat omtrent derzelver bedoelde, schikking, bestier, bedryf, en zo wel vroeger als laater toestand,

overweeging vordert, en openlyk gemeen gemaakt mag worden; met nevensgaande oordeelkundige aanmerkingen over dat alles. Op eene dergelyke wyze draagt zyn Ed. vervolgens voor, het geschiedkundige beloop van den Engelschen Koophandel tot aan de oprigting der Bank van London, in den jaare 1694 tot stand gebragt; van welke de Autheur insgelyks een onderscheiden verslag verleent. ——— Uit de ontvouwing van dit alles leidt zyn Ed. ten laatste af, dat de Banken, welken op den voet van die van *Amsterdam* ingerigt zyn, zeer heilzaam en voor den Staat en voor den Koophandel zyn; maar dat zulks zo onbepaald niet gezegd kan worden van de *Londonsche Bank* en soortgelyken; als welken zeer groote verliezen en nadeelige verwarringen kunnen veroorzaaken, die het nut en voordeel, dat zy der Maatschappyen konden toebrengen, verre overtreffen. ——— 's Mans bedenkingen desaangaande vereischen zekerlyk de oplettendheid van allen die 'er belang in hebben; en alle Liefhebbers van naspooringen, welken den Koophandel betreffen, zullen, by het doorbladeren van dit Geschrift, zo ten aanzien van het Geschiedkundige, als ten opzigte van de Banken, reden vinden, om des Autheurs aangewende moeite danklyk te erkennen.

Gedenkschriften, dienende tot de Geschiedenis van LODEWYK XIV *en* XV. *Door den Heer Abt* MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenschappen van Lions en Nanci. Vierde Deel. Te Amsterdam by* Yntema en Tieboel 1779. *In groot octavo*, 348 *bladz.*

In dit gedeelte, 't welk zyn aanvang neemt met de opening van den Veldtogt, in den jaare 1708, en voortloopt tot de Utrechtsche Vrede in den jaare 1713, met een beknopt verslag van 't leevenseinde van Koning *Lodewyk XIV*, in den jaare 1715; ontmoeten we eene menigte van Staatkundige byzonderheden, welken ter opheldering van het voorgevallen in die dagen strekken. De verschillende inzigten van 't Spaansche en Fransche Hof; welk laatste inzonderheid, des oorlogens moede, sterk naar Vrede haakte, en 't Spaansche Hof poogde over te haalen, om mede te werken, of zig ten minste wel

te

te laaten gevallen de poogingen en schikkingen, die men aan 't Fransche Hof werkstellig wilde maaken, om den Oorlog, met de tegen hen vereenigde Bondgenooten, ten einde te brengen, geeven hier toe eene ruime stoffe. En onze oordeelkundige Schryver ontvouwt ons desaengaande, uit de hem ter hand gekomen Gedenkschriften, even als omtrent de voorige gebeurtenissen, onder een aaneengeschakeld verhaal van 't beloop der zaaken, zo van deeze als van de zyde der Bondgenooten, het merkwaardigste tusschen die beide Hoven, en derzelver Staatkundigen, in deeze dagen voorgevallen. —— Gemerkt dit alles, vooral van de Fransche zyde, en vervolgens van die der Engelschen, onze Bondgenooten, een zeer grooten invloed had op de omstandigheden van onzen Staat, zo maakt zulks dit vierde Deel des te merkwaardiger voor onze Vaderlandsche Leezers; 't welk hen, die smaak hebben, in eene geschiedenis vooral van de staatkundige zyde te beschouwen, dit verslag met te meerder genoegen zal doen doorbladeren. Het bezef hiervan heeft ook, naastdenkelyk, den geagten Vertaaler deezes Werks genoopt, om by dit Deel, meer dan by een der anderen, etlyke aanmerkingen van zyne eigen hand te voegen; inzonderheid met betrekking tot zodanige byzonderheden, die onmiddelyk tot onze Geschiedenissen behooren; welken overtuigelyk toonen, dat hy, de vertaaling van een Staatkundig Geschrift op zig genomen hebbende, geen Leerling in 't nagaan van Staatkundige onderwerpen zy. Zulks straalt boven al door in zyne aantekeningen, wegens het hier gemelde nopens de laatste Vredehandelingen, die met het tekenen der Utrechtsche Vrede afliepen, waarop wy, als een aanmerkelyk voorval onzer Vaderlandsche Historie, nog een weinig zullen stille staan.

Met den dood van Keizer *Josephus*, den 17den van Grasmaand des jaars 1711, waarop de verheffing van deszelfs Broeder *Karel* tot de Keizerlyke waardigheid, gelyk men verwagt had, den 12den van Wynmaand deszelfden jaars, volgde, begreep het Fransche Hof dat men van de toenmaalige omstandigheden ernstig gebruik behoorde te maaken, om de reeds ondernomen, en dikwerf gestaakte, Vredehandelingen door te zetten; ten welken einde het op nieuw alles aanwendde, om het Spaansche Hof tot het doen der noodige afstanden over

te

te haalen. Koning *Lodewyk XIV* ftond 'er fterk op aan by zynen Kleinzoon, beweerende in een Brief van 22 Juny 1711, dat 'er voor hem geene andere goede raadflagen te volgen waren, dan die de Vrede konden bevorderen, terwyl zy hem op den Throon zouden vestigen. De Markgraaf van *Bonnac*, als buitengewoon Afgevaardigde aan 't Spaanfche Hof, met het noodige Berigtfchrift, ter verdere bewerkinge hier van voorzien zynde, bragt het eerlang zo verre, dat Koning *Philippus* V, met eigen hand, eene Volmagt fchreeve, waarmede hy zynen Grootvader magtigde, om met de Engelfchen, nopens de voorafgaande punten, overeen te komen. Koning *Lodewyk* trof eene zekere overeenkomst met hun, die, hoewel eenigzins anders dan men bedoeld had, zyns oordeels, niet van de hand geweezen moest worden; en Koning *Philippus* berustte, fchoon niet zonder betuiging van tegenzin, in de gemaakte fchikking. —— Daarbenevens drong Koning *Lodewyk* geftadig aan op het voltrekken van 't Verdrag, dat men met den Keurvorst van Beieren gemaakt had, volgens 't welke die Keurvorst gefteld werd, in de bezitting van 't geene van de Nederlanden nog overig was. Men draalde hier mede in Spanje, terwyl men in Frankryk naar de uitvaardiging der daar toe noodige Staatsfchriften verlangde; waartegen de Spaanfche Staatsdienaar, de Graaf van *Bergeik*, zig aankantte. Deeze Staatsdienaar, die by *Philippus* hooggefchat wierd, veel invloeds op hem had, en waarlyk vol yvers en doorkundig, maar zeer fterk met zyne eigen ftellingen ingenomen was, had naamlyk altoos eene onderhandeling met Holland in 't oog. „ Hy vreesde, dat een plechtige afftand der Nederlanden, aan „ den Keurvorst, den Vrede of moeilyker te verkry- „ gen, of duurder zoude maaken; en daarenboven maak- „ te hy weinig ftaat op de goede trouw der Londenfche „ Staatsdienaaren, niettegenftaande men alle reden had, „ om in dezelven vertrouwen te ftellen. Koningin *An-* „ *na* en haare Staatsdienaars verlangden niet minder na „ den Vrede, dan het Hof van Frankryk (*). De be- „ ken-

(*) „ Men fchynt, [gelyk de Heer Vertaaler reeds by eene voorige gelegenheid opgemerkt heeft,] aan het Spaanfche Hof, de gefteldheid der Engelfche Staatsdienaaren niet zo goed gekend te hebben, als aan het Franfche. Reeds in de Lente van het jaar 1710, was

„ kende kuiperyen en ſtreeken, die het aanzien van „ *Marlborough* hadden over hoop geworpen (*), hadden „ ge-

was de Hertog van *Shrewsbury* tot Groot-Kanſelier aangeſteld. Op den veertienden van Zomermaand deszelven jaars werd de Graaf van *Sunderland*, Schoonzoon des Hertogs van *Marlborough*, van zyne bediening van Geheimſchryver van Staat beroofd, en den 8ſten van Oogstmaand onderging de Graaf van *Godolphin*, Groot-Schatmeester, en des Hertogs vertrouwdſte vriend, het zelfde lot. De Heeren *Harley*, *St. John* en *Darthmouth* werden tot Staatsdienaars aangeſteld; niettegenſtaande de Keizer, en de Staaten der Vereenigde Nederlanden, trachtten, de oude Staadsdienaars in bedieninge te doen houden, was derzelver voorſpraak vruchtloos, zo wel als het aanzoek door de Bank van Engeland ten zelfden einde gedaan. Frankryk beloofde zich, niet zonder reden, veel goeds van deze veranderinge. Men begon welhaast eene nieuwe Vredeshandeling met de Engelſchen, die eerst voorgaven, gezamentlyk met hunne Bondgenooten, te zullen handelen; doch binnen kort alles voor de Bondgenooten verborgen hielden, zo veel zy konden. Frankryk kende de geſteldheid deezer Staatsdienaaren, wist hoe zeer dezelven tegen *Marlborough* en de *Whigs* waren ingenomen, en hoe noodig zy den Vrede hadden, om zich in hunne posten ſtaande te houden, en om hunne verdere ontwerpen voort te zetten. En van deeze kundigheden wisten de Franſchen zich meesterlyk te bedienen. Men zie WAGENAAR *Vad. Hist.* XVII D. bl. 391. enz. en TINDAL in zyne *Continuation*, Vol. V. bl. 309. enz.

(*) *Abigail Hill*, naderhand getrouwd aan den Heere *Masham*, eene Nicht der Hertoginne van *Marlborough*, maar welker Vader, door onvoorzichtigen handel, zichzelven in den grond had geholpen, was, zo wel als haare Zuster, en twee Broeders, aan de Hertoginne haare welvaart verſchuldigd. Deeze had haar, by Koninginne *Anna*, nog by het leeven van Koning WILLIAM, eene Kamerjuffersplaats bezorgd. Zy wist zich van de gelegenheid, welke haar deeze post verſchafte, om de Koningin dagelyks te ſpreeken, zeer wel te bedienen, om derzelver gunst geheellyk tot zich te trekken, en beloonde de weldaadigheid der Hertoginne, door dezelve, nevens den Hertog derzelver Gemaal, den Graaf van *Godolphin*, en de overige vrienden des Hertogs, te berooven van de genegenheid der Koninginne. Zy werd hierin geholpen door den Heere *Harley*, naderhand Graave van *Oxford*, ook eenen Neeve van haar, maar die, naar men verhaalt, zich weinig met haar bemoeid had, eer zy in gunst geraakte. Deeze twee wisten der Koninginne diets te maaken, dat de oude Staatsdienaars en de Veldheer, haar niet genoeg gezach lieten, en de Koningin, die, gelyk alle Vorſten, haar gezach liever zag vermeerderen dan verminderen, geloofde dit ligtlyk, en vatte eenen onverzoenbaa- ren

„ gevoelens voortgebracht, geheel ſtrydig met die van
„ deezen doorluchtigen en eerzuchtigen Veldoverſten.
„ Men was in onderhandeling getreden; men was van
„ weerskanten overeengekomen, met eene ongeveinsde
„ openhartigheid. De Hollanders hadden te vergeefs
„ hun best gedaan, om deeze onderhandeling te doen
„ afbreeken (*). De vruchten derzelve te verliezen,
„ zoude het grootſte ongeluk geweest zyn, dat Frank-
„ ryk en Spanje had kunnen overkomen."

Niet minder ſterk, dan op het afdoen van de zaak des Keurvorſten, ſtond *Lodewyk* op het uit den weg ruimen eener andere zwaarigheid. Men ſtond eene Byeenkomst van Franſche, Engelſche en Hollandſche gemagtigden, te Utrecht, te houden; maar Engeland en Holland waren niet gezind, terſtond Brieven van Vrygeleide aan Spaanſche Gemagtigden, op dezelve, te verleenen: en Frankryk wenschte het Spaanſche Hof over te haalen, om 'er genoegen in te neemen, dat de Spaanſche Gemagtigden 'er niet zouden verſchynen, dan na dat de voornaamſte voorwaarden van den Vrede geregeld zouden weezen (†). In 't voorſtellen en aandringen hier-

ren afkeer op tegen dezulken, welken zy te vooren meest was toegedaan. *Account of the Conduct of the Dutches of Marlborough*, p. 177 &c. De Schryver van een Fransch Stukje, onder den tytel van *Esſay ſur les Grands Evenemens par les petites Cauſes*) verhaalt, dat de Hertogin, het verlies der gunſte van de Koningin bemerkende, in plaatze van te trachten, om dezelve door inſchikkelykheid weder te winnen, alle gelegenheden waarnam, om der nieuwe gunſtelinge en der Koninginne ſpyt te veroorzaaken. *Part. I.* p. 216. De Hertogin ſchynt eene Vrouw geweest te zyn, van te veel moeds en oprechtheids, om de gunst van *Anna* door vleiery te winnen of te behouden."

(*) „ De Hollanders hadden niet hun best gedaan om den Vredehandel te doen afbreeken, maar wilden alleenlyk, dat men niet dan met gemeen overleg zoude handelen. De Engelſchen gaven voor het zelfde te begeeren, maar hielden hun woord zo ſlecht, dat zy, meer dan vyf maanden lang, heimelyk met Frankryk handelden, zonder den overigen Bondgenooten ergens kennis van te geeven. Zie WAGENAAR ter aangeh. plaatze, en bl. 416 enz."

(†) „ Men konde de Gezanten van *Philippus* op de byeenkomst niet toelaaten, zonder hem te erkennen in de aangemaatigde hoedanigheden van Koning van Spanje, (gelyk de Graaf van

hiervan vond de Fransche buitengewoon Afgevaardigde een merkelyken tegenstand, vooral van de zyde des Spaanschen Staatsdienaars; wiens denkwyze in dit geval overeenkwam met den moed des Konings, het onverschrokken character der Koninginne, en den aart des Spaanschen Volks. Men kwam hierdoor zelfs wel eens tot scherpe woordwisselingen: maar de noodzaaklykheid van den Vrede, en 't onvermogen, om, buiten de hulp van Frankryk, den Oorlog uit te houden, bragt het Spaansche Hof in eene onvermydelyke afhanglykheid, en noodzaakte het, om zo te spreeken, Frankryk hier in ten wille te zyn. De Bondgenooten stonden aan op hunne weigering; en *Lodewyk* vorderde een Volmagt, die uitgestrekt genoeg was, om, in den naam van *Philippus*, alle noodzaaklyke afstanden te doen, met uitzonderinge, evenwel van Spanje en de Indiën. „ Het verbaaze," (schreef die Vorst, by deeze gelegenheid, onder anderen aan den Heere van *Bonnac*, den 22 December,) „ hem [te weeten *Philippus*] niet, dat hy in den Brieve, „ van welken ik U het Afschrift zende," (deeze Brief was geschreven door BOLINGBROKE, op verzoek der Algemeene Staaten,) „ de uitdrukking ziet van den *Her-* „ *tog van Anjou*; en der *gewezen Keurvorsten van Keulen en* „ *van Beieren*. Deeze zyn de laatste uitwerkzels der „ boersheid en der wanhoope van de Hollandsche party, „ die hardnekkig het voortzetten van den Oorlog bleef „ vorderen (*). Zy zal welhaast van styl veranderen, „ ge-

van *Bonnac* den Koning duidelyk onder 't oog bragt.) en dit begeerde men niet te doen, voor dat men gezien had, hoe de Vredeshandel zoude afloopen, schoon reeds in deezen tyd, ook hier te Lande, niet weinigen van gevoelen waren, dat men *Philippus* Spanje en de Indiën moest laaten behouden, zo, om dat zy tot de verovering dier Landen geene kans zagen, zedert den Veldslag by Villa-viciosa, als, dewyl *Carel*, door den dood van zynen broeder *Josephus*, bezitter geworden was van de geheele Oostenrykfche Heerschappye, en denzelven ook eerlang in de Keizerlyke waardigheid opvolgde. WAGENAAR XVII Deel, bl. 399. Ook weigerde men de Gezanten der Keurvorsten van Beieren en Keulen te ontvangen, die beiden in den Ryksban waren. *Ald.* bl. 424. 428."

(*) De beschaafde *Lodewyk de* XIV had eveneens gehandeld omtrent *Willem den* III, welken hy, niet voor het sluiten van den Rys-

„ gelyk zy tegenswoordig reeds genoodzaakt is te veran-
„ deren van gedrag." Weinige dagen, na het ontvangen van deezen Brief, gelukte het den Markgraaf van *Bonnac* de begeerde Volmagt voor zynen Vorst te verkrygen. Zelfs deed de Graaf van *Bergeik* gewilliglyk wat men van hem begeerde; zich vleiende, daar hy vervolgens een der Gevolmagtigden zou zyn, dat hy als dan, wanneer de Spaansche Gevolmagtigden op de Byeenkomst te Utrecht zouden toegelaaten worden, wel stoffe zou vinden, ter oefeninge van zyn Staatkundig beleid. Alles dus geschikt zynde, zo volgde eerlang die staatlyke Byeenkomst zelve, welker eerste zitting gehouden werd, op den 29sten van Louwmaand des jaars 1712; waarop eindelyk, na veelvuldige onderhandelingen, de Vrede, tusschen Frankryk en Engeland, benevens Savoije, Portugal, Pruissen en de Staaten, op derzelver tekening, den twaalfden April des volgenden jaars, den Volke te Utrecht openlyk aangekondigd werd. Doch van dit laatste behelzen de Gedenkschriften, in deezen door den Heer Abt *Millot* gebruikt, niets, vermids ze zig niet verder uitstrekken, dan tot het jaar 1711. Ter dier oorzaake verwyst hy den Leezer verder, nopens dit Stuk, wel inzonderheid, tot de *Gedenkschriften van Torci*, en meldt desaangaande alleenlyk het volgende.

„ In deeze laastgenoemde *Gedenkschriften* ziet men, hoe
„ veel toegeevendheid de Engelsche Staatsdienaars, hoe
„ groote begeerte zy ook mochten hebben om den
„ Vrede te sluiten, gebruikten omtrent hunne Bondge-
„ nooten, en vooral hoe veele inschikkelykheid jegens
„ de gevoelens van een trots en onstuimig Volk, dat de
„ Staatsdienaars zyner Koningen straft over de verrich-
„ tin-

Ryswykschen Vrede erkende als Koning van Engeland, en tot dien tyd toe geenen hoogeren titel gaf dan dien van *Prins van Oranje*, schoon *Willem* zekerlyk een veel gegronder recht, de verkiezing, naamlyk, van een vry Volk, dat zynen dwingeland verdreven had, of door denzelven verlaten was, had op den Engelschen throon, dan *Philippus* op den Spaanschen; daar 't Huis van Oostenryk eenen wettigen eisch had op de Spaansche Nalaatenschap. En zo lang Engeland en Holland *Philippus* niet erkenden als Koning van Spanje, konden zy hem geenen anderen titel geeven dan dien van *Hertog van Anjou*. —— Dat ook de Hollanders van geenen eerlyken Vrede niet afkeerig waren is boven aangemerkt.
Maar

„ tingen, welke het veroordeelt (*). Men ziet in dat „ Werk, hoe de dood des tweeden Dauphins, gevolgd „ van die van deszelfs oudſten zoon, deed vreezen, dat „ de beide Kroonen op één Hoofd vereenigd zouden „ worden; den plechtigen afſtand, welken men vorder- „ de van *Philippus* V, om deeze ongerustheid te verdry- „ ven; en de ſtandvastigheid, met welke hy zyn ver- „ woest Ryk verkoos boven de vleiende hoop van wel- „ haast Frankryk, en een gedeelte van Italie, te bezit- „ ten (†). Men ziet daar den hoogmoed der Hollande- „ ren gefnuikt door den Maarſchalk van *Villars*, en den „ Prins *Eugenius*, na zoo veele overwinningen, op zy- „ ne beurt geſlagen. De Vrede werd getekend in het „ jaar

Maar zy wilden, dat men de Wapenen niet nederleide, zonder van zulken Vrede verzekerd te zyn."

(*) Men weet bykans niet, hoe men deeze woorden van den Schryver moet opneemen. Meent hy ze ernstig, of ſpot hy? Te recht noemt hy de Engelſchen een *trotsch* en *onſtuimig* Volk. Onze Nederlanders hebben, zo wel als verſcheiden andere Volken, daarvan niet dan te veel ondervinding. Maar met hoe groote trouwhartigheid deeze onze *goede* en *getrouwe Bondgenooten*, by de Utrechtſche Vredehandeling, waakten voor de belangen van den Staat, hoe vriendlyk en gemeenzaam zy met de Nederlandſche Staatsdienaars omgingen, met hoe groote openhartigheid zy denzelven van alles kennis gaven, en met welk eene belangloosheid zy de grootſte voordeelen voor ons bedongen, kan men leezen by *Wagenaar*, by Engelſche Schryvers zelven, als *Tindal*, *Burnet* en het *Raport van het geheime Committee*, aangeſteld onder de Regeeringe van Koning *George den* I. Ondertusſchen moet men aanmerken, dat men dit alles meer te wyten had aan de Staatsdienaaren, dan aan het Volk, waaronder veelen verre waren van dit gedrag goed te keuren."

(†) „ Billyk mag men twyffelen, of *Philippus* alle hoop op der Franſche Kroon opgaf, wanneer men in aanmerking neemt, dat *Torci* zelf aan de Engelſche Staatsdienaaren, met ronde woorden, en in de ſterkſte uitdrukkingen, verklaarde, dat het recht van *Philippus* op de Franſche Kroon, door geenen afſtand, konde weggenomen of verloren worden. Zie WAGENAAR *Vad. Hist.* XVII Deel, bl. 472, en breeder TINDAL *Contin.* Vol. V. p. 514 enz. En dat *Philippus* naderhand dien afſtand van weinig kracht oordeelde, blykt genoeg uit zyn gehouden gedrag, geduurende de minderjaarigheid van Koning *Lodewyk den* XV. Zie WAGENAAR XVIII Deel, bl. 163 enz.

„ jaar 1713. *Lodewyk* XIV behield den Elfas, welken hy
„ had aangeboden af te ftaan; *Philippus* bleef in de be-
„ zittinge van Spanje en de Indiën; en Keizer *Carel de*
„ *VI* wilde den Oorlog voortzetten, en verloor groo-
„ te voordeelen, welke hy getrokken zou hebben van
„ eenen Vrede ter rechter tyd gefloten."

Voorts ftaat ons, nopens dit Vierde Deel nog te melden, dat het zelve, buiten eene menigte van berigten raakende deeze en geene byzondere voorvallen, die geduurende dat tydperk, zo in het Geestlyke als Waereldlyke, opmerking vorderen, ons een verflag geeft van eenige eigenhandige Gefchriften van Koning *Lodewyk* XIV; die de Hertog van *Noailles* uit het vuur gered heeft. „ Op eenen avond, naamlyk, in het jaar 1714,
„ zond de Koning den Hertog in zyn geheim vertrek,
„ om daar papieren te zoeken, die met des Konings
„ eigen hand gefchreven waren, en welke hy wilde
„ in het vuur werpen. Hy verbrandde 'er terftond
„ verfcheiden van, die betrekking hadden tot den goe-
„ den naam van fommige perfoonen; hy ftond gereed
„ om al het overige te verbranden; Aantekeningen,
„ Berichten, Brokken van zyn opftel, betreffende den
„ Oorlog of de Staatkunde: de Hertog van *Noailles*
„ bad hem ernstiglyk, dat de Koning ze hem wilde
„ geeven, en hy verwierf deeze gunst. Hy heeft,
„ in het jaar 1749, de oorfpronglyke Schriften ter
„ bewaaringe nedergelegd in des Konings Boekery."
——— De Heer Abt *Millot* meldt ons derzelver algemeenen inhoud, en deelt 'er te gelyk nog eenige byzondere aantekeningen uit mede, die 's Vorften character ter eere ftrekken.

Kort

Kort Verhaal van eenige zeldzaame en weetenswaardige Byzonderheden, alomme zo zeer niet te vinden, en mede voorgevallen by de roemrugtige en zeer merkwaardige Inneeminge van 's Hertogenbosch en Wezel: gepaard met een beknopt aaneengeschakeld Geschiedverhaal van die beide zonderlinge Gebeurtenissen: wel eer in 't Jaar 1629 *zo kort op, en na den anderen voorgevallen; en nu op verzoek uitgegeeven, by galegenheid van des Auteurs plegtige Redenvoering, gedaan den* 16 *September* 1779, *ter gedagtenis van 't derde Jubile der verovering deezer Hoofdstad, als mede strekkende tot een vermeerderd Aanhangzel, van zyne reeds voor* 21 *Jaaren gedaane, en nu ook mede wederom van nieuws uitgegeevene, Leerreden over die zelve Materie.* Door JOACHIMUS MOBACHIUS, *Rustend Leeraar te 's Bosch. Te 's Bosch by* J. en H. Palier, 1779, 20 *bladz. in* 4to.

De thans ruim tachtig jaarige Eerw. MOBACHIUS, den 17 Sept. des Jaars 1758 het Jubilé der veroveringe van 's *Hertogenbosch* gevierd hebbende, voelde zich, niettegenstaande zyne bekomene rust, opgewekt om den 17 Sept. des Jaars 1779, het 150 Jaar, en dus het derde Jubilé deezer Gebeurtenisse, andermaal plegtig in 't openbaar te vieren. De Predicatie ter voormaalige gelegenheid gedaan ziet het licht, de laatste heeft hy niet uitgegeeven; maar de eerste thans doen herdrukken, en tot eene bylaage hier van dient het gemelde Verhaal, in den opgegeeven tytel, breed genoeg omschreeven. Het kan dienen tot einden door zyn Eerwaarde zelve in 't voorberigt gemeld. „ Om die geenen die hier of elders, myne voorheen gedrukte Leerrede reeds van over lange mogten bezitten, en dus geene lust hebben, die van nieuws zich eigen te maaken, niet verstéeken te laaten blyven van zo veele nieuwe en merkwaardige byvoegzels, in de voorige niet te vinden of flegts maar met een woord toen aangehaald, zo is men te raade geworden, om, ten dienste van dezulken, deeze merkwaardige *byvoegzels*, nevens een omstandiger *Geschiedkundig verhaal* van het onverwagt en zo merkwaardig *inneemen* van *Wezel*, met een *apart Titulblad*, ook afzonderling voor hun, die meerdere kosten willen menageeren, uit te geeven, als welken zulks dan van zelfs ligtlyk agter de voorige gedrukte Leerreden kunnen laaten innaaijen: terwyl het zelfs ook anderen, dien het niet convenieert, dezelve *tweede uitgave* dus vermeerderd te koopen, en egter ter gelegenheid van dit *derde Jubilé*, door my gevierd, begeerig geworden zyn, om ten minsten iets merkwaardigs aangaande de verovering van 's *Bosch* en *Wezel*, ter gedagtenis, ook zelfs van hunne *Kinderen* en *Kindskinderen*, in eigendom te bezitten, voor een kleintje, konnen dit afzonderlyk Aanhangzel bekomen."

De Spectator der Jeugd, of Mengelingen ter vorming van het Verstand, den Smaak en het Hart. Uit het Hoogduitsch vertaald. I Deel. Te Amst. by J. van Gulik, 1779. *Behalven de Voorreden 259 bl. in 8vo.*

Een Spectatoriaal Werkje, waar van het plan des *Hoogduitschen Schryvers* veel goeds belooft. Het 's voornaamlyk, schoon het jeugdig deel der beminnelyke Sexe niet geheel vergeeten wordt, voor aankomende Jongelingen geschikt. De *Spectator* levert de vrugten zyner waarneemingen, in veelerlei zaaken, op, ook die tot het geleerde onderwys behooren. Hy bedient zich van de Geschiedkunde, en mengt 'er leevensregelen onder, ontleend van de deugdzaamste Menschen van hen, die 's Menschen hart, en de verschillende betrekkingen in het leeven, grondig kennen, en gestaafd door eigene bevindingen en waarneemingen: hy doet waarschuwingen en vermaaningen ten opzigte van de gevaaren en klippen des leevens, waar voor de Jeugd, voor welke deeze bladen bestemd zyn, zich welhaast zal blootgesteld vinden: hy deelt dikwyls nutte anecdoten, kleine bemerkingen, gezamelde Brieven van jonge lieden mede, die weezenlyke origineelen, en geene verdichtzelen zyn: hy zoekt den smaak te verwekken in het zinnelyk schoone en het zedelyk goede, door het ontleden van beproefde meesterstukken. Hy schryft niet voor Kinderen, wier zielsvermogens nog zeer zwak zyn, maar voor de rypere Jeugd, die, eenigzins bygestaan door anderen, zelve reeds haare verdere vordering kan uitwerken.

By de *Nederduitsche Vertaaling* heeft men eenige stukken geheel, en andere voor een gedeelte, overgeslagen: als te byzonder betrekkelyk tot *Duitschland:* en de Boekverkooper verzoekt „ dat, zo iemand, kundig in het stuk der Opvoeding, den *Spectator der Jeugd*, met origeneele of andere, tot deeze Landen byzonder betrekkelyke, opstellen gelieft te verryken, men dezelve aan hem zende: welke hy belooft, indien zy met de oogmerken en het plan van dit Werkje overeenkomen, in de volgende Deelen te plaatzen, en de moeite naar behooren te vergoeden."

Het tegenwoordig eerste Deeltje bevat XXV. Stukjes van zeer onderscheiden aart, beantwoordende aan den Tytel van *Mengelingen*: die op verre na alle niet op denzelfden prys te schatten zyn; en geen wonder, 'er „ komen Opstellen in voor van jonge Leerlingen, die zy onder het oog van hunne Leermeesters en door deeze aangevoerd, of anders ook wel geheel door eigen kragten, gemaakt hebben;" die, „ gelyk de *Hoogduitsche Voorredenaar* te regt aanmerkt," in geenen deele moeten beschouwd worden als voorbeelden ter navolging: maar als zodanige, welke kunnen dienen om anderen op te wekken. „ Myn Neef," dus luidt een *Familie-Verhaal*, hier de XVI plaats bekleedende, „ Myn Neef, een jonge,

ons

onbedorven zoon der natuur, zond my voor eenigen tyd het volgende aandoenlyke verhaal. Waarom zou ik 'er iets in veranderen? Hier is het, waardste P.

„ Myn Vader word door zyn beroep dikwils geleid naar de nederige hutten der armoede, en somwylen verhaalt hy ons tooneelen uit dezelve, die een steen zouden kunnen beweegen, en die ons allen in traanen doen uitbarsten. Veelmaals kunnen wy niet bezeffen, dat in het midden van zo veele ryke en vermogende lieden nog zo veelen woonen, die onder elende zuchten. Maar wie genaakt hunne hutten? En zy hebben veelmaals niemand, dien zy zouden kunnen zenden, zegt Vader.

„ Eens vond hy de Weduwe van een Soldaat, op een elendig stroobed, met den dood worstelen. Op haare zyde lag een klein meisje, dat met de slappe nederhangende hand zyne zieltoogende moeder streelde. Wanneer myn Vader in de kamer trad, liet het de hand der moeder vallen, lachte hem zoetjes toe, stak de handjes naar hem uit, en, toen hy zeide, wil je by my komen Kind? kroop het naar hem toe. Terstond nam hy het Kind in zyn huis, bragt het op, en liet het onderwyzen, want hy dacht om de woorden van JESUS. „ Zo wie zodanig kind ontfangt in mynen naam, „ die ontvangt my." En nu dient hem het meisje en bemint hem, gelyk een Kind zynen Vader bemint. Wanneer hem het meisje dank zegt, dat zy zeer dikwils, en zelfs met traanen, doet, dan is hy gewoon te zeggen: GOD beval u immers zo liefderyk aan myne bescherming en zorge, wie zou iets van dien aart kunnen weigeren? En dan zegt hy tegen ons. Doet wel Kinderen! GOD vergeld ons zulks met gantsch byzondere zeer groote vreugde, en de gedachten, iets van dien aart gedaan te hebben, veroorzaakt voornaamlyk dan een groot vermaak, wanneer men reeds met den eenen voet in het graf gaat, gelyk ik, myne lieve Kinderen. Als dan, waarde Oom, schreijen wy allen, en zyn niet in staat iets, ook niet het minste, te antwoorden".

De Fransche Spion te Londen. Eerste Stuk. In 's Gravenhage, by H. H. van Drecht.

Deeze *Fransche Spion* te *Londen*, die zyne Leezers, op eene vreemde wyze, de geheele wereld rondvoert, verklaart: „ Ik was van voorneemens aan het hoofd myner bespiegelingen, eene regel *Hebreeuws*, *Grieksch* of *Latyn* te plaatzen, het geen haar een grooten naam zou gegeeven hebben: dewyl 'er niets is, dat meer gezag aan een tydschrift geeft, dan die bewyzen van geleerdheid. De Leezer blyft nooit in gebreke van een werk levendig te vinden, wanneer de Schryver de spraak der dooden gebruikt. Maar ik heb bevonden, dat de waanwyzen van deeze eeuw HOMERUS, HESIODUS, PLATO, JUVENALIS, en anderen reeds

 in

in duizend ſtukjes gekorven hebben, om 'er hunne boeken mede te verſieren, en dat die plaatzen tegenwoordig niet dan opgewarmde kost zyn, in de Letterkunde; daarenboven heb ik gedacht, dat een text niet paste dan voor een opſtel of voor een preek; maar de voornaamſte reden die my bepaald heeft om 'er geen gebruik van te maaken, is, om dat de Latynſche Schryvers eens uitgeput zynde, en 'er geen nieuwe voor den dag kunnende brengen, men gezegd zou hebben, dat ik op het end van myn latyn was; het welk de grootſte ſchande is, die men tegenwoordig eenen Geleerden kan aandoen.

„ Evenwel zou ik niet gaarne zien, dat men dagt, dat dit eene uitvlugt is, waar van ik gebruik maak, om myne onkunde te bedekken, en dat ik nooit gemeenſchap gehad heb met de groote geesten, die voor twee duizend Jaaren leefden. Om het gemeen van myne *Latiniteit* te overtuigen, zal ik hier eene ry latynſche ſpreuken plaatzen, met de vertaaling daar onder, op dat de Bisſchoppen en Dames van rang het zelve zouden verſtaan kunnen. Ik zal meer doen; ik zal zeggen tot welk een einde ik dezelve zou gebruikt hebben, indien ik ze tot een Zinſpreuk voor myne Redenvoeringen verkoozen hadt:" —— Dit doet de Schryver, en vult 'er eenige bladzyden mede.

Doch, niettegenſtaande deeze betuiging van geen Spreuk of *Motto* te gebruiken, vinden wy op den Tytel de bekende plaats uit HORATIUS.

Quid verum atque decens curo et rogo et omnis
In hoc ſum.

't Ware te wenſchen, dat hy, deeze altoos in 't oog gehouden hadt; het *verum* en *decens* of het *waare* en *betaamelyke* ontbreeken, daar zy, volgens dit woord van HORATIUS, het hoofdbedoelde in alles moesten weezen, niet zelden.

Wy zullen ons niet ophouden met 'er ſtaaltjes van te leveren, zy zouden onze *Letteroefeningen* ontcieren. Alleen willen wy nog, eer wy dit ſtuk ter zyde leggen, met de eigen woorden des *Spions* opgeeven, wat de Leezers van hem te wagten hebben, en hier uit mogen zy zelve beoordeelen hoe het zeggen van HORATIUS met dit Werk ſtrooke.

„ Een *Franſche Spion te Londen* onderſtelt een maaker van Lasterſchriften, een' ſtookebrand, een letterkundigen moordenaar, welke, den ſlag toebrengende, de hand wegtrekt.

„ Voormy ik verklaar al hier, dat ik geene zottigheden aan de lieden zeggen zal, veel min aan de Grooten; het is my niet onbekend, dat 'er in die hooge ſtreek van de waereld zeer gekke menſchen zyn; maar zy zyn boven de berisping: alle pylen die men op hen afſchiet worden ſtomp; 't geen men zegt verliest zyne kragt en kan hen niet bereiken.

„ Myne

„ Myne waarneemingen zullen niet dan de openbaare ondeugden en de algemeene staatkundige en zedelyke gebreken aantasten. Ik bezit genoeg letterkundige zwetsery, om eenen byzonderen vyand te verachten; ik zal niet dan tegen gantsche Legers stryden; dit is een bewys van myne bespiedkunde.

„ Wat de onderwerpen betreft, ik zal dezelve verwisselen. Een Schryver, die een tydschrift in het licht geeft, moet doen als een Groote, die open tafel houdt, welks Spyzen met den verschillenden smaak van zyne gasten moeten overeenstemmen.

„ Om my naar de verscheidenheid der smaaken van myne Leezers te schikken, ziet hier hoe myne letterkundige tafel bediend zyn zal.

Ik zal eene Soep geeven voor alle *Janpotages*, die my de eer zullen aandoen, om aan myne tafel te eeten; een groot stuk *gebraade rundvleesch*, geschikt voor de *Engelschen*, die geene goede maaltyd in de letterkunde zouden doen kunnen, zonder de *roastbeef*; een *groot stuk*, zwaar om te verteeren, over de belangens der Vorsten, voor de geenen, die een sterke en heete maag hebben in de staatkunde; *hoenders* voor de zwakke gestellen en de geestige werken, die niets dan wit vleesch verteeren kunnen; *ragouts* voor de fransche Leezers, die voor eene saus zyn, daar Caneel, Nagelen en Nootemuskaat inkomt; opgejaagde *room*, voor de geenen, die zich met niet anders dan het leezen van beuzelachtige en ydele blauwboekjes ophouden; en op het einde van de maaltyd, op het desert, *kleine aangenaame vertellingtjes*, voor hen die zich op de fraaije letterkunde toeleggen."

Alle deeze Spyzen moeten onze *Nederlandsche Leezers* niet zeer gemond hebben, althans wy zien op den Tytel, dat deeze eerste aanrigting in de Jaare 1778 is opgeschoteld; en, voor zo verre wy weeten, is 'er nog geen tweede gevolgd. Ook zullen zy onze Leezers niet uitgenoodigd hebben om van dit eerste meer te proeven.

Hekelende Verhaalen. Naar het Hoogduitsch van den Baron .... WETZEL, *Kamerheer van haare Russisch Keizerlyke Majesteit. Iste Deel. Te Amst. by* A. E. Munnikhuizen, 1779. *in 8vo* 195 *bl.*

'T Is eene gegronde aanmerking van zeker *Fransch Schryver* „ De „ vroegste Wysgeeren verwierven grooten roem, met de „ Menschen, de beginzels der Deugd, en de betragting van hunnen Pligt, te leeren. Maar welhaast heeft men, om zich te onderscheiden, deeze lessen te gemeen geworden zynde, een „ tegen overgestelden weg ingeslaagen. Dit is de oorzaak der „ ongerymde Stelsels, *enz.*" Wy mogen, in zekeren zin, dit zeggen op de Hekelende Schriften, toepassen. Het Hekelschrift heeft,

heeft, in vroegeren tyde, gediend om de verstandloosheid en verkeerdheden der Menschen in een bespotlyk licht voor te stellen, al jokkende Waarheid en Deugd in te scherpen; oude, nieuwere en hedendaagsche Schryvers zyn hier in ook gelukkig geslaagd; doch men vindt 'er, die de Hekelpen opvatten, en, in stede van de schynvertooninge van Verstand, Deugd en Godsvrugt door te stryken, en naar verdiensten te gispen, Waarheid en Deugd hoonen, en door die schande eere meenen in te leggen.

Deeze bedenkingen rolden ons ter penne uit zo als wy de *Hekelende Verhaalen*; *Silvaans Bibliotheek* of *Geleerde Avontuuren*; *De Twist over het Gnaseg-chub*, *eene Geschiedenis uit een ander Waerelddeel*; *de Opvoeding der Moahi*, geleezen hadden. Geestigheid daar aan te ontzeggen zou deeze *Verhaalen* te kort doen. Maar jammer dat men geestigst meent te weezen als men gebeurtenissen der Heilige Bladeren in een bespotlyk licht plaatst. Van verwarring der denkbeelden handelende, legt de Baron een zyner spreekeren deeze woorden in den mond. „Zou myn verstand niet verleegen staan daar ik die woorden hoor? Dezelve wemelen in het zelve rond gelyk rotten en muizen, of gelyk de reine en onreine Gedierten in den doek, die uit den hemel voor de voeten van den heiligen Apostel nedergelaaten werd."

Wy zullen het by dit eene staaltje maar laaten, alzo wy het nodig nog nuttig vinden, meer van dien aart op te geeven. Genoeg zal het zyn de Gronden van Zedeleer van zynen *Waarheidspreeker* hier nog te laaten volgen; om 'er het verderflyke van te ontdekken. „Ieder Mensch ontfangt van de natuur zekeren bepaalden grond tot den aanleg van zyn karakter: zyn lichaamlyk gestel werkt veele jaaren lang op zynen geest, eer hem door het onderwys eenige denkbeelden en grondstellingen kunnen ingeprent worden; geduurende all' dien tyd word niet alleen de hoedanigheid en de graad zyner heerschende driften bepaald; maar hy wordt ook ondertusschen voorbereid, om zekere soort van indrukzelen ligter dan anderen aan te neemen. In deezen toestand treft hem het onderwys van zyne Leermeesters, van zyne Boeken, en van den ommegang met andere menschen; door alle deeze drie kanaalen vloeien hem eene menigte van denkbeelden toe, van welke echter geene andere byblyven, dan die met de schikking overeenkomen, welke het lichaam aan den geest reeds gegeeven heeft". ——— „Onze begrippen van goed en kwaad, van 't geen begeerenswaardig of verwerpelyk is, groeijen allengskens uit die ry van indrukzelen, welke het lichaam en de uitwendige toevallen op ons gemaakt hebben, diensvolgens, in den grond genomen, uit onze neigingen: en waarin bestaat het zedelyke anders dan in de begrippen van 't geen wy vlieden, en 't geen wy begeeren moeten? ——— Verder; niet alleen hangen deeze tydelyke grondstellingen van den

„ by-

„ byzonderen natuurlyken aanleg der menschen af; maar ook hun
„ uiterlyke staat verandert dezelve noodzaaklyk. —— De eene
„ staat veroorlooft zekere deugden niet, welke de andere nood-
„ zaaklyk vereischt; men vergelyke de lessen, die de Graaf van
„ CHESTERFIELD in zyne Brieven aan den Jongen STANHO-
„ HOPE geeft, met het onderwys, dat ieder braave en eerlyke
„ Vader aan zynen Zoon, die voor de groote Waereld niet be-
„ stemd is, behoord te geeven; de eerste beveelt zyn' Zoon ei-
„ gentlyk niets anders dan de fynste bedriegeryen, de fynste konst
„ van liegen: de andere zoude den zynen tot het tegenovergestel-
„ de, als ongeveinsdheid, opregtheid en veele andere soortgelyke
„ deugden aanmaanen. Beiden hebben zy gelyk. ——— Gy hee-
„ ren *Moralisten* begint van agteren af aan; gy stoffeert eene pop
„ met alle moogelyke deugden, die gy maar ergens vinden kunt;
„ stelt die dan ten toon, en roept: Aan deeze moet men gelyk
„ zyn! Waar toe dient het toch? —— Op dat menschen van een'
„ goeden inborst naar een doel zullen loopen, waar toe hen de
„ adem ontbreekt, en zichzelven angstig kwellen, wanneer zy
„ merken, dat zy dat doeleinde nimmermeer bereiken kunnen; of
„ op dat anderen in 't geheel niet in de loopbaan der deugd tree-
„ den: om dat men den gantschen weg zo hobbelig maakt, en met
„ zulke scherpe doornen bestrooit. Gy hebt al te zamen iets ro-
„ manesk....

„ Myns bedunkens is de aangenaamste en vrolykste zedeleer ze-
„ kerlyk de beste, de strengste en droefgeestigste, in tegendeel,
„ de slegtste, die, gelyk nog onlangs iemand van eene goede ze-
„ deleer vereischte, alleen bittere en wrange geneesmiddelen
„ voorschryft. ——— Wat my aangaat, ik wil gaarne voor eene
„ dergelyke kuur bedanken. —— Ik kan my ook met geene mo-
„ gelykheid verbeelden, dat HY, die aan het geringste Insect eene
„ volmaakte gelukzaligheid geschonken heeft, den Mensch alleen
„ op deeze planeet zoude geplaatst hebben, om aldaar met vree-
„ zen en beeven, zonder ophouden, aan zichzelven te beitelen
„ en te schaaven, en zich geduurig te ontrusten: om dat hy geen
„ allervolmaaktst standbeeld uit zichzelven vervaardigen kan. Thans
„ volgt ieder Sterveling, in spyt van alle zedelessen, den weg
„ langs welken de natuur en het noodlot hem geleiden, en indien
„ deeze, gelyk tot nog toe geschied is, een ieder van ons op ver-
„ schillende wegen brengen, zo is het niet te denken dat de al-
„ vermogende stem van een *Moralist* ons al te zamen op een'
„ algemeenen weg zal kunnen lokken, enz.

In den *Twist over het Gnaseg-chub* maakt de Schryver eene aanmerking: „ Al wie de geschiedenis der Christen kerk met aan-
„ dagt bestudeerd heeft, zal zeer ligt begrypen kunnen hoe het
„ daar mede gelegen was". Wy willen wel bekennen, dezelve niet genoeg bestudeerd te hebben, om alles, wat in deeze *Geschiedenis uit een ander Wereldddeel* voorkomt, toe te passen; doch ge-

genoeg om eenige vuile schimpende trekken klaar te bemerken.

De *Opvoeding der Moahi* schertst niet onaartig met eenige Stelzels der Opvoeding, schoon dikwyls in uiterften loopende, doog geen der Stelzelschryveren in dit ftuk bedoeld; en wie de evengemelde gronden der Zedeleere zich herinnert, zal van het Zedelyke dier Opvoeding geen verheevene begrippen kunnen koesteren.

Moeten 'er meer ftukjes van komen, wy wenfchen ze pryswaardiger te vinden.

Galante Dichtluimen. Dat zelfs de Scherts der malfche Wellust vry van Vuigheid en Bordeeltaal zy. 1780. 80 *bladz. in 8vo.*

De beteekenis van het woord *galant* is ongetwyfeld zeer ruim in het dagelyks gebruik, en men past het op zo verfchillende zaken toe, dat 'er nauwlyks een ftandhoudende zin aan te hechten is. Doch zo men in 't werkje, waar van wy by dezen verflag geven, iets *galants* vinden wil, het is in den zin van ongebondenheid, en onbefchaamdheid, dat men 't woord hier moet opvatten. Want hoe zeer de Schryver zich in zyne Voorrede tegen de vuile Bordeeltaal verklaart, die in foortgelyke ftukjes, als 't zyne, gewonelyk heerscht; hoe zeer wy wel willen toeftaan, dat hy dezelve vermyd hebbe; de inbeelding wordt door zyne Dichtluimen niet minder bezoedeld, dan door de vaerzen van eenen GRECOURT en anderen, die hy deswegens berispt. Of zyn vuile denkbeelden min verachtlyk, dan losfe uitdrukkingen? Bezwalken zy de inbeelding, bederven zy 't hart, en kwetzen zy de goede zeden, min dan de onbefchaafdheid der woorden?

Intusfchen, 't is niet zeer te vrezen, dat iemand, die eenigen fmaak heeft, door de Galanterie van dit werkje bedorven zal worden. Wy ten minfte hebben, niet zonder walging, dit ellendig zamenraapfel van fprookjes en puntdichtjes, kunnen doorlezen. Niet flechts uit hoofde van de algemeene bedoeling, die niets anders is, dan, door 't opwarmen van afgefleten fchertferyën, het Huuwlyk befpotlyk en haatlyk, en de fchone kunne verachtlyk te maken; maar ook uit oirzake van de erbarmelyke vinding der weinige oirfpronklyke ftukjes, (de meesten, Navolgingen van bekende Schryveren zynde,) die 'er in gevonden worden, zo wel als van de ftyfheid en flordigheid der vaersmaat, die alle kundige ooren beleedigen moet, en 't geestige, dat nog in fommigen der vertaalde ftukjes mocht fchuilen, geheel en al wegneemt door eene gezochtheid van woorden, die er onbeftaanbaar mêe is. Doch ook deeze geestigheid koomt ten meesten deele op laffe zo wel als zedenloze boert uit. Een der Franfche ftukjes, hier nagevolgd, en de JONGE GELIEVEN betyteld, willen wy daar echter van uitgezon-

vonderd hebbe. Dit ſtukje is in het oirſpronglyk teder, natuurlyk, gevoelig, en lieflyk geſchreven, en ademt een eerbaren liefdegloed, zo wel als hoogachting voor de beminlyke wederhelft van het menschlyk geſlacht. Het past dus zonderling in een Bondeltje als dit! —— Doch dit ſtukje is ook reeds in het Nederduitsch overgebracht, en door de kunſtige Navolging van den Hr. *Jan Aukes Bakker* (*), by lieden van ſmaak, bekend geworden. En wie het in de Proeven van Dichtlievende Mengelingen van dien Dichter gelezen heeft, zal weinig lust hebben om deze kreupele Overzetting te leren kennen.

JULIE BENSON, ou l'innocence opprimée. Traduite de l'Anglois. A. Paris chez *Merigot* le Jeune, & a Rotterdam chez *Bennet & Hake* 1780. In octavo 466 pp.

Julie, by uitneemendheid begaafd met natuurlyke en verkreegen vermogens, zo agtenswaardig van wegens haar Verſtand en Verbuft, als uit hoofde van haar zedelyk character, is hier telkens, wanneer ze haar gelukſtaat als voor oogen ziet, of zig daadlyk in gelukkige omſtandigheden bevindt, bloot geſteld aan rampen; die haar leeven uit eene geſtadige wisſeling van geluk en rampen, in een hoogen trap, doen beſtaan. Ten toppunt van bittere tegenheden ſneuvelt zy zelfs ten laatſte, door de hand van haaren Egtgenoot, (na dat hy zelf door zyn verraaderlyke party doodlyk gekwetst was,) die haar zo teder liefde als hy van haar bemind werd, in eene woede van jaloezy, welke men zynen geest had weeten in te drukken, en die men, op de bedriegelykſte wyze, bykans onvermydelyk, in de hevigſte werkzaamheid bragt. —— Alle deeze onheilen, door haaren ganſchen leevensloop, worden veroorzaakt, door eene minnenydige Italiaanſche Courtiſane; die, het verlies van haaren zogenaamden Minnaar, zints deszelfs openbaaren Minnehandel met *Julie*, op beiden zoekt te wreeken; en daarin, vooral met betrekking tot *Julie*, kragtdaadig onderſteund wordt, door een beestagtigen Engelſchen Baronnet, die bekwaam is, om alles aan zyne vuile lusten op te offeren. ——— Zy ſlaagen eindelyk, als boven aangeduid is, met beider dood, in 't heilloos opzet der Courtiſane om zig te wreeken; doch zonder dat de Baronnet zyn verfoeilyk oogmerk bereikt; en niet zonder dat *Julie*, na het ſpoedig agterhaalen en gevangenneemen van die afſchuwelyke wangedrogten, nog tyd en gelegenheid heeft, om haar Gemaal, op de ontegenzeglykſte wyze, van haare zuivere onſchuld te overtuigen: waarop zy in bedaardheid den geest geeft, en hy met eene ſterk bewoogen geestgeſteltenis het leeven eindigt.

Het gantſche beloop dier Geſchiedenis is, met eene ongedwongen tusſchenvlegting van bykomende gevallen, zeer wel opgeſteld; door eene genoegzaame verſcheidenheid van characters verleevendigd,

(*) Bladz. 13.

digd, en 't geschikte te pas brengen van deeze en geene bedenkingen leerzaamer gemaakt. Wel byzonder dient het, naar het hoofdbedoelde des Opstellers, om ten duidelykste te toonen, het gevaar van ongeregelde driften, en van de gevoeligheid der Vrouwen, als ze, het zy in daad of waan, beledigd zyn. Het welk jonge Lieden inscherpt, om alleszins daartegen op hunne hoede te zyn; en zig, naar de algemeene les, tegen de eerste beginselen van een redeloos of onvoorzigtig gedrag te wapenen.

Het Oog in 't Zeil, in vyftig geestige Vertoogen, door J. C. WEYERMAN. *Geschreeven geduurende zyne detentie op de Voorpoorte van den Hove van Holland. Naar deszelfs eigen Handschrift gedrukt. Te Leyden by* C. van Hoogeveen Junior *en* C. Heyligert, 1780. *Behalven de Voorreden 400 bladz. in quarto.*

Reeds in den Jaare 1768 en 1769, zagen de eerste vyf- en twintig Vertoogen van dit Werk het licht; dan met derzelver uitgave deed één der mededeelhebbende Boekverkoopers afstand van den handel; 't welk de verdere afgifte diestyds verhinderd heeft; tot dat men nu eindelyk beslooten heeft, de overige Copy, met de alvoorens gedrukte Vertoogen, in ééns het licht te doen zien. De Liefhebbers der Schriften van *Weyerman* kunnen nu hiermede hunne verzameling volledig maaken; schoon anders het Werk op zigzelve niet veel betekene, en veelligt het minste van 's Mans Hekelschriften zy. Meerendeels althans is de scherts in deeze Vertoogen of laf of plomp, en dikwerf zo onbebbelyk, dat men den lust tot het verder doorbladeren verlieze. 't Is jammer dat anders groote Geesten, waaronder ook *Weyerman* tot zekeren trap behoorde, tot zulke laagheid in hunne Schriften vervallen kunnen.

Het Noodlot van Amerika, of Samenspraak betreklyk tot den Oorlog. Te Gend, by J. F. v. d. Schueren. *In octavo* 120 *bl.*

Eene Vlaamsche vertaaling van *le Destin de l'Amerique?* een Geschrift dat, gelyk we by deszelfs Fransche afgifte aangeduid hebben (*), veel ophefs maakt, doch in 't weezenlyke weinig ter zaake doet.

(*) Zie boven, *bladz.* 43.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Grondvesting van het Christendom, volgens de opgave van Joden en Heidenen ten bewyze aengevoerd, voor de Waerheid van Jesus Godsdienst, door den Hoogleeraar BULLET, *Deken der Hooge Schoole te Besançon, enz. en naar de Engelsche uitgave van* W. SALISBURY *B. D. in 't Nederduitsch gevolgd. Te Leyden by* L. Herdingh, 1779. *Behalven het voorberigt en den bladwyzer*, 237 *bl. in gr. 8vo.*

Zeer onlangs (*) hebben wy onzen Leezeren aangekondigd de uitmuntende *Brieven tot verdeediging van de voortplanting des Christlyken Godsdiensts*, door R. WATSON; en getoond hoe zy uitsteekend voegden by de bekende Brieven van ROUSTAN: het Werkje, 't welk ons thans ter hand gesteld wordt, zal by 't eerstgemelde eene plaats verdienen: zo om de gelykaartigheid der stoffe, schoon uit een geheel ander oogpunt beschouwd, als om dat 'er mede veele aanmerkingen, tot wederlegging van den Heer GIBBON, tegen wien WATSON zyne Brieven inrigt, in voorkomen.

Wy moeten den oorsprong en toeleg van 't zelve wat nader doen kennen. De grond van dit Werkje is een *Fransch Stukje*, van den Hoogleeraar BULLET, getyteld *Histoire de l'Etablissement du Christianisme, tirée des seuls Auteurs Juifs & Payens, ou l'on trouve une preuve solide de la verité de cette Religion;* zo zeldzaam, dat Dr. LARDNER betuigt, dat hy 'er noch in *Engeland*, noch in *Holland*, noch zelfs ook in *Frankryk*, een eenig exemplaar van had konnen bekomen. De Heer SALISBURY was eindelyk een der drie exemplaaren magtig geworden, welke Mr. THOMAS LIPYEATT van *Besançon* in *Engeland* gebragt hadt, die,

(*) Zie van deeze *Brieven* by de Drukkers deezes, YNTEMA en TIEBOEL, gedrukt: *Alg. Vad. Letteroeff. bl.* 45 van dit Deel.

die, op 't ſterk aanſtaan van eenige zyner vrienden, het ondernam 't zelve in 't *Engelsch* te vertaalen, en met eenige gewigtige byvoegzelen te vermeerderen. Deeze *Engelſche Vertaaling*, waar in veele Aanmerkingen voorkomen, die ter wederlegging dienen van Mr. GIBBONS berigt wegens het *Christendom* en deszelfs eerſte Leeraaren, heeft de *Nederduitſche Uitgeever*, die zo min als de Heer LARDNER, niettegenſtaande alle aangewende poogingen, het oorſpronglyk *Fransch*, tot nog, niet heeft kunnen magtig worden, gebruikt, en meer gedaan dan enkel overzetten: hy volgde dezelve op eene vrye wyze, de vryheid neemende om 't in eene geheel andere orde te plaatzen, van welken handel hy een voldoend berigt geeft. Het Werk heeft 'er by gewonnen: ook voegde hy de *Aanhaalingen* en *Aanmerkingen* van den Heer SALISBURY, door deezen agter aan geplaatst, onder op den voet der bladzyden. Dit brengt te wege, dat, daar de *Uitgeever* ook zyne byzondere Aanmerkingen mededeelt, en Aantekeningen op Aantekeningen maakt, het Stukje daar van als overlaaden ſchynt: een kwaad zeker niet te verhelpen, of de *Nederduitſche Uitgeever*, die niet als *Vertaaler*, maar als *Navolger*, inkomt, moest zien, gelyk hy eene enkele maal doet, meer vryheids in den Text aangemaatigd hebben, 't geen op eenige, ſchoon op alle plaatzen, niet te doen was. Men denke, egter, niet, hier Nooten zonder Text te zullen vinden.

Het Werkje ſtrekt, „ om ieder onzer Landsgenooten, die nog niet betoverd is door het flikkerend dwaallicht, dat hier en daar uit de vernuftige Schriften van den Dichterlyken Afgod dezer Eeuwe ſchittert, noch bedwelmd door den fynderen nevel, die uit de harsſens van ſommige zoo hoog bewonderde Wysgeeren onzer dagen opſtygt, ja elk onbevooroordeeld mensch te doen zien, hoe ten volle de *Christenheid* voldoen kan aan den eisch, met welken het Ongeloof haar wel eens heeft uitgedaagd: om naamlyk de *onbetwistbaare blykbaarheid der Gebeurtenisſen, waarop onze heilige Godsdienst rust, te ſtaaven met getuigenisſen van zulken die geen* CHRISTENEN *waren.*" Een eisch meermaalen van ter zyde of opzettelyk genoeg gedaan, en wel byzonder door een der voornaamſte Godgeleerden in *Engeland*, Dr. LARDNER, in zyn groot en kostbaar Werk *Collection of Testimonies*; doch hier in kleinder begrip gebragt, en voor allen verkrygbaar gemaakt.

„ GOD

„ GOD," (dit is de taal van den Hooggeleerden BULLET,) „ God, die het *Christendom* van allerlei soort van bewys wilde voorzien, heeft het niet ontbloot gelaten van zulke bewyzen, die uit de belydenis van deszelfs vyanden zyn op te maken. Niet dat *Jooden* en *Heidenen* eenig oogmerk hadden, om de gedachtenis van de grondvesting en den aenwasch van Christus Kerk in stand te houden; geenzins —— hun haet liet hun niet toe, een naeuwkeurig en onpartydig bericht te geven van eene Maatschappy, die zy met alle hunne magt zochten uit te roeijen en te vernielen. Maer —— ziet hier de diepte der Godlyke Raedslagen! —— de lasteringen —— de scheldwoorden —— de smaedredenen —— de mishandelingen —— de bevelschriften tot verbanning —— de rechtstreeksche vervolgingen, waartoe deze bitterheid hen vervoerde, toonen ons op wat wyze het Euangelie is uitgebreid; en deze zyn de Gedenkschriften, die 'er voor ons overblyven, om deze Geschiedenis op te geven, volgens het plan, dat wy ons tans hebben voorgesteld.

„ Wy bieden dan hier den Tegenkanteren van het Christendom, het eenige soort van bewys aen, 't welk zy zoo gereed vorderen, en waerdoor zy betuigen, zich te zullen laten overreden. *De belydenis van Persoonen, geheel niet ten voordeele van onzen Godsdienst ingenomen, die, ver van denzelven een goed hart toe te dragen, uit al hun magt arbeiden, om dien te onder te brengen.* De oprechtheid, waer mee wy de tegenwerpingen onzer oude vyanden opgeven, en de ongemeene zorgvuldigheid, die wy gebruiken, om derzelver gevoelens niet te bewimpelen, zullen aen de hedendaegsche vyanden van onzen Godsdienst kunnen doen zien, dat wy 'er niet op uit zyn, om iemand by verrassing te overreden; maer alleen om de WAERHEID in het licht te stellen; —— doen zien, hoe onbillyk het verwyt is, dat zy den *Christenen* zo dikwyls hebben te gemoet gevoerd, als of deze alle hunne oude Schriften hadden vernield, die 'er tegen hun geloof waren opgesteld. Wel verre dat wy zouden vreezen, dat die bekend wierden, brengen wy ze zelve voor den dag; daer ze een allervolkomenst betoog ten onzen voordeele opleveren; —— en teffens zal de welmeenende *Christen* zich geenzins ergeren aen de hier opgegevene lasteringen; maer integendeel der Voorzienigheid dankbaer zyn, en in zyn geloof bevestigd worden, van

wegen de voordeelen, die zich in deeze heiligſchennis voor ons opdoen."

In vier Hoofdafdeelingen wordt het gantſche ſtuk begreepen. —— De I behelst de getuigenisſen der vyanden des *Christendoms*, aangaande de afkomst, de verrigtingen, de leer, de lotgevallen en dood van JESUS, als mede van de leer, de zeden, de natuurlyke onbekwaamheid en geringheid zyner NAVOLGEREN in het uiterlyke. —— De II ſchetst ons den Staat der JOODEN en HEIDENEN: de Afgodery, de Zedekunde, en de vooroordeelen der laatstgemelden: den toeſtand der wereld in 't algemeen, en van het *Roomſche Ryk* in 't byzonder. —— De III levert ons de Geſchiedenis der Voortplanting van het *Euangelie*, tot den dood van JULIANUS. —— De IV behelst gevolgen, uit de gegeevene verhaalen, voor de Godlykheid der *Euangelie Leere.* Hier worden in aanmerking genomen, de uitgeſtrektheid der onderneeminge; de uiterlyke geringheid van het middel; de lasteringen van *Heidenen* en *Jooden;* de verdichte wonderen; de ſchriften der Wysgeeren; de verleiding; gelykſoortige onderneemingen als van LYCURGUS, SOCRATES en anderen van APOLLONIUS, MOHAMMED, Zendelingen; benevens andere tegenwerpingen. Waar uit eindelyk dit BESLUIT gebooren wordt.

„ Nu dan hebben wy van *Joden* en *Heidenen* een tweevouwige belydenis. Zy erkennen, ingewikkeld, de wezenlykheid der wonderwerken van JESUS en zyne *Discipelen*, en zy voorzien ons van Geſchiedverhalen, waeruit wy de Geſchiedenis der Grondvesting van het *Christendom* hebben ſaemgeſteld, en welke gebeurdtenisſen behelzen, die de wezenlykheid dezer wonderwerken noodzaeklyk onderſtellen.

„ Gebeurdtenisſen, beleden door zulken, die het grootst belang hadden in dezelve te wederſpreeken, zyn onbetwistbaer.

„ De wonderwerken van JESUS en zyne *Discipelen* hebben derhalven den trap van zedelyke zekerheid.

„ Het is bewezen, dat
God de Werker is van deze wonderwerken;
„ Derhalven,
Is God de Stichter en Inſteller van den *Christlyken Godsdienst:*
„ Maar nu,

Een Godsdienst, die het getuigenis, en de goedkeuring der Godheid voor zich heeft en het werk der Godheid zelve is, is zekerlyk een waere Godsdienst (*): —— Derhalven

DE CHRISTLYKE GODSDIENST IS WAER."

Van den fchryftrant in dit Werkje, vol geleerdheids, gehouden, diene ten voorbeelde de wyze waar op de uitkomst van de Prediking der Apostelen, niet tegenftaande alle gemelde hinderpaalen, voorgefteld wordt. „ Kon men wel eenigerhanden voorfpoed verwachten aen de zyde dier Mannen, die allerlei foort van tegenfpoed te overwinnen hadden, en 'er ondertusfchen geene middelen tegen te werk ftelden, dan die zelve tot hinderpalen voor hun moesten dienen. Aenden eenen kant vertoonde zich een Godsdienst prachtigen bekoorlyk, dien men door de Goden zelve gefticht achtte, en zo oud hield als de wereld zelve —— aen den anderen kant een die nieuw, ftreng, en eenvoudig was. Aen de eene zyde waren de oude Wyzen, de Philofophen, de Mannen van vernuft, Keizers, Overheden, Heirlegers, ja de gantfche wereld —— aen de andere eenige weinige, meestal geheel ongeleerde, weerlooze hulplooze Mannen, zonder verdeedigers. Aen den eenen kant was gezach, was onmenschlyke woede; — aen den anderen kant, zwakheid, geduld, dood! Daer waren moordenaers —— hier onfchuldige flachtoffers! —— Aen welke zyde dan moest de overwinning overhellen? —— wie ftond hier te zegepralen? —— kon het wel iets anders zyn dan de Afgodery? —— nochtans ——— ——— het was het CHRISTENDOM.

„ Men zond wel bevelen uit van den troon der aerdfche Majefteit, en uit de Gerichtshoven, dat men de Goden moest aanbidden; maer deze ontmoetten niets dan verachting. JESUS, aen het Kruis verhoogd, riep van daer „ komt allen tot my!" en de menfchen liepen, in fpyt van galg en rad en brandende ftaeken, te Hemwaerd!

Twaalf *Galileërs* voerden den Godsdienst van hunnen gekruicigden MEESTER in, niet alleen onder de *Joden*, die zynen dood geeischt hadden, maer ook onder ontelbaere mee-

(*) JULIANUS, in *Cyrill. Lib.* X. *ad finem.*

meenigtens van *Heidenen*. Hun ſtem ging uit over de geheele aerde, en hunne woorden tot aen de einden der werelt! Waer is een land, in de toen bekende werelt, daer zy niet een aental geloovigen achterlieten? waer een Gewest, daer zy de Zegevaenen van JESUS CHRISTUS niet hebben opgericht? Zy brachten die Volken onder het juk des Euangeliums, den welken de *Romeinen* nooit hunne wetten hadden konnen geeven: en de Kerk was kort na hare oprechting reeds verder uitgebreid dan de Heerſchappy der Keizers. Het *Roomſche* Keizerryk had zeven honderd overwinnende jaren noodig, om zich te vormen. De Christlyke Godsdienst heerschte al in zyne kindschheid, over geheele Volken. Vergeefsch oefende de geheele werelt haer vermogen, om denzelven te onderdrukken; zy is in hare poogingen te ſchande gemaekt; vergeefsch vereenigden zich Wyzen, Wysgeeren en Staetkundigen te ſamen, om dien Godsdienst om verre te werpen, die alomme zegepraelt over hunne ondernemingen. Alles is te zwak, wat men tegen de *Christenen* aenwendt. De *Apostelen* worden gelasterd, mishandeld, gevangen genomen en ten dood gebracht; maer dit ſtraffen van hunne perſoonen maekte geen einde van hunne onderneemingen; hunne Leerlingen, erfgenaemen van hunnen moed en ſtandvastigheid, klimmen op hunne beurt met vreugde de kruisbergen en ſchavotten op, en, om de uitdrukking van hunnen grootſten vyand te bezigen, vliegen den Marteldood te gemoet. Zy zyn zonder ophouden vervolgd, en werden nimmer moede van het lyden; de pynbanken ſcheenen de lokaezen tot hunnen Godsdienst, en de yslykſte wreedheden, wel verre van het uit te roeijen, dienden alleen om hun getal te vergrooten.

„ De dood, die akelige verwoester aller maatſchappyen, vermenigvuldigde die der *Christenen*. Het bloed der gemartelde *Christenen* ſcheen een vrugtbar zaed, om ſteeds een grooter getal te doen voortkomen.

„ Eindelyk opende het gros der menſchen hunne oogen voor het licht; de Tempels werden verlaten; de offeranden bleeven achter; geen boom of ſteengroeve levert langer Goden of Godinnen op; en JESUS maekt zich, door eene zegeprael, volmaekt nieuw in ſoort, en Hem alleen eigen, van zyne vyanden zo veel aanbidders. Door eene vervolging van driehonderd jaren, door pynigingen

-gen en wreedheden, en allerlei moorderyen, kwam 'er eene Christen-werelt te voorschyn. Met CONSTANTINUS steeg het kruis op den Keizerlyken troon, en dat *Romen*, dat alle de scepters der aerde in haere handen hield, gebruikte dezelve nu ter bescherming van het Euangelie. Deze Stad, de Vorstin der Natiën, werd naderhand een prooi en slavin der Barbaren, die op hun beurt die Alleenheerschappy overweldigden, welke weleer alle andere verzwolgen had. Het grooter deel der Staeten uit hare puinhoopen opgebouwd, viel weder op hunne beurt. Maer in het midden dezer omwentelingen, die het Heelal deeden schudden, staet CHRISTUS Kerk, alleen zo onbeweeglyk als haer Stichter, zonder ooit te wankelen. Zy won aen door de vermindering van *Romens* luister. Zy zag, de overwinnaers, die de Hoofdstad der werelt als in ketenen lagen, aen haer juk onderworpen, ja zich 'er op beroemen, dat ze hare kinderen waren (*). En welke zwaere schokken de inwendige verdeeldheden, veelvuldige scheuringen, en beklaegenswaerdige verbastering der Kerkhoofden dit gebouw van JESUS Kerk ook somtyds deeden lyden, het staet nog heden; ja hoe zeer ook vernuft en valsche Wysbegeerte haer in deze dagen met eenige nieuwe, doch meestal van de oude vyanden ontleende, wapenen bespringen, daer doet zich van tyd tot tyd meer en meer waerschynlykheid op, dat ook deze vyanden, even als de oude, slechts middelen zyn in de hand der Voorzienigheid, om haer te zuiveren van alle ingesloopene byvoegzels en bygeloovigheden, en dus de waere Kerk eerlang in nog grooter luister zullen doen zegepralen."

Agter dit stukje volgt een *Aanhangzel*, behelzende eenige betwiste getuigenissen. — I. *Het opschrift van* NERO: by 't vermelden van 't zelve maakt BULLET, van de vernieling door den tyd en door onkundige handen gesprooken hebbende, deeze aanmerking. „ Daar is geen gedenkstuk der oudheid, welks behoud wy ons met meer verzekerings belooven konden, dan de Gesteentens van *Arundel*. Geplaatst in den Tempel der Zanggodinnen, in

(*) 't Geen hier in 't overige dezer Reden volgt, zegt de UITGEEVER, achtte ik niet ongepast by de woorden van BULLET te voegen.

in 't midden eener weetgierige en geleerde Natie, scheen deze kostbaere schat beveiligd voor alle nadeelen. Nochtans lezen we in de *Miscellanies of* VINGOL *and* MARVILLE Tom. II. p. 311, dat het grooter deel dezer marmere Gesteentens, geduurende de onlusten in *Engeland*, gebruikt wierd tot het herstellen van Poorten en Schoorsteenen." De *Engelsche* Vertaaler de Heer SALISBURY, heeft, ten deezen opzigte, een misslag ontdekt waar van hy in eenen Brieve, geplaatst in het *Gentlemans Magazine for May* 1779 p. 245, berigt geeft, en waar van wy het hoofdzaaklyke zullen optekenen: denkende langs deezen weg aan de begeerte van den *Nederduitschen Uitgeever*, zie zyn *Voorberigt*, bl. 7, te voldoen. Te weeten, dat 'er een misslag is in de aanhaaling van BULLET; de Schryver is VIGNEUL MARVILLE, een vercierde naam voor den weezenlyken DOM. NOEL D'ARGONNE. Voorts zuivert hy de geleerde Maatschappy te *Oxfort* van eenig deel gehad te hebben aan de verminking of het bederf deezer kostbaare Gedenkstukken, die dezelve niet in bezit kreeg dan eenigen tyd naa de herstelling, in den Jaare MDCLXVII. Ook vinden wy een naderen Brief over den tegenwoordigen toestand waar in zich deeze Opschriften bevinden in 't zelfde Maandwerk *for Juny* 1779 p. 297. — II. Brief van TIBERIANUS *Landvoogd van* Palæstina prima *aan Keizer* TRAJANUS *nopens de* Christenen. — III. *Het Bevelschrift van* ANTONINUS *aan de Staaten van* Asie, *met recht toegeschreeven aan den eersten van dien naam, den Zoon en Opvolger van* ADRIANUS. — IV. *Het Bevelschrift van* DECIUS. — V. *Het getuigenis van* JOSEPHUS. Alle deeze worden onderzogt, de gevoelens, omtrent derzelver egt- en onegtheid, van wederzyden voorgedraagen, gewikt en gewoogen. Dan wy hebben lang genoeg van dit geleerde Werkje gesprooken, en wyzen onzen Leezer tot het zelve.

De

De Christelyke Leer, aangaande den inwendigen Godsdienst voorgesteld, door G. LESZ. *Dr. en Pr. der H. Godgel. en Akademie-Prediker te Gottingen. Volgens den laatsten druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1779. *In groot octavo* 524 *bladz.*

Ter behandelinge van dit gewichtig onderwerp, legt de Hoogleeraer *Lesz*, ten grondslage, ene zeer wel ingerichte uitbreiding, of verklarende overzetting, van Rom. XII en XIII. En hierop vestigt hy het volgende plan van den waren Cristelyken Godsdienst. „ De *Religie*, zegt hy, bestaat dus in

Eene geheele verbeetering van onzen Zin en onzen Wandel.

I. *In eene geheele verbeetering van onzen Zin.* In de Ziel van een Mensch, die God op de regte wyze dienen wil, moeten de volgende Neigingen heerschen.

1. *Eene door het Geloof in Jezus gewerkte Kinderlyke Liefde tot God.* Rom. XII. 1, 2.

2. *Zelfbeheersching.* (Zelfverloochening, Heldenmoed.) Rom. XII. 2.

3. *Ootmoedigheid.* Rom. XII. 3—6.

4. *Euangelische Menschenliefde.* Rom. XII. 3—6. 8—16 en XIII. 8—10.

Deeze Deugden maaken den *Inwendigen Godsdienst* uit.

II. *In eene geheele verbeetering van onzen wandel.* De wandel van een Mensch, die God regt dienen wil, moet een zigtbaar Afdrukzel *van zyne Liefde jegens God*, en de hier meê onafscheidlyk gepaart gaande *Zelfbeheersching*, *Ootmoedigheid* en *Menschlievendheid* zyn. —— Derhalven vordert de waare Godsdienst.

1. Ten opzichte van de Beroeps- en Standsbezigheden; —— *Arbeidzaamheid* en *Getrouwheid in het Beroep.* Rom. XII. 6—8. 11.

2. In Tegenspoeden; — *eduld.* Rom. XII. 12.

3. Ten opzichte der Aardsche Goederen en Genoegens; — *Maatigheid* en *Kuisheid.* Rom. XIII. 11—14.

4. In het gedrag omtrent onze Evenmenschen; —— *oprechte Hoogachting v n elk Mensch*, Rom. XII. 9, 10. —— *Vredelievendheid.* 17, 18. *Rechtvaerdigheid.* XIII. 8. *Teder Medelyden en Deelneeming aan eens anderen vreugde*

XII. 13—15. *Weldaadigheid ten opzicht van het Lichaamlyk, en voornamelyk van 't Geestlyk en Eeuwig Geluk van anderen.* 8, 9. *Welvoegelykheid.* 17. *Liefde jegens onze Vyanden.* 17. 19—21. *Gehoorzaamheid en Liefde jegens de Overheid en het Vaderland.* XIII. 1—7.

Deeze handelingen maaken den *Uitwendigen Godsdienst* uit."

Naer dit plan ſchikt zyn Hoogeerwaerde vervolgens tien Leerredenen, welker uitvoering alleszins leerzaem en opweklyk is. In dezelve handelt hy van den Waren Godsdienst in 't gemeen; de Natuur en Kentekenen der Liefde jegens God; de Natuur van den Christelyken Heldenmoed, benevens deszelfs Gronden; de Natuur van, en de Beweeggronden tot de Christlyke Ootmoedigheid; de hooge Waerdy der Evangeliſche Menschliefde, mitsgaders derzelver natuur; met eene bygevoegde Leerreden over de ſpooren van Gods Goedheid, in de van Hem bevolen Zinsverbetering. ——— Verder hecht de Hoogleeraer, by wyze van Aenhangzel, hier aen nog, drie Leerredenen, over Gods Barmhartigheid, de Gehoorzaemheid jegens God, en den pligt van een Christen, om geen onrechtvaerdig Goed te bezitten; benevens nog twee Leerredenen over de Christlyke Huisoefening.

„ Deeze, zegt de Hoogleeraer *Lesz*, ten beſluite zyner algemeene voorſtellingen, in de ziel heerſchende Neigingen, met deeze in 't oog vallende Daaden! dit is waare *Deugd*, of *Godzaligheid*, *Religie*. Deeze is eene onafſcheidelyke werking van het *Geloof in Jeſus*; als ook het oogmerk van alle de Leerſtellingen des Christendoms. ——— Een behoorlyk gebruik der H. Schrift en der Sacramenten, (de Christelyke aandacht,) zyn de *Middelen*, waardoor Geloof en Deugd in ons voortgebragt, onderhouden en verſterkt worden. —— En deeze Christelyke *Aandacht* en *Deugd* is de eenige weg tot *Gelukzaligheid.*"

Zie hier, (om, by dit algemene bericht, nog ene opmerkzame byzonderheid uit deze Leerredenen mede te deelen,) het hoofdzaeklyke van 's Mans overweging, nopens *de ſpooren van Gods Menschliefde, in de Verbetering van 't Hart door Hem aanbevolen.* —— Het eerſte gedeelte der tiende Leerreden, ook tot het behandelen van dit onderwerp geſchikt, behelst ene beknopte byeentrekking van alle de voorige ontvouwde leeringen; die hy als onver-

vermydelyk noodzaeklyk ter betrachtinge aendringt. By die gelegenheid aengemerkt hebbende, dat wy verplicht zouden zyn Gode te gehoorzamen, al ware het dat Hy van ons een zeer lastigen, en voor ons gansch niet verkwiklyken dienst gevorderd had; daer te *Bevelen* het Recht van God, en *Oogenbliklyk naauwkeurig te Gehoorzamen* de Plicht der menschen is, vervolgt hy indezervoege.

„ Maar ook hier betoont zich onze God als de Menschlievende! Hy ontdekt zich hier, niet zo zeer als Wetgever, maar meer als der Menschen Vriend en Vader! ——— Zyn Dienst, dien hy ons opgelegt heeft, is ook, *in zich zelven* reeds, voor ons genoeglyk en heilzaam. Zyn Will hieromtrent is, gelyk Paulus zegt, een *Welbehaaglyke, Aangename Will*; een Will, wiens uitoefening ons Aangenaamheid en Vrolykheid verschaft! Hy legt ons alleen daartoe deezen Dienst op, wyl wy daar door, Rust, Vrede en Blydschap erlangen konnen!"

Ten betooge hiervan doet de Hoogleeraer ons opmerken; 1. Dat de verbetering van 't Hart, de ware Deugd en Godsvrugt, *ons bevryd, van alle zondige driften en handelingen*, die de rust der Ziele verstooren, en Ontevredenheid, Verdriet, Schrik en Kwelling in dezelve veroorzaken. 2. *Dat zy ook onze aardsche vreugde veredelt en verhoogt.* Het is zo ver van daer, dat zy ons van 't genot der dingen dezer Waereld zoude berooven, dat zy ons in tegendeel eerst recht in staet stelt, om dezelven, als verstandige Wezens, in volle kracht te genieten. 3. Hier benevens komt zy ons voor, *als het énig Middel, om alle de Wederwaerdigheden van dit Leven daedlyk te verligten en te verzoeten*; niet alleen door Gods troostryke Beloften, en de Zielverkwikkende Uitzigten in de Eeuwigheid, tot welke zy ons bekwaem maekt; maer ook byzonder, door de zigtbare voordeelen, welke zy ons, onder onze Rampen verschaft. 4. Boven dit alles vertoonen zich in deezen Dienst de Spooren van Gods Menschliefde, overmits die God, welke de Liefde zelve is, zyne getrouwe Dienaren reeds hier in den tyd, met *Vreugde* beloont: eene Vreugde, welke, uit de *Godsvrucht zelve, onmiddelyk voortvloeit.* Het ware Christendom, de ongeveinsde ware Godsvrucht geeft den Menschen ene wezenlyke Gelukzaligheid, zulk ene inwendige Verkwikking, welke de gantsche Ziel doordringt,

dringt, en, even door deeze innige Zaligheid, hen ten krachtigste aenspoort, om aen de Deugd getrouw te blyven. ——— De Hooglecraer deeze aenpryzing der ware Godzaligheid, even als hy de opgemelde stukken gedaen heeft, breeder uitbreidende, staet hier byzonder stil, op de verdenking, „ dat alles, wat men van de „ *Vermaken der Godsvrucht* roemt, slegts ene stoute Ver- „ metelheid, ene ydele Verbeelding of Verwerring van „ verhitte Inbeeldingskracht zou zyn." Zyn Hoogeerwaerde wederlegt deze gedachten ten bondigste; met de Bronnen dezer Godlyke Vreugde op te geven, en derzelver Natuur verstandig op te helderen; waeruit blykt, dat zy met de natuur der menschlyke ziele alleszins gelykvormig is, en volkomen overeenstemt met dat geen, 't welk wy in lichaemlyke omstandigheden gevoelen; uit welken hoofde alle Verdenking van Zelfbedrog hier wegvalle, en de Godlyke Goedheid ook in dezen roemwaerdig bevonden worde! ——— Op 't afhandelen van dit Stuk schikt hy zyne Redenvoering ten besluite, en eindigt dezelve met deze ernstige vermaentael.

„ Wat wy ook gedurig voor Loftuitingen van Menschen horen, wat voor schitterende Daden wy ook telkens verrigten mogen; zo is toch iedere Handeling, elke Dag te vergeefs; iedere Dag is verloren, verloren, verloren voor ons Welzyn, verloren voor de Eeuwigheid; elke Dag zeg ik, is verloren, welken wy niet, door opregte Deugd, aan den Dienst van God toewyen! ——— Laat dit derhalven uwe vurigste wensch zyn, laaten alle uwe yverigste Pogingen daarop uitloopen. Begint elken Dag, met eene ernstige Opoffering van uw gansche Hart en Wandel aan Gode. Herrinnert U daar, eer gy nog eene andere Bezigheid voorneemt, in zyne heilige Tegenwoordigheid, de zo gewigtige Beweeg-Grond tot Godsvrugt: *de verhevene Waarde van eenen Vriend en Kind Gods*, waartoe de Christelyke Deugd ons alleen verheft; *de grote Menigte der treffende Weldaden van God*, waardoor de Overtuiging der schandelykheid, en strafwaardigheid der Zonden, zo ook de Verpligting tot Deugd, in ons, op elken dag toeneemt; *de inwendige Rust, Verkwikking en Vreugde*, welke ware Deugd over ons gansche Leven verspreidt; *de Eeuwigheid*, welke wy met elken Dag nader komen, en welke, als dan, alleen voor ons vervrolykende is, en zyn kan, wanneer wy hier

hier van harte de christelyke Deugd hebben aangehangen. De Alomtegenwoordige God, die in het binnenste des Harten ziet; en, (welk eenen Troost welk eene Opwekking!) de verborgene deugdzame Neigingen en godvrugtige Voornemens, even zo wel, als de uitmuntende zigtbare Handelingen der Deugd, met zyne Goedkeuring en Genade bekroont. ——— Stelt U deeze aansporende Beweegmiddelen dagelyks voor den Geest, des Morgens, eer gy nog aan de Bezigheden van uw Beroep en Stand gaat. Herinnert U dezelven in 't Gebed. Bouwt daarop uwe hartelyke Voornemens van eéne standvastige Gehoorzaamheid jegens God. Smeekt hem daartoe vuuriglyk om den Bystand zyner Genade. ——— En wandelt dus daaglyks, ja in elk oogenblik, *voor God*, en als in zyne heilige Tegenwoordigheid. Zo zullen gewis uwe Dagen in stille Ruste ongemerkt voorbygaan; en U onder het genot van zo menige Goddelyke Vreugden, in dat zalig Leven invoeren; waar wy onzen *God*, zo wel met geheel volmaakter *Deugd*, als met geheel volmaakter *Vreugde*, in alle Eeuwigheid dienen zullen!"

ED. SANDIFORT, Med. Anat. et Chir. in Academia Batava quæ Leidæ est, Profesforis, Obfervationes Anatomico-Pathologicæ, Liber tertius.

Ontleed- en Ziekten-kundige Waarneemingen. Te Leyden by P. v. d. Eyk en D. Vygh, 1779. *in groot 4to* 170 *bladz.*

Dit derde Deel bevat geen minderen voorraad van zeldfaame Waarneemingen en Gevallen, dan de twee voorgaanden. De yver van den Hooggeleerden Heer, in 't nafpooren van de verfchynfelen van 't menfchelyk lighaam, zo wel in zynen gezonden als ziekelyken ftaat, is onvermoeid, en de gevolgen daarvan toonen genoegfaam, dat de Natuur zich niet vergeefs laat dienen; maar den arbeid, in haar naa te fpooren, rykelyk beloont. Gelyk duidelyk zal blyken uit de Waarneemingen, in dit Werk vervat. 't Zelve is in tien Hoofddeelen verdeeld, buiten de verklaaring van de Plaaten, en een nauwkeurigen Bladwyzer. In 't eerfte Hoofddeel geeft de Auteur eene nauwkeurige befchryving van eene wanftalti-

tige en mismaakte gesteldheid van een Kind van 7 maanden, 't welk, naa zyne geboorte, maar zeer flauwe tekenen van leven gegeeven had. Vooreerst vertoonde 'er zich eene groote Navelbreuk, die verscheide Ingewanden van den Buik bevatte.. —— De Darmen, Nieren, Blaas en voornaamlyk 't Hart, waren tegennatuurlyk gesteld. Waarby nog kwam eene *spina bifida*, met eene wanstaltige gedaante der onderste ledematen, en meer byzonderheden. —— Men dient de beschryvingen van den Auteur in 't Werk zelve te leezen; en daarmede de afbeeldingen op de Plaaten te vergelyken. Men vindt ook overal eene menigte van voorbeelden, uit de voornaamste Schryvers aangehaald, die, of dergelyke waarneemingen gedaan hebben, of dienen kunnen tot bevestiging van 't gestelde. —— In 't tweede Hoofddeel wordt beschreven de Beenwording van 't binnenste bekleedzel der hersenen (*pia mater*) in eene ontleeding van 't hoofd door den Auteur waargenomen. 't Geen zeer zeldzaam is. Verder worden hier verscheide voorbeelden van Beenwordingen van de overige deelen van 't menschelyk lighaam bygebragt. —— In 't derde Hoofdstuk vindt men een nuttige waarneeming beschreven van een doodelyke opstopping van 't water door een steen in de pisweg (*urethrâ*), vast ingedrongen, veroorzaakt. Hierdoor was in de gemelde buis eene dubbele scheur ontstaan. —— In de vierde afdeeling vindt men eene zeldzaame waarneeming van een Steen, die de traanwegen bezet had, en met een goed gevolg 'er uitgesneeden werdt. —— In de vyfde geeft de Auteur eene beschryving van eene aanmerkelyke verdikking en verharding, in 't Buikvlies (*peritonæum*) waargenomen. Waarby nog kwam eene saamgroeijing van byna alle de Ingewanden van den Buik. —— De zesde handelt over de menschelyke vrucht (*ovum humanum*), byzonderheden dien aangaande waargenoomen. Hierby voegt de Schryver eenige aanmerkingen en waarneemingen over de vliezen van de vrucht, die door den beroemden HUNTER 't eerst ontdekt zyn. —— In 't zevende Hoofddeel beschryft hy een waarneeming, waar de beide Nieren samengegroeid of vereenigd waren: in 't voorste gedeelte van deeze Nier wierden twee bekkens gevonden, die verder twee pisleiders uitmaakten, zo dat deeze 'er, schoon één in getal, evenwel de werking van twee vervulde: de Schryver brengt

brengt hierby meer dergelyke waarneemingen. —— In de drie laatste Hoofdstukken wordt gehandeld over de Naaden van de beenderen van 't bekkeneel. —— Over de beentjes der Naaden. —— Over Beenderen, op verscheide wyzen van de natuurlyke gedaante afwykende.

Natuur-beschouwer, of Verzameling van de nieuwste Verhandelingen, over de drie Ryken der Natuur, welke thans in Duitschland uitgegeven worden. Vertaald, en met Aanmerkingen vermeerderd, door P. BODDAERT *Med. Dr. Oudraad der Stad Vlissingen enz. enz. Eerste Stuk, met naar 't leven gekleurde Plaaten. In 's Hage by* J. du Mee 1779. *Behalven het Voorwerk* 160 *bladz. in gr. octavo.*

Een Hoogduitsch Geschrift, getyteld de *Natuurforscher*, zedert het jaar 1774 stukswyze uitgegeeven, onder het opzigt van den geagten Hoogleeraar *Walch*, en na deszelfs overlyden nog heden agtervolgd wordende, onder het toeziende oog van den beroemden Heer *Schreber*, heeft aanleiding gegeeven, tot het vervaardigen van deezen *Natuurbeschouwer*. De Heer *Boddaert* stelt zig voor, uit de in dat Werk by een verzamelde Stukken, ter opheldering van de Natuurlyke Historie, in zyn Nederduitschen *Natuurbeschouwer* by een te brengen, de voornaamste Verhandelingen, welken daarin voorkomen; die, zynes oordeels, met de vereischte naauwkeurigheid uitgevoerd zyn; en over onderwerpen gaan, in welker naspooring onze Natie geagt mag worden eenig belang te stellen. Ter nutter uitvoeringe hier van, heeft hy 't ook goedgevonden, een soortgelyk gebruik te maaken van eene andere Hoogduitsche Verzameling van dien aart, welke ten opschrifte heeft, *Beschäftigungen der Natuurforschende Freunde te Berlin:* en 't oogmerk is zig verder insgelyks te bedienen, van zodanige Stukken, welken keurige Liefhebbers der Natuurlyke Historie zyn Ed., nu en dan, goedgunstig mogten gelieven ter hand te laaten komen. —— Langs deezen weg, die zekerlyk vry wel geschikt is, om den Nederduitschen Leezer eene leerzaame Verzameling van Verhandelingen, over een aantal van onderwerpen, de Natuurlyke Historie

rie betreffende, te leveren, is men voorneemens, van tyd tot tyd, een Stukje van die grootte als het tegenwoordige af te geeven. Ieder Stukje ſtaat ééne of meerder Verhandelingen, over elken tak der Natuurlyke Historie, te behelzen, met de noodige nevensgaande afbeeldingen, ook, daar 't vereischt wordt, naar 't leeven gekoleurd; dat zig egter, volgens het plan van den Hoogleeraar *Walch* bepaalt, tot zulke voorwerpen, die anders, of nog geheel niet, of ſlegts onvolkomen afgebeeld zyn. ——— Byaldien de verdere uitvoering der volgende Stukjes, gelyk we ter voltrekkinge van dit nuttige opzet hoopen, aan het thans afgegeeven Stukje beantwoorde, zullen de Liefhebbers weezenlyk reden hebben, om de moeite, door den Heer *Boddaert* hier toe aangewend, danklyk te erkennen; deeze Proeve althans is wel in ſtaat om genoegen te kunnen geeven.

Ze behelst eene beſchryving van den zogenaamden *Legerworm*, of liever van eenige duizenden aaneenſluitende Maden, die voor 't oog van 't Gemeen een ontzaglyken Slang vormen: benevens die der Rupſe van het *blaauwe Pagetje der Eiken*, tot verbetering der afbeeldinge, welke de anders naauwkeurige *Röſel* van dezelve gegeeven heeft. Verder een berigt van het zeldzaame Nest der Kruisvink. Eene beſchryving van eenige nieuw ontdekte Schulpen; van de witte Aardſlak met den geelen rand, en van een zeer zeldzaamen Nagtvlinder. Deeze tot nog, zo veel men weet, niet afgebeelde Stukken, worden hier gekoleurd in ééne plaat vertoond. Hier aan volgt een berigt van de verſcheiden Rangſchikkingen der Viervoetige Dieren, zo als de voornaamſte Schryvers dezelve op verſchillende wyzen ingerigt hebben (*).

Wy-

(*) By gelegenheid, dat daar in ook gewag gemaakt wordt van de verſchillende uitgaven van het *Zamenſtel der Natuure* van *Linnæus*, en wel van de twaalfde of nieuwſte uitgave van 1766, deelt ons de Heer *Boddaert* het volgende, wegens des Ridders laater oogmerk, nog mede. „ In het jaar 1775 ſchreef de Heer LINNÆUS aan den Heer BOBSON: *Ego novum adorno ſyſtema, multum auctum: nondum paratum habeo, ſed proximo vere prodibit.* „ [zie ZWARSII *Opp. posthuma.*] en in 1774 ontfing ik eenen brief „ van dien grooten Man, die my meldde, dat hy aan een nieuwe „ uitgave van zyn zamenſtel bezig was, dat, gelyk hy zich uit- „ drukt; *enormiter Auctum* zoude zyn: doch eene beroerte, die

„ hem

Wyders Natuur- en Scheikundige Waarneemingen over den *Lazuurſteen*, en deszelfs bereiding tot Verw; met eene nevensgaande Verhandeling over eenige ſoorten van *Waereld-Oogen* of *Lapides mutabiles;* welken, droog zynde, gantsch ondoorzigtig zyn; maar, in 't water geworpen zynde, na verloop van minder of meerder tyd, helderer, of zelfs geheel doorzigtig worden. Daarby komt eene Verhandeling over doorgeſneeden Waterwormen, welker ſtukken na eenige dagen weder aangroeiën, en volkomen Dieren worden; nopens welk byzonder verſchynzel de Opſteller deezer Verhandelinge eerst eene Historie deezer ontdekkinge geeft; en voorts eén naauwkeurig verſlag van zyne deswegens wonderlyk wel gelukte Proefneemingen bybrengt; met aanwyzing van de manier, waarop men in dit onderzoek te werk behoort te gaan. Vervolgens komt ons hier mede voor, de Beſchryving van een Vogel, geheeten den *Kaapſchen Rall*, of *Tringa Capenſis carunculata;* welke ons ook, in eene nevensgaande gecoleurde Plaat, keurig afgebeeld, onder het oog gebragt wordt. Ten laatſte is 'er in dit Stukje nog gevoegd, eene *Aanleiding voor jonge Liefhebbers der Gekorvenen, om met oogmerk en ſmaak te verzamelen.* De Schryver van dit Geſchrift kortlyk aangeweezen hebbende, dat men, in 't verzamelen van Inſecten, niet ſlegts een zinlyk genoegen op het oog moet hebben; maar tevens bedoelen de Natuur grondiger te leeren kennen, en zyn verſtand met waare kundigheden te verryken; doet wyders zien, hoe groot een veld, en welk eene verſcheidenheid in 't zelve, zig hier in opdoet, voor den onderzoekgraagen geest, ter verheerlykinge van den Schepper en Onderhouder van alles; welke opmerking het verzamelen van Inſecten in den rang van eene waarlyk aangenaame uitſpanning en nutte bezigheid brengt. Om zulks te meer te bevorderen, geeft hy voorts den Beginneren eenige regels aan de hand, en deelt hun zyne gedagten mede nopens eene ſyſtematiſche inrigting van een Inſecten-

„ hem in 1775 het gebruik van zyne ſchoone vermogens benam, „ en hem in 1778 wegſleepte, heeft dit voorneemen verhindert; „ het geen ik hoor dat door den Heer MURRAY opgenomen is, en „ dat die geleerde Heer het MSS. van den Heer LINNÆUS in 't „ kort zal uitgeeven."

ten-Kabinet; maar welken zy zig, by het verzamelen der Insecten, met vrugt, gedraagen kunnen.

Men kan uit dit ons berigt deezer aanvanglyke Verzamelinge genoeg opmaaken, dat dezelve verscheidene leezenswaardige Stukken behelst. Om 'er nu wyders nog eene aanmerkelyke byzonderheid uit over te neemen, zullen wy hier het oog vestigen op het hoofdzaaklyke, dat ons de Heer Hofraad *Gunther* meldt, raakende *het zeer zeldzaame Nest en de Eieren van de Kruisvink.* —— Zy die zig toegeleid hebben, op de beschryving der Vogelen, maaken ook gewoonlyk van de *Kruisvink*, 't zy onder den enkelen naam van *Loxia*, of met byvoeging van *Coccothiaustres* of *Curvirostra* gewag; doch niemand hunner schynt *het Nest* en *de Eieren* gezien te hebben: dat men naastdenkelyk toe te schryven heeft, aan den ongunstigen tyd van 't Jaar, in 't welk men dit Nest heeft te zoeken.

't Was naamlyk, gelyk onze Schryver aantekent, al voor lange bekend, dat de Kruisvink, tegen de gewoonte der Vogelen, haare broeijing midden in den Winter verrigt. De Jongen, door een toeval uit het Nest in de Sneeuw gevallen, en van de Boeren gevonden, getuigden zulks; ook leerde de ondervinding, dat de eerste Jongen reeds in *February*, en misschien nog vroeger uitvliegen; overeenkomstig waarmede de Heer *Zorn* zegt, in 't jaar 1740 waargenomen te hebben, dat verscheiden Paaren hunne Jongen kort na *Maria Lichtmis* uitgebroeid hadden (*). ——— „ Het Nest moet derhalven, vervolgt de Heer Hofraad, by het begin van 't Jaar, juist wanneer het 't koudste is, gezocht worden; en wie gaat dan gaarne uit de warme Kamer in 't Bosch? en nog meer, wie stygt met koude verstyfde handen, op hooge met sneeuw bedekte Dennen en Pynboomen, om een Nest te zoeken? Ik had reeds sints twintig Jaaren, aan de Boeren omstreeks het Bosch, groote Belooningen voor zulk een Nest beloofd, en alle die bedienden, die my stukken aanbragten, hadden ook zo lang getragt 'er een te verkrygen. Maar het gevolg was altoos zo slegt, dat men my nooit meer dan somtyds eenige Jongen, die uit het Nest gevallen waren, aanbragt. Het Nest zelve,

(*) Zie zyne *Petinotheologie*, bl. 90 en 181.

ve, en nog minder de Eieren, kon ik nooit te zien krygen; niettegenstaande verscheidenmaalen de Boomen, onder welke men de jonge Kruisvinken gevonden had, om ver gevallen waren, en doorzocht wierden." —— Eindelyk egter gelukte het den Heer *Gunther*, zo als hy verhaalt, door middel van zynen Vriend, den Heer *M. Johann Gottlieb Buttner*, een Man, die eene ongemeene agting voor allerleie soorten van Weetenschappen heeft, een wel bewaard Nest van de Kruisvink met drie Eieren te verkrygen: waarvan hy ons het volgende verslag geeft.

„ Het Nest zelve vond men op een hoogen Dennenboom, den 3den January 1774, midden in een zeer dicht Bosch, naby de Amtsdorpsche drooge bron. Een vlytige onderzoekende Landman, die om andere Bezigheden zich in 't Bosch ophield, bemerkte, dat eene Kruisvink allerley Mos en dorre Rysjes van andere Boomen zamenraapte, en deze Bouwstoffen, op een zekere plaats van een dik met Mos bezetten Tak der bovengemelde Denne, zaamen bragt. By geluk was deze Tak der Denne niet hoger, dan 24 Ellen van den grond. De Man konde dus met het bloote oog zien, dat het een Nest was, dat de Kruisvink maakte. Het was byna voltooid, toen hy het ontdekte. Maar zekerheidshalve, en om den Vogel geen rede te geven om het Nest te verlaaten, durfde men den Boom niet voor den 8 January beklimmen. Toen vond men drie Eieren in het Nest, en schoon men vermoedde, dat de Vogel 'er nog meer moest leggen, werd echter, uit voorzorg, het Nest met de Eieren weggenomen en in zekerheid gebracht.

„ Het stond tusschen een gaffel midden op den Tak, en dus ver van den stam; een zytak ging midden door den Bodem van het Nest, en was met groen Boommos, dat 'er om heen gelegt was, met het Nest ten naauwsten verbonden, zo dat het geheele Gebouw, door deze vastmaking, uitneemend zeker op dezen gaffel rusten kon, zonder door Sneeuw, Wind, of ander toeval van zyn Plaats te konnen beweegen.

„ De grondlaag van het Nest bestond uit eene groote menigte van dunne en ranke Dennen- en Pynboomrysjes; de dikste zyn niet dikker dan eene Ravenschagt. De meeste hebben geen blaadjes, aan eenige weinigen staan echter nog groene blaadjes, die tusschen het Mos, door

't welke zy heen gewerkt zyn, doorsteeken. Met even zulke Dennenrysjes is de buitenste oppervlakte van het Nest bekleed, rondsom van den grond tot boven aan den rand, alwaar zy ten deele zeer ordentelyk in de rondte omgeboogen zyn; ten deele omvatten zy het Nest niet zo wel geschikt. Op deze ruwe overtrek, had de Kruisvink eene goede menigte groene Boommos (*) gelegt, en door deze warme Bouwstoffe zyn Nest voor Vorst en Koude beveiligd.

„ De bodem van het Nest is wel twee duimen hoog met zulk een Mos aangevuld, en de zyden, die uit even zulk eene stoffe bestaan, zyn ten minsten ook een duim dik. Dit groene Mos is zo dicht als een vilt in elkander gewerkt, en verschaft eene verbazende warmte aan het Nest. Zo veel was 'er nodig om een regt warm Nest te vervaardigen. Nu kwam het nog op eene zagtere voering van de Legplaats der Eieren aan. Ook hier voor had de Kruisvink gezorgd. De geheele Kom of de halfronde kogelvormige Holte, in welke zich de Eieren bevinden, is met de zagtste en tederste puntjes van het witagtige groen Coraal-Mos (†), dat in menigte op de Pyn- en Denneboomen groeit, wel een half duim dik gevoerd, en de Takjes van dat Mos zyn, met eene groote geschiktheid, zo fyn in de rondte omgelegt, dat de binnenste Holte ongemeen glad en zagt gevoerd is; terwyl de omkrullende puntjes van het Mos, die rondom den rand uitsteeken, aan het geheele Nest een fraay aanzien geven.

„ Men konde aan dit Nest noch Hair, noch Vederen, noch Wolle van Planten bespeuren, noch minder heb ik 'er eenige Harst van Dennen- of Pynboomen aan konnen vinden, met welke de Bouwstoffen van het Nest gelyk de Heer HALLE, op de aanhaling van den Heer FRISCH, bevestigt, *zouden overdekt zyn, op dat de Sneeuw de-*

(*) *Sphagnum arboreum.* LINN. Syst. Nat. ed. XII. T. II. p. 698.

(†) *Lichen floridus, filamentosus, erectus, scutellis radiatis.* LINN. Syst. Nat. Ed. XII. T. II. p. 714. n. 86. *Conferva arborea, cinerea, vulgaris, brevior cum orbiculis.* DILLEN. Cat. Pl. Gisf. p. 200. *Lichen cinereus, vulgaris, capillaceo folio.* TOURNEF. Inst. 350.

dezelve niet zoude los maaken, en doorweeken (*). Geen korrel van deze Vernisfing is 'er aan het Nest te vinden. Men moet daaruit oordeelen, dat deze Schryvers, fchoon ze het Nest aftekenen, het zelve niet gezien hebben; maar dat Lieden, die deze vernisfing zelve verzonnen hebben, het Nest wel gezien, maar niet met aandacht befchouwd hadden, en daardoor hun dit valsch berigt gaven. Maar het blyft altoos uitgemaakt, dat by alle Vogels, van dezelve foort, de wyze van bouwen dezelve is. Indien nu het bovengemelde Nest werkelyk een bekleeding van Hars nodig had, zo moest men zulks ook aan het myne waargenoomen hebben.

„ Men zal uit de tot dus ver behandelde Befchryving van zelv zien, dat dit Nest, naar de verdeeling, die ik elders van de *Clasfificatie* der Vogelnesten maakte (†), tot de *Clasfis* der *halfkogelronde* of *korfnesten* behoort. Het geheele Nest, dwars van boven gemeeten, van de oppervlakte der eene zyde tot die der andere, is 7½ duim *Rhynlandsch*. De holte of uitholling der Eieren, alleen gemeeten, had flegts 2½ duim in de Middellyn. Men ziet derhalven dat de dikte der Wanden eene aanmerkelyke Maat uitmaakt. Zy bedraagt, aan de meeste plaatzen, den overtrek der Boomrysjes 'er by gemeeten, 2½ duim. Dus is het Nest niet flegts in ftaat gefteld, om de koude af te weeren, maar ook om de fneeuw en natheid tegen te ftaan, zonder eene bekleeding noodig te hebben. Dit laatfte zoude ook zo veel te overvloediger zyn, wyl de Kruisvink altoos gewoon is, zyn Nest op zulke plaatzen aan te leggen, daar het door andere takken bedekt is, die door de menigte puntige blaadjes, waar mede zy bezet zyn, de fneeuw verhinderen.

„ De Eieren zyn niet volkomen zo groot als een Hazelnoot, maar grooter dan die van de *Bloed-vink*, en hunne grootte verfchilt weinig van die van den *Kernbyter*. Men zal van hunne grootte een duidelyk begrip heb-

(*) Hy bouwt het Nest tusfchen Dennetakken, en bekleed het met Hars, om dat de Sneeuw het niet weeken, en los maaken zoude, want hy broeit midden in den Winter, of January, zegt Proff. HALLE, *Vogelgefchichte mit kupfern* 1760. 8 *Maj. n.* 416. *p.* 405.

(†) *Zammlung von Nesten und Eyern.* Einl. p. 4. 6. §. 10. 12.

hebben, wanneer ik zeg, dat hunne Lengte, van het stompe deel tot aan den punt, 10 Rhynlandsche Lynen in Middellyn heeft, en dat de Middellyn hunner dikte, aan het stompe eind, byna 7 zulke lynen bedraagt. Hunne grondverw is dof wit; om het stompe eind is een kring van rood bruine of beter zwartagtige roode vlakken, streepen en punten, waarvan de grootsten niet grooter zyn dan een speldeknop. Men kan dezelve best by zwart geronnen en weder opgedroogd bloed vergelyken. Het is waarlyk eene aanmerkelyke omstandigheid, dat alle de zoorten van *Kruisvinken*, *Vinken* en *Kneuen*, tot aan de *Canarievogels* toe, op hunne Eieren dergelyke zwart roode vlakken hebben. Eenige dezer vlakken zyn rond, andere hoekig, andere gelyken naar streepen of haaken, en tusschen deze zyn heldere, graauwe roodachtige vlakken en punten in gestrooid. Buiten deze Kringswyze omvatting, vind men maar spaarzaam hier en daar, op de overige Oppervlakte van het Ey, eenige enkele zwart-roode Vlakken en Punten. —— Ik twyffel geenszins dat de Kruisvink, gelyk andere van zyn Geslagt, vyf of zes Eieren legt; de begeerte om het Nest te hebben, heeft my drie Eieren voor lief doen neemen. Of hy meer dan eens in het Jaar broeit, gelyk de Heer HALLE zegt (*), hope ik nog door tyd en ondervinding te weeten."

Historie van het Verbond en de Smeekschriften der Nederlandsche Edelen, ter verkrijginge van Vrijheid in den Godsdienst en Burgerstaat. Uit veele oorspronglijke gedenkstukken saamgesteld door J. W. TE WATER, *Historieschryver van Zeeland, enz. enz. Tweede Stuk. Te Middelburg by* P. Gillissen, 1779. *In groot octavo* 504 *bladz.*

De geagte Zeeuwsche Historieschryver, van wiens noeste vlyt, in 't naspooren, en oordeelkundige oplettendheid, in 't beschryven, van alles wat betrekking heeft, tot dit by uitstek merkwaardige gedeelte van 's Lands Geschiedenissen, wy voor eenigen tyd gewaagden,

(*) Hy zegt, p. 406. De eerste Jongen zyn op Kersmis, de andere op Maria Ligtmis volwassen.

den (*), agtervolgt in dit Stuk zyn aangevangen Verhaal, met melding der herhaalde poogingen van 's Lands Edelen, na dat het getroffen Verdrag, waarvan zy zig zo veel goeds beloofden, van de zyde der Spanjaarden, trouwloos gefchonden was. Hier omtrent komen in de eerfte plaatze in aanmerking, de byeenkomften der Edelen te Dendermonde, befchreeven tegen den derden van Wynmaand des jaars 1566; en vervolgens in die zelfde maand, of de daaraanvolgende Slagtmaand, te Amfterdam. Zyn Ed. heldert het duistere en onzekere, nopens de verrigtingen in die byeenkomften, eenigermaate op; en geeft vervolgens insgelyks een oordeelkundig verflag, zo wegens de vereeniging, die zommigen poogden te bewerken, tusfchen de aanhangers der Leere van Calvyn en Luther, onder 't eenpaarig aanneemen der Augsburgfche Geloofsbelydenisfe; als raakende een Smeekfchrift der Hervormden aan den Koning, ter erlanginge van vrye Godsdienftig-oefening; met aanbiedinge eener buitengewoone fomme van dertig tonnen gouds. By die gelegenheid maakt hy insgelyks gewag van de vrymoedige poogingen der Overheid van Leeuwarden, tot voorftand van den Hervormden Godsdienst; in afzigt van 's Konings vernieuwd Plakaat, dat de Overheid weigerde af te kondigen. Onze Historiefchryver, dit voorgevallene in Friesland met regt aanmerkende, als een uitwerkzel van 't fmeekfchrift der verbonden Edelen, meldt ons verder, hoe alle deeze gebeurtenisfen aanleiding gaven tot menigvuldige en zeer haatlyke befchuldigingen, zo tegen de verbonden Edelen in 't byzonder, als tegen de Onroomfchen in 't algemeen. Uit dien hoofde, zegt hy, vond men 't van deezen kant goed, een uitvoerig Verdeedigfchrift op te ftellen; dat den, tot nog onbekenden, Schryver tot eer ftrekt; 't welk den Heer *te Water* beweegt, om deszelfs hoofdzaaklyken inhoud voor te draagen, te meer daar het dient ter bevestiginge van 't geen hy alvoorens nopens het gedrag der Edelen te boek gefteld heeft.

In dat Verdeedigfchrift werden de Edelen wel byzonder vrygefproken, van de hand gehad te hebben, in de zo veel gerugtsmaakende Beeldenftorming; en men toonde overtuigelyk aan, dat men zulks niet flegts

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. V. D. bl.* 494.

flegts den Onroomfchen, maar ook zelfs grootlyks den Roomfchen te wyten had. Edoch, met dit alles, was deeze Beeldenftorm, gelyk de Heer *te Water* vervolgt, eene oorzaak van verdeeldheid onder de Edelen, die derzelver verbintenis eerlang verbrak. Zommigen hunner naamlyk, bevreesd voor de geheele verwoesting van 't oud en vaderlyk geloof, begonden te waggelen, lieten het Bondgenootfchap vaaren, en poogden zig met de Hertogin en den Koning te verzoenen. De Landvoogdes maakte gebruik van deeze gelegenheid; begunftigde alle de zodanigen, en verzettede zig, als met vernieuwde kragt, tegen de poogingen der nog verbonden Edelen; die, fchoon hun vermogen niet weinig verzwakt ware, nogtans de zaak der Vryheid bleeven handhaaven; hoewel met minder vrymoedigheid. Hier door dorst de Hertogin zig verzetten tegen eene, naar 't fchynt, voorgenomen byeenkomst der Edelen te Heusden; en de Edelen vonden het niet geraaden, de Onroomfchen van Valenchyn, op derzelver verzoek, met eenig Krygsvolk by te ftaan. Ook kan men, volgens het geen onze Historiefchryver verder meldt, genoegzaam zien, dat ze meerendeels den moed eenigzins lieten zakken; als men nagaat het antwoord, dat zy gaven op het voorftel en de klagten van de Kerklyke Vergadering der Hervormden te Antwerpen, in die dagen. Egter zo niet, dat ze geheel tot moedloosheid overfloegen; integendeel, 'er verliepen maar weinig weeken, na het opgemelde fchryven van die van Valenchyn en Antwerpen, of de verbonden Edelen leverden der Hertoginne, ten derden maale (*), een ernftig en nadruklyk Verzoekfchrift over; welks voornaamften inhoud de Heer *te Water* beknoptlyk opgeeft; met meldinge van eenige byzonderheden, nopens de overlevering zelve. Men had naamlyk goedgedagt, dat de Heer *van Brederode* hetzelve in eigen perfoon, uit aller naam, der Hertoginne zoude aanbieden; doch de Landvoogdesfe weigerde hem, op zyn aanzoek, gehoor te verleenen; des men een ande-

(*) Het eerfte was ingeleverd op den 5den April 1566; dat eerlang, den 29ften July, door een nader Vertoog, agtervolgd werd, en daar by kwam ten derde, of laatstlyk, het hier gemelde Verzoekfchrift, ingeleverd, naastdenkelyk, den 15den February des jaars 1567.

deren weg ter bereikinge van dit oogmerk moeste inslaan. Onze Historiefchryver gewag maakende van eene aantekening, volgens welke *Dirk Volkaartsz. Koornhart* dit Verzoekfchrift overhandigd zou hebben, toont duidelyk dat dezelve niet behoorelyk gegrond is; en dat men zulks heeft toe te eigenen aan *Willem van Treslong*, Edelman van *Brederode*; die 't zelve, na een voorafgaanden Brief van *Brederode* aan de Landvoogdesfe, der Hertoginne zelver in handen gaf. Deeze beantwoordde het zelve in eenen Brief aan *Brederode*, reeds den volgenden dag, met eene nadruklyke fierheid; waaruit bleek, dat zy bykans allen fchroom voor de Bondgenooten ter zyde gefteld had; 't welk haar volgende gedrag ook ten overvloede getuigde, en dat het Bondgenootfchap wel dra bovenmaate verzwakte. „ Het leedt, zegt onze „ Historiefchryver deswegens, nu niet lang, of het „ Bondgenootfchap der Edelen kreeg een' plotfelijken „ val, waarvan het zich, naderhand, niet kon herftellen. Ruim een derde deel der vereenigde Edelen „ fcheidde zich af van de overigen, en verliet het Verbond. Sommigen floeg de vreeze voor 's Konings „ komfte om het hart. Anderen begonnen belang te ftellen in de gunfte der Landvoogdesfe, om hierdoor hunne „ ampten, burgerlijke of krijgskundige, te behouden. „ In de eerften bleek, dat 'er dikwijls grooter kwaad „ gelegen zij in de vreeze, dan in 't geene gevreesd „ wordt, en dat de angst iemand fchielijk van zijn' plicht „ doe afwijken. De laatften toonden, dat eigen voordeel in dien tijd, zoo wel als in onze dagen, de meeste daaden der menfchen beftierde, fchoon het algemeen belang de fterkfte band der maatfchappij is. De „ wanhope, van ooit hun oogmerk te bereiken, en het „ verdriet, dat hunne langduurige en welmeenende pogingen telkens verijdeld wierden, zal eenigen bewogen hebben, hunne onderlinge verbintenisfe te breken. „ Hier bij kwam, gelijk gezegd is, dat veele Bondgenooten, die wel vrienden van vrijheid in den Burgerftaat en Godsdienst waren, doch verkleefd bleven aan het „ Roomfche geloof, niet langer met goede oogen konden „ aanzien, dat de Godsdienst van hunne Vaderen geheel „ en al naar zijn' ondergang, in Nederland, begon te „ fnellen." —— Hierby kwam, gelyk de Heer *te Water* vervolgt, een vond der Hertoginne; die, eenigen

door vriendlykheid overhaalende, tevens van alle Ampte-, naars een nieuwen eed afvorderde. Door dit middel onderscheidde zy des te gereeder vrienden en vyanden; kon de weigerenden te gemaklyker van hunne ampten ontslaan; en had te ligter gelegenheid, om dezulken te straffen, die den eed niet mogten houden. Men vond 'er die het afleggen van den nieuwen eed weigerden; maar veelen lieten 'er zig wel dra toe overhaalen. De Prins van Oranje, onder de eersten behoorende, vertrok eerlang naar Duitschland; zommigen volgden zyn voorbeeld; anderen lieten den moed geheel zakken; en 'er bleef in korten naauwlyks een derde deel der Edelen over, dat zig aan 't Verbond hield; vooral na dat de vrees voor de komst van den Hertog *van Alva* zig meester van veeler harten gemaakt had.

Zints dien tyd begonden de Edelen, die hunner verbintenisse getrouw bleeven, zig met alle ernst te wapenen, volk in Nederland te werven, en naar hulp uit Duitschland uit te zien. Ja 't leed niet lange, of ze verbonden zig onderling, om te beproeven, of zy, door middel van wapenen, den weg konden baanen tot afwerping van het Spaansche Juk, en herstelling der Vryheid. Den inhoud van 't Verbondschrift, by die gelegenheid gemaakt, waar in ieder, inzonderheid Edelen, en daar benevens ook andere Persoonen van aanzien en vermogen, met ondertekening van zyn eigen naam, beloofde zekere somme gelds, en zelfs zyn eigen persoon, tot dat oogmerk te zullen geeven, deelt ons de Heer *te Water* hier mede (*). Schoon men den juisten tyd van het opstellen van dit Verbondschrift niet kunne bepaalen, is 't egter, gelyk zyn Ed. doet zien, klaar genoeg, dat het zelve, op het einde van 't jaar 1567, of in den beginne van 't jaar 1568, ondertekend zy. Dan deeze onderneeming, hoe wel gemeend, zegt onze Historieschryver, was van geen vrugt: „ de dood van *Brederode*, „ (welke den 16den February 1568 voorviel,) en gebrek van geld onder de vluchtelingen, waren de voornaamste reden, dat de onderteekening van deze verbin-

„ te-

(*) In het volgende Stuk staat onze Historieschryver, onder de Bylagen, eene naauwkeurige Copie van het oorspronglyke Verbondschrift, in zyn geheel, te plaatzen; gemerkt het zelve tot nog niet met de vereischte oplettendheid gemeen gemaakt zy.

„ tenisse, zo wel als de inzameling der beloofde pen„ ningen, een spoedig einde nam." En op deeze wyze liepen de herhaalde poogingen der verbonden Edelen, zo als de Heer *te Water* vervolgt, in die dagen vrugteloos af. Het meerendeel der Bondgenooten werd verjaagd, gebannen, gedood, en hunne goederen aangeslagen. Op de aangebooden vergiffenis, den 24sten Augustus des jaars 1568, aan hun, die zig binnen den tyd van dertig dagen zouden aangeeven, dorst niemand hunner eenig betrouwen stellen. En aan de laatere zo genoemde algemeene vergiffenis, den 16den July 1570, met ongewoone staatlykheid, te Antwerpen afgekondigd, hadden de Bondgenooten geen deel. Hiervan toch waren uitgesloten alle dezulken, die, als aanleggers, bevorderaars, hoofden en voornaame verleiders, tegen het heilig Katholyk Roomsch geloof, 's Konings hoogheid en de gemeene ruste, ondertekend hadden het Verbond en Smeekschrift, aan de Hertoginne overgeleverd, en die binnen den tyd, hun bepaald, niet verscheenen waren. Dan dit nam niet weg, dat veelen der Edelen, naar uitwyzen der laatere geschiedenissen, 's Lands Vryheid en den zuiveren Godsdienst, eerst bedektlyk en naderhand meer openlyk, te ernstiger ter harte namen. ——— Onze Historieschryver hier mede zyn oordeelkundig verslag van 't voorgevallene, nopens het Verbond en de Smeekschriften der Edelen, besluitende, hegt 'er voorts nog eenige leerzaame aanmerkingen aan, om den Leezer op te leiden, tot eene dankbaare erkentenis aan de Godlyke Voorzienigheid, en eene daaraan beantwoordende navolging van 't roemrugtige gedrag der Edelen, in 't handhaaven van 's Lands Vryheid in den Godsdienst en Burgerstaat.

By dit Geschiedkundige verhaal, dat alle tekens van oplettendheid draagt, komt wyders nog een berigt van de geslachten en bedryven der meeste verbonden Edelen, en andere aanzienlyke of vermogende Persoonen, die het Smeekschrift, der Hertoginne overgeleverd, ondertekend hebben: welk berigt, in dit Stuk aangevangen, in 't volgende voltrokken zal worden; wanneer zyn Ed. tevens nog eenige bylagen, en verdere aanmerkingen, welken hem intusschen ter hand gekomen zyn, zal afgeeven. Men ziet, onder het doorbladeren van dat berigt, alomme, dat de Heer *te Water* alle vlyt aan-

aangewend heeft, om met de uiterste naauwkeurigheid na te vorschen, het geen dienen kon ter nadere ontdekkinge van de afkomst, en bedryven dier Onderteekenaaren; maakende steeds een oordeelkundig gebruik van alles, wat deeze en geene Liefhebbers onzer Vaderlandsche Geschiedenissen desaangaande hem medegedeeld hebben. Hier door leert hy ons niet alleen eenigen deezer Persoonen beter kennen, maar 't geeft hem te gelyk aanleiding, om sommige byzonderheden hen betreffende nader op te helderen. —— Dus vinden we hier, onder veele andere, eene byzonderheid, nopens eene verdenking van den Heer *van Brederode*, als of hy bedoeld zou hebben Graaf van Holland te worden, op zodanig eene wyze overwoogen, en eenigermaate kragtloos gemaakt, dat wy 't der moeite wel waardig agten het daaromtrent gezegde hier nog over te neemen.

Dat het Geslacht van *Brederode*, gelyk onze Historieschryver vooraf aantekent, wettig van de oudste Hollandsche Graaven afdaalde, lydt geen tegenspraak; en 't is niet vreemd te denken, dat het aanzien van den Heer *Hendrik van Brederode*, het Hoofd der verbonden Edelen, deswegens aanleiding gegeeven kan hebben, tot het verspreiden van een gerugt, dat hy eerlang Graaf van Holland zou worden, en om hem, in openbaare schriften, erfgenaam en opvolger in 't Graafschap van Holland te noemen. „ Doch dat hij zelf, zegt de Heer *te Water*, „ ooit zoo verre zou gezien hebben, was den Heere „ *Wagenaar*, nergens, gebleken. En ik durve ook niets „ daaromtrent, in 't zekere, bepalen."

„ Alleenlijk, vervolgt zijn Ed., vinde ik aangeteekend, dat *Brederode*, op den Rijksdag te Frankfort, ten jaare 1563, zou verklaard hebben, dat hem de Graafschappen van Holland en Zeeland, van rechtswege, toekwamen; en dat hij, als een Rijksleenman, de nodige hulpe verzocht, om in derzelver bezit hersteld te worden, en dus hunnen ondergang voor te komen (*a*), of, en in hoe verre, dit verhaal waarheid zij, is twijfelagtig. Want, gelijk een kun-

„ (*a*) Men vindt deze bijzonderheid in een zeldzaam Fransch werkje, ten jaare 1566 uitgegeven, en waar van de titel is: *Les subtils moyens par le Cardinal Grandvelle, avec ces complices inventez, pour instituer l'abhominable Inquisition, avec la cruelle observa-*

kundig Heer zeer wel aanmerkt, (*b*) indien Brederode het gezegde verzoek ter Rijksvergaderinge hadt gedaan, zou hij, die zoo wel een leenman van Filips, als van het Rijk, was, daardoor ongetwijfeld de misdaad van leenbreuke, [*felonie*] begaan hebben; en, als onderdaan, en krijgsman, in dienst van den Koning, schuldig geworden zijn aan hoog verraad. Daar dit verzoek, in tegenwoordigheid van Oranje, Egmond, Hoorne, Hoogstraten, van den Berg, en andere Heeren, zou moeten geschied zijn, hoe konden zij dan, die nu noch geen het minste denkbeeld hadden, om van Heer te veranderen; zich zoo naauw met hem verbinden? hoe konden dan de voornaamste Nederlandsche Edelen, met Brederode aan het hoofd, smeekschriften, met zoo veele betuigingen van getrouwheid en onderwerpinge, aan den Koning, als Graave, en aan de Landvoogdesse, overhandigen? De Hertogin kon niet onkundig blijven van 't gene op den Rijksdag voorviel; nademaal de Hertog van Aarschot 'er ook tegenwoordig geweest was. Zou zij derhalven hier van, tot haar voordeel, geen gebruik gemaakt hebben, wanneer de Edelen, bij het overgeven van hun smeekschrift, zulke sterke betuigingen van getrouwe aankleevinge en genegenheid voor den Koning deden? Zeker, niets hadt den Bondgenooten, tot hunne vernederinge, gepaster konnen toegevoegd worden, dan dat de Landvoogdes verklaarde, alle verzekeringen van getrouwheid niet te mogen aannemen van een lichaam, 't geen zoo eenen onderdaan tot zijn hoofd had, die zijn' wettigen Opperheer uit het bezit van een gedeelte zijner heerschappije trachtte te zetten, en 't zelve aan zich te trekken. Waar op, van de zijde der Edelen, weinig of niets met grond hadt konnen geantwoord worden. Ook zou dusdanig voorstel, buiten twijfel, naderhand ten laste

vation des Placcartz contre ceulx de la Religion. Pour ainsy par dessus les Empereurs Roys Seigneurs Nobles et toute Temporalité dominer et ce faire prier et adorer. Desquelz les Nobles du pays bas avec les Puyssans et Nobles Seigneurs leurs aliez advertiz ont avec bonne et juste raison allencontre opposez. pag. 22—26. ——— Dit stuk, benevens eenige andere, is mij, op eene verplichtende wijze, ten gebruike verstrekt, door den Wel Eerwaardigen Heere *J. Royer*, Hofprediker in 's Hage."

„ (*b*) De Advokaat Fiskaal *van der Craght*, in een' brief aan mij geschreven, den 19 Aug. 1776."

te van Brederode wel te berde gebragt zijn, als een der voornaamste punten van beschuldiginge. Doch, dit is niet geschied: 't zij, in zijne indaginge, 't zij in het vonnis tegen hem. Alle deze bedenkingen doen mij het opgegeven verhaal in twijfel trekken. 't Kan zijn, dat Brederode, het hart wat hoog dragende op zijne geboorte, bij de Rijksvergaderinge poogde erkend te worden, als een Graaf, afkomstig uit het Graaflijk huis van Holland; en dat zulks, schoon hemelsbreed verschillende van het opgegeven verzoek, echter aanleiding gave, zoo tot dit verhaal, als tot het verspreiden van het gerucht, dat Brederode, in korten tijd, Graaf van Holland zou worden."

Alle de Werken van FLAVIUS JOSEPHUS, *naar het Grieksch in 't Engelsch gebragt en verkort. Uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* J. v. Gulik 1780. *Behalven het Voorbericht 545 bladz. in gr. octavo.*

Nadien deeze Werken van den beroemden Joodschen Historieschryver overbekend zyn, zo ten aanzien van derzelver inhoud als leerzaamheid, zou het overtollig weezen, ons hier deswegens uit te laaten. Dan, eene nieuwe Vertaaling van dezelven eischt een kort woord, daar toe betrekkelyk. Wy bezitten reeds, van over veele jaaren, buiten de Nederduitsche vertaaling van *William Sewel*, eene merkelyk betere overzetting deezer Werken, door den geagten Hoogleeraar *Haverkamp*, in onze Taale gemeen gemaakt (*), die aller goedkeuring heeft; en welker lof men door deeze ook in geenen deele poogt te bezwalken. Maar 't inzien van den arbeid des Engelschen Vertolkers, die 't 'er op toegeleid heeft, om 't overtollige eenigzins agterwegen te laaten, en dus deeze Werken in een wat beknopter bestek te brengen, heeft veelen zo wel voldaan, dat men het, ten algemeenen nutte, om de leezing daar van te meerder te bevorderen, raadzaam geoordeeld heeft, dat voetspoor te volgen, en deeze overzetting ook in een Nederlandsch ge-

(*) Zie nopens deeze vertaaling *J. Cuperus Lykreden op M. Schagen*, bl. 16.

gewaad ten voorschyn te doen komen. —— Dit denkbeeld van een *verkorten Josephus* doet zig, 't is waar, in den eersten opslag wat onguntig voor; men denkt, veelligt, hier door van den zin des Autheurs beroofd en geleid te worden naar 't verstand van den Verkorter; dan, zie hier, wat men daaromtrent, in de Voorreden, ten barigte geeft. „ Om die verdenking, (wordt 'er gezegd,) voor te komen, en den twyfelenden Navorscher te overtuygen, verzoeken wy, dat hy deeze Verkortinge met het Oorspronglyke vergelyke, en als dan zal hy bevinden, dat wy niets, wat weezendlyk is en tot het Verband der Historie behoort, overgeslagen; maar den waaren zin en meening van den Auteur behouden hebben; en dat het beloop der Historie, overeenkomstig met het Oorspronglyke, in acht genomen is. Alleen hebben wy de overtollige Sieraadien van den Styl, de noodelooze Uitwydingen en Herhaalingen weggeworpen, de Stoffe naauwer saamengetrokken, en zoodanige zaken verkort, die een ieder in de Heilige Boeken van *Mozes* kan leezen." —— Een oplettend onderzoek van deeze en geene byzondere Stukken heeft ons van de geloofwaardigheid deezer betuiginge volkomen verzekerd; zo dat wy genoegzaamen grond hebben, om den Leezer te melden, dat hy door deeze *verkorting* niets gewigtigs van 't geen in de Werken van *Josephus* gevonden wordt, verlieze. Verder is de vertaaling zelve ook zeer wel ingerigt, om een algemeen genoegen te geeven; waar van het volgende, betreffende het vestigen der Oppermagt van Herodes in Jeruzalem, waar mede dit eerste Deel afloopt, eenigzins tot een staal moge dienen, 't welk de Liefhebbers met het oorspronglyke of andere Overzettingen kunnen vergelyken.

De Historieschryver gemeld hebbende, hoe de Roomsche Raad, hoorende, dat *Antigonus*, in verachting van hun gezag, de beheersching over Judea van de Parthen ontvangen had, hem voor een Vyand der Romeinen verklaarde, en besloot dat *Herodus* Koning der Jooden zou zyn; geeft voorts een berigt van den optogt van *Herodes* naar Judea, en ten laatste van deszelfs belegering van Jeruzalem, alwaar zig *Antigonus* met zynen voornaamsten aanhang nog ophield.

„ *Herodes*, zegt hy, ondersteund by *Sosius* met elf Keur-

Keurbenden, en zesduizend man te paard, behalven de dertig duizend man, die hy op nieuws, [ter versterkinge van zyn Leger, dat hy, volgens het voorgemelde, reeds voor *Jeruzalem* nedergeslaagen had,] medegebragt had, en de Hulpbenden uit *Syrie*, zette het beleg van *Jeruzalem* ernstig voort. De belegerde Jooden toonden grooten moed in verscheidene Uitvallen, en niet minder beleid in hunne heimelyke uittochten, waardoorze den Vyand den Voorraad afsneeden; ook blonk hunne dapperheid uit, wanneer ze tot een Gevecht moesten komen: want zy waren niet minder onvertsaagd dan de Romeinsche Krygsknechten, hoewel ze min kundig in de Krygstucht waren. Waar de Muur om verre was geworpen, daar bouwden zy denzelven weder op, ondergraafden tegen de Vyanden aan, vochten met dezelven onder den grond spits tegen spits, en wederstonden in hunne wanhope zo den Vyand van buiten, als den Honger binnen de Muuren: want deeze belegering gebeurde in het zevende jaar, 't welk wy *een Jaar van ruste* noemen, zoodat de grond onbebouwd lag, 't welk de oorzaak deezer schaarsheid was. Eindelyk beklommen twintig uitgeleezen mannen, die gevolgd wierden van de Hoofdlieden van *Sosius*, den muur, op den veertigsten dag der Belegering; en toen het buitenste gedeelte des Tempels en de Benedenstad ingenomen was, vluchtten de Jooden in den Binnentempel en naa de Bovenstad. *Herodes* hadt hun verlof gegeeven, om de Beesten voor de Offeranden met zich te neemen, in hope van hen door toegeevenheid te vermurwen; doch zichzelven bedrogen vindende, en ziende dat ze besloten hadden, om *Antigonus* in zyne heerschappy te handhaven, tegen zyn belang, liet hy de Stad bestormen, en nam haar met zulk een geweld in, dat alle straaten en wegen met lyken vervuld waren; want de Romeinen waren te onvreden dat het beleg zoo lang geduurd hadt, en die van *Herodes* aanhang, door wraakzucht gedreeven, bemoedigden dezelven, om alle de geenen, welken van de tegenparty waren, te vernielen; zoo dat alle hoeken der Stad, de Huizen, ja zelfs de Voorpoortaalen des Tempels met doode en zieltoogende Jooden opgepropt waren; nademaal men, zonder eenig medelyden of menschlykheid, oud en jong, arm en ryk vermoordde; zelfs ontkwamen de Vrouwen en kleine Kinderen hun bloedig Zwaard, noch

noch barbaarſche Wreedheid, niet; en Koning *Herodes*, hoe zeer hem dit ook ſmertte, kon die woede niet beteugelen.

Antigonus nu het gevaar, waar in hy was, ziende, kwam uit den Toren, waarin hy was, en wierp zich voor *Soſius* op zyne kniën, die hem in zyne ellende beſpotte, en *Meyrouw Antigonus* noemde; echter liet hy hem bewaaken, niet als eene Vrouw; maar zoo ſtipt, dat hy 't niet konde ontvluchten. *Herodes* ſpande ondertusſchen al zyn vermogen in, om de Krygslieden te vermaanen, dat ze zulk een ſlagting onder 't Volk niet zouden aanrichten, en om den Tempel te bevryden; want hy was meer met droefheid aangedaan over zyne Overwinning, dan wanneer hy de nederlaag gekreegen hadt. Hy wendde zich derhalve tot *Soſius*, en ſmeekte hem den Tempel en de Stad te willen behouden, of dat de Romeinen hem anders Koning van eene Woesteny lieten; betuigende tevens, dat hy het leeven van één zyner Burgeren meer waardeerde, dan de Heerſchappy der geheele Waereld. *Soſius* antwoordde daarop, dat het billyk was, dat de Krygslieden, die de ongemakken van 't Beleg hadden uitgeſtaan, 't genot der plonderinge ſmaakten; doch *Herodes* zeide, dat hy een ieder uit zyn eigen Schatkist zoude voldoen, 't welk hy ook nakwam: want hy kocht de verdere plondering der Stad af, gaf ieder Krygsman, elk naar zyne Waardigheid, groote geſchenken, en aan *Soſius* eene zo Koninglyke Belooning, dat de Romeinen zeer voldaan aftrokken. Dit onheil viel *Jeruzalem* te beurt in de honderd vyf en tachtigſte *Olympiade*, (*) wanneer *Marcus Agrippa* en *Caninius Gallus* Burgermeesters waren, en, 't geen aanmerkenswaardig is, juist op den zelfden dag, dat *Pompejus* zeven en twintig jaar te vooren deeze Stad vermeesterde.

„ Na dat nu *Soſius* GODE een gouden Kroon geofferd hadt, begaf hy zich tot *Antonius*, voerende *Antigonus* met zich gevangen weg; doch *Herodes*, beducht, dat, indien *Antigonus*, die van Koninglyken ſtamme was (†), naa

[(*) Dat is het jaar 717 na Romes bouwing, of 37 jaaren voor onze gemeene telling.]

[(†) Hy was naamlyk een Zoon van wylen Koning *Aristobulus*, die zynen ouder Broeder *Hyrcanus* van den throon geſtouten had; 't welk

naa Rome wierdt gevoerd, dezelve te weeg mogt brengen, dat de Koninglyke Waardigheid op zyne Kinderen, die tegen de Romeinen niet misdaan hadden, overgebragt wierde; haalde *Antonius* door ryke geschenken over, om hem ter dood te brengen, waardoor hy van alle zyne bekommeringen verlost, en een perk gesteld werdt aan de Regeering van het Asmoneesch Geslacht, het welk door geboorte en de Priesterlyke Waardigheid veredeld was. Niet minder waren zy beroemd wegens hunne uitmuntende Bedryven, in den tyd van honderd zes en twintig jaaren, ten nutte onzer Natie uitgevoerd, schoon zy nu, door hunne onderlinge Verdeeldheden, de Heerschappy verlooren hebben, en de Oppermagt overgegaan is tot *Herodes*, den Zoon van *Antipater*, onedel by geboorte, en wiens Ouders de Onderdaanen van Koningen waren."

Grondbeginselen der Staatkunde. Gedrukt voor rekening van den Autheur, in 's Gravenhagen, en word uitgegeeven by J. du Mee, 1779. *Behalven de Voorreden enz.* 256 *bladz. in gr. Octavo.*

Ter ontvouwinge van de Grondbeginselen der Staatkunde is dit Werk in drie stukken verdeeld: het eerste betreft de Binnenlandsche Regeering; het tweede gaat over de Buitenlandsche Regeering; en het derde of laatste is geschikt, ter beknopte voorstellinge van den tegenwoordigen Staat der Waereld, zo als dezelve, inzonderheid ten aanzien van 't Staatkundige, in aanmerkinge komt. ——— De twee eerste Stukken behelzen eene welgeregelde aaneenschakeling van de voornaamste Staatkundige stellingen, welker inagtneeming dient om een Volk gelukkig te maaken, en den welstand der Maatschappye te bevorderen of te bevestigen. Hier toe brengt de Autheur in deezen, met opzigt tot de Binnenlandsche Regeering, het Volk te beschaaven; eene goede orde in den Staat te brengen, en de Wetten te onderhouden; eene goe-

't welk vervolgens nieuwe binnenlandsche onlusten veroorzaakte; die eerlang *Pompeius* gelegenheid gaven, om Judea aan de Romeinen te onderwerpen.]

goede Burgerregeering, zo in de Steden als ten platten Lande, in te voeren en te handhaaven; den Staat ryk te maaken, door eene oplettende inrigting en bestiering der Financien, mitsgaders door zorg te draagen voor alles wat dienen kan ten nutte van de Manufactuuren, den Koophandel en de Zeevaart, naar de gesteldheid des Lands; en eindelyk het Gemeenebest magtig te maaken, door het wel inrigten van alles, wat tot de vereischte Land- en Zeemagt behoort. Verder slaat hy het oog op de Buitenlandsche Regeering, zo als een Volk zig in betrekking tot andere Volken bevindt, waaromtrent hy hier overweegt, het Staatkundig gedrag der Overheid in 't algemeen, en voorts wel byzonder de magt van den Staat, de Tractaaten en de Gezanten; voegende tevens daarby zyne aanmerkingen nopens het geen tot de Staatkundige Rekenkunst behoort; en zo ook over de oorzaaken, die medewerken tot het verval van een Staat, als mede over de tekenen, waaruit men tamelyk wel oordeelen kan; of de Staat verbetere dan verergere. —— Daarbenevens behelst het derde en laatste stuk een geregelde opgave van den tegenwoordigen toestand der Waereld, om ons, met betrekking tot de voornaamste Staaten, kortlyk onder het oog te brengen, 1. derzelver Grootte, 2. Steden en Inwoonders, 3. Hoofdstad, 4. Verdeeling. 5. Bezittingen, 6. Handel, 7 Godsdienst, 8. Regeering; 9. Vorst of Regeeringswyze, 10. Adel en Ridderorde, 11. Inkomsten, 12 Land- en Zeemagt, hier en daar met aanwyzing van de beste Schryvers over ieder Gewest; waar by ten slot eene soort van recapitulatie ter algemeene voordragt, van de grootte der onderscheidene Waerelddeelen, en 't getal der Inwoonderen, mitsgaders van eene onderlinge vergelyking der voornaamste Gewesten. Ter gereeder beschouwinge van de meesten der opgenoemde Artikelen, en andere daar toe behoorende byzonderheden, heeft de Autheur aan 't einde van dit Werk nog gehegt drie Tafels, behelzende, eene Staatkundige vergelyking der Staaten van Europa in 't jaar 1771; benevens ééne met opzigt tot de Staaten van het Duitsche Ryk in 't byzonder, en voorts nog drie zodanige Tafels, betreffende de Aziatische, Africaansche en Americaansche Staaten in den jaare 1774; gaande die van de laatsten eigenlyk over de bezittingen der Europische Mogenheden in dat Waerelddeel. Men begrypt ligtlyk, dat al-

le de aangeduide byzonderheden niet even naauwkeurig opgegeeven kunnen worden; dan dit neemt niet weg, dat zulk eene soort van voordragt haare nuttigheid kan hebben. —— Jonge Lieden, die zig op het beoefenen der Staatkunde toeleggen, kunnen zig van dit Werk over 't geheel met vrugt bedienen; en zy die vermaak scheppen in Aardrykskundige beschouwingen hebben in 't laatste gedeelte eene geschikte handleiding, waarvan zy, tot het gereedlyk nagaan der opgemelde Stukken, een nuttig gebruik kunnen maaken.

Geschiedenis van NADER SCHAH, *bekend onder den naam van* THAMAS KULI KHAN, *Beheerscher van Persie, eerst overgezet uit een Persisch handschrift. op bevel zyner Majesteit den Koning van Denemarken, met Tydkundige, Historische en Aardrykskundige Aantekeningen, en eene Verhandeling over de Oostersche Dichtkunde, door Mr.* JONES, *Lid der Vergadering van de Universiteit te Oxford, en nu in 't Nederduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Utrecht by* Gisb. Timon van Paddenburg, 1779. *in gr. 8vo. Behalven het Voorwerk 244 bladz.*

De tytel geeft ons eenigzins verslag, hoe het bykome, dat eene Geschiedenis, in 't *Persisch* opgesteld, in 't *Nederduitsch* het licht ziet. Eene Geschiedenis waaromtrent HANWAY, in zyne *Reize*, verklaarde (*), dat het niet zeer waarschynlyk was dat ze immer in *Europa* zou te voorschyn komen. ——— De Heer JONES, die, eenige jaaren geleden, in de *Engelsche Taale* eene *Persische Spraakkunst* heeft uitgegeeven, en thans bezig is om het *Persisch Woordenboek* van MENINSKI het licht te doen zien, heeft, op last des Konings van *Denemarken*, eene *Fransche Vertaaling* van dit Werk gegeeven, en deeze is door den *Nederduitschen Overzetter* gevolgd.

Met rede verlangt men iets van den Oorspronglyken Schryver te weeten, gaarne zou de Geleerde JONES, hier omtrent voldoening geeven; doch zyne naspeuringen ten dien einde vergeefsch geweest zynde, moeten wy ons vergenoegen met zyne gedagten en gissingen den Schryver betreffende. Hy betuigt: „ Ik ben niet van de meening van HANWAY, die myn' Geschiedschryver voordraagt als een Legerhoofd of Bevelhebber; hy schynt my veel eer toe een man te zyn van eene gegronde kennis, van eene aangenaame welspreekenheid, en volmaakt ervaren in de Oostersche Letterkunde, zo wel als in de Dichtkunde zyns lands. Zyne denkbeelden omtrent de krygskunst, de wyze waar op hy de Veldslagen beschryft,

(*) HANWAY, in de *Nederd. Vertaaling*, I. Deel bl. 262.

schryft, komen in geenen deele met die van eenen Krygsman overeên, zy schikken zich beter naar den tytel van *Mirza*, dat een man van studie betekent, als het voor den eigen naam geplaatst wordt (*), die van *Khan*, welke 'er by gevoegd wordt, bewyst enkel, dat de weetenschap in *Asie* de weg tot fortuin, zo wel als tot glorie is. Wyl het nu (†) niet meer dan twaalf jaaren geleden is, dat deeze Geschiedenis geschreeven werd, is het waarschynlyk dat *Mirza Mohammed Madi Khan* nog leeft, ten ware hy mogt omgekomen zyn in eene of andere van die hachlyke omstandigheden, hoedanigen hy beschryft, en welke in deszelfs Vaderland in de ongelukkige tyden, welke hy beweent, zo veelvuldig voorvielen: het verhaal echter van deeze gedurige, veelal verwarde, en zó ras hernieuwde als gestilde oproeren; heeft iets droogs en verveelends in zich. De Schryver heeft dit zelf gemerkt; des zo wanneer hy geene groote of treffende gebeurtenisfen te verhaalen had, heeft hy getracht derzelver geringheid, ja zelfs ook de duisterheid van zyn verhaal door kundig uitgekipte en wel ter snede ingelaschte stukken uit Persische Dichtwerken draaglyk te maaken. Deeze proeven der Oostersche Redenrykkunst zyn boven al wonder schoon in die telkens verschillende beschryvingen der Lente, welken hy, by den aanvang van elk Jaar, opgeeft, en waarin hy doorgaans eene toespeeling maakt op het aanmerkelykste, 't geen in dat zelve Jaar voorgevallen is."

Van de handelwyze, die de Heer JONES in zyne Vertaaling gehouden heeft, vinden wy dit berigt. „ Ik moet al aanstonds den Leezer verzekeren, dat ik getracht heb hem een naauwkeurig denkbeeld van het oorspronglyk *Persisch* te geeven, door het zo letterlyk als my mogelyk was over te brengen: hier in heb ik zo wel myn' lust als eige neiging gevolgd. Wy hebben overgenoeg Asiatische Historien, die in een Europisch gewaad gestooken zyn: aan deeze heb ik haare natuurlyke sieraadjen gelaaten: geen een verhaal is door my opgeschikt: ik heb de klimming of daaling van den styl gevolgd zo als ik die gevonden heb. De weinige woorden die ik 'er heb bygevoegd, dienden om de dubbelzinnigheden, uit het verschil der taalen voorkomende, weg te neemen. Ik heb 'er niets afgelaaten, dan op zulke plaatsen waar de toespeelingen voor ons of te zeer oneigen of te ongerymd waren, of wanneer de uitdrukkingen, door haare verregaande uitspoorigheid belachelyk wierden voor de bedaarde verbeeldingkragt onzer luchtstreeke. Indien ik het gewaagd hebbe eene berymde overzetting der verfen, door my in 't beloop deezer geschiedenis gevonden, te geeven, ik heb 'er eene letterlyke achter ieder Deel by gedaan. In myne *Noten* (deeze zullen agter het tweede Deel volgen) zal men een Aardrykskundigen aanwyzer der voornaamste Steden en Landschappen vinden, waar van in dit Werk melding gemaakt wordt, maar ik

[(*) Anders betekent het ook Prins of van een Vorstlyk Geslacht.]
(†) In 't Jaar 1770.

ik ben genoodzaakt geweest met stilzwygen voorby te gaan een deel stammen, dorpen en sterktens, waar van geen spoor in de boeken der Oostersche Aardryksbeschryvinge, welke ik geraadpleegd heb, te vinden is."

De *Nederduitsche Vertaaler* heeft „ in zyne Overzetting," gelyk hy verklaart, „ even woordelyk, als de Heer JONES het *Persisch*, het *Fransch* gevolgd: weshalven zyn Leezer weinig minder dan eene eerste vertaaling van het oirspronglyke ontvangt." Aan dit oogmerk om alle de eigenschappen van den *Asiatischen styl en smaak* kennelyk te doen doorstraalen, verzoekt hy, grootlyks toe te schryven, dat aan den styl die losheid ontbreekt, welke men van een eenigzins kundigen Schryver of Vertaaler, maar die min beperkt was, verwachten zoude. Hy heeft met eenige Aantekeningen van die des Franschen door [ ] onderscheiden, aan het Aardrykskundige, enz. licht poogen by te zetten: en in de Vertaaling der voorkomende Dichtstukjes den eigensten voet zyns Voorgangers gehouden.

Hoe zeer de *Persische Geschiedschryver* met zynen Held is ingenomen, blykt uit zyne Voorreden, waar van wy slegts het begin zullen mededeelen. Zy die de kennis bezitten, en begaafd zyn met wysheid, weeten, dat wanneer de tyden met beroerten en verwarringen vervuld zyn, wanneer de fortuin de verlangens des onregtvaardigen begunstigt, dat dan de Opperbestuurder van 't Heelal, de Beschutter van alle zaaken, onder de menschen eenen uitverkorenen doet te voorschyn komen, wien hy vervult met de uitstorting zyner eeuwige genade, dat hy zynen arm uitstrekt over de wereld, om door den balsem zyner zachtmoedigheid de wonden van het hart des onderdrukten te verzagten; dat hy den boozen het vergif zyns doodlyken voorspoeds doet smaaken, maar de rechtvaardigheid door de zoetigheden zyner goedertierenheid beloont.

„ Deeze waarheden zyn beweezen door de wonderbaarlyke voorspoeden des leevens van zyne hoogste Majesteit, begaafd met kracht en vermogen, bezittende de rykdommen van Alexander en de waardigheden van Dara; van dien ontsaglyken vernieler zyner vyanden op het slagveld; van dien held, te groot om door loftuiting of verachting of voordeel of ongelyk te ontvangen, hem, die de magt Gods openbaar maakte, en geene schatting van aanbidding betaalde dan aan hem alleen, die zyne zegepralende banieren verheeven waaijen liet, wiens troon verhoogd, [wiens] fortuin gelukkig was; wiens luister het heelal verlichtede; oorlogsman, gewapend met een alvermogenden arm; held, die met behulp van zynen schitterenden sabel bezit nam van alle de Koningryken der wereld; legerhoofd, wiens scherpe pylen de aarde deeden beeven, en wiens doorboorende lans den hemel zelve in beroering bragt; op wiens aannadering de lieflyke stem der hope den sterveling in de ooren kwam, en wiens milddaadigheid duizend beeken van wellusten om zich heenen deed

vloei-

vloeijen; de brullende leeuw der eeuwe en de groote *Monarch*, der wereld; de doorluchtigste Opervorst, die het Kroonsieraad aan de Koningen van Indie en Turkestan gaf, de magtige verooveraar, de zagtmoedigste Opperheer de Sultan ABOU SEIF NADER CHAH, enz."

De Leezer zal denken dit is de styl van een Voorredenaar, van een *Asiatisch Voorredenaar*, en zich dier zwellinge getroosten, schoon hy zyne toestemming nog een wyl wederhoude aan het slot der Voorrede „ Dit Boek zal u de stem der waarheid „ doen hooren," en denken deeze spreekt *eenvoudiger*. Doch in de Geschiedenis zelve heerscht die styl. Op een plaats in de *Inleiding*, welke *een kort verhaal* geeft *van 't geen de verheffing van* NADER CHAH *is voorgegaan*, wordt de beschryving, gelyk de Heer JONES zelven optekent „ zo uitspoorig, en de schildering „ zo strydig met onze denkbeelden, dat eene woordlyke over- „ zetting voor den Europischen Leezer onverstaanbaar zou ge- „ weest zyn."

Laat ons hooren, hoe hy de Geschiedenisse zelve van 't *Geslacht en de geboorte des grooten Keizers, der Schaduwe des Almagtigen*, aanvangt. „ De Vrienden van den voorspoed, de Voedsterlingen van 't geluk, de Kinderen der Voorzienigheid hebben niet nodig de ydele eerteekens eener doorluchtige geboorte, en de verblindende staatzy der Koninglyke waardigheid; 't is van de laagste trappen dat zy opklimmen tot het toppunt der waardigheden, en uit een laagen stand opdaagende, gaan zy met te meerder luister voort op het pad der glorie. Het scherpsnydend Zwaard verkrygt zyne waarde van de eigenaartige deugd zyner stoffe, en niet van de Myn waar uit het gehaald is. De Diamant is zyne heerschappy over alle de edele gesteenten niet verschuld aan de rots, waar in hy gevormd is, maar aan zyn eigen schitterenden glans. Even dus leidde de groote NADER, die keuiling van den Allerhoogsten, dat voorwerp van deszelfs eeuwigduurende gunstbewyzen, zynen onvergelyklyken roem (enkel) van de aangeborene grootheid zyner ziele af. Niets had hy aan den bystand, noch van stam, noch van ouderen, noch van uitlanderen, noch van vrienden dank te weeten. 't Was met hulp zyner eigene dapperheid, gave van den Onsterflyken, dat hy de lampe zyns adeldoms ontstak, en de oirsprong en bron werd van een Koninglyk geslacht. Ja hy verhief zyne magt tot die hoogte, dat het Koningryk van *Timur* (*) scheen verborgen te weezen binnen de schede van zynen

(*) [By ons bekend onder den naam van *Tamerlan*, de grondlegger van het befaamde geslacht of den stam van zynen naam, een groote veroveraar van het Oosten, wiens nakomelingen vervolgens het ryk van Indostan beheerscht hebben, zynde *Mohammed*, die door *Nader* overwonnen en weder hersteld is, uit het zelfde geslacht afkomstig, en zo wel als *Genghis Khan* een Mogol van Landaart.

nen fabel, en de heerschappyen van *Genghis* (*) en den *Tartaaren* even als ringen aan de keten zyner oppermagt scheenen te hangen. Hy kwam ter wereld in 't Jaar der Hegira 1100 (†)." ——— Een omstandig verhaal van het leeven deezes onvergelyklyken Verwinnaars wordt medegedeeld in deeze Geschiedenis, waar in de *Persische Geschiedboeker* „ openlegt al wat 'er gebeurd is van den aanvang des voorspoedigen fortuins van deezen *Monarch*, ten einde de gedachtenis dier wonderbaare voorvallen verbreid en bewaard werde onder de Menschen, ook om den naam des Helds te vereeuwigen, die Iran in zyne voorige grootheid hersteld, die een nieuwen gloed aan de roos deezer heerschappye bygezet heeft, wier glans, door den adem des tegenspoeds verdoofd zynde, toen ter tyd de toepassing deezer verzen allernatuurlykst maakte.

Hoor (wat) *een vriend* (u zegt) *in ongeveinsde taal*,
De tyd der roozen neemt zeer haastig eene keer;
Op 't lokkend slaan van den verliefden nagtegaal
Volgt (ook) *een droef gekweel en naare klaagtoon weêr.*

Dit verhaal loopt in dit Deel iets verder dan het Jaar MDCCXXXIV. Wy kunnen ons niet inlaaten om 'er een kort begrip van te geeven; doch moeten van de Voorjaars beschryvingen, welke ons, by den aanvang van elk Jaar, voorkomen, en door Mr. JONES, met onderscheid, gelyk wy reeds gezien hebben, gedagt worden, een staaltje opleveren: hoort de leenspreukige Beschryving van 't begin van 't jaar der *Hegira* MCXLI, of het Jaar onzer Gemeene Tellinge MDCCXXVIII. „ Op den negenden van de maand Cheban (§), wanneer de wereldtoorts in het teken van den Ram genaderd was, bereidde zich de Lente, gelyk aan een magtigen krygsheld, om monsteringe te doen over de magten, die haar hulde schuldig waren. De bladen van de rozengaarde werden eensklaps in slagorde geschikt. De roozeboomen, even als wakkere helden, bedekten de lustwaranden met de helmen hunner knoppen, en halfontloken bloemen, en staken zich in 't harnas met den leevenden luister hunner bloozende kleuren. Legioenen van andere bloemen werden by een gezocht om de voorhoede te sluiten des beminnelyken heirs, wiens banieren van de toppen der hoogste cipressen afwaeiden. De boomen, gelyk aan moedige kampvegters, vertoonden hunne tak-

(*) Of *Genghis-Khan*, een niet min beroemd werelddwinger, die *Persie*, *Syrie*, *Tartarye*, *Mogollie*, *China*, enz. onder zyn magt deed bukken, zyn stam heeft van 't begin der 13 Eeuwe na *Ch.* tot by het midden der 14 geheerscht, wanneer zy door *Tamerlan* en deszelfs naakomelingen uit *Turkye*, *Persie*, enz. verdreeven, naar 't land der *Usbeksche Tarters* geweeken zyn, zie D'HERBELOT, *Biss. Orient.* op *Genghis-Khan*, *Timur*, enz.]

(†) 1688 na Ch. geb.

(§) 10 Maart.

takken en scheuten als zo veele pylen en lansen, terwyl de Platanus, als een dooroefend krygsman, zyne gescherpte bladeren rondom zynen troon verre na buiten uitspreidde. De trotsche tulp scheen een gebruineerden schild te draagen: de kleine boschjes deeden de jonge roozen even als glinsterende zwaarden in de lucht flikkeren. Duizend takken scheenen voor boogschutters te willen dienen, door het nabootzen van pylkokers en pylen; de boomen voor lyfstaffieren door het opheffen hunner met franjes vercierde lansen, zo welriekende als de muskus. De wolken, door allerwegen regendroppen te laaten vallen in den boezem der bloemen, geleeken naar musketiers, die rondom zich kogels deeden regenen. De donder en blixems maakten het geluid na van stukken geschut, die aan alle zyden bulderen. Dit liggewapend heir van April zond aanstonds een troep gevleugelde zoele windjes uit, om de zwaare benden des zwarten winters te verdryven. Toen hoorde men den roozenhof, die zo lang de verblyfplaats der ravens en andere treurgeluid maakende vogelen geweest was, wedergalmen van het zoetluidend gekweel der duiven en nagtegaalen: terwyl de Lente, als eene vrymagtige Oppervorstin, op haaren hoftroon gezeten, en omstuwd met eene lyfwacht uit de keure der bloemen, haare wetten aan het wereldrond toedeelde. ——— In deezen tyd was het, enz."

Is 's Geschiedschryvers styl zo zwellend in ondicht, hoe zeer zal deeze de oevers niet te buiten treeden, als hy in dicht zyner vuurige Oostersche verbeeldingskragt bot viert? Eene groote droogte in deezervoege te boek gesteld hebbende. „ Ons volk had al dien tyd veel te lyden van een onlydelyken dorst, die hen verteerde; zynde het jaargetyde brandend heet, en de Turken van den Tigerstroom meester: de hitte nam zo sterk toe, zo wel als de verstikkende benauwdheid onder die van het heir, dat het teken van de Visschen geroost werd, en de oogen van den hemelstier traanen lieten vallen, ziende den toestand waar in deeze krygsleeuwen gebragt waren," voegt hy 'er de volgende dichtregels nevens:

De zon had gansch ververmd het aanschyn der Natuur,
Der bronnen (killig) *nat in louter vuur herschapen;*
Der zonnestraalen gloed was zo geweldig, dat
Het noemen van den naam dier (gloende) *hemelfakkel*
De tong verzengen zou (te midden) *in den mond;*
Ja zo een vogel poogde in (dunne) *lucht te zwieren,*
Zyn vleugels teerden weg van deezer straalen brand;
De harde steenklip was tot in zyn hart gesmolten
En stortte als een fontein (van vuur) *ten bergen af;*
De Salamander, door wien 't vuur begint te blaaken,
Bestond hy 't kookend vocht te nadren (van den vloed)
Waar toen verteerd tot asch (door 't vuur van deeze wateren.)

Door deeze rymlooze maat en de woorden tot aanvulling van dezelve noodig, in haakjes te zetten, heeft de *Nederduitsche Overzetter*, het oorspronglyke waar van eene woordlyke Vertaaling, agter aan het werk geplaatst is, zeer van naby gevolgd.

Behalven het Geschiedkundige, kan dit Werk strekken om ons den styl en smaak der *Oosterlingen*, in deeze Eeuwe, te doen kennen. De Vraag, of dezelve aanpryzing en naavolging verdienen? is eene geheel andere zaak. Wy zouden, voor ons, vrylyk *Neen* antwoorden. —— Intusschen moeten wy nog berigten, dat de Aantekeningen, zo van den Heer JONES, als van den *Nederduitschen Vertaaler*, veel ophelderings aan het Werk geeven, en zommige plaatzen, die in den Text, door het verschil van *Oostersche* en *Westersche Zeden, Gebruiken, enz.*, onverstaanbaar zyn, toelichten.

Brief van eenen Eendragt-minnaar aan zynen Vriend, by gelegenheid der tegenwoordige tydsomstandigheden. Alom, in gr. 8vo, 38 bladz.

Naam en daad strooken niet altoos; doch, ten aanziene van den opgemelden Brieve, mogen wy zeggen, dat ze volmaakt overéénstemmen. De Schryver betoont zich een yverig en ernstig voorstander der Eensgezindheid. Hy merkt op: „ Het gebouw van Staat is nu eindelyk, (door het Erfstadhouderschap naamlyk,) op een vasten grondzuil gevestigd." Nu kunnen 'er, met geen grond althans, Staats of Prinsgezinden meer onder ons zyn: nu is 'er geen oorzaak of reden meer, om de gehaate naamen onzer voorledene ongelukkige factien ooit meer onder ons te doen hooren. Nu kunnen wy niet anders (ten zy de eene of andere zyn eed en plicht vergeet) als VADERLANDSGEZINDEN zyn; deeze naam moet ons nu alleen vereenigen.

Hy erkent, dat geene Staatsgesteltenis, geene Regeering, van alle feilen vry is; en toont hoe onze tegenwoordige, wel ingezien, veel vooruit hebbe; hoe naauw de belangen van den Staat en die des Stadhouders aan een verbonden zyn: „ Het is," schryft hy, onder andere, „ alleen, als de zitplaets van eenen uitgestrekten Koophandel en Zeemagt, dat ons Land, onder de ons omringende en zo oneindig uitgestrekter, en uit hun zelven magtiger landen van Europa, in eenige aenmerking komen kan. Wanneer wy een bloeienden Koophandel hebben met eene aenzienlyke Vloot in Zee, dan kunnen wy onder de groote Mogendheden van Europa gerekend worden. Dan kan ook onze Stadhouder zich, door een gevolg van 's lands magt, onder de Vorsten van Europa geeerbiedigd maeken. Maer wanneer onze Koophandel kwynt, wanneer wy geen Zeemagt hebben, van waer tog zullen dan de Inwooners van dit kleine stukje Lands hun magt en rykdom haelen?

Dan

Dan voorwaer moeten wy tot den rang der laetste en zwakste Mogendheden van Europa vervallen. En wanneer dat ons lot wierd, door welk middel zouden zig dan onze Stadhouders in den eersten rang, onder de Vorsten van Europa, staende houden? enz."

„ Denkt niet," dus laat hy zich ten opzigte van de byzondere belangen onzer Vereenigde Provincien hooren, „ denkt niet, myn Vriend! dat ik de aenweezenheid van allen byzonder belang loochenen wil. Dit zou dwaes zyn. Maer laet elke Provincie, elke Stad haere eigene ligging en omstandigheden wel nagaen, en dan zal elk zien, dat hy wel een byzonder belang heeft; maer zulk een belang, 't welk met het algemeene in een vloeit, en ook best in ondergeschiktheid en zamenstemming met hetzelve kan behartigt worden. De bronwellen, waer uit het gemeene welzyn voortvloeit, zyn menigvuldig, schoon zy zich allen in eenen stroom vereenigen. Aen elk lid van het Staetslichaem zyn zyne byzondere bronnen aengeweezen, met dewelke hy zig vergenoegen moet, in welker genot niemand hem ook moet stooren, maer alleen hem bevorderlyk zyn; en die, by den algemeenen stroom gevoegd, eenen weeligen bloei, en bestendige vrugtbaerheid schenken zullen; doch die van denzelven afgescheiden vrugtloos moeten dood loopen, en zig ook voor den geenen, voor wien zy oorsprongiyk vloeiden, verliezen. Een iegelyk vergenoege zig derhalven met die bronwellen, die zyne byzondere ligging en omstandigheden voor hem ontslooten hebben, en spanne alle zyne poogingen in, om daer meê zyn voordeel te doen. Meer eischende, meer tragtende te bekomen, zal hy ook dat geene verliezen, 't welk de natuur hem toegedagt en geschonken had. En zo hy nog verder gaet, zo hy den algemeenen stroom, ten zynen uitsluitenden voordeele afleiden, of voor zyne buuren opstoppen wil, dan stuit hy deezen stroom, die onbelemmerd over 't gansche land moet heen en weeder vloeijen, in deszelfs weldaedigen loop, en maekt denzelven voor 't gemeen, ja welhaest ook voor zichzelven, onnut.

„ En niet alleen dit, myn Vriend! niet alleen kunnen wy niet zonder elkanders eendragtelyke hulp en medewerking, onzen bloei en welvaert behouden, wy kunnen zelfs niet zonder elkanderen bestaen. Wat tog zouden de Zee-provincien zyn zonder Land-provincien, die hun ten voormuur dienen, den eersten aenval des vyands keeren, en, hen voor overrompeling dekkende, hun die veiligheid bezorgen, die voor hunnen Koophandel zo onontbeerlyk noodwendig is, dat al raekten ook maer de goede gedagten, die de vreemdelingen 'er van hebben, verlooren, dit alleen reeds, ook zonder de aenweezigheid van eenig werklyk gevaer, een doodlyken slag aen hunnen handel toebrengen zou? Welke tog zou, op den duur, de staet van *Holland* zyn, indien eenige nabuurige mogendheid, evenveel welke, deszelfs grenzen, tot op het Stigtsche, of zelfs maer tot op de Veluwe uitbreidde, en die grenzen, gelyk wel ras volgen zou, met aanzienlyke Garnisoenen be-

bezet hieldt? In eene nagt schier kon de voornaemste zitplaets van Hollands magt en rykdom overrompeld zyn, eer men nog om vyandlyke aenvallen of zelfs aenslaegen dagt. Nog eens wat zouden de Zee-provincien zyn, zonder de Land-provincien, die voor hun de rivieren bedwingen, en derzelver dyken in goeden stand houden? Een moeras, in 't midden deswelken ook wel ras de Zeesteden zouden onbewoonbaer worden en vergaen. Eindelyk wat zouden de Zee-provincien zyn zonder de Land-provincien, die niet alleen, de binnenlandsche waeren aen den Koophandel geeven, en de buitenlandschen van dezelven overnemen, maar ook van dezelven de vaart, langs de Rivieren, naar de binnenlandsche deelen van Europa, vry houden. Hoe zou 't met Hollands koophandel naer Duitschland en elders uitzien, indien deeze rivieren, onder vreemde heerschappy vervallen, met nieuwe tollen en rechten werden bezwaerd?

„ Maer ook aen den anderen kant, wat zouden de Land-provincien zonder de Zee-provincien zyn, die, de verteering en het vertier aan hunne producten geevende, dezelven op dien prys houden, die alleen aan de kosten en lasten der voortbrenging beantwoorden kan? Eene stilstaende poel, en daer alles overkropt word en verstikt! De nabyheid der groote, volkryke, en handeldryvende Zeesteden, maakt de ziel en 't leeven der Landprovincien uit. Zonder dezelven moeten zy noodwendig verkwynen, en onder den last hunner eigene bescherming en behoudenis bezwyken. De Zeesteden zyn als de maeg van 't lichaem, die 't voedzel ontfangt, en aen de overige leeden toezend. De overige leden moeten derhalven niet weigeren voor hen te werken, om hun dat voedzel te bezorgen, zonder 't welk zy niet alleen, maer ook het geheele lichaam, zou moeten uitteeren en vergaen. En zy van hunnen kant, moeten ook het voedzel aen de overige leeden, die voor hen werken, in behoorelyke evenredigheid mededeelen, of noch zy, noch 't geheele lichaam kunnen den gewenschten welstand blyven genieten. —— Niemand onzer kan het loochenen, de koophandel is de eenigste grondzuil waer op ons Staetsweezen kan vaststaen. De koophandel alleen, kan ons, als een magtig Volk, in aenweezigheid houden. Want de Koophandel alleen kan die schatten aenbrengen, die wy noodig hebben, om den aanval van felwoedende zeegolven, en wel langzaemer doch met min onweerstaenbaere kragt invreetende rivieren en binnenwateren te keer te gaen. Van zynen sterkschoorenden arm beroofd, zouden alle onze dyken en waterweeringen, de bewondering van Europa, eensklaps wyken en wegspoelen, en ons volkryk land, dat nu nog overal van prachtige Steden en bloeiende vlekken, dorpen en gehugten grimmeld, zou zig eensklaps in een onherstelbaer moeras veranderd vinden. —— Dus is, in alle opzigten, de bystand, die zy elkanderen bewyzen, wederkeerig; dus vind zig alles beloond, en 'er is geen Stad, geen Landschap in 't Gemeenebest, dat niet het grootste belang

by

by 't welzyn der overigen in 't gemeen, en by den koophandel in 't byzonder, hebben zou; want, of schoon deeze zyne schatten niet onmiddelyk in hunnen schoot, maar eerst in die der Zeesteden uitstort, is zulks slegts zyne eerste weldaed, de tweede breidt zich over alle onze landpaelen uit."

De geheele Brief strekt tot staaving van 's Lands oude zinspreuk: EENDRAGT MAAKT MAGT.

HUMPHRY KLINKER'S *Reizen. Uit het Engelsch van den Heer* SMOLLET. *In 's Graavenhaage by* J. Mensert 1779. *Behalven het Voorberigt* 694 *bladz. in gr. octavo.*

Men zou dit Geschrift wel zo gevoeglyk MATTHIAS BRAMBLE'S *Reizen* hebben kunnen noemen, voor zo veel de Schildknaap *Bramble* de Hoofdpersonaadje zy; en *Klinker* slegts inkome, als een bediende, welke ten laatste ontdekt wordt, een natuurlyken Zoon des Schildknaaps te weezen: dan de Heer *Smollet* zal vermoedelyk byzondere reden voor deeze zyne keuze gehad hebben. Wat hier van ook zy, het hoofdverdichtzel van deezen Roman bestaat in eene Reize van een bejaarden Schildknaap, ter herstellinge zyner gezondheid, met zyn Huisgezin, eene Zuster, een jong Heer en eene jonge Juffer, Kinders van eene andere Zuster, die der Voogdye van Oom en Moeie aanbevolen zyn; met de verdere noodige Bedienden; van zyn Landgoed *Brambleton hall* in *Monmoutshire*, naar *Londen*, en verder naar deeze en geene Gezondheids Bronnen en Baden; 't welk hem aanleiding geeft, om, door de noordlyke deelen van Engeland, zyne reis tot in Schotland voort te zetten; van waar hy eindelyk naar zyn Landgoed wederkeert. —— Het onderscheiden character van den Schildknaap, en der opgenoemde persoonen van zyn Huisgezin, welken aan hunne Vrienden schryven, levert reeds op zigzelven eene aangenaame verscheidenheid, 't zy dat ze van verschillende hun voorgekomen omstandigheden gewaagen, of hunne gedagten over dezelfde onderwerpen mededeelen. De ontmoetingen van veelerleien aart, 't zy verdrietlyk of aangenaam; het aantreffen van oude Bekenden, de toevallige verkeering met Vreemden, en meer dergelyken, doen deeze verscheidenheid nog grootlyks toeneemen. En de Heer *Smollet* bedient 'er zig van op eene meesterlyke wyze, om dezelve te doen strekken tot het bybrengen veeler oordeelkundige bedenkingen, en gepaste aanmerkingen over nuttige en leerzaame onderwerpen, die hy, op eene gevallige manier, in 't verbaalen van allerleie ontmoetingen, weet in te vlegten. Het ernstige en boertige, het vermaaklyke en nutte vereenigt zig des in deezen Roman by uitneemendheid; waardoor dit Geschrift, genoegzaam aan alle sooiten van Leezers, een aangenaam en leerzaam tydverdryf kan verleenen.

Ver-

Verdediging der Bardietjes tegen de Schryvers der Algemeene Vaderlandsche Letter-Oefeningen, in Deel I. No. 15. Te Amsterdam, by Holtrop, 1780. *In gr. 8vo. 15 bladz.*

De Schryver van de *Bardietjes*, van wiens rymloze Dichtstukjes, onder dezen titel uitgegeven, wy in het laatste stukje van ons vorige Deel verslag gaven, heeft onze beoordeeling niet vleiend genoeg voor zyne eigenliefde gevonden, om er stilzwygende in te berusten. ——— In tegendeel, hy verklaart ons in deze Verdediging van zyn werkje, den oorlog, op eene vry ruwe wyze, en in een' gansch onbeschaafden styl; doch dien hy goedvindt *de wapens der Wysbegeerte* te noemen. 's Mans *Wysbegeerte* schynt waarlyk van een byzondere soort: doch ter gunst van den fraaien naam, dien zy aanneemt, beschouwen wy haar met toegevendheid. Ook kunnen wy wel een weinig oploopendheid inschikken, aan iemand, die door onze Recensie zyn oogmerk vreest verydeld te zien; daar hy (als hy zegt) met zyn *nieuwe tedere liedjes* (op den naam van Bardietjes) te *zingen*, de Nederlandsche Jufferschap *lieve vryers*, en zich-zelv' *eene lieve schone Juffer in de armen wilde tronen* (*). 't Zou ons, in de daad, leed zyn, hem in de bereiking van deze twee doeleinden, vooral van het laatste, in den weg te wezen; en hy mag gerust zyn, dat ons voornemen daar nimmer toe strekte.

Wat de Verdediging eigenlyk aangaa, onze Tegenschryver (gelyk men kan denken) begrypt dat het goede, 't welk wy van zyn werkje gezegd hebben, daar ten volle op past; maar, dat wy noch den Tytel noch de Vaersmaat hadden behoren te wraken. Hy geeft een Beoordeeling op, zo als hy verlangd had te hebben; en die in eene omstandige en wydloopige lofspraak bestaat. Doch, daar hy de onze daar niet overeenstemmend meê vindt, besluit hy zeer meesterlyk, dat de Schryvers der Vaderlandsche Letteroefeningen de zaak niet verstaan; dat zy ongelyk hebben; en dat zy zyne Bardietjes geen recht hebben gedaan. ——— Hy ontkent verder, dat hy immer beweerd heeft, dat *Bardiet* by de oude Duitschers gezang heeft beteekend; en deze voorgewende beteekenis is het, waarop hy den naam van zyne Dichtstukjes vestigde (†). Hy ontkent, dat hy zich op *Tacitus* heeft beroepen; en het is zyne aanhaling uit Tacitus, waar door hy zyn gevoelen waarschynlyk heeft willen maken, en zyne benaming wettigen (§). Hy zegt, in zyn Voorbericht door *gezang*, niet *het geen gezongen wordt* (naar de gewone beteekenis van het woord,) maar *de daad van zingen* verstaan te hebben, en schuilt achter deze dubbelzinnigheid. Maar

(*) Verded. bladz. 3.

(†) Voorbericht der Bardietjes. (§) Aldaar.

Maar om te betonen, dat hy Tacitus wel heeft verstaan, bewyst hy, geen Neêrduitsch te kennen. Hy vergeet, of hy heeft niet begrepen, dat wy hem aantoonden, dat *Bardiet verlatynschd* was, dat het een' half afgekapten Latynschen uitgang heeft; zo dat het woord, om Duitsch te zyn, *gebaar*, of *gebaarde* moest wezen, als zynde dit een Duitsche afstammeling van het werkwoord *baren*, terwyl *barditus* niet dan een Latynsch *verbale* van 't door een' latynschen uitgang vervalscht werkwoord, *bardire*, is. En eindlyk hy ontkent, dat de aart der Hoogduitsche spraak zeer verschillend zou zyn van dien der Nederlandsche: en, om dat beide talen haren oirsprong gemeen hebben, begeert hy, op dien grond, het recht te hebben om *nieuwigheden in den styl en woordplaatsing* uit het Hoog- in het Nederduitsch in te voeren, en onze taal aan de Toonmeting der Duitscheren te onderwerpen.

Dat hy zodanige *nieuwigheden* in de taal van zyne stukjes heeft ingevoerd, erkent hy volmondig en draagt er roem op. Doch hy beweert dat deze *nieuwigheden niet stryden met den aart der Nederlandsche taal;* vermits (na zyn oordeel, dat hy voor bevoegd houdt om de zaak op eigen gezag te beslissen,) de beide *talen ten aanzien van Etymologie*, *van Analogie*, *van Syntaxis*, en *van Prosodie* (NB) VOLMAAKT *overeênkomen.* Hy beweert, by uitstek zuiver Neêrduitsch geschreven te hebben; om dat hy geen *tegenheên* voor *tegenheden*, *weldaên* voor *weldaden*, of *uw'* voor *uwen*, en meer diergelyke geöorloofde en gebruiklyke vryheden, die in den aart onzer Tale gegrond zyn, doch van hem afgekeurd worden, gebruikt heeft. Hy vergelykt zyne versificatie by die van de Dichteresfen *Wolff* en *Deken*, die hy oordeelt verre door hem overtroffen te worden.

Dit zal genoeg zyn, om te doen blyken, of wy den Schryver met recht *een vry diepe onkunde in de Nederlandsche toonmeting* te last leiden. Misschien zal hy binnen kort wel eens aantonen, dat in den geheelen Germanicus naauwlyks een enkel goed vaers is; en dit zal hem, op zyne gronden, zeer licht vallen. Wy nemen dus zeer gaarne over, 't geen hy bladz. 11 van zyne Verdediging zegt: dat *één van beiden waar is*, OF, dat *de schryver van de beoordeeling der Bardietjes weinig of geen verstand van* de Neêrduitsche versificatie *heeft*; OF dat *al de kennis*, *welken de Maker* van deze gedichtjes, *van onze toonmeting meent gekregen te hebben*, *voor 't grootste gedeelte louter dwaling is.* ——— Welke van deze twee stellingen waar zy, laten wy veilig aan 't oordeel der kundige waereld. En zo onze Tegenschryver, in plaats van te raadpleegen met *Ramler*, *Klopstok* en andere Duitschers, die (hoe veel achting zy anders verdienen) van 't schoon onzer vaersmaat niet oordeelen kunnen, het gevoelen van kundige Hollandsche Dichteren, wil horen; zo zal hy (wy zyn des verzekerd) van onze Recensie niet alleenlyk voldaan zyn; maar waarheid en onpartydigheid genoeg in dezelve opmerken, om zich haren inhoud ten nutte te maken; ten minste,

in-

indien zyn *groeiende kennis* hem niet onvatbaar maakt voor verbetering.

Verder dient tot 's mans naricht, dat het woord *lot* in het uitgetrokken Dichtstukje geen verbetering (die wy niet op ons nemen,) maar een eenvoudige drukfeil is. ——— Dat in de Recensie van *Nederlandsch verpligting* niet gezegd wordt, dat dit stukje *in een nieuwe vaersmaat* (gelyk hy verkeerdelyk uitschryft;) maar dat het *in* DIE *nieuwe vaersmaat* geschreven is, *die men de Trochaïsche noemt*. Hy wete, dat schoon de voeten, die men *Trochaeen* heet, in algemeen gebruik by ons zyn, de naam van *Trochaïsche vaerzen* uit het Latyn ontleend zynde, niet dan aan deze soorte gegeven wordt, die met het gebruiklykst Latynsche Trochaisch vaers, 't *octonarium catalecticum*, overeenkoomt. En eindelyk zy hy verwittigd; dat deze vaersmaat, schoon thands vry algemeen, echter noch eerst nieuw ingevoerd is; en dat zy ook in 't Eerste Deel der *Nieuwe* Bydragen als *niet gemeen* in onze spraak aangeteekend werd..

Nederlandsch India, in haaren tegenwoordigen toestand beschouwd, of waar en grondig berigt van haare Regeering, derzelver besluiten en handelingen; haare bezittingen; haar Militie; haar kwynenden Handel, Zeevaart, enz. Batavia. In groot octavo 80 bladz.

Volgens de berigten, voor eenigen tyd, door den *Patriot* gemeen gemaakt, loopt alles in de Indiën, om zo te spreeken, in 't uiterste, tot zeer groot nadeel voor de Compagnie, en 'er zouden hoognoodzaaklyk kragtdaadige middelen van redres vereischt worden, om de Compagnie staande te houden (*). Het voorstel van den *Patriot* was vry sterk in onze oogen; maar indien wy op deezen laateren Berigtschryver, nopens *den tegenwoordigen toestand van Nederlandsch India*, ons verlaaten moesten, zouden we moeten zeggen, dat de *Patriot* slegts eene flaauwe schets van den ongelukkigen staat van Nederlandsch India gemaald heeft. Maar we vertrouwen liever dat de Berigtschryver zyn Tafereel al té sterk gekoleurd heeft; waarvan we ons te meer verzekerd houden; om dat zyn Geschrift niet vry is van haatlyke persoonaliteiten, die gezegd doch niet beweezen zyn; mitsgaders, om dat alle zyne Berigten over 't algemeen dermaate in het buitensporige vallen, dat het bykans onmogelyk schyne, zig een denkbeeld van zulk eene Maatschappy, die desniettegenstaande stand houdt, te vormen.

(*) Zie *Alg. Vad. Letter-Oef. I. D. bl.* 78 en 318, 319.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over den wasdom der Christelyke Leeraars, in kennis en ondervinding, naar de behoeftens van onzen tyd, door D. G. NIEMEYER, *Predikant in de Kerk van St. George in Glaucha te Halle. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1779. *Behalven het Voorberigt* 251 *bladz. in groot octavo.*

In dit Geschrift verleent de Eerwaerde *Niemeyer*, zynen Amptgenooten, ene opweklyke vermaning, ten einde hen aen te moedigen en te bewegen, om zich met allen ernst te bevlytigen, op het verkrygen van ene gegronde kennis van alle zodanige wetenschappen, die hun als Leeraer te stade kunnen komen; mitsgaders van ene verstandige ondervinding in hunne Amptsbediening, om hunne verkregen kennis recht en ten meesten nutte te gebruiken. Zich hier op toe te leggen was zekerlyk, door alle tyden, een hoofdplicht der Leeraeren; dan 't komt onzen geachten Schryver voor, dat de heerschende denkwyzen en de zeden van onzen tyd zulks op ene byzondere wyze vorderen; 't welk hem dan ook bewoogen heeft zynen Amptgenooten daer toe te noopen, met ene trouwhartige raedgeving, vooral naer de tegenwoordige tydsomstandigheden ingericht.

Na ene voorafgaende Inleiding over de noodzaeklykheid der hier beoogde plichtsbetrachtinge, benevens de oorzaken, waer uit het gebrek veler Leeraren in den wasdom in kennis en ondervinding voortspruit, schikt zyn Eerwaerde zich, in de eerste plaetse, ter overweginge van den *Wasdom in Kennis* naer de behoeften van onzen tyd. Op ene juiste bepaling van zyn onderwerp maekt hy zyne behandeling van het zelve tweeledig; als gaende eerst over de *Theologische Geleerdheid*, en dan over de andere *Wetenschappen, welken den Predikant vercieren.* Tot de eerste brengt hy de Studie van *den Bybel*; die der *Dogmatische en Zedenkundige Godgeleerdheid*; die der *Kerklyke*

Geschiedenissen des Nieuwen Testaments; die der *Wederleggende Godgeleerdheid*, en eindelyk, die der *Symbolische Boeken, en der Oudvaderen*, En wat de laetsten betreft, daeronder telt hy, de *Wysgeerte*, de *Natuurkunde* en de *Schoone Wetenschappen*; besluitende voorts dit gedeelte, met ene algemene beschouwing van de lectuur eens Leeraers, en een voorslag nopens de orde in het studeren. Dus ver van het eerste, den wasdom in Kennis, gesproken hebbende, gaet hy vervolgens over tot het tweede, den *wasdom in Ondervinding*; naemlyk niet zo zeer als een Christen in 't algemeen, maer wel byzonder, dat hier eigenlyk in overweging komt, als een Leeraer, met betrekking tot zyne Amptsbediening; welk onderwerp de Eerwaerde *Niemeyer* reeds voorheen indezervoege in 't algemeen aengeduid had. „ Wanneer een predikant in „ zyne openbare voordragen, en in den byzonderen om„ gang, de beste wyze, door oefening en proeven, die „ of hy zelf of anderen in het werk gesteld hebben, „ weet, hoe menschen, naar de verschillende gesteld„ heid hunnes gemoeds, en de gesteldheid van hunne „ omstandigheden, in gezonde en zieke dagen, het best „ moeten behandeld worden, om hunne zaligheid te be„ vorderen, dan moeten wy zulk een voor een man „ houden, die ondervinding heeft." ——— Zyn Eerwaerde dit denkbeeld, met den aenvang van het tweede voorname gedeelte zyner Verhandelinge, uitvoeriger ontvouwd, en gezetter beperkt hebbende, handelt hier deswegens eerst over de *eigenschappen*, welken ten dien einde in een Leeraer vereischt worden, en voorts over de *middels*, welken hy daer toe heeft aen te wenden; waeraen hy verder nog enige leerzame aenmerkingen hecht, over etlyke byzondere stukken, in welken de Leeraer voornaemlyk in ondervinding moet trachten toe te nemen; als daer zyn, de beste inrichting der openbare Voorstellen, en der Katechizatien; het beste gedrag in den gemeenzamen omgang, by zieken, en velerleie soorten van burgerlyke voorvallen. Ten laetste besluit zyn Eerwaerde deze Verhandeling, inzonderheid met de betuiging, dat hy, met derzelver gemeenmaking, niets meesterachtigs, veelmin iets kwaedaertigs, bedoelt; en dat hy 't in genen deele euvel zal duiden, wanneer men 't niet in alles met hem eenstemmig zy. „ Ik heb, zegt hy, slegts beoogd, myne broeders aan te

spoo-

ſpooren, om gemeenſchappelyk met my, tot het zelfde groote oogmerk, te werken; om namelyk by het in onzen tyd inkruipend verderf, by de ſterke verleidingen van de kragt der waarheid, en by het onchristelyk leven der Naam-Christenen, niets onbeproefd te laten, hoe gering het ook moge ſchynen: zyn wy derhalven hierin van éénen zin, naar het voorbeeld van Jeſus, om, zo veel in ons is, geen derzulken te verliezen, geen ſchuld te hebben aan het verderf van hun, die onzer zorg zyn toebetrouwd, en zyn wy begeerig naar hun welzyn, dan zullen wy allen even werkſaam en yverig zyn, ofſchoon zig deze werkſaamheid op verſchillende wyzen vertoone. Wy verſchoonen en verdragen dan zeker, en verblyden ons te ſamen, dat ons een gelyke zugt beheerscht, om de eer van onzen Heiland te helpen bevorderen."

Men mag dit Geſchrift, met het hoogſte regt, allen Leeraren aenpryzen, 't zy ter hunner aenmoediging, waerſchouwing of verbetering; en vooral ware 't te wenſchen, dat jonge Leeraers, mitsgaders dezulken die naer het Leeraersampt ſtaen, dit woord der vermaninge, dat, zonder ſcherpheid, met een welwikkend oordeel, op ene nadruklyke wyze ingericht is, ernſtig ter harte namen. Derzelver opvolging zou ongetwyfeld ſtrekken, om den blaam, dien 't Ongeloof veelal onbezonnen op de Geestlykheid werpt, zo niet geheel uit te wiſchen, ten minſte grootlyks te verflaeuwen. Het aental der Leeraren, die den Godsdienst ter eere ſtrekken, zou hand over hand toenemen; en ze zouden trapswyze geſchikter worden, om, onder Gods medewerkende Genade, het eeuwig heil van de Leden der Kerke te bevorderen; en dus te beantwoorden aen 't hoofdoogmerk hunner Amptsbedieninge.

't Is uit den aert van dit Geſchrift, naer 't voorgeſtelde, genoegzaem blykbaer, dat het by uitſtek geſchikt is, voor Predikanten; dan dit echter neemt niet weg, dat het ook ten grooten deele door anderen met nut gelezen kan worden; vooral van dezulken, die zich op het beoefenen der Geloofsleere, en daer toe betreklyke kundigheden, toeleggen; ze zullen hier en daer nog al verſcheiden aenmerkingen ontmoeten, die ook zy met vrucht kunnen nagaen. ——— Laet ons nog éne van die natuur te berde brengen; welke de Eerwaerde *Niemeyer* ons

voorſtelt, by gelegenheid zyner beſchouwinge van het nut der beoefeninge der Kerklyke Historie des Nieuwen Testamentes.

„, Een nadenkend Christen en Leeraar, zegt hy, vraagt zomtyds: Zyn dan waarlyk de tegenwoordige tyden zo boos? Is dan het bederf nog nimmer zo groot, zo heerſchend geweest? Heeft het 'er voor de leeraars van het Christendom nog nooit zo bang uitgezien, dat de waarheid verdonkerd en algemeene verleiding tot dwaling in leer en leven te vreezen is? Is dan in de daad alles nieuw wat men tegenwoordig zo noemt? Zyn de tyden tegenwoordig waarlyk verlicht? Kan men de zogenaamde verbeteringen van het leerſtelſel aanneemen, of wat is het reſultat der in het werk geſtelde onderzoekingen? Deze en ſoortgelyke vragen kunnen wy niet wel, met eenige juistheid, tot voldoening van ons zelven en anderen, beantwoorden, dan, wanneer wy eenigzins in de kerklyke geſchiedenis bedreven zyn. Menig Predikant is thans al te zeer gewoon, op eenen meesterlyken toon, te zeggen: Treuriger dan tegenwoordig heeft het 'er nog nooit in de kerk uitgezien. En een ander roept: Zulke voortreffelyke tyden, zulke verlichte godgeleerden, heeft geene eeuw voortgebragt. Hoe tegenſtrydig deze oordeelvellingen ook zyn, zo kunnen zy beiden tog in zeker opzigt gelyk hebben; maar hadden zy beide met eenen opmerkſamer geest de kerkelyke geſchiedenis beſtudeerd, dan zouden zy met meer juistheid, en niet zo beſlisſend, geoordeeld hebben; zy zouden weeten, dat 'er voor honderd jaren en meer, mannen leefden, die, met minder grond nog, denzelfden toon voerden; en dat hy, die wys was, in den beginne zig ſtil hield, nadagt, en dan met moed en goed gevolg de waarheid beleed en de dwaling beſtreed. Wanneer iemand in de theologiſche geleerdheid in het geheel geen voortgang met zyne tydgenoten gemaakt heeft, dan behoeft men zig niet te verwonderen, dat hy voor den tegenwoordigen toeſtand der kerk ſchrikt. Hy verbeeldde zig mogelyk, dat het theologiſche ſamenſtelſel, met alle deszelfs verdeelingen en bepalingen, zo als hy het gehoord heeft, reeds in de eerſte of tweede eeuw is voor handen geweest, en houdt het voor godloosheid van eene voorſtelling (niet eene leere) van het zelve af te wyken. Maar byaldien hy de kerkelyke geſchiedenis beſtudeert, dan zal hy vinden, dat

dat de wezenlyke leerftukken, wel is waar, voorgefteld werden, maar niet met die bepalingen, welke navolgende twisten gedeeltelyk noodzakelyk maakten. Alle Christenen hebben van den beginne af, b. v. ingevolge de H. S. ftaande gehouden, dat God onze zonden om Jefus wille vergeven wil, en wel om zynen voor ons geleden dood; maar men bepaalde de wyze nog niet, op welke die dood het middel geweest is, om de verlorene zaligheid weder te herftellen; men bleef by de woorden der H. S., en geloofde naar dezelven, en wel met het hoogfte regt, *dat* het gefchied was, maar zonder nadere verklaring. Men zal egter ook fpooren vinden, dat de leer der Socinianen niet geheel nieuw is, maar dat 'er reeds in vroeger dagen menfchen geweest zyn, die hier in gedwaald hebben, dat het oogmerk van de zending van Jefus alleen, de meer duidelyke en volkomene bekendmaking van den godlyken wil geweest is, en daartoe geftrekt heeft, om ons een voorbeeld der volmaaktfte deugd te geven. Nog meer bekend zyn de twisten over de godheid van Christus. Het is derhalven niet moeilyk op te maken, dat God de hoofdwaarheden van de leer van Jefus, zelfs midden onder alle onrust en onder de hevigfte twisten, bewaard heeft; dat van ouds af de kerkenleeraars niet zo zeer de waarheden zelf, als wel fommige wyzen van voorftellen, die zy onjuist oordeelden, hebben aangetast, dat men in fommige eeuwen zig meer heeft opgehouden met twisten over bykomende dingen, dan over gevoelens; daar men integendeel op andere tyden, (gelyk voorzeker in onze dagen,) de wezenlyke waarheden van den Godsdienst ontkent, en bygeloof of ongeloof door de voornaamften in kerk- en burgerftaat onderfteund worden.

„ Elke tyd byna heeft zyne goede en flimme zyde. De buitenfporige verheffing van onze dagen, zo wel als de ontkenning van alles wat onze tyd goeds heeft, en de luide klagten over het verval der kerke, komen, behalven uit het geene reeds gezegd is, ook vooral van daar, dat men zig te weinig heeft aangewend, alles onpartydig te befchouwen. Wy ftaan gaarne toe, dat de eerfte tyden van de Christenkerk, met opzigt tot de eenvoudigheid en zuiverheid van leer en leven, veel vooruit hebben, boven de volgende en boven de onze; dat de gemeente van Jefus, over het geheel genomen, meer van

den zagten en liefderyken geest van hunnen Heer bezield was, en dat de meeste leden onberispelyker wandelden. Ondertusschen zal men zelfs in die tydperken kunnen opmerken, hoe veel schade valsche voorstellingen van Godsdienstige waarheden doen; hoe een valsche yver voor de waarheden geen voordeel geeft; en schoon wy daar van al niet spreeken willen, zo hebben wy tog, door de meer ongehinderde oefening van onzen Godsdienst, waar door geen vrees voor dood of martelstraffen onze aandagt stoort, veel vooruit boven die tyden. 'Er was, toen de gemeente des Heeren eerst geplant werd, zeker meer gewetensvryheid, dan in de volgende tyden. De geschiedenissen van de middeleeuw tog toonen, wat 'er gebeurt, als 'er geweetensdwang heerscht, en niemand anders denken of spreeken mag, dan eenige geestelyken vastgesteld en bepaald hebben. Men heeft maar een oog op die tyden te slaan, waarin het Pausdom zyn grootste magt betoonde, daar men begon onverschilliger te worden omtrent de ondeugd, maar waarin hy, die niet leerde wat de kerk leerde, of op de kerkvergaderingen besloten was, ban, gevangenis, vuur en zwaard te wagten had. De vryheid van het geweten werd door de Hervormers weder hersteld; een der grootste, maar van de minst erkende, voordeelen der hervorming. Dat men nu in onze dagen misbruik maakt van het regt om vry te denken, onder dit voorwendsel het Christendom verlaat, en den weg van ongeloof en spotterny betreedt, of, wanneer dit niet geschiedt, tog de regten van het vernuft, in zaken van den Godsdienst, te wyd uitstrekt, is zonder twyfel eene kwaade zyde van onzen leeftyd. Maar aan den anderen kant is tog deze door veelen misbruikte vryheid van denken, voor sommige redelyke en waarheidzoekende zielen, tot groot voordeel. En duizenden komen, door de daar door veroorzaakte pogingen van scherpzinnige theologanten, waarmede zy met meer juistheid en dugtiger gronden de waarheden van den Godsdienst voordragen en verdedigen, tot klaarder en juister begrippen; tot een vaster en meer gerustsstellende overtuiging; tot eene gewilliger gehoorzaamheid, om overeenkomstig de leer van Jesus te leeven; en zy danken met een vrolyk hart de Goddelyke voorzienigheid, die hen in dezen tyd heeft doen geboren worden. De ondervinding kan het bevestigen, dat,

wan-

wanneer men ouder voorvallen in hun waar licht, en niet met partydigheid, van meer dan eenen kant, beschouwt, men alsdan, ook by de gewigtigste en het meeste gerugtmakende gebeurtenisfen in Gods kerke, vry blyven zal van dat, waarlyk groot, gebrek van hen, die met vooroordeel, en naar den algemeen aangeheven toon, oordeelen, en alles slegts van eenen kant bezien. Wy zullen daarom het ook wel overeenbrengen kunnen, dat men somtyds, op het levendigst en treffendst, het heerschend verderf van onze tyden schilderen kan, en met dat al niet ondankbaar zyn voor dat voortreffelyke en wezenlyk pryswaardige van onzen tyd, het welk door brave en verlichte mannen is aangebragt."

Aanleiding tot Zelfoverdenkingen, volgens de Christelyke Leere. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by A. D. Sellschop *en* P. Huart, 1779. *In groot octavo* 68 *bladz.*

„ Tot welk eene soort van dingen behoor ik? —— „ van wien heb ik mynen oorsprong? —— onder „ wiens bestuur staa ik? —— waar leef ik? —— tot „ wat einde ben ik in de waereld? —— op welk eene „ wyze bereik ik het oogmerk, waartoe ik leef? —— „ en, in hoe verre zoek ik het zelve reeds te bereiken?" —— Dit zevental van gewigtige vragen stelt zich de Schryver, by manier van zelfoverdenkingen, voor te beantwoorden. En de wyze, op welke hy zulks verrigt, is alleszins opwekkend en leerzaem. Volgens dezelve toch behelst dit Stukje, onder ene trapswyze voortgaende beschouwing van de kundigheden, waer toe de overdenking van ieder vraeg aenleiding verleent, een beknopt zamenhangend voorstel van de voornaemste Godsdienstige Waerheden, en der Menschlyke plichten, die ons, ingevolge van de kennis en erkentenis dier Waerheden, te betrachten staen. —— Uit dezen hoofde kan dit Geschrift tot ene handleiding van geregelde ernstige overdenkingen dienen; welken uit eigen aert geschikt zyn, om een heilzamen invloed op 's Menschen wandel te hebben. —— Zie hier, ten voorbeelde, de beantwoording van de zesde, of op één na de laetste Vraeg. *Op welk eene wyze bereik ik het oogmerk, waar*

toe ik leef? Nopens dit ſtuk geeft ons de Autheur de volgende Overdenking aen de hand.

„ Zonder de Godlyke voorzorg en hulp kan ik de gelukzaligheid niet verkrygen, tot welke ik geſchikt ben. 't Is God, die my daar toe de krachten en middelen ſchenkt, maar *myn plicht is het*, om dezelven, onder zynen byſtand, naar vereisch te gebruiken. Joh. III. 27. Phil. II. 12, 13. (*)

„ God heeft hier aan zyne genadige voorzorge niet ontbreken laaten. Hy begaafde my niet alleen met vermogens, tot myn eeuwig geluk; maar, dewyl Hy my in de Christenheid heeft laaten gebooren worden, zo heeft Hy my daardoor gelegenheid geſchonken, nut te trekken, uit de groote hulp, welke Hy den menſchen, tot hunne zaligheid, door JESUS CHRISTUS, *en zyn Euangelie*, reeds bewezen heeft. 1 Tim. I. 15. Joh. III. 16.

„ Dees *eeniggeboren Zoon van God*, die één met den Vader is, en by Hem, reeds voor den tyd der waereld, Godlyke heerlykheid bezat, is in de waereld gekomen, en *mensch geworden*, om de *Heiland* en Helper der menſchen ter zaligheid te zyn; hen dus van de onweetendheid, de zonde en derzelver elende te verlosſen; en, in tegendeel, hen tot waare wysheid, rechtſchapenheid en eeuwige gelukzaligheid te leiden. 1 Joh. IV. 14. Joh. X. 30. XVII. 5. I. 14. 1 Tim. II. 5, 6. Joh. XVIII. 37. X. 11.

„ Na dat Hy zyn daar toe noodig *werk*, *als Leeraar*, op de aarde had voleind, waarby Hy, als een voorbeeld ter onzer navolginge, den *heiligſten wandel* geleid, en door de weldaadigſte *wonderwerken* zich betoond heeft, den Zoon van God en den Heiland der waereld te zyn; zo heeft hy zich, in eenen allerſmartelykſten *dood aan het kruis*, voor de zondige menſchen opgeofferd, om hen *met God te verzoenen*, dat is, hen Gode gehoorzaam en zyne genade deelachtig te maaken. Joh. XVII. 4, 6, 8. 1 Pet. II. 22. Tit. II. 14. 1 Pet. III. 18. 2 Cor. V. 19—21.

„ Doch

(*) Deze, en zo ook de volgende aengehaelde plaetzen der Heilige Schryveren, zyn in 't Geſchrift zelve meerendeels woordlyk geſteld; dan wy oordeelden, by deze overneming, kortheidshalve, wel met de enkele aenwyzing te kunnen volſtaen.

„ Doch Hy is, kort daarop, zo als Hy voorzegd had, naamelyk, ten *derden dage*, van de *dooden opgestaan;* en nadat Hy, veertig dagen daarna, ten *hemel is ingegaan*, en Zich daar *ter rechterhand van God heeft gezet*, dat is, bezit genomen heeft van de majesteit, welke Hem aldaar, na het volbragte lyden, bestemd was: zo heeft Hy zyne apostelen bekwaam gemaakt, om zyn Euangelie te verkondigen, en hetzelve, door hen en hunne schriften, in de waereld uittebreiden; gelyk Hy dan ook voor de behoudenis en uitbreiding van hetzelve nog altyd zorgt. Rom. VI. 4. Marc. XVI. Phil. II. 5—11. Eph. I. 2.

„ Ik bezit dit *Euangelie*, dit onderwys, welk JESUS, van Gods wege, den menschen tot hunne gelukzaligheid heeft medegedeeld; —— en in ditzelfde Euangelie vind ik dat van God verördineerd *krachtig middel*, om my zo wys, goed, en gerust te doen worden, als ik zyn moet om hier en voor eeuwig gelukkig te leeven. Joh. VII. 16. Rom. I. 16. 1 Cor. I. 30.

„ Ik vind in dit Euangelie die *leeringen*, die my *wys ter zaligheid* maaken kunnen: want het onderricht my, op eene bevatbaare en gegronde wyze, van het geluk, welk God voor my bestemd heeft; van datgeen wat my daartoe brengt, en wat my daarïn verhindert; en wyders, wat ik doen en laaten moet om dat geluk te verkrygen. Joh. VIII. 12.

„ Ik vind in dit Euangelie niet alleen de duidelykste *voorschriften* ter rechtschapenheid, maar ook de *krachtigste drangredenen* en *aanmoedigingen* daartoe; voornaamelyk dezulken, welken ik, als een zondig mensch, ten dien einde noodig heb. 2 Pet. I. 3, 4.

„ Want, wanneer ik myzelven met oprechtheid beschouw, en myn doen en laaten met Gods bevelen vergelyk: zo vind ik my niet alleen geneigd van dezelven aftewyken, en de menigvuldige verzoekingen tot het kwaade te volgen; maar, myn geweten zegt my ook, dat ik hier en daar van hetgeen recht is afgeweken ben, en my by God *schuldig* en strafwaardig gemaakt heb. — Zal ik dan, in deeze gesteldheid, nog lust en vermogen ter verbetering deelächtig worden: zo is my de hoop noodig, dat ik vergeeving van zonden, en hulp tot myne verbetering, by God zal verkrygen. 1 Joh. I. 10. Ps. CXXX. CXIX. 88.

„ Maar, tot deeze hoop word ik door het Euangelie van JESUS verheven. Want, in hetzelve vind ik de *uitdruklyke Godlyke verzekeringen*, dat God alle degeenen, die zich verbeteren, hunne *zonden vergeeven*, dat is, hen van de verdiende ſtraf bevryden zal; en dat JESUS zich, ten dien einde, voor ons in den dood heeft overgegeeven; — dat God ook wyders alle degeenen, die zich verbeteren willen, en Hem om zyne hulp daartoe aanroepen, met zynen *heiligen Geest* wil byſtaan, opdat hunne pooging naar de waare verbetering niet te vergeefs zy. Hand. III. 19. Luc. XXIV. 47. Matth. XXVI. 28. Eph. I. 7. Luc. XI. 13.

„ Ik vind, eindelyk, ook in de leere van JESUS de *ſterkſte gronden van gerustſtelling*: want, zy verzekert my van Gods genadige geneigdheid en vaderlyke zorg voor my, en ſtelt voor my zo troostryke hoop, op een beter leven na den dood, in het helderſte licht. Matth. XI. 29. 2 Tim. I. 10.

„ Doch, zal JESUS Euangelie deszelfs zaligmaakende kracht in my betoonen, zo moet ik ook *aan hetzelve gelooven*, dat is, ik moet het, als een van God verördend middel ter zaligheid, aanneemen, en hetzelve tot dat oogmerk gebruiken waartoe het my geſchonken is. Ik moet het dus gebruiken: — ter *verlichting van myn verſtand*; dat ik myne gedachten en beöordeelingen over hetgeen myn geluk betreft, naar zyne leeringen vorm; — ter *heiliging van myn hart*; dat ik, naar zyne voorſchriften myne neigingen en beſluiten ten goede richt, en my zyne aanſpooringen daartoe ten nutte maak; — ter *gerustſtelling van myn gemoed*; dat ik zyne gronden van vertroosting, onder de daaräan verbondene voorwaarden, my toeëigen. Jac. I. 21, 22. Joh. XII. 36.

„ Ten dien einde is het noodig, dat ik de leeringen van het Euangelie recht *leer kennen*; — dat ik haar *dikwerf* en *ernſtig* overdenk; — dat ik de *goede indrukſelen*, welken zy in my veröorzaakt hebben, zy mogen overtuigingen des verſtands, of aandoeningen des harte zyn, *bewaar*, en dat ik my daardoor tot die voorneemens en tot dat gedrag laat leiden, welken zy bedoelen. Luc. VIII. 15. Hand. II. 37.

„ Door op die wyze het Euangelie te gebruiken, bewys ik in de daad, dat ik *aan* JESUS CHRISTUS *geloof*; Hem voor mynen Heer en Heiland houde; en op Hem myn ver-

vertrouwen stel. —— Ook bewys ik daardoor in de daad, dat ik *Hem bemin*, en, vol van dankbaarheid, die groote liefde eerbiedig, met welke Hy, in het midden van zo veel lyden, zyne krachten tot myn eeuwig geluk heeft aangewend. Hand. XVI. 30, 31. Joh. XIV. 23. XV. 14.

„ In het gelooven aan JESUS en zyn Euangelie bestaat het *waare Christendom*; en terwyl het in hetzelve aankomt op eene gegronde kennis der leere van JESUS, — op overtuiging van haare waarheid, — en op een oprecht gebruik van dezelve, ter bestuuring van myn geheel gedrag; zo moet ik my daartoe ernstig bevlytigen; —— indien ik een *waar Christen*, een echt lid der *Christelyke kerk*, of van de gemeente der heiligen, worden wil, waarvan JESUS de *Heere* en het *Opperhoofd* is, en tot welker uitbreiding Hy het *leerampt* heeft ingesteld. Matth. VII. 21. Eph. 22, 23. IV. 11, 12.

„ Dewyl my nu, als een Christen, alle voorschriften van JESUS waardig en dierbaar moeten zyn, zo moeten het my ook de *twee* byzondere *instellingen* des Heeren weezen, welken Hy voor de belyderen van zyne leere *gesticht* heeft, —— om 'er zich ter aanneeming en involging plegtig toe te verbinden en optewekken.

„ JESUS heeft, naamelyk, bevolen, dat zy, die in de gemeenschap zyner kerk begeeren te worden aangenomen, *op den naam*, dat is, ter bekentenis, en ter verëering, van den Vader, den Zoon, en den heiligen Geest, *gedoopt*, of, met water besprengd, zullen worden. —— Ingevolge van dit bevel ben ik ook zelf tot het Christendom *ingewyd*; en ik lig, derhalve, onder de verbindtenis, naar zulk eene goede gemoedsgesteldheid en wandel te trachten, waartoe my de heilige doop *verpligt*, opdat ik ook alle die voordeelen moge genieten, tot welken deeze instelling ieder' *waaren* Christen *recht geeft*. Matth. XXVIII. 19, 20. 1 Pet. III. 21.

„ Myn Verlosser heeft ook, kort voor zynen dood, het *heilige avondmaal* ingesteld, en zynen belyderen bevolen, van tyd tot tyd, —— brood en wyn tot zyne gedachtenis te genieten. —— Ik ben dus ook verbonden, deeze instelling van JESUS te volgen, en door de verzekering die Hy my in dezelve geeft, naamelyk, dat Hy ook voor my gestorven is, my tot het gelooven aan Hem,

en

en ter dankbaare erkentenis zyner liefde, optewekken. 1 Cor. XI. 23—29. X. 26.

„ In het algemeen ben ik verpligt, van iedere gelegenheid, welke ik heb en verkryg, gebruik te maaken, om tot het waare Christendom aangemoedigd en gesterkt te worden. En naardien de *christelyke vergaderingen tot den openbaaren Godsdienst*, dat is, gemeenschaplyk God aantebidden, en de leere van JESUS ter harte te neemen, my plechtig daartoe aanleiding geeven; zo is het ook myn pligt, deeze vergaderingen gaarne en aandachtig bytewoonen, en haar zodanig tot myn nut te doen verstrekken, dat ik my daardoor laat aanspooren, om my, in alle myne levensbedryven, als een *rechtschapen* Christen te gedraagen. Heb. X. 25. Hand. XX. 7. Col. III. 16.

„ Hiertoe zal ik ook altyd des te gewilliger zyn, hoe meer ik de bereiking van het groote oogmerk, waartoe ik leef, ter harte neem. —— En dewyl God my in deeze zorg, door JESUS en zyn Euangelie, zo veel te hulp is gekomen; hoe ondankbaar zou ik dan tegen Hem, hoe onbillyk tegen myzelven, handelen, indien het myne gewigtigste zorg niet ware, dit Euangelie van harte te gehoorzaamen! Ik zou my, door dat verzuim, voor God hoogst strafbaar maaken, en zelf aan myne waare gelukzaligheid hinderlyk weezen. Heb. II. 3, 4."

Brieven van Stervenden aan hunne overblyvende Vrienden. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Dordrecht by Fredrik Wanner, 1779. *In gr. 8vo. 264 bladz.*

'T Is eene wel algemeene, doch tevens gegronde, aanmerking, dat iemands *Laatste Woorden* en *Raadgeevingen*, doorgaans eenen meer dan gemeenen indruk maaken op de gemoederen der Omstanderen. Het treffend en vernederend tooneel des Sterfbeds wekt de anders dikwyls sluimerende aandagt, en stelt den Mensch, die zo ligt schynt te vergeeten dat hy stof is, zyne sterflykheid op eene onweerstaanbaare wyze voor oogen. —— Deeze Waarheid is begreepen in de twee regelen van POPE, op den tytel van 't bovengemelde Werkje geplaatst,

Oh Death all eloquent! you only prove
What dust we doat on, wen 't is man we loven.

Dee-

Deeze Brieven zyn, naar luid des Voorberigts van den *Hoogduitschen Uitgeever*, geschreeven, door Personen, wier einde naby was, en die, in de aandoenlykste omstandigheden, welke het zelve vergezelden, dat voor het gewigtigste hielden, waar door zy hunne laatste oogenblikken, voor hunne naastbestaanden gelukkig konden maaken, wanneer ze dezelven waarheden onder 't oog bragten, uit welker kleinagting het grootste ongeluk van hun leeven voortspruit. De Uitgeever heeft daar het minste deel aan, en kan verzekeren, dat het kleinste gedeelte verdicht is, daarentegen de meesten oorspronglyke brieven van Stervenden aan hunne leevendig overblyvende vrienden, geschreeven zyn.

Het komt 'er voornaamlyk op aan, dat, in deeze Brieven, eene genoegzaame verscheidenheid, met het aanbelang der stoffen, gepaard gaa. Dit kunnen wy verzekeren, en onze Leezers daar van overtuigen, door, zo kort, ons mogelyk is, de voornaamste zaaken, in dezelve verhandeld, bloot te leggen.

Achttien Brieven vullen dit gantsche Stukje.

I. Cleon, op den oever des doods, maalt zynen Vriend ARTENICES, na welk een eisselyken afgrond des verderfs hy heen rendt, door de Beginzels des Ongeloofs en der Zedeloosheid op te volgen.

II. Eucharia brengt haaren geweezen Minnaar AMYNTOR, die haar verlaaten hadt, om eene ryker Juffrouw te trouwen, en daar door in eene doodlyke kwyning gestort was, zyn schandelyk en baatzugtig gedrag onder 't oog, en maakt hem, het aangedaan ongelyk vergeevende, 't weinige dat zy op aarde bezat, om het aan eenige arme Dogters te schenken, wier Minnaars met een teder hart alleen niet vergenoegd kunnen zyn, op dat zy de smart, van zich verlaaten te zien, niet gevoelen.

III. Pulcheria herinnert CHARITES, met wien zy in overspel geleefd hadt, dien misdaadigen handel, vervuld met den bittersten weedom, en zoekt, daar zy het vermogen haarer bekoorlykheden maar al te veel en te lang besteed hadt, om zyne Ziel te bederven, haare laatste oogenblikken te besteeden om die Ziel te redden.

IV. Cecilia, eene Godsdienstige Vrouw, aan een Verzaaker van den Godsdienst getrouwd, door mishandeling in eene kwynende ziekte gestort, ligt haar ongelukkigen toestand bloot voor haaren Vader; en neemt dee-

deeze gelegenheid waar, om hem rasse geraaktheid en wraakzugt, tot welke hy neigde, op 't ernstigste en op Christlyke gronden te ontraaden, en eene Familie-twist by te leggen.

V. Aspasia stelt haaren Broeder DORIMON, een veinzenden Vrygeest, de haatlykheid zyns gedrags, met leevendige kleuren, voor; hem tot Godsdienst en opregtheid opwekkende.

VI. Melanida, verleid, geschonden, en in de behoeftigste omstandigheden van een Kind verlost, meldt aan HILARIO, haaren Schender, haare opeengestapelde onheilen en elendig sterfuur, hem tot boete vermaanende.

VII. Eusebia geeft, aan haaren Zwager CLINIAS, de beste lessen tot weering van de Huislyke ongenoegens, die hem en zyn Vrouwe het leeven bitter maakten.

VIII. Sophron deelt aan zyne Egtgenoote AGATHA de beste lessen mede, tot het opvoeden der Kinderen, die, welhaast, naast GOD, voornaamlyk te haarer bezorging staan zouden.

IX. Leontia, eene verleide Dogter, ontvouwt, op de hartroerendste wyze, haaren Vader, den bejammerenswaardigen staat, in welken zy zich op haar sterfbedde bevindt, en doet, vol schaamte, verslag van de wegen, langs welken zy ten val gekomen was. Een brief, doormengd met de tederste waarschuwingen aan haare voorgaande Speelgenooten en Vriendinnen.

X. Mevil klaagt bitter aan zynen Vriend BLANSORD, de rol van een Vrygeest gespeeld te hebben, die hem van de eene ongebondenheid tot de andere, en eindelyk tot het besluit van een Zelfmoord bragt, welke mislukte, maar hem in doodlyk gevaar stelde.

XI. Philaïda vervaardigt deezen Brief voor haaren Egtgenoot CRANTOR; hem het acht- en twintig jaarig Huwelyksleeven herinnerende; bovenal, hoe zy eens, door eene te kostbaare leevenswyze, zich diep in schulden gestooken hadden; doch daar uit gered, vervolgens zich voorzigtiger gedroegen; zy maant hem aan, de overgebleeven schulden, des voorgaanden staatsvervals, wanneer zy met hunne schuldeischers overeengekomen waren, af te doen; en stelt den pligt van wedergeeving in het helderst daglicht.

XII. Theodora vertoont haaren Broeder ORONTES, die, door argwaan en wantrouwen, met haaren Man, zints den dood

dood haars Moeders, in Familietwist geleefd hadt, de slegtheid van zulk een character; hem tot Verzoening aanspoorende, door het haatlyke der Onvergeeflykheid te schetzen.

XIII. Glyceria, door den Dans geweldig verhit, en daar op in ziekte gevallen, schryft aan haare Gezellinnen, over de Ydelheid der Vermaaken, en bovenal derzelver onmaatig genot.

XIV. Timon, in slegt gezelschap vervallen, en daar door tot een tweegevegt uitgedaagd, meldt zynen Vriend ADRASTES, de trapswyze voortgangen van het eene kwaad tot het ander, in zyn naderend einde aan de bekomene wonde: hy vondt den grondregel bewaarheid:

't Begin van 't zondenspoor schynt aangenaam, is breed,
Maar 't midden vol gevaaren;
En 't eind zal u gewis, indien gy verder treedt,
Een' nacht van gruwlen baaren. ——

XV. Melandor geeft zynen Zoon EMILIUS een verhaal zyner Leevensomstandigheden, die hem leeren, door eene ontmoeting, hem bejegend, hoe verschriklyk het einde zy van een Mensch, die zyne dagen doorbragt, zonder GOD, zonder hoop op een beter leeven; en hoe kragtig daartegen de Godsdienst en het geloof eener volgende Eeuwigheid de natuurlyke bitterheid des doods verzoeten kunnen. Hier van strekten zyne laatste stonden tot een bewys.

XVI. Cleona stelt aan haare Dogter CONSTANTIA de heilzaamste leevensregels voor.

XVII. Serena brengt STREPHON, haaren Egtgenoot, tot eene slegt en slordige leevenswyze vervallen, de gevolgen zyns gedrags voor den geest; inzonderheid ten opzigte der kinderen, die welhaast te zyner bezorginge zouden komen: hem aanmaanende, om voor hun weder een Vader te zyn, die hen door zyn voorbeeld, als door zyne vermaaningen, op het pad der waare deugd leidt, en bewaart voor het grootste ongeluk, dat hun overkomen kan, naamelyk van ongeregeld en ondeugend te zyn.

XVIII. Philalethes deelt aan ARAMINTHA, zyne Zuster, zyne laatste lessen mede. —— Laat ons op deezen Brief wat breeder stilstaan om een staal van de Schryf-

Schryfwyze te geeven, die in alle de Brieven, naar eisch der onderwerpen, gefchikt is. Geheel is dezelve te lang voor ons beftek, eenige voornaame trekken zullen voldoen kunnen.

„ Hoe zal ik, myne geliefde Zuster, de angstvolle bekommering, die myn hart, in deze omftandigheid, met opzicht tot u, treft, best uitdrukken? Gy zult immers niet gelooven, dat het my onbekend zy, in welke betreurenswaardige vervreemding van den Godsdienst, of ten minften van deszelfs openbaare belydenis, gy reeds zoo menig jaar hebt doorgebragt, ô! Ik weet het maar al te wel, hoe uw huwelyk met eenen vrygeest, en de inwikkeling in de groote waereld, u afgetrokken hebben van de fchoone eenvoudigheid der Kristlyke Godsvrugt, en doen overhellen naêr de zyde van het ongeloof en der troostlooze twyfeling. Doch, gy zyt ook, na den dood van dezen man, die al vroeg het flachtoffer van eene ongeregelde drift geworden is, niet weder te rugge gekeerd tot dien Godsdienst, waar voor gy, in uwe jeugd, zoo veel genegenheid en hoogagting hebt getoond. Ten minften als men, volgens het uiterlyk gedrag van een' mensch, over zyn inwendig beftaan mag oordeelen, dan is 'er in u niets, dat naêr Kristlyke gevoelens gelykt, in u, die den openbaeren Godsdienst veracht, en u van denzelven geheel onttrekt, noch in de Kerk, noch aan de Tafel des Heeren koomt, ja, eene kleinagting in uwe redenen en handelingen toont voor alles wat by een' kristen eerwaardig is.

„ Doch, myne Zuster! gy zult, waarfchynlyk, u niet gaarne laaten befchuldigen, als of gy den Godsdienst en het Kristendom geheel en al verwierpt, of zoekt te beftryden? Gy hebt vermoedelyk, tot hier toe, nooit de moeite genoomen, om daar over gezet te denken, en als gy u van den openbaaren Godsdienst afhoudt, als gy de uiterlyke pligten van den Kristen verzuimt, zoo gefchiedt het, zonder twyfel, onder het zelfde beuzelagtige voorwendzel, waar mede zoo veelen, in de groote en fchrandere waereld, de geringachting van hun Godsdienftig belang waanen, voor hun eigen hart tè kunnen regtvaardigen? „ Waarom zal ik naêr de Kerk gaan? „ zeggen ze: ik hoor daar niets nieuws, dat my niet „ reeds in myne jeugd is geleerd geworden, of dat ik, „ niet even zoo goed, en nog beter, in boeken leezen

„ kan?

„ kan? Ik breng mynen tyd ook niet nutteloos te huis
„ door, en heb niet noodig, om my in de Kerk, als
„ een lesjen, te laaten voorzeggen, hoedanig ik myn
„ leeven inrichten moet, zoo als mooglyk een onwee-
„ tend gemeen dat behoeft; ik weet myne pligten, en
„ denk, dat myn gedrag in den daaglykschen omme-
„ gang met mynen evennaasten genoegzaam bewyst,
„ hoe ik wel onderricht ben van al het geen, dat my of
„ anderen toekoomt; wat regt of onregt zy." —— Men moet zeker aan het geweten van elk een, die dus spreekt, overlaaten, hoe veel hier van waar zy, maar, gave God! dat het leeven der meeste menschen, die zoo gering van den Godsdienst denken, niet maar al te duidelyk bewees, hoe weinig zy hunnen pligt kennen, altans, dat zy niet naauw gezet genoeg zyn, om dien te vervullen. Dan, zoo dit al uw geval ware, myne geliefde Zuster! dat uw gedrag bewyzen gaf, hoe gy uwen pligt kendet, en het uw grootste belang rekende om denzelven stipt te betrachten, zou het ook dan nog overtollig zyn, om u dien, van tyd tot tyd, te laaten voorhouden en indachtig te maaken? Of zyn de Waarheden, die in de openbaare Vergaderingen der Kristenen gepredikt worden, niet van zo veel gewigt, dat men poogen moest, om zich die, door een geduurig herhaal, diep in 't hart te laaten prenten, en aldus den indruk van de voorschriften des Kristendoms leevendig te houden? Moesten voor een gemoed, dat waarheid en deugd bemint, de plaats en de gelegenheid niet altoos welkoom zyn, waar men die hoort aanpryzen, haaren invloed op de rust en het welzyn der menschlyke zielen voorstellen, en de waarde van een Godvrugtig leeven in 't helderst daglicht zetten? Of is elk niet verpligt, zynen Godsdienst ook openlyk te belyden, en zich met anderen te vereenigen in dezelfde Godsdienstige aanbidding? Al hadt gy ook voor u zelve het onderricht, in de pligtsbetrachtingen, dat u door de kerkelyke leerredenen gegeeven wordt, niet noodig, (schoon ik niet denken kan, dat myn Zuster verwaand genoeg zal zyn van dit te zeggen:) moest het vlytig bywoonen van den openbaaren Godsdienst voor u echter niet gewigtig genoeg zyn, uit aanmerking van het stichtend voorbeeld, dat gy daar door aan minder geoefende Kristenen kunt geeven? Geeft gy integendeel niet zeker een kwaad voorbeeld, door u zoo lang, gelyk gy tot dus verre gedaan hebt, van denzelven te onttrekken,

hoe schoonschynende ook voor 't overige de redenen, waarom gy zulks doet, uw eigen hart mogen voorkoomen? Wordt niet deeze en geene, die op u ziet, daar door geërgerd, of tot dezelfde kleinagting van openlyke Godsdienstige byeenkomsten vervoerd? Zal zich niet, al ware het ook maar onder uwe dienstbooden en naaste bekenden, even deeze onverschilligheid, omtrent het vervullen hunner uiterlyke pligten jegens God, in zynen dienst inkruipen? en zal dus uw eigen hart u niet verwyten, dat gy aan hun daar toe de eerste gelegenheid hebt gegeeven? ô! Ik wenschte om de geheele waereld niet, dat myn hart my een soortgelyk verwyt kon doen, van myn' naasten te hebben geërgerd, vooral, wanneer ik grond had, om te hoopen, dat myn Godsdienstige yver, naauw gezette wandel en het naarstig waarneemen myner uitwendige pligten hen tot stichting, en ten voorbeeld, hadden konnen strekken!

„Overweeg dit, myne beminde ARAMINTHA! en laat deeze herinnering, welk uit een regt broederlyk en voor uw welzyn bekommerd harte voortkomt, zoo veel by u gelden, dat gy u niet langer van de kristlyke vergaderingen onthouden moogt, om u te voegen by den hoop der snoode verachters van den Godsdienst, die, in onze dagen, helaas! zoo zeer toeneemt. Gy kunt u gewis van het onuitspreekelyk groot nut van het Predikambt niet beter overtuigen, dan wanneer gy naauwkeurig acht geeft op de denkwyze, de redenen en den wandel van die menschen, welken de Leer van den Godsdienst versmaaden, de kerk nooit bezoeken, zich van de tafel des Heeren afhouden, en veel te hoog van hunne wysheid denken, dat zy, gelyk andere gemeene kristenen, noodig zouden hebben te leeren, wat goed of kwaad zy. Gy kent menschen genoeg van dat slag, maar, zeg my, zyn ze wel die pligtbeoefenende, naauwgezette, voorzichtige en verdraagzaame menschen, met welken gy zoo gaarne zoudt leeven en omgaan? wanneer gy nu ondervindt, dat zy de zoodanigen niet zyn, maar in tegendeel gewaar wordt, dat zy de ongebondendste, hoogmoedigste, met zichzelven, met hun noodlot, met de geheele waereld onvergenoegde zielen zyn, regte geessels en plaaggeesten van de menschlyke maatschappy, aan zich zelven niet getrouw, ik laat staan aan God of andere menschen, zoo moeten immers deeze hun-

hunne flechte denkbeelden, die uit hunne handelwyze voortſpruiten, billyk, by u verdacht maaken, alles wat zy tegen het Predikambt en den openbaaren Godsdienst inbrengen.

„ Dan, wat is de oorzaak, dat ze zoo zeer verbysterd zyn? buiten twyfel deeze, dat ze alle gelegenheden myden, waardoor zy aan hunnen pligt jegens God en den naasten indagtig, op de kortheid en onzekerheid van hun leeven opmerkzaam gemaakt, en op de eeuwigheid, en den dag van rekenſchap en oordeel, geweezen konnen worden. —— ô Ja, de Kerk is, in onze dagen, ſchier de eenige plaats, alwaar men waarheden hoort, die, hoe onaangenaam en hard ze ook klinken mogen in de ooren van ontäarte en losbandige menſchen, aan hun in 't byzonder echter gezegd moeten worden, en des te meer, naâr maate zy zich zelven minder kennen, en geneigd zyn, om zich zelven te onderzoeken, hunne bedorvenheid en gebreken op te merken, en zich daar over te ſchaamen. Diergelyke menſchen behoorden den Kristlyken Leeraar te danken, om dat hy 't alleen is, die hun waarheden zegt, hunne ondeugden by den regten naam noemt, en het ſchandelyke van hunnen wandel hun onder 't oog brengt, terwyl de waereld hun van alle kanten vleit, en hier niemand is, die zich onderwindt, om hen te onderhouden over dat geen, wat hen hunne trotsheid, hebzugt, neiging tot onregtvaardigheid en weelde, euvelmoedig, doet begaan. Wie zou zich durven verſtouten, om aan zoo menig eenen met Ordeteekenen vercierden roover van geheele landen te zeggen, dat hy duizenden doet klaagen en zugten over openbaare geweldenaaryen, en daarom tot die ônrechtvaardigen en ſnooden behoort, die geen hoop hebben konnen van in te gaan in de wooningen van deugd en gelukzaligheid, indien hy 't niet deedt, die daar, in de plaats van God, ſtaat, om de geſchondene waarheid en gerechtigheid te verdeedigen en te handhaaven?

„ Bedenk wat gy aan uwe opwasſende kinderen, aan uwe dienstbooden, aan uwen naasten, verſchuldigd zyt; maar nog veel meer, was de zorg voor uwen onſterflyken geest, die hier voor een beter toekomend leeven aangekweekt, gevormd, en toebereid moet worden, van u vordert. Wie toch kan u zeggen, myne ARAMINTHA! hoe dra deeze geest van uwe handen geëischt, en de reken-

kenſchap van uwen tyd, en van de wyze waar op gy dien beſteed hebt, u afgevorderd kan worden, eene rekenſchap, die gy, zonder hulp van den Godsdienst, niet hoopen kont, immer te zullen konnen afleggen. Verzaak dan het geloof niet, dat uwen Broeder, in zyne tegenwoordige omſtandigheid, onderſteunt, en dat ook waarlyk alleen uw toevlucht weezen moet, wanneer eens, ten uwen opzichte, ook alle menschlyke poogingen ten einde zullen zyn. —— Ik zal u, waarſchynlyk in deeze waereld niet meer zien: maar ook! mogt het eenmaal zyn, daar, waar ik hoop heb van te zullen koomen, en waar alle deugdzaame, Godgetrouwe en vroome menſchen, voor eeuwig, met elkanderen zullen vereenigd zyn!"

Historie der Kwakers, hunne Leerſtellingen, Leerwyze, Zeden en Gebruiken, door Dr. G. W. ALBERTI, *Predikant te Tundere by Hamel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten, 1779. *Behalven de Voorreden* 188 *bladz. in gr. octavo.*

Hier mede levert ons de Eerwaerde *Alberti*, een gansch beſcheiden en onpartydig bericht van de Gezintheid der Kwakers; opgemaekt, ten deele uit hunne openbare Geſchriften, en ten deele uit ene gemeenzame verkeering, welke zyn Eerwaerde, geduurende zyn meer dan tweejarig verblyf in Londen, met hun gehouden heeft.

In de eerſte plaatze geeft hy ons ene beknopte Historie van de opkomst en den voortgang dier Gezintheid, of een kort begrip van 't uitvoerige geſchiedkundige bericht, dat *William Sewel*, zelf tot die Gezintheid behoorende, door den druk gemeen gemaekt heeft. Dit bericht, dat, volgens zyn Eerwaerde, alle kenmerken van geloofwaerdigheid bezit, loopt tot op het jaer 1717; en zedert dien tyd is 'er, zegt hy, in de Historie der Kwakers niets merkwaerdigs voorgevallen, dan de gewoone onlusten, die zy zich, door het weigeren der Tienden, op den hals halen; waer van onze Schryver in 't vervolg, als hy over dit onderwerp handelt, breeder gewag maekt. Aen dit geſchiedkundig verſlag is voorts gehecht

ene

ene korte levensbeschryving van *Josia Martin*, met welken de Eerwaerde *Alberti*, in de jaren 1746 en 1747, zeer veel omgang gehad heeft; dien hy voor den geleerdsten der Kwakers, en hunnen bekwaemsten Voorstander, in zyne dagen, hield; van waer hy hem bovenal gestadig raedpleegde, over deze en gene byzonderheden, tot die Gezintheid betreklyk; 't welk hem te beter in staet stelde, om 'er een nauwkeurig bericht van te geven. —— Dat Bericht zelve, 't welk hier op volgt, gaet in de eerste plaetse over de *Leerstellingen*, verder over den *Openbaren Godsdienst*, en ten laetste over de *Levenswyze*, *Zeden* en *Gebruiken der Kwakers*; waerby nog enige stukken in een Aenhangzel komen, die ter bevestiginge of nadere ophelderinge strekken. Zyn Eerwaerde deelt ons, met opzicht tot het een en ander, een gezetter en naeuwkeuriger verslag, waerop men zich verlaten kan, mede, dan men tot nog bezat; en vlecht hier en daer onder het zelve, by de opgave der gronden, op welken de Kwakers hunne gevoelens en gedrag vestigen, zyne tegenbedenkingen desaengaende; 't welk zyn Geschrift, by de voldoening der nieuwsgierigheid, des te leerzamer maekt. — Hier te Lande is deze Gezintheid genoegzaem tot niet geloopen; maer in Engeland komt, dezelve tot nog als een aenzienlyk Lichaem voor; 't welk maekt dat zy te meerder opmerkzaemheid vorderen, in de beschouwing der verschillende Christlyke Genootschappen; waervan men zich enigermate een uitgestrekter begrip kan vormen, als men 't oog slaet op de volgende beschryving, welke de Eerwaerde *Alberti* ons van de inrigting van het Kwakers-genootschap geeft.

„ Alle maanden, zegt hy, komen eenigen van elke Gemeente in een Graafschap, eens of meermaalen, naar gelange de Gemeenten groot zyn, zamen. Vier of zes Gemeenten, meerder niet, maaken zulk eene *maandelyksche vergadering* (*monthly meeting*) uit: wanneer daarom veele Gemeenten in een Graafschap zyn; zo zyn 'er ook meer, dan ééne van zulke maandelyksche Byeenkomsten. Deze zorgen voor 't onderhoud der armen, onderzoeken het gedrag van de leden hunner Gemeenten, laaten zig een volledig en zeker verslag doen van de gebooren Kinderen; van die zich in den Echt willen begeeven; van de begraavenissen; van het lyden en de droevenissen hunner broederen; welk alles zy in orde brengen, en in de

de daartoe bestemde boeken optekenen; waaruit ze een uittrekzel maaken, en het de vierendeeljaarige vergaderingen voorleggen.

„ Alle vierendeeljaaren naamlyk, komen de Voornaamsten van alle de maandlyksche Vergaderingen uit een Graafschap zamen, het welk de *vierendeeljaarige Vergaderingen* (*quaterly meetings*) worden genoemd. Hier worden nu zulke zaaken afgehandeld, die van gewigt zyn, en voor de maandlyksche Vergaderingen te zwaar waren. Alle de berichten van deze worden in orde gebragt, en een goed uittrekzel uit dezelve wordt vervaardigd, om het de groote jaarlyksche Vergaderinge voor te leggen.

„ *Alle jaar* wordt, te Londen, een *algemeen Synode* gehouden, in de *Pinksterweek*, om dat dit de gelegendste tyd is, waarop Afgezondenen uit alle Landen, waar Gemeenten der *Kwakers* worden gevonden, komen kunnen. Op deze groote en talryke Vergadering word de toestand aller Gemeenten onderzogt, van welke zy de zekerste berichten kunnen hebben. Zaaken, die het geheele Genootschap aangaan, by voorbeeld, wanneer 'er onkosten moeten worden gedaan, waartoe de fondsen moeten gemaakt worden; wanneer zy hunnen Koning, door een Addres, hunne verpligting willen betuigen, het welk dan hier moet worden opgesteld; wanneer zy hunnen Godsdienst moeten verdedigen, waartoe als dan een bekwaam Man, een lid der Vergaderinge, verkozen wordt: wanneer zy hunne lydende Leden moeten bystaan, en dergelyke zaaken meer, zyn de voorwerpen dezer Vergaderinge. Elk *Kwaker* heeft vryheid dezelve by te woonen, en zyn gevoelen te uiten. En wat betreft den *Voorzitter*, de *Kwakers* geeven voor, dat Christus alleen hun Voorzitter is; maar toont hy zig by éénen of meerderen, dan hangen zy dien aan. ——— Alle voorvallen worden door eenen, hier toe verkoozen, of zigzelven aangeevenden *Schryver* opgetekend, en in de daartoe bestemde boeken opgeschreeven. Is men met alle zaaken klaar; dan worden eenigen verkoozen, die een kort uittrekzel maaken uit alles, wat voorgevallen is, het welk aan de vierendeeljaarige en maandelyksche Vergaderingen gezonden wordt (*). Deze Vergadering wordt met den

(*) In het Aanhangzel heeft onze Schryver zodanig eenen Brief van 't jaar 1747, tot een voorbeeld, bygebragt. Men vind 'er onder

den Godsdienst begonnen en ook geeindigd. ——— Wy behoeven niet te erinneren, dat deze gesteldheid van het *Kwakers-genootschap* van groote kloekheid getuige, en dat deszelfs Stigter, de Vader der *Kwakers*, GEORGE FOX, zo dom niet is geweest, als men hem doorgaande voorstelt. ——— Wanneer wy nu nog aanmerken, dat alles geheim gehouden wordt, en, behalven het gemelde uittrekzel, niets, van het geen op het Synode beslooten is, aan den dag komt; dan zal men zig niet verwonderen, dat de *Engelschen* van de *Kwakers* zeggen, *zy hadden een Gebied in het Gebied*, en konden, zoo ze wilden, daar ze allerwegen zyn verstrooid, veele dingen, ten nadeele des Lands, onderneemen.

der anderen in, ene opgave der kosten, welken de Vrienden, geduurende het verloopen jaer, wegens de *Tienden* en *Kerkelyke inkomsten*, geleden hadden. De Somme beliep in *Engeland* en *Walles* 2733 Ponden en meer, en in *Ierland* 1552 Ponden en meer, dus ruim 4285 ponden of 47000 Hollandsche Guldens. Dan deze Kosten zouden, gelyk de Eerwaerde *Alberti* aenduid, zo hoog niet loopen, byaldien de *Kwakers*, (zo ze al die belastigingen, gewetenshalve, oordeelen niet te mogen betalen,) zich wat handelbaerder in dit geval aanstelden, en den Rechter veeltyds niet noodzaekten om geweld te gebruiken. Zy laten zich namelyk, niet zelden, door den Kerkelyken, dien ze smaedlyk zyn eisch ontzegd hebben, dagvaerden, en verschynen niet; waer door zy boven dat in boeten vervallen; zomtyds laten zy zich, door hunne onwilligheid, deswegens in de gevangenis opsluiten, en de Rechter moet den weg van geweld in. Vele Kerkelyken doen dit alles korter af. Zy beëdigen voor den Rechter de somme, die de Kwaker hun verschuldigd is. En hierop geeft de Rechter een gerechtsdienaar volmagt, voor zo veel de somme bedraegt, uit den winkel of de goederen des schuldigen Kwakers weg te nemen. Deze verzet 'er zich wel niet tegen, (dat hem vermoedelyk ook slecht bekomen zou,) maar zomtyds sluit hy vooraf alles toe; het welk den Gerechtsdienaer noodzaekt geweld te gebruiken, waerby de Kwaker altyd meer verliest. „ En dewyl het, „ zegt onze Schryver, daarby niet altyd eerlyk toegaat; dewyl „ verder de onkosten, vooral by de gesteldheid der Engelsche „ gerechten, vermenigvuldigd worden; dan moet het ons niet „ bevreemden, wanneer men leest, dat een *Kwaker*, in plaats „ van vyf ponden, die hy verpligt was te betaalen, zestig pon- „ den verlooren hebbe. Maar wie ziet niet, dat hy 'er zelf „ de oorzaak van is?"

Van de Goedheid en Wysheid Gods in de Natuur. Door HENDRIK SANDER, *Prof. aan de Illustre School te Karelsruhe, en Honorair Lid des Genootschaps van Liefhebberen der Natuuronderzoekingen te Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. V. M. AZ. *Te Utrecht by* de Wed. J. v. Schoonhoven, *en te Amsteldam, by* A. D. Sellschap *en* P. Huart, 1780. *Behalven het Voorwerk* 391 *bladz. in gr. octavo.*

Zy, die vermaak scheppen in eene Godsdienstige Natuurbeschouwing, dat is, met andere woorden, gezegd, die zig, in hunne navorschingen van de Werken der Natuure, niet slegts tot het beschouwen der Gewrogten bepaalen, maar 'er zig tevens door tragten op te leiden ter verheerlykinge der eerste Oorzaak van dat alles, zullen dit Geschrift van Professor *Sander* met eene leerryke vergenoeging kunnen doorbladeren. Deeze oplettende Natuurbeschouwer, het oog slaande op Gods Goedheid en Wysheid, in alles zo duidelyk doorstraalende, stelt ons desaangaande eene reeks van bespiegelingen voor, in welken hy onze aandagt vestigt, zo op de algemeene inrigting der Natuure, als op een aantal van byzonderheden; die allen te zamen loopen, om ons met eene eerbiedige verwondering over Gods Goedheid en Wysheid te vervullen. In de voordragt van dit alles toont hy eene uitgestrekte beleezenheid en kundigheid nopens dit onderwerp, mitsgaders eene oordeelkundige keuze in de menigte der voorwerpen, die zig aan hem opdoen: en in de wyze van voorstellen bedient hy zig van eene taal en schikking, welke den ervaaren niet te laag of te gemeen, en den minkundigen niet te verheven of te afgetrokken is; des Leezers van verschillende bekwaamheden hieromtrent voldoening vinden; terwyl ze 'er, op eene treffende manier, door genoopt worden, om den alwyzen en volmaakt goeden Bestierder des Heelals, met een gevoelig harte, te eerbiedigen. ——— Men oordeele hier van eenigermaate, uit het volgende gedeelte van des Hoogleeraars opmerking, nopens den algemeenen zamenhang in de Natuur, waarin hy zig, onder anderen, over de inrigting van de Land- en Waterryke oorden, en de schikking der Aarde, aldus uitlaat.

„ De

„ De land- en waterrijke oorden zijn voor de Menfchen, Planten en Dieren, ongeacht hunne fchier ongelooflijke verfcheidenheid, zoo bekwaam verdeeld, dat zij alle overal voedzel en verblijf vinden. Waren alle bergen aan eene plaats, hoe veele dampen, hoe veele wolken, hoe veel regen, had men daar niet? Was een gansch waerelddeel enkel dal, zoo had men veele kruiden, maar echter geen metaalen, geene fteenen, geen groote ftammen, en hoe veele verwoestingen zoude de wind daar aanrigten, wanneer hij door geene bolwerken wierd te rug gehouden? Hoe veele duizenden menfchen zouden tot de dorfte en fmaakloofte dingen toevlugt moeten nemen, wanneer 'er geen zeevisfen tot ons kwamen? En hoe veele menfchen zouden, in eenen duuren tijd, van honger verteeren, wanneer de zee hun niet voedde. Maar in die groote onafmeetelijke waterwaereld is nog nimmer fchaarsheid of gebrek ontftaan! Was de aarde overal even warm, of even koud, was 'er geen afwisfeling onder de laagen der aarde, zoo zoude 'er in lange zoo veele dieren niet aanwezig zijn, en hoe klein waare niet het plantenrijk? Hoe veele duizenden foorten van leevende wezens waaren 'er dan nimmer verfcheenen? Moesten wij onze Metaalen misfen, van welke ftoffe zouden wij als dan onze onontbeerbaare werktuigen vervaardigen? Waarmede zouden wij de boomen vellen? de rotzen klooven? Scheepen en huizen bouwen? Hoe zouden wij over de aarde meester worden? Hoe veele voordeelen in de maatfchappij, hoe veele gemakken zouden wij verliezen in den handel, wanneer wij waaren tegen waaren zouden verruilen, en geene vaste, bruikbaare, zeldzaame, kostbaare, deelbaare ftoffen tot vergoeding van andere dingen konden leveren? Wilden wij de oppervlakte der aarde losfer, fponfieuzer hebben, dan zij is, zoo zouden wij met onze huizen, paleizen, pakhuizen, magazijnen, en tuighuizen verzinken, het regenwater zou 'er te zeer indringen, en de vastigheid der grondfteunen daar bij lijden; zoo zouden veele Infekten de aarde moeten verlaaten, en wij zouden hun verlies rasch gevoelen; zoo zouden de minfte planten in de weeke grond vast blijven ftaan. De ondervinding heeft geleerd, dat in 't voorjaar, wanneer de vorst uit de aarde trekt, de grond en hoekfteenen, die ten minften zoo diep niet onder de aarde liggen, dat de vorst 'er niet onder kan komen,

beweegbaar en los worden. De groeven moeten derhalve voor de ſteenen ten minſten een halve roede diep gegraven worden, wijl in koude landen de vorst zoo diep indringen kan. Was de grond nog drooger, harder en vaster, hoe veel moeite zouden wij dan moeten aanwenden, om dezelve te bewerken? Zou dan de zagtdruppelende regen in dezelve kunnen indringen, of zou God alle de wetten, naar welken zich de dampkring weêr van zijn waterdeelen ontlast, moeten veranderen? Wie vindt iets in het onmeetbaar rijk der Natuur, dat nergens toe nut is? Hoe veele oogmerken bereikt de Schepper niet door één eenigen boom! Het is eene verzameling van gewasſen die alle boven elkander ſtaan, en met hun verbaazend aantal eene zeer kleine ruimte beſlaan. Van de onderſte vezelen der wortel tot de uiterſte toppen der takken, is dezelve met kleine Inſekten bezet. Zij verdeelen zich als op denzelven, en bevolken alle reeten en ſpleeten. Aan den voet der ſtam vindt men mos en paddeſtoelen. Tot de duizenden knoppen, die dikwijls een kleine boom heeft, is een groote menigte ſappen noodig, daar toe ſchiet hij diepe wortelen, en zuigt daar, waar de kleine planten niet konnen indringen, die alleen de bovenſte zwarte aarde beſlaan, zijn voedzel. Alle zijne takken worden in 't voorjaar met loof bedekt, op dat door deeze duizenden van zuigopeningen nog een aanmerkelijker voorraad van voedende ſappen opgetrokken worde. Het aantal bladeren, die te ſamen genomen een ongelooflyke uitgebreidheid beſlaan, dienen te gelijk, om de daar onder ſtaande laager gewasſen tegen de middag hitte te beſchermen, in die verkwikkelijke ſchaduwe zoeken de dieren verkoeling, en hun leger, en zekere rust voor hunne jongen; en wie weet niet dat het zelfs voor den mensch, voor den reiziger en zich oefenende, voor den vorst en daglooner, voor den jongeling en de tedere van het beminnelijk geſlacht een der zoetſte genoegens is, in de ſtille ſchaduwe eener eike, olm, of lindeboom, onder het natuurlijk gewelf van het zagte groen, midden in den balſemenden geur der ſchoonſte bloemen, in 't gezigt van een voorbijſchietenden ſtroom, aan de hand van een medegevoelig mensch, of alleen, met een harte dat geopend is om de ſchoone voorwerpen, de werken Gods, de pracht der Natuur te beſchouwen, en in dien drang van gevoel, bij

bij het zwellen der ziele, het oog vol dankbaare traanen, met bevende lippen ten hemel op te heffen, en Gods overalstroomende Goedheid aan ons en zijne ontelbaare schepselen, stilzwijgend te gevoelen! Door even deeze kunstig gewerkte bladen waasfemt de boom bestendig van alle zijden uit, en deeze fijne onzigtbaare regen bevogtigd onbemerkt de om hem staande gewasfen. Aan den stam, in de hoeken der armen en takken draagt hij het gebroed van veele kleine gevleugelde en ongevleugelde dieren, de vogelen vertrouwen hem hunne nesten, en gebruiken de digt belommerde takken voor hun *Concert zaal*, en geeven zich op dit meesterstuk der natuur over, aan het verrukkend genot eener eerlijke liefde. Nestelden zij op de vlakke grond, zoo zouden de meeste eieren van de menschen vertreden, van de vosfen verslonden, en van den regen en daauw koud worden, de ouden zouden alle oogenblikken in het broeden gestoort worden, en de weinige jongen, die nog voordkwamen zouden slechts eenen dag in 't leven blijven. Intusschen bereid de Natuur aan deeze trotse gebouwen, dien de winden slechts zelden omwerpen, en geene der roofdieren plunderen kunnen, veele duizenden bloeizems — En niets haalt bij de pracht des TULPENBOOMS, die mijne medeburgeren in den schoonen lusthof van onzen Vorst reeds dikwijls bewonderd hebben! ——— Het tedere weefzel der bloemen valt af, en laat lijviger vrugten, besfen of kernen in een onbeschrijflijke menigte agter. Door de hoogte, die de natuur hen gegeeven heeft, verstrooit de wind dezelve, en de vogels zelve brengen dikwijls de zaaden daar van in andere streeken, en voeren van daar weder andere gewasfen over naar hunne wooningen. De ontelbaare haarbuisjens veranderen hoe meer de boom, tot zijn middelste tijd naderd, in vast en hard hout, en wanneer ons de natuur niet zoo veel sterke lange boomen zoo goed koop gaf, waarmede zouden wij zoo veele natuurlijke en gemaakte behoeften vervullen? Zelfs de bast dient den Looieren ter bereiding van het leder, men haalt van denzelven de *Sumak*, om het leder te verwen; als ook de teer en harst, daar men pek, zegellak, en zo veel andere dingen van maakt; kopal en bernsteen vloeijen uit de boomen, de zoete sappen, die uit de bladeren zweeten, maaken, dat de mieren op en van dezelven afloopen; uit de Berken tapt men

men bovendien een foort van goed water; van den Kurkboom draagen wij de bast onder den fukkelenden voet; het Manchesterhout op Jamaica levert eene netvormige fchors, die naar kanten zweemt, en even zoo gebruikt wordt. ——— Wie onzer zou, wanneer hij bij het plan der waereld tot raadgever was gebruikt, zoo veele oogmerken in éénen boom vereenigd hebben? En hoe veele millioenen boomen ftaan 'er niet op den aardbodem? Hoe veele duizenden verrotten alle jaaren, worden omgehouwen en verbruikt?".

Verzameling van onuitgegeevene Stukken, tot opheldering der Vaderlandfche Historie, opgezogt, byeengebragt en met eenige aanmerkingen opgehelderd, door MR. P. BONDAM, *Prof. in de Rechten te Utrecht en Historiefchryver van Gelderland. Tweede Deel. Te Utrecht by* B. Wild, 1779. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud* 388 *bladz. in gr. octavo.*

Zy, die de leerzaame nuttigheid deezer Verzamelinge, zo ten opzigte van de byeengebragte Papieren zelven, als der nevensgaande oordeelkundige aanmerkingen, nopens verfcheiden byzonderheden, uit het doorbladeren van 't eerfte Deel hebben leeren kennen, zullen ongetwyfeld den inhoud van dit tweede Deel met geen minder genoegen nafpooren. Men zal terftond gewaar worden, dat het insgelyks beantwoordt, aan 't geen wy, nopens het pryzenswaardige oogmerk, en de loflyke manier van uitvoering deezes Werks, onlangs gezegd hebben (*); en de Liefhebbers onzer Vaderlandfche Gefchiedenisfen zullen 'er verfcheiden Stukken in ontmoeten, waarvan ze met vrugt gebruik kunnen maaken, 't zy ter opheldering of ter nadere bevestiginge van deeze en geene opmerkzaame voorvallen. De Hoogleeraar, zig, in 't voorige Deel, tot de Papieren van het jaar 1576 bepaald hebbende, maakt in deezen een aanvang van het mededeelen der Stukken, die hem, met betrekking tot het jaar 1577, ter hand gekomen zyn; en het thans afgegeeven loopt van den *eerften January*, tot aan den *zes-*
en-

(*) Zie *Algem. Vad. Letteroef. I. D. bl.* 452, 453.

en-twintigsten Juny. Het meerendeel der Papieren, daar in vervat, is betrekkelyk tot de onderhandelingen der Staaten, met, of in betrekking, tot *Don Jan;* en derzelver aanhoudende poogingen, ten einde de listige aanslagen van dien Landvoogd tegen te gaan; vooral te bewerken dat men ontslaagen mogte worden van de Spaansche bezettingen; en niet te rusten voor dat *Don Jan* de Spaansche krygsmagt het Land daadlyk deed ruimen; of anders te besluiten om hem kragtdaadig tegenstand te bieden. Een aantal van Stukken, daartoe behoorende, zo van de Staaten in 't algemeen, en van deeze of geene Gewesten, en Steden in dezelven in 't byzonder; als van *Don Jan* en *Prins Willem*, mitsgaders van anderen, die voornaamlyk de hand in dit werk hadden; strekt hier ter nadere verklaaringe of versterking der berigten onzer Geschiedschryveren, nopens het voorgevallene in die dagen. Behalven de Papieren tot dit onderwerp betrekkelyk, ontmoeten we hier ook de tot nog, zo veel wy weeten, onuitgegeeven Forme van Eed, door de *Algemeene Staaten*, in navolging van die van *Holland* en *Zeeland*, voor die geenen, welken, uit hoofde der *Gentsche bevreediginge*, weder in de Nederlanden komen; met het nevensgaande Berigtschrift der voorsz. Staten aan die van Arnhem. En voorts doet ons de Hoogleeraar, in zyne nevensgaande ophelderende aantekeningen, tevens hier en daar opmerken, hoe 'er zig nu en dan voetspooren vertoonen, welken doen blyken, dat veelen, (overeenkomstig met het geen zyn Ed. desaangaande in 't voorige Deel te berde gebragt heeft (*),) nog steeds oplettend bleeven, op het bereiden der gemoederen, tot het aangaan van een *naauwer Verbond* tusschen de nabuurige Gewesten (†). —— Tot

(*) *Ald. bl.* 453—456.

(†) Men bespeurt dit, naar des Hoogleeraars aantekening, vry duidelyk, in eene opgave der *Poincten om daarover op de Quartiersvergaderingen van Gelderland te beraadslagen*, getekend 16 *Januarij* 77. Onder deezen wordt ook gewag gemaakt van het verzoeken van een *wider volmacht* voor de Gedeputeerden, om *met andere naebuer Heeren und Vrunden*, tot waelvaert van den Lande, *te communiceren;* en voorgeslaagen, of het niet raadzaam zou zyn, *met de Naebuerlanden ende vrunden*, 't zy dan die van UTRECHT, OVERYSSEL, VRIESLANT, GRONINGEN, *und* ANDERE, goe-

Tot 'een staal, uit de bovengemelde Stukken, raakende *Don Jan*, om den Leezer deswegens nog iets voor te draagen, diene het volgende gedeelte eener *Remonstrantie*, in den jaare 1577 geschreeven, *op 't stuck van de tegenwoordige troublen, met advertissement, wat voet men behoort te nemen*; waar uit men ziet, welke gegronde redenen 'er waren, om den Landvoogd, niet tegenstaande alle zyne mooie woorden, te wantrouwen; waaromtrent deeze Remonstrant zig zeer hartlyk uitdrukt.

Met

goede correspondie te holden, und de een den anderen te helpen in de aenliggende nooden.

„ Uit dit voorstel van beraadslagingen, zegt de Hoogleeraar, kan men, onzes bedunkens, niet onduidelyk zien, dat de Gedeputeerden reeds overtuigd waren van de nuttigheid en noodzakelykheid, om zig met de nabuurige Gewesten in een nader Correspondentie of Verbond, tot onderlinge hulp, te begeeven. Men had reeds wel te vooren eenige openinge gehad ende gekreegen, tot het aangaan van eene zodarige onderlinge verbintenis; men had ook reeds eenige onderhandelingen dienaangaande met eenige der Nabuuren onderhouden, gelyk ik voorheen getoond heb. Doch die onderhandelingen schynen voor als nog heimelyk voortgezet, en geen onderwerp van overweeging geweest te zyn, ter volle Staatsvergadering der Quartieren. Dewyl nu de *Commissie*, waarop de Landschaps Gedeputeerden waren aangesteld, zig tot zulke onderhandelingen niet uitstrekte, hebben dezelve gemeend by deezen dit Stuk ter overweeginge aan de Staaten te moeten voorstellen. Ook vinden wy vervolgens, dat het *Quartier van Veluwe*, op den 23 January daaraanvolgende, goed gevonden heeft, hier op de volgende Resolutie te neemen.

„ Alsoe die jetzige ellendige gestalte dezer Landen eyscht en-
„ de forderrt, dat *guede Correspondentie mytten Naebuerheren en-*
„ *de Landen gehalden, ende mytten selven communiciert wurde*
„ *tott gemeiner wolfaerrt*, let sich die Landtschap van Veluwen
„ gefallen, dat men *daer toe der Deputierden volmacht* sall be-
„ hoeren *thoe doen extendiren*, und tghene algereetz gedaen
„ (inhaltz des verbaels und schriften, daervan verlesen worden)
„ *ratificieren*; doch mydt den aenhanck, dat die Gedeputierden
„ *in gewichtige schware saecken mytten Naebuerheren und Lan-*
„ *den nyet* sullen mogen inwylligen, *handelen ende concludieren*,
„ dan op behaegen der Landtschap, ende report aan derselver,
„ —— enz."

„ Men mag dit weder aenmerken, als een verderen stap, waardoor het aangaan van een nader Verbond tusschen de Nabuurige Gewesten even als voorbereid is geworden."

Met den aanvang van dit Papier toont deszelfs Opsteller, hoe men, uit de inzigten en maatregelen van 't Spaansche Hof; mitsgaders uit het gedrag door *Don Jan* van den beginne af gehouden, en nog agtervolgd; als mede uit den inhoud van eenige ontdekte brieven, zo van zyne *Majesteit* als van *Don Jan*, ontegenzeglyk genoeg kan opmaaken, dat men, wat 'er ook voorgegeeven en ingeboezemd moge worden, niets anders bedoelt, dan wraak te neemen over het voorgevallen, door een straffen en geweldigen oorlog, ter volkomener vestiginge der Dwingelandye, hier te Lande. 't Staat des by hem vast, dat *Don Jan*, met de daartoe noodige Instructie, voorzien zy; en dat zyne tegenwoordige bedoeling alleen is, tyd te winnen, de Staaten in suspensie te houden, en te procureeren eenig verstand met zommigen, om des te beter te effectueeren zyn voorneemen, naar de Instructie, die hy by hem mag hebben. En daarop vervolgt hy aldus:

„ Insulcker voegen, dat men niet goets en is verwachtende van de woorden en de beloften by Don Jan gedaen, maar eer gehele oorloge, tot dewelcke moet versien worden in tyts met behoorlike remedien, die myn Heeren nae d'exigentie van der saken zullen bevinden te behooren.

„ Considererende niettemin alle saken, ooc de meeste van de principaelste stercten in handen zynde van de Staten, ende daer mede de vyerige deliberatie van den Spaenjarden te verjagen, men moet geloven, dat Don Jan hem niet en sal willen verclaren, noch soo haest openlyc oorloge te voeren, tegen de Staten, maer sal alle middelen soecken om hem te onderhouden, soo hy tot noch toe gedaen heeft, met schoone woorden, doende hun verstaen, dat hy van meinige is, de Spaenjarden te doen vertrecken, ende dat van gelycken de intentie van syne Mat. sulck is, gelyc hy alrede gedaen heeft, sonder nochtans jeet te volbrengen, ende ooc dat hy daerentusschen de Staten sal meynen te stellen in dissentie, ende die te verblinden, om geen verder gereetschap van oorloge te maken, hem sterc makende niettemin op synder syden met alle mogelyke middelen.

„ 't Welc genoeg betoonen de pointen, die hy den Gedeputierden van de Staten, lestmael vergadert zynde tot Namen, voorgehouden heeft, gemerct dat (zynde van mey-

meyninge of last hebbende de Spaenjarden te doen vertrecken) hy behoorde terstont 't selfde te volbrengen, soo haest als de Gedeputierden gecomen waren, wesende ooc versekert van andere twee pointen, van de welcke hy te voren difficulteit hadde gemaect, sonder dat eenichsins hy begeerde te veranderen den eersten begonsten treyn, ende genomen met myn Heeren de Commissarissen lestmael gesonden tot Luxenborch, noch ooc de sake te stellen in nieuwe swaricheit, versoeckende vooral wacht ende Overste derselver metten gyselaers, sonder principaelen jeets te resolveren, alles om de saken op nicus te tarderen, ende den Staten te abuseren.

„ Voorts procederende ter goeder trouwen, ende willende hebben eenige wacht van Staten Volck, en was niet van noode sulcken Hooft te begeren, oft alsulcken Volck, als hy begeert heeft, myn Heer van Hierges ende syn volck: Dan overmits hy in dese sake vertooninge doet hem den Staten oft hun Volck te betrouwen, behoorde hem te stellen in hunne discretie ende te nemen sulcken volk ende Overste voor zyn wacht, als de Staten hem souden willen geven, te meer de voorsz. Staten van te voren hem geweigerd hadden den selven Heere Hierges; ofte ten minsten van dat point voldaan wesende, hy en behoordt geene gyselaers te versoecken, ofte ingeval hy die begeerde (also dit point eenigchsins alleen was verdrachlyc) hy behooren hem gantsch gedeporteert te hebben van 't kiesen van de wacht, gemerct dat by de gyselaers alleen, Personen van groeter qualiteit, hy hem behoorde te contenteren, aengaende de verseke-ringe van syn persoon, hoewel nochtans dat d'een noch d'ander van geenen noode en was, ten zy dat hy procedierde ter goeder trouwen.

„ In sulcker voegen, dat men uit de voornoemde poincten anders niet en can rapen, dan alleenlyc dat Don Jan moet hebben een vast betrouwen, dat hy metten Heere Hierges grootlyc meinde syn profyt te doen, gelyc hy ooc sekerlyc soude doen, hem houdende voor syn deel met 3000 oude Soldaten in eene van de principaelste Stadt van Brabant, ooc van Mechelen, dewelcke by sulcken middel soude winnen sonder stoot of slach, alwaer de Spaenjarden met alle hunne macht souden genocch te doen hebben om die te crygen, ende wesende boven dien veltmeester (gelyc hy zyn soude deur middel

del van de Spaensche lichte peerden ende andere ruyteren, die hy gereet heeft) hy soude ooc lichtelyc synen voet binnen dese Stadt van Brussel crygen, 't welck syn principale buyt behoort te zyn. Ende dat geschiet zynde (waervan onse Heere Godt u wil bewaren,) hy soude sonder faute corts wel verhopen meister te zyn van den meesten deel van de andere Steden ende Stercten, ten minsten van de gene die geconstitueert zyn uit Hollant ende Zeelant.

„ Ende al eer soo verre te comen, soude sulcken schade op 't Landt doen, sulcx dat der Staten Geconfedereerde qualyc mogelyc zyn soude hem te resisteren by faulte van gelde, 't welc tegenwoordig quaet om crygen is; ende alsо soude het al comen te failleren, 't welc ten eeuwigen dage soude beclaechlyk wesen. Ofte indien hy niet en tendiert directement tot dese proye, en dat men geen perikel en waer verwachtende van myn Heer van Hierges, soo men mochte geloven, soo moet men verstaen dit point voorgeworpen te hebben, om eene nieuwe dilayinge, wetende dat de Heer van Hierges soude veel tyts behoeven, eer hy gereet soude zyn, om met syn volck te trecken, om dieswille hy die ter hand en heeft, noch ooc betaelt en zyn. Ende dat ooc tot dien einde men behoorde eerst ende vooral te communiceren metten selven Heer Hierges, meynende daerentusschen de Staten te slaen, soo men verstaet, dat hy hem alrede zoude gevanteert hebben; wesende alle de voorn. argumenten soo nootlyc ende evident, dat de gene die niet en siet, ofte en merct, dat Don Jan procediert ter quader trouwen (sprekende vrylyck) die is blindt van verstande, ende en zal niet wys zyn, dan als 't calf verdroncken is.

„ Sonder dat de versekeringe, die by Don Jan den Gedeputierden met schoone woorden oft eedt gedaen zyn, eenichsins behooren te moveren, te weten van syn geloften te volbrengen, ende ter goeder trouwen te procederen; gemerct dat het is eene gewoonlike costume van de Princen, tracterende met hunne subjecten, gealtereert van appointemente, hunne geloften niet te observeren, hoe groot ende vast dat sy syn, naedemael sy de bovenhandt hebben gecregen van hunne saken, gelyc deselve Don Jan alrede wel betoont heeft, niet alleenlyc in 't Conincryck van Grenade (eenen iegeliken bekent)

kent) maer ooc, (gelyc men secht) daerna in 't eylandt van Sardayne, hun fonderende de Princen aengaende dit point op [de woorden] van Julius Cæsar, *Si jus violandum est, imperii causa violandum*: wordt daer by ooc gevoecht den ordinaris regel, *quod Hæreticis non sit servanda fides*, dewelcke de Spaenjarden sonder twyvel souden willen appliceren op ons in 't generael, om getractiert te hebben ende noch verstande metten Prince van Orangnien te houden, volgende nochtans de Pacificatie alrede gemaect. Men mach ooc presupposeren, dan Don Jan, ter begeerte van die van den Rade ende Inquisitie van Spaenien, om de subtylheit wille, voòr syn vertreck gedaen sal hebben eenen eed ter contrarien, by denwelcken den lesten, die hy alhier soude mogen doen, van geender weerden en soude zyn, gelyk men leest van Carles den VIII, Coninck van Vrancryck, die gesworen hebbende der Florentinen in hunne handen wederom te geven de Stad van Pisa, excusierde hem naderhandt, dat hy te voren die van Pise gesworen hadden te houden in liberteyt tegen de Florentinen, soo dat vermaent Joncker Fransen Guichiardin in den 2 boeck van de Historien van Italien, 't welc ooc soude mogen geverwt worden door de rechte Canonem, seggende, *Quod juramentum contrarium priori non teneat, quasi infirmatum per prius*, sulcx datter anders niet en is, dan den Spaenjard doet comen tot syn voornemen in geval van dominatie.

„ Daerom om te schouwen alle periculen, ende suyverlyc te procederen, gemerct de sake soo veel niet en importeert, ende dat de Spaenjarden (wesende in het middel van den Lande) ons wercx genoech geven, sonder ons te stellen in andere swaricheit oft vorder perikel soo apparent, dunct my onder correctie, dat myn Heren sullen seer wel doen te veranderen dese leste resolutie met Don Jan genomen, ende den eersten voet te hernemen, te weten, dat voor al hy doe vertrecken metter daet den Spaenjarden, ende de Stercten, ende Steden, die sy houden, te stellen in de handen van de Staten, ende dat gedaen synde, men sal hem ontvangen met sulcke goede ende stercke capitulatien, nochthans al waer 't dat hy anders wilde procederen dan goet, geene occasie en hebbe noch macht, om te executieren, ende voor te houden eenige saken, den Staten ende privilegien

van

van den Lande schadelyc ende contrarierende. Want andersins het quaet, dat wy hebben willen schouwen, zoude nu wederom comen met dobbel betalinge ende gehele ende leste bederfnisse.

„ Ende om hem te excuseren de Staten oft hunne Gedeputierden van 't gene, dat zy alrede Don Jan zouden geaccordiert (*) hebben de poincten, by hem lestmael voorgeleit; sy sullen mogen prætexeren het gebroken bystand, 't welc de Spaenjarden gedaen hadden, willende nemen de stercte van Tolhuis ende andere daer omtrent; ende daer mede apprehensie van den Grave van Arenberch gedaen by het Staten volck ten selven tyde. Ende dat daerom de Gedeputierde, hun vindende als dan by Don Johan, souden van sin geweest zyn, de voorz. conditien te amplecteren, ende de selfste te teikenen, deur vreese van gevangen te worden, soo verre zy anders niet gedaen en hadden. Ooc soude men mogen prætexeren, dat sommige van de gyselaers niet wel te passe en waren, om hun te transporteren ter plaetsen daar hy hun begeerde. Ende men solde ooc wel mogen versoecken, dat de Bisschop van Luyck eenige gyselaers alhier in plaetse van de andere soude senden, gemerct dat men noch

(*) Het is, by mangel van aanwyzing, niet zeker te melden, door wien, en bepaaldlyk wanneer, in 't jaar 1577, deeze *Remonstrantie* opgesteld zy; dan de Hoogleeraar gist niet ongegrond, dat dezelve door een of ander lid der Vergaderinge van de Algemeene Staaten op het papier gebragt, en voor zyn Advys ingeleverd zal zyn, wanneer men ter algemeene Staatsvergadering raadpleegde, hoe zig, ten opzigte van de onderhandelingen met *Don Jan*, verder te gedraagen. Vermoedlyk zal dit Advys, vervolgt hy, door andere Leden overgenomen en afgeschreven zyn, om het aan de Staaten hunner Gewesten, tot derzelver narigt, over te zenden. En het hier opgemelde, nopens *de pointen Don Jan alrede geaccordiert*, maakt den Hoogleeraar vry sterk om het inleveren deezer *Remonstrantie* tot het begin van *January* des jaars 1577 te brengen. „ Bor, zegt hy, verhaalt ons B. X. bl. 770. „ dat wel de Gedeputeerden der Staaten met Don Jan *tot Marche* „ *eenige Capitulatie gemaakt* hebben; *maar dat dezelve by de Staaten Generaal* den 9 Januarii *is gedesavoyeert, en voor nul en van geender waerde verklaert en wederroepen geworden.* Het is overzulks meer dan waarschynlyk, dat deeze *Remonstrantie* toen ontworpen en ingeleverd zy, om de Staaten tot zodanige verklaring, en besluit, over te halen."

noch niet verſekert en was, van welcke ſyde het ſoude mogen houden; ende dat cesſerende de Keyſer uit ſyn autoriteit ſoude mogen bevelen, dat de Bisſchop deſel ve gevangen zoude blyven houden, als weſende Prinſe ſubject den Rycke; in het welck de voorn. Staten ooc ſouden behooren min ſwaricheyt te maken, gemerct dat Don Johan alrede tegen hun gebruyct heeft van ſoo vele ofte gelycke pretexten, dan te verwachten eenige inconvenienten, 't welck hier naemals niet om beteren en ſoude zyn."

Voorts hebben wy, nopens dit tweede Stuk deezer Verzamelinge, nog te melden, dat het zelve, grootlyks, als gezegd is, gaande over het voorgevallen met *Don Jan*, wel byzonder een aantal van Stukken behelst, die ſtrekken ter opheldering van de Utrechtſche Geſchiedenisſen in deze dagen; inzonderheid nopens de bemagtiging van het Kasteel Vredenburg, en de daaropgevolgde uitdryving der vreemde bezetting; 't welk des Prinſen oogmerk, om die Provincie, door 't geeven van Satisfactie, weder onder zyn Stadhouderſchap te brengen, ten laatſte met den gewenschten uitſlag begunſtigde.

Vervolg van Papieren over de Drostendienſten in Overysſel, en 't daaromtrent voorgevallen met Jonkheer J. DERK V. D. CAPELLEN, *Heer van den Pol.*

Een tweede vervolg op het Geſchrift, getyteld: *Regent*, behelst de gewisſelde Papieren, tusſchen Ridderſchap en Steden, de Staaten van Overysſel, ter eener, en *Jr. van der Capellen* ter andere zyde, zedert 19 October tot 3 December 1779; dienende om de verzameling der Authentieke Stukken, tot de Overysſelſche Handelingen, in dit geval behoorende, verder te voltrekken. Voorts zyn ons ter hand gekomen, *Vrypostige Aanmerking'n over het Antwoord aan den Heer uit Twenth, door een Koopman en.... in Deventer.* De Antwoordſchryver wordt in deeze Aanmerkingen, (en hy ſchynt het verdiend te hebben,) vry ſcherp behandeld, mitsgaders ernſtig gewaarſchuwd, om voortaan omzigtiger te zyn, zo hy zig niet gaarne gevoeliger op de kneukels wil laaten kloppen.

Wat het weezenlyke van deeze Aanmerkingen betreft, dezelven gaan hoofdzaaklyk over de twee ſtellingen, welken de Antwoordſchryver ondernomen had te bewyzen. „ 1. Dat de *twee ordinaris* „ *Drostendienſten*, die als nog van den Landman in OVERYSSEL „ verrigt worden, door der Staaten Reſolutie van den 18 Maart „ 1631. niet zyn ingetrokken. En 2. dat, ſchoon zulks gebeurd mog-

„ mogte zyn, derzelver affchaffing, zoo als die toen gefchied is, „ voor geen Charter, of Vrybrief, kan gehouden worden." Het een en ander point wordt hier ten bondigfte wederlegd; zelfs op de eigen gronden van den Antwoordfchryver; toegeftaan zynde, (het geen egter aan merkelyke tegenfpraak onderworpen is,) dat de Drostendienften, aangemerkt als pligten, ook voor het jaar 1631, immer op een wettig regt van de Boeren gevorderd hebben kunnen worden. ——— Voorts dienen deeze Aanmerkingen ter ontvouwinge van de ongegrondheid, of zelfs ongerymdheid, van deeze en geene byzondere redeneeringen of ftellige betuigingen des Antwoordfchryvers; en ten laatfte verledigt zig de Autheur tot eene foort van verdeediging des Charaćters van *Jr. van der Capellen*; tegen de haatlyke affchetfing, die de Antwoordfchryver van 't zelve, op eene hoonende wyze, gemaald heeft. Het gantfche beloop dient, om ons te bevestigen in het denkbeeld des Autheurs, dat de Antwoordfchryver de man niet is, die met vrucht gebruikt kan worden, om de wettigheid der Drostendienften te verdeedigen. „ Zyn 'er," zegt hy daarom, niet ten onregte, by 't maaken deezer Aanmerkingen, „ Zyn 'er onder de „ Heeren Drosten, met welker kennis dit *antwoord* werdt opgefteld en in 't licht gegeeven; waarlyk deeze gingen in het uitkippen van den verdeediger hunner zaake niet zeer beraaden te „ werk. Anders zyn de Drosten eenigzins te beklaagen, dat hunne belangen in zoo flechte handen ter bezorginge zyn gevallen."

Een ander Gefchrift, onder den titel, *Regtsgeleerde Oudheidskundige Proeve over den oorfprong der Drostendienften in Overysfel*, door A. E. J. ftrekt, om te toonen, dat de Drostendienften, in 't jaar 1631 afgefchaft, en later weder ingevoerd, gansch geenen grond in 't oude Landregt hebben, en op geene wettige wyze in gebruik gekomen zyn. De Schryver der bovengemelde *Aanmerkingen* was, gelyk we eenigzins aangeduid hebben, mede van dat gevoelen, doch wilde 'er opzetlyk niet op ftaan blyven. En *Jr. van der Capellen* heeft het zelve, in zyne den 19 Oćtober 1779 ingeleverde Memorie, reeds beknoptlyk voorgefteld; beweerende, dat, uit het door hem bygebragte, ten klaarfte blykt, „ dat *alle die* „ *dienften*, *gratuiteiten*, *vereeringen*, of wat de Heeren Dros- „ ten, onder die of andere benamingen, weleer mogten *getrok-* „ *ken* ofte *genooten* hebben, nooit anders dan tegen de ftelligfte „ wetten ingedrongen misbruiken zijn geweest; dat zij Heeren, „ bijgevolge in 1631 van dit alles afftaende, niet kunnen gezegd „ worden eene opoffering van wel en wettig bezetene voordeelen „ aen hunne ampten verknogt, gedaen te hebben; neen maer, dat „ Ridderfchap en Steden toen eeniglijk alles wederom op den „ ouden voet hebben zoeken te brengen; de reeds ingewortelde „ misbruiken, zo veel de aert der nieuwe Regeeringsform, daer „ de Heeren Drosten natuurlijkerwijze vrij meer invloeds in „ hadden dan in de voorige, toeliet, te weeten, en de goede

„ Ingezetenen des platten Lands onzer Provincie, ware 't moge-
„ lijk in dien ſtaet van vrijheid en onafhänglijkheid te herſtel-
„ len, dien ze onder voorige Landsheeren —— onder een KA-
„ REL, —— zelfs onder een PHILIPS, dien men om zijne dwing-
„ landij heeft moeten verjaegen, ſteeds hadden mogen genieten."
——— Deeze ſtelling, in die *Memorie*, kortlyk met de hoofd-
zaaklyke bewyzen onder 't oog gebragt, wordt in deeze Proeve breeder ontvouwd, met eene onderſcheidenlyke verklaaring, van de *dienſten*, welken oudtyds in Overysſel plaats hadden; waar toe dezelven ſtrekten en hoe ze bepaald waren, wie, en hoe iemand, gerechtigd was om dezelven te eiſchen; mitsgaders welke perſoonen, en in hoeverre dezulken, tot die dienſten verpligt waren. ——— Onze Regtsgeleerde Schryver behandelt dit onderwerp, op zodanig eene wyze, dat zyne aanmerkingen, niet ſlegts met betrekkinge tot Overysſel, maar ook met opzigte tot deeze ſoort van *dienſten* in andere Gewesten, te ſtade kunnen komen; voor zo verre ze aan verſcheiden byzonderheden en ſpreekwyzen, in de oude Landregten, zo hier als elders gebruikelyk, licht byzetten; 't welk deeze *Proeve*, zelfs buiten het bepaalde Stuk in quæstie, leezenswaardig maakt. En nopens dat Stuk zelve loopt alles zeer duidelyk te zamen, om te toonen, dat 'er oudtyds wel *Landsdienſten*, die men den Lande, en *Heerendienſten*, welken men den Grondheeren verſchuldigd was, plaats hadden, maar geen geregtlyke of gewettigde *Drostendienſten*; ja dat men in vroeger dagen meermaals gewaakt heeft tegen alle inkruipende eiſchen of afvorderingen van die natuur van de Landzaaten; die ook bovenal ten kragtigſte tegengegaan zyn, in het jaar 1631, door de verhooging van de Tractementen der Drosten, onder die voorwaarde, „ *dat zij* ALLE *hunne voordeelen welker voor* DIENSTEN, GRATUITEITEN, VEREERINGEN, *ofte onder* WAT NAME *het zoude mogen wezen, getrokken en genooten, ten* EENEMAAL *zullen afſtaan en verlaaten*, *en* NIETS *mogen genieten.*

„ Het eenigst, zegt daarom de Opſteller deezer Proeve, ten beſluite, dat men zou kunnen denken, 't welk aan de tegenwoordige Drostendienſten in OVERYSSEL eenigen ſchijn van wettigheid kon geeven, zal dus in de bekende Reſolutien, waarbij de Drostendienſten wederom ingevoerd zijn, moeten gezogt worden. Doch wat men, behoudens den verſchuldigden eerbied voor 's Lands Staaten, van dezelve en haare wetgevende magt te denken hebbe, is ons door de HEEREN van ZWOLLE en de GEZWOOREN GEMEENTE van DEVENTER, Mannen door de goede Voorzienigheid tot heil onzer Provincie verwekt en bezield, te wel geleerd, dan dat ik mij daarover zoude behooren uit te laaten. Ik zal daar geene aanmerkingen over maaken, om niet in het haatlijke te treeden. Dit beooge ik niet door mijn ſchrijven, maar alleen, dat recht en gerechtigheid, in een land van Vrijheid en Juſtitie, zonder aanzien van perſoonen, moge worden gehandhaafd.

Dros-

Droomen van eenen Menschenvriend, uit het Hoogduitsch van den Heere ISAAK ISELIN, *Doctor in de Rechten en Raadsschryver te Bazel. Met Aanmerkingen voorzien, in 's Gravenhage by* Isaac van Cleef, 1780. 531 *bl. in gr. 8vo.*

Noch in het Voorberigt van den *Hoogduitschen Schryver*, noch in het Werk zelve, hebben wy iets kunnen vinden, van waar dit Werk, onder den tytel van *Droomen*, voorkomt. Doch tot deeze keuze zal de Opsteller zeker zyne reden gehad hebben: na dezelve te gisfen zou vrugtlooze arbeid weezen: en zal het meer op den Inhoud dan op den Tytel aankomen, —— de Inhoud, die ons den Heer ISELIN als een rechtschaapen *Menschenvriend* doet kennen.

„De betragting over het geluk, het welk het verband en de betrekking der Maatschappy aan den Mensch kan doen genieten, maakte," gelyk hy berigt, „ van zyne jongste jaaren af, het streelendst voorwerp en het uitmuntendst gedeelte van zyn genoegen uit. Alle Schryvers daar over doorlas hy met greetigheid. En meende dat alles, wat op dit stuk gezegd kon worden, reeds gezegd was, wanneer een zeer bekwaam Man hem met eenige der voornaamste Autheuren, onder de zogenaamde Fransche Oeconomisten, bekend maakte. De duisterheid deezer Schriften wederhieldt hem nogthans lang, aan de daar in vervatte waarheden billyk recht te verleenen; of, om beter te zeggen, die duisterheid verhinderde hem lang, dezelve te kunnen begrypen. De drift, waar mede eenige voorstanders deezer waarheden de ontdekkingen hunner Leeraars aanpreezen, scheen hem toe meer naar ydele grootspraak te zweemen, dan naar den wezenlyken pryswaardigen yver, welke edeldenkende geesten bezielt, voor de waarheden, welker kenn's zy tot het waar geluk van het Menschlyk geslacht noodzaaklyk vorderen.

„Tot zyn geluk, egter, vielen hem, eenige jaaren laater, de *Ephémérides du Citoyen* in handen. Hy vondt de daar in verhandelde deelen der Huishoudelyke kennis zoo klaar, zoo bondig, en met het gevoel van zyn hart zo overeenstemmend, dat hy terstond het besluit nam, de gronden, op welke de Schryvers der *Ephémérides* beweerden hunne stellingen gebouwd te hebben, nogmaals te onderzoeken, en werd by dit op nieuws herhaald onderzoek gewaar, dat hem het zelfde wedervaaren was, wat aan alle de tegenstreeveren derzelven schynt wedervaaren te zyn, te weeten: dat hy voorheen eenen geheel anderen zin daar aan gegeeven hadt, dan die was, welke zy wezenlyk bevatteden. Zoo ras nu de wolken verdreeven waren, welke hem verhinderd hadden, de leeringen deezer wyze Mannen in heur waar licht te beschouwen, vondt hy nieuwe kennis, waar by te vooren meende slegts herhaaling te vinden van 't geene door verscheide *Duitsche* en *Engelsche* Schryvers reeds voorlang gezegd was: waarheden, waar by te vooren slegts dwaaling en spitsvin-

 dig-

digheid meende te ontdekken; en aldaar, waar hy eerst stellingen waande te zien, die voor de vryheid en het geluk van het menschlyk geslacht zeer gevaarlyk waren; ontdekte hy, in tegendeel, zulke, welke de rechten van het Menschdom meer bevestigden, dan alles wat ooit te vooren door de yverigste verdeedigers daar van verrigt was.

, De onderrigting, wegens de *Zuivere Opbrenging* (*), die zoo natuurlyk is, en die nogthans vóór den Heer QUESNAI, niemand recht ontvouwd of ten nutte gemaakt heeft, scheen hem voornaamlyk de gewigtigste ontdekking te zyn, welke ooit in de Huishoudelyke Kennis gemaakt was; en de Uitvinder daar van was in zyne oogen 't geen NEWTON is in de oogen eens Wiskunstenaars. Zy scheen hem toe over alle Huishoudelyke begrippen een licht te verspreiden, waar voor alle de duisternissen verdwynen moesten, door wier beneveling de onweetenheid, de baatzugt, en de trotsche eergierigheid aan het menschlyk geslacht oneindige onheilen veroorzaaken. Maar boven al verrukte hem dit geheele Leerstelzel: dewyl het met eene zo klaare bondigheid de bronnen der Huishoudelyke elenden ontdekt, welke zich thans, op eene blykbaarste wyze, in de menschlyke maatschappy openbaaren; —— dewyl het op de overtuigendste wyze aantoont, dat alléén door de afschaffing van alle willekeurige wetten en inrichtingen, en slegts door de herstelling der natuurlyke orde, de menschlyke maatschappy van die elenden bevryd kan worden; — dewyl het tot deeze herstelling de wyze onderrigting der Grooten en des Volks, en de uitbreiding der waarheid, als het werkzaamst en eenigst rechtvaardig middel, aanpryst, — en dewyl het alle geweldaadige maatregelen in Vorsten en Volken gelyklyk afkeurt. Hy vondt, eindelyk, dat hetzelve met de zedelyke en staatkundige grondbegrippen, door hem voor lang omhelsd, byna in alle deelen overeenstemde, en dat hy door middel van 't zelve aan te wenden, zich in staat gesteld vondt, dwaalingen, die hy voor waarheden aangenomen hadt, te verbeteren; waarheden, die hy slegts duister begreep, met duidelyke klaarheid te erkennen, en aan het geheele zamenstel zyner Huishoudelyke en Staatkundige begrippen, meer licht, meer orde, en meer bondigheid by te zetten.

, Hy achtte het derhalven, zo ras hy met dit *Systema* meer bekend geworden was, een zyner grootste pligten, terstond zyne staatkundige en zedelyke begrippen op nieuws te toetzen; al het geene daar in valsch zyn mogt, af te keuren, en voor zichzelven, als mede zoo veel in zyn vermogen stond, ook voor anderen, ten meesten nutte aan te wenden, alles wat hem zyne betrachtingen over ontdekkingen, welke hem zoo gegrond en merkwaardig voorkwamen, geleerd hadden.

, Met dit oogmerk heeft de Heer ISELIN zyne *Eerste Gronden der Burgerlyke Wysheid* in eenen geheel anderen vorm gegooten. De

(*) „ Het voordeel," zegt onze Schryver, „ bl. 53. van eenen voortbrengenden arbeid, na aftrek van de daartoe aangewende onkosten, noemen de Oeconomische Schryvers de *Zuivere Inkomst* (nette Provenu.)

De vrugt van zynen arbeid, welke hy thans aanbiedt, is slegts het gedeelte van dat werk, het welk, nevens de daar van onafscheidelyke stukken, de grondregelen behelst, welker kennis hy meestendeels aan zyne nieuwe Leeraars verschuldigd is: en tot welker uitbreiding en toepassing alles toe te brengen wat in zyn vermogen is, hy zich te meer tot een pligt stelt, hoe meer hy overtuigd is, dat byzondere Menschen, zoo wel als geheele Volken, niet anders gelukkig kunnen worden, dan in zoo verre zy deeze grondregelen erkennen en omhelzen.'

Wy hebben het noodig geoordeeld, dus breed, meest met des Schryvers eigene woorden, zyn plan op te geeven. Het geheele Werk bestaat uit twee Deelen, waar van het eerste deeze volgende Stukken bevat. *De Mensch* —— De Oeconomische Orde, eerste Hoofddeel. *Huishoudelyke Grondbegrippen.* —— De Oeconomische Orde, tweede Hoofddeel. *Huishoudelyke Grondregels.* —— De Oeconomische Orde, derde Hoofddeel. *Huishoudelyke Tafels.* —— *De Zedelyke Orde.* —— *De Burgerlyke Orde.*

Het tweede Deel handelt van *Den Godsdienst* —— *De Zeden* —— *De Wetten* —— *Het Rechtersampt* —— *De Politie* —— *Oorlog en Vrede* —— *Het Staatsbestuur* —— *De Vryheid* —— *Ontwerp eener Staatsgesteldheid.*

Om de denk- en schryfwyze van den Staatkundigen ISELIN, onzen Leezeren te doen kennen, zullen wy hier plaatzen den verkorten inhoud, dien hy zelve opgeeft van de breeder uitgewerkte maatregels, die eene wyze Regeering moet beraamen, tot de schikkingen, welke de Huishoudelyke welvaart van den Staat vereischt. Alles wat dezelve tot dit gewigtig oogmerk doen kan, bestaat hier in: „ Elk Burger in 't gerust bezit zyns eigendoms, en in 't volkomen genot der vruchten van zynen vlyt te beschermen. De schadelyke ketenen te verbreeken, met welke de kwalykbegreepen eigenbaat, en eene onrechtvaardige overmagt, alom de naarstigheid geboeid houden. De meestmogelykste toevloed, (welke alleenlyk door eene onbepaalde vryheid doenlyk is,) van Arbeiders, en Lieden die derzelver diensten noodig hebben; van Planters en Verbruikers; van Koopers en Verkoopers te bewerken; en daar door aan elk beroep het voordeel te verschaffen, om aan zichzelven die sterkte en uitbreiding te kunnen doen verkrygen, welke het voor de algemeene welvaard bezitten moet. Ten dien einde den invoer en den uitvoer van alle Producten en alle Waaren, zonder onderscheid, aan Vreemdelingen en aan Inboorelingen vry te laaten. De vervoering en aftrek der Waaren, door het aanleggen en onderhouden van bekwaame Wegen, Kanaalen, Zeehavens en andere nodige openbaare inrichtingen en gebouwen, zo gemaklyk en zo min kostbaar te maaken, als mogelyk is. De vrees voor gebrek en schaarsheid, waar de legging en de omstandigheden van eenen Staat het noodig maaken, door wel gevulde en goedbestuurde Voorraadhuizen en Magazynen te vóórkomen, nogthans altoos meer in het oog te houden, dat de Burger, door eene onge-

gestremde en bloeiende naarstigheid, in staat zy, zyne behoeftens; inzonderheid zyn Voedzel wel te betaalen, dan dat hy hetzelve te goed koop bekome. De kennis, welke vereischt wordt tot de bevordering van den Landbouw, de Kunsten en den Koophandel; maar voornaamlyk de Weetenschap der waare bronnen van de welvaard der maatschappy, en van de Huishoudelyke Orde, benevens de onschatbaarheid daar van, door een welingericht onderwys uit te breiden. De gaaven, de kundigheden, en de nutte ontdekkingen te beloonen en te vereeren, naar maate dezelve alle nuttige beroepen, en voornaamlyk de Land-oeconomie, bevorderen en verbeteren. Eindelyk, in de bepaaling der lasten, welke ter goedmaaking der openbaare kosten noodig zyn, alles te vermyden, het geen de onkosten van den Landbouw, of van elk ander beroep vermeerderen, en den prys der behoeften doen stygen: of wat het voordeel van elk beroep verminderen, en de *Zuivere Opbrenging* van de algemeene neering der Maatschappy verzwakken kan.

„ Alwaar dit plaats zal vinden, kan een Staat de gelukkigste bloei van alle standen en beroepen, op den onverwrikbaaren grond des Veldbouws en der Land-oeconomie gevestigd, zich belooven. Door verordeningen en inrichtingen, die verder gaan, zal men gewisselyk het bestuur altoos meer bederven dan verbeteren. Hier voornaamlyk moet de gulde stelregel van eenen oordeelkundigen Minister (*) *niet te veel Regeeren willen*, als een heilige wet aangemerkt worden (†). Zo ras in eenen Staat de Eigendom en Vryheid aan den Burger zullen veilig gesteld; Straaten, Wegen, Kanaalen en Zeehavens, naar vereisch van noodzaaklykheid, behoorelyk in staat gebragt; zodanige maatregels, welke de gronden van den voedenden en dienstbaaren stand bevestigen, vastgesteld, en voor het onderwys der Burgeren genoegzaam gezorgd zal zyn, als dan heeft het *Publiek Bestuur*, tot bevordering des welvaard van de Maatschappy, niets verder te doen, *dan alles gerust zynen loop te laaten*. De Hoogste Oorsprong van alle orde heeft door zyne eeuwige en onveranderlyke Wetten voor alles gezorgd. Wy hebben het reeds gezegd: deeze Wetten na te vorschen en te onderzoeken, is het werk der Wysheid; dezelve te handhaaven en te beschermen, is de pligt van de gebiedvoerende Magt, en dezelve te veranderen of te willen verbeteren, is een inbreuk in de Rechten van den Hoogsten en besten Wetgeever.

„ Alleen door de betragting deezer onschendbaare Wetten, kan elke stand, elk beroep, elk Burger zig in de gesteldheid brengen, in welke zy voor zichzelven de grootste volmaaktheid verkrygen, en door welke zy het meest tot de volmaaktheid van 't gemeen toebrengen kunnen. Als dan kan elk lid van den voedenden en den dienstbaaren stand, naar maate van het nut, tot het welk hy voor de maatschappy strekt, gelukkig en recht gegoed zyn. Als dan kunnen voornaamlyk de Eigendombezitters en de Ryken, naar maa-

(*) De Marquis D'ARGENSON.

(†) Ook hier verdient de regel toegepast te worden, voor welken de Keizer ANTONINUS eenen wyzen Man bedankt. „ Zodanig te Regeeren, dat „ de Onderdaanen eene volkomene Vryheid behouden mogen." I. B. §. 14.

maate der diensten, welke zy aan den Staat bewyzen; of welke hunne Voorouders, en zy, van wien zy hunnen Rykdom verkreegen, aan denzelven beweezen hebben, het voordeel genieten, om aan veele anderen goed te doen, en onder hunne medebroederen eene ryke maate van voorspoed en welvaart uit te deelen."

Het geheele werk door vindt men ophelderende Aantekeningen, zo van den Schryver, als van den Vertaaler; aan 't slot der Aanmerkingen over de *Politie*, waar uit wy het voor bygebragte ontleenden, heeft de laatstgemelde eene wydloopige Aanmerking gevoegd; daar, zyns oordeels, de algemeene Grondregels eens *Weeldburgers*, in welk licht de Heer ISELIN steeds voorkomt, in byzondere omstandigheden van eenig Land, aan uitzonderingen onderhevig zyn. Deeze meent hy te moeten maaken, met opzigt tot ons Vaderland, omtrent „ de bepaaling van een *Menschenvriend*, om binnenlandsche waaren by voorkeur te begunstigen, „ boven die van vreemde Landen, en, zo veel mogelyk is, aan „ Vreemden te verkoopen, maar zo weinig slegts doenlyk is, van „ dezelven te koopen," 't welk hy als een nadeelige grondregel schynt te willen doen aanmerken. Om dit te toonen, bedient hy zich, behalven eenige eigene bedenkingen, van het XXIII Vertoog des *Burgers*, en wyst zyn Leezer tot de *Verhandeling over den Koophandel* van den Griffier VAN DEN HEUVEL; eenige trekken uit de *Aanspraak* van dien Heer aan de Clasfis van den *Oeconomischen Tak, binnen Utrecht*, bybrengende: wy verzenden onzen Leezer na de Aanmerking zelve, en de plaats waarop ze gemaakt is.

Met veel genoegen hebben wy het Werk doorleezen, en wenschen, dat die *Droomen* een weezenlyk bestaan mogen krygen, of, om met den Menschlievenden Schryver te spreeken, „ alle Men„ schen overtuigd te zien, dat Deugd, Regtvaardigheid en Orde „ hen alleen gelukkig maaken kunnen; en dat ieder bedryf, waar„ door zy hunne zedelyke volmaaktheid verminderen, de rechten „ van hunnen evennaasten verkorten, en iets verlangen of doen, „ het welk strydig is tegen de Wetten van orde en billykheid, of „ het welk de zuivere oplevering der voortbrengende Werken be„ nadeelt, niet nalaaten kan hun ongelukkig te doen worden."

Plan ter verbeteringe van Neerlands Zee-wezen. Te Amsterdam by D. Schuurman. *Behalven de voorafgaande Aanspraaken 86 bladz. in gr. octavo.*

Een vroeger Plan van deezen Schryver diende, ter verbeteringe van de schikking der Tractementen en Gagien der Zeevaarenden, ter aanmoediginge des Volks, om onze Schepen des te beter van Manschap te voorzien; door te wege te brengen, dat het *Oorlogsvaaren* als het *profitabelst geadmireerd*, en de werving, om Volk te krygen, veel williger zou worden (*). Hieraan verknogt hy nu een tweede Plan, strekkende, om niet alleen des Lands Oorlogschepen, maar ook die der Compagnie, en

(*) Als boven, *bl.* 554.

en verder alle Schepen, altoos zo veel bevaaren, of zo goed als bevaaren Volk te bezorgen, als zy benoodigd zouden zyn; met die voorregten; dat het (1.) zo veel Geld en moeite niet zou kosten als het nu doet; (2.) dat de Matroozen, in 's Lands Zeedienst, even als onze Landmilitie, in Uniform gekleed konden zyn, zonder dat zulks het Land een Duit zoude kosten; en (3.) eindelyk, dat het zou kunnen strekken, tot meer Volkrykheid en het stigten van nieuwe Colonien in deeze Landen, als ook tot het bloeijen der Nederlandsche Fabricquen in 't algemeen. —— Het Project van eene blyvende Zeemagt, dat veeler goedkeuring in ons Vaderland wegdraagt, en in deezen ten sterkste aangepreezen worde, brengt natuurlyk op het tapyt, de vraag; *Waar uit zal dezelve onderhouden worden?* En hier toe slaat onze Schryver voor, het droogmaaken van het Haarlemmer-Meer; waarop 's Lands Vaderen de vereischt wordende penningen tegen 3 ten honderd zouden kunnen negotieeren; en waar uit Hun Hoog. Mog. volgens des Autheurs berekening, „ niet alleen het nodige geld en zelfs meer tot oprichting eener vast- „ blyvende Zeemagt zouden bekoomen, maar ook in staat zyn, „ die zelve Magt op de lange weg te onderhouden." —— Dit Plan, van 't welke hy zig alle de opgemelde voordeelen in dit geval belooft, werkt hy in 't breede uit; met eenige verdere nevensgaande bedenkingen en raadgeevingen, nopens het aanmoedigen der Zeevaarenden. Overtuigd van de gegrondheid zyner voorstellingen, plaatst hy aan 't hoofd van dit zyn Geschrift vyf onderscheiden Aanspraaken, te weeten, aan ZYNE DOORL. HOOGHEID, aan *Hun Ed. Mog. ter Admiraliteit*, aan de *Bewindhebbers der Oost- en Westindische Compagnie*, aan de *Leden der Oeconomische Maatschappyen*, en aan de Heeren *Kooplieden*, benevens verder alle dezulken, *die belang by Nederlands Commercie hebben*; in welken hy op het gewigt van dit Stuk, het vormen van eene blyvende Zeemagt, aandringt, en verzoekt, dat men zig, op het goedkeuren van zyn Plan, als vereenige, om de uitvoering daarvan te bevorderen. Alles toont een welmeenenden yver; doch het is te wagten, dat de Autheur zyn Plan met al te gunstige oogen aangezien zal hebben, om 'er een bestendig genoegen van te erlangen.

Het Engelsch Nieuwejaars compliment, of Samenspraak in een Koffyhuis, over de rencontre voorgevallen op 31 Decemb. en 1 Jan. tusschen het Engelsch en Hollandsch Esquader; als mede over eenige zaaken, betrekkelijk tot de tegenwoordige tijdsomstandigheden. Te Amsterdam by J. Stanhoffius Az. 1780. *In octavo 64 bladz.*

In het opstellen van dit gesprek, over de aangeduide onderwerpen, is de natuur vry wel in agt genomen; vooral heeft men een Noordhollandschen Boer zig zeer naïf laaten uitdrukken; als een voorbeeld van de algemeene denkwyze der Natie; 't welk dit Stukje, schoon 't verder niets byzonders leere, gevallig ter leezinge maakt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van PAULUS *Brief aan de Hebreeuwen, door* J. A. CRAMER, *Koninglyk Deenschen Hofprediker. Uit het Hoogduitsch overgezet. Tweede Deel. Tweede Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1779. *In quarto*, 400 *bladz.*

Reeds een en anderwerf van dit Werk gewag gemaekt hebbende, beschouwden wy het, als behelzende ene Verklaring van dezen Brief, welke, nevens andere Uitlegkundige Schriften over denzelven, opmerking vordert; in welk denkbeeld de bygebragte voorbeelden uit het zelve den Lezer hebben kunnen bevestigen. Tot ene nadere proeve hier van diene nu nog ten laetste, (daer het Werk met dit Stuk afloopt, gaende van Hoofdst. IX. 15—28 tot aen 't einde van den Brief,) de opheldering, welke ons de Eerwaerde *Cramer* aen de hand geeft, nopens den inhoud van het elfde Hoofdstuk, en wel byzonder wegens den zin van de twee eerste verzen.

De geloovige Hebreeuwen hadden, volgens 's Mans algemene aenmerking, te stryden met verleidingen van de zyde van den Mozaischen Eerdienst, en met vervolgingen, zo van de leden der Joodsche Kerke, als van de Heidenen. Het eerste gaf aenleiding tot de verhandeling der voornaemste geloofsleere, die het grootste gedeelte dezes Briefs beslaet. Zulks was zeer geschikt, om hen tegen de aenvallen der verleiding te wapenen. „ Maar, vervolgt zyn Eerwaerde, zij moesten ook gewapend worden tegen den indruk, dien de vervolgingen, ten nadeele hunner standvastigheid, op hen konden maaken. Tot dat einde moedigt de Apostel de Hebreeuwen aan, tot eene onverschrokken standvastigheid, en overtuigt hen, in 't bijzonder, in dit XIde Hoofdstuk, dat de standvastigheid van de natuur des waaren geloofs onafscheidelijk is. Dit besluit hij, in 't eerste vers, uit het *algemeene denkbeeld* van elk soort van een Godlijk geloof, 't welk niet

alleen in eene vaste overtuiging des Verſtands, maar ook in een kragtig en leevendig vertrouwen des Wils beſtaat. Hierop ſtaaft hij deze waarheid met menigvuldige voorbeelden der Geloovigen, die allen door 't Geloof geduld en ſtandvastigheid hebben beweezen, voor dat ze de beloningen daarvan verkreegen."

Onze Uitlegger kan zich niet verenigen met hun, die denken, dat hier bepaeldlyk van 't Zaligmakend Geloof gehandeld word; dit zou, zyns oordeels, de gedrongenſte verklaring van verſcheiden der bygebragte voorbeelden vorderen. Het onderwerp is in dezen *elk waer geloof;* en 't is 'er zo verre af, dat dit denkbeeld de kracht der vermaninge zou verzwakken, dat dezelve integendeel daer door meer ſterkte en nadruk verkryge. ——— „Hoe kragtig tog, zegt hij, zijn niet deze beſluiten: elk waar geloof in Gods belofte heeft hen, die 't hadden, ſtandvastig en geduldig gemaakt; hoe veel te meer moet dat geloof, het welk Christus met alle goederen zijns heils aanneemt, tot ſtandvastigheid en het verdraagen van alle wederwaardigheden verpligten en aanzetten? En, wanneer al het geloof, zelfs dat geen, het welk in de verwagting van aardſche door God beloofde goederen ſtandvastigheid bewijst, Gode aangenaam is, en door Hem beloond wordt; hoe veel aangenaamer moet niet Gode 't geloof in zijnen Zoon, en de door hem volbragte verzoening, wezen; hoe veel te meer zal Hij het edelſte ſoort des geloofs beloonen, bijaldien geene wederwaardigheden en droevenisſen deszelfs getrouw- en beſtendigheid kunnen verwrikken? Moesten deeze voorſtellen geene kragt hebben, om de Hebreeuwen tot ſtandvastigheid, en een blijmoedig verdraagen van al het lijden, het welk zij, om het Euangelium, moesten uitſtaan of duchten, aantemoedigen? Een ſtandvastig geloof is, van het begin der waereld af, in alle tijden, en onder alle huishoudingen der genade, de eenige grondſlag geweest, om Gods welbehaagen en beloften deelagtig te worden. Onmogelijk kon het zijne natuur onder het Nieuwe Verbond veranderen. 't Moet nog de bron en 't middel zijn van al het geestelijk leeven, alle ſtandvastigheid, alle overwinning, en eindelijk de eeuwige zaligheid."

Na deze voorafgaende algemene beſchouwing treed zyn Eerwaerde bepaeldlyk ter opheldering van den zin des

des voorstels: *Het geloof nu is een vaste grond der dingen, die men hoopt, en een bewys der zaken, welken men niet ziet*: waeromtrent hy het volgende aenmerkt.

„ Het woordje, *nu*, wijst hier, niet zo zeer aan eene tegenstelling, als wel een overgang tot eene omstandiger bewerking, van 't geen de Apostel in het voorgaande voorgedraagen hadt. Dit was de onweêrspreekelijke waarheid, dat de behoudenis onzer ziele van de standvastigheid in het geloof afhing. Dat men nu standvastig moet zijn, dit volgt uit de natuur des geloofs. Geen geloof kan, zonder standvastigheid, voor zijn doelwit vatbaar worden, en de standvastigheid van het zelve te willen scheiden, ware, zijne natuur te willen vernietigen. *'t Geloof is een vaste grond der dingen, die men hoopt.* ὑπόστασις τῶν ἐλπιζομένων. Eenige voegen bij ἐλπιζομένων het volgende woordt πραγμάτων, (gelyk in de *Nederduitsche Overzetting;*) doch 't is het zelfde, of men het met dit woord, dan met het volgende οὐ βλεπομένων vereenige, dewyl men 't tog by het eene of andere moet voegen. De voorwerpen, waarop het geloof ziet, zijn *dingen, werkelijke goederen*, welke, volgens hunne natuur deels *toekomend* zijn, en verwagt moeten worden, deels *onzigtbaar*, die door geen gewaarwording begrepen en genooten kunnen worden." —— Zyn Eerwaerde verder gemeld hebbende, hoe het woord ὑπόστασις, by de onzen door *vasten grond* vertaeld, menigvuldige betekenissen hebbende, aen verschillende uitleggingen onderhevig is, zegt, dat het hier, naar zyne gedachten, *ene vaste overtreding* aenduid.

„ Ὑπόστασις, (zegt hij,) komt af van ὑφίστασθαι, 't welk bij de Schrijvers, die naa *Alexander den Grooten* hebben geleeft, zomwijlen betekent *overtuigd zijn.* In deze betekenis neemt het, om 'er slegts eenige voorbeelden van bij te brengen, DIODORUS SICULUS, L. I. C. 6 en 12. Uit hoofde van deze betekenis schijnen ook de zeventig *Overzetters* het denkbeeld der *hoope*, maar POLYBIUS en andere dat van *standvastigheid*, daarmede vereenigd te hebben, om dat men aan geene hoop, geene standvastigheid en geen geloof, wiens voorwerpen toekomende goederen zijn, zonder eene overreding van deszelfs wis gevolg, dat het verwagt, kan denken. Wie op 't geloof roemt, die moet standvastig wezen; want, indien 't hem aan standvastigheid ontbreekt, dan kan hy geene zekere over-

tuiging hebben, dat de goederen, welke hij hoopt, wezenlijk goederen zijn. De belijder van Jesus naam overtuige zig slegts leevendig, dat, het geen hij hoopt, zijne hoop verdiene, en ten opzigte van 't gevolg onfeilbaar zij, dan zal hij zijn kleinood niet laaten vaaren, om dat hij het niet zonder uitgestaane lastigheden kan verkrijgen.

„ 't Geloof is, verder, *een bewijs der zaaken, die men niet ziet.* Ελεγχος is zo wel het *bewijs* als de *overtuiging* en de *toestemming*, die 'er uit ontstaat, en *Paulus* geeft het geloof dezen naam, om dat het rust op zulke bewijzen, die de ziel gerust kunnen stellen, wanneer zelfs van de voorwerpen, waarop het ziet, geene kennis door de bevinding mogelijk is. De voorwerpen des geloofs, die hier *onzigtbaar* worden genoemd, draagen den naam van *onzigtbaar*, of om hunne natuur, welke geene eigenlijke aanschouwende kennis derzelven toelaat; of wegens hunne oorzaaken, die in de oogen niet kunnen vallen; of om dat ze, wat den tijd en de plaats aangaat, te verre van ons af zijn. Het waar geloof nu overtuigt de ziel, op zulk een kragtige wijze, waardoor de Wil tot eene vaste en onwankelbaare Hoope wordt verwekt, dat het kwaadste, wat ons treffen kan, niets zij, in vergelijking van het geen wij hoopen. 't Bestaat in geen ijdele verbeelding, en in geen dweeperij, welke geen zeker voorwerp heeft; het rust op vaste gronden, op de beloften en getuigenissen van een waaragtigen God: 't vervult het hart met eene volkomen gerustftelling, en zegeviert over alle zwaarigheden en tegenwerpingen, die het tot wankelen zoeken te brengen. Alle lofspraaken, die zelfs een PHILO aan de Hoop geeft, zijn lofspraaken van elk een, op Gods beloften rustend geloof.

„ Dit geloof is het, *waardoor de Ouden getuigenis hebben bekomen.* De *Ouden* zijn die geene, welke voor ons hebben geleeft; zij, wier voorbeelden vervolgens tot naijver worden aangehaald. Μαρτυρειϑαι betekent *eenen roem hebben*, op een regtmaatig gedrag rustend. Een goeden roem nu hebben de Ouden, van welken de Apostel besloten hadt te spreeken, en wel εν ταυτη, om des geloofs wille, het welk hen aangespoord hadt, de vervulling van Gods beloften met lijdzaam- en standvastigheid te verwagten. Daar zij dezen roem in de Godlijke Openbaaring hadden, zo was het een roem van God, en ge-

gevolglijk een bewijs, dat zij Hem, om hun geloof, aangenaam, en aan zijn wezenlijk welbehaagen waardig geagt waren."

Overeenkomstig hier mede luid de korte omschryving en uitbreiding, welke zyn Eerwaerde van deze woorden geeft, aldus:

„ Wij moeten ons op een vast en standvastig geloof toeleggen, zullen Gods beloften aan ons vervuld worden. Dit is eene waarheid, waar van ons de natuur van het geloof zo wel, als de geschiedenis van alle de geenen, die hun vertrouwen op God stelden, onwederspreekelijk overtuigen. Want wat is het geloof, dan eene vaste verzekering der ziele, van de nog toekomende goederen, welke zij hoopt, zekerlijk te verkrijgen; en eene op onfeilbaare getuigenissen rustende vaste overtuiging van de waarheid en zekerheid, van het geen met geene oogen gezien, en met geene zinnen bevonden kan worden? Dit geloof is het, dat de gedagtenis der Vaderen verheerlijkt, en hen den roem verworven heeft, dat ze Gode behaagd hebben."

Het eerste en voornaamste deel der uitwendige Roeping, zedert de Hervorming, tot heden, de egte leer van de Hervormde Kerk. Te Utrecht by H. v. Otterloo, 1780. *Behalven het Voorbericht* 378 *bladz. in gr. octavo.*

Om het verschil, nopens de Rechtzinnigheid of Onrechtzinnigheid, *van de Leer der welmenende aenbieding van de Genade Gods in Christus, aen allen, die onder de bediening van het Euangelie leven, ten einde zy allen, alleen op grond van die aenbiedinge, die aen hen, als* ZONDAARS, *geschied, dat heil door een levend geloof zouden aennemen en in bezit erlangen,* ware 't mogelyk, ten einde te brengen, is dit Geschrift opgesteld. De Tegenstanders dier Leer, naemlyk, verdenken derzelver Voorstanders van Onrechtzinnigheid; en slaen wel eens over tot haetlyke beschuldigingen. Zulks heeft de Opstellers van dit Geschrift bewoogen, om zich niet zo zeer in te laten in een twistgeding over het Leerstuk; als wel, om zich te bevlytigen, tot ene byeenzamcling van getuigenissen, die toonen, dat deze Leer, van den aenvang der Her-

vorminge af, door alle tyden, de Leer der Hervormde Kerke in Nederland geweest is: dat dezelve geenszins aen te merken zy, als ene nieuwe Leer, maer in tegendeel als de Oude Leer onzer Nederlandſche Kerke, zo als die in de formulieren van enigheid vastgeſteld, en door Mannen van Naem verkondigd is. Ten einde dit ten ſterkſte onder 't oog te brengen, neemt men een aenvang met het voordragen van de Getuigenisſen der Randtekenaers, zo als dezelven zich in hunne Aentekeningen op de Bybelſchriften, aengaende dit Leerbegrip, uitgelaten hebben. Hier by komen de Formulieren van Enigheid onzer Nederlandſche Kerke, benevens die der Buitenlandſche Kerken; mitsgaders de Hervormers; en ten laetſte de Godgeleerde Schryvers der zestiende, zeventiende en achttiende Eeuwe. —— Aen 't hoofd van 't eerſte gedeelte dezer Verzamelinge, behelzende de *authentike ſtukken*, welken de alhier genoemde *primitive Leer* van Nederlands Kerk ontvouwen, is geplaetst een Register, waer in de byzonderheden, uit die Stukken by een vergaderd, klaerheidshalve, onder achtervolgende Artykels gebragt worden, met aenwyzinge, waer ter plaetze dezelven in dit Geſchrift gemeld zyn. Men heeft dit Register indiervoege opgeſteld, dat het gehouden moge worden, voor ene ſchetswyze ontvouwing van de Leer der welmenende Aenbieding in derzelver voornaemſte byzonderheden; die men dus gereedlyk kan nagaen. Even zo heeft men voor, het tweede Stuk, de laetstgemelde Godgeleerde Schryvers vervattende, geplaetst een Register van de namen der Autheuren, uit welken de daer in medegedeelde uittrekzels genomen zyn, met melding van het byzondere, dat ieder Uittrekzel in zich behelst: des men, met een opſlag, kunne zien, hoe die en deze zich over het een of ander Artykel, betreffende dit Leerbegrip, uitgelaten hebben.—— Het Gezag pleit hier, volgens het bygebragte, vry ſterk voor deze zyde; en ſchoon alle de getuigenisſen door Party niet voor even gewigtig zullen doorgaen; daer velen van dezelven, even als de Euangeliſche voorſtellen, naer de gewoone handelwyze van verſchillende Godgeleerde Partyen, aen onderſcheiden uitleggingen onderhevig geacht mogen worden; zo kan echter het nagaen van zulk een Geſchrift ſtrekken, om de gemoederen tot meer bedaerdheid te brengen, en de haetlykheid,

die

die meermaels, in 't behandelen van dit Geschil, plaets heeft, te verminderen. Men zal, alles bedaerdlyk nagaende, ligtlyk bezeffen, dat men, door alle tyden heen, verschillende spreekwyzen nopens dit Stuk gebruikt, en zich, zomtyds sterker, zomtyds flaeuwer, daeromtrent uitgedrukt heeft; iets dat ook nog heden bespeurd word; en vry duidelyk toont, dat het meer op een woordenstryd, of ten uiterste op ene verschillende leiding, dan op een wezenlyk verschil, uitkomt; waer in men elkander, zonder verdenking, of aanklagte van onrechtzinnigheid, behoorde te verdragen.

Verhandeling over de waardye der Symbolen, in 't licht gegeeven, ter geleegenheid van eene hierby gevoegde Predikatie van J. HEILMANN, *Gereformeerd Predikant te Creveld. Met de daar toe behoorende Bylagen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by* G. du Mee, 1779. *In groot octavo* 126 *bladz.*

Ene verdenking van onrechtzinnigheid, ten laste van den Eerwaerden *Heilmann*, Gereformeerd Predikant te Creveld, wel inzonderheid nopens de Leer der Verzoeninge, schynt aenleiding gegeven te hebben, tot ene bepaelde orde aen zyn Eerw. om over dat onderwerp te prediken. Althans, by de Clasficale Vergadering te Meurs, gehouden in Aug. 1775, toen het zyn Eerwaerdens beurt was om te prediken, gaf hem de toenmalige Præses, volgens gewoonte, den text daer toe op, naemlyk 1 Cor. I. 23, 24. Overeenkomstig met de verdenking oordeelde men ook over den inhoud der voorgedragen Leerrede: de Clasficale vergadering beschuldigde hem van Socinianery; hy verdeedigde zich deswegens; en 't slot der zake, zo veel we uit deze Papieren kunnen afnemen, is, dat het verschil tusschen zyn Eerw. en zyne Party meer bestaen heeft in woorden en spreekwyzen, dan wel in 't wezenlyke der Leere zelve. Men heeft deze Leerreden, zo als zyn Eerwaerde dezelve, met enige opheldcrende aenmerkingen, in geschrift ter beoordeelinge heeft overgegeven, buiten zyn toedoen, door den druk gemeen gemaekt; met byvoeging van de daer toe betrekkelyke Papieren, zo

ver men dezelven magtig heeft kunnen worden. Wyders heeft men, aen 't hoofd dezer Verzamelinge van Papieren, geplaetst, ene Verhandeling nopens de Symbolische Boeken, om derzelver misbruik tegen te gaen; met beantwoording van de voornaemste tegenbedenkingen derzulken, die op ene gestrenge handhaving van dezelven gezet zyn. ——— Lezers, die in dit slag van twisten, en de verschillende denkwyzen daeromtrent, ervaren zyn, zullen in dit alles niets nieuws vinden; maer 't nagaen van het voorgestelde zal in 't algemeen kunnen dienen, om den Lezeren een geest van gematigdheid, en omzichtigheid in 't beoordeelen der gevoelens van anderen in te boezemen.

Lykreden over 't afsterven van den H. W. G. Heer Jonkheer O. Z. V. HAREN, *Grietman in Stellingwerf Westeinde, &c &c. door den Wel Eerwaarden Heer* SIMON NAUTA, *Bedienaar des Godlyken Woords te Wolvega. Te Zwolle by* S. Clement en Zoon, 1779. *Behalven de Voorreden en Lofdichten op zyn H. W. G.* 22 *bladz. in gr. octavo.*

Na ene wel ingerichte opheldering van Jobs woorden, Job XIV. 2. *Hy* [de mensch] *komt voort, als ene bloem, en word afgesneden; ook vlucht hy als ene schaduw en bestaet niet*, geeft ons de Eerwaerde *Nauta* wel inzonderheid een kort verslag van des Jonkheers luisterryken levensstand, en ene beknopte afmaling van deszelfs voortreflyke hoedanigheden. Zyn voorstel deswegens bestaet in ene onopgesmukte lofreden, die tot eer van Z. H. W. strekt; terwyl ze ons tevens gedachtig doet zyn, dat Hy een mensch was, op dat een ieder hem recht doe, ziende op zich zelven, en het oog gevestigd houdende op 's Mans uitmuntende talenten. Voorts besluit zyn Eerwaerde zyne Leerreden met gepaste aenspraken, zo aen de doorluchte Familie, als aen de Ingezetenen der Grietenye, mitsgaders met ene stichtelyke overbrenging van het behandelde onderwerp op menschen van allerleien stand; 't welk deze met oordeel opgestelde Leerreden te meer algemeen nuttig maekt.

Kerkelijke Procedure in de zaak van Ds. SANDTMANN, *en zijnen Kerkenraad voor de Ed. Clasfis van Utrecht, in de jaaren* 1778 *en* 1779 *gehouden, en uitgegeven door* T. SANDTMANN, *Predikant te Tienhoven. Te Utrecht bij* H. v. Otterloo, 1780. *In groot octavo* 350 *bladz.*

Men vind in deze Papieren byeengebragt, alles wat de Kerkenraed van Tienhoven, ten laste van *Ds. Sandtmann*, mitsgaders alles wat *Ds. Sandtmann* ter zyner Verdeedigingе tegen die bezwaren van den Kerkenraed, aen de Eerwaerde Clasfis van Utrecht, voorgedragen heeft; en daer benevens de Clasficale Resolutie zelve, welke aldus luid:

„ De Clasfis ernstig gedelibeerd hebbende over dat alles, wat aengaande de Regtzinnigheid van *Ds. Sandtmann* ten bezwaarnis ingebragt, vergeleken met *Ds. Sandtmanns* antwoorden op 't zelfde, oordeelt, dat 'er niets van dien aart in is, dat men zijn E. in deezen voor Onregtzinnig kan houden, maar integendeel, deszelfs verklaringen ook aangemerkt, wel degelyk voor Regtzinnig moet gehouden worden: ondertusfen dat men zijn E. mag vermaanen, om zig van uitdrukkingen te onthouden, waarover daar combustie te verwagten is; en dat de Præses uit Naam der Vergadering ook vooral den Kerkenraad wel degelijk ernstig zal vermaanen, om tog de liefde te behartigen, omtrent hun Predikant, van wiens Regtzinnigheid zij nu dan zo verzekerd worden en gerust zijn konnen. En dat *Ds. Sandtmann* dit uit Naam van de Clasfis van den Predikstoel zal afkondigen ter geruststelling ook der Gemeente."

Hier mede dacht men, zouden alle onlusten tusfchen zyn Eerwaerden en zynen Kerkenraed afgeloopen zyn; dan 't bleek eerlang, dat 'er niets minder dan Vrede tusfchen hen ware; grootlyks daer uit ontstaende, dat Ds. *Sandtmann* de Leden van den Kerkenraed hield voor valfche befchuldigers, die hem beloogen en belasterd hadden; 't welk deezen weigerden te erkennen, en hem deswegens, als het middel ter verzoeninge, excuus te verzoeken. De daerop duurende onlusten hebben aenleiding gegeven tot verdere onderhandelingen met het Eerwaerde Clasfis, waer van *Ds. Santdmann* voorts nog eenig verflag geeft. Hy deelt ons deswegens mede zyne

ne Memorie, aen 't Eerwaerde Clasſis overgeleverd, en etlyke extracten uit de Acta Clasſis, nopens die zaek na dien tyd; waerby nog komen eenige vrymoedige en zedige aenmerkingen van een beminnaer van het Regt, over zommigen dier extracten. — Uit alles is af te nemen, dat het Eerwaerde Clasſis, in deeze vernieuwde moeilykheden, reden oordeelt te hebben, om de zaek gunſtiger te beſchouwen aen de zyde van den Kerkenraed, dan aen die van zyn Eerwaerden, waer over hy van zynen kant reden oordeelt te hebben van zig te beklagen: een verſchynzel dat zeer gemeen is in gevallen van die natuur; en dat voor hun die buiten zyn, by mangel van alle de vereischte beſcheiden, bezwaarlyk, zo niet onmogelyk, valt te beoordeelen.

Grondbeginſels der beoefenende Scheikunde, door den Heer MACQUER, *Lid van de Koninglijke Maatſchappij der Wetenſchappen, Hoogleeraer in de Geneeskunde enz. op de Hooge School te Parijs. Volgens den laetſten druk uit het Fransch vertaeld. Door* P. L. *Tweede Deel. Te Dordrecht bij* P. v. Braam, *en te Rotterdam bij* A. Bothall, 1780. *Behalven de Bladwyzers* 500 *bladz. in gr. octavo.*

Agtervolgens de voorgeſtelde verdeeling van dit Werk, behelst dit tweede Deel, na de afhandeling van het Mynſtoflyk-Ryk in 't eerſte Deel (*), eene dergelyke behandeling van het Planten- en Dieren-Ryk; dat de opmerkzaame *Macquer* niet min leerzaam nagaat, dan hy 't eerſte gedaan heeft; ter ontvouwinge van derzelver merkwaardigſte voortbrengzelen, in zo verre zy onderwerpen der ſcheikundige bewerkingen zyn.

Ten opzigte van het Planten-Ryk, dat hier eerst in aanmerking komt, maakt de Autheur, uit hoofde van de verſchillende beginſels welken de Planten in derzelver ontbinding aanbieden, eene ſchifting, tusſchen de bewerkingen op de zelfſtandigheden uit het Planten-Ryk, welken de gisting niet ondergaan hebben, en die op deszelfs uitgegiste zelfſtandigheden. —— Onder de eerſte Clas-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oeff.* V. D. bl. 119.

Clasſe ſpreekt hy van de zelfſtandigheden, welken men uit de Plantgewasſen trekt; door enkele uitperſing; door ſtamping; door een trap van hette, welke die van kookend water niet overtreft; door eene trapswyze hette, van den graad van kookend water af tot de ſterkſte hette, welke zy in beſlooten vaten kunnen uitſtaan; en eindelyk door verbranding. Tusſchen beide handelt hy van de bewerkingen, die op de vette en weezenlyke olyen geſchieden; en voorts deelt hy ons nog mede de ontleding van eenige zelfſtandigheden, die tot het Planten-Ryk behooren. —— Hier mede overgaande tot de tweede Clasſe, ontvouwt hy onderſcheidenlyk, de voortbrengzels der geestryke, der zuure en der rotagtige gistinge. —— Dit brengt hem ten laatſte tot het Dieren-Ryk, welks zelfſtandigheden alleen aan den laatſten graad der gistingen, of verrotting, onderhevig zyn. Desaangaande vestigt hy het oog eerst op de Melk, verder op de Zelfſtandigheden, die het lichaam van het Dier uitmaaken, en eindelyk op de Uitwerpzelen der Dieren. —— By dit alles komt, ten ſlot van dit Werk, nog eene Verhandeling des Hoogleeraers, over de bewerkingen op het vlugtige Loogzout; eene zoutagtige zelfſtandigheid, die eene der hoofdrollen in de ontledingen der dierlyke ſtoffen ſpeelt.

Zy, die zig toeleggen op Scheikundige bewerkingen, vinden, in deeze ontvouwing van de Grondbeginzelen der beoefenende Scheikunde, eene menigte van welberedeneerde onderrigtingen, die hun te ſtade kunnen komen; niet alleen met betrekking tot de hier uitdruklyk behandelde onderwerpen, maar ook tot andere bewerkingen, waartoe hun de Hoogleeraer de gronden aan de hand geeft. Daär benevens levert de voordragt van dit alles verſcheiden byzonderheden, die tot de kennis der Natuurlyke Historie behooren, waardoor het Werk tevens, voor een uitgebreider ſlag van Leezers, zyne gevalligheid heeft. Om hier van een voorbeeld mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot des Hoogleeraars voorſtel wegens de *Bewerking*, om de Zelfſtandigheden, die aan de zuure gisting onderworpen zyn, in Azyn te veranderen, met 's Mans *Aanmerkingen* deswegens.

BE-

BEWERKING.

„ Meng den wijn, de fider of het bier, welke gij in azijn wilt veranderen, met hunne moêr en den wijnfteen, dien zij mogten gezet hebben, naeuwkeurig onder een. Doe dit vocht in eene ton, die reeds gediend heeft om azijn te maken of te bewaren. Dit vat moet niet geheel vol zijn, en het vocht, daerin vervat, gemeenfchap met de buitenlucht hebben. Zet het zelve in eene plaets, alwaer de lucht eene graedt van warmte heeft, die ten naesten bij met den twintigften graedt boven o van het weerglas des heeren van REAUMUR overeenkomt. Roer van tijdt tot tijdt het vocht om. In het zelve zal eene nieuwe beweeging van gisting', vergezeld van hitte, ontftaen: zijn wijnachtige reuk zal allengskens veranderen, en hoe langer hoe zurer worden, tot dat de gisting geëindigd zij, en van zelve ophoude. Stop dan de ton toe; het daerin zijnde vocht zal in Azijn veranderen.

AENMERKINGEN.

Alle de zelfftandigheden, die de geestrijke gisting ondergaen hebben, kunnen in zuur veranderen, wanneer zij deze tweede gisting, of dezen tweeden graed, van gisting beproeven (*). De geestrijke vochten, gelijk de

(*) Ten rechten verftande hier van zal 't voor zommige Leezers niet ondienftig zyn, 'er, by manier van aantekening, by te voegen, 't hoofdzaaklyke van 't geen de Hoogleeraar *Macquer*, nopens de *Gisting*, in zyne *Befpiegelende Scheikunde* voorgedraagen heeft, zie *Bladz* 194. *en verv.*

„ Door *Gisting*, zegt hy, verftaet men eene inwendige beweeging, van zelve ontftaende in de onmerkbare deelen eenes ligchaems, waeruit eene nieuwe fchikking en vereeniging dier zelfde deelen voortfpruit. ——— En 'er zyn drie foorten van Gistingen, die door de voortbrengfels, welke daeruit ontftaen, van elkanderen verfchillen. De eerfte brengt de wijnen en geestrijke dranken voort, om welke reden men haer de wijnachtige of *geestrijke Gisting* noemt. De vrucht der tweede is een zwartachtig vocht, 't welk haer de *zure Gisting* heeft doen noemen; en de derde verwekt een alkalisch zout, dat zeer vlugtig is. Deze laetfte foort voert den naem van de *rotachtige Gisting*, of de Verrotting. ——— Deze drie foorten van Gistingen kunnen beurtelings in het zelfde voorwerp ontftaen; 't geen bewijst, dat zij veeleer drie ver-

de wijn, de ſider en het bier, aen eene heete lucht bloot geſteld zijnde, worden in zeer korten tijdt zuur. Deze vochten, ſchoon zij zelfs, met alle mogelijke zorgvuldigheit, in digt beſloten vaten, en in eene koele plaets, bewaerd worden, verbasteren eindelijk, veranderen van natuur, en ſlaen allengskens naer het zure over. Dus ontaart de geestrijke gisting van zelve en natuurlijkerwijze in zuur.

Om

verſchillende *trappen* van dezelfde Gistinge zijn, en ſlechts eene zelfde oorzaek hebbende, dan dat zij drie van elkanderen *verſchillende* Gistingen zouden wezen." ——— Onze naauwkeurige Scheikundige ontvouwt voorts aldaar, deeze drie ſoorten van Gistingen, en derzelver voortbrengzelen, ieder afzonderlyk. De geestryke Gisting verklaard hebbende, merkt hy op, dat in een lichaam, het welk de geestryke Gisting ondergaan heeft, aan zig zelven overgelaaten, en aan een behoorlyken trap van hette bloot-geſteld zynde, de Gisting zig vernieuwt, of veeleer haaren tweeden trap, te weeten die van zoutagtige Gisting bereikt; en even zo, zegt hy vervolgens, in de derde plaats, gaat ieder lichaam, na deeze twee Gistingen, over tot den laatſten trap des Gistinge, dat is, tot de Verrotting.

„ Maer hieromtrent ſtaet, (gelyk hy ons wyders *Bladz.* 226 en 227. in agt doe neemen,) op te merken, dat de omkeering van dit voorſtel niet waer is; dat is, het is niet noodzakelijk, dat een lichaem beurtelings de geestrijke en zuurachtige Gisting onderga, om tot de Verrotting te komen; en dat insgelijks ſommige zelfſtandigheden de zuurachtige Gisting onderworpen zijn, zonder dat zij de geestrijke ondervonden hebben, gelijk ook eenigen van dezelven verrotten, zonder dat zij de geestrijke en zuurachtige Gisting hebben uitgeſtaen. Dus zijn, bij voorbeeldt, de meeste dierlijke zelfſtandigheden. Indien wij derhalve deze drie ſoorten van Gistinge, als drie verſchillende graden van eene eenige en zelfde Gistinge, opgegeven hebben, is het alleen in de vooronderſtelling, dat zij ontſtaet in een ligchaem, bekwaem om dezelve in hare geheele uitgeſtrektheid te ondergaen. Niettemin zou men ook kunnen gelooven, dat ijdere zelfſtandigheit, die aan de Gisting onderworpen is, altoos noodwendig deze drie verſchillende trappen van Gistinge moet ondervinden; maer dat de geenen, die 'er meest toe geſchikt zijn, de eerſte en zelfs de tweede zoo ſchielijk doorloopen, dat zij tot de derde komen, voor dat men kan beſpeuren, dat zij de twee eerſten ondergaen hebben. Dit gevoelen heeft eenige waerſchijnlijkheit; doch rust op geene genoegzaem ſterke en talrijke proeven, om aengenomen te worden." ——— Het pryst zig egter als vry aanneemlyk aan, volgens het geen de Hoogleeraar in deeze zyne *Beoefenende Scheikunde*, bl. 370——373, raakende dit onderwerp, bybrengt.

Om deze reden is het van weezenlijk belang, wanneer men wijn of eenig ander wijnachtig vocht maakt, de gisting ten regten tijde te ſtuiten, indien men begeert dat de wijn zoo veel geest als mogelijk is bevatte. Zelfs is het voordeeliger, de gisting een weinig voor dat zij tot haren uiterſten graedt gekomen zij, dan daerna, te ſtuiten, om dat deze gisting, ſchoon zij vertraagd en zelfs geheel opgehouden ſchijnt, echter in de tonnen voortgaet, doch op eene wijs, die des te minder te merken is, naermate zij langzamer geſchiedt. Dus nemen de vochten, wier gisting niet volkomen voltooid is, een zekeren tijdt alleen in geestrijkheid toe; terwijl zij in tegendeel ontaerden en allengskens zuurachtig worden, wanneer hunne geestrijke gisting geheel geëindigd is.

Het voortbrengſel der tweede gistinge, waer van thans geſproken wordt, is een des te ſterker zuur, naermate het geestrijke vocht, in het welke zij verwekt is geworden, zelfs ſterker en edeler was. De ſterkte van dit zuur, 't welk men gemeenlijk *Azijn* noemt, hangt ook ten grooten deele af van de manier, waervan men zich bedient, om den wijn, dien men in azijn wil veranderen, te doen gisten: want indien men den wijn, in wijde vaten, van zelve liet zuur worden, zouden de geestrijke deelen vervliegen, en het overblijvende vocht zou inderdaedt wel zuur, maer tevens verſchaeld en kragteloos wezen.

De azijnmakers hebben, om de ſterkte van hunnen azijn te vermeerderen, ſommige behandelingen, waervan zij een geheim maken, en welke zij zeer verborgen houden. De Heer BOERHAVE geeft echter, naer eenige ſchrijvers, de volgende beſchrijving van een arbeidt om azijn te maken.

„ Men maekt twee groote tonnen of kuipen van eiken „ hout. Men plaetst in deze tonnen een' houten rooster „ of horde, omtrent een' voet van den onderſten „ bodem. De ton in eenen loodregten ſtand zijnde, legt „ men op deze horde een middelmatig geſloten bedt van „ groene en nieuw afgeſneeden wijngaerdtakken. Wijders „ vult men de ton met druiventrosſen waar uit men „ de kernen genomen heeft, en welke men gemeenlijk „ *Risten* noemt, in acht nemende dat men alleenlijk de „ ruimte van een' voet ledig laet aen het bovenſte deel

„ van

„ van het vat, 't welk van boven geheel en al open
„ moet blijven.

„ Wanneer de twee kuipen dus toegesteld zijn, doet
„ men 'er den wijn in, waervan men azijn wil maken;
„ acht gevende, dat de eene geheel, en de andere slechts
„ half vol zij. Men laetze op deze wijs den tijd van
„ vierentwintig uren stilstaen, waerna men de halfvolle
„ ton vult met het vocht van de volle ton, die op hare
„ beurt half vol blijft. Vierentwintig uren daerna,
„ maekt men weder dezelfde verandering in beide de
„ vaten, en vervolgt dus met dezelve beurtelings, ge-
„ durende den tijdt van vierentwintig uren, het eene
„ vol en het andere half vol te houden, tot dat de azijn
„ gemaekt zij. Op den tweeden of derden dag, geschiedt
„ 'er in de halfvolle kuip eene beweging van gisting',
„ gepaerd met eene merkelijke hitte, die van dag tot
„ dag vermeerdert. Geheel anders is het met de volle
„ kuip, waerin de beweging der gistinge bijna onmerk-
„ baer is; en dewijl deze twee kuipen beurtelings vol en
„ half vol zijn, is dit oorzaek, dat de gisting eeniger-
„ mate afgebroken is, en van de twee dagen slechts één
„ in ijdere ton geschiedt.

„ Wanneer men, zelfs in de volle kuip, geene de
„ minste beweeging meer bespeurt, is het een teken,
„ dat de gisting geëindigd is. Derhalve doet men dan
„ den azijn in gewone tonnen, welke men in eene koele
„ plaets bewaert, en digt toestopt.

„ De meerdere of mindere hitte verhaest of vertraegt
„ deze gisting, even als de geestrijke. In Frankrijk wordt
„ zij, des zomers, in den tijdt van omtrent veertien dagen
„ voleindigd. Maer, indien de hitte der lucht' zeer
„ sterk is, en den vijfentwintigsten graedt van het weer-
„ glas des Heeren van REAUMUR overtreft, vult men
„ van twaelf tot twaelf uren de halfvolle ton; waar de
„ gisting, indien men ze, na verloop van dien tijdt,
„ niet afbrake, zou zoo geweldig worden, en het
„ vocht dermate verhitten, dat een groot gedeelte
„ der geestrijke deelen, van welken de kragt van den
„ azijn afhangt, verloren gaen, en men na de gisting
„ slechts eene verschaelde stof, wel zuur, inderdaedt,
„ doch kragteloos, behouden zoude. Men gebruikt
„ ook de voorzorg, om het vervliegen van dezelfde
„ deelen te beletten, dat men de halfvolle kuip, waerin

„ de

„ de gisting geschiedt, met een deksel, even als zij van
„ eiken hout gemaekt, toedekt. Wat de volle kuip be-
„ treft, men laet dezelve open, ten einde de lucht
„ vrijelijk zoude kunnen werken op het vocht, 't welk
„ zij bevat, voor het welke men dezelfde zwarigheden
„ niet te vreezen heeft, dewijl het niet dan zeer lang-
„ zaem gist."

„ De risten en ranken, welke de azijnmakers in hunne kuipen leggen, dienen om de kragt van den azijn te vermeerderen. Deze stoffen bevatten zelve een ontwikkeld zuur, 't welk zeer blijkbaar is. Zij dienen ook tot een gistmiddel, dat is, dat zij den wijn bereiden, om schielijker en op een heviger wijs zuur te worden. Wanneer zij eens gediend hebben, zijn zij nog beter en kragtiger, om dat zij van het uitgegiste zuur geheel doordrongen zijn. Ook bewaren de azijnmakers dezelven, om tot nieuwen azijn te dienen, na dat zij ze schielijk in een stroomend water gewasschen hebben, om ze *alleenlijk* van eene slijm- en olijachtige stof, die 'er zich, gedurende de gisting, op gezet heeft, te zuiveren. Het is noodzakelijk, dezen droesfem weg te nemen, om dat hij tot de beschimmeling en verrotting geneigd is. Dus kan hij niet anders dan schadelijk zijn aan het vocht, waerin men hem mogte leggen.

„ De zure gisting verschilt van de geestrijke, niet alleen door haer voortbrengsel, maer insgelijks door verscheiden omstandigheden, die haer vergezellen. 1. De beweging en beroering zijn niet schadelijk aen de zure gisting, gelijk aen de geestrijke; in tegendeel eene gematigde beweging, mits zij niet gedurig zij, is haer voordeelig. 2. Deze gisting is gepaerd met eene merkelijke hitte, daer die van de geestrijke gisting' naeuwlijks te bespeuren is. 3. Ik geloof niet, dat 'er een voorbeeldt is, dat de damp, die zich verheft van een vocht, 't welk aen het gisten is om zuur te worden, zich nadeelig getoond, en ziekten of eenen schielijken dood veroorzaekt heeft, gelijk die van den bruischenden wijn. 4. De azijn zet eene slijm- en olijachtige stof, waer van wij gesprooken hebben, zeer verschillende van de wijnmoer en den wijnsteen. De azijn eindelijk zet nooit wijnsteen, schoon men zelfs, om hem te maken, zich bediend had van nieuwen wijn, die nog niets had gezet van den wijnsteen, dien hij bevat."

Bun-

Bundel van onuitgegeeven Stukken, dienende ter opFelderinge der Vaderlandsche Historie en Regeeringsform, en voornaamelyk der Historie van de Unie van Utrecht, *verzameld en met eenige aanmerkingen vermeerderd, door* Mr. L. P. V. D. SPIEGEL, *Burgemeester en Raad der Stad Goes. Eerste Deel. Te Goes by* J. Huysman, 1780. *Behalven het Voorberigt* 351 *bladz. in gr. octavo.*

Het voorbeeld van den Hoogleeraar *Bondam*, in 't gemeen maaken zyner *Verzamelinge van onuitgegeevene Stukken*, heeft den Heer en Mr. *v. d. Spiegel* eenigermaate aanleiding gegeeven, om ook deezen zynen *Bundel* op eene dergelyke wyze in 't licht te brengen. De kundige arbeidzaame *v. d. Spiegel* naamlyk had zig, gelyk we, uit zyne Uitgave van *de Ontwerpen der Unie van Utrecht* verstaan hebben (*), voorgesteld, zyne beschryving van *de Historie der Unie* te vervorderen; dan de aanvanglyke mededeeling der opgenoemde *Verzamelinge* heeft zyn Ed., zo als hy zig hier in zyn Voorberigt uitlaat, bewoogen, om dien arbeid zo lang te staaken, tot dat alle de Stukken dier Verzamelinge het licht zouden zien. „ Om egter," vervolgt zyn Ed., „ den draad van 't „ Werk ondertusschen niet te verliezen, besloot ik het „ spoor van den Hoogleeraar te volgen, en in denzel- „ ven smaak uit te geeven het grootste gedeelte myner „ verzaamelde Stukken, voor zoo veel dezelve tot de „ Historie der Spaansche beroerten, en voornaamelyk „ tot den tyd der Utrechtsche Unie behooren, en op „ welke ik my dikwils, in de Historie van dat Ver- „ bond, als bewyzen, zal moeten beroepen." —— Men ziet dus met vermaak, dat twee bekwaame Mannen, in onderscheiden Gewesten, dien 't vergund is, verschillende oorspronglyke Stukken, over het zelfde onderwerp, welken tot nog als in 't duister lagen, aan den dag te brengen, zig vereenigen, om, een ieder van zyne zyde, het hunne aan te wenden, ter opheldering van een voornaam gedeelte van 's Lands Historie; waarmede zy derzelver beoefenaaren een gewigtigen dienst be-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. VII. D. bl.* 444.

bewyzen: terwyl beider Geschriften, onderscheiden Stukken uitleverende, hand aan hand gaan, en gelyklyk te samen tot het bedoelde oogmerk dienen. Beide deeze Geschriften zyn dus nagenoeg zo ver van denzelfden aart, als mede van zo evenredige nuttigheid, en de manier van uitvoering is daarbenevens zo overeenkomstig, dat bykans alles, wat wy daar omtrent gezegd hebben, nopens de *Verzameling* (*), ook op den *Bundel* (*mutandis mutatis*) overgebragt kunne worden.

In het thans uitgegeeven eerste Deel van deezen Bundel, dat door nog één dergelyk gevolgd staat te worden, heeft men na drie voorafgaande Stukken van 2 *Sept.* 1575, 2 *Aug.* 1576, en 10 *Sept.* 1577, eene vry wel agtervolgende reeks van Stukken, van 4 *April* 1578, tot 29 *Maart* 1579. Het gaat dus inzonderheid over dat tydbestek, waarin de Utrechtsche Unie nader beraamd, getroffen en meerendeels gevestigd is; waarop het tweede Deel, het verdere gevolg hier van betreffende, zal aanvangen met de raadpleegingen in de Vergadering der Generaale Staaten, gehouden te Antwerpen, over eene nieuwe Unie, tusschen alle de Provincien, die by de Gentsche Vrede gebleven waren, „ welke Unie, tot bevestiging van het gezag des Aarts„ hertogen voorgeslagen, tot nog toe," zegt zyn Ed., „ onbekend geweest is." De Heer en Mr. *van de Spiegel*, hier en daar by deeze Stukken eenige aanmerkingen voegende, toont meermaals aan, hoe dezelven hem in zyne Historie der Unie te stade zullen komen; of draagt nu en dan ophelderingen voor, raakende byzonderheden, op welken die Stukken slaan, of aan welken zy eenig licht byzetten. Ook neemt hy zomtyds uit eene of andere voorstelling aanleiding, tot het mededeelen zyner gedagten over dit of dat gewigtig onderwerp, dat betrekking tot zyne hoofdzaak heeft. —— Zo geeft hy, onder anderen, by eene voorkomende gelegenheid, ter beoordeelinge aan des kundigen over zyne gedagten wegens eene zogenaamde strydigheid in de Unie; welke zyn Ed. zo wel uit den weg schynt te ruimen, dat wy niet kunnen nalaaten van 't geen hy deswegens bybrengt, tot een staal uit zyne aantekeningen, in

(*) Zie *Algemeene Vader. Letteroeff.* I. Deel. bl. 452, 453

in deezen mede te deelen, terwyl we tevens, zo hier als in een volgende Artikel, wel gelegenheid zullen hebben, om 'er nog een en ander ſtaal uit te berde te brengen.

„ Het is, zegt hy, bekend, dat de Preſident van BYNKERSHOEK, in zyne *Quæſt. Jur. Publ.* geoordeeld heeft, dat het LIX. en XVI. artikel van de Unie, raakende het afdoen der geſchillen tusſchen de Bondgenooten, niet te vereffenen waren, dat integendeel de heer PAULUS, in zyne *Verklaaring van de Unie*, deeze Artikels van alle ſtrydigheid heeft getragt vry te pleiten. Ik zal myne gedagten eenvouwdig voorſtellen, en de beſlisſing aan den leezer overlaaten.

„ In het I. Art. ſchynt het my, dat gehandelt wordt van geſchillen, welke eenige Provintien, of byzondere Landſtreeken en Steden; (die toen leden van de Unie waren, ſchoon de Provintien, waar toe zy behoorden, de Unie nog niet aangenomen hadden) onder malkander konden hebben, nopens haare byzondere Privilegien, Vryheden, Regten, Costumen, enz. en dus over zaaken, *geene betrekking hebbende tot het Bondgenootſchap*: deeze geſchillen moeten beſlist worden, of door de ordinaire Juſtitie, of door Arbiters, of door minnelyk verdrag; naamelyk, door de ordinaire Juſtitie kan het geſchieden, wanneer de partyen eenen gemeenen Regter hebben, gelyk de Provintien van Holland en Zeeland, welke in zaaken, waarin zy *privatorum loco* gehouden worden, malkander voor het Hof dier twee Landſchappen kunnen te regt roepen, zoo ook de Steden van die Provintien, en van andere Provintien, welke eene gemeene opperſte Regtbank hebben; maar in gevallen daar geſchil ontſtaat, tusſchen Provintien of Leden géénen gemeenen Regter hebbende, welke over de betwiste Privilegien, enz. kan vonnisſen, moeten partyen dezelve afdoen voor Arbiters, of by accord, zonder dat de andere Provintien, zoo lang partyen zig aan het regt, (naamelyk, het regt by dit Artikel bepaald,) onderworpen, zig met het geſchil mogen bemoeien, en wanneer partyen weigeren, dat regt onderworpen te zyn, mogen de Bondgenooten, volgens Art. XVII van de Unie, de hand 'er aan houden, dat een yder goed regt wedervaart.

„ Ik bewyze dit uit het protest, 't welk de Stad Middelburg liet doen by het ſluiten der Unie, aangaande haa-

re Privilegien van Jurisdicte over Walcheren, welke de Prins, ten behoeve van Vlissingen en Vere, besnoeid hadt (*), en uit het antwoord door de Gedeputeerden der

(*) By de opgave van dit *Protest*, in deezen *Bundel* bl. 143; deelt ons Mr. *v. d. Spiegel* de volgende aantekening mede, welker plaatsing hier zommigen niet ongevallig zal zyn.

„ De Stad Middelburg, de eerste en aanzienlykste der Zeeuwsche Steden, oefende, voor de beroerten, een uitgestrekt vermogen over het Eiland Walcheren, in welks middelpunt zy gelegen is. De Rentmeester der Graaflyke Domeinen van Zeeland, bewesten de Schelde, die sedert veele jaaren in die Stad zyn verblyf hieldt, ontving aldaar alle de Heerlyke Regten, inkomsten en beden. De Wethouderschap was, in stede van de Hooge Vierschaar, gemagtigd, om, ter aanklagte van den Rentmeester, kennis te neemen, en regt te doen over zwaare lyfstraflyke zaaken in geheel Zeeland bewesten Schelde, waar onder ook het gansche Eiland Walcheren begreepen was.

„ Het regtsgebied van den Provisoor of Deken strekte zig uit over Walcheren, Noordbeveland, en Wolfaersdyk, en voor deeze Vierschaar mogten de Burgers van Middelburg hunne schuldenaaren in die eilanden gezeeten, wegens penningschulden, voor regt roepen. Middelburg was de eenige Graafelyke en Stemmende Stad, op het Eiland. Arnemuiden, een Dorp, onder den rook haarer muuren liggende, was haar gezag en regtsgebied onderworworpen. Deeze Stad nu hadt, na het omslaan van het gantsche Eiland, den voortgang der Nassauwsche wapenen gestuit, en zig niet, dan na het lyden der uiterste elenden eener tweejaarige belegeringe aan den Prins overgegeeven. Om deeze overmagt en fierheid te fnuiken, en tevens de goedwilligen te beloonen, hadt Orange, na de Overgave der Stad, hare uitsteekende Voorregten niet weinig ingekort. Het Lyfstraflyk Regtsgebied over Walcheren verdeelde hy onder de drie Steden Middelburg, Vlissingen en Vere, laatende aan Middelburg het kleinste deel: eveneens werdt het Voorregt van penningschulden met Geestelyken regte te mogen winnen, onder drie Landregten, in de drie Steden gemeen gemaakt. Vlissingen en Vere gaf hy stem en zitting in de Staaten van Zeeland. Arnemuiden verhief hy tot een Burgstad, en ontsloeg haar geheel van het juk van Middelburg, haar bovendien toevoegende het Regtsgebied over Nieuwerkerke en Mortiere. Deeze behandeling stak den Middelburgeren geweldig, die daar over menigvuldige, maar vergeefsche, klagten aan den Prins en de Staaten deeden: 't geen oorzaak gaf, dat de raadpleegingen der Staaten veeltyds, door de onwilligheid van Middelburg, vertraagd of verydeld werden, en dat het misverstand tusschen den Prins en de Stad bleef duuren tot den dood van zyne Doorlugtigheid. Wie zoude gelooven, dat een geschil, 't geen van zoo weinig belang

der Provintien, de Onderteekenaars van de Unie, daar-
op gegeeven, 't welk inhieldt: „ dat zy geen meeninge
„ ge-

lang schynt voor het geheel lighaam van den Staat, zulken grooten invloed op de gebeurtenissen van dien tyd, en de Staatsgesteldheid der volgende eeuwen gehad heeft! Het was egter om deeze rede alléén dat de Stad weigerde in de Unie van Utrecht te treeden: hierom is ook het Placaat van afzweering des Konings te Middelburg nooit afgekondigd; en deeze verwydering is de eenige oorzaak geweest, waarom de Opdragt der Graafelykheid van Holland en Zeeland, aan den Prins van Orange in Zeeland gestuit is: jaa men vindt, dat die van Middelburg, oordeelende, dat de Prins in zeker stuk te verre gegaan was, zig uitlieten, *dat het wel een slegte zaak was, dat men de luiden alle zwaarigheden, onder voorwendzel van vryheid, leerde ondergaan, en dat men hun dezelve daadlyk benam, met een ydele clausule van non prejudicie* (*).

Of egter de Stad het herstellen haarer voorregten, gelyk dezelve voor de beroerten geweest waren, wel *als een regt* konde vorderen, is niet zonder bedenking. Middelburg was niet vrywillig, maar door geweld van wapenen, aan 's Prinsen zyde gekomen: haare omstandigheden waren toen ter tyd zoodanig, dat zy zig byna op genade en ongenade moest overgeeven, en de wet van den Overwinnaar ontvangen. Hierom vindt men in het Verdrag, tusschen den Prins en de Regeering der Stad, gesloten den 19 February 1574, BOXHORN *op Reigersberg*, 2 D. bl. 555, „ dat „ zyn Doorlugtigheid, op het ootmoedig verzoek der Burgeren, „ door mededoogen van de uiterste elende, honger en armoede, „ waar in zy vervallen waren, haare meening verklaard hadt." En bepaaldlyk op het stuk der Privilegien is de uitdrukking van den Prins in die termen, dat 'er zekerlyk geen onbepaalde bevestiging van alle de oude Voorregten uit genomen kan worden; dus luidt het Artykel: „ de goede Burgers, jegenswoordig en toeko- „ mende, zullen voorts mogen hunne koopmanschap dryven, me- „ de van der Stede Regten en Privilegien genieten en gebruiken, „ *binnen de limiten van hunne Jurisdictien*, als te vooren. *Re- „ serveerende aan ons, om die van Vere, Vlissingen en Arnemuiden „ mede te voorzien, als wy naar verdiensten, nut en meesten oor- „ baar derzelver Steden en Plaatsen, mitsgaders van den Gemeenen „ Lande, zullen oordeelen te behooren.*

Wyders tekent de Autheur, op de daaraanvolgende *Verklaaring van de Gedeputeerden der nadere Unie*, aan, dat dit voorstel van Mid-

(*) Op eene soortgelyke wyze was 't gesteld, met die van Goes en Tolen. Zie in deezen *Bundel*, bl. 72—75. Vergel. bl. 55, 81, 85, 98, 193, 194, 202, 203, 265, 266, 279. Doch 't geen de oneenigheid tusschen den Prins en die van Zeeland betreft, staat zyn Ed. breeder te verhandelen in zyne Historie over de Unie.

„ gehadt hebben, by het I. Art. van de Unie eenige „ Provintien, Landen, Steden of andere particuliere „ Leden te verkorten in haare Privilegien, of andere „ geregtigheden, maar dat zy verstaan, dat een yder, „ dien aangaande, zal blyven in zyn geheel, om hem „ daar van met zyn party in Vriendschap te verdraagen „ of anders zyn geregtigheid in Justitie of voor Arbiters „ te vervolgen, en dat zy gaarne de hand zullen hou- „ den volgens het XVII Art. van de Unie, dat den ge- „ nen, die meenen in haare Privilegien verkort en ver- „ ongelykt te zyn, Regt en Justitie geadministreerd „ worde. ——— Alzoo de Bondgenooten niet geautori- „ seerd zyn, noch ook raadzaam vinden aan te nee- „ men, de decisien van particuliere querellen, die eeni- „ ge Provintien, Steden, of Leden van dien, onder „ den anderen mogen hebben."

Het IX. Art. schynt alleen bepaaling te maaken, omtrent zaaken, *welke de Provintien, door de Unie, met malkander gemeen gemaakt hebben*, of waarover zy gemeenschappelyk moeten handelen en besluiten. Van deeze zaaken zyn 'er eenige, naamelyk, Bestand, Vrede, Oorlog, Imposten en Contributien, waarin geen overstemming plaats heeft; doch 'er wordt tevens, *by provisie*, een middel beraamd, om de eenigheid in zulke zaaken te bevorderen. In alle andere zaaken, schoon uit de gemeenschap van 't Verbond spruitende, mag by meerderheid beslooten worden: by voorbeeld, het beleid van den Oorlog, het versterken der Frontieren, het bestuur der Landen en Steden, sedert de Unie, door de Generaliteit in gemeenschap aangewonnen, de Commissien en Instructien van hooge Generaliteits Ampten, &c.

„ Het XVI. Art. breng ik tot geschillen over zaaken, die niet ontstaan uit het begrip van Privilegien, noch behooren tot de gemeenschappelyke raadpleegingen der Bondgenooten, maar welke de Provintien met malkander kunnen heb-

Middelburg, gelyk ook vervolgens dat van Goes, (in deezen *Bundel*, *bl.* 221.) geschiedde tegen de afspraak in de Vergadering der Staaten van Holland en Zeeland gemaakt; „ want hier hadden „ zy," zegt zyn Ed., „ beloofd hunne eischen niet in de Unie te „ zullen indringen, maar by de Staaten der twee Provintien een „ *acte van non prejudicie* te zullen verzoeken, waartegen Vlissin- „ gen en Vere een *contrarie acte* zouden verzoeken."

hebben, als afzonderlyke, maar egter door het Verbond vereenigde Landſchappen; thans mag men zeggen, ('t geen ten tyde van de Unie nog geen plaats hadt,) geſchillen, *welke de Provintien, aangemerkt als Souverainen, kunnen hebben met haare Souveraine Bondgenooten*, waarom ook hier van geen *Steden* en *Leden* geſproken wordt, die niet als Souveraine kunne aangemerkt worden, maar van Provintien. In zoodanige geſchillen kunnen alle de Provintien belang hebben, zoo dat zy niet onzydig genoeg zyn, om de zaak te beſlisſen, in welken gevalle de uitſpraak wederom, *by proviſie*, gelaaten wordt aan de Heeren Stadhouders; of het geſchil kan ſlegts *eenige* Provintien aangaan, wanneer de onzydige Provintien de zaak zelfs ten einde brengen. Ziet hier twee merkwaardige voorbeelden, waarin men zig op het XVI Art. der Unie beroepen heeft. In het jaar 1637, een geſchil tusſchen de Staaten van Holland, en de andere Provintien, over het vatten van perſoonen in eed en dienst van de Generaliteit zynde, 't welk H. H. Mog. op grond van dit Art. ſtelden aan de uitſpraak van den Prins als Stadhouder, hoewel Holland protesteerde tegen de tusſchenkomst van den Prins. *Leeven van Frederik Henderik*, II D. *Bladz.* 146 *en volg.* Het tweede voorbeeld is in het geſchil tusſchen Holland en Zeeland, ten jaare 1589, over het heffen van *licenten* door de eerstgemelde Provintie van goederen, welke over de Zeeuwſche ſtroomen verder gevoerd werden, waarin de onzydige Provintien oordeelden, dat de afdoening van die zaak, volgens het XVI. Art. van de Unie, behoorde aan de Generaliteit. Bor, XXVII B. *bl.* 494."

Register op de Verklaring der Unie van Utrecht, *waarbij gevoegd is een berigt, omtrent eenige plaatſen in dezelve voorkomende, door* Mr. P. PAULUS. *Vierde Deel. Te Utrecht by* B. Wild *en de Wed. van* J. v. Schoonhoven. *In groot octavo* 185 *bladz.*

Met regt verlangde men, zo dra de *Verklaaring der Unie* voltrokken was, na een goed Register, op een Werk van die uitgebreidheid, dat zulk een aantal van nazoekens- en vergelykenswaardige zaaken en aanmerkingen behelst: en men ziet thans met genoegen, dat de ge-

geagte Autheur 'er eindelyk aan voldaan heeft, met de afgifte van een Register, dat eene zeer wel uitgevoerde zaaklyke voorstelling van het verhandelde aan de hand geeft; des men nu gereedlyk de gewigtigste byzonderheden, en de daartoe behoorende overweegingen, welken hier en daar in 't Werk verspreid zyn, kunne naspeuren. Zyn Ed., dit Register afgeevende, doet te gelyk met het zelve het licht zien een Bericht, dat ten grooten deele strekt, ter beantwoordinge van de voornaamste bedenkingen, tegen zyne *Verklaaring* ingebragt; waaromtrent hy, met een welwikkend oordeel, in alle bescheidenheid te werk gaat. Hierby verleent ons de Heer en Mr. *Paulus*, in dit Berigt, nog etlyke ophelderende aanmerkingen, nopens het door hem behandelde onderwerp; en doet het ten laatste vergezeld gaan, van eene volledige uitgave der *Unie* zelve, naar het oorspronglyke, door den Raad van Staaten in druk uitgegeeven. —— Met betrekkinge tot deeze uitgave nu, en derzelver vergelyking, komen ons, onder de laatst aangeduide aanmerkingen, eenige bedenkingen voor, welker hoofdzaaklyken inhoud wy niet ondienstig agten mede te deelen: 't geen wy thans te eerder doen, om dat wy reeds meer dan eens aanleiding gehad hebben, om van die soort van bedenkingen op dit Stuk te gewaagen; doch telkens door aanmerkingen van eene andere natuur, of gebrek van plaats, daaromtrent verhinderd zyn.

De eerste ontdekking naamlyk van dit oorspronglyk Stuk in den jaare 1753, en de gemeenmaaking van het zelve, op de keurigste wyze uitgevoerd, in den jaare 1778; is den onderzoekeren onzer Vaderlandsche Historie ten uiterste aangenaam geweest: te meer, daar de vergelyking van de vroegere uitgaven, naar de Copie van *Lamzweerde*, met dit oorspronglyk Geschrift, toonde dat dezelven meestal woordlyk, en bestendig zaaklyk, daarmede overeenkomen, 't welk de echtheid dier Copie bevestigt. Maar tevens bespeurde men, *in de ondertekening der Unie*, eene merkelyke verscheidenheid tusschen die vroegere uitgaven en dit Stuk: dat, gemerkt het eenige zwaarigheid scheen te baaren, gelegenheid gegeeven heeft, tot onderscheiden gissingen naar de oorzaak, uit welke dit verschil ontstaan mogte zyn. —— Onze Autheur scheen, in zyne *Verklaaring der Unie*, daaromtrent nog eenigzins verlegen te weezen; dan hy is,

is, zynes oordeels, zins beter op den weg gebragt, en laat zig hier deswegens indeezervoege uit:

„ Te voren zeide ik, geene reden te kunnen uitdenken, waarom 'er tusschen de *gedrukte* en *oorspronglyke* Uniën, met opzigt tot de onderteekening, een zoo aanmerklyk verschil plaats heeft. —— Doch, sedert, is aan dit punt door voorname mannen zo veel licht bygezet, dat het tegenwoordig weinig moeite behoeft te kosten, daarvan eene genoegzaam voldoende reden te geven. — Terwyl het my nu, onder verbetering, voorkomt, dat daaromtrent met vry veel zekerheid het volgende kan worden vastgesteld:

„ I. Dat op den 23 January 1579, ten minsten, volgens de nadere ophelderingen van den Hoogleeraar BONDAM, voor den 29 January (*a*), de Unie van Utrecht is geteekend, zoodanig, en door de Gedeputeerden, als met welker namen dezelve kort daar na gedrukt, en sedert in aller handen geweest is: —— dat de Geldersche Heeren, TELLICH, PIECK, van LIERE en BENTINCK, die toen tegenwoordig waren te Utrecht, op den voorsz. 23 January, de Unie wel degelyk hebben onderteekend, doch alles *op approbatie van de Baanderheeren, groote en kleine steden van het Vorstendom en Graafschap*, ten dien einde *dag nemende tot den negenden February daar aan volgende, om als dan deswegens rapport in te brengen, binnen de Stad Utrecht, aan de gekommitteerden aldaar* (*b*): zoo als dit op 't slot der Unie, zoo wel der *originele*, als der te voren gedrukten, wordt gevonden.

„ II. Dat deze alzoo geteekende Unie is geweest de *eerste originele*; —— dat dezelve te Utrecht is gebleven; —— dat *daarby* gevoegd zyn alle de volgende *Accessiën* van kwartieren en steden, die dit verbond aannamen, zoo wel van Gelderland, als anderen; en dat *naar* en *volgends* dezelve gemaakt zyn alle *Copien*, welke van dezelve, door LAMZWEERDE geauthentizeerd, naderhand uitgegeven en gedrukt zyn.

„ III. Dat

(*a*) Zie *Redenv. over de Unie van Utrecht, bl.* 144. *volg. in aantek.*

(*b*) Zie *Redenv.* als boven *bl.* 140 *in aant.* [Vergel. de laatere *Onuitgegeeven Stukken van* Mr. V. D. SPIEGEL. *I D. bl.* 154 en 174.]

„ III. Dat ondertusschen dit *eerste* exemplaar is verloren geraakt, ten minsten tot nog toe niet gevonden, schoon 't in 't geheel niet onwaarschynlyk is, dat het zelve in dezen of genen schuilhoek nog ergens voor handen zy.

„ IV. Dat van dit Verbond, door de Bondgenoten is gemaakt een *tweede origineel* exemplaar, letterlyk in den inhoud overeenkomende met het eerste, en geteekend door meest alle dezelfde Heeren, die het *eerste* geteekend hadden, en wier onderteekening, en dit was genoegzaam, aan het zelve, even als aan het voorgaande, het noodig gezag en oorspronglykheid geven konde; by dit *tweede origineel* exemplaar, even als by het eerste, *toen* gevoegd zynde alle *accesſiën* tot deze Unie, gelyk dezelven dan ook by dit exemplaar, zoo wel als de onderteekeningen der Unie zelve, worden gevonden.

„ V. Dat het wel niet volstrekt zeker is, wat den Bondgenoten aanleiding gegeven hebbe, om dit *tweede origineel* exemplaar van dit verbond te vervaardigen; doch dat zulks aan deze tweederleie oogmerken met veel waarschynlykheid kan worden toegeschreven.

„ *a*. Dat zy zulks zouden hebben kunnen doen, of, om in gevalle van verlies een dubbeld te hebben; 't geen daarom te meer noodzaaklyk zoude kunnen worden gerekend, om dat het meer dan waarschynlyk is, dat op den 23 January, by de teekening, slegts één exemplaar onderteekend is, en de Gedeputeerden der byzondere Gewesten, ieder voor zyne Provintie, geen geteekend exemplaar hebben medegenomen (*c*). Waardoor het dan ligtlyk had kunnen gebeuren, vooral in die troebele tyden, wanneer 'er nog geen vaste plaats voor de Bondgenooten was, dat dit *eerste*, toen nog het *eenig*, origineel exemplaar zou te zoek geraakt, en de Bondgenooten daardoor in geene kleine ongelegenheid gebragt, zyn.

„ *b*. Of wel, en dit heeft, naar myne gedagte, verre de meeste waarschynlykheid, dat de Bondgenoten dit tweede Exemplaar hebben doen vervaardigen *voor* VA-

DER

(*c*) Zie *Redenv.* als boven *bl.* 148 *volg. in aant.* als mede de Heer 's GRAVEZANDE, *de Unie van Utrecht herdagt*, in de *Byvoegs. bl.* 265 en ons *I D. bl.* 34.

DER WILLEM; daar men wel veronderſtellen kan, dat Zyne Doorlugtigheid, om verſcheidene gewigtige reden, naar Hare gewone doorzigtigheid, van de Bondgenoten een zodanig origineel exemplaar van de Unie zal gevorderd hebben." —— Zyn Ed. dit denkbeeld, uit het nagaan van verſcheiden omſtandigheden, als ten hoogſte waarſchynlyk voorgeſteld hebbende, vervolgt wyders aldus.

„ VI. Dat het eindelyk geheel onzeker is, wanneer dit *tweede origineel* exemplaar vervaardigd zy geworden, offſchoon men gemeend heeft, dat dit tusſchen den 30 January en den 4 February, daar aan volgende, zou wezen geſchied, om dat op *dien* dag de Gendtenaars zig by een byzondere *Accesſie* by de Unie gevoegd hebben; en welke agter dit *tweede* Exemplaar reeds wordt gevonden.

„ *a.* Want dat hiertegen in bedenking komt, dat, ingevalle dit *tweede origineel* exemplaar tusſchen dien tyd vervaardigd, en toen door hun, die het zelve ondertee-kend hebben, dadelyk onderteekend zy geworden; gelyk dan volgen zou; dat men dan ook zou moeten vastſtellen, dat alle die Gedeputeerden al dien tyd, na het ſluiten der Unie, nog te Utrecht gebleven zyn; waarvan het tegendeel, ten minſte van ſommigen, gemaklyk kan worden aangewezen.

„ *b.* Ja dat geſteld, dat dit van elders niet te bewyzen ware, dit zelfs daar uit zou kunnen afgeleid worden, dat de Gelderſche Heeren, behalven Graaf Jan, die het *eerſte origineel* exemplaar onderteekend hebben, in dit *tweede* niet voorkomen, 't geen zy, onder dezelfde proteſtatie, als in 't eerſte, zouden hebben kunnen doen, indien dit Exemplaar der Unie zoo kort na het *eerſte* vervaardigd en geteekend was, terwyl de Bondgenoten nog te Utrecht tegenwoordig waren.

„ *c.* Dat hiertegen niets doen kan, dat die van Gendt reeds op den 4 February by dit *tweede* exemplaar ſchynen geteekend te hebben, daar toch op zig zelven niets mooglyker is, dan dat dezelfde Gedeputeerden, die het *eerſte* exemplaar (*), ook dit exemplaar hebben ge-

[(*) In de laatere *onuitgegeeven Stukken* van Mr. V. D. SPIEGEL, I. D. vindt men, ten aanzien van de ondertekening der Gentenaars, *bl.* 63, de Volmagt, welke de Stad aan haare Gedeputeer-den,

geteekend, eenige dagen of weken, na het eerste, by gelegenheid, dat ze eens wederom ter Vergadering dezer Bondgenoten waren, of wel by eene andre gelegenheid, welke wy ons, als mooglyk, zeer wel kunnen voorstellen, doch welke niet wel te bepalen is.

„ VII. Dat

den, den 12 Nov. 1578, reeds verleende om de Unie te helpen sluiten; en *bl.* 116, de Acte, waarby die Gedeputeerden den 6 December daaraan volgende verklaaren de Unie, op den 5 December, by voorraad gesloten, goed te keuren, hoewel zy dezelve Unie, om reden, nog niet getekend hadden: mitsgaders *bl.* 185, de Procuratie van de Stad Gent, houdende consent in de Unie den 6 Dec., op welbehagen, gesloten; getekend 1579, 26 January; naar welke Procuratie de tekening dier Gedeputeerden dan ook den 4 February te Utrecht geschied is. ——— By gelegenheid van 't tweede opgemelde Stuk deelt ons de Heer en Mr. v. D SPIEGEL nog de volgende opmerking mede.]

„ De Stad Gend is onder de voorbaarigste geweest, om zig voor de Unie te verklaaren, zy hadt den 12 Nov. 1578 haare Gezanten daar toe benoemd, en deeze waren te Gorinchem met Afgevaardigden van Holland en Zeeland, byzonderlyk gemagtigd, in onderhandeling getreden over dit groote werk. *Res. Holland* 25 *Nov.* 1578. Vervolgens waren zy met de Hollanders en Zeeuwen naar Utrecht getrokken, alwaar zy de raadplegingen over het Verbond bywoonden, en de gemaakte veranderingen goedkeurden." [Dit zo zynde komt de Acte van 6 December eenigermaate vreemd voor,] „ dan de reden waarom de Gentsche Gedeputeerden, die zo voor de Unie geyverd hadden, dezelve toen niet teekenden," vervolgt zyn Ed. „ moet waarschynlyk gezogt worden in de oneenigheden, welke destyds de Stad verdeeld hielden, waarvan in 't breede gezien kan worden in de *Gendsche Geschiedenissen*, 2 D. *bl.* 88 en *volg.* De Prins van Orange was den 2 December 1578, met Graaf Jan van Nassau en den Paltsgraaf Joan Casimir te Gend gekomen, om de rust in de Stad te herstellen, en de Geloofsvrede te doen aanneemen: den vyfden deedt hy aan Commissarissen uit de beide Schepensbanken, en uit andere Leden der Stad, eenen voorslag van ses punten, onder welke de twee eerste waren, dat die van Gend zig zouden laaten welgevallen de Geloofsvrede, met vrye oeffening van de beide Godsdiensten, en dat zy niet zouden afwyken van de Generaale Unie, maar dezelve eendragtelyk helpen handhaaven: nu vermoede ik, dat de Prins van Orange niet gaarn zal gezien hebben, dat, terwyl men te Gent hier over handelde, onder de Gemeente bekend wierdt, dat de Stad zig in een nader Verbond met Holland en Zeeland, en andere Gewesten, begeeven hadt. Den 19 January 1579, vertrok de Prins weder van Gent, en den 26 dier maand werd eerst de Unie aangenomen. *Gendsche Gesch.* 2 *D. bl.* 110, 111."

„ VII. Dat ondertusſchen, indien men aan gisſingen iets zoude mogen toegeven, het misſchien vry veel waarſchynlykheid heeft, dat dit *tweede* exemplaar eerst vervaardigd is, omtrent het midden of tegen 't *laatst van February*, toen de approbatie der Unie in Gelderland begon te haperen; doch toen men nog hoop had, dat deze Provincie, *ſtaatsgewyze*, het verrigte door haare afgevaardigden op den 23 January te voren, goed keuren zoude; en dat dit de reden is, waarom onder dit exemplaar niet voorkomen de Gelderſche *Gedeputeerden*, die 't eerſte geteekend hebben; doch waarom men egter gemeend heeft, by den naam van Graaf Jan, eene genoegzaame plaats voor hun te moeten openlaten.

„ VIII. Of wel, dat dit tweede exemplaar vervaardigd zy, *na* dat de twee Gelderſche Kwartieren, Nieuwmeegen en Arnhem, op den 5. en 9. Maart (*), elk afzonderlyk geteekend hadden, en dat men zig vleide, dat het overig Kwartier dier Provincie ook volgende, dit tweede Exemplaar eveneens zou kunnen worden geteekend, door dezelfde Heeren, die het eerſte geteekend hadden, op dat dit tweede exemplaar *in allen opzigte*, zoo naar mooglyk, mogte overeenkomen met het *eerſte*, en, om zoo te ſpreken, het zelfde, als het eerſte wezen, en dat dit, even als in 't voorgaande geſtelde geval, dan ook de reden geweest zy, dat men by den naam van Graaf Jan eene genoegzame plaats opengelaten hebbe, om, indien 't 'er toekwam, de overige Gelderſchen, die het *eerſte* exemplaar geteekend hadden, ook dit, eveneens als in 't eerſte, te doen teekenen.

„ IX. Dat, wat ook van deze onzekerheid *des preciſen tyds* van het vervaardigen van dit tweede origineel exemplaar wezen moge, dit alles niets, hoe genaamd, doen kan tegen deszelfs deugelyke oorſpronglykheid; ter-

[(*) Buiten verſcheiden andere Stukken, die zo tot de vroegere als laatere onderhandelingen met de Gelderſchen nopens de Unie behooren, ontmoet men in den meermaals aangehaalden *Bundel* van Mr. V. D. SPIEGEL, met betrekking tot deeze ondertekening, de *Renverſaalen*, *door de Gedeputeerden van de Nadere Unie gegeven aan de Ridderſchap en Stad van Nymegen*, den 5 Maart, benevens *aan de Ridderſchap en Quartier van Arnhem*, den 9 Maart, *op de zwaarigheden by hen gemaakt*, *alvoorens in de Unie te treden.*]

terwyl het zelve geteekend is, door die genen, die onderteekenen konden; die meestal het *eerste* geteekend hadden, en wier onderteekening alleen de deugdlykheid van dit exemplaar, even als van het eerste, moest uitmaken.

„ Zoo meen ik, dat zig de duisterheid tusschen de *gedrukte* exemplaren der Unie, en het *originele*, dat by den Raad van State bewaard, en onlangs, zoo keurig naargedrukt, in 't licht is verschenen, gemaklyk laat vereffenen. Myne Lezers zyn egter dit licht meer schuldig aan andere, dan aan my: want ik heb het zelve meest getrokken uit het gene desaangaande door de Heeren BONDAM en 's GRAVEZANDE is geschreven, en uit verscheiden gesprekken over dit onderwerp met den Burgemeester VAN DE SPIEGEL, van wien men, in dit opzigt nadere ophelderingen en bevestigingen heeft te wagten."

De Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van wylen den Hooggeleerden J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hooge Schoole te Gottingen, van den Aanvang der Tegenwoordige Eeuwe, tot aan het zes en zeventigste jaar derzelve vervolgd, of Proeve eener volledige Kerk-historie der Achttiende Eeuwe. Door* J. A. C. VAN EINEM, *Predikant te Genthin en Rotzdorf, uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, *en te Amsterdam by* W. Holtrop. *In gr. 8vo 428 bladz.*

„ De Geschiedenis der *Christlyke Kerke* van de Tegenwoordige Eeuwe, zou, in stede van eenige weinige bladzyden, alleen een gantsch Boekdeel eischen, zo veelvuldig en gewigig is de stoffe, welke zy den aandagtigen Onderzoeker oplevert. 't Is daarom te hoopen, dat, ten voegelyken tyde, een bekwaam en onpartydig Schryver, zynen arbeid aan dit waardig onderwerp zal te koste leggen. Om, inmiddels, ons Werk, zo volledig als mogelyk te maaken, en eenigzins een' leiddraad te geeven aan de zodanigen, die de Kerklyke Geschiedenissen leeraaren, of zich in dezelve oefenen, welken zy volgen kunnen door eene menigte van voorvallen, die tot nog toe niet verzameld of in orde geschikt zyn, zullen wy eene algemeene schets ontwerpen, die ons de voornaamste trekken van den Godsdienst, zints den aanvang der Achttiende Eeuwe, welke wy beleeven, voor oogen stelt." Dus luidt het begin der Schetze van den Hooggeleerden MOSHEIM, in zyne *Kerklyke Geschiedenis*, zo keurlyk in 't *Nederduitsch* vertaald, en by onze Landsgenooten, naar verdiensten, ontvangen. De Eerw. VAN EINEM heeft van dit Werk eene *Hoogduitsche Vertaa-*

taaling met veele *byvoegzelen* vermeerderd, in VI Deelen, uitgegeeven. En zou deeze Schets „ hadt hy ze met aanmerkingen en byvoegzels willen vermeerderen, eene ongeschikte, en den leezer mishaaglyke, gestalte gekreegen hebben: waarom hy dezelve geheel onveranderd, zonder eenige aanmerkingen liet drukken: en eene Proeve genomen heeft om eene uitgewerkte Kerklyke Geschiedenis onzer Eeuwe, tot haar *zes en zeventigste jaar toe* op te leveren."

Van deeze hebben wy thans het Eerste Deel voor ons. Hoe veel nuts en vermaaks eene Kerkgeschiedenis van een zo gewigtig Tydperk, 't geen veele Leezers voor een goed gedeelte beleefd hebben, ook belooven, bemerkte de Eerw. VAN EINEM zeer wel de zwaarigheden, daar aan vast: en laat zich in zyne *Inleiding* daar over dus hooren: „ Hoe veel zwaarigheden ontmoet hier de Historieschryver der nieuwste tyden, die hy wel gaarne wenschte te verwinnen, doch niet kan! Hy waagt zich op eene zee, daar hy ligt tegen klippen stoot. 't Is waar, het ontbreekt hem zo min aan stof, als aan bronnen, waaruit hy ze kan scheppen. Maar de rykdom der zaaken stelt hem, wil en moet hy geen dikke boeken leveren, en meer denken op 't geen hy wil weglaaten, dan ter nederstellen, in zo groot eene verlegenheid, als de bronnen en hulpmiddels zyn, waar van hy zich bedient. Nu eens vindt hy zo te onklaar en te onzeker; dan weêr ontbreekt het hem aan goede berichten, of hy heeft 'er geen toegang toe. Ook zyn de eerste berichten niet altoos de geloofwaardigste en volledigste. Door twyfeling, weêrlegging, beproeving en byzondere toevallen komt, menigmaal, de waarheid eerst laat aan 't licht. De dryfveeren zo wel, als de gevolgen der gebeurtenissen, welker ontdekking de Historie eerst van belang en echt maakt, ontvouwen zich niet zelden eerst, na verloop van veele jaaren: gelyk dit eene aandagtige beschouwing van de Historie der Pauzen ten vollen uitwyst. ——— Wil men nog leevende, of wel onlangs gestorven Perzonadjen, die zig van eene goede of kwaade zyde toonden, of door het deelneemen aan gewigtige gebeurtenissen, in de Kerk merkwaardig maakten, schilderen en beoordeelen: dan geraakt men in nieuwe zwaarigheden. Men kan omtrent haaren lof zo wel, als haare laaking, te mild of wel te spaarzaam weezen. Verheffen wy een' Man, welke nog leeft, te hoog: hy kan verërgeren, en men beschuldigt ons, naa weinig tyds, van onwaarheid. Laaken wy hem, die gedwaald heeft, te zeer; dan loopen wy gevaar de wet der liefde te overtreeden. Zyn naam kan anderzins hoogagting verdienen. Ook kan hy zyne misslagen verbeteren en zyne gevoelens veranderen. Dikwils heeft hy zich mede te weinig verklaard, en te veel van zyne gedagten verzweegen, dan dat wy hem, zonder de waarheid en de liefde te kort te doen, konden beoordeelen. ——— Van onlangs overledene perzoonen kan men wel met wat minder gevaar, maar egter niet altoos met die zekerheid, welke men wenscht, een oordeel vellen.

Want

Want hunne verdiensten of gebreeken blyven, dikwerf, heel lang verborgen. Geene worden, zomwylen eerst door hunne flegtere, en deze door hunne betere opvolgers in de ampten, die zy bekleeden, kennelyk. Menschen, die zelfs de waereld hebben verlaaten, leeven egter nog in hunne aanhangers: of hebben vyanden nagelaaten, die hen zelfs nog naa hunnen dood haaten. Beide kunnen ons ligt van partyschap beschuldigen. En daar en boven worden de redens voor het gedrag van zulke menschen, en vaak geheel geringe omstandigheden, die nogtans een onverwagt licht over hun gantsch character verspreiden, eerst lang naa hunnen dood bekend. Wat is hier ligter dan dwaalen? De *kloekheid* [dit dient een ander woord, misschien *voorzigtigheid*, te weezen] eischt van ons maar al te menigmaal, veele dingen in hunne duisterheid te laaten, die wy, zo gaarne, wenschten, in hun regt daglicht te plaatzen. Want al wil men de stipste onzydigheid en nauwgezetheid volgen: men dwaalt, heel dikwils, tegen zynen wil. En heeft men de waarheid werklyk, eenvoudig en zonder dwaalinge gezegd; dan vindt men of geen geloof; of men maakt zig vyanden, welke ons om de waarheid haat toedraagen."

„ Maar waarom," dus vervolgt onze Schryver, de Inrigting der volgende Verhandeling opgeevende, „ hebben wy ons dan niet door 't zien van deze en andere zwaarigheden laaten afschrikken, aan de nieuwste Kerkgeschiedenis de hand te flaan? Is het mogelyk roemgierigheid, die ons daar toe verleidt? Dan moesten wy niet weeten, hoe weinig dank hy menigwerf behaalt, die de gedagten voedt, van een' Schryver, die in eene algemeene agting is, te agtervolgen. Neen, wy geloofden flegts, de Leezers van MOSHEIM's *Kerklyke Geschiedenissen*, door de *korte en algemeene Schets* die de vereeuwigde Kanselier nopens de *achttiende Eeuw* heeft nagelaaten, niet te kunnen bevredigen, en agten het daarom van onzen pligt, zyne berichten te voltooijen, of liever een volledige Geschiedenis onzer Eeuwe zelf te bewerken, en by die korte algemeene Schets te voegen. Wy zullen daar by MOSHEIM's orde en schikking, over het algemeen beschouwd, volgen. Mist men 'er zyn geest in: dan zal men billyk genoeg zyn om te oordeelen, dat de MOSHEIM's niet dan zelden gebooren worden. Eene onvolkomener geschiedenis, dan zyne welversneedene pen geleverd zoude hebben, zal egter beter zyn, dan in 't geheel geene. Ten minsten wy hebben ons voorgesteld, de gemelde zwaarigheden, zo veel ons mogelyk is, te ontgaan. En hoe gelukkig zouden wy ons agten, zoo de uitkomst aan ons voorneemen beantwoordde? Wy hebben naauwkeurigheid, liefde tot waarheid en onzydigheid tot onze hoofdwetten gemaakt: anderen mogen oordeelen of wy ze zo gelukkig hebben gevolgd, als wy ze hebben willen volgen. Kunnen gebreken, nooit, van menschlyke werken gescheiden zyn, dan zal men ze ook gewis in het tegenwoordige ontdekken. Wy hebben nog weinig voorgangers. Den weg te baanen is moeijelyker, dan op den reeds gemaakten voort te gaan. Doch wy willen mede

den

den titel van Historieschryver ons niet aanmaatigen. Die is voor ons te groot en te eerwaardig. Wy willen slegts het onze tragten toe te brengen, om een fondament voor eene goede geschiedenis onzer tyden te leggen. Anderen mogen 'er, vervolgens, een gebouw op stigten, 't welk meer evenredigheid, bevalligheid en fraaiheid heeft. Waarom wy onze Geschiedenis ook slegts eene *Proeve* genoemd hebben."

Ziet daar de inzigten en het plan van onzen Schryver; laaten wy nagaan hoe hy daar aan beantwoordt. Het tegenwoordig Deel behelst de *Algemeene Kerklyke Geschiedenis* dezer Eeuwe, of zodanige gebeurtenissen, die de geheele *Christen-Kerk*; en den Godsdienst over 't algemeen beschouwd, aangaan: deeze worden begreepen, in twee Hoofdafdeelingen. I *De voordeelige Lotgevallen der* Christen Kerke. II *De nadeelige Lotgevallen derzelve.*

In de eerste Hoofdafdeeling treffen wy natuurlyk een verhaal aan van de *Uitbreiding der Christen Kerke*, door verscheide Zendingen, onder welke die Kerke van *Rome* de eerste plaats bekleeden, en die na het *Oosten* den voorrang hebben. Voorts vinden wy een verslag van de Zendingen dier Kerke na *Africa* en *America*. Een gantsch ongunstig, doch veeltyds maar al te wel verdiend oordeel, strykt VAN EINEM over deeze Zendingen; dan hy voegt 'er ten slot by. „ Laaten wy, inmiddels, tot onze gerustftelling hoopen, dat, even als CHRISTUS gantsche zigtbaare Kerk uit kwaaden en goeden bestaat, zo ook de talryke hoop der *Roomsche* Zendelingen niet enkel onwaardige Euangelie-dienaaren, maar ook getrouwe en opregte arbeiders insluiten zal, die CHRISTUS niet uit twist en onzuiverheid, maar uit liefde en waarlyk Christlyken yver prediken".

Vervolgens geeft VAN EINEM een breed verslag van de Zendingen der *Protestanten* in *Oostindien*, en wel eerst van de *Luterschen*, met de zwaarigheden die dezelve vergezelden; daarop van de Zendingen, gestigt door de *Engelsche Maatschappy*, *ter uitbreiding van de Christlyke Kennis.* Tusschen beide toont hy, hoe de Godsdienst der *Heidenen* gesteld is, die men tot des Verlossers Ryk tragt over te brengen: hoe zy zich over 't algemeen omtrent de prediking van het Euangelie gedraagen, langs welke wegen men hun ter omhelzinge des *Christendoms* zoekt te leiden: en in welken staat de geplante *Christlyke Gemeente* onder de *Heidenen* eigenlyk zyn: en hoe het met het Zendingswerk thans gelegen is; op welke kosten het te staan kome, enz. ——— De *Luttersche Zendingen* na *America* en de Volkplantingen, in dat Werelddeel opgerigt, komen vervolgens in overweeging: met een algemeen voorstel van den toestand der Gemeente in *America*, als mede wat deeze in *Groenland* en *Lapland*, en in alle Staaten van het *Russisch Ryk*, in de *Turksche Staaten*, gedaan hebben. Dit verslag kan van langwyligheid niet vrygesprooken worden: trouwens dit is doorgaans het geval der Kerklyke Geschiedschryveren, wanneer zy van hunnen eigen Aanhang spreeken. ——— Korter behandelt hy de

Zendingen der *Engelſchen* in *America*; de Zendingen der *Schotten*; die der *Nederlanderen* in *Oostindien* en *America*. De Zendingen der *Hernhutters* en die der *Rusſen* worden niet vergeeten. En zeer uitvoerig is het berigt van de *Luterſche Zendingen* onder de *Jooden* en de *Mahometaanen*.

Naa deeze zomtyds tot kleinigheden toe loopende berigten van de onderſcheide Zendingen opgegeeven te hebben, neemt VAN EINEM in opmerking, hoe de *Christlyke Godsdienst* uitgebreid is, door het drukken van *Bybels* en van ſtigtlyke Schriften. Hy ſchryft, met regt, de Inwendige Verbetering der *Christen Kerke* toe aan de verdeediging des *Christlyken Godsdienſts* tegen de Vrygeesten; aan de opklaaring der Weetenſchappen en de verbetering der Schoolen.

De tweede Hoofdafdeeling in dit Deel, de *Nadeelige Lotgevallen der Christenen* betreffende, is veel korter dan de eerſte: de rede hier van geeft onze Schryver, van de openbaare Vyanden des *Christlyken Godsdiensts* ſpreekende, in deezer voege op. „ Wy hebben den haat, met de vervolgingen, welke de *Christen Kerk* van hun dulden moest, in onze voorgaande verhaalen alreeds geſchilderd, wyl het gevoeglyk, en, om plaats uit te winnen, noodig was daar van te ſpreeken aan die plaatzen, waar het de leiddraad der Geſchiedenisſe vorderde. Weshalven wy onze Leezers ſlegts hebben te berigten, wat wy hen nopens de vervolgingen in *Tonking*, *Cochinchina*, *China*, op de *Philippynſche Eilanden* in *America* en elders, hebben verhaald. En zy zullen vinden, hoe woedende, menigwerf, de Godsdiensthaat geweest zy, en welke belaagingen, en listige, zo wel als boosaartige, verdrukkingen de Zendelingen der Christen Kerke in verſcheidene Gewesten, inzonderheid in de *Oost-Indien*, van de *Roomſchen* zo wel als de *Wilden*, hebben moeten ondervinden."

Hy gaat daarom voort met een berigt te neder te ſtellen van de byzondere Vyanden der *Christen Kerke*: die onder de naamen van *Vrygeesten*, *Vrydenkers*, *Sterke Geesten*, *Rationalisten*, *Philoſophen*, *Deïsten*, en *Naturalisten* voorkomen, en in hunne gevoelens en leerſtellingen zo wel, als in de wyze van hunne zaak te handhaaven, zeer onderſcheiden zyn. Een WOOLSTON, HUME, TINDAL, MORGAN en BOLINGBROKE, verſchillen hemelsbreedte van eenen D'ARGENS, D'ALEMBERT en vooral VOLTAIRE. Zeer juist is zyne aanmerking. „ Met de daad doen Godgeleerden en Euangelie-dienaaren ſlegt, wanneer zy van onze *Duitſche* zo genaamde *Vrygeesten*, als waren zy geduchte Vyanden van den eeuwig onveranderlyken Godsdienst, met veel bekommering of vuurigen yver ſpreeken, en hen de gantsch onverdiende eere bewyzen van ze met de eerſte *Britſche* te vermengen. Deeze laatſten waren van een ander ſlag, en van veel grooter doorzigten dan de eerſten zyn. De meesten onzer Landsgenooten, die het gelaad der ſterke Geesten aanneemen, zyn blinde navolgers, onkundige en ongebondene ſnappers. Zy worden, om losbandig en zonder wroegin-

ge

ge des Geweetens, alle hunne buitenſpoorige lusten te kunnen verzadigen, eerst *Indifferentisten*, maar dan volkomen *Materialisten* en *Epicureërs*, neemende eenige onchristlyke Theorie alleen ten dekmantel hunner losbandigheid aan. Zy waagen het niet, gelyk die *Britſche* Ongeloovigen, de in- en uitwendige gronden van den Schriftuurlyken Godsdienst zelve aan te tasten, maar volgen dikwils, eeniglyk, de invallen van eenen VOLTAIRE of anderen, die ze gehoord, geleezen en zelfs wel van buiten geleerd hebben. Hoe zeer moeten wy ons daarom wagten, deze hoogmoedigen, door eene onbedagtzaame vergelyking met de eerſten, nog hoogmoediger te maaken!" ——— Wat den tyd, op welke deeze Vyanden des Christendoms ontſtonden, aanbelangt, hier van zegt onze Schryver. „ Onder Koning CAREL II beklom, gelyk bekend is, het Ongeloof den Throon. Met den tyd nam het getal en de yver der ongeloovige Vyanden des Christendoms dermaate toe, dat drie talryke Secten van *Atheïsten*, *Indifferentisten* en *Deïsten* midden onder de Christenen ontſtonden. Het allervoornaamſte tydperk, in de geſchiedenis des Ongeloofs, begint, ontegenzeggelyk, met het derde tiental jaaren onzer tegenwoordige Eeuwe."

„ Niets valt, erkent de Eerw. VAN EINEM, den Historie-ſchryver moeijelyker dan de Ongeloovigen nauwkeurig genoeg te ſchiften, en elk zyne verdiende plaats aan te wyzen, hoe reklyk hy ook zy om de aanvallen op *allen Godsdienst*, van de aanvallen op den *Christlyken Godsdienst* in 't byzonder, af te ſcheiden. Beide gaan, niet zelden, onderling gepaard. Menigmaal hebben de ongelukkige Ongeloovigen, by 't twyfelen of het verwerpen van Gods nadere Openbaaring een begin gemaakt, en by de opruiming van allen Godsdienst opgehouden. Ook is het zo gemaklyk niet, de grenzen van het *Ongodistisch* en *Deïstisch* Ongeloof te bepaalen, vooral, wanneer men daar by niet zo zeer op het beſpiegelend als wel op het praktikaal gedeelte van den Godsdienst let." Hy verdeelt ze in twee klasſen: *Vyanden van den Godsdienst in 't algemeen*, en *Tegenſtanders van den Christlyken Godsdienst in 't byzonder.*

De eerstgemelden afgehandeld hebbende, maakt hy eene aanmerking, „ behalven deeze *Ongodistiſche* Schryvers, zyn 'er nog verſcheide anderen, die zo verre niet zyn gegaan; maar egter zulke ſtellingen hebben voorgedraagen, welke ten laatſten allen Godsdienst vernietigen. Hier toe behooren deels zodanigen, die alle zedelykheid van 's menſchen daaden ontkend, of ze eeniglyk in de overeenſtemming met de natuurlyke neigingen geſteld, en daar by alle betrekking tot eene Godlyke Wet hebben uitgeſlooten: en deels zulken, die eene ongegronde twyfelzugt begunſtigen, den mensch opgeeven als een zwak ſchepzel, dat, wegens zyne bepaalde betrekking tot andere dingen, van geene waarheid eene overtuigende kennis hebben kan, en daarom alle zekerheid onzer natuurlyke kundigheden van Godsdienst beſtryden." Met bevreemding vinden wy, onder deezen rang, getekend ARTHUR ASHLEY

SYKES, van wien onze Schryver verklaart, „ dat hy voor het overige zelf het Christendom verdeedigde, een Werk uitgaf, de onschuld der dwaalinge onder den aangenomen naam van EUGEN. PHILALETHES, 't welk veel gerugts maakte en veel nadeels deedt. Hy beweerde, dat 'er gantsch geene verpligting ter vermyding der dwaaling, ja geen nadeel of gevaar daar uit te duchten ware. Eene dwaaling, meende hy, hebbe even zo min zedelykheid, als blindheid en doofheid en dergelyke aangebooren lichaamsgebreken; men doe daarom niet wel, wanneer men zyn werk maake, zyne eige of dwaalingen van anderen op te ruimen". —— Met bevreemding, zeggen wy, zien wy deezen geleerden Man in dien rang geplaatst: en zulk eene omschryving van zyn Werkje, 't welk, in 't *Nederduitsch* vertaald, het licht ziet, en van eenen geheel anderen inhoud (*), en zeer zamenstemmend is met zyne andere Schriften, die tot verdeediging van den *Christlyken Godsdienst* strekken. Bekend is zyn Stukje, *De waarheid van den Christlyken Godsdienst betoogd uit de Schriften des Ouden Testaments*. Bekend verdiende te worden een ander Werkje, in 't *Engelsch* getyteld *The Principels and Connexion of naturel and revealed Religion*, ook in 't *Fransch* overgezet. Van zyne Geleerdheid heeft hy een blyk gegeeven, in zyn *Onderzoek naar 't geen door Bezeetenen in het Nieuwe Testament verstaan wordt*. Wy oordeelden dit te moeten aanmerken, om de Eer van een zo verdienstlyk Man te handhaaven.

In het verslag der *Tegenstanderen van den Christlyken Godsdienst in 't byzonder*, treffen wy narigten aan van *Franschen*, *Engelschen*, *Duitschen*, *enz.* die het ondernomen hebben, op zeer verschillende wyzen, de Hemelsche waarheid te bestryden: ook ontvouwt onze Schryver de schikkingen, ter verdeediginge van den Godsdienst, eene lyst van Mannen en Schriften opgeevende, die het aangevallen *Christendom* in 't algemeen of tegen byzondere Vyanden handhaafden. Met lof gedenkende aan de stigting van den Ridder ROBERT BOYLE, en onzen agtenswaardigen Landsgenoot JAN STOLP; als mede van een *Genootschap*, *voor het Geloof en 't Christendom*, in den Jaare MDCCLXXI te *Stokholm* opgerigt. —— Dewyl de *Nederduitsche Vertaaler*, in zyne Aantekeningen, meermaalen laatere gevallen dan het *zes- en zeventigste jaar* deezer loopende Eeuwe betreffende, vermeldt, zou hy, by deeze stigtingen wel gevoegd mogen hebben, het *Godgeleerd Genootschap*, door wylen den Heer PIETER TEYLER VAN DER HULST, onlangs te *Haarlem* vastgesteld: door omgezonden Berigten overal bekend.

Ten

(*) De Tytel alleen toont hoe het geheel iets anders beooge, dezelve is: *Onderzoek of, en hoe verre eene eenvoudige Dooling in 't stuk van den Godsdienst strafbaar is. Benevens eene Verdeediging van het zelve tegen de tegenwerpingen en beschuldigingen van den Bisschop van Oxfort, door* A. A. SYKES, *M. A. en Rector van Rowley in Essex.* Uit het Engelsch vertaald door J. VAN ZANTEN, M. D.

Ten flot geeft VAN EINEM op, welke verordeningen tegen de verbreiding der Vrygeestige Schriften gemaakt zyn, een Proeve ter overtuiginge en bekeering der Vrygeesten met het gevolg daar van.

Nog twee Deelen hebben wy van dit Werk te wagten over de *Byzondere Kerklyke* Geschiedenis, dat is, de Historie der byzondere *Christen Genootschappen*, of de byzondere partyen, waar in de *Christenheid* op eene deerniswaardige wyze verdeeld is.

Mengelwerk, *IIIde Stukje.* Tendimus ad Cœlestem Patriam. *Te Utrecht by de Wed.* J. v. Schoonhoven, 1779. *In 8vo* 172 *bl.*

Genoeg hebben wy van den aanleg en aart deezes *Mengelwerks* gezegd in de aanpryzende Beoordeeling der twee eerste Stukjes (*): daar dit Derde, in den eigensten smaak is uitgevoerd, deels uit Vertaalingen, deels uit Stukjes van eigen vinding bestaande. De laatstgemelde, die, onder den algemeenen tytel van *Wandelingen*, over eene groote verscheidenheid van voorwerpen gaan, hebben ons, schoon de *Vertaalde Stukjes* geenzins verdiensten ontbreeken, en de keuze des keurigen Vertaalers waardig zyn, boven al gesmaakt. De agtenswaardige Schryver weet nieuwe ontdekkingen in de Natuur met treffende kleuren op te schilderen. Dat wy hem vergezellen, daar hy *de Groeijing der Plantgewassen als onze Artzeny* beschouwt.

„ Hoe laat gy 't hoofd nu kwynend hangen bevallige Plantgewasfen! Amegtig staet gy onder den brandenden zonnestrael gebogen! Uw schoon geblader hangt verwelkt. Het frissche malsche groen is geheel verdoofd of bruin geschroeid. ô Mogt eene verkwikkende reegenvlaeg zig over uwe smagtende kruinen uitstorten, het frissche malsche groen te rug brengen, uwe spruitjes weder doen ontluiken, 't geblader doen zwellen op 't gezigt. —— Des aerdryks bekoorlyk gewaed, de cieraed en 't vermaek onzer woningen, zyt gy, te gelyker tyd, het schoonste en nuttigste onder de geschenken der natuur. Hoe verlustigt gy ons oog, door uwe houding, door uwe kleur, waar van het enkel gezigt eene artzeny voor de oogen is, en door uwe zo bevallig bloozende bloezems. Dit alleen ware genoeg om u tot een dierbaer geschenk te maeken. Maer in de werken van onzen Schepper, gaen schoonheid en vermaek altoos met nuttigheid gepaerd. Dus bied gy ons nuttigheid aen, in uwe voedzaeme vrugten en zaeden, in uwe heilzaeme en verkwikkende sappen, en eindelyk in uw lichaem zelven, dat ons tot huisvesting, tot verwarming en tot duizend nuttige gebruiken strekt. Ja uw leeven is de bronwel onzer gezondheid. De lugt, die wy uitademen, en die even daer door voor ons onbruikbaer, walglyk, ja zelfs doodlyk word, ademt gy in, zuivert

(*) Zie onze *Hedend. Vaderl. Lett-Oef.* V Deel, I Stuk, *bl.* 135. enz.

vert ze van de ſchaedlyke deelen, en zendt ze ons, dus gereinigd, herſteld, en met de lieflyke geuren uwer bloesſems gebalzemd terug (*); op dat wy ze, teevens met vermaak en met voordeel voor onze gezondheid, wederom zouden kunnen inademen. Het geen voor ons ſchaedlyk was, heeft inmiddels gediend, om uwen groei te bevorderen; en op uwe beurt hebt gy u van 't overtollige ontlast. Vervolgens gaet die zelfde lugt, op nieuws door onze lichaemen, wy bezwangeren dezelve op nieuws met de deeltjes, die gy u ten nutte maekte; en dus maeken wy beurtlings, voor elkanderen, de lugt tot elkanders gebruik bekwaem. Dus is 'er eene geduurige over- en wederwisſeling van goede dienſten tusſchen ons en u gevestigd. Dus herſtellen wy voor elkanderen, in den grooten ontfanger en aenvoerder van ons fynſte voedſel, dat evenwigt, die juiste zamenſtemming van deeltjes, die voor onzen wederzydſchen welſtand heilzaemst en meest bevorderlyk zyn. —— Uitgebreide ſamenhang! Bewonderenswaerdige harmony! In de werken van onzen grooten Schepper ſtaet alles onderling, tot elkanderens welzyn, verbonden! Zyne gantſche Waereld is één enkel geheel, één enkel ſamenſtel van tienduizendmael tienduizende werktuigen, die allen, op elkanderen en met elkanderen, werken, om het algemeene nut eendragtlyk voort te brengen. ——— Verbaezend geheel! Neem eene enkele ſchackel uit deeze keeten weg; terſtond is alles in verwarring, terſtond is het geheel verbrooken. Welk eene wysheid, die alle deeze zo menigvuldige, zo verſchillende en elkanderen dikwils in de daed tegenwerkende deelen, dus

(*) „ Men weet (dit is de ophelderende Aantekening des Schryvers) dat de lugt, met dierlyke uitwaeſemingen, tot eenen zekeren trap bezwangerd, by de wederinademing ſchaedlyk ja zelfs doodlyk wordt. De Heer PRIESTLEY, in zyne verhandeling, over de vaste lugt, beweert, dat de lugt van den dampkring, door de groeijing der planten, in haere goede en heilzaeme hoedanigheden word herſteld. Volgens de proeven van LAVOISIER, zou diezelfde lugt doodlyk zyn, indien de groeijing der Planten en geduurig herhaelde regenvlaegen, dezelve niet geduurig van de ſchaedelyke hoedanigheden zuiverden. Volgens die van een ander Natuurkundigen, (zie *Espr. des Journ.* Mars 1779 p. 311.) werd de lugt van eenen buitengewoonen kwaeden mist, onder een klok gevangen, en waer in een Vogel, even ſchielyk als in de vaste lugt zelve, bezwymende, binnen de 24 uuren, door eene groeiende hyacinthe-bol onder die klok geplaetst, van alle deszelfs ſchaedlyke hoedanigheden gezuiverd; daer zy, buiten dit hulpmiddel, die hoedanigheden ongelyk veel langer behoudt. Men heeft meer ſoortgelyke proeven, met groeiende planten, op eene bedorve lugt genoomen, en met denzelfden uitſlag. Het zou derhalven, eene dwaeling zyn, te denken, dat de planten, uit hunzelven, de lugt ongezond maeken. Zy doen dit alleen, door te groote hoeveelheid; wanneer zy, door eene verkeerde plaetſing, de vrye omloop der lugt te veel beletten; op vogtige plaetſen den opdroogenden zonnestrael te veel buiten ſluiten, of door eenige dergelyke ſchikking ſchaedlyk worden gemaekt. Zelfs raeden de zo evengemelde Natuurkundigen aen, in vertrekken, waer in men de lugt wil zuiver houden, eenige groeiende plantgewasſen te zetten, op dat zy de ſchaedlyke deelen, die in de lugt zweeven mogten, zouden inſlurpen en dus wegneemen. Alleen moet men zig hier vóor te groote hoeveelheid en te ſterke geuren wagten.

dus faemenstemt! Welk eene magt, die ze dus faemenstemmend houd! Aenbidlyk Opperweezen! Hoe overluid worden uwe eer en *lof door* alle de heiren uwer schepzelen verkondigd!

Hoe Goddelyk en schoon
Luidt deeze Hemeltoon
Daar is geen spraek of oord;
Daer is geen Volk bekend
Dat, zelf tot 's Waerelds end,
Der heemlen stem niet hoort (*).

Hoe kan 'er dan nog een schepzel zyn, dat, voor deeze lieflyke harmony, moedwillig de ooren stopt? ô Van hoe veel genoegens berooft gy u zelve niet, onbedagtzaeme stervelingen! die tot een blind geval, tot, voor eeuwig in 't wilde afwisselende saemenvoegingen, uwen toevlugt neemt, en den grooten Maeker, uit het midden zyner werken, zoekt te verbannen! Hy ontferme zig over u, die dus zinneloos uw eigen geluk ontvlied! Zyne goedertierenheid ontsluite uw oog! — Dan zult gy in ootmoed en berouw, in liefde en vrolyke dankbaerheid, aenbiddende voor hem nedervallen, en, aen den voet van zynen troon, dat geluk vinden, dat gy nu op uwen dwaelweg met zulke yverige, angstige poogingen en steeds groeijend, 't hart steeds feller pynigend misnoegen, te vergeefsch zoekt, om dat gy het blindlyk voorby streeft!"

Laat ons, om de gelykaartigheid der stoffe 's Schryvers beschouwing van den *Convolvulus* 'er byvoegen. „ Schoone Convolvulus! kan men ergens fraeijer kelk aenschouwen, dan den geenen, dien gy zo bevalliglyk, met honig gevuld, aen 't nyvre bytje toereikt? De glans, door de morgenzon, op den versch ontlooken kelk verspreid, lokt het bytje van verre. Het schiet vrolyk-gonzende naer u toe; vlijt zig in de engte, die 't geurig onthael bevat; dringt tot in den diepsten bodem door, en verzadigt zich met de lieflyke teugen. Dan treedt het, zonder u te beschaedigen, te rug, vliegt, vrolyk en dankbaer, nog eenige kringen om u heen: en gaet, op de nabuurige planten, weêr nieuwe teugen zoeken van dit geurig voedzaem vogt, door de eigen hand der natuur, geduurende de stille koele stonden des nagts, met weldaedige zorg, voor 't zelve toebereid. —— Dit is het oogenblik der genieting. ——— Met het bytje komen duizend capelletjes, torretjes, vliegjes en insecten van allerlei soort, uit hunne rustplaetzen, te voorschyn. Allen vinden zy, op bloemen, boomen, heesters en lieflyk geurende plantgewassen, hun verkwikkend

(*) Zie Ps. 19. vs. 2. De aanhaaling deezer Dichtregelen, doet den Schryver eene aanteekening maaken tot lof van de verbeterde Psalmberyming, en een wensch slaaken over het verbeteren des Psalmgezangs. Dezelve kunnen wy niet plaatzen.

kend voedzel klaer. Allen beyveren zy zig om ſtryd om de weldaeden van den algemeenen Vader in te zamelen. Allen genieten zy zyne geſchenken met vreugd, allen heffen zy te ſaemen een vreugdegejuich aen: en 't vreugdegejuich zyner ſchepzelen is de hem aangenaemſte lofzang, die zy te zyner verheerlyking kunnen aenheffen! Want in hun geluk vindt hy zyn welbehaegen'.

Hoognodige Gronden der Aardrykskunde, voor Kinderen. Verdeeld in vier en twintig korte Lesſen. In 't Fransch en 't Nederduitsch tegen over elkander. Te Amſterdam by J. B. Elwe, 1780. *In octavo 44 bladz.*

Geograpisch Zakboekje voor Neêrlands Jeugd; en verhandeling over de Globe. Te Leyden by F. de Does, P. Z. 1780. *In octavo* 110 *bladz.*

Men heeft al voorlange opgemerkt, dat de Aardrykskunde, welker beoefening, buiten tegenſpraak te gelyk aangenaam en nuttig is, onder die onderwerpen behoort, welker grondbeginſelen men der Jeugd al vroeg met vrugt kan inboezemen; nadien het daar in te geeven onderwys grootlyks gaat over zaaken, die inzonderheid tot het geheugen betrekkelyk zyn; 't welk, op eene voor de Jeugd niet ongevallige manier, verſterkt wordt, door 't nazien der afgebeelde Landen, op daar toe wel ingerigte en zindelyk gekoleurde Kaarten. 't Is uit dien hoofde ook, dat veelen meermaals bedagt geweest zyn, om deeze en geene onderrigtingen daar toe aan de hand te geeven, ten einde denzulken, dien het onderwys der Jeugd aanbevolen is, daarin behulpzaam te zyn; waarvan zig de zodanigen, daar ze verſchillend opgeſteld zyn, naar hunnen eigen byzonderen ſmaak, en de onderſcheiden vatbaarheid hunner Leerlingen, met oordeel een goed gebruik kunnen maaken. Tot dit ſlag van Leerſchriften nu heeft men de twee hier opgenoemde Aardrykskundige Stukjes mede te brengen; als welken, ieder in zyne ſoort, indiervoege opgeſteld zyn, dat een kundig Onderwyzer 'er zig op eene nutte manier van kunne bedienen. —— Het eerſte behelst eenvoudig de algemeene denkbeelden der Aardrykskunde, in vier- en twintig korte Lesſen; waarvan men, zelfs by manier van uitſpanning, gebruik zou kunnen maaken, om een Kind, zo dra het ſlegts eenigzins vatbaar is voor aaneengeſchakelde kundigheden, een oppervlakkig denkbeeld van 't beloop der Aardrykskunde onuitwischbaar in te prenten. —— En het tweede, of het *Geographisch Zakboekje*, waarin alles, wat tot het weezenlyke der Aardrykskunde behoort, voor zo verre zulks in 't onderwys der Jeugd valt, klaar en beknopt wordt voorgedragen, kan insgelyks dienen, om dezulken, die wat verder in jaaren gevorderd zyn, eene handleiding te verleenen, waardoor ze in ſtaat geſteld wor-

worden, om de beoefening der Aardrykskunde, indien dezelve hun byzonder behaagt, op eene geregelde wyze verder voort te zetten. ——— Als Oordeelkundige Onderwyzers van zulk soort van Schriften, met in agtneeming van de mindere of meerdere vatbaarheid, mitsgaders de geschiktheid hunner Leerlingen, gebruik maaken, kunnen ze zig een vry gunstigen uitslag van hunne poogingen belooven. Veelligt zou men hen, met betrekking tot dit onderwerp, niet ongegrond mogen raaden, dat zy deeze hunne onderwyzing nu en dan verleevendigden, met het bybrengen van etlyke aanmerkelyke voorvallen in die Gewesten, naar de vatbaarheid hunner Leerlingen, om derzelver aandagt des te meer te vestigen; en hen tevens trapswyze smaak te doen krygen in de Historiekunde; om die voorts met de beoefening der Aardrykskunde te paaren.

Proeven van Dichtkundige Letteroefeningen, over den smaak in de Poëzye, over den Abraham den Aartsvader van ARNOLD HOOGVLIET. *Te Utr. by de* Wed. J. van Schoonhoven, 1780. *In gr. 8vo.* 381 *bl.*

Hoe men ook denken moge, over de onlangs uitgegeven *Theorie* van den Heere *van Alphen*, en met welk oog men 's mans arbeid in dat vak ook beschouwe; dit is onbetwistbaar, dat zy onze Natie oplettend gemaakt heeft op een onderwerp, misschien te veel tot nog toe verwaarloosd, en zekerlyk van de uitgebreidste nuttigheid zo wel in het Zielkundige als in de beoefening der fraaie wetenschappen en kunsten. Want, schoon men voorlang reeds in onze Moedertaal verschillende stukken, den goeden smaak, het schone in de Dichtkunst, en meer byzondere punten der Theoretische studie betreffende, zo wel in de Bydragen als anderzins, in het licht heeft zien verschynen; schoon ook de uitgeschreven Prysvragen der lofwaardige Nederlandsche Maatschappy' van Letterkunde de aandacht derwaart gewend hebben: het is niet dan sints de uitgave van *Riedels* Samenstel, dat men een algemeen belang aan dezelve gehecht heeft. —— Het is hier de plaats niet, te onderzoeken, of zulks aan eene byzondere behaaglykheid van schryfwyze, door welke die Schryver de dorre stoffe mocht hebben geweten te veraangenamen, en die dus den Lezer smaak voor dezelve ingeboezemd mocht hebben; dan of het veeleer aan de onwaardige wyze op welke de Uitgever de Vaderlandsche Dichtkunst en Dichters behandelt, en die de gevoeligheid van de Natie moeten opwekken; of het aan het leerzame, dan of het aan het honende van dat Werk zy toe te schryven: genoeg is het, langs dezen weg een heilzaam uitwerksel te zien voortgebracht, dat vroeg of laat zynen invloed op de voortbrengsels onzer tegenwoordige fraaie vernuften openbaren zal.

Het kon zyn, dat men aan dezelfde oirzaak ook de uitgaaf dezer

Proeven van Dichtkundige Letteroefeningen te danken had, en dat de *Theorie* van *van Alphen* hier de eerste aanleiding toe gaf. Op dien voet zouden wy dezen Schryver verplicht zyn voor 't beste werk, dat tot nog over die stoffe in het Neêrduitsch het licht ziet, en dat wy ons verplicht achten, der Natie aan te pryzen. Ervarenheid in het onderwerp, belezenheid (vooral in de werken der Modernen,) oordeel, smaak, en bedaardheid in 't onderzoeken, stralen alom in deze nasporingen door, en kenteekenen den Schryver, die in dezen aart van Letterbeoefening (zo wy ons oordeel vry mogen melden) reeds meer in het licht verschenen is. — Zyn werk is tweeledig: het eerste gedeelte loopt *over den smaak in de Dichtkunst*; het tweede bestaat in eene uitvoerige beschouwing van *Hoogvliets Abraham den Aartsvader*. —— In het eerste wordt onderzocht wat de *smaak* eigenlyk zy, zo wel *in de dingen van het vernuft* als in het *Physische*. Deszelfs trappen van fynheid, van juistheid, worden aangewezen; en men spoort na, hoe de goede smaak word' verkregen, en aangekweekt. De byzondere smaken van verschillende Volken, van byzondere personen, worden nagegaan; de invloed der luchtsgesteltenissen, der temperamenten op dezelven. Men onderzoekt wat de heerschende smaak onzer Natie zy, en wat hier uit af te leiden voor den Neêrlandschen Dichter? De eischen van den goeden smaak worden met oordeel voorgedragen en toegepast: de zogenaamde *factice* smaken, die niet in de Natuur gegrond zyn, worden niet voorbygegaan. Een vergelyking tusschen den Nederlandschen smaak met die der vreemden brengt het geschil over de meerderheid in de Poëzy tot zyne bepalingen. Er wordt aangetoond hoe verkeerdelyk men hier over gevonnisd hebbe: en wat hun, die den palm aan de Buitenlanders toewyzen, nog te betoogen staa. Er wordt aangemerkt, hoe min oirspronklyks er zy in de Theoretische Schryveren, die men ons tot Leermeesters wil geven, en hoe hunne achting moet dalen, wanneer men onze thands verwaarloosde Juniussen en Vossiussen gelezen heeft. —— Deze zyn de voorname punten, welke in de Proeve over den smaak verhandeld worden, hoewel niet volmaakt in deze orde. —— De verhandeling van *Hoogvliets Abraham* heeft eene korte beschouwing van het Heldendicht aan het hoofd; en vergelykt het Dichtstuk daarmede, zo wel als met de verscheidene Heldendichten der Ouden en Nieuweren, in 't algemeen en stuksgewyze: met dat besluit, dat ons Vaderland ook in het Heldendicht niet voor onze Nabuuren behoeft te blozen: en opwekking om toch eens af te laten van „ vreemde schryvers te pryzen, na- „ tevolgen, en te vertalen; maar de Natuur, en de oude Dich- „ ters te bestudeeren. Dan, (zegt onze Autheur) dan eerst en „ nooit anders zullen zy schone stukken voortbrengen," en dit is de weg, de eenige weg, dien de Dichters van onze zo wel als van andere Volken insloegen, om den roem te behalen, dien zy gewonnen hebben.

Dit zal (vertrouwen wy) volstaan, om het Boekdeel, dat wy aan-

kon-

kondigen, te doen kennen, en op zyn' prys te doen schatten. —— Doch daar wy het aanpryzen, zou men te verr' gaan, indien men ons zonder eenige bepaling verstond, als mocht men dit werkje zonder dat oordeel van onderscheiding gebruiken, waardoor men zyn toestemming aan 't gezag eens Schryvers weigert, om haar niet dan aan bewezen waarheden te schenken. In tegendeel, de behoedzaamheid tegen de ingewikkelde toestemming is hier zo wel als elders noodzakelyk, en ook onze Schryver is geenzins vry van misgrepen, het zy in het verstand van een' Schryver, het zy in het aannemen van eenige grondstellingen, het zy in de toepassing van zyne beginsels, of 't afleiden van sommige gevolgen. Dus is het, by voorbeeld, dat hy (bladz. 61) Vondel klaarblykelyk niet verstaan heeft in de plaats, die hy gispt: Dus is het, dat hy een *Bepaling* van 't Heldendicht naar willekeur, en die hem betwist kan worden, aanneemt, zonder haar te betoogen: Dus, dat hy in Hoogvliets persoonsverbeelding der Godlyke eigenschappen, (in welke de Dichter dezelven noodwendig moest afzonderen) die afzondering wraakt uit het Bovennatuurkundig beginsel van volstrekte overeenstemming in het volmaakte; 't geen men hier tegen den Dichter niet behoorde te doen gelden, als die niet de Godheid, maar zyne denkbeelden van de Godheid, afschildert, in welke denkbeelden, de afgetrokken eigenschappen van 't Goddelyk wezen niet alleen, in de afzonderlyke beschouwing, die samenstemming ontbeeren, maar zelfs als tegen elkander inloopende, kunnen beschouwd worden, gelyk Rechtvaardigheid en Barmhartigheid, die, zo haast men haar afzonderlyk, met betrekking op het zondig menschdom, beschouwe, tegenstrydige denkbeelden opleveren. —— Tot hetzelfde mogen wy den gantschen grondslag van zyne Proeve over Abraham den Aartsvader brengen, dien hy alle pooging doet om een Heldendicht te doen zyn: hoewel het bedenking lyd, of Hoogvliet-zelf zich wel voorgesteld hebbe met dit Werk een eigenlyk Heldendicht te leveren. Men zou dit in de daad kunnen tegenspreken, en 't koomt vry naturelyk voor, dat de Dichter niets meer bedoeld hebbe dan een' aangeschakelden Levensloop van den Aartsvader te schryven, waar in men dierhalve de vereischten van 't Heldendicht niet meer recht heeft te vorderen, dan (om een voorbeeld te stellen) in Ovidius Metamorphosis, die zekerlyk geen eigenlyk Heldendicht is. En onze Schryverzelf weet de eenheid van 't Heldendicht er niet in te vinden, dan door haar in *'s Aartsvaders geloof* te zoeken, waar toe hy geen aanleiding heeft, dan een gedeelte eener tusschenrede (die men *inter parentheses* zou kunnen stellen) in den aanhef van 't werk.

„ *Nu maal ik* (zegt de Dichter) *den grooten Vader van de Volken naar het leven.*

„ *Ja 't lust my, Abram op den togt naar Kanaän,*
„ *En naar Egipte, en waar die goddelyke Man*

„ *Hem*

„ *Heen zwerft op 't hoog Bevel, te volgen op mijn snaren;*
„ *Zyn' wondren omgang met de Godheid te openbaren;*
„ *En,* [in bespiegeling van zyn GELOOVE, hoop
„ En zuivre Godsvrugt,] *door zyn' gantschen levensloop*
„ *Te zweven.*"

Moet men in de daad de woorden niet uit hun verband rukken, om hier *de bespiegeling van 's Aartsvaders geloove* voor het eenige, het ware doel des Dichters, te houden? Moet men uit deze woorden niet veel eer verstaan, dat dit doel bestaat in *Abraham te volgen, en door zyn' gantschen levensloop te zweven?*

Wy wenschten ook dat de enkele vertalingen welke ons in dit Boekdeel voorkomen, beter uitgevoerd waren; vooral die uit HOMERUS, welke vry woordelyk zyn, doch zonder denkbeeld van het oirsprongklyk te geven. En eindlyk, wy kunnen geenzins ontveinzen, het onderscheid dat er is tusschen de twee verhandelingen over den Smaak en het Dichtstuk van Hoogvliet: zynde het laatste (ondanks de veelvuldige schone aanmerkingen die ook daar in voorkomen) naauwlyks by het eerste stuk in waarde te vergelyken.

Zamenspraaken van DIOGENES *van* SINOPE. *Uit een oud Handschrift. Naar 't Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* J. Waldorp. *In octavo* 292 *bladz.*

Op den naam van *Diogenes*, als ware het uit een oud Handschrift oorspronglyk, behelst dit Stukje eene geestig hekelende scherts veeler zedelyke gebreken, die zo wel in de Eeuw van *Diogenes* plaats hadden, als ze thans in de Menschlyke zamenleeving voorkomen. Dezelve wordt ons hier medegedeeld, nu by wyze van verhaalen, dan by manier van zamenspraaken, en ook wel onder 't voorstellen van invallende bedenkingen, of eene soort van uitgewerkte vertoogen. En welken van deeze wegen de Schryver ook insla, hy leidt den geenen, die hem gelieft te vergezellen, genoegzaam bestendig op paden, die men met aangenaamheid bewandelt. Gezond Verstand en Vernuft gaan hier bykans onafscheidlyk hand aan hand; om den geenen, die hun gehoor willen verleenen, over 't algemeen te beschaaven; en wel byzonder hun onder 't oog te brengen, wat tot hun weezenlyk geluk dient, hoe men 't zelve dikwils op eene averechtsche wyze bejaagt, en wat men integendeel, ter verkryginge van het waar geluk, in 't werk behoorde te stellen. ——— Zie hier, tot eene proeve van die natuur, eene Les voor dezulken, die zeer veel over hebben ter voldoeninge hunner zinlyke vermaaken, en intusschen zeer bekrompen zyn, omtrent hunnen Evenmensch. Eene zeer wel uitgevoerde en

en treffende Zedeles, niet flegts voor fchatryken, maar ook in 't algemeen voor welgeftelde Burgeren, die zig maar al te veel aan 't eerfte vergaapen, en daardoor, hoewel ze 'er anderzins zelfs nog al een goed hart toe hebben, buiten ftaat ftellen, om zig jegens hunnen Naasten van hunnen Pligt te kwyten.

Diogenes was, volgens een voorafgaand verhaal, tegenwoordig geweest op eene plaats, daar de vermogende *Chæreä* eene fchoone fchildery der Gratiën voor de fomme van vier Attifche talenten (*) kogt. Het befteeden van zo veel gelds voor ééne fchildery, hoe fraai ook uitgevoerd, kon de berispende aanmerking van *Diogenes* niet wel ontgaan; en deed hem, onder anderen, uitroepen: —— „ *vier talenten* CHÆREA! voor een enkele verlustiging van 't oog, „ die in weinig weken hare bevalligheden voor u zal verloren „ hebben! *hoe velen had gy met deze fom gelukkig kunnen maken!*" Veelligt egter was *Diogenes* wel dra met *Chæreä* verzoend geweest, had die Rykaart vervolgens eene foortgelyke of zelfs mindere fomme, ten behoeve van eenen ongelukkigen, overgehad; dan ziet, juist het tegendeel gebeurde eerstdaags.

„ Eenige tijd daar na, dus vervolgt *Diogenes*, kwam ik op een groot goed, 't welk deze *Chæreä* aan de Corinthifche zee bezat, ik vond daar een zijner Pachters, een wakker oud man met grijze hairen, die treurig voor zijn deur zat, en zich de oogen afwischte, toen hij mij gewaar wierd. ik bad hem dat ik mij naast hem mogt nederzetten, en vraagde hem naar de oorzaak zijner bedroeftheid. " ach, Vreemdeling, fprak hij, ik heb mijn Dochter verloren! — een kind van veertien jaren, het beste meisje dat ooit geboren is, alle jonge luiden in de buurt zeiden, dat zij ene Oreäde (†) geleek, wanneer zij met andere meisjes van haren ouderdom in den rei danste. —— ik had mijn lust daaraan, haar te zien dansfen. —— zo was voorheen hare moeder! —— het was een goed meisje; huisfelijk, arbeidzaam, door de beste moeder opgevoed —— ach! nu noem ik haar gelukkig, dat zij dezen gruwelijken dag niet beleeft heeft. —— Zeerovers voerden mijn kind wech, daar het aan deez' oever fchelpjes zogt, om een kleine grot in mijn tuin, waar in ik in de middaghitte te rusten plag, op te fieren„. ——

„ Ik erkende den Vader in 't vuur dezer fchilderij; maar zijn dochter had tienmaal minder beminnenswaardig kunnen zijn, als hij haar befchreef, zonder dat ik minder aandeel aan zijn fmart genomen zoude hebben.

„ Arme Vader — riep ik; en droogde mijne oogen; —— maar was 'er dan geen middel, om uw dochter weder te bekomen? was 't niet mogelijk haar vrij te kopen?

" Ach! antwoordde hij zuchtende, ik beproefde alles. zij vorderden twee talenten. het meisje is fchoon, zeiden zij; een Satrá-

(*) Ongeveer 7200 Hollandfche Guldens.

(†) Eene Bergnimph.

trápe des groten Konings zou nog meer voor haar betalen. —— het was mij onmogelijk, zelfs de helft dezer som bij elkander te brengen. het verlangen om mijn kind weder te hebben, maakte mij onzinnig. in deze verwarring liep ik naar mijn Heer in Corinthen. hij is onafmetelijk rijk, dagt ik; uwe tranen, uwe grijze hairen zullen hem vermurwen. hoe dikwils geeft hij twee talenten uit om zich zelf een voorbijgaand vermaak aan te doen! misschien beweegt gij hem, dat hij zich 't vergenoegen aandoet, even zo veel te doen, om een ouden Vader zijn kind, de enige vreugde zijns ouderdoms, weder te schenken. —— ik wierp mij voor zijne voeten maar alles was vergeefsch.. —— ik mogt beter op mijn dochter acht gegeven hebben, sprak hij. —— het doorboorde mij 't hart, toen hij 't zeide —— en met welk eene koelheid! —— Ik kan 'er niet aan denken! —— " de oude man weende toen hij 't mij vertelde, en ik, — het verscheelde weinig, dat ik niet, als Ajax Oïleus zoon, aangevangen had te raazen. ik vervloekte, in de eerste drift, den eersten, die oit geschilderd had, en alle schilders, zijne navolgers, en al die tot hun gild behoren, zelf den verfvrijvers niet uitgezondert.

„Toen ik weder alleen was, en mijn bloed zich weder verkoelt had. veranderde mijn toorn tegen den rijken zich in medelijden. ik bejammerde, dat, even dat, wat hen gelukkig kon maken, hen voor dat goddelijk vergenoegen, om goed te doen, onvatbaar maakt. arme menschen! zij hebben zo veel behoefte; hunne zinnen, hun inbeelding, hunne driften, hunne grillen, hun gemak, hun iedelheid, —— hebben zo veel eisschen te doen, *dat hen voor de eisschen der menschelijkheid niets overig blijft.*

„Hoe gaarne wilde ik u uwe paleizen, tuinen, schilderijen, statuën, goud, zilver, elpenbeen, uwe gastmalen, concerten, schouwspelen, dansserinnen, aapen en papegaïen gunnen, —— wanneer het maar van mij afhing daaraan niet te denken, dat tienduizend schepzels van uw geslacht niets hebben, waarmede zij zich tegen de beledigingen des weders, en der onvriendelijke jaargetijden, beschermen kunnen; — terwijl gij in marmere paleizen woont, niets hebben, waarmede zij hunne naaktheid bedekken; — terwijl uwe slaven in prachtige liverijen glinsteren, niet genoeg hebben om zich te verzadigen; — terwijl gij in één gastmaal den wekelijkschen onderhoud van duizenden verslind. —— ik haat het, deze gedachten voort te zetten. ik vrees, ik speel mijn lied voor dove toehoorderen; — maar, wat zoude ik niet doen, wanneer ik hopen kon, van ieder honderd uwsgelijken —— een eenigen tot menschelijkheid te bekeeren!"

Schert-

Schertsende en Wysgeerige Droomen, in eene vermaakelyke trant geschreeven. Door J. G. KRUGER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Eerste Stuk. In 's Gravenhage by* J. du Mee, Jz. 1780. *In groot octavo 64 bladz.*

Onder deezen titel levert men ons eene reeks van Vertellingen, die meerendeels reeds van ouden datum zijn, of ten minste van dien aart, dat soortgelijken hier te Lande al vroeger door de drukpers en vertellende gezelschappen zo gemeen gemaakt zyn, dat ze niet meer uitlokken. Men noemt ze *schertsende en wysgeerige droomen*; maar ze behelzen bykans geene trekken, die eene geestige schertsery of vernuftige wysgeerte aanduiden. ——— Tot een voorbeeld diene, de volgende droom, nopens de eigenschap van 't gerugt, dat by voortgang toeneemt. *Fama vires acquirit eundo.*

„ Ik bevond my, zegt de Autheur, na myne gedachten in Siberien. De bevelhebber van een zeeker land had bevolen, dat men eenen sneeuwbal, vyf uuren ver, moest voortrollen, om te zien, hoe groot hy dan worden zou. In den beginne had men daartoe maar éénen mensch nodig; doch door de sneeuw, welke daaraan bleef hangen, groeide dezelve zodanig aan, dat hy naauwlyks door hondert menschen van zyne plaats kon gebragt worden. De Inwooners van het land verschrikten over deezen sneeuwberg, en vroegen wat dit zou beduiden? Ik antwoordde: het is een sneeuwbal, welke de nabuurige volkeren gemaakt, en hier hebben laaten brengen. Terstond kwam al het volk daar ter plaatse te samen, en de oudste onder hen zeide; klimt eens met uwe gedachten van de grootte des sneeuwbals op, tot de hand, die hem gemaakt heeft. Gewisselyk zal zulk een mensch met zyne voetzoole ons gantsche Dorp bedekken; en ik sidder, als ik 'er aan denk, dat 'er alle oogenblikken een komen kan, om zynen sneeuwbal te rug te haalen: laat ons dierhalven vluchten, eer wy vertrapt worden. Hy had naauwlyks dit gezegt, of het gantsche dorp was zonder inwooners." —— Indien men voortgaat met de uitgave van dit Geschrift, dat ook eenigermaate gelykt naar een rollenden sneeuwbal, die alles, wat hem in den weg ontmoette, aan zig gehegt heeft, zal men wél doen, als men oordeelkundig het goede uitkiest en 't overige weg laat.

Oort-

Oostindies Vloeipapier. Een Samenspraak tusschen een Koopman en een Rentenier, of sterke uitbeelding van de verregaande dwaasheid der Ryken in ons Land, die, betoverd door waan van hooge Intrest, hun capitaal waagen, tot styving der Engelsen, ten nadeele van het Vaderland, en bekommering van 's Lands wyze en getrouwe Vaderen.

Kooplieden en Renteniers verschillen in de tegenwoordige omstandigheden, vooral met betrekking tot de Engelsche Fondsen magtig veel in hunne denkwyze; en overeenkomstig daarmede is deeze Samenspraak ingerigt; welke, zo ze al niet volstrekt overtuigend zy, ten minste lessen van voorzigtigheid inboezemt. De Koopman tragt den Rentenier over te haalen, om hem, ter voortzettinge van zynen handel, eene somme gelds op te schieten; doch de Rentenier vindt den Handel te wisselvallig, om zyn geld op die manier uit te zetten. By den voortgang van 't Gesprek komen ze tot de Engelsche Fondsen, op welken de Rentenier nog een goed vertrouwen heeft, en die de Koopman in tegendeel als zeer wankelende, ja sterk geheel ten val neigende, beschouwt. Wel byzonder is de Rentenier zeer in zyn schik, dat het hem gelukt zy in te schryven, in de opneeming van de twaalf Millioenen Ponden, waarvan de Oostindische Compagnie den Intrest, tegen vyf perCent. zal betaalen; en de Koopman ziet juist deeze uitvinding, om de Hollanders op nieuw te lokken, en hun Capitaal nog meer in Engeland te brengen, als ten hoogste gevaarlyk aan. In de redewisseling daarover gehouden is de Koopman, overeenkomstig met het oogmerk van dit Geschrift, ver boven den Rentenier; dan de redeneeringen van den Koopman kunnen egter het vertrouwen van den Rentenier, schoon ze 't eenigzins verzwakken, niet geheel verbreeken; dit geeft hem ten laatste aanleiding om naar zyn Kabinet te gaan, ten einde den Koopman die Instrumenten te laaten zien, om hem van derzelver dugtigheid te overtuigen, en dus te toonen, dat hy geen rede hebbe, om desaangaande te vreezen. Dan ziet, dezelven openende ontdekt hy, „ dat zyne Instrumenten OOST-INDIES PAPIER zyn, 't „ welk zo vloeibaar is, dat 'er geen schakel van Rede uit kunne „ geleezen worden." Zulks ontzet den Rentenier, en by ongeluk geraaken zyne handen in eene geweldige beeving, die ten gevolge heeft, dat het Vloeibaar in flarde scheure; het welk hem als raadeloos maakt. In die omstandigheden vindt de Koopman niets raadzaamer, dan hem eene goede dosis Fransche Brandewyn en Engelsche Ail, die by de hand was, in te geeven, om hem in een soes te doen vallen, en zyn verdriet door eene sluimering te laaten verzagten.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De Charakterkunde van den Bybel, *door* A. H. NIEMEIJER, *Leeraar der Wysbegeerte*, *enz. te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Tweede stuk. Te Amsterdam*, *by* J. Doll, 1779. *Behalven de Bladwyzers* 334 *bladz. in gr. octavo.*

Naer den leerzamen aenleg, en de oordeelkundige uitvoering van dit Werk, waervan wy onlangs een gunstig verslag gegeven hebben (*), toen wy 't eerste stuk onder handen hadden, schikt zich ook dit tweede in alle deelen. Het vangt, in agtervolging van de voorgestelde beschouwing der Aertsvaderlyke Familie van *Jacob*, aen met de Geschiedenis van *Joseph* en zyne Broeders; welk opmerklyk voorval den Hoogleeraer ene verscheidenheid van charakters aen de hand geeft, die hy met veel juistheid ontvouwt. Wel byzonder vestigt hy het oog op *Joseph* als de Hoofdpersonadje in dezen; dien hy eerst in zynen lagen staet, vervolgens als Regent en eindelyk als zoon en Broeder beschouwt; waerop hy, de gegeven trekken te zamen voegende, ons dit afbeeldzel van 's Mans charakter voor oogen stelt.

„ *Joseph* is van zynen Vader in den Godsdienst van *Abraham* opgevoed. De indrukselen, welken hy op zyn gemoed gemaakt heeft, moeten zeer sterk geweest zyn, nadien hy zelfs in een vreemd land, onder de pracht van het hofleven, denzelven met eene onverleidbaare vastigheid van ziel *alleen* getrouw blyft. Het Charaktermaatige by hem, ten aanzien van den Godsdienst, is eene sterke overtuiging van den pligt, om voor GOD te wandelen, en om *zynent wil* in geene zonde te bewilligen; een levendig geloof in de voorzienigheid, by de geringste omstandigheden des levens; en in de zekerheid van haare be-

(*) Zie *Algem. Letteroef. I. D. bl.* 263.

beloften. Dit laatste is, ten aanzien van de beloofde bezitting van 't land *Canaan*, by hem dubbel aanmerkelyk, dewyl hy naar allen schyn moest vermoeden, dat het lot van zyne Familie nu eens bepaald zoude zyn; dat zy in dit land haaren vasten zetel nemen, en van tyd tot tyd van het omzwervende leven, in een land, het welk reeds zeer beschaafd was, ontwend zoude worden. Nog meer! *Joseph* onderscheidt zich door de kennis dezer waarheid: „ God is de wreeker van het kwaade," niet weinig van zyne tydgenooten. Te vooren vindt men hier van nog weinige spooren, en nogthans was dit doorzicht oneindig gewichtig, met opzicht tot veele andere kundigheden, welke daarmede in een nader en verder verstand stonden.

„ Zyn verstand is ryp in den vroegen ouderdom, bekwaam tot overdenken, tot ontwikkelen, tot beschouwen, tot het maaken van schikkingen, tot eene snelle vertegenwoordiging van een plan. In zyne verrigtingen is hy schielyk, maar niet zonder overleg; stout, maar niet vermetel; groot, maar niet trotsch; edelmoedig, maar zonder uiterlyke vertooning. Menschlievendheid en goedhartigheid is de ziel van zyne daaden. Tegenwoordigheid van geest, eene onverzettelyke bestendigheid, kloekmoedigheid, lust tot onderneeming, zyn de blinkende trekken van zyn Charakter! —— Eene vryheid, welke zich door niets laat onderdrukken; een inwendig gevoel, om ook als slaaf niet gelyk een slaaf te handelen; eene begaafdheid om zich bemind te maaken zonder laaggeestigheid; eene hebbelykheid, om even zo goed te gehoorzaamen als te gebieden, een bemind knecht en een aangebeden vorst te zyn; in 't kort in alle omstandigheden zich te schikken, zonder dwang, zonder verloogchening van zyn eigen Charakter.

„ Eindelyk —— hy is een teêrgevoelig man, nooit wreed, nooit wraakzuchtig, bereidvaardig tot vergeeven, warm in de liefde, ten uiterste mededoogend en tederhartig jegens treurigen, en in een hoogen graad rechtvaardig.

„ Zullen wy dit alles nog korter zeggen, dan zyn de hoofdtrekken van zyn beeld deeze: verstandige vroomheid, —— schielyk begrypende, doorziende, besluitende wysheid, —— nooit in eenig geval onderdrukt of gestremd gevoel van menschelykheid, —— grootheid

heid van ziel, ——— sterkte van geest en edelmoedigheid van hart".

Op deze charaktermatige beschouwing der Geschiedenisse van *Joseph*, welke doorvlochten is met verscheiden ophelderingen van de zelve, en die den Hoogleeraer tot het einde van 't eerste Boek van *Mozes* brengt, laet de Hoogleeraer verder volgen enige oordeelkundige aenmerkingen over dat gewigtig stuk der Oudheid. Dezelven gaen, buiten het geen het algemeene betreft, wel inzonheid over dat Boek, *Genesis* genaamd, zo als men 'er in ontdekt ——— de bewaerplaets der aeloude zeden, welken onder de menschen, of althans onder enkele volken, algemeen zyn geworden: ——— de geschiedenis van 's menschen opvoeding in de eerste eeuwen: ——— de geschiedenis van den oudsten Godsdienst; en eindelyk de geschiedenis van het zedelyk verderf.

De Hoogleeraer deze byzonderheden, als zeer charactermatige eigenschappen van dit Geschrift, met oplettendheid nagegaen en duidelyk ontvouwd hebbende, hecht daeraen vervolgens zyne proeven, nopens het charactermatige in het Boek *Job*. Zyn Ed. voegt de overweging van dit Geschrift, naest die van het Boek *Genesis*, om dat hy het hier eerstgemelde als een Geschrift van zeer vroegen datum beschouwt. Het staet genoegzaem by hem vast, dat het geschreven is vóór de afkondiging der Israelitische Wet, ja waerschynlyk niet lange na den tyd van *Abraham*, en veelligt wel door iemand uit het Huis van *Nahor* (*), één van *Abrahams* broederen. Ene stelling, die hy zo aennemelyk voordraegt, en zo wel versterkt, dat ze niet minder te agten zy, dan vele andere gissingen der Geleerden, over den schryver en den tyd der vervaerdiginge van dit Geschrift. ——— Wyders verledigt zich onze Autheur om te toonen, dat men, op goeden grond, dit Boek mag aenmerken als een Dichtstuk, 't welk een leerryk verdichtsel behelst; waarin de heilige Dichter, door geschiedenissen en redevoeringen van zy-

(*) Dewyl 'er Gen. XXXI. 53. gesproken wordt van den *God Abrahams en den God Nahors*, zo mag men, volgens den Hoogleeraer, vermoeden, dat ook *Nahor*, met ene nadere openbaring der Godheid verwaerdigd was; en 't is des te minder vreemd, te denken, dat 'er onder zyn nakomelingschap iemand gevonden werd, die, bezield van den Godlyken Geest, dit verhevenste van alle liederen zong.

zyne eigen vinding, zynen Lezeren meer dan éne gewigtige waerheid van den Godsdienst heeft willen inprenten. Op dit denkbeeld, dat hier in een vry gunstig licht gesteld word, grond de Hoogleeraer verder ene oordeelkundige overweging van dit Boek, als een Gedicht beschouwd. In dit gedeelte zyner Proeven vestigt hy onze aendacht, op het Hoofddenkbeeld, op de schikking, op de Behandeling, op de Gedachten en de Tael des Dichters; mitsgaders op zommige uitstekende eigenschappen in de beschryvingen en de gedachten van den Dichter; vooral op zulken, die zich in een hoogen trap charactermatig voordoen. Zulks leid hem, op de overweging der fraeiheid van dit Dichtstuk, voorts ter beschouwinge van de Characters der Persoonen, welken hier sprekende of handelende ingevoerd worden. En ten laetste brengt zyn Ed. ons nog beknoptlyk onder het oog, het geen wy uit dit Dichtstuk leeren, betreffende den Godsdienst, de zedeleer en andere kundigheden van deszelfs Opsteller. Uit welk alles de Hoogleeraer ten besluite afleid, „ dat dit boek meer verdient onderzocht „ en gewaardeerd te worden, dan men gemeenlyk doet; „ en dat de zeer gewigtige inhoud, de menigte merk„ waardigheden in het zelve, wel de moeite beloonen, „ die het zekerlyk kost, om het zelve wel te leeren ver„ staan, en met smaak te leezen." —— Des Autheurs opmerkingen, daeromtrent, in dit stuk medegedeeld, kunnen desaengaende tot ene goede handleiding dienen; gemerkt ze op zyne gronden, en zelfs buiten dat over 't algemeen, daedlyk ter ophelderinge van verscheiden byzonderheden strekken.

Dadelyke Godgeleerdheid, *door* A. PUURT, *Predikant te Amsterdam. Eerste Stuk. Te Amsterdam by* J. ten Houten, P. Schouten *en* J. Wesling Wz. 1780. *Behalven het Voorwerk* 255 *bladz. in gr. octavo.*

Aen 't kenlyke van den Godsdienst verbind zich onafscheidlyk het betrachtlyke; *indien gy deeze dingen weet*, is de tael van onzen Hemelschen Leermeester, Joh. XIII. 17, *zalig zyt gy, zo gy dezelven doet*; en des hecht de Eerwaerde *Buurt* zeer gepast, aen zyne afgehandelde

Be-

Beschouwende, in dezen de *Dadelyke Godgeleerdheid;* welke laetste hy op ene soortgelyke wyze als de eerste ontvouwt. Het zyn dus twee aen elkander verknochte Werken, die volkomen by elkander voegen; waerom zyn Eerwaerde zich ook met recht in dit laetste allerwegen op 't eerste beroept, in zo verre de aldaer betoogde stellingen hier weder te stade komen; weshalven zy die het voorgaende bezitten, en zich dezen leertrant eigen gemaekt hebben, ook dit volgende met vrucht kunnen gebruiken.

Zyn Eerwaerde stelt ons dit zyn Werk als tweeledig voor. Het eerste gedeelte behelst ene ontvouwing van de Dadelyke Godgeleerdheid *in 't gemeen*, en derzelver Bronnen. Het tweede is verder geschikt tot ene voordragt van de Dadelyke Godgeleerdheid, *meer in 't byzonder.* Op de overweeging van 't eerste, dat beknoptlyk in weinig bladzyden afgehandeld word, volgt de tweede Verhandeling; waerin zyn Eerwaerde zich verledigt, om, eerstlyk, den Mensch te beschouwen, *als het onderwerp verplicht om Gode te behagen;* en voorts na te gaen, *de byzondere plichten der Menschen, naer den verschillenden staet, in welken God hen op Aerde gesteld heeft.* Ter onderscheidenlyker ontvouwinge van dit eerste deel dezer tweede Verhandelinge, bepaelt zich onze Leeraer, om (1.) *den Mensch als Mensch* te beschouwen; voorts (2.) *zyn zedelyk bestaen en gedrag*, zo voor als na den val te overwegen; en te gelyk na te gaen, *wat de gevallen mensch te betrachten hebbe, om hersteld te worden*: en eindelyk, te handelen over *'t bestaen en 't gedrag der herstelde menschen.* Het eerste point maekt een Hoofdstuk op zich zelve; maer het tweede splitst zich in enige onderdeelen; van waer het tweede gaet over 's Menschen *zedelyk bestaan voor den val*, en het derde, over het zelve *na den val;* dus ver gaet het eerste Stuk van dit Werk, dat nu het licht ziet. Hierop staet in het vierde Hoofdstuk te volgen, ene nadere beschouwing van *'s Menschen gedrag na den val*, en in het vyfde de overweging van *'t geen de gevallen mensch te betrachten hebbe, om hersteld te worden.* Op de overweging hier van zal zyn Eerwaerde het derde voorgestelde point verhandelen; en verder voortgaen, tot de beschouwing der byzondere plichten, waer toe het tweede gedeelte dezer tweede Verhandelinge geschikt is. ——— Rakende de orde, naer welke zyn Eerwaerde

dit alles ingericht heeft, dezelve ftemt, gelyk hy ons in zyne Voorreden aenduid, merkelyk overeen met die, dewelke men in het aanleeren der Geneeskunde, of in het handelen over dezelve, met vrugt gebruiken kan. Van daer behelst het eerfte der opgenoemde Hoofdftukken ene foort van *Phyfiologie*, of de kennis van 't menfchelyk geftel en deszelfs werkingen: het tweede Hoofdftuk ene foort van *Hygiene*, of de kennis van den waren aert der gezondheid; het derde en vierde Hoofdftuk ene foort van *Nofologie* of *Pathologie*, of de kennis der ongefteldheden, benevens derzelver oorzaken en tekenen: en 't vyfde Hoofdftuk ene foort van *Therapie*, of de kennis van 't geen dienen kan, om ongefteldheden voor te komen, te genezen en te verzagten. ——— Om den Lezer een voorbeeld van die fchikking onder 't oog te brengen, zo ver dit Stuk loopt, zullen wy hier nog mededeelen 't geen de Eerwaerde *Buurt* nopens de *Temperamenten* in opmerking genomen heeft. ——— Dat men, als *Phyfiologist*, in de overweging van iemands *uitwendige gedrag*, op de werking van *zynen geest en lichaam beiden* hebben te letten, onderftelt zyn Eerwaerde als bekend.

,, Doch zo bekend is het niet by allen, (vervolgt hy § 57—60,) wat ons de Wysgeerte leert van het verfchil, onder de menfchen, ten opzigte van hunne Natuurlyke *geaartheden*. Niettemin is dit een ftuk van de grootfte aangelegenheid, om ons zelfs en anderen te leeren kennen, naar geest en lighaam met voordeel te beftieren, enz. De reden, waarom ik 'er juist *hier* van fpreek, is dat het lighaam enen allergrootften invloed heeft op dit verfchil van onze gemoeds geaartheden, of *temperamenten*: welk laatfte woord een foort van burgerregt heeft verkregen.

Men brengt de *temperamenten* tot *vier hoofdfoorten*, wanneer men ze als *onvermengd* befchouwt. Het éne is het *droefgeestige* of *zwartgallige* (*temperamentum Melancholicum*.) Een ander noemt men het *galagtige* (*Cholericum*): en de twee overige het *bloedryke* (zo vertaalt men in dit geval 't woord *Sanguineum*); en het *flymagtige* (*Phlegmaticum*.

,, Dewyl men, door de *Scheikunde*, in 't bloed van alle menfchen, de *olie*, het *zout*, de *vaste aarde*, nevens de *wateragtige deelen*, waar uit het beftaat, niet op denzelven

ven voet onder één vermengd, ontdekt; en de ondervinding leert, hoe de *bloedvaten* by allen geenzins van dezelve grootte zyn; noch de *polsſlagen*, alles voor 't overige gelyk geſteld, even ſterk: denkt men, en niet zonder reden, dat ook hierin *de oorzaak* van 't verſchil der temperamenten gezogt moet worden. Geen wonder dan, daar de *jaren* zeer grote veranderingen in onze lighamen maken, dat met dezelve onze geaartheid (ons *humeur*) ook grote veranderingen ondergaat.

„ Men weet wyders, uit het voorgaande, dat al het *ware* goed inderdaad *voordelig* is, en tot *vermaak* en *eer* verſtrekt, dat men, van 't geen waarlyk *quaad* is, juist het *tegendeel* moet getuigen; en dat het *ſchyngoed*, nevens 't gene wy *verkeerdelyk* voor *quaad* houden, zig vermomt, of van ons vermomd wordt, in de gedaante van het *ware goed* of *quaad*; waar door de voorwerpen in verſchillende verſchieten voorkomen, dat verandering in de hartstogten verwekt. Dit nu kan met voordeel by de overweginge der temperamenten in aanmerking genomen worden. De *zwartgallige* ſchynt het meest door de vertegenwoordiging van 't *voordelige, en 't ſchadelyke* te worden getroffen. De *galagtige*, door 't geen hem voorkomt tot *eer* of *ſchande* te ſtrekken; en de *bloedryke* door 't gene hy denkt *vermaaklyk* of *verdrietig* te zyn.

„ Niemand is 'er, by wien geen *mengeling* van temperamenten plaats heeft; ſchoon 'er doorgaans *één* van die by hem over de andere heerſche. Van de verſchillende mengelingen der *drie eerstgenoemden*, zie onder anderen HEINECCII *Elementa Phil. ration. et moralis, P. II. C. II. Sect. II* (*). Het *ſlymagtige* rekent men meer geſchikt om de andere, wel of kwalyk, te vertragen, dan om iemand zig ergens toe te doen bepalen (†)."

Wan-

[(*) Om hier benevens, daer men inzonderheid voor Nederduitſche Lezers ſchryft, ene Nederlandſche Verhandeling over dit geheele onderwerp aen te halen, die der lezinge overwaerdig is, wyzen wy onze Lezers tot de voortreflyke *Zedekundige Brieven over het Geluk*, gedrukt in 's Hage by *N. v. Daalen*, 1772. Zie aldaar den XVI Brief, of het VII Stukje.

„ (†) Schoon 'er een onnoemelyk onderſcheid van temperamenten, uit de verſchillende mengelinge van dezelve, wordt geboren: kan men egter de *hoofdvermengingen* tot een zeker getal brengen. Dit geſchiedt niet van allen op dezelve wyze: en sommigen bedoelen

Wanneer wy deze *Physiologische* beschouwing achtervolgen in de *Hygiene*, dan bezeffen we, gelyk de Eerwaerde *Buurt* ons § 123 verder leert, ,, dat men in de *geaartheden* of *temperamenten* van onzondige menschen, [dat zyn dan zulken die in een volkomen zedelyken welstand zyn,] geen verschil van dien aart moet zoeken, dat het enig *zedelyk* gebrek by den énen of den anderen zoude onderstellen: maar wel in zekere gesteldheden, waar in hunne byzondere *kunne*, *betrekking*, en wat dies meer is, enig onderscheid toeliet, of zelf eischte." —— Gaen we hier op voort, en beschouwen wy integendeel zondige menschen, die zedelyk ongesteld zyn, dan komt de *Nosologie* of *Pathologie* in aenmerking, waeromtrent zyn Ed. ons § 218—222. het volgende voordraegt.

,, Staan wy by de *geaartheden* of *temperamenten* der onbekeerden stil: hier ontdekt zig ene zeer grote *verscheidenheid*. Daarop oogden wy voornamelyk, §. 57—60. En ieder, die maar een weinig weet, hoe het met het *gevallen menschdom* is gelegen, zal gaarn toestemmen, dat het verschil der geaartheden thans onbegrypelyk groter is, en in vele opzigten van ene gantsch andere gesteldheid,

len iets in hunne verdelinge, dat my, wegens zyne ongegrondheid, en de nadelige gevolgen van dergelyke stellingen, geenzins gevalt. Ik heb hier in 't byzonder myn oog op 't geen ik by J. F. BUDDEUS lees, in zyne *Elem. Philos. instruct.* T. I. *p.* 244 *et seqq.* Hy telt daar *zeven* temperamenten op, die hy de *voornaamste* noemt: te weten de *vier hoofdsoorten*; en *drie*, die hy voor de meestuitstekende *hoofdvermengingen* wil hebben aangezien. De drie laatsten zyn by hem het *Melancholico-cholericum*; *Cholerico-sanguineum*, en *Sanguineo-phlegmaticum*. Hoe men dit te verstaan hebbe, is uit het bovengezegde niet moeijelyk na te gaan. De Heer *Buddeus* merkt wyders aan, hoe het getal der voornaamste temperamenten met dat der *Planeten*, naar de oude wyze geteld, overeenstemt; en dat 'er tusschen *Saturnus*, en het *zwartgallige temperament* eenige overeenkomst gevonden wordt; gelyk ook tusschen *Jupiter* en het *Melancholico-cholericum*; tusschen *Mars* en het *galagtige*; tusschen de *Zon* en het *Cholerico-sanguineum*; tusschen *Mercurius* en het *bloedryke*; tusschen *Venus* en het *Sanguineo-phlegmaticum*; en eindelyk tusschen de *Maan* en het *slymagtige*. 't Gene de gemelde Schryver, en anderen met hem, van den *invloed* der Planeten op onze geaartheden en lotgevallen stellen, en uit de opgegeve ingebeelde overeenstemmingen willen afleiden, moet, dunkt my, een groot vooroordeel tegen hun gevoelen baren."

heid, dan dat, 't gene wy erkenden in den ſtaat der regtheid te hebben plaats gehad. §. 123.

„ Laat ons ook een weinig herdenken het boven gezegde over de verſchillende *verſchieten*, waarin men het *goede* en het *quade* kan beſchouwen; en onze aanmerkingen over de *driederlei hoofdbegeerlykheden*, §. 184—187 (*). Doet men dat met de vereischte oplettendheid; en heeft men enige onderſcheiden kennis van zyn *eigen temperament*, en van de *temperamenten van anderen:* men moet overtuigd zyn, hoe wy in 't voorgaande ſterker hadden kunnen ſpreken, en ſtellig zeggen, dat de *Melancholiken* 't meest door de vertegenwoordiging van 't *voordelige* en *ſchadelyke*, of 't gene daar den ſchyn van heeft, worden getroffen; de *Choleriken* door 't gene hun voorkomt tot *eer*

(*) Het voorgeſtelde in de aengehaelde paragraphen komt hoofdzaeklyk hier op uit. —— Het *ſchyngoed* komt meermaels onder de bedrieglyke gedaante van het *ware goed* voor, als ware het *voordeelig* en als ſtrekte het tot *vermaek* en *eer*; en dit veroorzaekt by den zondaer, die *drieërleie begeerlykheden*, waer van 1 Joh. II. 16 melding gemaekt word. Volgens den Eerwaerden *Buurt* is de *begeerlykheid des vleeſches*, „ de wellust, waardoor men op ene „ onbehoorlyke wyze geneigd is tot vermaken, die in 't vleesch „ genoten worden, die men ook wel dierlyke vermaken noemt." *De begeerlykheid der oogen*, in de tweede plaetze genoemd, is, „ de hebzugt, beſtaande in de onbehoorlyke neiging tot het „ zigtbaare ſchyngoed, zo als dat, onder de gedaante van voordelig „ te zyn, voorkomt." En de *grootschheid des' levens* eindelyk is, „ de valſche eerzucht of hoogmoed; die ondeugd, welke men in „ zyne levenswyze doet blyken, waardoor men van zyne vermogens, zyn regt, en 't geluk van zynen ſtaat, dwaaslyk (of tegen „ de waarheid aan) verheven gedagten maakt, en naar die gedagten „ zyn gedrag inrigt." Omtrent alle dezen merkt zyn Ed. ten laetſte nog aen, dat die begeerlykheden hare trappen hebben.

„ (1.) Zomtyds wordt de *verkeerde begeerte* reeds van den aanvang „ aan tegengegaan en overwonnen. (2.) Zomtyds durft de mensch „ wel niet vastſtellen aan de begeerlykheid den teugel te zullen „ vieren; om dat hy begrypt dat zyne belangens het tegendeel „ vorderen: doch hy denkt, by herhalingen, met vermaak aan de „ geliefde zonde. (3.) Verder gaat het, wanneer men begint te „ overwegen, *of men tot de uitvoering, van 't gene men verlangt*, „ *zoude kunnen komen*. (4.) Hierop volgt dan veeltyds het *bepaalde* „ *voornemen* om aan zyne begeerlykheid te voldoen, enz. —— „ Over dit en andere ſtukken, de *quade begeerlykheid* betreffende, „ handelt de Heer VITRINGA, Obſ. Sacr. L. III. C. VI—XI."

eer of *ſchande* te ſtrekken; en de *Bloedryken* (*Sanguinei*) door 't gene zy denken *vermaaklyk* of *verdrietig* te weezen.

„ Dit doet ons de reden van 't *onderſcheid* in de keuze en 't gedrag der wereldlingen, in zeer vele opzigten, te gemaklyker navorſchen. A, die niets meer bemint dan *ſchatten* te vergaderen, verfoeit de overdaad van B, die in tegendeel in ene ryklyk toegerigte tafel, en andere *dierlyke vermaken*, zyn grootſte vergenoegen ſtelt. C veragt ze beiden. *Geld*, en zelf de beste vermaken door B verkoren, zyn in zyne oogen beuzelingen, in vergelykinge van de voorwerpen, daar zyne *eerzugt* omtrent verkeert. A dan doet voornaamlyk hulde aan de *begeerlykheid der oogen*; B aan de *begeerlykheid des vleeschs*; en C aan de *grootschheid des levens*. Ik lochen niet, dat 'er meer dan éne reden is van dit onderſcheid: doch als men op het verſchil der temperamenten agt geeft, doet het zig vry duidelyk zien, hoe 'er dit ook onder geteld moet worden. Die A, B en C van naby kennen, zullen misſchien, zo zy 'er hun werk van maaken, zonder grote moeite gewaar worden, dat by den eerſten het *Melancholike*, by den tweeden het *Bloedryke*, en by den derden het *Cholerike* de overhand heeft.

„ Wil men egter in ſoortgelyke proefnemingen niet mistasten: dan moet men nog verſcheide dingen in 't oog houden; waarvan de *twe* volgende niet de minſte zyn.

„ 1. Moet men niet vergeten, wat 'er van de *mengelinge* der temperamenten boven gezegd is.

„ 2. Ook moet men denken hoe 'er omſtandigheden zyn, waarin A, B en C, ſchoon ieder uit zyn beginſel werkende, juist het tegendeel doen van 't gene men, in den eerſten opſlag, van hun ſcheen te kunnen verwachten. A verſpilt ongemeen veel geld om X te behagen: doch zyn oogmerk is, om langs dien weg ene ryke erfenis, een voordelig ampt, of iets anders, te verkrygen, 't welke tot vermeerdering van zyne bezittinge dienen kan. Dus kan het insgelyks gebeuren, dat B en C alle hunne vermogens inſpannen *om geld te erlangen*, zonder zelf de moeijelykſte en veragtelykſte wegen te ontzien. Waarom B kan buiten dat aan zyne zugt tot weelde, en C aan zyne eerzugt, niet genoeg voldoen.

„ De *temperamenten* hebben, ten laatſte, buiten twyffel, invloed op de mindere of meerdere *gerustheid* of *on-*

ongerustheid van 't geweten der natuurlingen. By sommigen hunner tog openbaart zig *de vrees voor de straffen* merkelyk; daar anderen in tegendeel in enen staat van *redenlooze gerustheid* voortwandelen. Onder de oorzaken van dit onderscheid kan men zekerlyk de verschillende gesteldheid der lighamen, en dus ook der *temperamenten* tellen. Altans de ondervinding leert, hoe by de *Zwartgalligen*, alle andere dingen gelyk gesteld zynde, de *vrees voor de straffen* zig veeltyds sterker openbaart, dan by de *Bloedryken* en *Galagtigen*".

Museum Haganum Historico-Philologico-Theologicum. Tomi Tertii, Pars altera. Hagæ Comitum apud *J. Munnikhuizen* et *C. Plaat*. Absque Præf. 212 pp. in octavo.

By den aanvang ontmoeten wy, in dit gedeelte dezer Verzamelinge, ene Verhandeling van den Heer *Simon de Vries*, over de opkomst en den voortgang van den Christelyken Godsdienst in 't oude Persische Ryk; mitsgaders over de vervolgingen aen welken de Christenen aldaar onder de Persische Vorsten bloot gesteld waren, tot op den ondergang van dat Ryk, door de Saracenen overmeesterd, in 't jaer onzes Heren 645. Het beknopt verslag deswegens gegeven is der lezinge waerdig; byzonder voor dezulken, die een geregeld denkbeeld van dit gedeelte der Kerkgeschiedenisse wenschen te vormen: en, om deze of gene reden, opzien, tegen het doorbladeren van het breedvoeriger bericht, 't welk hiervan gevonden word, in ASSEMANNI *Bibliotheca Orientali*. — Naast dit Geschrift komt ons voor ene Verhandeling van den Geneefschen Hoogleeraer *Jaques Vernet* over het verschil tusschen den zogenoemden Samaritaenschen en Hebreeuwschen tekst, nopens den tyd der voortplantinge van 't Aertsvaderlyke Geslacht, na den Zondvloed, tot op de geboorte van Abraham; hier in bestaende.

	Volgens den Hebr.	Volgens den Samar.
Sem gewan Arphacsad, twee jaaren na den vloed.	2	2
Arphacsad gewan Selah, op den ouderdom van	35	135

Se-

Selah gewan Heber, op den ouderdom van	30	.	130
Heber gewan Peleg, op den ouderdom van	34	.	134
Peleg gewan Rehu, op den ouderdom van	30	.	130
Rehu gewan Serug, op den ouderdom van	32	.	132
Serug gewan Nahor, op den ouderdom van	30	.	130
Nahor gewan Terah, op den ouderdom van	29	.	79
Terah gewan Abram, Nahor en Haran op den ouderdom van	70	.	70

Dus zyn 'er zedert den Zondvloed tot op de geboorte van Abram verloopen 292 of 942 jaren

Rakende deze verſchillende opgave nu, die een onderſcheid van 650 jaren in de Tydrekenkunde te wege brengt, is men 't onder de Geleerden niet eens, aen welke men zich, als de echtſte, te houden hebbe. Ter wederzyde vind men Mannen van Naem, als Voorſtanders van de ene en andere opgave; en men kan, het ſtuk onpartydig beſchouwende, niet wel ontkennen, dat, 'er op ene problematiſche wyze, veel voor en tegen gezegd kunne worden. De Hoogleeraer *Vernet* verenigt zich in deze Verhandeling met hun, die de voorkeuze aen den Samaritaenſchen tekst geven; en brengt de reden, die hem tot deze zyde doen overhellen, te berde, met ene beantwoordinge der tegenbedenkingen. Hy brengt hier, op ene voldoende manier, het gewigtigſte byeen, dat in dit geval voor den Samaritaenſchen tekst pleit, mitsgaders het voornaemſte, dat 'er van de andere zyde tegen aengevoerd word; en zyn Eerwaerde ſtelt het gevoelen, dat by hem de voorkeuze heeft, in zulk een gunſtig licht, dat des bekwame onbevoordeelden zich der moeite niet zullen beklagen, wanneer zy 's Mans bedenkingen deswegens met oplettendheid, ter overweginge van dit onderwerp, nagaen. ——— Ene genoegzaem duidelyke ontvouwing van des Hoogleeraers geheele voorſtel zou hier te veel plaets beſlaen, waerom wy 'er van af-

zien

zien: dan dewyl velen zulk een gevoelen, mitsgaders andere foortgelyke afwykingen van de gewoone lezing der Bybelfchriften, ligtlyk aenzien, als ftrekkende ter verzwakkinge van 't gezag der Bybelbladen, zal 't vermoedelyk niet geheel onnut wezen, daeromtrent nog een kort woord uit dit Gefchrift te melden.

In 't algemeen ftaet aen te merken, dat men, hier fprekende van den Samaritaenfchen tekst, het oog niet heeft op ene Samaritaenfche overzetting, maer op een wezenlyk Hebreeuwfchen text, met Samaritaenfche Letteren, (of de oorfpronglyke oude Hebreeuwfche Letteren, zo men wil,) gefchreven, nog onder de Samaritanen bewaerd: in onderfcheiding van den Hebreeuwfchen text, thans by de Jooden in gebruik; welken men beweert dat met Chaldeeuwfche Letteren gefchreven is; die de Jooden eerstmael te Babel in hunne affchriften ingevoerd zouden hebben: waerom wy hier boven opzetlyk fchreven, *den zogenoemden Samaritaenfchen en Hebreeuwfchen Tekst.* Het verfchil derhalve, waerover in dezen gehandeld word, raekt eigenlyk niet het gezag van 't verhael of der aentekeningen van Mozes; maer bepaeldlyk de echtheid of geloofwaerdigheid dier twee onderfcheiden affchriften, van den zelfden tekst, met Samaritaenfche of Chaldeeuwfche Letteren; en de vraeg is, welke lezing men in dit geval veiligst volge? Daeromtrent nu voegt de Hoogleeraer zich by dezulken, die zich aen den Samaritaenfchen tekst houden; beweerende, dat Mozes oorfpronglyk met deze Letteren gefchreven heeft, als mede, dat de Samaritaenfche Affchriften, aen minder verandering bloot gefteld geweest zyn, dan de Chaldeeuwfche Affchriften, zo als de Jooden dezelven in Babel gefchreven hebben.

„ Ja maer, zegt mogelyk iemand, zo de Hebreeuw-
„ fche getallen in dit geval, verminkt, of bedorven
„ zyn, dan word de echtheid van 't gantfche Bybelboek
„ verdacht, en dus word de geloofwaerdigheid der Hei-
„ lige Gefchiedenisfen twyfelachtig gemaekt?" Dan ziet hier het antwoord van den Hoogleeraer *Vernet.*

„ Deze vrees is gansch ydel; niet ongelyk aen die, welke zommigen bezielde, toen *Ludovicus Cappellus* beweerde, dat de tegenwoordige Hebreeuwfche Klankftippen van jongen datum, en zomtyds verkeerd geplaetst waren. Men vond 'er die fchreeuwden, dat men geen ftaet

ſtaet meer kon maken op de zuiverheid der Bybelboeken; als zulk ene verdenking ſtand greep. Ondertusſchen heeft het gevoelen van *Cappellus* de overhand gekregen; niet alleen zonder nadeel, maar zelfs tot voordeel der Bybelſchriften: gemerkt vele plaetzen, met de ter zydeſtelling der Klankſtippen, ene betere uitlegging ſchynen verkregen te hebben."

„ De goede trouw des Schryvers van den oorſpronglyken tekst komt hier geenszins in verdenking; dan, daer men verſchillende lezingen ontdekt, en dat verſchil zekerlyk ontſtaet uit ene feil of onoplettendheid van den enen of anderen Afſchryver, zo valt de vraeg, welke Schryver den oorſpronglyken tekst het naeuwkeûrigst afgeſchreven hebbe? Men handelt dus gewislyk niet onregtmatig met de Hebreeuwſche of Samaritaenſche of andere Afſchryvers, als men, hunne verſchillende Afſchriften ontdekkende, dezelven op oordeelkundige gronden beoordeelt: even als men in andere gevallen gewoon is te doen, by de vergelyking van verſchillende Afſchriften van 't zelfde Boek.

„ Wel byzonder loopt het wezenlyke van 't Bybelboek in dezen te minder gevaer, om dat het, met betrekking tot ons tegenwoordig onderwerp, niet zo zeer aenkomt op zaken, als wel op enige of verzuimde of misvormde gevallen. Een misſlag die te ligter plaets kon hebben, om dat de Hebreeuwen, even als de Grieken, de getallen dikwils, niet met woordlyke benamingen, maer met telkundige letteren uitdrukten; en 't is bekend dat de Hebreeuwſche getallen ook elders verminkt zyn. „ De getallen naemlyk werden," gelyk *Augustinus* in zyn Geſchrift, *de Civitate Dei* L. XV. 15, opmerkt, „ in zulke plaetzen, daer ze niets tot het leer-„ ſtellige doen, onachtzaem geſchreven en onachtzae-„ mer verbeterd."

't Is daerenboven thans uitgemaekt, dat zommige lezingen van den Hebreeuwſchen tekst gebreklyk zyn; en dat 'er meermaels iets in overgeſlagen is, 't welk men uit den Samaritaenſchen tekst gelukkig herſtelt. Om deze rede is 't, dat de beroemde *Kennicott* zo veel vlyts aengewend heeft, ter naſpeuringe en vergelykinge der verſcheiden Handſchriften van den Hebreeuwſchen Bybel; ten einde, met betrekking tot het Oude Testament, het zelfde te doen, dat de oordeelkundige *Mill*, met

met opzicht tot het Nieuwe Testament, gedaen heeft. En tot deze verzameling van Handschriften heeft de Heer *Kennicott* niet getwyfeld, ook de Samaritaenschen te brengen (*): nademael 'er in dezelven verschillende lezingen voorkomen, welken ter herstellinge van den echten tekst dienen, dat in dit geval, waarop wy thans het oog hebben, by uitstek plaets heeft. ——— Op ene dergelyke manier kunnen ook de Samaritaensche Handschriften, aen de andere zyde, zonder derzelver oorspronglyke echtheid te benadeelen, veelligt in andere plaetzen, uit de Hebreeuwschen verbeterd worden. 't Is toch naeuwlyks te wachten, dat men ergens een Handschrift zal vinden, waerin men niet deze of gene feil van den Afschryver zal ontmoeten.

Men eischt derhalve niets, dan 't geen billyk en gebruiklyk is, wanneer men begeert, dat alle die verschillende lezingen in ene oordeelkundige schael gewogen worden; en dat men, naer goedgekeurde vastgestelde bepalingen, beslisse, welke lezing voor de echtste te houden zy. Door deze omzichtigheid verleent de beweerde zuiverheid van den Heiligen Text denzelven ene meerde-

(*) 't Komt my, (zegt de Heer *Kennicot*, in zyne Verhandeling, *super ratione textus Hebraici Vet. Test.* T. I. p. 321.) enigzins noodzaeklyk voor, ten gevalle van hun, die in dit slag van zaken min ervaren zyn, wat bepaelder aen te duiden, waerom ik het raedzaem geoordeeld hebbe, de vyf boeken van Mozes, met Samaritaensche letteren geschreven, te gelyk met de Hebreeuwsche Afschriften in opmerking te nemen. De rede hier van is deze. De Samaritaensche Pentateuch is geen vertaling van den Hebreeuwschen Tekst, maer de Hebreeuwsche tekst zelve, zynde alleenlyk met ene andere soort van letteren geschreven; zo dat en de Samaritaensche en de Hebreeuwsche tekst oorspronglyk even dezelfde zy. Terwyl nu deze twee afschriften van den eigensten tekst niet volkomen eveneens zyn, is 't 'er zo mede gelegen, dat de Samaritaensche tekst, in die plaetzen, daer ze van elkander verschillen, meerendeels de beste lezing heeft. Want de Wet van Mozes, met Samaritaensche, of liever met *oude Hebreeuwsche* letteren geschreven, komt voor als grootlyks met meer oplettendheid bewaerd, of, (om dat ze zeldzamer afgeschreven zal zyn,) minder verminkt, en met minder misslagen bezet te zyn, dan de Wet van Mozes, die tot ons gekomen is, in Hebreeuwsche (of liever *Chaldeeuwsche*) letteren, welke de Jooden, na hunne wederkeering uit de Babylonische gevangenis, aengenomen hebben.

dere geloofwaerdigheid, en verscheiden zwarigheden worden dus gemaklyker uit den weg geruimd (*).

By deze Verhandelingen heeft men gevoegd, het Academisch Berichtschrift nopens den dood en de begravenis van wylen den beroemden *Daniel Wyttenbach*, in zyn leven Hoogleeraer der Heilige Godgeleerdheid te Marpurg, in den ouderdom van even 74 jaren overleden, op den 29 Juny 1779, zynde gebooren den 26 Juny 1706. Dit Berichtschrift, opgesteld door den Hoogleeraer *Carolus Henricus Geisler*, als een voorlooper der Lofreden van den Hoogleeraer *Michaël Conradus Curtius*, over den aflyvigen, (uit welke Lofreden men ook hier enige byzonderheden overgenomen heeft,) behelst ene kortbondige melding van 's Mans voortreflyk character, uitmuntende hoedanigheden, en pryzenswaerdige geleerdheid. Men leest dit in ons Gewest met te meer genoegen, daer Nederland roem draagt op de inwooning van des Hoogleeraers geachten Zoon, den Heer *Daniël Wyttenbach*; wiens reeds uitmuntende en voorts veel beloovende talenten, aen alle beminnaren der Geleerdheid overbekend, hem den Eerstoel van Hoogleeraer in de Wysbegeerte, in Amsterdams Doorluchtige Schoole, met een algemeenen lof hebben doen beklimmen; en welke waerdigheid zyn Hooggeleerde met allen luister handhaaft.

Ten laetste is hier aen nog gehecht ene Londonsche Aenkondiging van C. G. *Woide*, nopens de uitgave eniger *Fragmenta Versionis N. T. Copticæ vel Sahidicæ*, in 't Latyn vertaeld; welker uitgave, als byzonder nuttig ter staving der echte lezing van den Griekschen text des Nieuwen Testamentes geprezen, den oordeelkundigen Liefhebberen, met het afloopen van 't jaar 1778, aengeboden is, met verzoek dat zy dezelve door hunne intekening gelieven te begunstigen. Ter bevorderinge hier van zyn, tot gemak voor onze Landsgenooten, als Persoonen aen welken men zich desaengaende kan ver-

(†) Nederduitsche Lezers, die omtrent dit gantsche Stuk nader, onderrichting begeren, kunnen desaengaende genoegzame voldoening vinden, in de *Verhandeling* van Th. Brett, *over de oude Overzettingen van den Bybel*. bl. 97—103. en bl. 114—127.

vervoegen, in ons Gewest benoemd, te Leyden de Hoogleeraer *Schultens* en te Amsterdam de Eerwaerde *Boullier*, mitsgaders in 's Hage de Eerwaerde *Royer* en de Hoogleeraer *Barkey*.

Practicaale Verhandeling over de ongemakken der Tanden, door JOHN HUNTER, *Lid van 't Koninglyke Londonsche Genootschap, en Heelmeester in het St. George Gasthuis. Uit het Engelsch vertaald, door* P. BODDAART, M. D. *Oudraad der Stad Vlissingen, en Lid van verscheiden Genootschappen. In 's Hage, by* J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat in Comp. 1780. 66 *bladz. in groot quarto.*

Men heeft, zo 't schynt, de gebreken der Tanden, tot hier, beschouwd als een onderwerp, welkers naaspeuring den beoefenaaren der Genees- en Heelkunde onwaardig, en alleen aan kwakzalveren moest overgelaaten worden; en het is misschien om deeze redenen, dat, niettegenstaende deeze gebreken vry algemeen zyn, nog niemand tot hier toe heeft ondernoomen dit onderwerp met opzet te behandelen: met regt verdient dierhalven de Heer JOHN HUNTER, die, door zyne uitmuntende Verhandeling, over deezen tak der Genees- en Heelkunde, een zo helder licht verspreid heeft, den dank van alle verstandige beoefenaaren deezer weetenschappen.

Naa dat deeze oordeelkundige Heelmeester in zyne eerste Verhandeling, welke, in 't jaar 1772, onder den Titel, *Natuurlyke Historie der Tanden*, is uitgekoomen, en door den Heer BODDAART, in het Latyn en Hollandsch, is vertaald (*), eene nauwkeurige beschryving van 't zamenstel, gebruik, vorming, groei, en ziekten der Tanden gegeeven; zo gaat hy thans over, om de ongemakken der Tanden practicaal te behandelen. De Autheur heeft deeze Verhandeling in negen Hoofdstukken verdeeld. In het eerste Hoofdstuk handelt hy over de *Ziektens der Tanden en derzelver gevolgen.* In het tweede, over *de Ongemakken der Tandkasſen en derzelver gevolgen.* In het derde, *over de Ongemakken van het Tandvleesch.*

(*) Zie *Hedend. Vad. Letteroef. II. D. bl.* 548.

vleesch. In het vierde, *over de Zenuw-pynen in het Kaakbeen.* In het vyfde, *over de vreemde stoffen op de Tanden.* In het zesde, *over de onregelmatigheid der Tanden.* In het zevende, *over de onregelmatigheden tusschen de Tanden en het Kaakbeen.* In het agtste, *over de Onderkaak*, en eindelyk, in het negende, *over het Tandtrekken.* Tot een bewys, met welk een oordeelkunde de Autheur alle deeze onderwerpen behandeld, mag het volgende dienen 't welk hy omtrent het Tandtrekken aanmerkt:

„ Het is byna onmogelyk, sommige Tanden te trekken, zonder de Tandkassen te breeken. Dit is in het algemeen van weinig belang, om dat uit de natuur der vereeniging tusschen den Tand en deszelfs holte de Kas zelden verder kan gebrooken worden, dan de punten van de klaauw loopen, en in zeer weinige gevallen zo ver; 'er kan dierhalven weinig nadeels uit voortkoomen, wanneer de breuk zig niet verder uitstrekt, dan dat deel der holligheid, dat natuurlyk gekwetst word, door het verlies van den Tand, en het overblyvende deel kan opgevuld worden, als een grondsteun, om 'er den Tand op te doen rusten.

„ Hier is onderstelt dat de Splinters geen nadeel doen; doch daar twyfele ik aan; want indien zy zo los niet zyn, dat zy het levensbeginzel verlaaten kunnen, maaken zy een gedeelte van ons Lighaam, en zyn aan haare punten afgerond, gelyk de Splinters in andere breuken, en vooral hier, om bovengemelde redenen: namentlyk om dat dit deel meer geschikt is tot bederf. En indien zy geheel los zyn, zullen zy weg zyn eer het Tandvleesch volkoomen sluit, of, na dat het gesloten is, zullen ze als een vreemd Ligchaam werken, en eene kleine verzweering in het Tandvleesch maaken, en daar uit komen.

„ Het gebeurt zomtyds dat de Tand gebrooken is aan zyn punt, en dat 'er niet meer dan de wortel overig is. Het geen dikwils genoegzaam is om de eerste of voorige klagten te doen duuren, dus moet het uitgetrokken worden, indien dat zorgvuldig kan geschieden. Maar indien het niet kan getrokken worden, zal 'er het tandvleesch over heen groeijen, en de tandkassen zullen zo verre als het 'er in blyft, bederven. Het beledigde beginzel der tandholte zal geschikt worden, ter opvulling van den bodem, waar door de stomp uitgedreeven word,

maar

maar misschien geeft dit zommigen aandrang tot Tandpyn: schoon deeze omstandigheid niet altoos eene oorzaak tot Tandpyn is."

De Heer BODDAART, die, door de overzetting deezer Verhandeling, den Nederduitschen Leezer niet weinig dienst doet, heeft nog bovendien, door zyne kundige aanmerkingen, het Werk zelve merkelyk verbeterd; zo dat wy durven zeggen thans een Werk over de Tanden te bezitten, 't welk van een yder, die hier omtrent eenige gegronde kennis wenscht te hebben, verdient geleezen te worden.

Proeve over den Electrophorus, *door* J. INGENHOUSZ, *M. Dr. Hofraad enz. enz. met nog een nevensgaand Stukje de Electriciteit betreffende, door Denzelven. Uit het Engelsch vertaald, door* J. V. BREDA, *M. D. Veertig-raad te Delft. Te Delft by* E. v. d. Smout *en* J. de Groot, P. Z. 1780. *Behalven het Voorbericht* 35 *bladz. in gr. octavo.*

Het byzonder bedoelde van den Heer *Ingenhousz.*, in deeze Proeve, den 4 Juny 1778 geleezen in de Vergadering van de Koninglyke Societeit te Londen, is, te verklaaren, in hoe verre, de *Electrophorus perpetuus* geagt kunne worden te beantwoorden, aan de byna algemeen aangenomen Theory van Dr. *Franklin*, nopens eene positive en negative Electriciteit. Zommigen naamlyk hebben gedagt, dat de verschynzels, door dit Werktuig veroorzaakt, die Theory als om verre wierpen, en dat dezelven niet te verstaan waren, zonder nieuwe grondbeginzelen vast te stellen. „ Dan het komt my," zegt de Heer *Ingenhousz.*, „ na deeze stoffe met aandagt „ overwoogen te hebben, voor, dat die verschynze„ len, volgens dezelfde grondbeginzelen, die reeds „ door byna alle Wysgeeren aangenoomen zyn, uitge„ legd konnen worden." Zulks toont zyn Ed. in deeze Verhandeling op eene voldoenende wyze; die tevens strekt ter nadere opheldering van de Theory der Electriciteit, of ten minste den weg helpt baanen, om 'er, door verdere proefneemingen, een nader licht aan by te zetten; des zy, die zig op dit onderwerp toeleggen, een nut gebruik van deeze Verhandeling kunnen maaken. ——

En even zo zullen zy met genoegen kunnen nagaan, het daarby geplaatste Stukje van denzelfden Autheur, in de opgemelde Vergadering geleezen, den 9 July 1778; behelzende de *beschryving van eene gereede wyze, om eene* Kaars, *door middel van eene* kleine Electricale vonk, *aan te steeken*. Met de beschryving hier van geeft hy te gelyk een berigt van de Vles van den Heer *Cavallo*, door middel van welke men, als ze steeds gelaaden in gereedheid gehouden wordt, deeze proef, zo wel by nagt als by dag, werkstellig kan maaken; mits men zorg draage van die Vles, of dat Magazyn van Electricaale vloeistoffe, zo te plaatzen, dat men dezelve gemaklyk in het duistere moge vinden. De Heer *van Breda*, die met alle oplettendheid de Electrike verschynzels naspoort, en deeze Geschriften van den Heer *Ingenhousz*, als der overzettinge waardig, in onze taale vertolkt, gemeen maakt, heeft, zo als zyn Voorbericht ons meldt, de eer gehad van dien Heer zelven te Delft te spreeken; en hier door is hy in staat gesteld, om een nog vollediger verslag te geeven, van de beste en eenvoudigste wyze, op welke zulk eene Voorraadvles vervaardigd kan worden. En dit verslag aldaar mededeelende, meldt hy te gelyk, dat de Heer *J. Rechther*, Physisch Instrumentmaaker te Delft, reeds zodanige Vlessen, van verschillende grootte, gemaakt heeft, die haare laading, zonder veel vermindering, zeer langen tyd behouden. Met betrekking tot dit Magazyn van Electricaale vloeistoffe, staat hier, met den Heer Vertaaler in zyn Voorbericht, nog aan te merken, dat men zig van het zelve kan bedienen, om, op eene gemaklyke wyze, veele vermaaklyke en nuttige proeven te doen, zonder altyd eene Electrizeer-Machine by de hand te behoeven. Inzonderheid kan, gelyk hy vervolgt, „ door middel van zulk een Magazyn, de Elec-
„ tricaale kracht, wanneer men zich, door het toebren-
„ gen van Electrike schokken, van dezelve als een ge-
„ neesmiddel wil bedienen, tot den Lyder worden over-
„ gebragt, zonder dat het nodig zy, ter plaatze daar
„ hy zich bevind, een Electricaal werktuig te gebrui-
„ ken, dat somtyds niet dan met veel moeijelykheid ge-
„ schieden kan: want dus behoeft men maar een Maga-
„ zyn van genoegzaam grooten inhoud, of meer dan één,
„ aan een Electrizeer-Machine, elders geplaatst, te laa-

„ den,

„ den, en hetzelve by den Lyder te brengen; waarop „ dan aldaar eene op de gewoone wyze bekleede vles, „ van grootte naar de ſterkte van den ſchok, welken men „ verkiest te geeven, zeer gemaklyk, en by herhaaling, „ kan gelaaden worden."

Beſchryving van een Mineralogisch Zak-Laboratorium, *benevens van het gebruik der* Blaaspyp *in de Mineralogie, door* G. V. ENGESTROM. *Uit het Engelsch vertaald, en met eenige Aanmerkingen, en bygevoegde Werktuigjes vermeerderd, door* J. ESDRÉ, *A. L. M. et Phil. Doct. Voorzien met eene beredenerende Voorreden van* J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Med. Doct. Lector Hist. Natur. aan 's Lands Hooge School binnen Leyden enz. Te Leyden by* F. de Does, Pz. 1780. *In groot octavo* 77 *bladz.*

Nademaal de Mineralogie, of Berg- of Delf-ſtofkunde, zo wel haare aangenaamheid als nuttigheid heeft, is 't nog al eenigzins te verwonderen, dat 'er in ons Vaderland zo weinigen zyn, die zig op het verzamelen, en inzonderheid op het beoefenen, van de Mineralen toeleggen. En 't is dus niet vreemd, dat de Heer *Berkhey*, die deezen tak der Natuurlyke Historie, vooral niet minder dan eenigen anderen, beoefend heeft, by gelegenheid der uitgave van het hier bovengemelde Geſchrift zig verledigt tot het ſchryven eener Voorreden, welke allcszins ſtrekt, om onze leergierige Vaderlanders te noopen en aan te moedigen, om 'er meerder werks van te maaken, en zig byzonderlyk op de kennis der Scheikundige Proeven toe te leggen. 's Mans Voorreden vordert de oplettendheid der Natuuronderzoekeren; en zy, die regt ſmaak krygen in de Mineralogie, zullen zig met vrugt kunnen bedienen, van de daarnevens gevoegde onderrigting voor de Liefhebbers der Bergſtofkunde, overgenomen uit de Voorreden van den geleerden Heer *Engelbronner*, voor den doorwrogten Catalogus van 't ryke Kabinet van wylen den Heer *Gril*. En zy, die zig door 't een en 't ander geleid vinden, om hunne oefenzugt in deeze Weetenſchap voort te zetten, zullen de moeite van den Heer *Esdré*, in 't vertaalen en vermeerderen deezer Beſchryvinge van een *Mineralogisch Zaklaboratori-*

 um,

um, enz. als een voor hun zeer aangenaam geschenk, dankelyk erkennen; voor zo verre dit Stukje hun een juist verslag geeft, van eene gemaklyke byeenverzameling der vereischte Werktuigen, en van derzelver gebruik.

Dit Geschrift behelst, na eene voorafgaande onderrigting, nopens de wyze, op welke men de Mineralogie behoort te beoefenen, eene naauwkeurige beschryving van de vereischte Werktuigen, om, door middel van *Vuur*, of op een stuk Houtskool, met de geconcentreerde Vlam van eene Kaars, door eene Blaaspyp aangedreeven, proeven op de Mineraalische Lichaamen te doen, en van derzelver beknopte verzameling in eene Doos, die ligtlyk op Reis mede gevoerd kan worden; van waar ze den naam voert van een *Mineralogisch Zaklaboratorium*, of *draagbaar Stookhuis*. En even zo ontmoet men wat laater eene soortgelyke beschryving van een klein kistje; dat een tweede Stuk van dit Zaklaboratorium uitmaaken kan; behelzende het noodige tot het doen van proeven, door *Ontbinding;* waarby nog komt de beschryving van een Waschbakje, in 't welke de Mineraalen, (vooral Ertzen) van den anderen gescheiden, en van de aanhangende Steenstoffen, door water, afgewasschen kunnen worden. Alle deeze werktuigen, en derzelver schikking in de daartoe gemaakte Kistjes, worden in eene nevensgaande Plaat duidelyk vertoond; en men berigt ons, dat zodanig een *Zaklaboratorium*, tot een civilen prys, te bestellen zy, by den Heer *Gerrit Schoemaker*, beminnaar en beoefenaar der Werktuigkunde en Scheikunde te Leyden. Voorts verleent ons de Autheur een volledig verslag van het gebruik dier Werktuigen, en 't geen men, omtrent daartoe behoorende handgreepen, op verschillende stoffen, in agt heeft te neemen. —— Onder het vertaalen van dit Geschrift, en het appliceeren der regels, bevond de kundige *Esdré* wel dra, dat men deezen toestel, zonder belemmering, nog wel met eenige Werktuigjes kon vermeerderen, die aan de beoefening der Mineralogie nut en gemak zouden aanbrengen; 't welk hem bewoogen heeft 'er eenige aantekeningen daar toe betrekkelyk by te voegen. Ze zyn, gelyk hy in de Voorreden zegt, byzonder geschikt, „ ter „ ontdekkinge van sommigen der uiterlyke kenmerken „ van de Mineraalen, by voorbeeld, in hoe ver de Delf-

„ stof

„ stof de Polysting toelaat, dan niet. (2.) hoedanig de „ couleur zy, die een zeker Ertz geeft, wanneer die ge„ wreven wordt. (3.) of een Mineraal Yzer in zich „ houdt. (4.) of een Yzer Ertz een natuurlyke Magneet „ zy, dan niet, en dergelyke meer."

„ Zo ik niet de beknoptheid van het Laboratorium „ *vervolgt zyn Ed.*, allezins in het oog had moeten hou„ den, om te voldoen aan de benaaming en het oogmerk, „ had ik nog verscheiden andere werktuigjes, hoedanig „ men die in een groot Laboratorium aantreft, 'er kun„ nen byvoegen. Maar een Liefhebber, welke zich „ niet bekreunt aan den omslag in het vervoeren, zou „ nog verscheide Scheikundige Werktuigen, (doch in „ een kleiner vorm gebragt,) by zyn Laboratorium „ kunnen voegen, en zoude zich dan ook, als een der„ de gedeelte van het Laboratorium, kunnen bedienen „ van een klein draagbaar *Stookfornuisje*, met zyn *Ke„ teltje*, *Glazen*, *Helm*, *Koelvat*, *enz.* en het zelve doen „ werken, door middel van één, twee, of meer vlam„ men van een Lamp. Men zou hieromtrent het Plan „ en Model kunnen volgen van het handelbaar Stookke„ teltje, 't welk de Heer *Nollet* ons opgeeft en beschryft, „ in zyne *Natuurk. Lessen*, IVde D. 2de St. p. 730— „ 734. ——— Dewyl dit Werktuig met zyn toebehoo„ ren van geen grooten omslag is, zou men het zelve „ in een klein kistje, om het te vervoeren, kunnen in„ sluiten; dus zou men niet alleen een *Mineralogisch*, „ maar zelfs ook een Scheikundig Laboratorium met „ zich kunnen voeren, om eenige voldoende Proeven in „ 't werk te stellen."

Verhandeling over het hooge Rechtsgebied in Holland en Westfriesland, onder de regeering der Graeven uyt de Huyzen van Holland, Henegouwen en Beijeren. In 's Gravenhage by J. A. Bouvink, 1780. *In groot octavo* 115 *bladz.*

Om door de behandeling van dit gewigtig onderwerp, dat wel eene oplettende navorsching vereischt, aan dit gedeelte van ons oude Staatsregt eenig nader licht by te zetten, stelt zig de Schryver voor, „ (1.) Kortlyk „ te onderzoeken, wie, geduurende het bewind der

„ Frankische Koningen, hier te Lande, het straffend „ Rechtsgebied geoefend hebben. (2.) Oplettend na te „ spooren, aen welke Rechtbanken door de Graeven, na „ dat zy de voornaemste deelen der Oppermacht zich „ geëygend hadden, kennisneeming der misdaeden, voor- „ al van grove wanbedryven, waertoe de Schryver zich „ meest bepaelt, zy toebetrouwd geweest; en (3.) eyn- „ delyk over de Leeden dier Rechtbanken, en de toen- „ maelige Rechtspleeging te handelen." — Ieder deezer Stukken ontvouwt de Autheur met alle naauwkeurigheid, naar uitwyzen der oude Charters en Geschiedenissen, waarop hy in deezen bouwt, en die hy allerwegen aenhaalt; om den onderzoeklievenden, dien men 't overwegen van dit Geschrift wel mag aanpryzen, des te gereeder gelegenheid te verleenen, alles nader te toetsen.

Na eene voorafgaande algemeene aanmerking over de aanstelling der Graven, welken in het gebied der Franken, na dat het aloude Friesland aan het Frankische Ryk gehegt was, het Regtsbestier over de Landstreek en wel byzonderlyk de lyfstraflyke Regtspleeging, aan hunne zorg toebetrouwd, oefenden, bepaelt hy zig inzonderheid tot het deswegens voorgevallen in Holland en West-Friesland. Zyn Ed. maakt een aanvang met de gifte van Koning *Arnold* in den jaare 889 aan zekeren Graaf *Gerolf;* den eersten, dien men geduurende de Frankische Heerschappy vindt, dat een gedeelte van Holland beregt heeft; aan welken Graaf de Koning verscheiden Landgoederen, in zyn Graafschap gelegen, met de daaraan gehoorende Regten, in vollen vryen eigendom schonk. Hy merkt voorts aan dat de Frankische Vorsten, en zo ook vervolgens de Koningen en Keizers van het Duitsche Ryk, de eerste Graaven hier te Lande, door dergelyke giften, al vroeg vry hoog in aanzien en magt hebben doen klimmen. Als mede dat de Graaven daarenboven hun gebied, diestyds, niet weinig uitgebreid hebben, door 't geluk der wapenen. Deeze steeds aanzienlyker wordende Graaven hebben, zegt onze Autheur, als Amptenaars der Frankische Koningen, en vervolgens der Vorsten van het Duitsche Ryk, „ het hoogste Rechts- „ gebied, in naem dier Vorsten, over *eenige gedeeltens* „ van het tegenwoordige Holland en Westfriesland ge- „ oefend." Zyn Ed. beperkt dit Regtsgebied binnen

eenige gedeeltens; om dat die Vorsten, gelyk hy verder doet zien, insgelyks het hooge Regtsgebied, over zommige plaatzen, aan de Geestlykheid afstonden, of 'er de vrye Edelen mede begiftigden. Alle deeze, het zy Graaven, Geestelyken of Edelen, hadden een van elkander onafhanglyk Regtsgebied, en hingen in 't zelve onmiddelyk van die Oppervorsten af, welken hen daar mede begunstigd hadden; des ze hier aan onderdaanig bleeven. Van daar waren ook de Afgezondenen des Konings, *Misfi Regii*, die, als buitengewoone Regters, overal in het Frankische Ryk onderzoek deeden, of door de Graaven, Geestelyken en vrye Edelen, de Regtzaaken naar den eisch behandeld werden, by mangel van dien bevoegd, om daar ter plaatze Regt te oefenen, of aldaar, ten koste van den geenen, die het Regtsgebied had, zo lang te verblyven, tot dat door hem behoorlyk regt gedaan was.

De Opsteller deezer Verhandelinge, hier mede aan het eerste Lid voldaan hebbende, brengt ons wyders onder 't oog, hoe 't ten deezen opzigte hier te Lande gegaan zy, toen de Keizerlyke waardigheid, na het uitsterven van den Carolynschen Stam, van 't eene geslacht tot het andere, overging, en de geduurige verandering van Opperhoofd menigvuldige twisten in het Ryk baarde. ——— Wat onze Graaven betreft, deezen bedienden zig, gelyk de Autheur doet zien, meesterlyk van de zwakheid van 't Keizerlyk gezag; trapswyze zig meerder magt aanmaatigende, terwyl zy hun grondgebied zo door de wapens als anderzints uitbreidden, oefenden zy eerlang, behoudens egter de Leenroerigheid aan het Ryk, de heerlyke Regten der Souverainiteit op hunnen eigen naam. Terwyl ze zig, gelyk onze Schryver vervolgt, meestal naar de gewoonten, der Franken schikten, zo werd ook de Regtspleeging over zwaare zaaken, inzonderheid over lyfstraflyke misdaaden, in eene jaarlyksche Vergadering van de voornaamsten des Volks door hen uitgeoefend. Maar dewyl het gebied onzer Graaven te uitgestrekt geworden was, en zy door te veel bezigheden belemmerd werden, om zulks in persoon te doen, zo stelden zy al vroeg over de byzondere Landstreeken Bailliuwen of Regters aan, die in de Regtspleeging hun persoon verbeeldden; en dus, in 's Graaven naam, de lyfstraflyke misdaaden in de jaarlyksche zameningen der

vrye en aanzienlyke Lieden van hun Bailliuwschap, de Hooge Vierschaar uitmaakende, beregtten.

Naast de Graaven komen hier in aanmerking de Geestlyken, omtrent welken onze Autheur toont, dat hun Regtsgebied nagenoeg in dezelfde omstandigheden bleef, als onder de voorige Vorsten, met dit onderscheid, dat zy terwyl ze in hun Regtsgebied den Graaflyken Bailliuwen en derzelver hooge Vierschaar niet onderworpen waren, nu onmiddelyk van de Graaven, gelyk eertyds van de Vorsten, afhingen, gemerkt de Graaven zig ook dat Vorstlyk Oppergezag aangemaatigd, en zig door soortgelyke begiftigingen daarin bevestigd hadden.

Raakende de Edelen, eindelyk, van welken boven insgelyks gewag gemaakt is; de Graaven, zegt onze Schryver, lieten den Edelen hun afzonderlyk Regtsgebied wel behouden, dan ze spaarden tevens geene moeite, om dezelven op alle wyzen aan zig te onderwerpen; waartoe het Leenstelzel, volgens het welke in dien tyd alle regeering ingerigt was, hun eene gunstige gelegenheid verschafte. In de verdere uitbreidinge hier van toont onze Autheur onderscheidenlyk langs welke wegen, en door welke middelen de Graaven die vrye Heerlykheden allengskens hun Graafschap wisten in te lyven, en het hoogste Regtsbewind daarvan, het welk te voren by den Keizer berust had, en van zynentwege door die vrye Edelen geoefend was, aan zig te trekken. Als mede hoe zy die vrye Heerlykheden, op deeze wyze verkreegen, tot afzonderlyke Bailliuwschappen maakten, of, met het daeraen verknogte hooge Regtsgebied, aan hunne Gunstelingen ter Leen uitgaven. Zyn Ed. opgemerkt hebbende, dat deeze Vasallen hier door het Voorregt bezaten, dat ze alleenlyk van den Graaf als opperſten Leenheer afhingen, en dat hunne Heerlykheden van den Regtsdwang der Graaflyke Bailliuwen bevryd waren; tekent te gelyk nog aan, dat die Edelen en vermogende Leenmannen, zelden in persoon het straffend regtsgebied in hunne Heerlykheden oefenden, maar hunne Regters of Bailliuwen hadden, welken in de Hooge Vierschaaren dier Heerlykheden, over de zwaare misdaaden, aldaar voorgevallen, regt vorderden. —— Naar uitwyzen van dit alles waren dus de Vierschaaren der onderscheidene Graaflyke Bailliuwschappen, die der Heerlykheden, aan de Geestlykheid met hoog Regtsgebied geschonken, en die

van de Edelen en Vasallen, Halsheeren zynde, de Regtbanken, by welke gewoonlyk over zwaare misdaaden, ten tyde der Graaven, uit de Huizen van Holland, Henegouwen en Beyeren, regt gesproken werd.

Wyders handelt onze Autheur, onder dit tweede Lid, nog over het lyfstrafsyk Regtsgebied der Steden van Holland en Westfriesland, in die Graavelyke tyden, zedert dat de Graaven deeze en geene plaatzen tot Steden begonden te maaken, en dezelven met vrydommen en voorregten te begiftigen; welken, ten aanzien van het lyfstraflyke, aanvanglyk vry bepaald waren, en zig niet dan na verloop van tyd allengskens verder uitbreidden. Op de afhandeling hier van tragt hy eindelyk in het derde of laatste Lid zyner Verhandelinge een juist denkbeeld van de aeloude lyfstraflyke Regtspleeging, en 't geen daar toe behoorde, te geeven. —— Deeze twee laatste opgenoemde Artykels behelzen eene opheldering van verscheiden omstandigheden, daar toe betreklyk; doch wy kunnen ons, zonder te breed uit te weiden, in derzelver agtervolgende ontwikkeling niet inlaaten. Genoeg zy het den hoofdzaaklyken inhoud van het voorgaande wat breeder gemeld te hebben, om den Leezer een denkbeeld van deszelfs beloop mede te deelen; en dus eenigermaate te doen zien, hoe dit Geschrift vry wel geschikt zy, om een ieder, die lust heeft ter nasporinge van dit onderwerp, tot deszelfs geheele leezing uit te lokken.

De Geschiedenis van Schotland, geduurende de Regeeringen van Koningin MARIA *en Koning* JACOBUS DEN VI, *tot diens komst op den Engelschen Throon; benevens een kort verslag der Schotsche Geschiedenis vóór dat Tydperk. Door* WILLIAM ROBERTSON, *D. D. Opperste der Edenburgsche Hoogeschoole, en 's Konings Geschiedschryver van Schotland. Derde Deel. Naar den laatsten Druk uit het Engelsch vertaald. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel. *In gr. 8vo. 328 bl.*

Schoon men de regelen des Treurspels tot de Geschiedkunde niet kan overbrengen, en de Geschiedschryver, aan de Waarheid en den Loop der voorvallen gebonden, de vryheid niet hebbe om schikkingen te maaken, die de Gebeurtenissen, door hem vermeld, het meest en sterkst

ſterkst doen afſteeken, en allengskens in aangelegenheid toeneemen, tot de eindelyke ontknooping den Leezer gevoelig treffe; zal het nogthans, wanneer alles zich derwyze toedraage, dat dit klimmende en hartroerende, met de Gebeurtenis volmaakt zamenſtemt, aan de Geſchiedenis eene houding byzetten, die inneemend is en verrukkend. ——— Dit geluk liep ROBERTSON mede in zyne *Geſchiedenis van Schotland*; en zulks heeft, gevoegd by zynen zuiveren en overheerlyken ſchryftrant, niet weinig mede gewrogt, om dezelve tot een Meesterſtuk in de Geſchiedkunde te maaken, en Leezers, die zich anders aan de zaaken des *Schotſchen Ryks*, en de vroegere gebeurtenisſen van 't zelve, weinig zouden laaten gelegen leggen, uitgenoodigd, gaande gehouden, en voldoening geſchonken. —— In de daad, het gedeelte dat MARIA betreft, is een groot Treurſpel, en dit laatſte Deel 't welk wy thans voor ons hebben, zal de aandoenlykſten wel eens een traan van mededoogen doen ontvallen.

Laat ons het uiteinde van de Heldin deezes Werks beſchouwen: daar zy ten ſlachtoffer ſtrekt van haare geveinsde Vyandin; die haar doodvonnis getekend, en tot alles daar omtrent last gegeeven hadt.

„ Op Dingsdag, den zevenden van Sprokkelmaand des Jaars MDLXXXVII, kwamen de Graaven *Shrewsbury* en *Kent*, te *Fotheringay*, waar MARIA gevangen zat, en verzogten by de Koningin te worden toegelaaten, lazen, in haar byweezen, het Geſchrift, de voltrekking van het Vonnis beveelende, en eischten dat zy zich bereiden zou, om den volgenden morgen te ſterven. MARIA hoorde hen tot het einde toe, zonder ontſteltenisſe; en zich gekruist hebbende in den Naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geests, betuigde zy. „ De ziel, „ welke ſmert gevoelt, om dat het Lichaam den ſlag „ des Beuls moet verdraagen, is de vreugde des Hemels „ onwaardig: en, ſchoon ik niet verwagtte dat de Ko- „ ningin van *Engeland* het eerſte voorbeeld zou geeven, „ om de geheiligde Perſoon eener Oppermagtige Vor- „ ſtinne te ſchenden, onderwerp ik my gewillig aan het „ lot, door de Voorzienigheid over my beſchooren." En haare hand ſlaande op een Bybel, welk digt by haar lag, verklaarde zy plegtig haare onſchuld aan de Zamenzweering, welke BABINGTON tegen het leeven van ELIZA-

BETH

BETH gesmeed hadt (*). Zy sprak vervolgens, over de verzoeken, in haare laatste Brieven aan ELIZABETH: maar bekwam geen voldoenend antwoord. Met byzonderen ernst drong zy de bede aan, dat, in haare jongste oogenblikken, haare Aalmoesfenier haar mogt vergezellen; en zy dan den troost genieten van de Godsdienstige Instellingen, door haaren Godsdienst voorgeschreven. Maar zelfs deeze gunst, welke zelden den snoodsten en slegtsten misdaadiger geweigerd wordt, sloeg men volstrekt af.

„ Haare Oppassers stonden, geduurende deeze onderhandeling, de traanen in de oogen, en zy konden, hoe zeer ook bevreesd door de tegenwoordigheid van twee Graaven, hunne boezemsmerte nauwlyks onder houden; maar KENT en SHREWSBURY waren niet vertrokken, of zy vloogen na hunne Meestresse toe, en borsten uit in de sterkste betuigingen van tederheid en rouwe. MARIA behieldt, ondanks al dat geween en gejammer, niet alleen eene bedaardheid van geest; maar poogde ook de overmaat van smert in anderen te maatigen. Op haare knieën vallende, met alle haare Huisgenooten rondsom zich, dankte zy den Hemel, dat haar lyden nu zo byna ten einde liep; en smeekte, dat zy in staat mogt weezen om 't geen 'er overig was, op eene voeglyke wyze en moedig, te verdraagen. Het grootste gedeelte van den avond besteedde zy in het beschikken van tydlyke zaaken. Zy schreef haaren uitersten wil met eigen hand. Haar Geld, haare Juweelen, en haare Kleederen deelde zy uit onder haare Bedienden, volgens derzelver rang of verdiensten. Zy schreef eenen korten brief aan den Koning van *Frankryk*, als mede eenen aan den Hertog van GUISE, vol van tedere, doch teffens grootmoedige, uitdrukkingen; zy beval haare Ziel aan hunne voorbede, en haare bedrukte bedienden aan hunne bescherming. 's Avonds at zy, volgens gewoonte, maatig, en sprak, onder het eeten, niet alleen gerust, maar eenigermaate vrolyk: zy dronk op de gezondheid van elk haarer Bedienden, en verzogt hun vergiffenis, zo zy in eenig geval haar pligt, ten hunnen opzigte, mogt te buiten gegaan hebben. Op haaren gewoonen tyd ging zy te bedde, en sliep eenige weinige uuren gerust. Vroeg in den morgenstond begaf zy zich in haar

(*) Jebb. II. 301.

haar binnenvertrek, en besteedde een geruimen tyd in Godsdienst-oefeningen.

„ Ten acht uuren kwam de *Opper-Sheriff*, met zyne Dienaaren in haar Kamer, en vondt haar nog geknield voor 't Altaar. Zy stondt onmiddelyk op, en ging, met eene Vorstlyke houding, een onverschrokken en zelfs vrolyk gelaat, na de plaats der strafoefeninge, leunende op twee van PAULET's Bedienden. Zy was in Rouwgewaad gekleed; doch met een zwier en pragt, die zy lang hadt afgelegd; uitgenomen op eenige weinige Feestdagen. Een *Agnus Dei* hing met een Keten aan haar hals: een Roozekrans aan haar gordel, en in haar hand droeg zy een yvooren Kruicifix. Beneden aan den trap, ontvingen haar de twee Graaven, vergezeld van verscheide Edellieden uit de Nabuurschap; hier werdt het Sir ANDREW MELWIL, haaren Huisbezorger, die eenige weeken haar niet hadt moogen zien, toegelaaten haar het laatste vaarwel te zeggen. Op 't gezigt van eene Meestresse, die hy tederlyk beminde, in zulk een toestand, smolt hy weg in traanen; en als hy haaren staat beweende, en zich beklaagde over zyn eigen hard lot, om het verhaal eener zo treurige gebeurtenis naar *Schotland* over te brengen, sprak MARIA: „ Ween niet, myn braave MELVIL, gy hebt tegenwoordig meer reden om u te verheugen. Gy zult deezen dag MARIA STUART verlost zien van alle haare zorgen, en dat 'er zulk een einde gemaakt wordt aan haar lyden, als zy zints lang verwagtte. Draag getuigenis, dat ik standvastig in mynen Godsdienst sterf, vast in myne trouwe omtrent *Schotland*, en onveranderd in myne genegenheid tot *Frankryk*. Prys my aan by myn' Zoon. Zeg hem dat ik niets schandelyks gedaan heb voor zyn Koningryk, voor zyne Eer, voor zyne Regten; en GOD vergeeve het allen, die, zonder oorzaake, na myn bloed dorstten."

„ Met veel moeite en veel smeekens verwierf zy van de twee Graaven, dat MELVIL, met drie van haare Knegten, en twee van haare Dienstmaagden, haar op het Schavot zouden vergezellen. Dit was opgerigt in dezelfde Zaal, waar men haare Regtspleeging hieldt, een weinig boven den vloer verheeven, en zo wel als de Stoel, het Kussen, en het Blok, met zwart Laken bekleed.

kleed. MARIA klom de trappen met ſpoed op, aanſchouwde alle de toebereidzels ter doodſtraffe met een onverdraaid gezigt, en een Kruis gemaakt hebbende, ging zy in den Stoel zitten. BEALE las den Lastbrief der ſtrafvolvoering, met een verheeven ſtem; zy luisterde met eene agtlooze houding, en als iemand die andere overleggingen in 't hoofd hadt. Hierop ving de Deken van *Peterborouch* een Godsdienſtig onderhoud aan, ingerigt naar MARIA's tegenwoordigen toeſtand, en ſmeekte den Hemel ten haaren beste; maar zy verklaarde, dat zy, in gemoede, na 't eerſte niet hooren, of zich met het laatſte vereenigen kon; en, op haare knieën vallende, ſprak zy een Gebed in 't Latyn. Toen de Deken zyne Godsdienstverrigtingen geeindigd hadt, beval zy, met eene hoorbaare ſtemme, en in de *Engelſche* taale, GODE den jammerlyken ſtaat der Kerke, en badt om den voorſpoed van haaren Zoon, om het lang leeven, en de vreedzaame Regeering, van ELIZABETH. Zy betuigde alleen op genade te hoopen, door den dood van CHRISTUS, aan den voet van wiens beeldtenis zy nu gewillig haar bloed ſtortte; voorts het Kruicifix opligtende en kusſende, ſprak zy 't zelve in deezer voege aan. „Gelyk uwe armen, ô JESUS, op het Kruis zyn uitgeſtrekt, ontvang my zo in de uitgeſtrekte armen „uwer Genade, en vergeef my myne zonden!"

„Hier op maakte zy zich gereed, om het hoofd op het Blok te leggen, door haar ſluijer en opperkleed af te doen: een der Beulen ruwelyk haar eenige hulpe willende toebrengen, beſtrafte zy hem heusch, zeggende, dat zy niet gewoon was zich voor zo veele aanſchouwers te ontkleeden, noch bediend te worden door zulke Bedienden. Met eene bedaarde en onbezweeke kloekmoedigheid ſchikte zy haar hals op het Blok; en terwyl een der Beulen haare handen vast hieldt, hieuw een tweede, met den tweeden ſlag, haar hoofd af; haar hoofddekzel viel, en haar hair was, door harteleed en zorgen, reeds geheel grys geworden. De Beul hieldt het, druipende van bloed, in zyn hand: waar op de Deken uitriep: „Dat alle de vyanden der Koninginne deezer „wyze vergaan!" De Graaf van KENT alleen zeide 'er Amen op. De overige Toekykers zweegen en weenden: op dat oogenblik niet vatbaar voor eenige andere

aandoeningen, dan die van medelyden en verbaasdheid (*).

„ Dit was het treurig einde van MARIA, Koningin der *Schotten*, naa een leeven van vier en veertig jaaren en twee maanden, waar van zy bykans negentien jaaren in de gevangenis fleet. De Staatkundige Partyfchappen, in het Koningryk, geduurende haare Regeering gevormd, hebben, onder verfcheide benaamingen, zints dien tyd, ftand gehouden. De bitterheid, waar mede zy, in den beginne, bezield waren, is tot de volgende eeuwen overgegaan; en de vooroordeelen, zo wel als de woede daar uit fpruitende, volduurden en vermeerderden zelfs. By Gefchiedboekers, die onder den invloed van alle deeze driften ftonden, en haar of alle deugden en beminnelyke hoedanigheden toegekend, of alle ondeugden, waar voor het menschlyk hart vatbaar is, verweeten hebben, zoeken wy te vergeefsch na MARIA's weezenlyk Character. Zy verdiende al den uitbundigen lof niet der eerstgemelden, en even min de niets onderfcheidende berisping der laatstgenoemden."

Laat ons zien hoe ROBERTSON het afmaalt. „ By alle de behoorlykheden der fchoonheid en fraaijheid van geftalte voegde zy de volmaaktheden, die derzelver indruk onwederftandlyk maakten. Beleefd, gefpraakzaam, inneemend, geestig, bekwaam om teffens vloeibaar en deftig te fpreeken en te fchryven. Schielyk, nogthans, was zy en geweldig in alle verbintenisfen: dewyl zy een vuurig en niets kwaads denkend hart bezat. Tegenfpraak kon zy niet verdraagen; van haare kindsheid af gewoon zynde als een Koningin bejegend te worden. By sommige gelegenheden toonde zy geene Vreemdelinge te weezen in 't veinzen; eene kunst, die aan het trouwloos Hof, waar zy haare opvoeding ontving, onder de noodwendige kunsten der Regeeringe gehouden werd. Niet ongevoelig voor vleiery, genoot zy dat vermaak, waar mede elke Vrouw den invloed van haare eigene fchoonheid bemerkt. Bedeeld met de hoedanigheden, die wy beminnen, niet met de talenten, welke wy bewon-

(*) CAMD. 534. SPOTSW. 355. JEBB. II. 300. STRYPE III. 383. De Berigtbrieven van de Graaven SHREWSBURY en KENT. ROBERTSON *Add. Append.* Vol. II. No. XVIII.

wonderen, was zy eer eene beminnelyke Vrouw, dan eene doorlugtige Vorstin. De leevendigheid van haar vernuft, niet genoeg gemaatigd door een welbeklonken oordeel, en de vuurigheid van haar hart, ten allen tyde niet onder het bedwang der betaamelykheid, vervoerde haar tot dwaalingen en misdryven. Te zeggen dat zy altoos ongelukkig was, is geene genoegzaame reden geeven van de lange en bykans onafgebrookene reeks van rampspoeden, die haar troffen: wy moeten 'er byvoegen dat zy dikwyls onvoorzigtig te werk ging. Haare drift tot DARNLY was voorbaarig, jeugdig en buitenspoorig. En, schoon de schielyke overgang tot een ander uiterften, het natuurlyk uitwerkzel was van haare flegt beantwoordde Liefde, en van zyne ondankbaarheid, onbeschoftheid en beestagtigheid, kunnen deeze nogthans, gepaard met BOTHWELL's listige inneemendheid en gewiggtige dienstbetooningen, haare verknogtheid aan dien Edelman niet billyken. De zeden zelfs dier Eeuwe, hoe ongebonden ze ook mogten weezen, leveren geene verdediging op voor deeze ongelukkige drift, en kunnen ons niet beweegen, om het treurig en schandelyk tooneel, 't welk daar op volgde, met minder afschriks te beschouwen. Menschliefde zal een dekmantel spreiden over dat gedeelte haars gedrags, 't welk zy niet kan goedkeuren, en misschien zommigen aanzetten, om haare daaden meer aan haaren toestand, dan aan haare geaartheid toe te schryven; en eer het ongeluk van den eersten te beklaagen, dan de verkeerdheid van de laatste te beschuldigen. MARIA's lyden overtrof, en in maate en in duur, de Treurspelige onheilen, door de vinding verciert om droefenis en medelyden op te wekken: en, terwyl wy dezelve nagaan, zyn wy gereed om haare zwakheden te vergeeten, wy denken met minder verontwaardiginge aan haare misslagen, en keuren de traan, die ons oog ontrolt, goed, als ware dezelve gestort over een Persoon, die veel nader kwam aan het toppunt van zuivere Deugd.

„ Ten opzigte van de Persoon der Koninginne, eene omstandigheid boven al niet te vergeeten, als men de Geschiedenis eener Vrouwlyke Regeeringe beschryft, stemmen alle gelyktydige Geschiedboekers overeen, om MARIA het schoonste gelaad, en de welgevormste leest, die ooit iemand ten deele viel, toe te kennen. Haar

Hair was zwart, schoon zy, volgens de gewoonte dier Eeuwe, doorgaans gemaakte lokken droeg, nu van deeze dan van geene kleur. Haare Oogen waren donker grauw; haare Weezenstrekken wonder teder, haare Handen en Armen schoon van maakzel en bevallig van kleur. Haare gestalte was ryzig en Vorstlyk. Zy danste, ging en reedt, even welgevallig. Zy hadt een kieschen smaak in de Muzyk. Zy zong lieflyk, en speelde op de Luit met eene welafgerigte hand. Omtrent het einde haars leevens begon zy zwaarlyvig te worden, en haare langduurige gevangenis, gepaard met de koude der Huizen, waar in men haar gevangen hieldt, bragt haar een Rheumatismus aan, die haar, by wylen, van 't gebruik haarer leden beroofde. „Geen „ Man," schryft BRANTOME, „ zag ooit haar Persoon „ zonder verwondering en liefde: of zal haare Geschie„ denis zonder smert leezen."

By dit Character van MARIA, zullen wy dat van haare tegenstreefster ELIZABETH voegen, die hier in een min gunstig licht, dan doorgaans, voorkomt. ROBERTSON haaren treurigen uitgang te boek gesteld hebbende, vaart dus voort. —— „Vreemdelingen beschuldigen de *Engelschen* dikwyls van onverschilligheid en kleinagting voor hunne Vorsten; doch zonder grond: geen Volk betoont zich dankbaarder dan zy omtrent Monarchen, die dank verdienen. De naamen van EDUARD DEN III en HENDRIK DEN V worden door de *Engelschen* met dezelfde vuurigheid opgehaald, als zy geroemd wierden door hunne Tydgenooten, die den luister hunner Regeeringe zagen, en de voordeelen daar van smaakten. De gedagtenis van ELIZABETH word in *Engeland* nog aangebeden. En de Geschiedschryvers van dat Koningryk tellen haar onder de roemrykste Vorstinnen; naa dat zy zich uitgelaaten hebben in den lof van haare Liefde tot haar Volk; van haare schranderheid in het ontdekken van deszelfs waar belang; van hunne standvastigheid om het te bevorderen; en haare wysheid in de keuze haarer Staatsdienaaren; van haaren roem door de Wapenen bevogten; van den Vrede dien zy haaren Onderdaanen verschafte; als mede van den aanvang des roems, des rykdoms, en des Koophandels, de vrugten van alle deeze bedryven. Zelfs de gebreken in haar Character, merken zy aan, waren niet van dien

aart

aart dat ze den Volke benadeelden. Haare verregaande ſpaarzaamheid ging van geene inhaaligheid vergezeld, en, ſchoon dezelve het beſtaan van groote onderneemingen belette, en andere gebrekkig deedt afloopen, bragt zy het wel te raad houden der geldmiddelen in haare Regeering te wege, en onthief het Volk van veele lasten, die een Monarch van kwistiger, of onderneemzieker aart, zou hebben moeten opleggen. —— Haar traagheid, in 't beloonen haarer Bedienden maakte zomtyds nutte verdienſten mismoedig; doch deeze belette, dat lieden, zonder verdienſten, magt en rykdom verkreegen, waar op zy geen regt hadden. —— Haare verregaande jalouſy omtrent de Vorſten, die voorgaven haar Regt tot de Kroon te betwisten, zette haar aan om zodanige voorbehoedzels te neemen, als niet min ſtrekten ten algemeenen nutte, dan tot haar zelfbehoud, en, om te ſtaan na de genegenheid haars Volks; als het ſterkſte ſteunzel van haaren Throon. Dusdanig is het Portrait, 't welk de *Engelſche Geſchiedſchryvers* van deeze groote Koningin geeven.

„Wie het onderneemt de Geſchiedenis van *Schotland* op te ſtellen, vindt zich menigmaal genootzaakt haar in een geheel ander en minbevallig licht te beſchouwen. Haar gezag in dat Koningryk was, geduurende het grootſte gedeelte haarer Regeeringe, weinig minder dan 't geen zy in haar eigen bezat. Maar dit gezag, in 't eerst verkregen, door grooten dienst aan het Volk te doen, ſtelde zy te werk op eene wyze, allernadeeligst voor deszelfs geluk. Door haaren onvermoeiden yver, om de woede der twee ſtrydende Partyen op te ſtooken; door de eene met partydige hulp te onderſteunen; door de andere met ydele hoope te voeden; door derzelver kragt zo kunſtig tegen elkander op te weegen, dat de een in ſtaat was, om de andere te ontrusten, zonder dat een van beiden de ander kon te onder brengen; maakte zy *Schotland* langen tyd tot een tooneel van tweedragt, verwarring en bloedſtorting. Haar list en kunstſtreeken bragten te wege, wat de magt haaren Voorvaderen niet kon uitvoeren, en dat Koningryk in een ſtaat van afhanglykheid aan *Engeland*. De grondregels van Staatkunde, dikwyls weinig zamenſtemmende met die der Zedekunde, mogen misſchien haar gedrag verontſchuldigen. Maar geene verdeediging kan 'er worden ingebragt voor

haar gedrag jegens Koninginne MARIA, een tooneel van veinzery zonder noodzaaklykheid, en van ſtrengheid zonder voorbeeld. ELIZABETH is, in meest alle haare andere verrigtingen, het voorwerp onzer hoogstgaandſte verwondering: en dit ſtuk moeten wy toeſtaan, dat zy niet alleen de grootmoedigheid, die haar als eene Vorſtin voegde, ter zyde ſtelde; maar ook de gevoelens, die haar als eene Vrouw betaamde."

Wy verlangen de *Authentique Stukken*, het *Algemeen Register*, en het Portrait van ROBERTSON te ontvangen, en, door deeze toevoegzels, dit uitneemend Werk geheel voltooid te zien.

De Nieuwe Reiſiger, of Beſchryving van de oude en Nieuwe Wereld. Uit het Fransch van den Abt DE LA PORTE. XXIIIſte *Deel. Behelzende Hongaryen en Oostenryk. Te Dordrecht by* A. Bluſſé en Zoon, 1770, *in gr. 8vo. 410 bladz.*

De vier eerſte Brieven van dit XXIII Deel deezes *Nieuwen Reizigers* betreffen *Hongaryen*, de tien overige gaan over *Oostenryk*, en behandelen deeze Landen, op den trant, waar in de Abt de andere behandeld heeft, en waar van wy reeds menigmaalen, in onze Aankondigingen, gewag gemaakt hebben. Naar gewoonte zullen wy 'er een proefje van opleveren: en neemen daartoe, ten wille van de verandering, zyne Beſchryving der *Morlakken* en *Uskoken*, die het Zuidelyk deel van *Croatie* bewoonen.

„ De *Morlakken* hebben een verſchrikkelyk gelaet, en gaen altoos gewapend. Zy zyn het, die, in de laetſte oorlogen met Frankryk, onder den naem van Panduren, 't welk roovers der groote wegen betekent, zulke groote dienſten aen de Koningin van Hongaryen beweezen hebben. Dit is eene reden om hen te beter te doen kennen.

„ De opregtheid en het vertrouwen van dit Volk ontaerten dikwerf in eene ongemeene eenvoudigheid. De Italiaenſche Kooplieden, en de bewoonders van den oever der Zee, maken 'er meesten tyds een misbruik van; en de trouw van een hond geldt by 't zelve zoo veel als de trouw van een Italiaen. Des niettegenſtaende opent de Morlak, gezellig en edelmoedig gebooren, zyne hut aen den vreemdeling, en geeft hem deel aen alles wat hy heeft. Wanneer hy reist, en zich by lieden van zyne kennisſe ophoudt, gaet de oudſte dochter van het huis, of de nieuw getrouwde, indien 'er eene is, hem te gemoet, en ontvangt hem met eene kusch. Maer een reiziger van eenen anderen Landaert mag dezelfde gunst niet genieten. De jonge vrouwen verbergen zich dan, of houden zich ingetoogen. In de maeltyden, welken zy elkander over en weder-

der geeven, vinden de armen altoos hun onderhoud: ook vernederen zy zich nooit om eene aelmoes te vragen. De minste oorzaek van blydschap is, over de Morlakken, een voorwendzel om in eenen dag te verkwisten het geene genoeg voor de geheele week zoude zyn. Wyders zyn zy zeer huishoudelyk in alles, wat hen voor schadelykheid der lucht, of de ongematigdheid der jaergetyden, kan beveiligen. Zy zyn gewoon, wanneer zy slyk ontmoeten, hunne schoenen uit te trekken, uit vreeze van ze te bederven, en wanneer het regent blootshoofd te gaen, om hunne muts niet nat te maken.

„ Deeze lieden staen naer eene juiste naeuwkeurigheid in het houden van hunne beloften. Een Schuldenaer overtreedt zelden den voorschreven tyd: en, in geval van eene onoverkomelyke noodzaeklykheid, begeeft hy zich naer zynen schuldeischer met een geschenk, om eenig uitstel van hem te verwerven. De vriendschap is onverbreeklyk by de Morlakken; zy maken 'er een punt van Godsdienst van; en deze knoop wordt aen den voet der altaeren toegehaeld. De Sclavonische Kerkgewoonte heeft een byzonderen zegen, om twee Vrienden, in tegenwoordigheid van al het Volk, plegtig te vereenigen. De mans, onder hen door eene diergelyke plegtigheid verbonden, noemen elkander halve broeders, en de vrouwen halve zusters. De pligten van dezen geheiligden band zyn zynen vriend, in alle gelegenheid, en in alle zyne behoeften, te helpen. De voorbeelden der geenen, die hun leven voor hunnen vriend gewaegd hebben, zyn niet zeldzaem in dezen landaert. In tegendeel zyn de vyandschappen zoo duurzaem, dat zy van vader tot zoon overgaen, en zich tot in de verste nageslachten vereeuwigen. Een hunner spreekwoorden zegt, dat hy, die verzuimt zich te wreeken, zich niet kan heiligen: en het zelfde woord dient onder hen en de heiligmaking en de wraek uit te drukken. Een moorder is genoodzaekt van oord tot oord te dwalen om zich te onttrekken aen de woede der geenen, die hem vervolgen. Indien hy hunne navorschingen heeft kunnen ontsnappen, tracht hy, na voorzigtiglyk eenige jaren te hebben laten verloopen, den vrede te verkrygen, door het betalen van eene geldsomme, die door bemiddelaers wordt vastgesteld.

„ Deze Volken zyn ongemeen bygeloovig, en gelooven aen spookzels, duivelskunstenaers, toovenaers en damplichten. De oude vrouwen vermeten zich verscheiden betooveringen te doen, waer van de voornaemste is de melk van de koeijen hunner nabuuren af te wenden, om zich een grooter overvloed daer van te bezorgen; maer men vindt andere tooveressen, die het vermogen hebben om deze verzweringen [lees bezweeringen] te verbreken, en wee hun, die in het hoofd zoude krygen, hier omtrent den minsten twyfel te slaen.

„ De onnozelheid en natuurlyke vryheid van het herderlyke leeven houden nog stand onder de Morlakken. Een fraeije dochter, die eenen man ontmoet, omhelst hem met toegenegenheid,

zonder dat iemand daer op iets te zeggen vindt. Niets is gemeener dan deze wederzydsche omhelzingen van Mannen en Vrouwen, tot zelf aan de poort der Kerken. De dochters zyn zeer zorgvuldig ten opzigt van haer hulsel vóór haer huwelyk; maer vervolgens geven zy zich over'aen eene onzinnelykheid, die de verachting, welke hare mannen voor haer hebben, zeer wel regtvaerdigt. Echter zyn zy, hoe opgecierd zy zyn, nog zeer walgelyk, dewyl de boter, waermede hy hare hairen besmeeren, een' zeer onaengenamen reuk voortbrengt. De kleeding der vrouwen verandert, volgens den oord en stand der persoonen. De getrouwden zyn onderscheiden door de versierfels van het hoofd, waer op zy slechts een' effen neusdoek mogen hebben; maer men laet haer de keur der kleuren. De dochters hebben eene scharlaken muts, van welke gemeenlyk eene breede fluyer afhangt, die tot op de schouders afdaelt.

„ Wanneer eene jonge persoon ten huwelyk gevraegd wordt, vergaderen de grysaerts der twee huisgezinnen, en handelen over de voorwaerden, en het is zeldzaem als men haer weigert. Het verzoek eens ingewilligd zynde, zien de jonge lieden elkanderen; en, indien zy elkanderen niet mishagen, wordt het huwelyk aenstonds gesloten. De mannen behandelen hunne vrouwen met zoo veel verachtinge, dat zy nimmer van haer spreeken, zonder te voren het voorschrift van verschooninge, *behoudens uwe eer*, te gebruiken. Zy dulden haer niet in hun bed, en de vrouwen moeten op den grond slapen, en gehoorzamen als men haer roept. Zy veranderen niet van leefregel en staken hare vermoeidheden noch loopen, wanneer zy bevrucht zyn. Somtyds zelfs verlossen zy in het open veld, heffen zelfs haer kind op, wasschen het in de eerste beek, welke zy ontmoeten, dragen het naer huis, en keeren, den volgenden dag, wederom tot haer' gewonen arbeid. Men bakert deeze kinders in slechte lakens, en zy blyven dus den tyd van vier maenden kwalyk bezorgd. Vervolgens laet men ze in de hut en in de velden, gaende aldaer in het gezelschap hunner moeder, die hen zoogt tot eene nieuwe zwangerheid. Zy brengen hunne eerste jongheid in de bosschen met het bewaren van het Vee door, en oefenen zich, geduurende dien tyd, met het maken van geringe werkstukken: als fluiten en schalen, met verscheiden plat beeldwerk versierd, tot welken zy niets anders dan het mes gebruiken. Deze figuren, schoon wonderlyk samengesteld, zouden in onze steden niet veracht worden.

„ De geronnen melk is het gewoone voedzel der Morlakken. Zy maken 'er zelfs een versche kaes van, waer van de wei hun tot drank dient. Deze kaes, in boter gebraden, is het beste gerecht, 't welk zy een' gast, die hun schielyk overvalt, kunnen voorzetten. Zy maken geen gebruik van brood, op onze wys gebakken; maer van ons meel maken zy verscheide wafels, en leven van alle soorten van moeskruiden. Zonder zich op de kunsten toe te leggen, hebben zy eenige kennis van de verwen,

en

en hunne kleuren zyn niet te verachten. Zy verwen zwart met esschenschorssen, welken zy acht dagen lang met yzervylzel gesmolten houden. Men roemt insgelyks het schoone blauw, 't welk zy uit wilde latuw, in zuiver loch gewassen, weeten te trekken. Deze volken, om de magt der Turken te ontwyken, zyn uit Albanie zich in dit landschap komen verschuilen. Zy houden zich bezig met het voedzel en de zorg van het Vee, en belyden den Griekschen Godsdienst.

„ De Uskoken hebben de grootste Zeeroovers van de Adriatische Zee geweest. Het is een ruw en wild volk, van eene hooge gestalte, kloekmoedig, maer zeer genegen tot rooverye. Zyne tael is die der Walachyers, en zyne Godsdienst dien der Grieken. Eenige volgen den Roomschen eerdienst. Zy doopen hunne kinders niet dan op een' zekeren ouderdom, en begeeven zich eerst aen het nachtmael op acht- en twintig of dertig jaren. Hun naem komt van *Scoco*, 't welk vlugtende betekent. De Keizer gaf hun een verblyf in Kroatie; maer dewyl zy wanorde aenrechtten, verbande men hen in het gebergte van Karniole.

Redenvoering van een Engelschman, ter verdediging zyner Natie, openlijk uitgesproken in de Societeit Rust na Zorg, *te Rotterdam, op den* 8 *May* 1780. *Alom te bekomen. In groot octavo* 16 *bladz.*

De Engelsche Natie zou deezen Verdeediger niet beloonen voor zyne aangewende moeite, en de Hollanders hebben geen reden hem voor zyn geschryf eenigen dank te zeggen. Zyne Redenvoering is zulk een overdreeven Schimpschrift van het Engelsche Ministerie, met opzigt tot de tegenwoordige onlusten, dat het niets behelze, 't geen waarlyk geestig is. En daar hy de Hollanders beschouwt als menschen, *die meer dan eenig ander Volk Godsdienstige begrippen voeden*, had hy terstond moeten begrypen, dat eene spotterny, van 't Godsdienstige ontleend, als zogten de Engelschen onze zaligheid te bewerken, hier ten uiterste wanvoegelyk klinkt. De Hollanders hebben des reden om hem zulk eene spotterny, waardoor hy heilig en onheilig onder elkander mengt, kwaalyk te neemen; terwyl de Engelschen hem kunnen uitlachen als een valsch vernuft, dat den rechten slag niet heeft van geestig te schryven. De beste trek in dit Geschrift zou mogelyk nog de volgende zyn; maar dezelve is in de zaak te sterk, en in de uitvoering laf.

„ Van de Koninglijke, ik wil zeggen Ministeriale Declaratie, geschikt om de Hollanders in de Wapenen te helpen, heb ik nog slegts met een woord te zeggen, dat zij zulk een eclatant bewijs van eene onverschrokte dapperheid en heldenmoed oplevert; dat zelfs de nakomelingen zich verwonderen zullen, en naauwlijks kunnen geloven, dat onze Eeuw zulke voortreffelijke Mannen

voordgebragt heeft. Dat Vorsten en Rijken, welke overvloed van geld, die zenuw des oorlogs, bezitten, die door eendragt van binnen sterk, en door wapenen magtig zijn, eenen wreveligen Vijand het hoofd durven bieden, is geenzints te verwonderen. Maar dat Engeland, reeds aan America de handen vol hebbende, niet alleen aan Vrankrijk en Spanje de punt durft bieden, maar ook de andere Europische Mogentheden tergt, en sommige van dezelve wil noodzaken den degen tegen hem te trekken, schoon het reeds door bijkans onnoemelijke schulden, door de kragt zijner vijanden en onderlinge verdeeldheid, in eenen akeligen toestand is, levert zulk een kragtig bewijs van hunne dapperheid op, welke naauwlijks geloofbaar is. Men kan dat Britsche Heldenvuur niet beter vergelijken dan bij dat, het welk eenen, door den drank razenden, doet branden; wanneer hij, niettegenstaande hij door de kragt van den drank wankelt en verzwakt is, ieder, zonder onderscheid, of dikwijls een gantsch gezelschap te gelijk uitdaagt."

Dichtkundige Werken van JULIANA CORNELIA, BARONESSE DE LANNOY. *Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1780. *In groot 8vo.*

De blote opgave van den tytel dezes Dichtbondels zou genoeg zyn, om denzelven by al wie geen vreemdeling in de Dichterlyke wareld en fraaie letteren is, aan te pryzen. Zo groot toch is de welgegronde achting welke de Hoog Wel Geboren Baronesse de Lannoy zich in het Poëtisch kunstvak verkregen heeft, dat men niets middelmatigs van haar verwachten kan. Drie weluitgevoerde Treurspelen; zo vele uitmuntende Lierzangen, by de Leydsche en HaagscheKunstgenootschappen met Eerpryzen bekroond, benevens een klein aantal van andere Dichtstukjes, onder de werken der laatstgenoemde Maatschappye het licht ziende, gelyk ook het bekende Vaers: *Aan myn geest*; door welke de Poëtesse zich beroemd heeft gemaakt, zyn de overtuigendste blyken van eene welige Dichtader, wier bruischende stroom door eene uitgebreide belezenheid aangevoed, en door een' gezuiverden smaak geregeld wordt.

Wy behoeven dierhalve onzen Lezer niets meer van het aangekondigd Boekdeel te berichten, dan dat het den naam zyner Dichteresse, en de verwachting, die het kundigen inboezemt, in allen opzichte waardig is. Edelheid van gevoelens, en grootheid van ziel, gaan in de verschillende Dichtstukken waar uit het bestaat, met de schitterendste gaven van het vernuft, en een krachtige en zuivere vaersmaat gepaard. Het hart-zelf ontvouwt er zich in, en schetst er zich zelve in af, met al de bevalligheid die eene gloeiende verbeelding, door rykheid van geest ondersteund, en door een juist oordeel bestierd, aan zo belangwekkend een ta-

fe-

fereel weet te geven. ——— In 't kort; onder de verscheidenheid van Poëtische stukken, waar in onze Eeuw zo byzonder vruchtbaar is, munt deze Dichtbondel niet alleen in een' hogen graad uit; maar hy behoort tot die weinige werken, die haar by het Nageslacht op een' hogen prys zullen doen stellen, en bekleedt er een' eersten rang in.

Vier Afdeelingen onderscheiden de Dichtstukken dezer Verzameling. ——— De eerste plaats wordt bekleed door de *Brieven*, onder welken het voor lang geachte Poëtisch gesprek der Dichteresse, *aan haren geest* ingericht, wedergevonden wordt. Sommigen dezer zyn ernstig, andere doorzult met dien geestigen boert, die alleen een beminnelyk charakter en verheven' smaak eigen is. In denzelfden trant is het *Gastmaal*, een oirspronglyk dichtstukje, op de Brieven volgende, dat men naar den smaak van *Boileau* konde noemen, indien het de bitterheid en partyzucht diens Dichters niet voor de algemeene scherts met sommige belachelykheden verwisselde. Een viertal *Lierzangen*, waar onder twee gekroonde Prysvaarzen, is onder de derde afdeeling begrepen; terwyl de vierde uit Helden- Lier- en Klinkdichten op *verschillende onderwerpen* bestaat.

Het zal onzen Lezer niet onverschillig zyn, dit verslag met een kleen uittreksel besloten te zien. Hier toe valt ons oog op het slot van den Brief aan den Hoog Wel Geb. Hr. *Jan Hendrik, Baron de Lannoy*; waar in de Dichteresse, aangemerkt hebbende, dat er eenige moed toe vereischt wordt om zich door de uitgave van Dichtwerken aan het algemeen oordeel te durven wagen, vooral voor een vrouw, op deze wys voortgaat:

„ *Geen wonder dat men steeds ons als wat raars beschoude;*
Ons voor een zeldzaamheid, een vreemd verschijnsel houde,
Van daar dat u zomwyl de vraag te vooren kwam,
Van waar uw Bloedverwante een vlucht zoo moedig nam:
Wie ze is, die zich zo fier aan 't Schouwtooneel dorst waagen;
Die driemaal op Parnas eene eerkroon weg mogt draagen:
En niet beschroomd voor 't oog der grootste Rijksvorstin,
Een gunstwenk heeft erlangd van Ruslands Monarchin.
Zeg, dat ze zacht van aart, maar vol van moed en leeven,
Door d'aandrang van Natuur tot dichten wierd gedreeven:
Van haare teêrste jeugd met weetenslust bezield,
Haar boeken, toen alreeds, voor haar gespelen hield;
En zonder 't minst gelei van kennis, maag, of vrinden,
Geheel verwonderd was zich op Parnas te vinden.
Hoe wierd ze niet door 't schoon der grootsche Nimf gestreeld,

Die

Die Phedra, Polieukte, en Brutus had geteeld!
Haar bood ze daadlijk hulde, en Leo *was in wezen* (*),
Eer zij van Neêrlands taal de gronden had geleezen.
Zeg, dat ze, door de kracht dier schoone taal bekoord,
Geen voorkeur gaf aan die van eenen vreemden Oord:
Dat ze aan haar Vaderland de teêrste liefde wijdde;
Verrukt de Helden zong, wier arm 't van 't Juk bevrijdde,
Of zoo ze aan luchter toon haar kunst zomtijds besteedt,
Ten koste van haar hart haar geest nooit schittren deed.
Dat eene onnoozle scherts moog heerschen in haar schriften,
Maar dat de minste gal die nimmer zal vergiften.
Zeg eindlijk, zoo haar geest tot dichtlust wierd bekoord,
Dat zij door zucht tot roem niet slechts wierd aangespoord;
Dat de achting en de gunst van eedle en braave zielen
Steeds lauwren zijn geweest die haar het meest bevielen.
Gelukkig, zoo zij nooit een prijs zoo heerlijk derf!
Zo eens haar tombe, een traan uit zulk een bron verwerf!
Zo middlerwijl dit werk, tot wellust van haar leeven,
Haar dierbren Landgenoot een uur vermaaks mag geeven!
Zo legt ze eens in triumf de Cither neêr, en wacht,
Kloekmoedig, 't vonnis af van 't kunstrijk Nageslacht."

(*) In zynen eersten vorm.

Dichtlievende verlustigingen, bestaande in uitgeleezene stukken der voortreffelykste Hoogduitsche Dichteren; in Nederduitsche vaerzen gevolgd door P. J. KASTELEYN, *Lid van het Kunstgenootschap:* Natuur begaaft, Oefening beschaaft, enz. *Te Amsterdam, by* A. J. van Toll, 1779. *In gr. 8vo.*

Lofzangen en Zedendichten: Byschriften, Schimp- en Puntdichten: Anakreontische gezangen en minnedichten: zie daar de drie onderscheiden soorten van vaarzen, welke, in byzondere Afdeelingen, dezen Bondel samenstellen. Zy zyn, als de Tytel aanwyst, alle uit Hoogduitsche Dichteren overgenomen; doch een oirspronglyk Dichtstukje van den Hr. *Kasteleyn* gaat, by wyze van *Voorzang*, vooraf.

In dezen Voorzang blinkt genie en Dichterlyk vuur uit: en al wie natuurlyke schoonheden weet te waardeeren zal denzelven met

met genoegen lezen; hoewel hy dan ook niet in de allerzuiverste versificatie en netheid van taal geschreven zy. De vryheden, ten dezen opzichte gebruikt, zyn ook kleinigheden, die weinig in aanmerking verdienen te komen, wanneer de gedachten, de houding, en uitdrukking treffen; en gelyk de gelukkigste en keurigste vaerzen niet genoeg zyn om in een smakeloos Dichtstuk vermaak te doen vinden, zo kan ook een enkel vergryp in de maat of woordschikking een treffend, een behaaglyk werk niet van zyne waarde berooven. ——— Edoch is dit waar, omtrent een oirsprongkelyk stuk; het is gantsch anders met het vertalen, waar in de uiterlyke netheid en juistheid al de verdienste uitmaakt; daar de innige, de grote, de lichaamlyke schoonheden eens Dichtsstuks (indien men 't dus uitdrukken mag,) den oirsprongiyken Schryver behoren, en niets dan de blote kleedy het werk van den Navolger is. Ontbreekt daar het vereischte eener bevallige kleeding, zo ontbreekt er alles, en dit gemis wordt door geene andere schoonheid vergoed. ——— Deze zyn aanmerkingen, welke men met grond op het overig gedeelte van dezen Dichtbondel maken kan: want waarlyk men kan niet ontkennen dat op zeer vele plaatsen van deze Nagevolgde stukjes, ruuwheden van vaersmaat doorsteeken, die keurige ooren kwetsen: dat niet weinige gedwongenheden in de uitdrukking, verwrongenheden in de woordschikking, en zelfs ware taalgebreken de besten derzelven ontsieren, en somtyds de schoonheden der gedachten verduisteren. Ook heeft de Hr. *Kasteleyn*, gelyk hy nu en dan wel eens een Hoogduitsche uitdrukking gebruikt, zo ook somtyds Dichtmaten verkozen (*), die in onze taal niet de minste bevalligheid kunnen hebben.

Dus verre van de Navolging. ——— Wat de stukken-zelve betreft; daar zyn er zeer weinige onder, die, in onze taal overgebracht, schoon kunnen blyven. Ieder taal heeft hare byzondere schoonheden, die in geene andere over te brengen zyn. En zodanige byzondere schoonheden, schoonheden, aan de taal aan de byzondere denkwyze des lands verknocht, zyn die der Duitscheren voornaamlyk. Weinige algemeene schoonheden ontmoet men in hunne Dichtstukken (vooral zo men de Tooneelspelen daar van uitzondere), of zy zyn zodanig met dat byzondere Duitsche livry omkleed, dat zy buiten Duitschland geen Burgerrecht vinden. Zodanige stukken kunnen dierhalve hunne achting in 't Nederduitsch niet wel blyven bewaren. ——— En weinige zyn er onder die dat algemeen schoon hebben, dat het ware is. Daar zyn er onder de kleene stukjes, die zelfs *Grotesk*, en hun oirsprong aan valsch vernuft verschuldigd zyn, 't geen ook wel eens in de anderen doorstraalt. En eindelyk eenige weini-

(*) Gelyk, by voorbeeld, het Dichtstuk *aan Dorinde* bl. 185. 't welk uit vyfvoetige Trochaïsche vaerzen bestaat.

nige derzelven zyn in het Hoogduitsch, waar uit zy genomen zyn, niet meer dan navolgingen (*).

Tot een Proefje, schryven wy een der schoonste van de rymloze Anakreontische stukjes uit.

„ DE RUILING."

„ Wilt gy ruilen, sprak een Rijke,
En hy wees mij zijne schatten,
En ik zou hem voor zijn schatten
Mijne lieve Cloris geeven.
Maar ik hadt mijn antwoord vaardig:
Rijke, sprak ik, zijtge onzinnig?
Maakt uw goud vernoegde harten?
Is uw goud getreuw en minlijk?
Is het deugdzaam als mijn Cloris?
Kan het den bezitter streelen?
Kan het schersfen? kan het kusfen?
Kan 't beminnen als mijn Meisje?
Rijke, kunnen dit uw schatten?
Dan verruil ik u mijn Cloris."

(*) Dus is b. v. het vaersje op *Laps*, bladz. 122, en dat op een *vermoord onecht kind*, bladz. 120 geheel uit het Fransch: zo is CLORIS, bladz. 135, uit het Italiaansch, en zo zyn er verscheiden, die gedeeltelyk overgenomen zyn.

ZORGHART, *of de schrandere Huisvader. Toneelspel in drie Bedryven, door* A. V. W. *Te Utrecht by* J. Visch, 1780. *In groot octavo 47 bladz.*

Een Toneelspel geschikt, om der Natie onder 't oog te brengen, de voorzigtige zorgvuldigheid der Vaderen onzes Vaderlands, ter handhaavinge van 't welzyn van Nederlands Ingezetenen. Het nationaale character, zo der Hollanderen als Franschen en Engelschen, is 'er vry wel in agt genomen, en 't beloop van 't Spel gaat regelmaatig voort.

BERICHT.

Het Anakreontisch Dichtstukje, onderschreven met de Letters S. L., kan niet in ons Maandwerk geplaatst worden; ten zy de Autheur mogt goedvinden, de tael en versificatie van 't zelve naauwkeuriger te beschaven: 't geen de inhoud wel waardig zou zyn.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Onderwys in den oneigenlyken figuurlyken Spreekſtyl der Heilige Schrift. Tot nut onzer Landgenoten en bevordering van Bybelkennis, uit het Hoogduitsch van den Heer T. W. MASCHO *vertaald, en met eene Voorrede en eenige aanmerkingen voorzien. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten, 1780. *Behalven de Voorrede* 180 *bladz. in gr. octavo.*

Voor hun, die zich toeleggen op het uitlegkundige der Bybelbladen is deze onderrichting van den Heer *Maſcho* van zeer veel nuttigheid, met opzicht tot den oneigenlyken figuurlyken Spreekſtyl, die ons in dezelven op ieder bladzyde menigvuldig voorkomt. By mangel ener gegronde naſpooringe van dien ſtyl verklaert men niet zelden deze en gene plaetzen letterlyk, zonder acht te ſlaen op de figuurlyke manier van voorſtellingen; of men ſtaroogt zo ſterk op het figuurlyke, dat men 't letterlyk bedoelde over 't hoofd zie. Zulks heeft ten gevolge of zeer gedrongen letterlyke verklaringen, die geheel buiten het ſpoor loopen; of gezogte allegorien, die de figuuren zo uitrekken, en 'er zulke denkbeelden mede vereenigen, dat men 'er meer een ſpelend vernuft des Uitleggers, dan de mening des Heiligen Schryvers, in ontdekke. Om zulke en dergelyke gebreken, die, in ene mindere of meerdere mate, ook in onze Nederlandſche Uitleggers nog maer al te dikwils gevonden worden, in ons Vaderland te verhelpen, en ware 't mogelyk uit te rooien, is dit Geſchrift in onze tale overgebragt, door enen deskundigen Vertolker. Het ſchadelyke van dit ſlag van verkeerde uitleggingen bevroedende, heeft hy 't der moeite waerdig geoordeeld, een Geſchrift te vertalen, dat dienen kon, om daeromtrent nuttig te zyn; en het zelve zo met ene Voorreden als enige aenmerkingen te verry-

ken, die ter verdere aenſpooringe van meer oplettendheid in dezen ſtrekken.

Wat het beloop van dit Stukje zelve betreft: de Heer *Maſcho* vangt zyn onderwys aen, met het voordragen van zyne oordeelkundige bedenkingen, nopens den oorſprong en het voortgaende gebruik van de oneigentlyke betekenis veler woorden en ſpreekwyzen. Nood en Onkunde ſchynen de eerſte bronnen geweest te zyn; hier by is gekomen een vermaek dat men 'er in vond; en zulks zal aenleiding gegeven hebben, om 'er zich van te bedienen tot verciering der geſprekken en redenvoeringen. Overeenkomſtig hier mede ontdekt men, gelyk onze Autheur zegt, „ dat alle Volken, en „ ook byzondere menſchen, naar dat hun verſtand, „ vlug, ryk aan gedachten, vindingryk en levendig „ was, meer óf minder figuurlyke uitdrukkingen ge„ maakt, gebruikt, in aanzien gebragt en ingevoerd „ hebben." ——— Op dit algemene voorſtel volgt ene optelling en korte verklaring van de hoofdſoorten, der oneigentlyke en verbloemde uitdrukkingen; dat zyn zodanige uitdrukkingen, welken niet in hare oorſpronglyke betekenis gebruikt worden, wier betekenis men verandert, om 'er andere dingen door aen te duiden, door dezelven in ene oneigentlyke betekenis te nemen. Zo noemt men, by voorbeeld, een dapper Man een *Leeuw*, en een bloodaert een *Haes*; zo ſpreekt men van een *dorſtigen akker* in een tyd van droogte, enz. Soortgelyke uitdrukkingen heet men *tropiſche* of *verbloemde woorden en ſpreekwyzen*; en derzelver veranderde betekenis draegt den naem van *Tropus*, of *Woordwisſeling*, oudtyds *Woorddwaling*. De Heer *Maſcho* dit onderwerp opgehelderd, en zyne aenmerkingen over dit ſtuk in 't algemeen voorgeſteld hebbende, gaet daerop over, om van ieder der opgetelde ſoorten van *Tropen*, benevens derzelver aenwendingen, door *Catachreſis*, *Hyperbole* en *Allegoria*, of *Misbruik*, *Grootſpraek* en *Byſpraek*, voorbeelden uit de Heilige Schriften by te brengen, en te gelyk te toonen, wat men daeromtrent in acht hebbe te nemen. Na het afhandelen dezer *Tropen* of *Woordwisſelingen* ſchikt zich onze Autheur op ene dergelyke wyze ter overweginge van de *Figuren*, of *Geſtalten*; volgens welken de woorden, zonder derzelver zin te veranderen, op verſchillende wyzen geſchikt en gewend

wend worden, om aen een gesprek of redenvoering sieraed, bevalligheid, ingang en nadruk by te zetten; welke Figuuren men tot twee hoofdsoorten brengt: als zynde of bloote *Woordfiguuren* (*Figuræ Dictionis*,) of die in zekere herhalingen der woorden bestaen; *Zaekfiguuren* (*Figuræ Sententiæ*,) die geheele voorstellen en spreekwyzen zyn. Ene *Woordfiguur* is, by voorbeeld, *Myn Zoon Absolom! myn Zoon Absolom! myn Zoon!* En ene *Zaekfiguur* ligt in het voorstel, *Hoort gy Hemelen*, *neemt ter oore gy Aarde!* Onze Autheur brengt ons een aental van voorbeelden zulker Figuuren van verschillende soorten onder 't oog, die allerwegen in den Bybel voorkomen; ten opzichte van welker gadeslaen hy insgelyks zyne aenmerkingen mededeelt. Hier benevens maekt hy ten laetste nog gewag van 't geen men niet uit het oog behoort te verliezen, dat de Heilige Schryvers zich juist niet philosophisch en mathematisch uitdrukken, maer, volgens de algemene gewoonte, van deze en gene zaken spreken, zo als ze zich uiterlyk voordoen; even gelyk men nog heden, schoon men het gevoelen van *Copernicus*, zonder enigen twyfel, omhelze, met de gewoone Landstael zegt, *de Zon gaet op*, *de Zon gaet onder*, *de Zon was tot die hoogte geklommen*, en meer dergelyken. ——— De Heer *Mascho* is over 't geheel, zo ten aenzien der *Tropen* als der *Figuuren*, vry juist in 't bybrengen zyner voorbeelden; en 's Mans bygevoegde aenmerkingen zyn meerendeels hoognuttig, voor hun, die het rechtmatig uitleggen der Bybelbladen, zo als 't behoort, ter harte nemen. Uit ene menigte van dezelven achten wy 't niet ondienstig de volgende hier nog te plaetzen, te meer om dat 'er zo dikwils tegen dien welgegronden regel gezondigd word.

„ By de verklaring van alle *metaphorische* of *overdragtlyke* uitdrukkingen, die boven alle andere *tropische* spreekwyzen zeer gemeen in den Bybel zyn, moet men blootlyk alleen aan die overeenkomsten of aan die vergelykingstukken denken, aan welke de spreker gedacht heeft, en welke tusschen het gene de metaphorische uitdrukking oorspronglyk, en eigentlyk betekent, en tusschen het geene zy nu oneigentlyk betekenen moet. By voorbeeld, Christus en een Herder zyn elkanderen daarin gelyk, dat zy zorg dragen, opzicht houden, en onderhoud verschaffen: en om deze reden wordt

Christus een *Herder* genoemd. Men moet derhalven, by alle deze en andere metaphorische benoemingen aan geene andere overeenkomsten denken, dan die overeenkomen met het oogmerk van den spreker, en met het spraakgebruik van ernsthaftige en verstandige menschen. Men moet alle de met het spraakgebruik strydende, en van den spreker niet bedoelde, overeenkomsten uit het gemoed verbannen: men moet alle bykomende kleine overeenkomsten, die misschien zich opdoen, en alle andere ongeschikte voorstellingen verwerpen. Anders vervalt men niet alleen zeer ligtlyk in dwaling; maar men denkt ook, zo men nog regte denkbeelden heeft, zeer klein, kinderachtig en laf. By voorbeeld, wanneer iemand, by de benoeming van Christus als *Herder*, aan het fluiten en speelen der Herders denken wilde, en zich inbeeldde, dat het Evangeli van Christus ook zulk een aangenaam herdersspel ware: of als hy zeide, „ gelyk „ een Herder zich dikwils zeer gerust in de schaduw „ nederlegt, en voor zyne schapen geen kwaad vreest; „ alzoo weet ook Christus, dat zynen gelovigen geen „ leed wedervaren zal." ———

„ Ieder naarstig Bybelleezer zal, gelyk onze Autheur wat lager zegt, by eene matige oplettendheid, zulke en dergelyke voorstellingen zeer ligt verstaan. Wanneer hy slegts een matig verstand heeft en gebruikt, dan zal hy ook niet aan zulke kleinigheden denken. Maar verdorve, ligtvaardige, dweepachtige, inbeeldingsvolle en laffe menschen hebben, maken, verdichten zig veeltyds ligtvaardige, verdorve en laffe voorstellingen, en niet zelden ook dwalende en gevaarlyke begrippen."

Onderwys in den Godsdienst, *door* J. V. NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te Amsterdam. Eerste Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart, 1780. *Behalven het Voorwerk* 469 *bl. in gr. Octavo.*

Het genoegen, waermede wy de welberedeneerde aenmerkingen van den Eerwaerden *Klinkenberg*, over de *Voordeelen van den Godsdienst*, voor enige jaren doorbladerd hebben, deed ons natuurlyk een gunstig oog slaen op 's Mans *Onderwys in den Godsdienst*; en 't strekt

ons

ons tot vreugde, dat wy ons in onze verwachting niet bedroogen vinden. Die zeer duidelyke en wel aeneengeschakelde redeneertrant, die gemaklyke manier van voorstellen, die zo gereedlyk na te gaen is, welke zyn Eerwaerde zich eigen gemaekt heeft, straelt ook in dit Geschrift allerwege door. —— Zulks maekt de lezing van dit zyn Onderwys gevallig, voor geoefenden en ongeoefenden. De laetsten worden door zyne schryfwyze uitgelokt, om met vermaek hunne eigen verstandlyke vermogens te werk te stellen, ter vorminge van welgeregelde denkbeelden van den Godsdienst, door ene oplettende overweging zyner onderrigtingen. En de meer geoefenden, schoon hun vele bekende waerheden, (dat bovenal plaets moet hebben in zulk een Onderwys,) voorkomen, vinden genoegen in de manier der aeneenschakelinge; terwyl ze tevens hier en daer nog al enige bedenkingen ontmoeten, die hen wel eens stille doen staen. 't Geen daerenboven het gevallige in dezen niet weinig vermeerdert, is 's Mans bescheidenheid, in 't behandelen van onderwerpen, waer over men in de Christenheid verschillend denkt, 't welk te wege brengt, dat menschen van verschillende leiding en onderscheiden denkwyze, zyne voorstellingen met des te meer inschiklykheid kunnen lezen, om ze des te onpartydiger na te gaen, en in oprechtheid te toetsen. —— Terwyl we ons met den verderen gunstigen uitslag van dit Werk vleien, zullen wy, latende het bybrengen van een of ander byzonder stael over tot ene volgende gelegenheid, ons voor tegenwoordig slechts bepalen, tot ene algemene opgave van 't beloop van dit Geschrift, en den inhoud van het thans afgegeven Eerste Deel.

Naer des Autheurs plan zal dit Onderwys bestaen uit IX Boeken, die elkander in deze orde zullen volgen. I. De Natuurlyke Godsdienst. II. De ongenoegzaamheid van den Natuurlyken Godsdienst. III. De Openbaring der Christenen in het algemeen. IV. De Godlyke oorsprong, en andere hoedanigheden, dezer Openbaringe. V. De Geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament. VI. De Prophetien van den Bybel. VII. De Leerstukken van de Openbaring. VIII. De Zedenleer der Openbaring. IX. De wederleggende Godgeleerdheid. —— Overeenkomstig met deze inrichting, strekt dit Eerste Deel tot ene aenvanglyke ontvouwing van den

Natuurlyken Godsdienst, na enige voorbereidende aenmerkingen, die tot het geheele Werk betreklyk zyn.

Zyn Eerwaerde naemlyk ontvouwt ons vooraf, by manier van voorbereiding, deze algemene ſtellingen. (1.) De GODSDIENST beſtaet in de kennis van God, en in het betrachten dier plichten, welken hy van ons vordert, zullen wy zyne gunst genieten. (2.) Men kan den Godsdienst onderſcheiden in een WAREN en in een VALSCHEN. (3.) Niets is 'er derhalven van meer aenbelang, dan naeuwkeurig te onderzoeken, of onze Godsdienst de ware zy. En de ONVERSCHILLIGHEID, in het ſtuk van den Godsdienst, is ten enemael onverſchoonbaer. (4.) Den Godsdienst onderſcheidt men nog in een UITWENDIGEN en INWENDIGEN, of in een OPENBAREN en BYZONDEREN. En (5.) eindelyk onderſcheidt men den Godsdienst in een NATUURLYKEN en GEOPENBAERDEN, naer de twee grondbeginſelen, uit welken dezelve afgeleid word. De laetſte Stelling breid onze Leeraer indezervoege uit.

„ De NATUURLYKE Godsdienst is dat zaemenſtel van Godsdienſtige waerheden en plichten, het welk wy, door het gebruik van onze rede, en verſtandige vermogens, kunnen opmaeken. —— De GEOPENBAERDE Godsdienst beſtaet in leerſtukken en zedelyke voorſchriften, welke van God zelven, door eene onmiddelyke Openbaering, op een buitengewoone wys, ter eeniger tyd, aen het menschdom zyn bekend gemaekt.

„ De twee grondbeginſelen derhalven, met welke wy in het wichtig en noodzaeklyk onderzoek naer den waeren Godsdienst moeten raedpleegen zyn de REDE en de OPENBAERING, veronderſteld zynde, dat 'er inderdaed zodaenig-eene aen het menschdom gegeeven zy. De eerſte zal ons, in het beſchouwen van den NATUURLYKEN, en de andere van den GEOPENBAERDEN Godsdienst tot Leidsvrouw dienen (*).”

„ Op

„ (*) Inmiddels heb ik, zegt zyn Eerwaerde niet ten onrechte, by voorraed aen te merken, dat het voor ons Christenen, die van onze vroege jeugd aen het verheeven onderwys van 't Christendom gewoon zyn, zeer moeilyk en zelfs onmogelyk zy, om de grenzen van den *Natuurlyken* en *Geopenbaerden* Godsdienst te bepaelen, dat is te zeggen, om juist te beſlisſen, welke zaeken wy door de Rede weeten, en welke wy aen de Openbaering te danken hebben. Wy zouden ons jammerlyk vergisſen en aen de eer der Open-

„Op dit laetste voorstel, nopens de REDE, als het grondbeginsel van den Natuurlyken Godsdienst, laet zyn Eerwaerde, by manier van Inleiding, ter beschouwinge van den Natuurlyken Godsdienst, niet oneigen volgen, enige bedenkingen omtrent de REDE en derzelver gebruik, die hy onder de volgende Stellingen voordraegt.

(1.) De REDE is dat natuurlyk vermogen onzer zielen, door het welk wy denkbeelden kunnen verkrygen, deze denkbeelden vergelyken, de betrekking, welke 'er tusschen dezelven is, begrypen, en uit die begrepen betrekking gevolgen afleiden.

(2.) Deze REDE is een uitmuntend geschenk, voor het welk wy onzen weldadigen Maker nooit genoeg danken kunnen. Daerdoor zyn wy zeer ver boven de Dieren verheven, en geschikt om God te dienen.

(3.) De REDE evenwel kan veelzins misbruikt worden, voornaemlyk in 't stuk van den Godsdienst.

En (4.) ten laetste aen het recht gebruik der REDE daerentegen zyn wy, in de zaek van den GODSDIENST, by uitneemendheid veel verplicht, en dat niet alleen in den NATUURLYKEN, maer ook in den GEOPENBAERDEN Godsdienst".

Hier mede treed onze Leeraer voorts ter zake, ter ontvouwinge naemlyk van den Natuurlyken Godsdienst, zo ten opzichte van BESPIEGELENDE als van ZEDELYKE WAER-

penbaering zeer veel te kort doen, wanneer wy ons verbeeldden, dat alles, het welk wy, in de Zamenstellen onzer Wysgeeren van den Natuurlyken Godsdienst, aentreffen, de vruchten waren van het rechte gebruik onzer verstandige vermogens: „ want een ieder, die van zyne kindsheid af de gronden der Christelyke Religie ingezogen, en te gelyk zich met alle zyne vermogens op de rede toegelegt heeft, voegt de kennis van God en Goddelyke zaeken, hem door de Heilige Schriften aen de hand gegeven, zo gepast zaemen, met die dingen, dewelke hy alleen kent door de rede, dat hy eindelyk zichzelven verbeeldt, dat alles alleen door behulp van redeneeringen gevonden te hebben." J. J. ZIMMERMAN, *de voortreffelykheid van den Christelyken Godsdienst vergeleeken met de Philosophie van Socrates* §. 2. p. 6. Ik heb deze aenmerking in myne *Voordeelen van den Godsdienst* 2 D. 1 St. p. 61. naeder aengedrongen, en in het vervolg zal ik gelegenheid vinden, haer, in eenige byzonderheden, verder te bevestigen.

WAERHEDEN; welke eerften in dit Deel overwogen worden, terwyl de behandeling der laetften tot een volgend Deel uitgefteld blyft. De eerften, of de LEERSTUKKEN van den Natuurlyken Godsdienst, draegt zyn Eerwaerde in deze orde voor. (1.) Het beftaen van God. (2.) De Waereld is dat Wezen niet, het welk wy God noemen. (3.) God is de oorzaek van de Waereld. (4.) Die is de Vader van 't Menschdom. (5.) Die is een levendig, verftandig en onftoflyk Wezen. (6.) Die is ook de oorzaek van de voortduuring der Waereld, en de beftierer van alles wat in dezelve voorvalt. (7.) 'Er is één God. (8.) Gods Natuur en Eigenfchappen. (9.) God werkt alles, volgens zekere bepalingen, welken hy van eeuwigheid gemaekt heeft. (10.) De Mensch is het voortreflykfte van Gods Schepzelen, die wy met onze zintuigen kunnen waernemen. (11.) De Mensch heeft ene onftoflyke Ziel, en (12.) eindelyk onze Ziel is onfterfelyk.

Predikaatfien over het lyden en fterven onzes Heeren J. CHRISTUS. *Door* G. J. PAULI, *Koninglyk Pruisfifchen Hofprediker, Konfiftoriaalraad en Infpector te Halberftadt. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerfte Deel. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch, 1780. *Behalven de Voorreden* 352 *bladz. in gr. Octavo.*

'S Heillands Lydensgefchiedenis word in deze Predicatien leerzaem en opwekkelyk voorgedragen. De Eerwaerde *Pauli* geeft telkens ene beknopte ontvouwing van 't gefchiedkundige gedeelte, dat hy zich ter befchouwinge voorgefteld heeft, waer in hy niet zo zeer het letterkundige, (dat maer al te dikwils, in vele Predikatien over dit gewigtig onderwerp, nutloos veel tyds wegneemt,) als wel het zaeklyke met alle opmerkzaemheid gadeflaet. Op deze Verhandeling laet hy dan fteeds ene Toepasfing volgen, in welke hy de ongedwongen daeruit voortvloeiende leeringen, zo ten opzichte van 't kenlyke als van 't betrachtende in den Godsdienst, met ene oordeelkundige overweging, en treffende aenfpooring, den Toehoorderen tracht in te boezemen. De op die wyze opgeftelde, en dus aenpry-

zens-

zenswaerdige, Leerredenen, in dit eerste Deel vervat, nemen, na ene voorafgaende Predicatie over 1 Kor. II. 2, ter aentooninge van het gewigt der predikinge van Jezus den gekruisten, een aenvang met de voorzegging, die Jezus, twee dagen voor Pascha, aen zyne Apostelen, rakende zyn kort aenstaend lyden, gedaen heeft; en zyn Eerwaerde achtervolgt hier voorts de geschiedenis van dit lyden, tot op de veroordeeling van Jezus door het Joodsche Geregtshof. Zie hier, tot een voorbeeld van 's Mans predikwyze in dezen, de inrichting zyner Leerreden over het heilig gedrag van Jezus in zynen zielsangst in Gethsemane.

De Eerwaerde *Pauli* stelt ons ter Inleidinge voor, hoe het misbruik van Gods Genade in Jezus Christus, dat by sommigen gevonden word, geen plaets kan hebben, by dezulken, die het Verlossingswerk recht kennen; nademael het zelve in 't algemeen dient, om ons des te naeuwer ter Heiligmakinge te verbinden; terwyl de overweging van 's Heillands lyden in 't byzonder ons te kragtiger noopt, om zyn heilig voorbeeld te volgen: waer toe ook de beschouwing van den Zielenangst onzes dierbaersten Verlossers in Gethsemane by uitstek aenleidelyk is. ——— Hier mede ter verklaringe van dit treffend voorval komende, geeft hy een beknopt verslag van de merkwaerdigste omstandigheden, die Matth. XXVI. 36—39. gemeld zyn. ——— Na dat Jezus zyne Discipelen, door een voorafgaend gesprek, versterkt, en dus voor zyne Vrienden gezorgd had, begeeft hy zich gewillig na Gethsemane, schoon hy voorwiste, dat zyn lyden aldaer een aenvang stond te nemen; als bereid om Gods Wil te doen. Het meerendeel zyner Apostelen aen den ingang latende, treed hy, alleen van drie uit hun vergezeld zynde, dieper in den hof, om zig tot God in den gebede te wenden. Hy erkende als Mensch de Godlyke ondersteuning noodig te hebben, om het werk der Verlossinge uit te voeren; ons ten voorbeelde, die in onze zwakheid de Godlyke ondersteuning behoeven, en daerom ernstig behooren te bidden. Met het dieper intreden in den hof geeft hy zynen drie Apostelen, die hem in zyne verheerlyking op den berg gezien hadden, en nu getuigen van zyne diepste vernedering zouden zyn, te kennen, hoe sterk zyne ziel aengedaen ware, door de levendigste voorstel-

lingen van zynen naderenden fchriklyken dood. Dit bleek ook eerlang nog duidelyker. Hy gaet een weinig voort, en fmeekt zynen Vader op het deemoedigfte om afwending van dat lyden, hem als mensch in 't vooruitzicht zo verfchriklyk; doch niet dan onder die mits, indien 't mogelyk zy.

„ In de daad, zegt de Eerwaerde *Pauli* met het afloopen zyner Verklaringe, 'er was geene geveinsdheid, geen bedrog in zynen Geest, en daarom loochende hy het niet, dat zyne ziel ontroerd was. Daarom fchaamde hy zig niet te bekennen, dat hy met ons, zynen zwakken en fterfelyken broederen, gelyker aandoeningen en beweegingen was deelagtig geworden, en dat hy op de aannaderinge van dat verfchrikkelyke lyden even het zelfde gevoelde, even het zelfde wenschte, dat een ieder ander mensch, in evengelyke omftandigheden, gevoelen en wenfchen zoude, dat die uure, zo het anders volgens Gods Wil gefchieden kon, voorby ginge, en hy van de fmarten, het lyden en den dood, welken hem naakten, ontflaagen wierd. Hoe onfchuldig was deeze wensch in den mond van Hem, die geene zonden gedaan, geene ftraffen verdiend hadde? En met dat alles bedwong Hy, Gods Heilige, deezen Hartstogt van droefheid, welke Hem wilde overweldigen, trok zynen naauwlyks geuiten wensch weder in, en gaf zig over aan den Wil van den Almagtigen, volkomen bepaald zynde, om zynen Vader tot in den dood, ja den dood des kruifes, gehoorzaam te worden.

„ *Myn Vader!* dus badt hy onder alle de hevigheid zynes Hartstogts van angst en doodvreeze, *Myn Vader! indien het mogelyk is, laat deeze Drinkbeker van my voorby gaan!* Kan uw voorneemen, om den Menfchen Genade te bewyzen, en hun de verloorene Gelukzaligheid weder te geeven, zonder de Vergieting van myn Bloed, worden uitgevoerd; onttrek my dan aan dien fmaadelyken, fmartelyken en gruwzaamen dood, die my wagt. *Doch niet, gelyk ik wil, maar gelyk Gy wilt.* De liefde tot my zelven, die natuurlyk en onzondig is, zal my regtvaardigen, indien ik om het afwenden van gansch onverdiende plaagen by u aanhoude, en u om Vreugde in plaatfe van Droefheid, Eer en Heerlykheid voor Schande, bidde. Maar dewyl ik myzelve eenmaal verpand en verplicht hebbe U, ô Vader, door de Verlos-

fing

fing des afgevallen menschlyken Geslagts te verheerlyken; verloochene ik mynen eigenen wil, en onderwerp dien volkomen aan den uwen. By u is wel alles mogelyk, maar het betaamt ook U, den Zondaaren genade te bewyzen door zulk een middel, waardoor uwe Volmaaktheden op het klaarste geopenbaard worden. Kan dan, volgens uwen wyzen Raad, zonder Bloedstortinge geen Vergeevinge volgen, moet ik door den dood een Offer worden voor de Weereld, is het naar uwen Wil niet mogelyk, dat deeze Drinkbeker van my voorby ga: zo geschiede dan uw Wil. Uw Wil worde in en door my vervuld; op dat het doelwit uwer algemeene Menschenliefde bereikt, en ik, door het lyden des doods te voleinden, eene Oorzaake der Eeuwige Zaligheid worde voor allen, die my gehoorzaam zyn."

Voorts leid zyn Eerwaerde, ter Toepassinge, uit het voorgestelde, ter nutte leeringe af. (1.) Dat onze lydende Verlosser een waer Mensch geweest is, van gelyke bewegingen en aendoeningen als wy. (2.) Dat zyn heilig gedrag in zynen doodsangst ons een onwederspreeklyk bewys zyner volkomene Onschuld en Heiligheid verleent. (3.) Dat wy uit dit gedeelte zyner Lydensgeschiedenisse zien, met welke Bereidwilligheid en uit welke Liefde, hy zig voor ons, welken hy niet schaemde zyne Broeders te noemen, in het lyden des doods heeft overgegeven. ——— Wyders stelt hy ter daedlyke betrachtinge nog voor. (1.) Hoe onboetvaerdigen en zorgloozen hier uit moeten leeren, dat de zonde in de daed het grootste kwaed zy, dat zy de rampzaligste gevolgen na zich sleept, en ons den dood voornaemlyk verschriklyk maekt. (2.) Hoe het gedenken aen den zielangst van Jezus ons tot Boete en Bekeering gewillig moet maken, en voor ons ene aenhoudende beweegreden worden, om het kwade te haten, en het goede te doen; op dat ook dit gedenken onze harten met troost en hoop op God vervullen moge. (3.) Hoe wy, ten laetste, uit het Voorbeeld van den Leidsman en Voleinder onzes Geloofs, hebben te leeren, hoe wy, wanneer ons bange is, bidden en ons hart uitstorten moeten voor den Heere. 't Is ons, naer 't voorbeeld van Christus, zeker geoorlofd, om een dreigend onheil af te bidden; maer 't moet dan ook geschieden, met die kinderlyke onderwerping, zelfsverloochening

ning en gehoorzaemheid, welke Hem bezielde. Dit doende zullen wy in de Liefde van God blyven, en dan kunnen wy wagten op de Barmhertigheid van onzen Heere Jezus Christus ten eeuwigen Leven!

De Eerbaarheid in 't uitwendige als een pligt aangemerkt, of Leerrede over 1 Timoth. II. 9, 10. *Aan de ſchoone Sexe der Vereenigde Nederlanden opgedraagen door een Hollander. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam bij* M. de Bruijn. *In groot octavo* 48 *bladz.*

Gemeenlyk oordeelt men dit onderwerp, of het pligmatige omtrent den Vrouwlyken opſchik, (en niet geheel ten onregte,) wat teder voor den Predikſtoel; ook word het niet zelden, als men 'er van hoort gewagen, zo ruw behandeld, dat het niet geſchikt zy, om invloed te kunnen hebben, en eer beſpotting dan verbetering verwekke. Intusſchen ſtaet het echter vast, dat het mogelyk zy dit laetſte te vermyden, en het onderwerp integendeel op zodanig ene wyze te ontvouwen, dat het met ſchik op den Predikſtoel voorgedragen kunne worden, met verwachtinge van een nutten invloed, ten minſte op zulken, die aen de ſtemme der betaemlykheid nog gehoor kunnen verlenen. Tot een blyk hier van, zou men zich enigzins mogen beroepen op deze Leerreden, over het Apostoliſche voorſtel desaengaende 1 Tim. II. 9, 10. Dezelve zy al of niet openlyk uitgeſproken, (dit laten wy daar;) ze is althans zo opgeſteld, dat ze zeer welvoeglyk zy; en de oplettende lezing van de ſchone Sexe der Verenigde Nederlanden verdiene. Veelligt doet zy nog, zo ze al by ongeluk niet meer te wege mogte brengen, ten minſte de ene of de andere, die meer door ene overheerſchende Mode medegeſleept, dan door ene kinderlyke beuzelachtige geestgeſteldheid beheerscht word, ernstiger dan voorhenen gadeſlaen, dat het waernemen der Eerbaerheid in 't uitwendige een wezenlyk betamelyke plicht zy.

De Opſteller dezer Leerreden, in zyne Inleiding met korte woorden getoond hebbende, dat de plichten van minder, zo wel als die van meerder rang, gadegeſlagen behooren te worden, ſtelt zich voor overtuiglyk te too-

ren,

nen, „ dat 'er, hoewel men zich, ten aanzien zijner „ kleedinge, naar het gebruik van zijn land, of zijne „ natie ſchikken kan, echter zekere regels waar te nee„ men zijn, en zekere grenspaalen, welken men niet „ overtreeden moet, bijaldien men zich ſlegts eeniger„ maate als redelijke weezens wil gedraagen." —— Hiertoe ontvouwt hy vooraf beknoptlyk, met oordeelkundige aanmerkingen, den zin der vermaenlesſe des Apostels, welke hierop uitkomt.

„ Ik wil ook dat de Vrouwen op eene eerbaare wijze „ gekleed zijn, overeenkomſtig 't geen de welvoeglijk„ heid, welke een ieder, volgens zijn ſtaat en rang in „ acht moet neemen, vordert, en zo als de reden het „ billijkt; dat haar opſchik ſteeds door de ſchaamte en „ maatigheid beſtierd worde, ten einde nooit dertele en „ ongebondene moden naar te volgen; dat zij dus, in „ plaats van 'er haare heerlijkheid in te ſtellen, dat zij „ gekruld hair, goud, paerlen en kostelijke kleeding „ tot ſieraaden draagen, integendeel voor alle die dingen „ geen meer achting hebben, dan 't betaamt, daarin „ eene wijze middelmaat houden, en bovenal zich beie„ veren, om met deugden en goede werken verſierd te „ zijn; op dat zij, de regelen van eerbaarheid en deugd „ behartigende, zich als eerbaare Vrouwen gedraagen, „ die het verderf, dat in de waereld is, verzaakt heb„ bende, de godvruchtigheid belijden."

Op deze verklaring van des Apostels voorſtel volgt ene ontvouwing van den plicht daer in begrepen, welken de Leeraer hoofdzaeklyk tot het waernemen van vier regels brengt. „ Om op eene redelijke wijze, en volgens „ des Apostels les, te handelen, moet men, zegt hij, „ zich over 't algemeen naar 't gebruik van zijn land „ ſchikkende, zijne kleeding naar deeze vier regels in„ richten, te weeten: 1 naar den regel van nuttigheid; „ 2 van welvoeglijkheid van ſtaat en rang; 3 van zedig„ heid; 4 van gepast ſieraad." De eerſte regel betreft voornaemlyk het in achtnemen der gezondheid; de tweede het gadeſlaen van het character dat men draegt, en de omſtandigheden, in welken men zich, zo ten aenzien van de Maetſchappy als van zyn byzonder beſtaen, bevind; en zo ook de derde het in 't oog houden der kuischheid, met vermyding van alles wat kwade verdenking en aenlokking kan baren. Ieder dezer regelen is op

op zichzelve zo klaer en duidelyk kentekenende, dat het naeuwlyks mogelyk zy, dat een oplettend mensch daerin mistaste. Maer mogelyk komt de vierde die van *gepast sieraed* min bepalend voor; dan zie hier hoe dezelve in dezen ontvouwd word.

Reeds in de verklaring der Tekstwoorden had de Leeraer opgemerkt, dat de Apostel niet allen cieraed der Vrouwen wrackte; en tevens aengeduid, dat het ook op zich zelve niet kwaed was; maer dan kwaed wierd, als men 'er zich te zeer aen verslaefde; als men de vercierfels tot iedelheid misbruikte, en als ze dienden om de wulpsheid te verzellen: by welke gelegenheid hy ook herinnert, dat men in de schoone tekening der deugdzame vrouwe ziet, dat *hare kleeding van fyn linnen en purper is*. Spr. XXXI. 22. Overeenkomstig hier mede is zyne tael, ter verdere ophelderinge van den vierden regel, na ene algemene aenmerking nopens 's menschen redelyke aendoening over 't schoone, deswegen aldus.

„ Dewijl men toch aan de kleederen deeze of geene gedaante moet geeven, waarom zou men niet daarin, gelijk in alle andere voortbrengfelen der kunst, het richtsnoer van het schoone volgen? Keurt de rede in dit stuk eene al te angstvallige oplettendheid op kleinigheden af, zij verwerpt niet minder eene slordigheid die afkeer verwekt, en erkent tusschen deeze twee uitersten een verkieslijken middelweg. Dit is de stem der natuure. Ten allen tijde heeft men begreepen, dat men, behalve de nutbaarheid, ook eene bevallige gedaante, een aangenaamen zwier in het gewaad te pas kon brengen. Bijzonder hebben die van de vrouwlijke kunne, bestemd om te behaagen, haar werk 'er van gemaakt, om de natuurlijke bevalligheden, welken God haar geschonken heeft, door dit middel nog te verheffen. *De bevalligheid des wijfs vermaakt haaren man*, zegt de zoon van Sirach, H. XXVI. 14.; en eene gemaatigde zorgvuldigheid hieromtrent is niet te berispen. Dewijl ook de groote heilgezant, door Gods Geest gedreeven, de zaaken op deezen voet vond, en niet wilde dat de Christenen zich, zonder noodzaake, in onverschillige zaaken van anderen onderscheidden, staat hij aan de vrouwen toe deeze neiging, om ten haaren voordeele te verschijnen, eene neiging, die haar zo eigen is, te mogen volgen.

Alleenlijk wil hij, dat zij ze door ſchaamte en matigheid beſtieren, en zich wel hoeden, om de gewoonte der afgodiſche en waereldſche vrouwen, by welken een ongeregelde pragt den opſchik tot zeer berispenswaardige buitenſpoorigheden opvijzelde, geenzins naar te volgen. ——— Maar is het aan de Christen vrouwen geoorlofd, den regel van het ſchoone in haar uitwendige in acht te neemen, ten einde met bevalligheid ten voorſchijn te komen; hoe zal men 'er de juiste grenspaalen van onderſcheiden, daar een ieder voor zal wenden die niet te overtreeden? Ik bedien mij hier van de wijze aanmerking van een bekwaamen ſchrijver over een ander onderwerp. „ In zedekundige zaaken, zegt hy, is een mid„ delweg, die het gezonde verſtand erkent, ſchoon men „ dikwils niet in ſtaat zy, om dien met naauwkeurigheid „ te bepaalen." En ik durf zeggen, dat alleen het gezonde verſtand, en het natuurlijk gevoel, welk alle oplettende perſoonen, die eenige opvoeding genooten, van het ſchoone hebben, ten vrij zekeren richtſnoer zal zijn; en dat men willens de oogen moet ſluiten, om ten minſte de zondige uiterſten niet te bemerken. Daarenboven, wie moet niet erkennen, dat de zindelijkheid, de netheid, het opzigt op de verſchillende deelen des ligchaams, en eene wijze ingetoogenheid, in dit denkbeeld te pas koomen? Wie niet erkennen, dat het altijd beter is, zich liever aan eene bekoorlijke eenvoudigheid te houden, dan aan onmaatige oppronkingen zich over te geeven? en dat, bij aldien de andere regels, door Paulus zo wijslijk voorgeſchreeven, den opſchik niet beſtieren en bepaalen, dezelve tot kinderachtige beuzelarij, tot onverſtandige ligtvaardigheid en verfoeilijke dertelheid ontaarden zal."

Voorts dringt de Opſteller dezer Leerreden den ontvouwden plicht, naer aenleiding van den Tekst, inzonderheid aen van de zyde der betaemlykheid; waerby hy evenwel nog voegt, de drangredenen ontleend van de verplichting om geen ergernis te geven; van de gemaklykheid dezer plichtsbetrachtinge; van het ſchandelyk grondbeginzel waer uit de verwaerloozing voort zou ſpruiten, en van de bedreigingen, welken God eertyds over dit ſtuk aen zyn Volk deed. Zie Jez. III. 16—24. ——— En eindelyk is het laetſte gedeelte dezer Redenvoeringe geſchikt, om te doen zien, dat 'er maer al te ge-

gewigtige redenen zyn, om over de verwaerloozing van dezen plicht in ons Vaderland te klagen, mitsgaders om de voorwendzels, waer van men zich ter verschooninge of verdeediging bedient, in derzelver krachtloosheid ten toon te stellen: waer op dezelve wyders met welgepaste vermaningen afloopt.

Wy hebben deze Leerreden wat breder ontvouwd, dan we anders gewoon zyn afzonderlyke Leerredenen te doen; zo om de byzonderheid van het onderwerp, als om de Lezers te beter te dóen opmerken, dat dezelve in dit geval, door de uitvoering, wezenlyk onderscheiding verdient.

De Muzykonderwyzer, of volledig onderwys in de gronden der Muzykkunde. Eerste Stuk. Te Rotterdam by L. Burgvliet, 1780. *In groot octavo* 118 *bladz.*

Zang- en Speelkunde behooren, buiten twyfel, onder de aangenaame oefeningen eener beschaafde Natie, en wel onder die oefeningen, waar van men met het hoogste regt zeggen mag, dat ze niet alleen haare aangenaamheid, maar tevens haare nuttigheid hebben, zo voor het Lichaam als voor den Geest. 't Is uit dien hoofde eene oefening, welke by uitstek aanmoediging en ondersteuning verdient; ter welker oorzaake het ook allen, die maar eenigzins vatbaar zyn voor het hartstreelende der Muzyk, niet anders dan aangenaam kan zyn, dat men in de laatste jaaren, in ons Vaderland, 'er op nieuw meer werks van gemaakt heeft, om der Natie geregelde kundigheden van dezelve, en in 't Theoretische en in 't Practicaale, in te boezemen. Eene nieuwe proeve van deezen aanpryzenswaardigen arbeid verleent ons hier *De Muzykonderwyzer*, met de afgifte van dit eerste Stukje, 't welk voorts door nog anderen staat gevolgd te worden; om tot een *volledig onderwys in de gronden der Muzykkunde* te strekken; waarvan de Uitgeevers ons in de Voorreden het beloop aldus melden.

„ Wij zullen voor eerst: Algemeene en bekende zaken voordragen; het welk wij hopen, dat geoeffenden ons niet kwalijk gelieven te nemen: dewijl het ons oogmerk is alles volledig te beschrijven, en zelfs de gering-

ste

ste zaken niet voorbij te gaen; op dat het ook eerst beginnenden tot nut zoude kunnen ſtrekken. Vervolgens van trap tot trap opklimmende, zullen wij de *Generale Bas*, het *Pſalmſpel* en 't *variëren* derzelven, benevens den GREGORIAANSCHEN CHORAAL-ZANG, verhandelen; tot dat wij aen de FANTASIE, COMPOSITIE, en eindelijk ook aen het CONTRA-PUNCT en 't FUGEREN raken, waermede dit werk dan beſloten zal worden."

Agtervolgens deeze ſchikking behelst dit Stukje eene ontvouwing van de allereerſte beginzelen, waar van een Leerling, om wel te ſlaagen, zig een vast en leevendig begrip heeft in te prenten. Vooraf gaat, by manier van Inleiding, een kort verſlag van den eerſten oorſprong en verderen voortgang der Muzykkunde; benevens een Vertoog over de hoedanigheden, en natuurgaven, welken in iemand vereischt worden, tot het leeren der Muzyk; en wel byzonder in dezulken, die 'er hun beroep van denken te maaken; als mede over 't geen 'er ten dien einde van een Meester en Leerling gevergd wordt. Na dit voorwerk treedt de Muzykonderwyzer ter zaake, en vangt aan met een berigt van het hedendaagſche Nootengeſtel in 't algemeen, en de Muzykaale Tekenkunde in 't byzonder. Daaromtrent geeft hy een onderſcheiden verſlag van de Muzykſleutelen, de benaaming der Nooten, de Voortekens, de Waarde der Nooten, de Waarde der Pauſeeringen of Rusttekenen, de Repetitiën of Herhaalingstekens, de Maattekens, mitsgaders de Custos of Wagter, enz. Op deeze afhandeling van de Muzykaale Tekenkunst, zo ver ze den eerstbeginnenden noodig is te weeten, volgt wyders de vereischte onderrigting nopens het gebruik der Muzykaale Speeltuigen; wel byzonder van het Clavier; waartoe de Onderwyzer zig in deezen bepaalt; zullende hy mooglyk in 't vervolg nog wel gelegenheid ontmoeten, om ook van andere Speeltuigen te ſpreeken. Nopens het Clavier nu ontvouwt hy eerst de benaaming der Claviertoetzen; en handelt voorts, na eenige aanmerkingen betreffende de houding aan en ſpeeling op het Clavier in 't algemeen, byzonder over de Applicatuur of Vingerzetting, zo als dezelve in de verſchillende omſtandigheden, die voornaamlyk te melden zyn, werkſtellig gemaakt moet worden. Hier aan hecht hy voorts eene verklaaring van de beweeging der Muzykſtukken mitsgaders van eenige daar-

daarby gebruiklyke Kunstwoorden. En ten laatste handelt hy over de Muzykaale Agrementen of Sieraaden, by Zang- en Speelstukken gebruikelyk, met aanwyzinge van 't geen den eerstbeginnenden te stade komt; blyvende de verdere breedere ontvouwing van 't een en 't ander, hiertoe betrekkelyk, tot eene nadere gelegenheid uitgesteld. —— De manier van onderwyzen in deezen gehouden is alleszins geregeld; en met behulp van de zes noodige Plaaten, ter aanduidinge van 't Nootengestel en de Muzykaale Tekenkunde (*), van die klaarheid, dat het den oplettenden niet moeilyk valle alles, wat 'er desaangaande gezegd wordt, na te gaan. Men mag zig des uit de aanvanglyke uitvoering van dit onderwys, dat in zo verre eigenlyk den eerstbeginnenden aangaat, met een verderen goeden voortgang van het zelve vleien, en dus vertrouwen dat men niet te leur gesteld zal worden, in de verwagting, welke den Liefhebberen met het afloopen van dit Stukje ingeboezemd wordt, daar de Opsteller aldus eindigt.

„ Weinig gevorderden U kome onze arbeid te stade. —— Gij, die reeds door edeler en zuiverer toonen de MUZYK hulde biedt, Uwe vordering bekroone onzen werk-

(*) Nopens dit Stuk hebben wy den Lezer nog kortlyk te melden, hoe de Autheur ons berigt, dat wy het hedendaagsche *Nootengestel* van vyf streepen verschuldigd zyn aan den beroemden GUIDO ARETYN, die het zelve omtrent het jaar 1024 uitdagt. En dat de Muzykaale Tekenkunde haare laatste merkwaardige verbetering ontving, volgens het algemeen gevoelen, in 't jaar 1552, doch, gelyk anderen willen, en dat ook onzen Schryver het waarschynlykst voorkomt, in 't jaar 1338, door JAN DE MEURS, of *Jean de Muris*; „ die, zegt hy, de Noten, door dezelven open of toe te laten, en staertjes aen de„ zelve te trekken, welke voorzien zijn met één of meer haek„ jes, naermate hunne lang- of kortheid, op eenen vasten voet „ regelde; zondanig, dat zij niet alleen verstrekten, om de ver„ schillende toonen te onderscheiden, in hunne hoogten en laeg„ ten, maer ook voldoende waren, ten opzichte van tijd „ en duuring. Eene vinding die bijzonder de Speelmuzijk tot „ groote volmaektheid gebragt heeft, die door geheel Europa aen„ genomen en ingevoerd wierd." —— Daar benevens is eindelyk, gelyk de Autheur nog aantekent, door LUDOVICUS VIADANUS, in 't jaar 1605, de *generaale Bas* uitgevonden, waarmede hy der Muzykaale Waereld een grooten dienst gedaan heeft.

werklust. En vooral, Gij onze VRIENDEN! die, in de schoonste aller Kunsten, bijnaer den trap van volmaektheid bereikt, laet U onze redenen, hoewel zij op heden slechts ten grondslage gediend hebben, gevallig zijn; en vertrouw zekerlijk, dat wij de aendacht van U, en Allen, die ons Werkje, ten nutte, of ter bespiegelinge verkoren hebben, in volgende blaêren met gewigtiger onderwerpen zullen bezig houden; terwijl wij ons vleien op dezen gelegden grondslag, in 't vervolg, der Muzijk ter Eere, een duurzaem gebouw te stichten, indien onze Welvaert en Uw Leeslust bestendig zij."

Zangwyzen tot de Geestelyke Oden en Liederen, uitgegeven door A. V. D. BERG, *Predikant te Arnhem. I Deel. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1780. *In groot octavo.*

Een aantal van 39 Muzykaale Stukken, welker compositie eene bekwaame hand te kennen geeft, en die met zeer veel naauwkeurigheid in 't Koper gegraveerd zyn, wordt hier mede den beoefenaaren der Zang- en Speelkunde aangebooden. De beweeging deezer Muzykstukken is by uitstek zeer wel ingerigt naar den aart der onderwerpen, 't welk de compositie des te geschikter maakt voor het treffen der beoogde aandoeningen; 't welk, inzonderheid met betrekking tot Geestelyke Liederen, bovenal van gewigt is.

Natuurlyke Historie volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Tweede Deel XII St. Te Amsterdam, by* de Erven van F. Houttuyn, 1780. *Behalven het Voorwerk enz.* 558 *bladz. in gr. octavo.*

Ingevolge der voorheen gemaakte verdeelinge van het Planten-Ryk, komt nu, na het afhandelen van de Classe der *Kruiden*, die der *Bolplanten*, of der *Lelieagtigen* in overweeging. Aanvanglyk geeft ons de Heer *Houttuyn*, benevens een berigt van zyne daaromtrent gemaakte schikking, eene ontvouwing van de onderschei-

dende eigenschappen der Bolplanten; waarvan het hoofdzaaklyke hier in bestaat.

Men onderscheidt ze inzonderheid door haaren *Bolagtigen Wortel*, van de andere Kruiden; doch de Heer *Houttuyn* brengt onder deeze afdeeling ook de zodanigen, wier wortel knobbelig en de bloem lelieagtig is; als mede zommigen, die alleenlyk Vezelige Wortels hebben, wanneer de Bloem dezelven tot de Lelieagtigen schynt te betrekken. En dus is de Eigenschap, welke de Planten deezer Afdeelinge allermeest verbindt, dat zy, door het opschieten uit den Wortel, van byna alle de reeds beschreeven verschillen. De meesten egter heeten, zegt hy, Bolplanten, wegens den Bol, die het jonge-Plantje, Scheutje of Kiempje insluit; dat daarin, volgens de schrandere aanmerking van *Linnæus*, als in zyne Winterwooning, voor uiterlyke kwetzing of beledіging beschermd blyft, even als in de Spruit of Knop van andere Planten. „ Gemeenlyk zit, vervolgt de Autheur, de Bol beneden aan de Steng, gelyk de knop of Spruit om hoog. Hy is by sommigen uit veele op elkander liggende Schubben samengesteld, gelyk in de Lelien; by anderen uit een vaste of vleezige zelfstandigheid bestaande, gelyk in de Tulpen; maar dikwils in een menigte bekleedzels splytbaar, gelyk in de Hyacinthen, doch inzonderheid in de Uijens, Prey en dergelyken." Wyders deelt hy ons, wegens de Wortels en Bloemen, nog de volgende aanmerkingen mede.

„ Dewyl men in de Erwten en Boonen niet alleen, maar ook in allerley Zaaden, het toekomstig Gewas reeds in 't klein, of als in miniatuur, en in de Knoppen der Boomen, zelfs de Bloemen, ja de Meelknopjes door 't Mikroskoop ontdekt (*), zo is 't niet te verwonderen, dat men van ouds reeds in de Bollen een schets vernomen hebbe van de Bloemplant, daarin verholen. De ontwikkeling van het Kiempje, daarin opgesloten, vereischt vogtigheid, welke de Bol in 't eerst, doorgaands, genoeg in zig besluit, om eene Scheut te maaken; gelyk men dit 's Winters in de Tulp- en Hyacinthen-Bollen en an-

(*) Vide *Observ. Microscopiques* du Baron DE GLESCHEN. Neur. 1770. Fol. Sect. VI. du Germe, et pag. 12. T. IX, X, XI, XII.

anderen waarneemt. Ja ſommigen, gelyk de Colchicums, maaken zelfs buiten den grond Bloem; doch anderen hebben daartoe het behulp der Woſtelen noodig, die in eenige zeer dun, kort en vezelachtig, in anderen dik, lang en ſappig zyn. Van dit laatſte geeven ons de Hyacinthen een voorbeeld, waaruit tevens blykt, dat die Wortels zekerlyk inſlurpende Werktuigen zyn, gelyk de Wortels van andere Planten (*).

„ De Bloembollen, voor 't overige, zyn van veelerley Figuur. Men vindt ze byna Klootrond, gelyk in de Hyacinthen; van boven, zo wel als van onderen, platachtig, gelyk in de Imperiaal of Keizers-Kroonen; langwerpig en van boven ſpits, gelyk in de Tulpen en anderen. Sommigen beſtaan als uit twee Bolletjes boven elkander, gelyk in de Crocusſen; of uit twee halfronde, wederzyds, waar tusſchen de Stengel uitſchiet, gelyk in de zogenaamde Kievits-Eijeren. Ook vindt men 'er, die naar een Hondstand gelyken, in de Plant van dien naam. Meestal zyn ze met een byzonder Vlies van verſchillende Kleur, paars, roodachtig of geel, en ook wel graauw, bekleed; doch ſomtyds naakt als in de Lelien enz.

„ De Bloem deezer Planten is, in 't algemeen, *Lelieachtig*, dat is, zo *Tournefort* dezelve beſchryft (†), „ of uit zes, zelden drie Bloemblaadjes beſtaande, of „ zesdeelig ingeſneeden. Haar is eigen dat de Stamper „ of Kelk overgaa tot een Vrugt of Zaadhuisje, altoos „ in drie hoekjes of celletjes verdeeld. Zodanig zyn de „ Bloemen der Tulpen, Hyacinthen, Affodillen enz. „ die Lelieachtig genoemd worden, niet alleen, om dat „ het grootſte deel derzelven eenigermaate naar de Le„ lien gelykt, maar ook, om dat zy altoos een drie„ hokkige Vrugt, gelyk de Lelien, agterlaaten."

„ In de verdere onderdeeling deezer Claſſe gaat de Heer *Houttuyn* voort, volgens die Natuurlyke Methode der Sexe, naar welke hy zyne Plantbeſchryving ingerigt heeft. Hy ſtaat des eerst ſtil by de *Driemannige* en verder by de *Zesmannige* Bolplanten, welker Bloemen drie of zes Meeldraadjes hebben. Vervolgens ſlaat hy 't oog

(*) Zie deeze *Nat. Historie*, 1 D. 1 St. bl. 19.

(†) TOURNEFORT *Inſt. Rei. Herb.* p. 343.

't oog op de *Manwyvige* Bolplanten, wier Bloemen de Meeldraadjes of *op den Styl* zittende, of op eenigerleie manier *daarmede vereenigd* hebben; waaraan hy nog hegt eene beschouwing van drie Geslachten, welken tot de voorgaande niet behooren. Onze beroemde Plantkundige levert hier mede eene zeer naauwkeurig uitgevoerde beschryving van by de zestig Geslagten van Lelieagtige of Bolplanten, die haare merkwaardigheden hebben, en in verscheiden opzigten, ook ten aanzien van haare nutte voortbrengzelen, veele byzonderheden ter overweeginge aan de hand geeven. Tot een staaltje van de laatste soort strekke het volgende berigt van de *Saffraan*, dat de Heer *Houttuyn* ons mededeelt, by de beschryving der eerste Bolplant, van welke hy gewag maakt, die den naam van *Crocus* draagt, onder welke ook dat Plantje behoort, 't welk de gewoone *Saffraan* uitlevert.

„ Het zelve maakt, zegt hy, de eenigste Soort uit, waartoe de zogenaamde *Crocusjes* onzer Bloemtuinen als Verscheidenheden zyn t'huis gebragt. Men onderscheidt ze by den naam van *Herfst-Crocus*, om dat de andere Voorjaars-Bloemen zyn (*); en geeft 'er den bynaam van *Tamme* aan, als een Plant zynde, die geteeld wordt, niet alleen in de Zuidelyke deelen van Vrankryk, in Griekenland en Italie, maar ook in Switzerland, in Oostenryk en zelfs in Groot-Brittanie. De Ridder stelt haare natuurlyke Groeiplaats in Thracie, op Rotsen in Portugal en de Pyreneen. Daar, immers, groeit een *Wilde* of *Berg-Crocus*, die de Bloem van de Tamme, doch bleeker heeft, zo CLUSIUS aantekent.

„ Men plant de Saffraan by geheele Akkeren uit jonge Bolletjes voort, niet uit Zaad, zo RAY aanmerkt: des de bynaam van *Sativus* of *Zaai-Crocus*, van C. BAUHINUS ontleend, weinig strookt. Evenwel kan zulks goed gemaakt worden, dewyl men die Bolletjes, als zaaijende, op de Akkers of in de Tuinen strooit of plant. Om 't vierde jaar, zegt TABERNEMONT, graaft men in 't Voorjaar de Wortels uit, en vindt dan by ieder

(*) Nopens deezen, die een voornaam Sieraad van onze Bloemtuinen, in 't vroege Voorjaar, uitleveren, tekent de Heer *Houttuyn*, in 't vervolg, breeder aan, hoe ze in 't wilde op verscheiden plaatze van Europa voorkomen.

der vyf of zes jonge Bolletjes, die men in de Schaduw droogt, en tegen den Herfst weder in de Aarde steekt. Men achtte de Saffraan, die by Weenen in Oostenryk geteeld wordt, niet minder dan de gene, die in Italie groeide, volgens MATTHIOLUS; doch de gene, die wy gebruiken, komt hedendaagsch uit Vrankryk, alwaar zy meest valt, omstreeks Lyons, als ook in Languedok en Provence. Niettemin wordt zy ook in Engeland uitmuntende geteeld, en zo menigvuldig, dat zeker Distrikt, in 't Graafschap Essex, deswegen den naam van *Saffron-Walden*, dat is Saffraan-Woud, voert. Hier dient dit Gewas, als 't ware, tot bereiding van 't Aardryk voor Koorn: want de Grond is 'er zo vrugtbaar, dat dezelve, na een driejaarigen teelt van Saffraan, agttien of twintig jaaren lang, zonder Mesten, zeer goede Gerst voortbrengt (*).

„ Volgens de beschryving van den grooten Kruidkenner RAY, heeft de Saffraan een Bolworteltje van grootte als een Hazel- of Walnoot, met een gryzen of aschgraauwen bast van buiten bekleed, en van onderen gehaaird met veele Vezelen. De Bladen, vyf of agt in getal, zyn van een Handbreed tot een Span lang, zeer smal en gestreept. Daartusschen schiet in de Herfst een kort Stengetje met ééne Bloem, die als uit zes roodachtig paarsch blaauwe Blaadjes bestaat, in wier midden zig zes draadjes vertoonen; drie regtopstaande met geele Meelknopjes, de drie overigen een weinig langer dan de Bloemblaadjes, zo dat ze buiten de geslootene Bloem reeds een weinig uitsteeken, en als dezelve open is ter zyden uithangen. Deeze laatsten zyn van boven breeder dan omlaag, met byna onzigtbaare Tandjes op zyde, Oranje- of Vuurkleurig, uit den geelen rood; en maaken, ingezameld, een weinig gedroogd zynde, de Saffraan der Winkelen uit.

Deeze Drogery, wier sterk afverwende geele Kleur, Geur en Smaak, ten overvloede bekend is, bezwaart, in groote veelheid gebruikt zynde, het Hoofd, en doet slaapen; doch by weinig tevens in een trekzel van Thee genomen, wekt zy de Geesten op, en doet dikwils de Hoofd-

(*) Zie de Beschryving van Groot-Brittanie; *Tegenw. Staat*, II. D. bl. 17.

Hoofdpyn of bedwelmdheid overgaan. De Ouden plagten veel gebruik te maaken van Saffraanwater en Saffraanwyn, laatende de Saffraan zelf in openbaare byeenkomften ftrooijen tot verfrisfchinge. Men acht ze in de Geneeskunde, Zweetdryvende, Hartfterkende, Windbreekende, en tegen verfcheide, zo Borst- als Hoofdkwaalen, dienftig. Haare Pynftillende kragt is dikwils waargenomen, en ten dien einde wordt zy, zo wel als tot rypmaaking van Gezwellen, onder Pappen gemengd, of op zig zelve met Wyn of Water, tegen de Pynen der Kraamvrouwen, op het Lyf gelegd: terwyl zy tevens den Brand verzagt, en de inwendige Rotting wederftaat. Men heeft ze ook, ter bevorderinge van den arbeid, in eene moeielyke Kraam, met gewenscht gevolg, ingegeven. In de Geelzugt is zy van fommigen gepreezen, en, om de Kinderpokjes te doen uitzetten, wordt zy dikwils van het Gemeen gebruikt."

Hierbenevens meldt ons de Heer *Houttuyn* desaangaande nog, dat men, volgens den vermaarden HALLER, de Saffraan ook by verfcheiden Steden in Zwitzerland teelt; alwaar de Bloem veel grooter is dan die der gewoone Crocusfen, en den Styl veel langer gehoornd heeft; zynde ook veel aangenaamer van Reuk.

Verhandeling over het kweeken van de Tabaksplant, en de manier om dezelve te bereiden, in de Noordlyke Lugtftreeken, door JONATHAN CARVER, *uit het Engelsch vertaald. Te Leyden, by* H. Hoogenftraaten, 1780. *In groot octavo* 47 *bladz.*

De Autheur van dit Gefchrift komt, naar luid van deszelfs inhoud, voor, als iemand, die, in Noord-America huisvestende, met eene oordeelkundige naauwkeurigheid, de kweeking en bereiding der Tabak aldaar nagevorscht heeft: en die, in deeze Verhandeling, der Engelfche Natie zyne daardoor verkreegen kundigheden mededeelt, of zulks ook haaren Tabaksplanteren van eenigen byzonderen dienst mogte weezen. Een dergelyk oogmerk bezielt ook den Hollandfchen Overzetter met betrekking tot ons Vaderland; van waar hy dit

Stuk,

Stukje niet ten onregte aan de Wel Ed. Heeren Bestuurderen en Leden van den Oeconomischen Tak opdraagt.

Het zelve behelst, in de eerste plaatze, een beknopt verslag van de ontdekking en het gebruik van de Tabak; benevens eene genoegzaam volledige beschryving van de Tabaksplant en haare bloemen. Op dit algemeene laat de Autheur voorts volgen, eene in alle opzigten naauwkeurige beschryving van den grond en ligging, die best geschikt zyn, om de Plant te doen groeien; mitsgaders van 't geen men ter kweekinge van de Plant in agt hebbe te neemen; van derzelver zaaijinge af tot op derzelver inoogsting; by welke gelegenheid de Autheur ook een gezet berigt geeft van den schadelyken Tabaksworm, wiens vermenigvuldiging en voortgang men moet tragten te weeren. In deeze beschryving bepaalt hy zig tot de behandeling in de Noordlyke volkplantingen, als best geschikt naar de ligging van Engeland, (dus ook naar die van ons Vaderland;) en voegt 'er eenige onderrigtingen by, welken, zyns oordeels, uit de verscheidenheid van 't Klimaat, in aanmerking zouden kunnen komen. Op eene dergelyke manier ontvouwt hy ten laatste de wyze, op welke men de Tabak gemeenlyk bereidt, en de voornaamste byzonderheden, die men daaromtrent gade moet slaan. —— Hy oordeelt goeden grond te hebben, om zig te vleien, dat het behoorlyk waarneemen van deeze zyne berigten en raadgeevingen, van een weezenlyk nut kan zyn, voor zyne Landsgenooten, die zig op de Tabaksteelt toeleggen. En 't zou ons, zo ver wy dit onderwerp kunnen nagaan, niet vreemd doen, dat ook onze Vaderlanders 'er 't een of 't ander uit zouden mogen leeren, ter verbeteringe der aankweekinge en bereidinge onzer inlandsche Tabak; dat veelligt byzonder aanleiding kon geeven, om derzelver onaangenaamen reuk af te wenden, of te verminderen; en daar door dien Handeltak, welke inderdaad opmerkenswaardig is, een weezenlyken dienst te doen. De uitvoering van 't Geschrift is althans van die natuur, dat het doorbladeren van 't zelve denzulken, wier zaak het is, wel aangepreezen mag worden; om na te gaan, of ze 'er eenig nut uit mogen trekken, door hunne kundigheden in dit of dat geval te verbeteren of te vermeerderen. ——— Zie hier ten minste mogelyk iets nieuws voor onze Landzaaten, ten opzigte

van een zeker gebruik van de Tabak, dat tot nog in Europa, en dus ook hier te Lande, niet bekend geweest schynt te zyn.

„ De Amerikaanen, naamlyk, hebben, gelyk onze Schryver meldt, uitgevonden, dat de Tabak zeer bekwaam is om leder te taanen, en zoo goed, zoo niet beter, dan Run (*): en was de laatste stoffe niet zoo overvloedig in hun land, de Tabak zou door hun, in derzelver plaats, algemeen gebezigd worden. Ik ben getuige geweest van verscheiden proefneemingen, waar in dezelve goed tot dat oogmerk bevonden is, voornaamlyk op dunnere soorten van huiden, en ik kan gerust verzekeren, dat in landen, waar de Run schaars is, de Tabak eene kostelyke vervulling van dat artikel zou wezen."

Beschryving van eenige Oudheden, gevonden in een* Tumulus, *of Begraafplaats, op het Eiland Texel. Door* P. V. CUYCK. *Met noodige Afbeeldingen. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1780. *In groot octavo* 28 *bladz.

Ontdekkingen van Oudheden geschieden gemeenlyk, in onze dagen, by toeval, en niet zelden door onkundige lieden; waardoor ze dikwerf geheel vrugtloos zyn, zo 't niet ter oore van een oudheidkundige Liefhebber kome. Uit het verhaal, het geen de Heer *van Cuyck* in dit Geschrift geeft, was 't ook zo gegaan met de ontdekking der Oudheden op Texel, alhier beschreeven; dezelven waren reeds ontdekt in 't jaar 1777; en meerendeels veronagtzaamd; toen hy, op ontvangen berigt, in den jaare 1779 gelegenheid vond, om 't geen 'er nog van voor handen was in opmerking te neemen. Het verslag, dat zyn Ed. deswegens in openbaaren druk mededeelt, kan niet anders dan welgevallig zyn aan hun, die in soortgelyke naspooringen vermaak scheppen; nadien zyn verhaal van 't voorgevallen, benevens de beschryving van 't ondekte, beknopt en juist is; terwyl zy-

(*) „ Mogelyk zouden de steelen en de onderste bladen der „ plant, die van weinig of geen waarde zyn, daar met voordeel „ toe gebruikt kunnen worden. DE VERT."

zyne ophelderende aanmerkingen over de Oudheden zelven alleszins oordeelkundig zyn. De uitvoering van 't een en 't ander is zeer wel geschikt, om den Leezer met verlangen te doen hoopen, op de voltrekking van des Autheurs verder oogmerk; daar hy, gelyk hy te kennen geeft, voorneemens is, by genoegzaam ledigen tyd, de Dorpen en Gezigten van *Wieringen*, *Texel*, het *Vlie* en *ter Schelling*, met de beschryving dier Eilanden, in 't licht te geeven.

Men heeft des dit Stukje aan te zien als een Voorlooper van een uitgebreider Geschrift; waar uit men verwagten kan, dat het zelve naauwkeurig en oordeelkundig uitgevoerd zal worden. —— By den aanvang ontmoeten we reeds een welgetekend, en zuiver in 't koper gebragt Gezigt van 't *Bergje*, waarin de hier beschreeven Oudheden gevonden zyn, benevens van 't Dorp de *Waal*, zo als het zig, op den afstand van omtrent drie honderd stappen, van daar vertoont. —— Onze Autheur begint zyne beschryving, met een kort doch in zyne soort genoegzaam volledig verslag van dat Dorp, en het kort daarby gelegen Bergje; het welk hy, al vroeger, voor een *Tumulus* of oude Begraafplaats gehouden had; met welk denkbeeld zeer wel instemt deszelfs gebruiklyke benaaming van *Sommeltjes Berg*, zo veel als *Spook-Berg;* overeenkomstig met het oude algemeene denkbeeld, dat de Spooken zig vooral omtrent de Begraafplaatzen ophielden. —— By de volgende melding der toevallige ontdekkinge van eenige Oudheden in dat Bergje, door een Boerenknegt, berigt hy ons, dat men in het zelve vond een Metaalen Ketel, met een Dekzel geslooten, by welks opening 'er asch uit stoof: en dat men, op de verdere naspooring, 'er verscheiden byzondere stukken in bespeurde, vermengd met Houtskool, en iets als uitgebrande Steen of als Puimsteen. De daar mede vermengde Stukken waren, zegt hy, de volgende.

„ Twee Bitten van Paarden; een zogenaamd Poort-
„ bit en een ander met eene Kinketting; twee Spoo-
„ ren; eene Handbyl; eene zogenaamde Noordsbyl;
„ een Dissel; het yzer van eene Werpspiets; een
„ Mes; eene Ketting van een zonderling maakzel, om
„ aan drie ooren te hegten; en van boven met een
„ scherpen Haak voorzien om dezelve ergens aan te

„ hau-

„ hangen, (by voorbeeld, aan een overhangenden tak
„ van een Boom of iets dergelyks;) en een Wetſteen-
„ tje, om de fyne ſnee aan het Staal te geeven; mitsga-
„ ders ook nog eenige vercierzels van Metaal; waaron-
„ der twee Metaalen Lepels boven al opmerkelyk wa-
„ ren."

Toen de Heer *van Cuyck* deeze ontdekte Oudheden gong bezigtigen, werden 'er reeds eenigen vermist, of aan ſtukken gebroken gevonden; welk laatſte door zulke ontdekkers meermaals geſchiedt, om dat ze, waanende Goud of Zilver te zullen vinden, willen beproeven wat 'er van de zaak zy. Zyn Ed. heeft deeze Oudheden, die hem, 't zy dan geheel of aan ſtukken, onder het oog kwamen, met oplettendheid afgetekend, en ze worden hier in vier koperen Plaaten dus medegedeeld. Verder verleent hy ons, buiten de beſchryving der voornaamſte ontdekte Stukken, eenige oudheidkundige aanmerkingen, welken ons dezelve nader leeren kennen, en derzelver gebruik eenigermaate ontvouwen. —— Gemerkt nu de Metaalen Lepels, als boven gezegd is, inzonderheid opmerkelyk waren, zo hebben wy gedagt den Leezer geen ondienst te zullen doen, met hem desaangaande het hoofdzaaklyke van des Autheurs berigt, als een ſtaal van deeze Beſchryving dier Oudheden, onder 't oog te brengen.

Vooraf reeds meldende, dat deeze Lepels zo weinig van den alles vernielenden tyd, onder den grond geleeden hadden, dat ze, door de Boerin geſchuurd, en in haare kast opgeſlooten zynde, als nieuw ſcheenen, geeft hy 'er de volgende beſchryving van. „ De eene Lepel
„ was vol kleine gaatjes, daar niet meer dan de punt
„ eener Spelde door kon; en beiden ſlooten zy zo net
„ in een, dat men, de ſteelen op elkander pasſende,
„ gedagt zoude hebben, dat het maar één Lepel was:
„ onder op de ſteelen ſtond ADRAXIVS F." ——— In de nadere ophelderende oudheidkundige aanmerkingen maakt de Heer *van Cuyck* gewag, niet alleen van de ondoorgeſlaagen Lepels, welken de Priesters in den Heidenſchen Offerdienst gebruikten, die *Simpula* of *Drankvaten* genoemd werden; maar tevens van ſoortgelyke Lepels, als deezen, die men *Cola*, dat is *Zygvaten*, of *Vergiettesten*, heet.

„ Een ſchoone en groote Lepel, zegt hy, zynde ee-

ne zoort van *zygvat* of *vergiettest*, met veelerhande Figuuren doorgeslagen, doch driemaal zo groot als de onze, en met veel wyder gaten, wordt ons in afbeelding vertoond, in de *Oudheden van* MONTFAUCON, III D. *Bl.* 122. *Pl.* LVII. ——— In dat zelfde Deel vinden wy, op *Pl.* LXIV, de aftekening van een Keteltje, waarvan de Steel op de eigenste wyze als het onze gemerkt is, met het woord NARCISS. Byaldien dit Keteltje eene maat zy, dan zal het misschien de *Concha* weezen, welke ons aldaar, op *Pl.* XXXVII. voorkomt. —— Voorts ontmoeten we aldaar, op *Pl.* L, eene afbeelding van een optogt van Romeinsche Soldaaten, die hunne noodwendigheden met zig draagen; bestaande in Beschuit, Meel, Spek, gezouten Vleesch en Azyn, dien ze, met water gemengd, dronken. Onder anderen neemt men 'er ook in waar, de opgemelde soort van Lepels, of liever *Zygvaten.*"

„ Zou men, dus vervolgt hierop de Heer *van Cuyck*, dit nagaande, 'er niet met eenige waarschynlykheid uit mogen gissen, dat de Romeinen eene gestelde maat Azyn, met een bepaald gedeelte water, moetende mengen, op dat 'er niet te veel, of te weinig, van het een of ander mogte zyn, zig daartoe van deeze Vaten, in elkander geslooten, bedienden? De Azyn tog is, gelyk men weet, met Insecten vervuld, en wordt, vooral zo dezelve wat lang staat, drabbig: wanneer men nu den Azyn, door den eenen doorgeslaagen Lepel in den anderen, liet loopen, dan verkreeg men te gelyk, en de maat, en een zuiveren Drank. Dat ze althans geschikt waren voor een zeer dun doorzypelend vogt, is daaruit blykbaar, dat de gaatjes zo klein zyn, dat 'er naauwlyks een punt van eene spelde door moge; des ze voor alle lymagtige of dikke Vogten van geen gebruik geweest kunnen zyn".

Wyders, geeft ons de Autheur, ter verdere ontvouwinge van 't gebruik zulker Lepelen, nog een uittrekzel van eene Italiaansche Verhandeling door PHILIPPUS VENETI geschreeven, raakende twee oude Gereedschappen, in 't jaar 1727, gevonden, by *Monte Pulciano* (*).

De

(*) Een klein Steedje op een berg in het Toscaansche, aan de grenzen van den Kerklyken Staat, dat wegens eene der beste

De daarby gevoegde afbeelding dier Gereedschappen, welke de Heer *van Cuyck* ons hier ook mededeelt, komt al vry na overeen, met die deezer Lepelen, en de Schryver dier Verhandelinge houdt ze voor *Lek*-of *Zygvaten*, daar de Ouden zig van bedienden, om hunnen Wyn te zuiveren, met dien daardoor te laaten lekken, in de Koppen of Bekers, van welken zy op hunne Maaltyden gebruik maakten. „ De Ouden, naamlyk, „ lieten, zegt hy, byna altoos hunne Wynen door het „ een of ander heen lekken; 't zy door eene zoort van „ Teems, of wel door een Zak; van daar de benaaming „ van *Vinum Saccatum*, [zo veel als *doorgezeegen Wyn.*] „ ——— Wel byzonder hadden zy, by hunne Maalty„ den, daartoe geschikte Gereedschappen, die met eene „ menigte van kleine gaatjes doorgeslaagen, en min of „ meer vercierd waren, naar maate van het vermogen „ der Bezitters." Volgens het geen de Heer *van Cuyck* verder uit deeze Verhandeling bybrengt, vindt men by veele oude Schryvers melding van deeze *Tafel-Zygvaten*; wel byzonder gewaagen ze van een *Kop*, een *Schotel* en een *Zygvat*, als zaaken, die by elkander behooren, voor zo verre ze gelyklyk op de Maaltyden te stade komen. Te weeten; de *Kop* werd geplaatst op eene *Schotel*, of op eenig ander Voetstuk, naar het maakzel van het Drinkvat, en dan schonk men 'er in, door het *Lekvat*, om den Wyn aldus te zuiveren: iets, dat by de Romeinen althans min of meer noodzaaklyk was; zo om dat ze hunne Wynen lang bewaarden, waardoor ze dik werden; als om dat zy 'er Kruiden, Bloemen, Speceryen, Sneeuw, Ys enz. in mengden. Eindelyk heeft men, uit het hier bygebragte, nog aan te tekenen, dat men deeze Lekvaten ook wel indiervoege inrigtte, dat ze tot het gebruik der Keuken, en der Apotheek, konden dienen: als mede dat men dezelven in laater tyd schikte tot Kerklyke gebruiken, vooral by de Mis, van waar de *Doorzygvaten* zomtyds onder de *gewyde Vaten* geteld worden.

Vraagt men ten laatste, wat heeft men te denken, van de byeenzameling en bedelving van alle deeze stukken in

soorten van Italiaansche Wynen, die een aangenaamen zoeten smaak en veel vuur in zig heeft, beroemd is. VOLKMAN *Reisb. door Italie*, *II D. bl.* 336.

in dat Bergje? zo is des Autheurs antwoord, en zyn antwoord heeft vry wat waarſchynlykheid; „ dat dit Berg„ je de Begraafplaats geweest zal zyn van een Inwoon„ der deezer ſtreeke, die aan de Romeinen bekend was, „ of wel onder hen gediend had. Naastdenkelyk zal „ men hem, of liever zyne Asch, alhier begraaven heb„ ben, met zyne voornaamſte gereedſchappen en ver„ cierzelen. Een gebruik, dat, gelyk bekend is, reeds „ in de vroegſte Oudheid, by veele Noordſche Volkeren „ plaats had."

Inleiding tot de Algemeene Kerkelyke en Wereldlyke Geſchiedenisſen, door J. A. CRAMER. *Eertyds Koningl. Deenſche Hoofdprediker enz. enz. Naar den tweeden Druk uit het Hoogduitsch vertaald. Met eene algemeene Voorreden van* J. CREMER J. J. Z. *Predikant te Hulst in Staats-Vlaanderen. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* H. Gartman, 1780. *Behalven het Voorwerk* 406 *bladz. in gr. octavo.*

Niemand, die zig eenigzins op het beoefenen der Historiekunde toegeleid heeft, is onkundig van den lof, dien de beroemde *Bosſuet* behaald heeft, met de afgifte zyner *Inleidinge tot de Algemeene Kerklyke en Waereldlyke Geſchiedenis*; als mede van 't geen de Proteſtanten, (terwyl ze voor 't overige 's Mans Werk in waarde hielden,) gewoonlyk opgemerkt hebben, nopens des Bisſchops al te gunſtige denkbeelden voor de Roomſche Kerk, en zyn inzigt deswegens in dat Geſchrift, met betrekking tot de inrigting van derzelver Kerkbeſtuur. Op dat nu over 't geheel hooggeſchatte Werk, dat niet verder loopt dan tot aan de negende Eeuw, is dit van den Hoogleeraar *Cramer* een Vervolg, geſchikt naar het zelfde Plan, dat de Franſche Bisſchop zig voorgeſteld heeft. De agting voor des Bisſchops arbeid, benevens het bezef van de misſlagen, tot welken vooroordeel voor zyne Kerk hem gebragt kan hebben, bewoog den Hoogleeraar, om dat geagte Werk in 't Hoogduitsch te vertaalen, te vervolgen, uit te breiden, en, op zodanige plaatzen, daar hy 't dienſtig oordeelde, te wederleggen en te verbeteren. De uitgeſtrekte goedkeuring van des Hoogleeraars arbeid, aan dat Werk te koste gelegd, heeft nu voorts aanleiding gegeeven tot eene Nederduitſche over-

overzetting van dit zyn Gefchrift. Maar hieromtrent was aanvanglyk eene zwaarigheid: men had reeds eene Nederduitfche overzetting van *Bosfuets* Gefchrift, en kon dus het Werk van den Hoogleeraar, zo als hy 't begonnen heeft, niet wel in onze Taal het licht doen zien. Egter was deeze zwaarigheid niet gewigtig genoeg, om de bëoogde uitvoering geheelenal te rug te houden: men befloot des voort te vaaren, en alleenlyk de Vertaaling van dat gedeelte uit te ftellen, tot dat de omftandigheden het zullen toelaaten, het zelve vooraan dit Vervolg te plaatzen; kunnende de Leezer zig midlerwyl van de vroegere Nederduitfche overzetting bedienen. Ter deezer oorzaake neemt het Gefchiedkundige verflag, in dit eerfte Deel, zynen aanvang met het begin der negende Eeuwe; en men heeft geoordeeld best te doen, met de Verhandelingen, welken de Hoogleeraar by de vertaaling van *Bosfuets* Werk gevoegd heeft, ter gefchikter plaatze in deeze Nederduitfche uitgave in te vlegten; om vervolgens het Werk van *Bosfuet* op zig zelve, zo als het door den Hoogleeraar in 't Hoogduitsch, en voorts daar uit in 't Nederduitsch overgebragt is, door den druk gemeen te maaken. ——— Agtervolgens deeze fchikking levert men nu in dit, en zo ook in de volgende Deelen, het Werk van den Hoogleeraar insgelyks afzonderlyk; het welk de Liefhebbers der Historiekunde met vrugt zullen kunnen doorbladeren; gemerkt 's Mans nafpooringen genoegzaame blyken van zyne oordeelkundige oplettendheid aan de hand geeven.

Wat nu wyders nog de fchikking zelve van 't Werk betreft, de Hoogleeraar volgt, als boven gezegd, des Bisfchops Plan, dat drieledig is. Het eerfte verleent een beknopt tyd- en gefchiedkundig verflag van 't beloop der Kerklyke en Waereldlyke gebeurtenisfen: het tweede gaat byzonder over de Historie van den Godsdienst ter oordeelkundige overweeginge van deszelfs veranderingen en opvolgingen: en het derde Lid ftrekt ten laatfte tot eene dergelyke ontvouwing van de merkwaardigfte veranderingen, welken de voornaamfte Waereldryken ondergaan hebben. Naar dat Plan heeft de Hoogleeraar ook dit zyn Vervolg ingerigt, waaromtrent hy zig, in zyne Voorreden, wat het hoofdzaaklyke betreft, in deezer voege uitlaat.

„ Myn vervolg zal insgelyks uit drie Afdeelingen beftaan;

ſtaan; waar van de eerſte een kort tydrekenkundig ontwerp der algemeene Kerkelyke en Wereldlyke Geſchiedenis zal weezen. (*) In dezelve zal ik de gewigtigſte voorvallen, zo wel van Kerk als Staat, naar hunne verſchillende tyden, zodanig trachten te ſchikken, dat men 'er zig een recht en duidelyk denkbeeld van kan maaken, en dezelven in alle hunne gevolgen kan overzien. De geſteldheid deezer Geſchiedenis, die meestendeels zo bekend niet is als dat gedeelte van dezelve het welk door *Bosſuet* beſchreeven is, zal my, ten einde ik duidelyk genoeg worde, noodzaaken, om ſomtyds omſtandiger te zyn, dan hy is; want indien ik in deeze Afdeeling zo kort als de Bisſchop wilde weezen, zou myn verhaal noch genoeg licht noch bevalligheid hebben.

De tweede Afdeeling vervat beſchouwingen, in welken ik my over de Lotgevallen van den Godsdienst met deszelfs Waarheden, als mede over de Lotgevallen der Kerk, die zeer naauw met de eerstgenoemden verknogt zyn, en byna uit elkanderen voortvloeijen, uitlaat. Dit deel der Geſchiedenis is een ruim veld. Hier zullen wy een grooter rykdom van voorwerpen, meer verſcheidenheid en afwisſeling voor elken geest, die den Godsdienst voor een waardig voorwerp zyner overweeging houdt, vinden. *Bosſuet* heeft in deezen omtrek niet gearbeid. Men kan echter de Lotgevallen, welken de *Christelyke Godsdienst*, zedert den eerſten *Christen Keizer*, heeft moeten ondervinden, niet genoeg inzien en begrypen, indien men den toeſtand van het Christendom, in de drie eerſte Eeuwen, niet zeer naauwkeurig kent. In de veranderingen van een Godsdienst heerscht dezelfde ſaamenhang, welke men in de grootſte Staatsverwisſelingen vindt. Deeze komen niet op eenmaal te voorſchyn; en gaan ook niet op eenmaal ten gronde; zo is ook de Kerk niet op die wyze, maar als by trappen, in dat groote verderf geſtort, waarin zy in haare duistere tyden gedompeld lag. Dus heb ik in dit gedeelte de gaaping, welke door *Bosſuet* open gelaaten was, aangevuld. (†)

„ Voorts

(*) Dit eerſte Lid van het voorgeſtelde Plan is in etlyke Tydperken verdeeld, die, in 't verdere opſtel van dit Werk, van Deel tot Deel agtervolgd worden.

(†) *Bosſuet* naamlyk heeft, gelyk de Hoogleeraar vroeger aangemerkt,

„ Voorts zal ik ook in de derde Afdeeling den grondslag des Bisschops volgen, de gewigtigste voorvallen uit de

merkt, om zyn byzonder inzigt, ter begunstiginge van de Roomsche Kerk, niet te benadeelen, zig in zyne tweede Afdeeling, met opzigt tot den Christelyken Godsdienst, inzonderheid bepaald, tot de eerste oprigting der Christen-Kerke; zonder verder bykans eenig gewag te maaken van 't geen voorts in de acht eerste Eeuwen opmerking vordert: 't welk eene gaaping in zyn Werk te wege brengt." ——— De Historiesche trouwhartigheid, zegt de Hoogleeraar, is in dit geval de eigenschap van onzen Bisschop niet. Zyn tydrekenkundig Plan der geschiedenissen gaat tot op het einde der agtste Eeuw. Daarin maakt hy alleen gewag van het geen de *Christelyke Kerk*, haare Bisschoppen, en in het byzonder den *Roomschen Bisschop*, gunstig is. Hy kent al te wel de geschiedenis der Kerk, dan dat hy niet veele waarheden, die hen nadeelig zyn, gezien zou hebben; doch hy durft dezelven ons niet vertoonen. Hy wagt zig wel om zig als hunne openbaare vyand aan te stellen; maar stelt zig zo aan, als of hy niets van hun wist, en gedraagt zig als zy, die liever zwygen, dan iets ten nadeele van hunne vyanden zeggen, vermits zy voor dezelven vreezen. Dit gedrag stemt immers met de wetten der schranderheid overeen; want zou de *Dauphin*, ter wiens onderwyzinge des Bisschops werk ingerigt was, (op dat ik deeze aanmerking met een voorbeeld bevestige,) de Bisschoppen der *Christenen*, en hunne algemeene vergaderingen, voor de *onfeilbaare Kerk*, door welke *de H. Geest zyne uitspraaken doet*, gehouden hebben, indien *Bossuet* dezelven onpartydig in hunne waare gedaante, indien hy het *Karakter* en gedrag der Bisschoppen oprecht afgeschilderd, en hunne wyze waarop zy waarheid en dwaaling onderzoeken, benevens die, waarop zy hunne besluiten in geloofszaaken opstellen, naar derzelver waare gesteldheid vertoond had? Om kort te gaan, de Bisschop verstaat de kunst, om alle de berichten te verzwygen, die strydig zyn, met zyne eenmaal aangenomen grondstelling: [te weeten, dat de leeringen van den waaren Godsdienst, door eene onafgebroken opvolging van Bisschoppen, altoos, in eene onafgebroken achtervolging, onveranderd in de *Roomsche Kerk* bewaard zyn geworden.]

„ Zie daar de oorzaak, waarom zyne tweede Afdeeling, waarin hy de gevolgen van den Godsdienst beschouwt, geen gewag maakt wegens den toestand van de eerste Eeuw der *Christenen*. Hy had den toestand van den Godsdienst in de eerste wereld, onder de *Patriarchen* en de Wet, als mede in de eerste dagen der nieuwgeplante *Christelyke Kerk*, zo beschreeven, als de Geschiedenis hem denzelven aantoonde; maar waarom ontwierp hy ons dan de volgende Lotgevallen der Godlyke waarheden onder de *Christelyke Gemeenten* niet? Hier is eene gaaping in het Werk van den Bis-

de Geschiedenis neemen, en uit derzelver oorsprong afleiden; de voornaamste karakters, die zy ons aanbiedt, in het rechte daglicht stellen, en daar zig eene ongedwongene gelegenheid aanbiedt, de byzondere wegen der Godlyke Voorzienigheid omtrent de Regering der Wereld op te spooren. *Bosfuet* heeft in het slot van zyn Werk beloofd, over het verbaazend geluk van *Mahometh* en deszelfs Navolgers te zullen spreeken, maar hy heeft zyne belofte niet vervuld; dus zal ik over dat geluk, maar ook over den Godsdienst van denzelfden, wyl deeze beiden zulke aanmerkelyke gevolgen gehad hebben, in het volgende Deel breedvoerig genoeg handelen."

Naar deeze inrigting behelst dit eerste Deel der Nederduitsche uitgave, dat, om bovengemelde reden, ten opzigte van het algemeen Geschiedkundige met de negende Eeuw begint, in de plaatze, een kort tydrekenkundig verhaal der gewigtigste Kerklyke en Waereldlyke voorvallen, zedert het jaar 800 tot het jaar 1024 na 's Heilands geboorte. En hierop volgen dan, in de tweede Afdeeling, eenige Verhandelingen, ter overweeginge van de Godsdienst-of Kerkhistorie in 't byzonder, welken hier elf in getal zyn. —— By manier van Inleiding geeft ons de Hoogleeraar vooraf, eene beschouwing der lotgevallen van den Godsdienst in 't algemeen, en behandelt voorts de volgende onderwerpen, De dwaalingen in den Godsdienst, onder de eerste Christenen, ten tyde der Apostelen. De Godsdienst der Oostersche wyzen. De dwaalingen der Joodsche Secten. De dwaalingen der Nazareen en Ebioniten. De Secten der Gnostiken. De bestryders der Godheid van Jezus Christus en der Drieëenheid, in de tweede Eeuw. De dwaalingen der Montanisten. De invloed van de dwaalende Secten der eerste en tweede Eeuwe, op de lotgevallen en leeringen van den Godsdienst. De invloed der Alexandrynsche Wysgeerte op dezelven. De dwaalende Secten in de derde Eeuw, en derzelver invloed op den Godsdienst. En eindelyk de dwaalingen, welken, door de oneenigheden der Rechtzinnigen, in de tweede en der-

Bisschop, welke zyne Historische trouwhartigheid verdacht maakt. Het gebouw is niet volmaakt; hy heeft te veel beloofd, doch te weinig woord gehouden; hy heeft ons de gantsche Keten niet getoond, waarvan zyn Kerk en haar Geloof de laatste schakel zou weezen."

derde Eeuw, of ingevoerd, of bevestigd werden. — Hier by ſtaan vervolgens nog eenige Verhandelingen te komen, welken mede tot de drie eerſte Eeuwen betreklyk zyn; die ons, met derzelver afgifte, wel nadere gelegenheid zullen geeven, om den Leezer eenig ſtaal van des Hoogleeraars manier van uitvoering te verleenen; waar mede wy ons thans niet zullen ophouden; daar wy, gelyk we 't raadzaamst oordeelden, eenigzins breedvoerig geweest zyn, in de opgave van 't oogmerk en de inrigting van dit Vervolg des Hoogleeraars, op 't Werk van Bisſchop *Bosſuet.*

Bedenkingen over de eigentlijke oorzaak van Romens ondergang, toepasſelijk op Nederland, met een voorafgaand Vertoog over de Staatkunde, door L. V. LIMBURG MATTHYSZ. *Te Utrecht, by* G. T. v. Paddenburg. *Behalven de Voorreden* III *bladz. in gr. octavo.*

Volgens deeze *Bedenkingen* van den Heer *van Limburg* is de eigenlyke oorzaak, welke, in de eerſte plaats, den ondergang van het Romeinſche Ryk bewerkt heeft, te vinden, in de afgetrokken overnatuurkundige beſpiegelingen van zommigen der zogenaamde oude Wysgeeren: als waaruit grondbeginſelen voortgekomen zyn, nadeelig voor de Zeden; welken, niet alleen ten opzigte van Rome, maar ook ten aanzien van alle Ryken, door alle tyden, wanneer ze heerſchende worden, geſchikt zyn, om een Gemeenebest ten val te brengen. Nademaal nu die zelfde oorzaak, zyns agtens, ook in ons Vaderland, haare nadeelige uitwerkingen heeft, zo agt hy 't dienſtig, de ontleding hier van der Natie onder 't oog brengen, ten einde dezelve voor dat gevaar te waarſchuwen.

Zyn Ed. naamlyk beſchouwt de beſpiegelende afgetrokken overnatuurkunde als de grondoorzaak van het bederf der Zeden; voor zo verre zy aanleiding gegeeven heeft, tot het denkbeeld, dat *Deugd en Ondeugd woorden zonder zin* zyn; dat het *voor 's menſchen geluk onverſchillig is, of hy deugdzaam zy, dan niet*; ja, dat de *behendige ondeugd eerder het tegenwoordige geluk*, (en het toekomende verwagt men niet,) *kan bevorderen.* „ Aan deze „ ſtellingen is 't, zegt hy, dat *Romen* en *Griekenland*, hunne *ruweldaaden*, hunne *Tirannen*, hunne *ſlaafsheid* en hunnen *geheelen ondergang* te wyten hebben." Daarbenevens gaat hy nog een ſtap verder, en beweert, dat de overnatuurkunde, niet alleen zo als zy, door *Epicuur*, *Arceſilas* en *Pyrrho* is voorgedraagen, ten uiterſte ſchadelyk is; maar dat zy ook, in de handen van de kundigſte en deugdzaamſte mannen, meer nadeel dan voordeel

deel toegebragt heeft; dat zy noodzaaklyk dit nadeel moest toebrengen, en, (te ver getrokken,) dat kwaad ten eeuwigen dage voortbrengen zal. —— Men heeft egter deeze zyne ſtelling niet te wyd uit te breiden; want vraagt men, zyn dan alle zogenaamde bovennatuurkundige beſpiegelingen te wraaken, zo is zyn antwoord. „ Neen, niet volſtrekt; want indien men, bij voorbeeld, „ de beginzelen der Zedekunde en der natuurlijke Godsdienst zo „ noemt: deze zijn voorzeker niet te laken; hoe zeer zij enkel „ te waardeeren zijn, naarmate van hare duidelijkheid. —— „ Maar ik verſta hier, door de eigentlijke overnatuurkunde, voornamentlijk het geen de geleerden *Monadologie*, of de *kennis der* „ *geestlijke en enkelvoudige ſubſtantien* noemen, en de *Theologia* „ *Naturalis* of de Philoſophiſche Godgeleerdheid, dat is te zeggen niet alleen de weetenſchap van het ZYN, maar van de „ *hoedanigheden van een oneindig Wezen*, en de *Pneumatologie* of „ de *Leer der Geesten.* —— Die overnatuurkunde, welke „ handelt over zaken, die niet dan op zeer afgetrokkene beſpiegelingen zijn berustende; over zaken, waar van de mensch, met „ geen mogelijkheid, eene recht grondige kennis kan verkrijgen. „ om dat hy ze zig niet, dan in 't afgetrokkene, kan voorſtellen." —— Onze Autheur heeft dės bepaaldlyk het oog op die duistere, ingewikkelde, te ſterk afgetrokken overnatuurkundige beſpiegelingen; en, ſchoon hy zig nu en dan wat te algemeen en te ſterk uitdrukke, ſtelt hy egter zyn gevoelen, nopens den ſchadelyken invloed van zodanige beſpiegelingen, in een vry gunſtig licht; ter waarſchuwinge van de Natie, om daartegen op haare hoede te zyn, op dat de zedenloosheid geen verder veld winne.

Niet ongevoeglyk paart de Heer *van Limburg*, by deeze zyne *Bedenkingen*, zyne *Proeve over de Staatkunde*, insgelyks tegen de zedenloosheid ingerigt; als waar in hy ten duidelykſte doet zien, dat de Staatkunde, indien dezelve niet op de Zedekunde gegrondvest zy, niet ſlegts als eene ſchadelyke, maar tevens als eene ongerymde, beuzelagtige, en niets beduidende, Weetenſchap beſchouwd moet worden.

Politike Brieven over verſcheiden gewichtige onderwerpen, betrekkelyk, zo tot het Staatkundig als Huishoudelyk beſtier der Republiek. Door Jonkheer L. TH. Grave van NASSAUW LA LECK, *Extraordin. Raad van Z. D. H. in den Graaflyken Hove van Culenburg*, *enz. Eerſte Stukje. Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg, 1780. *In groot octavo 64 bladz.*

Met de afgifte van dit Stukje, vangt *de Grave van Naſſau la Leck* eene nieuwe briefswyze behandeling van nutte onderwerpen aan, in welker overweeging de Natie geagt mag worden, een onmiddelyk belang te hebben. Hy ſtelt zig naamlyk voor, onze

onze aandagt te vestigen, niet als voorheen, grootlyks op de Staatkunde en Belangen van andere Mogenheden, maar „ op de „ eigenlyke Staatkundige belangen, en eenige Poincten, betrek„ lyk tot het huishoudelyk bestier van ons Vaderland". Omtrent Stukken van die natuur staat hy, van tyd tot tyd, zonder zig egter aan tyd of stoffe te bepaalen, zyne gedagten openlyk ter toetse voor te draagen. Het ontwerp heeft zeker iets aanlokkends; en de manier van uitvoering, voor zo verre dit eerste Stukje iets uitwyst, zal, vertrouwen we, gevallig zyn, voor hun die smaak hebben, in deeze soort van navorsching.

Zyn Ed. schikt dit eerste Stukje, tot een onderzoek, *in hoe verre de* Cumulatie *of ophooping van veele Ampten, op één Persoon, nuttig of schadelyk zy?* en beweert, dat 'er zeer billyke reden zyn, die toonen, dat deeze Cumulatie van Ampten *allernadeeligst* is. De reden, welken hy, ten bewyze hier van, breeder uitgewerkt, bybrengt, zyn de volgende. „ 1. Het groot crediet. en „ de groote invloed in zaken, die iemand daardoor verkrygt, „ kan wel eens nadeelig voor het Land zyn. 2. Het Land loopt „ daardoor gevaar van, zo niet kwalyk, ten minste maar tamelyk „ wel gediend te worden. 3. 'Er kunnen hierdoor groote vertra„ gingen in 't afdoen van zaken, zo in het Staats- als Burgerbe„ stier, te weeg gebragt worden. 4. Veele Steden en derzelver „ Burgers of Inwooners lyden daardoor merklyke schaden. 5. Zulks „ is der Populatie hinderlyk, vermids het veelen van een middel „ van bestaan priveert, en van 't huwelyk afhoude. 6. Het neemt „ de Emulatie of den nayver grootendeels weg. En eindelyk 7. „ het moedigt aan den eenen kant de weelde en de pracht te veel „ aan, terwyl het aan den anderen kant veele berooide Famielen „ en Huisgezinnen veroorzaakt." ——— Onze Autheur, deeze reden bondig aangedrongen hebbende, merkt 'er verder nog by aan, dat deeze Cumulatie der Ampten altyd veel nadeeliger is in een *Gemeenebest*, gelyk het onze, dan onder eenigen anderen Regeeringsvorm. Doch hy laat dit, als buiten zyn tegenwoordige bestek, voorts aan zyne plaatse; en beantwoordt wyders de voornaamste reden, die men gewoonlyk, ter begunstiginge van de ophooping veeler Ampten op één Persoon, te berde brengt; mitsgaders eenige vraagen, die hy begrypt, dat men hem ligtlyk, uit hoofde van zyne gezegdens nopens dit onderwerp, zou kunnen voorstellen.

Zyn Ed. behandelt dit Stuk, zo van den eenen als anderen kant met eene onkwetsbaare bescheidenheid, zelfs in pointen, die men eenigzins teder zoude mogen agten. Op byzonderheden in deezen staan te blyven, zou ons te wydloopig doen worden, de Leezer dient ze in 't geheele verband, met de beantwoording der tegenbedenkingen, na te gaan. Alleenlyk kunnen wy, daar 't ter nadere ophelderinge van 's Mans algemeene afkeuring van de Cumulatie der Ampten strekt, niet wel afzyn van de eenige exceptie, welke zyn Ed. erkent plaats te mogen hebben, nog te melden.

„ Daar

„ Daar is, zegt hy, één eenig geval, waarin het geoorlofd zou kunnen zyn, een tweede Ampt aan iemand te geeven; namenlyk; wanneer de posfesfeur van een Ampt, uit de daaraan verknochte Jaarwedden, geen redelyk beftaan kan hebben. Dan geloof ik, dat, zonder myne gronden tegen te fpreeken, aan zodanig Amptenaar een tweede post zou kunnen gegeeven worden, ten einde, door deeze vermeerdering van inkomen, hem dat geene te bezorgen, 't geen een Amptenaar, en wel niet minder, mag hebben, om, zo hy een fatfoenlyk Man is, als zodanig te kunnen beftaan (*). Evenwel voeg ik 'er dan deeze bepaaling by, dat het tweede Ampt niet heel groot of lucratief moet zyn, en vooral van dien aart, dat hy het gemaklyk en goed, gelyktydig met zyn eerfte Ampt, kan waarneemen, zonder één van beiden te moeten verwaarloozen, of op een ander te laaten aankomen."

Ordres en korte Inftructien, betreffende den Krygsdienst ter Zee, door den Wel Ed. Geb Geftr. Heer J. H. V. KINGSBERGEN, *Commandeur der Militaire Ridder Orde van* St. GEORGE *van Rusland, en Capitein ter Zee, in dienst van 't Ed. Mog. Coll. ter Admiraliteit, refideerende binnen Amfterdam; in 't licht gegeeven door* S. GEERTS, *Commandeur ter Zee, enz. Te Amfterdam by* J. Morterre, 1780. *Behalven het Voorwerk* 150 *bladz. in gr. octavo.*

Daar het de zaak van Lieden van de Pen niet is, te beoordeelen het geen Mannen van den Degen, raakende de uitvoering van hun maar al te dikwerf noodig, doch altoos fchrikbaarend Metier, op het papier brengen; zullen wy ons niet vermeeten over de juistheid van dit Gefchrift te oordeelen. Aangemerkt de agting, welke de wel Ed. Geb. Gestr. Heer VAN KINGSBERGEN, door zyne dapperheid niet alleen, maar tevens door zyn beleid, en geregelde uitvoering van zyne bedryven, verworven heeft; mag men, naar 't ons voorkomt, wel vertrouwen, dat een Gefchrift van zulk eene natuur, uit zodanig eene hand, eene algemeene goedkeuring verdient; fchoon 'er al hier of daar iets in mogte voorkomen, waaromtrent des kundigen verfchillende zouden kunnen denken. Jonge Zeelieden, wier zaak het is, zig op eene geregelde kennis van den Zeedienst toe te leggen, vooral de zulken, die eenig bewind in den Krygsdienst ter Zee wenfchen te voeren, vinden hier byeengebragt, de inrigtingen, welken een ervaaren en doorzigtig Krygsheld goedkeurt; die hy, als de besten door hem geoordeeld, zynen Officieren en Adelborften gegeeven heeft, om zig naar dezel-

(*) Dit had zyn Ed. vroeger bepaald, op een jaarlyksch inkomen van ƒ3000 - : -; oordeelende dat hy, die daarvan niet leeven kan, ook met twee of driemaal zo veel wel te kort zal fchieten.

zelven te gedraagen. Dit pryst de uitgave deezer Instructien ten sterkste aan; en veelen, dezelven nuttig in 's Lands Zeedienst bevindende, zullen het den Commandeur GEERTS danklyk erkennen, dat hy dit Stukje, door het veelvuldige overschryven meer of min verminkt, van feilen gezuiverd, door den druk gemeen gemaakt heeft, om te meerder en beter dienst te doen.

Leevensbeschryving van eenige voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen. Uit Egte stukken opgemaakt. Zevende Deel. Te Amst. by P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1780. *In gr. 8vo.* 348 *bl.*

Van voornaame Mannen en Vrouwen, in 's Landsgeschiedenissen of in de Jaarboeken der Geleerden vermaard, iet nieuws te zeggen, valt bezwaarlyk, of de Opsteller moet het zonderling geluk aantreffen van, nog onbekende Familie-berigten, te ontvangen: een geluk 't welk meermaalen gehoopt dan verkreegen wordt. In welk geval men zich met het oude en bekende moet vergenoegen. Dit ondervonden buiten twyfel de Vervaardigers van het Werk, welks VIIde Deel wy thans aan kondigen. Althans ons is het, in het doorleezen van dit zo wel als de voorgaande Deelen, dus voorgekomen. —— Gaarne zouden zy, buiten twyfel, ons meer nieuwigheden, uit egte bescheiden opgemaakt, geschonken, gaarne zouden wy ze ontvangen, en hier uit gelegenheid, tot eene byzondere aanpryzing deezer *Leevensbeschryvingen*, ontleend hebben. —— Dan omtrent deeze verdiensten staat dit Deel met de voorige gelyk.

Een vry breed verslag van Keizer CAREL DEN VYFDEN maakt omtrent een derde van dit Stuk uit: voorts ontmoetten wy hier in, JUSTUS VAN EFFEN, Graaf FLORIS DE IV, M. B. VAN COEHOORN, KORNELIS TROMP, LODEWYK BOISOT, GERARD REINST, Prins FREDERIK HENDRIK, RYKLOF VAN GOENS, JOOST BANCHERT, en HENDRIK BROUWER.

Altoos hebben we in onze Letteroefeningen eene Leevensschets overgenomen; en daartoe, doorgaans, zo veel de verscheidenheid toeliet, de kortste gekoozen, dit doen wy wederom met het grootste gedeelte des Leevens van GERARD REINST, *Gouverneur van Neêrlands Indiën*, te plaatzen.

„ GERARD REINST, gebooren te *Amsterdam*, en een dier Bewindhebbers, welke onmiddelyk na 't verkrygen van het Octrooy der Maatschappye waren aangesteld, werd door de Kamer van Zeventienen, op den 20 February 1613 verkoozen tot Opperbestierder van Neêrlands Indiën, voor den tyd van vyf jaaren, den tyd tot zyne uit- en t'huisreis benoodigd, daar niet onder begreepen. Van zyn kant was hy tot deezen vyfjaarigen dienst verbonden, terwyl de Maatschappy hem naar welgevallen kon herroepen. Voorts wer-

werden hem alle Maanden toegelegd 700 guldens, en 's jaarlyks 1000 voor zyn tafel. Ook behieldt hy de vryheid, om, by zyne te rugkomst, zyne plaats, als Bewindhebber ter Kamer van Amsterdam, weder in bezit te neemen, al ware het dat zy by een ander bezet, en de Kamer, welke uit twintig leden bestaat, voltallig zyn mogt. Van der Staaten wege werd hy ook beschonken met een gouden Keten ter waarde van 1000 guldens, en eenen fraayen Eerepenning, met belofte, dat zyne goede diensten niet onbeloond zouden blyven.

„ De Heer REINST, voorzien met eene Commissie, door den Prinse Maurits getekend, en met schriftlyke orders, opgesteld door de Kamer van Zeventienen, en bevestigd door Hun Hoog Mogende, voor wien hy ook den gewoonen eed hadt afgelegd, vertrok den 2 July des gemelden Jaars, uit Texel met eene aanzienlyke Vloot, en ankerde te zyner tyd by de Eilanden van Caap Verd, Annobon en Comorra, alwaar hy zich voor eenen maatigen prys met een grooten overvloed van ververssingen voorzag.

„ Na een maand vertoevens in de haven van Comorra, begaf zich de Hollandsche Vloote naar den mond van de Roode zee: tot hier toe waren derzelver havens niet bezogt door Hollandsche Schepen: waarom men den Capitein van het Schip Nassau, Pieter van den Broek, beval, om met de waardigheid van Capitein Major, verder op te zeilen, en onderzoek doen, naar den aart des Koophandels en der Havens, mitsgaders de voordeelen, die men daar zou kunnen behaalen. Hy bezogt Aden, Chihiri, en Cutsini of Kissen, en liet Factoren op de beide eerste plaatzen, zo dat men Reinst moet beschouwen, als den Stichter van den Nederlandschen Koophandel op de Roode zee.

„ De Generaal hadt ondertusschen zyne reis vervorderd naar Java, en werd te Bantam plechtiglyk ingehuldigd, door zynen Voorzaat Pieter Both, op den 20 December 1614. Hy begaf zich hier op na Jacatra, en sloot met den Koning dier plaats een nieuw verbond, en ging noch in diezelfde maand, aan 't hoofd eener Vloote van elf Schepen, op reis na Banda, om de Inwooners van dat Eiland, die de Maatschappy reeds meermaalen beledigd hadden, te tuchtigen. Terwyl hy zich noch voor Jacatra ten anker bevondt, verscheen aldaar van den Broek, die met zyn Schip uit de Roode zee te rug keerde, en aldaar in 't bevorderen des Koophandels, naar genoegen, was geslaagd; thans kreeg hy order van den Generaal om het Eiland Bonton op te zoeken, en aldaar een nieuw Comptoir te stichten. Deezen last volbragt hebbende, kwam hy, op den 6 April 1615, voor Amboina ten anker, en voegde zich, twee dagen laater, by den Generaal Reinst, die zich met zyn elf Schepen naar de Eilanden van Banda had begeeven, en thans onder 't Fort Nassau op 't eiland Neira voor anker lag.

„ Terwyl de Generaal op Amboina was, deedt hy van daar de Engelschen verhuizen, welke zich daar zogten te vestigen, en met wien de Eilanders reeds begonnen te handelen, niet tegenstaande

de zy een verbond met de Hollanders hadden geslooten, volgens welk zy denzelven den vryen handel in kruidnagelen, met uitsluiting van alle andere Volken, hadden afgestaan.

„ Op den dag van 't vertrek des Heeren Reinst van Amboina brak de Bandasche vuurspuwende berg Gounong Api los met eene groote hevigheid; reeds zestien jaaren lang hadt het vuur gesmeuld; maar woedde thans boven maate, met het opwerpen van ongewoon zwaare steenen en stroomen van assche. Het Fort Nassau wierdt zodanig van deeze verbrande stoffen overstelpt, dat het geschut, onder de puin begraaven, langen tyd onbruikbaar bleef. In 't midden van eenen hevigen oorlog, die thans, van den kant der Bandanen, met zo veel geweld als immer werdt gevoerd, zou dit toeval van eene zeer noodlottige uitkomst voor de bezetting hebben kunnen zyn, indien zy niet zulk een onverwagten bystand, door de komst des Heeren Reinst, hadt gekreegen.

„ Op den 14 May zondt de Gouverneur de Schepen Nassau, Eölus, Neptunus en de Morgenster, met twee fregatten, een bark, en twee gewapende sloepen om de Bandasche vesting *Pulo Ay* te veroveren. Het krygsvolk stond onder bevel van Adriaan van der Dussen, ten getale van 900 man. Het anker was naauwlyks geworpen, of men trad aan land, en veroverde ras de vyandlyke verschansingen: toen werd het bolwerk aan de Rivier aangetast, en, niettegenstaande eenen hardnekkigen tegenstand, met den degen in de vuist, na verloop van een half uur, gewonnen. De Japansche hulpbenden der Maatschappye waren de eersten, die 't Vaandel op de vyandlyke wallen plantten, 't geen hen zodanig verschrikte, dat zy de plaats overgaven, en zich met eene verhaaste vlucht verschoolen in het gebergte.

„ Dit eerste voordeel eindigde ondertusschen in een zwaar verlies: want de Overwinnaars, afgemat door de heevigheid des Aanvals, en de vlugtende vyanden weinig achtende, waren niet genoegzaam op hun hoede. Ras bespeurden dit de verdreevenen, welke daar op in groote stilte van de landzyde te rug keerden. Aan deezen kant der Fortresse, die alleen met een muur van den zeekant was afgescheiden, vonden zy in 't geheel geen wachten, en bezetten dat gedeelte dus gemaklyk; hier op staken zy den brand in de Pagode, en in de voorraad-huizen, gevuld met nootmuschaten, rys, nagels en andere droogeryen, en schooten teffens dapper op de Hollanders, welke byna verstikten door den damp der brandende stoffen, welken de landwind naar hen toedreef, en ras gedwongen werden de plaats met schande te verlaaten, op den derden dag na de verovering. De vesting was door de Hollanders ingenomen, alleen met verlies van 9 dooden en 16 gekwetsten, maar in hun afwyken hadden zy wel 27 der eersten en 70 der laatsten, terwyl hun de meeste schade werd toegebragt door twee der hunnen, die tot de Bandaners waren overgeloopen, en steeds op de Hollanders uit een boom vuurden.

„ Deeze rampspoedige tyding kwam te Neira teffens, met de ge-

gekwetsten, 't welk geen klein verdriet by den Generaal Reinst verwekte, die 't zich te wyten hadt, dat hy deezen aanval niet in Persoon had bestierd, niettegenstaande hem zulks door van den Broek op 't sterkst was aangeraaden, zelfs met byvoeging, dat die geene, welke hem zulks afrieden, zyne heimlyke vyanden waren. Voor 't overige waren de troepen zo afgeschrikt door deeze ongelukkige uitkomst, dat zy, geduurende dit geheele jaar, tot geene onderneeming van belang konden bewoogen worden: hetzelve was ook het laatste van 't leeven des Generaals, die op den 27 December te Jacatra aan den rooden loop kwam te sterven.

Historisch Onderzoek over de Speelkaarten. Uit het Fransch vertaald. Te Utrecht by H. v. Emenes, 1780. *Behalven het Voorbericht 95 bladz. in octavo.*

Veelal helt men over tot het denkbeeld, dat het thans gebruikelyke Kaartspel uitgevonden zou zyn, ten gevalle van den Franschen Vorst, *Karel den VI*, om hem, in zyne zwaarmoedigheid, waarin hy, in den jaare 1392, gevallen was, eene nieuwe soort van uitspanning te verleenen. Dan de Heer *Bullet*, die dit *Historisch Onderzoek* in de Fransche taal geschreeven heeft, beweert op vry goeden grond, dat men den tyd deezer uitvindinge eenige jaaren vroeger hebbe te stellen, en wel onder de regeering van deszelfs Voorganger en Vader *Karel den V*, die in 't jaar 1380 overleed. Hy toont dat 'er reden zyn, die ons tot dat tydstip leiden; en wel byzonder, dat men uit het verbod van Koning *Karel den V*, nopens de Lotspelen, benevens die van behendigheid, onder welken het Kaartspel niet voorkomt, mag afneemen, dat het zelve diestyds, te weeten in 't jaar 1369, nog niet uitgevonden was. Maar dat het verbod van *Jan den I*, Koning van Castilie, betreffende het Kaartspel, in den jaare 1387, aan de andere zyde uitwyst, dat het Kaartspel toen reeds uit Frankryk in Spanje was overgegaan; des het reeds algemeen geworden ware voor het jaar 1392. Nademaal dit nu eenig tydverloop vereischt, en het niet te veel schynt, daarvoor eene reeks van 10 à 12 jaaren te stellen, zo komt het hem voor, dat men den tyd der uitvindinge na genoeg moge bepaalen, op omtrent vier of vyf jaaren voor den dood van *Karel den V*. —— In de ontvouwinge hier van, vooronderfteld hebbende, dat het Kaartspel in Frankryk uitgevonden zy, brengt hy verder de bewyzen te berde, die deeze vooronderstelling wettigen; en gaat dan voorts de schikking en 't inzigt van 't Kaartspel na; 't welk egter grootlyks in gissingen bestaat; maar ondertusschen nog al eenige byzonderheden behelst, die het bovenstaande beweerde begunstigen. —— Het geheele onderwerp, 't is waar, is van geen groot aanbelang; dan egter daar 't Kaartspel zo algemeen geworden

den zy, verdient deszelfs eerste oorsprong nog al eenige naspooring; en men kan dit Stukje deswegens, even als men ter uitspanninge speelt, in een uur van uitspannende oefening, ter naspooringe deezer uitvindinge, met genoegen doorbladeren.

Wyders behelst de Fransche uitgave van dit Geschrift nog eenige uitleggingen van Spelen met de Kaart, en daartoe behoorende spreekwyzen; dan de Nederduitsche Vertaaler heeft dezelven meerendeels agterwege gelaaten, om dat ze by onze Natie weinig of niet in gebruik zyn; maakende slegts nog eene korte melding van de spreekwyzen in het onder ons gebruikelyke *Piquetten*, en het *Hombre*-Spel. —— En 't gewagen hiervan herinnert ons, daar wy van dit Artykel stonden af te stappen, eene gissende verklaaring, welke de Heer Vertaaler in eene aanmerking plaatst, raakende de benaaming van *Boer*, die wy hier te Lande aan den derden persoon in 't Kaartspel geeven, welke ons te aanneemelyk voorkomt, om ze niet nog onder 't oog te brengen.

„ Waervan daen, zegt hy, by ons die naem van *Boer* gekomen is, aen de derde prent van ieder der vier soorten van kaerten, is my, en ik geloof ook aen elk, onbekend. Doch dewyl veele menschen dien niet den *Boer* maer den *Boef* noemen, geloof ik dat dit in onze tael de rechte naem is. Volgens den Heer *Bullet* heeft men, omtrent de Fransche benaeming *Valet*, gade te slaen, dat dezelve in de oude Fransche tael geenen knecht, maer eenen jongen Heer betekende. En hier van zegt *du Cange*, in zyn *Glossaire des vieux Mots*, achter *Ville-bardon*, op het woord *Valet*, dat de derde persoon in de Speelkaerten, die in het Fransch met dien naem genoemd wordt, niet beteekent eenen knecht, maer den jongen Heer, die de Zoon is van den Koning en Koningin. Het woord *Boef* nu betekent eigenlyk in onze taal een jongetje, en in die betekenis wordt het nog dagelyks door de Duitschers en de Zwitsers gebruikt." [Vergel. *Kilianus*, op 't woord *Boef*.]

Het Oor in 't Kabinet, of geheime Zamenspraaken, betreffende den toestand van Amerika, de oorzaaken van den tegenwoordigen Oorlog, de staatsinzichten van de Europeaansche Mogentheden by denzelven; mitsgaders de gevolgen, welke de tegenwoordige groote gebeurtenissen behoorden uit te leveren tot het welzyn van het menschelyke geslacht. Uit het Engelsch vertaald. London printed for J. Bew. *In groot octavo 126 bladz.*

Eene Nederduitsche vertaaling van 't reeds vroeger gemelde *Destin de l'Amerique*, dat den Hollandschen Leezer beter luidt, dan de onlangs aangekondigde Vlaamsche vertolking. Des men 't met meer genoegen kunne doorbladeren; om na te gaan in hoe verre de nieuwsgierigheid 'er voldoening in vinde; waarvan wy egter, volgens ons voorheen gezegde, den Leezer niet veel kunnen belooven (*).

(*) Zie boven, bl. 43 en 176.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS *Nieuwe Overzetting des Ouden Testaments, met aanmerkingen voor ongeleerden. In het Nederduitsch overgebragt. III D. I St. Te Utrecht, by* de Wed. J. v. Schoonhoven, 1780. *Behalven ene Voorreden van* 160 *bladz. nog* 106 *bladz. in gr. octavo.*

Nadien dit gedeelte begint met den aenvang van Mozes tweede Boek, genaemd *Exodus;* dat, behalven het geschiedkundige van het Israëlitische Volk, behelst de eerste grondlegging der zogenaemde Mozaïsche Wet, welke, in de volgende Boeken van Israëls Leidsman, verder uitgebreid of nader ontvouwd word; zo plaetst de Heer *de Perponcher* ene welgepaste Voorreden voor dit Stuk, rakende dit onderwerp. Voor de vertaling van 't Boek *Genesis* gaf ons zyn Ed. een inzicht van het bedoelde van dat Geschrift, 't welk hem opleidde, ter naspooringe van de opkomst en eerste vorderingen der menschlyke maetschappye, naer uitwyzen van 't verslag, door Mozes, van 't vroegere voorgevallen gegeven. Wy hebben die Voorreden met nut doorbladerd, dezelve uit dien hoofde aengeprezen (*); en vinden ons gedrongen de tegenwoordige even zo den Lezer ter overdenkinge aen te bevelen; gemerkt ze daedlyk dient, om ons een geregeld denkbeeld te doen vormen van de Godlyke Wetgeving, en daerop gevestigde bestiering van Abrahams Zaed, uit den zoone der belofte Izaäc, na wyze voorafgaende schikkingen, tot een afgezonderd en gevestigd Volk gemaekt.

Op deze voorafgaende schikkingen slaet ook de Heer *de Perponcher* in de eerste plaetze het oog, na enige aenmerkingen over de Wetgeving in 't algemeen, en de byzondere gezichtspunten, uit welken men deze vier laet-ste

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroeff.* VII. Deel. bl. 541—548.

ſte boeken van Mozes heeft te beſchouwen. Zyn Ed. doet ons opmerken, hoe de komst van Jacobs Geſlacht in Egypte, deszelfs verblyf aldaer, en de lotgevallen der nakomelingen, zo gunſtige als ongunſtige, wezenlyk dienden; om aen dit Geſlacht eene Volksopvoeding te geven; en het zelve zulk een Volkscharacter te laten vormen, als best geſchikt was, voor hunne toekomende beſtemming van een voor altoos afgezonderd, verenigd en vastgevestigd Volk. —— Hier door, zegt hy, dus voorbereid zynde, was nu hunne verlosſing aenſtaende. „ De belofte aen Abraham, weegens „ de vermeenigvuldiging zyner nakomelingſchap, gedaen, was nu tot eenen merkelyken trap vervuld. „ Die van 't land Kanaän aen dezelve tot eene vaste „ bezitting te geeven, was derhalven de eerſte, wel„ ker vervulling, in 't ontwerp der Voorzienigheid, „ volgen moest, om den weg tot die der overigen te „ baenen: en Israël moest niet alleen tot een gevestigd „ gemeenebest, maer ook tot eene geregelde kerk „ worden, op dat, uit derzelver ſchoot, de zeegen „ aen Abraham, voor 't geheele menschdom beloofd, „ eens te voorſchyn komen mogt." —— Na een algemeen beknopt voorſtel van de daertoe gemaekte ſchikkingen, en de vervulling hier van in de volheid des tyds; 't welk de oprichting van dit Gemeenebest, niet alleen voor Israël, maer ook voor 't geheele Menschdom, gewigtig maekt; merkt onze Schryver aen, dat dit Volk en deze Staet, op zichzelve genomen, mede veel aenzienlyker was, dan zommigen willen beweeren. „ Een regt denkbeeld, vervolgt hy, „ van de ligging en grenzen van deszelfs land, zou al„ les wat de beſtryders der Heilige Schriften, tot des„ zelfs verkleining en verſmaeding gezegd hebben, te „ gelyk met de tegenwerpingen, teegen de hun zo on„ geloofiyk voorkomende getallen van deszelfs inwoon„ ders, ten tyde der Koningen, voorgekomen, of uit „ den weg geruimd hebben. Want de Israëlitiſche „ grenzen, zo als zy door Mozes beſtemd en zynen „ Volke beloofd waren, bevatten een zeer uitgeſtrekt „ gewest, dat zeer voordeelig geleegen, grootendeels „ ook zeer vrugtbaer was, en waervan de landpaelen, „ door de natuur zelve aengeweezen, even uit dien „ hoofde, van de meeste kanten gemaklyk te verdee-

„ dir

„ digen waeren; terwyl ze het ook tevens den Volke „ en deszelfs gebieders moeilyk en ongeraeden maekten, „ deeze paelen te buiten te treeden, om verdere ver- „ overingen te doen. Eene dubbele weldaed, door den „ Wetgeever aen zyn Volk beweezen, wyl hy daer- „ door tevens in deszelfs veiligheid voorzag, en de zo „ verderflyke zugt tot veroveringen beteugelde." —— Ter duidelyker ontvouwinge hiervan geeft de Heer *de Perponcher* ene korte beschryving der gesteldheid van dit Gewest, met nevensgaende aenmerkingen over het regt der Israëliten, om zich dat land toe te eigenen, en de wyze, op welke zy zich in het zelve gevestigd hebben. —— Daeraen hecht hy voorts ene uitstekende beschryving van 't character van Mozes, welke hier bovenal in aenmerking komt; als zynde hy de hoofdpersoon, leidsman, stichter, en, onder Gods bestier, de Wetgever van dit Volk. En hierop laet zyn Ed. dan volgen ene uitgewerkte behandeling der Godlyke Wetgevinge, en der inrichtinge van Israëls bestier, zo ten opzichte van het Godsdienstige als Staetkundige, niet alleen met betrekkinge tot Israël, maer ook ten aenzien van het geheele menschdom, in latere dagen; naer het tweeledige oogmerk, dat God zich van den beginne voorgesteld had, met het oprichten van de Israelitische Kerk, en den Staet van dit Volk.

Op de voorstelling van dit alles, dat ons meermaels opleidt, om ons te verwonderen, over de schoonheid, volmaektheid en wyze inzichten der Mozaïsche huishoudinge, komt eigenaertig in overweging, hoe de Schryvers des Nieuwen Verbonds, dit zo zynde, dezelve, als onvolmaekt, ontoereiklyk, ja als lastig en ene ondraeglyke slaverny kunnen afmaelen? Dan de opheldering dezer bedenkinge is niet ver te zoeken. „ Hier, gelyk overal, moeten, (zo als de Heer *de Perponcher* zeer wel aenmerkt,) tyd en omstandigheeden „ in agt genomen worden. Als eene voorbereiding tot „ eene volgende huishouding, was de Mozaïsche inrig- „ ting in 't Godsdienstige, even als in 't burgerlyke, „ vol wysheid en schoonheid, en in allen deele vol- „ maekt. Want, in 't eene en andere, was zy volko- „ men naer den aert, omstandigheeden en behoeften van „ 't volk geschikt, voor 't welke zy bestemd was, ter- „ wyl zy ook alle de hoedanigheeden had, die zy als

„ voorbereiding hebben moest. Maer zo ras de tyd „ dier huishouding, die zy moest voorbereiden, was „ gekomen, moest zy, als eene enkele voorbereiding „ zynde, een einde neemen, en wyken voor dat geen „ 't welk zy voorbereid, en in alle haere inrigtingen be„ doeld had. En schoon als voorbereiding volmaekt, „ werd zy ook even als zodanig overtollig, zo ras het „ voorbereide zelf daer was. Toen moest de schaduw „ plaets maeken voor het lichaem. En in vergelyking „ met het lichaem kon de schaduw niet anders dan on„ volmaekt zyn, en in schoonheid en in waardy by 't „ zelve te kort schieten. Desgelyks, de omstandighee„ den en behoeften, nu veranderd zynde, moest het „ geene, in de voorige omstandigheeden, hoogst wys „ en allerheilzaemst was geweest, nu, als even wee„ gens die verandering nutloos geworden, en niets meer „ kunnende uitwerken, als eene voortaen overtollige „ last worden aen een zy geschoven, hoe noodwendig „ het te vooren ook geweest mogt zyn. Wie tog zal „ over den volwassenen de tugt der kindsche jaeren nog „ blyven uitoeffenen; offchoon deeze laetste, die om„ trent den volwassenen zeekerlyk dwaes zou zyn, „ omtrent het kind ten hoogsten wys en noodzaeklyk „ was?"

Hier benevens maekt zyn Ed. nog twee aenmerkingen, eer hy deze zyne beschouwing besluite, met betrekking tot de Mozaïsche Wetten. De eerste is, dat men in de schriften van Mozes geen aeneengeschakeld en volledig samenstel van Wetten zoeken moet; zo om dat Mozes zyne boeken eigenlyk als geschiedboeken schreef; als om dat hy meermaels een oud regt, op gewoonte en herkomen gegrond, een *jus consuetudinarium*, vooronderstelt, bevestigt, verklaert, verbetert of ook wel afschaft. En de tweede is, dat Mozes burgerlyke wetten niet volstrekt onveranderlyk waren; dat ze ook niet wel konden zyn, gemerkt de veranderende omstandigheden aen welken de Joodsche Staet onderhevig was. ——— Ten laetste voegt hy hier nog by, een kort bericht van den staet der waereld, in 't tydperk der Mozaïsche Geschiedenissen, ter aenduidinge van den voortgang der bevolkinge des Aerdbodems. Zyn Ed. houdt zich in dezen, ten aenzien der bepalinge van dit tydperk, aen die der Engelsche Schryveren over de algemene Historie; vol-

volgens welken Jozephs dood, waermede Genesis eindigt, valt op 't jaer der wacreld 2369, na den Zondvloed 713, vóór Christus geboorte 1635; en de dood van Mozes op de jaren 2553, 897 en 1451, dier zelfde tydrekeningen; des de geheele inhoud van Mozes vier laetste boeken tusschen deze jaertallen bepaeld zy. —— Wy hebben deze Voorreden te opmerkelyk gevonden, om 'er niet wat breeder van te gewagen; en zullen daerom het mededeelen van een of ander voorbeeld uit de overzetting zelve uitstellen, tot een volgend Stuk van dit Werk; waervan het voor tegenwoordig genoeg zy te zeggen, dat deszelfs achtervolgende uitvoering aen al het voorgaende evenaert, en dus van een bestendig nut zy.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PH. DODDRIDGE, *Dr. en Pr. der H. Godgel. te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neêrlandsch overgezet. Vyfde Deel, Eerste Stuk. Te Amsteldam by* P. Meijer 1780. *Behalven den opgegeven Inhoud* 169 *bladz. in gr. octavo.*

In dit eerste Stuk des vyfden Deels is vervat ene volledige uitbreidende verklaring van des Apostels geheelen Brief aen de Gemeente van Galatie; welke ons op nieuw verscheiden aenmerkenswaerdige naspooringen van den Eerwaerden *Doddridge*, betreffende den bepaelden zin van 's Apostels voorstellingen, onder 't oog brengt. 's Mans gedagten over den zinspelenden leertrant, Gal. IV. 21—30, zy hiervan ten voorbeelde. Dezelve komt voor als ene opheldering van 't geen Paulus, Gal. IV. 1—7, geschreven had, nopens het voordeel der Euangelische Bedeelinge; 't welk de Galatiërs niet behoorlyk in agt namen, volgens vers 8—20; dat den Apostel te meer beweegt, om dit onderwerp nogmaels op ene andere wyze voor te dragen; en wel, door middel ener zinspelinge, ontleend van de *twee zoonen* van *Abraham*, uit *Hagar* en *Sarah*; welk voorstel de Hoogleeraer indezervoege uitbreid. „ Ik hebbe reeds veel gezegd, om u af te trekken van alle verdere gedachten op onderwerping aan de Mosaïsche Wet; maer, zoo gy 'er nog steeds eenige neiging toe hebt, *zegt my*, dan, *gy die begeerig zyt onder de Wet te*

wezen, *hoort gy*, en erinnert gy het gezegde, in het boek van *de Wet* zelve, *niet*, daer dit zoo dikwils in uwe Vergaderingen geleezen wordt? Daer is een plaets zelfs in het eerste Boek van dien gewyden Bundel, die zeer geschikt is, om u ter onderrichtinge te dienen, zoo gy 'er met aandacht inziet.

„ *Want het staet* daer *geschreven* (*), *dat Abraham*, de groote Aertsvader, in wiens afkomst veelen zoo gaern roemen, *twee zoonen had*, die, schoon ze gelyke betrekking tot hem hadden, geenzins gelyk stonden ten aenzien der zegeningen, die zy beërven zouden; *den eenen* van deze had hy *by eene Dienstmaegd*, Hagar, *en den anderen by* Sarah, *eene vrye Vrouw*, wier naem eene Meestres of Vorstin betekent, en te recht uitgelegd kan worden, als duidende niet alleen vryheit maer ook gezach aen.

„ *Maer* daer was één groot verschil tusschen hen; *want hy*, [*die geboren was*] *uit* Hagar *de Dienstmaegd*, te weten Ismaël, *was* alleen *naer den vleesche geboren*, en volgens den gemeenen loop der natuur voortgebracht, zonder eenige byzondere belofte van GOD, of eenige ongemeene tusschenkomst zyner Magt en VOORZIENIGHEIT; *hy daerentegen*, [*die geboren was*] *uit* Sarah, *de vrye vrouw*, namelyk Isaäk, [*werd geboren*] *uit kracht der belofte*, toen zyne Ouders volgens den loop der natuur, volstrekt onbekwaem waren, om een kind voort te brengen; en op dezen waren de byzondere zegeningen der Godlyke beloften bepaeld.

„ Nu dan, ik zal u een Euangelisch gebruik leeren maken van deze aenmerklyke en geheimzinnige gebeurdtenis, *welke* veele saemenloopende omstandigheden behelst, zo zeer gelykaertig met het geen wy nu ten aenzien van den Joodschen en Christelyken Godsdienst, en de belyders van beide, aenmerkten, dat ik niet kan nalaten dezelve aan u voor te dragen als *dingen*, die met nut *zinnebeeldig overgebracht konnen worden* (†). *Want deze* beide vrouwen [Hagar en Sarah] *zyn*, dat is, mogen te recht aen-

„ (*) Gen. XVI. 15. en XXII. 2, 3."

„ [(†) In 't Engelsch staet *may be allegorized*, 't welk ik, by gebrek van een goed Nederduitsch woord, dat in ééns de meening zoo wel uitdrukt, meende te moeten vertalen, *zinnebeeldig overgebracht konnen worden*.]"

aengemerkt worden, als verbeeldende, *de twee beroemde Verbonden*, of de twee bedeelingen van Wet en Euangelie, wier beloop zoo zeer verschillende is. *Het eene*, 't welk *van den berg Sinaï* overgeleverd werd, is dat, *'t welk deszelfs kinderen voortbrengt tot dienstbaerheit, dit is Hagar*, wier dienstbaere staet en omstandigheden aengemerkt konnen worden, als een zinnebeeld dier minder vrye Bedeelinge.

„ *Deze Hagar, zegge ik* (*), wier naem eene Rosse betekent, *is* eene afbeelding van die geene, die onder *de* Wet zyn, welke van den *berg Sinaï in Arabiën* gegeven werd, in welks woestynen de Hagarenen, die van Ishmaël afstammen, verblyf gekregen hebben; *en* dit *beantwoordt* in de Gelykenis *aen* den staet van *het tegenwoordig Jerusalem, dat met haere kinderen in* een staat van *dienstbaarheit is*, in onderwerping staende aen zo veele Plegtige waernemingen, en onder het vonnis der wrake op het begaen der minste moedwillige overtreding, 't welk de grootste kracht heeft, om een laege en slaefsche vreze te verwekken.

Maer het Jerusalem hier boven, of die Hemelsche Maetschappy, waertoe allen, die gelooven, zoo Jooden als Heidenen, gekomen zyn, vereenigd zynde onder de nieuwe en betere Bedeeling van het Euangelie-Verbond, *is de vrye vrouw*, beantwoordende aen Sarah, uit hoofde van dat verheven karakter en den hoogeren staet, tot *welke* dit ons invoert, en *is* waerlyk *onzer aller Moeder* (†); waer-

„ (*) *Deze Hagar zegge ik*] Het lidwoordje γαρ kan hier geenzins deszelfs *gewoone* kracht hebben, naerdien men den *Apostel* zeer zou te kort doen, met te onderstellen, dat hy dus wilde redeneeren, *de berg Sinaï is Hagar*, — *Want deze Hagar is de berg Sinaï*. Het moet daerom hier het zelfde betekenen, als *zegge ik*, en alleen een inleiding behelzen, ter herhaling van het denkbeeld, dat de *Apostel* zoekt in te prenten; gelyk het dikwils elders voorkomt. Vergelykt Rom. III. 2. en XV. 27."

„ (†) *Jerusalem hier boven*, enz.] Sommige hebben gedacht, dat de *Apostel* hier een bewys oppert, om de *vryheit* der *Christelyke Kerk* te toonen, uit het *groote getal* haerer *bekeerlingen*, 't welk de waerneeming van veele der *Mosaïsche Geboden* onmogelyk zou gemaekt hebben; maer die aenduiding, zoo ze bedoeld ware, zou zeer duister geweest zyn. Redelyker is het te besluiten, dat hy ziet op den *vryen aert* van '*t Christendom*, die zig door vergelyking

 met

waeraen wy alle, als Christenen, behooren, en, uit kracht onzer betrekkinge tot haer, zyn we niet alleen tegenwoordig in een meer vrye en gelukkige gesteldheid, maer worden erfgenaemen, even als Isaäk was, van de beloften die GOD aen onzen Vader Abraham geliefde te doen.

En daer is een plaets in Jesaiah's Voorzegboek, die natuurlyk zoo een gedachte inboezemt; *want daer is geschreven* (*), met opzicht tot de grootere vryheit en uitge-

met het Joodendom zeer gereed opdoet, en het zeer gepast maekt, in de opheldering dezer *zinspelinge*, *de vrye vrouw*, te weten *Sarah*, aen te merken, als vertonende onder deze edele gedaente de Kerk van CHRISTUS."

„ (*) *Want daer is geschreven.*] Mr. PEARCE heeft een geleerde en schrandere *Verhandeling*, (agter zyne *Uitbreiding* van den brief aen de *Philippensen*,) om te bewyzen, dat de Apostel hier beweert, dat *Jesaiah*, in de plaets, die hy uit zyn *Voorzegboek* aenhaelt, *de zinnebeeldige overeenkomst* aenwyst, tusschen de *Christen-Kerk* en *Sarah*, waerop hy in deze *Afdeeling* bouwt. Ingevolge hiervan vertaelt deze Oordeelkundige de woorden Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα, *welke dingen zinnebeeldig zyn overgebracht*; dat is, met 'er daed tot dezen zin gebracht zyn, door den Propheet; die (gelyk hy zegt) in dit LIVste *Hoofdst.* 't oog heeft op zekere *vrouw*, beroemd, om dat zy *na lange onvruchtbaarheit kinderen had gekreegen*; om te toonen, dat *iets diergelyks* gebeuren zou, na het lyden en de opstanding van den MESSIAH, waervan hy in het LIIIst. *Hoofdst.* gesproken had. En aengemerkt hebbende, dat niemand, in het *Oude Verbond* gemeld, eigenlyk in zoo een tael aengesproken kon worden, dan *Sarah*, die, met opzicht tot *kinderen*, de *eenzaeme* genoemd mogt worden, waer tegen *Hagar* de *getrouwde vrouw* en *moeder* was, acht hy het redelyk, hieruit te besluiten, dat zy door *Jesaiah* bedoeld was, gelyk *Paulus*, volgens zyne gedachten, in dezen *Tekst* staende houdt. —— Maer om niet stil te staen op het oneigene dat 'er ligt in *Hagar*, die alleen een *dienstmaegd* en *bywyf* was, de waerdigheid en den naem van de *getrouwde vrouw* te geven, by tegenstelling van Sarah, de voornaeme *vrouw* en ontwyfelbaere *Meestres* van 't Huisgezin, denke ik ook, dat het verband in *Jesaiah* duidelyk toont, dat de *Profeet* ziet, op de *toekomende bekeering der Joden*, en den aenwas en voorspoed dier gelukkige Natie, na haere langduurende verwerping, als verre overtreffende, alles, wat zy te voren in haeren gunstigsten staet gekend had, Jes. LIV. 6, enz. En daerom verkieze ik deze plaets by *Paulus* te verklaren, als een *zinspeling*, liever dan als een *bewys*; waer door veele zwarigheden en tegenwerpingen weggenomen

gebreidheit der Kerke in de dagen van MESSIAH (*): *Verheugt u*, en zyt by uitstek blyde, *gy onvruchtbaere, die* een langen tyd *niet gedragen hebt*; *berst uit* in lofgezang, *en roept* luidkeels van vreugde, *gy die geen barensnood hebt; want de kinderen der eenzaeme*, zoodanig is nu uw gelukkige staet, *zyn veel meer, dan van haer, die eenen Man had.* De kinderen der Christelyke Kerk, het geestlyk Zaed van de waere Sarah, zullen, (zoo als de Profeet daer aenduidt) overvloedig veel talryker zyn, dan die der Joodsche immer waren; en het geen we thans zien van haere uitbreiding en voorspoed kan ons geloof aenkweeken in haere nog algemeener verspreiding en helderder glans in de laetere dagen.

„ *Wy nu, Broeders!* op dat ik het gezegde op ons zelven toepasse, *zyn, gelyk Isaäk, de kinderen* van Abraham, niet naer het vleesch, maer, als uit den Geest geboren, uit kracht *der belofte;* en dus zyn we Erfgenaemen der zegeningen van het Verbond; 't zy we Joden of Heidenen zyn, ingevolge van ons geloof in CHRISTUS, en zyn met Hem vereenigd, als het Zaed, waerin verklaerd was, dat alle geslachten der aerde zouden gezegend worden.

„ *Maer*, waerlyk, de Gelykenis houdt nog verder stand in dit opzicht; *gelyk toen, hy, die naer het vleesch geboren was*, te weten, Ishmaël, in wiens geboorte niets was bo-

men worden, waervoor ze anders zeer sterk bloot staat. —— Wil iemand beweeren, dat *zulke zinspelingen* van weinig gewigt zyn, zoo zy het genoeg daerop te antwoorden, dat deze zeer in den *Joodschen smaek* waren, en dat wy ons verzekerd mogen houden, dat de *Apostelen* bewaerd werden voor iets in dezelve, dat niet volmaekt overeenstemde met de *meening van den Geest.* In één woord, ik stemme geheel overeen met Mr. CHANDLER, dat dit deel van den *Brief* niet geschikt was, om den *Christelyken Godsdienst te bewyzen*, maer den verschillenden aert van dezen met den *Joodschen Godsdienst op te helderen*, en te toonen, dat niet alle de *vleeschlyke* Afstammelingen van *Abraham*, maer alleen zyn *geestlyk* kroost, *erfgenaemen* waren, zelfs volgens de gronden, die de *Joden* zelven zeer gereed zouden toestaen. Ziet CHANDLER *of Miracles, pag.* 345, 346. en de Verklaring van Dr. SYKES stemt hier mede overeen. Vergelykt SYKES *over de waerheit van den Christelyken Godsdienst* [bl. 261—264 der *Vertaling*]"

(*) *Jesaiah* LIV. 1.

boven den gemeenen loop der natuur, *hem* [*die*] *naer den Geest* [*geboren was*,] uitjouwde, beschimpte en dus *vervolgde*; [Immers dus deed Ishmaël met dien] Isaäk, die als een Geestlyk Zaed voortgebracht was, door de byzondere kracht van GODS wonderdadig alvermogen, *juist zoo* [*is het*] *nu*; de vleeschlyke Joden, die het Zaed van Abraham zyn naer het Vleesch, mishandelen en vervolgen de Christenen, die Abrahams Zaed zyn naer den Geest.

„ *Maer wat zegt de Schrift* ten hunnen aenzien? De Godspraek strookt met het geval, dat wy nu voor ons hebben; want daer volgt (*): *Werpt de Dienstbaere vrouw en haeren* moedwilligen *Zoon uit*; *want de Zoon der Dienstbaere zal niet erven met* Isaäk, *den Zoon der vrye vrouwe*; 't welk, hoe grievend het ook Abraham toescheen, toen het door Sarah gezegd werd, nochtans bevestigd is door het vonnis van GOD zelven, en bevolen dat het moest geschieden. En op gelyke wyze zullen ook de wederspannige Joden behandeld worden, die, in weerwil van hun geroemde afkomst van Abraham, uit GODS Kerk en huisgezin uitgeworpen, ja zichtbaer verdreven, en, als 't ware, door Hem ter deure uitgezet zullen worden, gelyk de schimpende Ishmaël, om het baldadig handelen der geenen, die GOD voor zyne Verbondskinderen heeft uitverkoren: en het zal hun niet toegelaten worden, met dezen erfgenaemen te zyn der belofte."

Hier op grond dan de Apostel voorts ene vermaning der geloovigen, om standvastig te zyn, en toe te zien, dat ze, door onderwerping aen de *Wet*, niet weder onder een *slaefsch juk* gebragt worden; het welk hy voorstelt, Hoofdst. IV. 31. en V. 1. De oordeelkundige *Doddridge* hecht dus dit eerste Vers nog aen het voorgaende Hoofdstuk, waermede het zeer duidelyk verknocht is; en daer 't beter voegt, dan aen 't begin van 't volgende Hoofdstuk.

(*) *Gen.* XXI. 10.

Mid-

Middelen ter bevestiging en voortplanting van den Christelijken Godsdienst in Nederlands Indië; voorgedragen door den Eerw. grooten Kerkenraad der Nederd. Geref. Gemeente, aan de Hooge Regering te Batavia. Te Haarlem by J. Tydgaat, 1780. *In groot octavo 55 bladz.*

Naer uitwyzen van dit Geschrift heeft de Hooge Regering van Batavia, de drie Verhandelingen, betreffende *de bevestiging en voortplanting van den Ch. Godsdienst* in *Nederlands Indië*, welken door de Hollandsche Maetschappy der Wetenschappen bekroond zyn, aen den opgenoemden Kerkenraad, ter nadere onderzoekinge, overgegeven. Uit het verslag, dat dezelve van 't gedane onderzoek verleent, is 't blykbaer, dat deze Verhandelingen dien Kerkenraad niet zeer voldaen hebben; en dat ze zelfs in die van den Hoogleeraer *Hofstede*, welken zy anders ten hoogste verheffen, geen volkomen genoegen nemen; dat, volgens het hier voorgestelde grootlyks ontstaet uit des Schryveren gebrek van de noodige kennis der gesteldheid en omstandigheden der Ingezetenen van die Gewesten. Zulks heeft de Leden van dat Eerw. Collegie, zich byzonder ophoudende met des Hoogleeraers Verhandeling, bewoogen, om dit Geschrift te vervaerdigen; waerin ze zich voorstellen te onderzoeken, „ 1. „ of, en hoe verre het ontwerp van den Professor be„ staanbaar zij, dan niet? en 2. of men andere en bete„ re, en in dat geval, welke middelen men tot dat groot „ en loffelijk werk zou kunnen aanwenden?" —— Nopens het eerste getoond hebbende, dat ze den Hoogleeraer geen byval kunnen geven, deelen ze hunne gedachten betreffende het tweede mede; en wel met dit hoognoodzaeklyk onderscheid; dat ze zich eerst bepalen tot het geen dienen kan, ter bevestiginge van het reeds geplante Christendom aldaer; en dan voorts handelen, over 't geen met het beste vooruitzicht in 't werk gesteld zou kunnen worden, ter verdere voortplantinge van het Christendom in die Gewesten. —— Daerbenevens ontvouwen zy, in enige byvoegzelen, hunne bedenkingen over zommige Stukken, die beter afzonderlyk voorgedragen, dan in hunne soort van Memorie ingevlogten konden worden. Te weten; „ over de middelen, om

„ goe-

„ goede Predikanten in genoegzame aantal te krijgen;
„ als mede om de Nederduitsche Taalkunde en de goede
„ opvoeding te bevorderen; mitsgaders omtrent de Schoo-
„ len en derzelver Opzienderen, en ten laeste betreffen-
„ de het oprichten van Collegien, zo hier te Lande als
„ in Indie, ter onderlinge verstandhoudinge."

Men kan uit al het voorgestelde duidelyk afnemen, dat de Eerw. Kerkenraad dit Stuk met zeer veel oplettendheid heeft gade geslagen: en de manier, op welke zy hunne gedachten ontvouwen, duid alleszins aen, dat ze 't zelve met yver ter harte nemen. Hunne voordragt van den staet van den Christelyken Godsdienst, zo verre dezelve aldaer gevestigd heet, toont zeer klaer, dat 'er geen gering redres noodig is, zal die niet geheel vervallen, maer krachtig verbeterd worden. En 't geen ze ons melden wegens de voortplanting van den Godsdienst aldaer doet ons tevens zien, dat het, zo in dit, *als in* 't eerste geval, aenkomt op Mannen van Oordeel, die, terwyl ze een gevestigd deugdzaem Character bezitten, te gelyk met een standvastigen yver voor de goede zaek bezield zyn. ——— 'Er ontdekken zich zekerlyk, hoe meer men 't nagaet, vele zwarigheden; intusschen heeft het zyne nuttigheid, dat alles hier te Lande, en in Indië, wederzyds, overwoogen worde; daer 't strekken kan, om de handen in een te doen slaen, tot het beramen en in 't werk stellen van zodanige middelen, op welken men den zegen des Albestierders verwagten mag, ter bevestiginge en verbreidinge van den waren Christelyken Godsdienst.

Sleutel om het Slange-raadsel Gen. III. te ontbinden. Door J. DE GENGHOFEN. *Te Amsterdam, by* de Wed. J. v. Seggeren en Zoon, 1780. *In quarto* 15 *bladz.*

Deze Sleutel schynt het slot te verdraijen, of 'er zich zelven zo vast in te werken, dat het Slot niet te openen zy; dat is, met andere woorden gezegd, deze ontbinding maekt het zogenoemde Slangen-raadsel, hoe duister men 't ook moge beschouwen, nog duisterer.

Men moet, volgens onzen Autheur, stellen dat de Mensch, geschapen zonder onderscheid van Geslacht, ge-

gefchikt was tot ene geestige levenswyze zonder aerdsch Voedzel. Dat hy, behalven het ftoflyke Lichaem, en de Ziel, die een Vuurbeginzel is, waerdoor het Vuur des Godlyken Lichts in den Mensch kan en moet worden ontftooken, bezit een aen- en ingebooren Natuur- of Waereld-Geest, die denkbeelden en gemoedswerkingen heeft, aen welks goede of kwade heerfchappy zeer veel gelegen is. ——— Zie daer den Sleutel, met welken onze Schryver het geheim op deze wyze opent.

Die Natuur- of Waereldgeest heeft, door zyne inkruipende ideale voorftellingen, de Ziel van Heva bekoord, en verwonnen, om door de macht haers vryen Wils het gebod van God te vergeten, en aen hare dwaze kloekheid, gelyk ook nog dagelyks gebeurt, gehoor te geven en die toe te ftemmen. ——— Hierop is, door den Vloek, de Menschlyke geboorte in ene dierlyke veranderd, en dezelve brengt nu niet meer Menfchen voort, met volmaekte Lichaemen, Verftand, Grootte, enz. maer Kinderen, die zo krachtloos zyn, dat zy, zonder het behulp van Bakers, enz. op den buyk herom zouden moeten kruypen, zo lange tot het Lichaem zo verre aengegroeid en fterk geworden zy, dat zy het gaen, enz. ondernemen durven. —Zints dien tyd moesten zich de Menfchen, gelyk andere Dieren, generen met de Vruchten der Aerde. ——— En dit zo zynde „ is het „ lichtelyk te begrypen, dat Adam en Heva zo te zeggen onfterfelyk hadden kunnen blyven, als zy maar „ het Werkende des Natuur-Geests door de Balfamifche „ Reuk der krachtigfte Vruchten, die toen op der Aarde des Paradys waren, gefterkt, en tot zyn Verbeterings-Werk dier geftalt gevorderd hadden, dat hy „ het Stoffelyke hunner Lichaamen door graaden en „ trappen hadde vergeesteren kunnen ——— daar in 't „ tegendeel door 't genieten van ftoflyke Spyzen zulk „ eene Vergeestering niet alleen belet, maar de Natuurgeest tevens ook door het toeneemen van Stoffelykheid is gedwongen geworden, zich van dat, door de „ alte groote zwaarte van Stoffelykheid het Opper-Gewicht vattende, Lichaam los te fcheuren, en dit in „ bederving en verrotting te laaten overgaan." ——— Al wie hierin enige opheldering vindt mag 'er door opgewekt worden, om het Gefchrift zelve te lezen; dan wy raden het niemand aen, om 'er zynen tyd mede door

te

te brengen. —— De Liefhebbers van rare Godgeleerde ontvouwingen kunnen dit Stukje van dezen Schryver plaetzen, by zyne *Nieuwe verklaaring van den Antichrist*, gemeld in 't eerste Deel dezer onzer *Letteroefeningen*, *bl.* 11——13.

Redevoering op het eerste Eeuwfeest van het Luthersche Diakonie Weeshuis binnen Amsterdam gevierd. Uitgesprooken door J. H. VORSTIUS, *Leeraar by de Euangelisch Luthersche Gemeente aldaar. Te Amsterdam*, *by* J. Strander. *Met de bygevoegde Stukken* 68 *bladz. in quarto.*

Tot een gepast onderwerp, by zodanig ene gelegenheid, verkoos de Eerwaerde *Vorstius* te handelen over *de verheerlyking der voorzorge des Allerhoogsten over behoeftige Weezen*; en wel indiervoege, dat hy zyne Toehoorders in de eerste plaetze trachte te overtuigen, dat God zich op ene byzondere manier bewyst, een *Vader der Weezen* te zyn; en 't 'er voorts op toelegge, om de betaemlykheid en verplichting, van dezen grooten Vader der Weezen *te verheerlyken*, aen te dringen. Zyn Eerwaerde dit stuk bondig uitgevoerd hebbende, met ene welingerigte overbrenging inzonderheid tot de toenmalige omstandigheden, besluit zyne Redenvoering met treffende aenspraken, naer ieders stand geschikt. Voorts is 'er aen deze Redenvoering gehecht, ene aftekening van dit Godshuis, benevens der Gedenkpenningen, op dit Eeuwfeest gemunt, mét derzelver verklaring. Benevens ene Naemlyst der Heeren Regenten en Vrouwen Regentessen zedert de oprichting van dit Weeshuis. En eindelyk een kort verhael wegens de viering van dit honderdjarige Jubilé, dat ter blyde nagedachtenisse strekt.

Papieren, raakende den Eerwaerden Y. V. HAMELSVELD, S. S. Th. Dr. *en Predikant, met opzicht tot zyne verzochte demissie als Predikant te Goes.*

Wy hebben dus lange gewagt met enige melding te maken van uitgegeven Papieren, nopens dit Stuk, in 't denkbeeld, dat 'er nog wel 't een of 't ander voor den dag

dag zou komen, dat opmerking verdiende; dan tot nog is zulks niet gebeurd. 'Er is ons niets voorgekomen, dat den wezenlyken ſtaet des geſchils betreft; alles loopt over byzonderheden, daer de Lezer, zo van de ene als andere zyde, niets aen heeft; het welk ons beweegt om 'er niet meer van te melden. Veelligt heeft men 'er niets gewigtiger van te gemoet te zien, en dan is 't der moeite niet waerdig om 'er van te gewagen; 't Publiek zal 'er, op die wyze, ook niets by verliezen.

Vaticinium Jerem. XXXI. 31—40. illuſtravit J. V. HAMELSVELD, *S. S. Th. Dr.* et V. D. M. Trajecti ad Rhenum, apud *A. v. Paddenburg* et *J. v. Vloten*, 1780. Abaque præcedd. 92 pp. in octavo maj. f.

Ene aengenamer bezigheid, dan 't laſtig geſchryf over perſonele omſtandigheden en gevallen, is het op papier brengen zyner beoefenende gedachten over Godsdienſtige waerheden. Ongetwyfeld heeft de Eerwaerde *Hamelsveld* dit reeds ondervonden; en 't zal hem misſchien te meer aenzetten, om het eerſte, buiten de hoogſte noodzaeklykheid, te vermyden, en zich meer op het laetſte toe te leggen. Wy zien althans in dit Stukje ene proeve van zynen beteren arbeid, die hem meer tot eer ſtrekt, en anderen nuttiger kan zyn. In 't zelve ontvouwt hy ons zyne overdenkingen over de Godſpraek, *Jeremia* XXXI. 31—40. Op ene voorafgaende ontleding, volgt de ophelderende verklaring, en 't laetſte gedeelte dient ter naſpooringe en aenwyzinge der vervullinge. —— Volgens zyn Eerwaerden behelst dit Prophetiſche voorſtel de volgende zaken. (1.) GOD zal een nieuw Verbond met het Israëlitiſche Volk oprechten. (2.) HY zal hetzelve met verſcheiden en voortreflyke weldaden bedeelen. (3.) Des HEEREN genaderyke gunst zal zich op nieuw openbaren, en 't Volk zal dezelve omhelzen. (4.) 'Er word beloofd, dat dit Israelitiſche Volk op zichzelve, en afgezonderd van andere Volken, bewaerd, en niet volſtrekt verworpen zal worden. Waerby ten laetſte (5.) komt, dat deszelfs Hoofdſtad herbouwd, en voor altoos in veiligheid geſteld zal worden. —— Rakende nu de vervulling dezer voorzegginge, dezelve is, naer 't oordeel van onzen Uit-

Uitlegger, te wagten in 't laetste der dagen, met de herstellinge der Jooden in hun Vaderland, wanneer de volheid der Heidenen ingegaen zal zyn. De Godspraek naemlyk betreft, zegt hy, „ de Jooden zelven, en „ voorspelt de laetste toekomende wederopneming van „ dat Volk, bestendig als ene afgezonderde Natie be- „ waerd, in 't Godlyk Verbond, benevens deszelfs we- „ derbrenging in het Land hunner Voorvaderen, en de „ wederopbouwing van Jeruzalem, tot ene Hoofdstad „ van dat Volk en Gemenebest, daer ook de ware „ Godsdienst [te weten niet de Mozaïsche plechtige, „ maer de zuivere Christlyke Godsdienst,] deszelfs ze- „ tel zal hebben." ——— 't Is bekend dat dit gevoelen, zo nopens de verwachting van zulk ene herstelling der Jooden in 't algemeen, als betreffende het overbrengen van deze Godspraek tot die gebeurtenis in 't byzonder, zyne Voor- en Tegenstanders heeft, doch welke zyde men in dit verschil ook kieze, als men het nog voor een onderwerp van onderzoeking blyft houden, zal men, 't geen de Eerwaerde *Hamelsveld* deswegens te berde brengt, der nadere overdenkinge waerdig vinden. 's Mans Geschrift draegt blyken van Tael- en Oordeelkunde, mitsgaders van Bescheidenheid, in 't beoordeelen en wederleggen van dezulken, die in dit geval van hem verschillen. Uit zyne Opdragt, waerin hy het thans afgegeven Stukje doet voorkomen, als iets dat hy *promulsidis quasi loco præmittere decrevit*, als ene soort van Voorgerecht vooraf heeft willen laten gaen, vermoeden wy eenigzins, dat zyn Eerwaerde ten oogmerk heeft den Lezer met ene breedere behandeling van dit onderwerp te onthalen; waerom wy 'er te meer slechts met korte woorden gewag van gemaekt hebben.

He-

Hedendaagsche oeffenende Heelkunde, door DAVID VAN GESSCHER, *Heelmeester van het St. Pieters Gasthuis te Amsterdam, Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem; van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen; en van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Konsten en Weetenschappen. Met Plaaten. Eerste Deel, Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* J. Dóll, 1780. *In gr. 4to.* 236 *bladz.*

Zo ontegenzeggelyk het aan den eenen kant is, dat goede Leerboeken de geschiktste en byna de eenigste middelen zyn, ter verkryging van eene gegronde en Systematique Kennis; zo groote bekwaamheden worden 'er. ook, aan den anderen kant, vereischt, om zodanig een Leerboek op te stellen. —— Hier van daan dan ook, dat, onder het groote aantal van Heelkundige Leerboeken, zo weinige gevonden worden, die, gegrond op welbewezen, beschouwlyke en ondervindelyke kundigheden, en waarin de waarheden met de vereischte kortheid, volledigheid, duidelykheid en orde voorgedragen worden. —— Wegens dit gebrek aan zodanige goede Leerboeken is de Heelkunde meer dan eenige andere Weetenschap te beklaagen, vermits de dwaalingen in deeze kunst, vooral wat het beoefenende gedeelte derzelve betreft, regtstreeks eenen nadeeligen invloed op den welstand der menschen hebben, en de meeste Leerlingen, het behoorlyk onderwys niet kunnende genieten, ook niet in staat zyn, om waarheid en dwaaling genoegzaam te onderscheiden. —— Met reden hebben, dierhalven, veelen gewenscht na de uitgave van een Werk, waarin de leerstellingen en de ondervindingen van vroegere en laatere tyden, zonder vooringenomenheid, noch voor het oude, noch voor het nieuwe, kort, duidelyk, volledig en in eene juiste orde, ter nedergesteld waren. De Heer *van Gesscher*, een Man die reeds lang als een ervaaren en oordeelkundig Heelmeester bekend is, heeft deezen gewigtigen taak op zig genoomen, en reeds het *Eerste Deel, Eerste Stuk*, daarvan uitgegeven. —— Dit Stuk handelt over de volgende vier Leerstukken. *Voor eerst*, over de Wonden; *ten tweeden*, over de Zweeren; *ten derden* over de Gezwellen; *ten vierden*, over de Verzak-

kinge. Ieder deezer Leerstukken is, by wyze eener Verhandeling, in byzondere Hoofddeelen verdeeld. In de eerste Verhandeling, over de Wonden, handelt de Autheur in het Eerste Hoofddeel, over de Wonden in het algemeen: in het tweede, over de Wonden in 't byzonder, voor zo verre ze in byzondere deelen van ons ligchaam plaats hebben. Het tweede Leerstuk, over de Zweeren, word op gelyke wyze afgehandeld. Het derde Leerstuk, over de Gezwellen, is in drie Hoofddeelen gesplitst. Het eerste handelt, over de Gezwellen in het algemeen: het tweede, over de haastige Gezwellen, en het derde over de langduurige. Ieder deezer zoorten van Gezwellen zyn wederom in onderscheiden klasfen verdeeld. Van de haastige Gezwellen worden vier klasfen opgegeeven: naamentlyk de ontsteeking; de Roos; de Etter-Gezwellen, en de Verstervingen. ——— Van de langduurige Gezwellen worden vyftien Klasfen opgegeven, waarvan ieder wederom in byzondere verdeeld word. Het vierde Leerstuk, over de Uitzakkingen, handelt *voor eerst*, over de uitzakkinge in het algemeen, *ten tweeden*, over de eigentlyke dus genoemde uitzakkinge, des Endeldarms, der Scheede, en der Lyfmoeder, en eindelyk, *ten derden*, over de Breuken. Alle deeze onderwerpen worden, in dit Stuk, met die des Heeren *van Gesscher's* eigen nauwkeurigheid behandeld. De kenmerken van de byzondere gebreken, de toevallen die dezelve vergezellen, en de wyze van dezelve te behandelen, is alles zo duidelyk, zo eenvoudig, en in de natuur gegrond, door den Autheur opgegeven, dat zelfs de beoeffenaaren der Heelkunst niet weinig voordeel daaruit kunnen trekken. De Opdragt van dit Stuk is aan de Heeren BONN, HOVIUS, OOSTERDYK en TIMMER, *Stads Apotheker te Amsterdam.*

Verhandeling over het nut van den groei der Boomen en Planten tot zuivering der Lugt. Door J. R. DEIMAN, *M. D. en* A. PAETS VAN TROOSTWYK, *Leden van het Provinciale Utrechtsche Genoodschap. Te Amsterdam, by* Pieter Hayman, 1780. *In gr. 8vo.* 133 *bladz.*

De vraag, door het Provinciale Utrechtsche Genootschap uitgeschreeven: *wat heeft men te denken, aangaan-*

gaande het planten van Boomen, binnen en rondom de Steden? Is dit voordeelig of nadeelig voor de gezondheid der Menschen? Word de lugt, door derzelver uitwaasemingen, gezuiverd of besmet? En welk soort van Boomen is meest, of minst, voordeelig of naadeelig? kwam ons zo gewichtig voor, dat wy niet weinig na een Antwoord op dezelve verlangd hebben. De uitspraak van het bovengenoemde Genootschap by haar jongstleden Programma van 26 April 1780, scheen ondertusschen onze nieuwsgierigheid nog verder uit te stellen, door dien dit Genootschap, niettegenstaande (volgens het genoemde Programma) voldaan, ten opzigt van het Eerste Deel der vraage, door het Antwoord onder de Zinspreuk: *Observer la nature, et suiver la route, qu'elle, vous trace*, echter uit hoofde dat hetzelve verlangde, in dit Antwoord, meerdere proeven met Boomen gedaan, uit welke vergelyking men met eenigen grond van zekerheid konde opmaaken, welke Boomen best geschikt waren ter verbetering van de lugt, deeze vraage op nieuws heeft voorgesteld om voor den eersten December, 1782, beantwoord te worden; met aanbod van den dubbelden Eerenprys. ——— Dan daar de Heeren *Deiman* en *van Troostwyk*, Schryvers van het bovengenoemde Antwoord, begrypende de nieuwheid van dit onderwerp, en den al te uitgestrekten tyd eer zodanig iets aan het algemeen wierd medegedeeld, op de edelmoedigste wyze hebben kunnen besluiten, van den dubbelden Eerenprys, waartoe zy zo veel uitzigt scheenen te hebben, af te zien, en hun antwoord onder den hier bovenstaanden tytel van *Verhandeling*, enz. zelfs door den druk gemeen te maaken, zo zien wy ons verlangen niet verder uitgesteld.

Wanneer men de voorgestelde Vraage wat dieper inziet, dan valt het terstond in 't oog dat het eerste Lid verre weg het gewigtigste is, en vermits dit gedeelte, zo verre het ons toeschynt, zeer volledig is beantwoord, en met een menigte beslissende proeven opgehelderd, zo twyfelen wy geenzints, of deeze Verhandeling zal niet alleen de goedkeuring van alle Natuuronderzoekers wegdraagen, maar ook den weg baanen, tot nog zeer gewigtige ontdekkingen, omtrent dit gedeelte der Natuurkunde.

Wy zullen, zo verre het ons bestek toelaat, het volgende gewigtige daaruit mededeelen.

De beroemde Heer *Priestley* was de eerste die waarnam, dat de Planten, in plaats van, gelyk de Dieren, in afgesloten lugt om te komen, integendeel zeer wel bleeven leeven; — dat de lugt, welke, door het branden van een kaars, ademhaaling en verrotting bedorven; en welke dus zeer nadeelig voor de Dieren was, door de planten gezuiverd, en tot het dierlyk leevên wederom bekwaam gemaakt wierd. ——— Dan de Schryvers dezer Verhandeling hebben dit onderwerp nog verder nagespeurd: na vooraf getoond te hebben, dat het alleen het Phlogiston is, 't welk, door bovengenoemde bewerking, 't vuur, de ademhaaling, verrotting, enz. aan de Lugt word medegedeeld, terwyl hierdoor de vaste lugt, van de gemeene lugt, word afgescheiden, gaan zy voorts over, om te bepaalen, wat 'er eigentlyk by den groei der Boomen en Planten plaats heeft, en bewyzen, door een aantal fraai uitgedagte proefneemingen, dat 'er wel tot den groei der Planten vereischt word, dat zy het Phlogiston kunnen bekomen; dog dat zy dit Phlogiston niet kunnen na zig neemen, ten zy ze ook in de gelegenheid zyn, om vaste lugt te kunnen mededeelen, zo dat, schoon de Planten in de gelegenheid zyn van het Phlogiston te kunnen opneemen, egter niet om vaste lugt kwyt te raaken; en zo ook, wanneer zy dit laatste kunnen doen, en het eerste niet kunnen verrigten, zy in beide gevallen omkomen. ——— En eindelyk gaan de Schryvers over, om aan te toonen, welke uitwerking de Boomen en Planten op de bedorven lugt hebben; namentlyk, dat zy alleen maar in die gevallen de schadelyke lugt herstellen, wanneer zy, die by hun ontwikkeld wordende vaste lugt, aan de lugt of eenige andere zelfstandigheid kunnen mededeelen, — als ook dat het herstel der bedorven lugt in veel minder tyds geschied, naar maate 'er meer vaste lugt by de Boomen of Planten word los gemaakt. ——— De gevolgtrekkingen, welke uit dit alles worden afgeleid, zyn voor den Natuuronderzoeker zeer gewigtig, en op de juiste wyze ingericht, om aan ieder point van het eerste lid der Vraage te beantwoorden. — Voor dat wy van deeze Verhandeling afstappen, moeten wy nog met één woord aanmerken, dat de wyze, op welke de Schryvers het tweede lid der Vraage behandeld hebben, hun Ed. niet alleen eere aandoet; maar ook een doorslaand bewys is, met welke omzichtigheid zy hun-

hunne proefneemingen gedaan hebben. De zwarigheden, welke opgegeven worden, waarom men geensints uit proefneemingen, omtrent de meest voordeeligste Boomen, kan besluiten, en de redenen, waarom het misschien beter was, meerdere soorten van Boomen rondom de Steden te plaatzen, zyn der overweeging dubbel waardig.

Uitgeleezene Verhandelingen over de Wysgeerte en Fraaie Letteren, getrokken uit de Werken der Koninglyke Akademie der Weetenschappen te Berlyn, en uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Met byvoegzels vermeerdert, door J. FR. HENNERT. *Hoogl. in de Wysgeerte en Wiskunde en Lid van verscheiden geleerde Maatschappyen. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten, 1780. *Behalven de Voorrede* 420 *bladz. in gr. octavo.*

Gemerkt de Hoogleeraar niet voorheeft alle de Verhandelingen, welken de Koninglyke Akademie der Weetenschappen te Berlyn gemeen gemaakt heeft, in 't Nederduitsch over te laaten brengen, zo benoemt hy deze zyne Verzameling met den naam van *Uitgeleezene Verhandelingen*, en geeft ons in zyne Voorreden een verslag van zyn bedoelde. Hy bepaalt zig, zegt hy, byzonder tot zodanige Verhandelingen, welker onderwerpen gewigtig zyn, en niet enkel tot de *speculative* Wysgeerte behooren: ook is zyn voorneemen, de Verhandelingen over zulke stoffen agterwege te laaten, waarover bykans niet meer getwist wordt, en welken genoeg bearbeid zyn. Voorts verkiest zyn Ed. uit die Verhandelingen, welken tot de fraaie Letteren behooren, alleen de zodanigen, die tot de Wysgeerte eene nadere betrekking hebben; met ter zyde stellinge van de Historische, Critische en Taalkundige Stukken: sluitende wyders ook van deeze zyne Verzameling uit, alle zulke stukken, die reeds in 't Nederduitsch overgezet zyn. Ter vertolkinge der Verhandelingen, welken naar dit plan uitgekoozen zyn, bedient de Hoogleeraar zig van den arbeid van eenigen zyner Leerlingen. Eene oefening, die hy niet ten onregte als nuttig aanpryst, daar dezelve strekt, zo ter bevorderinge van kundigheden, als ter beschaavinge van 't uitoefenen van 't verstandlyk ver-

vermogen, en veel toebrengt, tot het verkrygen eener vaardigheid van zyne eigen gedagten in eene goede orde op het papier te brengen: waarby in dit geval nog komt, dat deeze bezigheid den Hoogleeraar en den Leerlingen, by het overzien der vertaalingen, te meer stoffe verschaft, om elkander, over de behandelde onderwerpen, in 't vriendlyke te onderhouden. Eindelyk staat ons, nopens dit plan, nog te melden, dat des Hoogleeraars oogmerk niet slegts is, deeze dus vertaalde Verhandelingen in 't Nederduitsch het licht te doen zien: zyn Ed. stelt zig daarbenevens voor, dezelven min of meer met eenigen van zyne eigen aanmerkingen over de behandelde onderwerpen vergezeld te doen gaan, ten einde het zyne toe te brengen ter ophelderinge van deeze en geene stukken of byzonderheden. Ook staat hy, by manier van byvoegzelen, gebruik te maaken, van laatere Verhandelingen, waar in het overwoogen onderwerp geschikter uitgevoerd, of uit een ander oogpunt beschouwd is; als mede van zodanige stukken, waerin zig eene overeenkomst tusschen den Berlynschen Wysgeer en een ander schrander Vernuft opdoet.

Een plan van die natuur is zeker zeer wel geschikt, om ons in onze taal eene reeks van leerzaame Verhandelingen, over weezenlyk gewigtige onderwerpen, aan de hand te geeven; en den Leezer, zo door de Verhandelingen zelven, als door de nevensgaande aanmerkingen en byvoegzels, ter nadere overdenkinge van dezelven op te leiden. 't Komt 'er nu maar op aan, of de Hoogleeraar *Hennert* het zelve op zodanig eene wyze zal uitvoeren, dat het daadlyk hier toe bevorderlyk zal weezen. Zyn Ed. staat gewis gemeenlyk meer bekend als Wiskundige dan als Wysgeer: doch, zo dit eenige bedenkelykheid mogte veroorzaaken, men neeme de proeve hier van in 't doorbladeren van dit eerste Deel; en men zal, zo wy vertrouwen, hem den naam van een oordeelkundig Wysgeer niet weigeren; schoon hy betoone geen hoogagting te voeden voor de sterk afgetrokken Wysgeerte, en meer op te hebben, met de gemeenzaame Wysgeerte, die haare navorschingen ter toetze van het gemeen menschen verstand en der ondervindinge brengt. En als zodanig een Wysgeer verleent ons zyn Ed. in dit eerste Deel genoegzaame proeven, om ons eene gunstige verwagting van zynen volgenden arbeid, zo in de keuze

der

der Verhandelingen, als in het opstellen der bygevoegde Stukken, in te boezemen.

Verre het grootste gedeelte van het thans afgegeeven betreft het *Spinosismus*, (waarvan terstond nader;) en voorts behelst het twee Verhandelingen. Eene van den Heer *Kæstner*, over den *oorsprong van het Vergenoegen*; waarin het gevoelen van *Cartesius*, dat het zelve altoos uit de bevinding van onze volmaaktheid zynen oorsprong neemt, gestaafd wordt. En eene van den Heer *Formey* over het *Geweeten*. By deeze twee Verhandelingen komen nog, met betrekking tot de eerstgemelde (*), eenige Aanmerkingen van den Hoogleeraar *Hennert*, omtrent de overeenkomst der verklaaringen van *Cartesius*, *Du Bos*, *de Poully*, *Sulzer* en *Home*, nopens den oorsprong van het vergenoegen en de aangenaame aandoeningen. In deeze aanmerkingen bedoelt hy te toonen, dat de gedagten dier strydigschynende Wysgeeren zig zeer wel laaten vereenigen; en dit doet hem, uit derzelver stelling, een stelzel vervaardigen, welks deelen gevoeglyk in elkander sluiten, en in één middelpunt zamenloopen: welk stelzel hy aldus voordraagt.

„ De mensch heeft behoeften, welken hij voldoen „ moet, wil hij zich niet verveelen, (*Du Bos*;) aange„ zet door bewustheid van zijne volmaektheden, (*Car„ tesius*,) kan hij zijne behoeftens voldoen, door eene „ gematigde inspanning zijner vermogens, (*de Poully*;) „ wanneer hij eenen noch te sterken noch te traagen „ voortgang der gedagten houden kan, (*Home*,) dan „ wordt zijne natuurlyke neiging tot werkzaamheid, „ overeenkomstig de oorspronglijke kragt der ziele, be„ kwaam om denkbeelden te vormen, onderhouden, „ (*Sulzer*.) Zie daar eene beschrijving van de gesteld„ heid der ziele, waardoor ze voor het vergenoegen „ vatbaar worden kan."

Wat wyders het bygebragte nopens het *Spinosismus* aangaat, dat, als boven gezegd is, in deezen het grootste gedeelte uitmaakt, men ontmoet hier deswegens twee

(*) Nadien de Hoogleeraar vervolgens gelegenheid zal hebben, om over het *Geweeten* te handelen, zo heeft hy voor tegenwoordig by de andere opgenoemde Verhandelingen geene nadere bedenkingen gevoegd.

twee Verhandelingen van den Heer *de Jariges*, strekkende ter verklaaringe van het Leerstelzel van *Spinoza*; by welke die Heer nog eene derde gevoegd zou hebben, zo hy niet door gewigtiger Staatsbezigheden te zeer belemmerd ware geworden. —— Voor deeze Verhandelingen heeft de Hoogleeraar *Hennert*, (behalven eene korte leevensschets van den Heer *de Jariges*,) geplaatst, eene ontvouwing van den aart der Wysgeerte van *Spinoza*, zo als hem dezelve, na een oplettend onderzoek, is voorgekomen; dat hem aanleiding geeft, om, in 't voorbygaan, het gevaarlyke misbruik der *Ontologie*, en der bewyzen *a priori*, te doen opmerken. —— Hier benevens deelt hy ons, op ieder Verhandeling van den Heer *de Jariges*, zyne bedenkingen, raakende de daarin behandelde onderwerpen, mede; en geeft ons voorts eene Verhandeling van zyn eigen opstel, over de Wysgeerte van *Spinoza*, welke hy zig voorstelt in derzelver merkwaardigste deelen en zamenhang te beschouwen. En aan deeze Verhandeling hegt hy ten laatste nog eene vergelyking van het *Spinosismus* met de gevoelens van *Mallebranche*, *Berkeley*, en der *Kabbalistische* Wysgeeren; welke hem tot het denkbeeld brengt, dat 'er tusschen het *Spinosismus* en de *Kabbala* genoegzaam geene overeenkomst zy, maar dat *Spinoza*, *Mallebranche* en *Berkeley*, in de voornaamste hoofdzaaken, grootlyks overeenkomen; dat hem in 't slot aanleiding geeft, om de navorsching der Wysgeeren over den aart der scheppinge, als buiten hun bereik, te wraaken.

De Hoogleeraar heeft dit onderwerp wat uitvoeriger behandeld, om dat hy, zig zedert eenigen tyd met het *Spinosismus* bezig gehouden hebbende, geleid is, om 'er gansch andere gedagten van te vormen, dan men gewoonlyk doet. *Spinoza* is in zyne oogen geen *Pantheïst*, maar een *Ideälist*, en wel zodanig een, die het *Ideälismus* tot den hoogsten trap gebragt heeft. In de ontdekking hier van vindt de Hoogleeraar den sleutel ter duidelyker en bondiger verklaaringe van het Wysgeerig Samenstel van *Spinoza*: eene verklaaring, welker onderzoek wy voorts den leergierigen aanbeveelen, daar ons derzelver ontvouwing te breed zou doen uitweiden. Liever zullen wy onzen Leezeren nog een staal van des Hoogleeraars redeneertrant tegen *Spinoza* onder 't oog brengen; en wel bepaaldlyk met opzigt tot de Godlyke

eind-

eindoorzaaken, of bedoelingen, (*causæ finales*,) omtrent de schikking en de orde der schepzelen; welken *Spinoza* slegts voor menschlyke verdichtzels en vooroordeelen houdt.

„ Hij meent, naamlijk, zegt de Hoogleeraar, den oorsprong van die vooroordeelen, waarom wij gelooven, dat God alles naar zekere oogmerken bestiert, dat alles om den mensch geschapen is, en de mensch om God te vereeren, gevonden te hebben in de begeerte, welke de mensch tot het nuttige heeft; dierhalve handelen wij naar oogmerken, bedoelende het nuttige. Wijl wij ondervinden dat 'er veele middelen en wegen zijn, om onze oogmerken te bereiken, dat is om het nuttige te verschaffen, gelijk het oog dient om te zien, de zon om ons te verlichten; zoo zijn wij geneegen deeze wijze van denken insgelijks aan het Opperweezen toe te schrijven; vermits wij de middelen, tot ons welzijn strekkende, reeds bereid vinden, en tevens bemerken, dat dezelve niet door kunst of door magt voortgebragt zijn, zoo erkennen wij God vóor derzelver oorzaak. —— Voortreffelijke *Spinoza*! gij spreekt de taal van gezond menschen verstand, maar nu gij deeze verlaat, en in metaphijsische spitsvinnigheden u zelven verliest, raakt gij aan 't hollen. —— Alles bestaat door de noodzaakelijkheid der natuur. Handelde God naar oogmerken, zo was God niet de eerste oorzaak van de Schepzelen; zijne magt was slegts een gevolg of uitwerkzel, in het oogmerk, als in deszelfs oorzaak gegrond; dus was God niet de eerste oorzaak, maar eene afhankelijke of laatere oorzaak. Een gewrocht, dat onmiddelijk door deszelfs werkmeester wordt voortgebragt, is volmaakter dan 't geene, door tusschen komende middelen, uitgewerkt is. De laatste oogmerken, of het nuttige, het welk bedoeld wordt, moesten volmaakter zijn dan de middelen, die onmiddelijk door God geschapen zijn, en die strekken moeten tot behoef van andere middelen. Ook schijnt het dat men dus aan God eene begeerte tot iets toeeigent. Waarom moet men juist de werking der natuur volgens deszelfs oogmerken bespiegelen en beoordeelen? Zijn 'er geen andere wijzen om iets te bespiegelen? Immers bedoelt men in de wiskundige onderzoekingen geene oogmerken; men vorscht slegts de natuur en de eigenschap-

pen der dingen na. —— Deeze laatste gedachte is zo schrander als verleidend, en komt zeer wel overeen met het leerstelzel van *Spinoza*, waarom ik hier voornaamlijk bij zal blijven staan. —— *Spinoza* heeft gezegd, dat de menschen, op hunne wijze redenkavelende, de orde der dingen volgens middelen en oogmerken kunnen beoordeelen; maar dat men ook de dingen, alleen, volgens hunne natuur en eigenschappen bespiegelen kan. Deeze laatste wijze van denken komt God alleen toe, maar niet de eerste. —— Geen wonder; gij beschouwt God als een meetkunstenaar, die door zijn verstand den reeks van denkbeelden, en derzelver natuurlijk verband, 't welk op de noodzaaklijke natuur der grootheden gegrond is, zoodanig, dat hij het een uit het ander noodzaaklijk doet voortkomen, volkomen bevat. Maar, *Spinoza*, is 'er niet eene verschillende betrekking tusschen de wiskunstige en zedelijke waarheden? Ja, verschillen ze niet in haare natuur? Verbeeld u den wiskunstenaar *Newton*, de loopbaanen, beweeging en plaatzing der planeetenwaereld bespiegelende: verbeeld u ook den zedenleeraar *Derham* of *Sulzer*, over de onderlinge betrekking der planeeten redeneerende, zult gij niet op onderscheidene gedachten vallen? Met *Newton* beschouwt gij de zon, met eene zwaartekracht, volgens eene omgekeerde reden van het vierkant der afstanden, op de planeeten werkende; uit deeze kracht leid gij als noodzaakelijk af, de *Elliptische* loopbaanen der planeeten, de tijden haarer omwentelingen, de afstanden, de veranderingen der snelheden en andere eigenschappen; met één woord, gij beschouwt wiskunstige voorwerpen. Maar als Wijsgeer behoorde ge te onderzoeken, waarom der planeeten loop juist volgens deeze en geene andere wet bepaald is; welke overeenstemming en onderlinge nuttigheid daaruit, boven andere wetten, gebooren wordt. Werkte de zon volgens de omgekeerde reden van de taarlingen der afstanden, zo zouden de planeeten, zich in *Spiraallijnen* draaiende, de zon van jaar tot jaar naderen, en dus zou *Saturnus* nu reeds de loopbaan van *Venus* betreeden. Op zulk eene wijze zou de harmonie der planeeten niet alleen alle jaaren gebrooken worden, maar de huishouding der bezielde schepzelen zou de verbaazendste omwentelingen, of, veel meer, verschriklijke verwoestingen ondergaan. De Ysbergen van *Saturnus* zouden thans als damp en rook ver-

verdwijnen. Welke wetten de meetkunstenaar ook aan de aantrekkende kragt der zon wilde voorschrijven, hij zou 'er geene meer voldoende, en volmaaktere kunnen uitvinden, of hij moest andere schepzelen onderstellen. Hadge na *Newton* geleefd, en zijne diepzinnige uitvindingen kunnen volgen, ge had veelligt toegestaan, dat, behalven de wiskunstige betrekkingen, ook zedelijke, naar oogmerk bestuurde, betrekkingen in de natuur plaats hadden. Ontdekt nu het menschlijk verstand, behalven den wiskunstigen schaakel der weezens, ook een zedelijk verband, zoo moet ook zoodanig een verband in 't Godlijk verstand zijn, dewijl anders God geen volleedig denkbeeld van het Geheelal zoude hebben, wanneer God alleen de wiskunstige betrekkingen, die noodzaaklijk uit de natuur der grootheden en figuuren voortvloeien, met zijn verstand begreepen had. Gij erkent zelf, dat het nuttige uit de onderlinge betrekkingen der weezens voortvloeit. Bevat nu God in zijn verstand, behalve de natuur en de eigenschappen dier weezens, ook hunne onderlinge nuttigheid, zo moet God de waereld naar oogmerken geschapen hebben, en tot zekere oogmerken onderhouden: bijgevolg blijft God de onmiddelijke oorzaak van de naaste en afgeleegenste middelen, dewijl alles in het Goddelijke verstand allervolmaaktst overeenstemt. Voorwaar, ge hebt zoo verheeven als waar gezegd, dat het heelal slegts één denkbeeld voor Gods geest is, ééne waarheid voor Gods alweetend verstand, één beginzel, waaruit alles voortvloeit; elk weezen staat dus in verband met alle, in getal, oneindige weezens. Uit de beschouwing van een iegelijk dier weezens erkent God den zamenhang van alle de deelen der waereld, alle haare betrekkingen, dus alle middelen, die tot iets goeds strekken en het verband der middelen en oogmerken. Bijgevolg is in God ook de oorzaak van de schikking der weezens gegrond. Maar deeze schikking is niet in de noodzaakelijkheid der Goddelijke natuur gegrond, dewijl tusschen oogmerken en middelen geen wiskunstig maar een zedelijk verband is, 't welk, in zoo verre het in de Goddelijke natuur noodzaakelyk gegrond is, ook in zoo verre met de Goddelijke volmaaktheden moet overeenstemmen. Dus kan God de schikking inrigten naar zekere oogmerken, dewijl het anders, wiskunstig beschouwd, onverschillig zoude zijn, welke wetten God

aan de werkende kragt der zon voorgefchreeven had. Niets belet ook, waarom God flegts één oogmerk kon bedoelen, dewijl God, volgens uw zeggen, onafhankelijk in zijn beftaan is, en alles uit zijne eigene natuur doet. Het oogmerk is ook niet eerder dan deszelfs oorzaak, hierover denkt ge al te menfchelijk. God is de oorzaak zijner oogmerken en der middelen of der fchepzelen, welker verband, overeenkomftig met de oogmerken, onderhouden en beftierd wordt. Schoon nu in de waereld alles beftond, wat het oneindige verftand bevat, zoo beftaat tog niet alles te gelijk. Gij volgt *Cartefius*, en *Leibnitz* is u gevolgd. Schoon deeze drie fchrandere Geesten van eeuwigheid met het Goddelijk verftand als deelen verknogt zijn geweest, waren egter hunne lighaamen niet eeuwig; ze zijn immers verderflijk. Maar de denking hangt af van den ftaat der lighaamen; bijgevolg is de *fchikking der lighaamen niet noodzaakelijk, dus* hangt ze af van den Goddelijken, en vrijen wil. *Een* wiskunftenaar eindelijk kan zijne gedagten op verfcheidene wijzen fchikken, en echter zijn doelwit bereiken, fchoon hij over noodzaakelijke waarheden redenkavelt: een wiskunftenaar kan het zamenftelzel der planeeten op eene meetkunftige of algebraïfche wijze befpiegelen." (*)

Verhandelingen, ter beantwoordinge van een Voorftel, opgegeven door de Heeren Bezorgers van het Stolpiaansch Legaat. *Te Leyden, by* S. *en* J. Luchtmans, 1780. *Behalven het Voorwerk* 299 *bladz. in gr. quarto.*

Het Voorftel, in deze Verhandelingen beantwoord, luid: „ is het door het enkele Licht der Rede „ betooglyk, dat 'er niet meer dan één God kan zyn? „ Welk

„ (*) Niemand is mij bekend, die het ftuk der eindoorzaaken fterker beftreden heeft, dan *Spinoza*. Dierhalve zal ik, in de bijvoegzels tot de verhandeling van den Heere *Formeij* over dit ftuk, de gedagten, welke ik hier beknopt voorgedragen hebbé, breeder voorftellen: te meer, om dat tegenwoordig verfcheidene Schrijvers het onderzoek der eindoorzaaken, als eene ongefchikte wijze van redeneeren, verwerpen."

„ Welk is dat Betoog? En zyn 'er ooit Volken of „ Wysgeeren geweest, welke tot de kennis van die „ waarheid gekomen zyn, zonder behulp of ſpoor ee- „ ner Godlyke Openbaaring?" Een vyftal van Verhandelingen over dit onderwerp levert ons desaengaende ene reeks van aenmerkingen, welken ons dit Stuk, op ene leerzame wyze, van verſchillende zyden doen beſchouwen: daer de Heeren Opſtellers 'er min of meer verſchillend over denken. Men mag, onzes oordeels, op het doorbladeren dezer Schriften, uit al het voorgedragen, zo van de ene als andere zyde, afnemen, dat ene in alle deelen bevestigde beantwoording der Vrage, niet wel te verdeedigen zou zyn. Dat het betoogen der ſtellinge, *dat 'er niet meer dan één God kan zyn*, door het enkele Licht der Rede, zo al mogelyk, ten minſte ten hoogſte bezwaerlyk zy; en naeuwlyks te wachten, dan van een by uitſtek ſchranderen Wysgeer; dien 't dan nog ten uiterſte moeilyk zoude vallen, zyn betoog vry algemeen overtuigelyk te maken. En eindelyk dat het, alles wel ingezien zynde, ten hoogſte waerſchynlyk is, dat die Volken of Wysgeren, welken een denkbeeld van Gods Eénheid gehad hebben, de aenleiding tot dit denkbeeld verſchuldigd geweest zyn, aen ene van oudsher overgeleverde Godlyke Openbaring. ——— Ieder dezer Verhandelingen, uit welker vergelyking en ontwikkeling wy deze gedachten opgemaekt hebben, is in hare ſoort lofwaerdig uitgevoerd: dan by uitſtek vordert ene gezette herhaelde lezing, de alhier eerst geplaetſte Verhandeling, ene Lettervrucht van den Heer *Daniel Wyttenbach*, Hoogleeraer in de Wysbegeerte aen het Illustre Athenæum te Amſterdam. Uitgebreide Geleerdheid en dooroefende Oordeelkunde gaen hier hand aen hand; en brengen ons verſcheiden byzonderheden, die tot dit Stuk betreklyk zyn, onder 't oog, waervan wy de voornaemſten kortlyk zullen aenſtippen.

Na ene juiste bepaling van het Voorſtel vangt de Hoogleeraer aen, met ene geſchiedkundige beſchouwing van de gevoelens, die van ouds her nopens dit ſtuk plaets hadden, onder Volken, en Wysgeren, die van het Licht der Openbaringe verſteken waren. In dit geval komen de Grieken, die boven alle anderen beroemd geweest zyn, van wegen hunne Wysgerige vorderingen, in aenmerking. En desaengaende toont zyn Ed. dat de Griek-

ſche

ſche Wysgeren, die het beſtaen der Godheid erkenden, van *Orpheus*, den oudſten Schryver dien men aengehaeld vind, af, tot op *Aristoteles* en later, genoegzaem eenſtemmig van gevoelen geweest zyn, dat 'er maer één God is, dien men te houden heeft voor de opperſte Oorzaek en Beſtierder van alle. Eén Opperwezen, de Vader, niet alleen der Menſchen, maer ook der overige Goden; welken allen hunnen oorſprong verſchuldigd zyn aen die énige Opperſte Godheid. Met de verſpreiding der Griekſche Wysgeerte in 't Roomsch Gemenebest hield deze leerſtelling, gelyk de Hoogleeraer verder toont, ook onder de Romeinen ſtand. Hier benevens merkt zyn Ed. aen, dat de oude Wysgeren, uitgenomen *Aristoteles*, bykans geen werk gemaekt hebben, van dit Stuk met bewyzen te onderſteunen; als oordeelende, dat het, op zichzelve blykbaer, geen bewys behoefde. Men ſchynt, vervolgt hy, zich daerop niet toegeleid te hebben, voor de dagen van de verkondiging der Euangelieleere; en 't geen de Wysgeren van dien tyd voorts over dit onderwerp te berde bragten, was niet bondiger dan 't geen ouder Wysgeren daeromtrent te boek geſteld hadden.

De Hoogleeraer, tot dit tydſtip gekomen zynde, bezeft, dat 'er velen gevonden worden, die alles, wat deze latere Wysgeren deswegens ſchreven, in dit geval ter zyde gelegd willen hebben; als bewerende, dat zy deze hunne kundigheden aen 't Euangelie verſchuldigd waren. Het wederleggen van dit denkbeeld leid hem voorts tot ene dergelyke tegenſpraek tegen het gevoelen van hun, die willen, dat de oude Heidenſche Wysgeren hunne Godsdienſtige kundigheden grootlyks aen de Jooden, en ſchriften des Ouden Verbonds, hadden te danken. Gemerkt zyn Ed. dit ſtuk opzetlyk behandelt, kunnen we niet wel afzyn, van 'er nog wat byzonderer van te gewagen.

Vooraf merkt hy aen, dat het denkbeeld van Gods Eénheid niet zo duister en ingewikkeld is, dat het menschlyk verſtand het zelve niet zoude kunnen vormen, zonder behulp ener Godlyke Openbaringe: het komt hem voor dat dezelfde redenering, die ons overtuigt, dat 'er een God is, ons, ook by voortgang, overtuigt, dat 'er niet meer dan EEN God is. Het nader bewys hier van aen 't einde der Verhandelinge. Wyders tracht hy te doen zien, dat zy, die beweren, dat de Grieken hun denk-

denkbeeld nopens Gods Eénheid van de Jooden ontleend hebben, zich roekeloos vele en velerleie zwarigheden op den hals halen; zo ten aenzien van het denkbeeld zelve, dat 'er die Wysgeeren van hadden, als ten opzichte van de manier, op welke dat denkbeeld van de Jooden tot de Grieken overgekomen zoude zyn. Maer, 't geen zynes oordeels hier bovenal veel afdoet, en dit gevoelen volstrekt ondermynt, is, dat men op goeden grond staende mag houden, „ dat de Jooden eerst na de „ dagen van Alexander den Macedonier by de Grieken „ bekend geworden zyn; en dat 'er, vóór dien tyd, zelfs „ geen voetstap van den naem of lotgevallen der Joo„ den, in de Geschiedkundige Gedenkstukken, voorkomt." Ter aenwyzinge hier van beroept hy zich op alle de vroegere schryvers, en wel byzonder met betrekking tot zulke omstandigheden, waer in ze niet wel van de Jooden konden zwygen, indien ze enige gegronde kennis van dat Volk en hunne Maetschappy bezeten hadden. Om dit in zyne soort ontkennend bewys te versterken, gaet zyn Ed. vervolgens na, wat *Jozephus* te berde gebragt heeft, in zyne wederlegging van *Apion*, met opzicht tot de bekendheid der Jooden by de Grieken. Het meerendeel der stukken, waervan *Jozephus* zich bedient, zyn, naer des Hoogleeraers oordeel, verre van gewigtig; en, zo men dezelven al voor bondige bewyzen wilde laten doorgaen, zou men 'er, zegt hy, niet meer uit kunnen afleiden, dan dit. „ 'Er is, misschien, „ voor den tyd van Alexander, de een of ander Griek „ geweest die enige flauwe kennis van de Joodsche Na„ tie had; maer de Grieken hebben dat Volk eerst recht „ leeren kennen, na de oorlogsonlusten door de Ptole„ meën en Seleuciden in dat Gewest verwekt." Zyn Ed. is van gedachten, dat men dit Stuk gemeenlyk niet naer behooren gadegeslagen heeft; en 't zal vermoedelyk nog wel een nader onderzoek waerdig zyn.

Na dezen uitstap keert hy weder tot zyn hoofdonderwerp, en meld ons, hoe de latere Heidensche Wysgeeren, mitsgaders de Vaders der Christelyke Kerke, het Leerstuk van Gods Eénheid hebben getragt te bewyzen. Hieraen hecht hy een kort verslag van andere Volken, als de Egyptenaers, de Æthiopers, enz. ter aentooninge dat ook by dezen het denkbeeld van maer énen God plaets had. En eindelyk besluit de Hoogleeraer dit eerste

ſte Deel zyner Verhandelinge, met ons te doen opmerken, dat zelfs zy, die twee beginzels, een goed en een kwaed, ſtelden, niet beweerden dat 'er twee Goden waren: het goede beginzel was by dezulken de Godheid, maer het kwade in genen deele. Hun gevoelen, zegt hy, was nagenoeg het zelfde als dat van Plato en anderen, het werkzame beginzel was de Godheid, en het lydende de Stof; de bron alles goeds was in God, en de zaden van al het kwaed in de Stof. Voor 't overige weet ik niet, dat ooit enig geöefend Wysgeer ſtaende gehouden heeft, dat 'er twee goede beginzels waren, dat is, opperſte Goden, die ene gelyke magt en gelyke volmaektheden bezaten.

Op het afhandelen van dit onderwerp ſchikt zyn Ed. het tweede Deel zyner Verhandelinge ter overweginge van het betoog, dat de hedendaegſche Wysgeren op onderſcheiden manieren gevormd hebben, ten einde, door 't enkele Licht der Rede, te bewyzen, dat 'er niet meer dan één God zyn kan. De hoofdbewyzen, welken de ſchranderſte Overnatuurkundigen ten dezen opzichte aengevoerd hebben, worden in dit gedeelte naeukeurig ter toetze gebragt; zyn Ed. ontwikkelt ieder in 't werk geſtelde manier van betoogen op zichzelve; en tracht te toonen, dat gene van dezelven den naem van voldoende kan wegdragen. Dit gedeelte vordert by uitſtek ene aendachtige overweging, zo met betrekking tot de kracht, welke ieder betoogtrant in veler oogen heeft, als ten aenzien der tegenbedenkingen des Hoogleeraers; welke, na zyne voorſtellingen daeromtrent, ten laetſte overgaet tot het beſluit zyner Verhandelinge, om zyne eigene gedachten nopens het betoogen van dit Leerſtuk voor te dragen.

Aenvanglyk geeft hy te kennen, dat hy in al het voorgaende niet bedoelde te beweren, dat 'er gene reden zyn, om te ſtellen, dat 'er niet meer dan één God is; maer om te toonen, dat 'er in de Overnatuurkundige bewyzen, welken men, tot nog, uitgedacht heeft, niet alleen geen Wiskundige Noodzaeklykheid te vinden is, maer veeleer zeer groote gebreken te beſpeuren zyn. Ja zyn Ed. gaet verder, en poogt te bewyzen, dat het niet onder 't bereik der Overnatuurkunde valt, volgens ene Wiskundige Noodzaeklykheid, te betoogen, dat 'er niet meer dan één God zyn kan. Vraegt men hier op: zyn 'er

'er dan even wigtige redenen, om te ſtellen, dat 'er meer Goden zyn, als om te beweren, dat 'er maar één God is; zo is zyn antwoord: ver van daar! „ de gezonde Rede „ leid ons tot het denkbeeld, dat 'er maer één God is; „ en ze leid ons zo ſterk tot het zelve, dat het onbe- „ zonnenheid zy, te beweren dat 'er meer zouden we- „ zen." Ter nadere ontvouwinge hiervan legt de Hoogleeraer het 'er op toe, om na te gaen, hoe 't bykome, dat men meerendeels in dit Stuk éénſtemmig zy; waer uit dit denkbeeld van Gods Eénheid gevormd zy, en van waer het kome, dat dit denkbeeld zo veel invloeds op het Menschdom hebbe. Zulks doet hem trapswyze de reden ontvouwen, welken het Menschlyk Verſtand opleiden, om dit denkbeeld te omhelzen; en niet alleen te bezeffen, dat het redelyker is te ſtellen, dat 'er maer één God is, dan dat 'er velen zouden zyn; maer ook voort te gaen, om daedlyk ſtaende te houden, dat 'er niet meer dan één God is. Deze reden, zegt hy, ſchoon ze ieder op zichzelve niet boven het waerſchynlyke liepen, verkregen, daer ze zich allenskens aen het Menschlyk Verſtand voordeeden, te zamenloopende, ene zo groote ſterkte, dat men overeenkwame in het denkbeeld, dat 'er maer één God is. Een ieder gevoelde min of meer de kracht dezer reden, ſchoon ze dezelve meer in 't algemeen verwardlyk, dan ieder op zich zelve, onderſcheidenlyk begrepen.

Van de vier overige Heeren Schryvers, wier Verhandelingen by dit Geſchrift van den Hoogleeraer gevoegd zyn, is de onbekende Opſteller ener Latynſche Verhandelinge nagenoeg van dezelfde gedagte, ten opzichte van de Overnatuurkundige bewyzen; terwyl hy voorts zichzelve vergenoegt met het bewys voor Gods Eénheid, van agteren ontleend uit de beſchouwing van de éénſtemmige Orde der Natuure. De drie andere Heeren oordeelen eenparig gunſtiger over het gewigt van het een of ander Overnatuurkundig betoog; en maken uit dezen hoofde gebruik van die bewyzen, welken hun in dit geval de krachtigſten ſchynen. Wat verder betreft de kennis van dit Leerſtuk onder de Heidenſche Volken en Wysgeren, in gene der Verhandelingen word hun die kennis volſtrekt betwist; men erkent dat dezelve in ene mindere of meerdere mate plaets gehad heeft; alleenlyk brengt de een dezelve tot een hooger trap dan de ander, en komt dus nader aen, of wykt wat verder

af, van het uitgestrekte gevoelen des Hoogleeraers daeromtrent. En eindelyk, rakende de vrage, hoe zy, die deze kennis min of meer bezaten, aen dezelve gekomen zyn, desaengaende laet de ongenoemde Schryver zich in 't geheel niet uit. De Heer *Manger*, Hoogleeraer der Godgeleerdheid in de Hooge Schoole te Franeker, schoon hy 't niet noodig achte zulks te bepalen, geeft echter te kennen, dat hy hun niet kan toevallen, die de bronwel dezer kundigheden by de Jooden zoeken, en helt eerder over om te denken, dat zy dit denkbeeld van Gods Eénheid, uit hunne eige hoe zeer gebreklyke kundigheden, door eigen redenering opgemaekt hebben. Op ene soortgelyke wyze laet de Heer *de Kruyff* dit stuk, schoon hy niet vreemd zy van te denken, dat de Joodsche Openbaring het hare hier toegebragt hebbe, onbeoordeeld, te meer daer deszelfs beslissing van geen invloed kan zyn, op het stuk zelve; dat hy ten laetste nog kortlyk, het gezegde zamentrekkende, aldus beantwoord. „ 'Er zyn Volkeren en Wysgeeren geweest, „ welke, schoon door geene openbaaring verlicht, en „ aan den dienst van veele Goden verslaafd, slegts één „ uit zich zelv bestaand Wezen erkend, en hierdoor „ belydenis gedaan hebben van die Waarheid, *dat 'er* „ *niet meer dan één God is*, alhoewel het niet te beslissen „ zen zy, of zy, omtrent de *volstrekte onmogelykheid van* „ *het tegengestelde*, volledig overtuigd waren." — Men vindt des dit onderwerp, de bronnen waer uit dit gevoelen der Heidensche Volken en Wysgeren nopens Gods Eénheid, hoe gebreklyk, of hoe gegrond, het dan ook geweest zy, ontstaen zou mogen wezen, in deze drie Verhandelingen niet bepaeldlyk nagespoord. Opzetlyker neemt de Heer *Verstap Junior* dit Stuk in overweging; bewerende dat het onwaerschynlyk is, dat de Heidensche Wysgeren, door 't enkele Licht der Rede, tot de kennis van Gods Eénheid gekomen zouden zyn; dat het integendeel waerschynlyk is, dat zy deze kennis verschuldigd waren aen Overleveringen van vroeger Openbaringen, en wel byzonder aen het Licht dat de Joodsche Openbaring hun desaengaende toegebragt had. — Zie hier nog ten besluite, hoe deze laetstgenoemde Schryver, het hoofdzaeklyke zyner Verhandelinge byeen brengende, het geheele Voorstel beknoptlyk beantwoord.

„ Wy zyn, zegt hy, in staat, om door bewyzen, „ overeenkomstig met de natuur der zaake, uit het

„ Licht

„ Licht der Reden te betoogen, dat 'er niet meer dan „ één Godlyk Wezen bestaan kan. ——— Geene geheele „ le Volken zyn immer door de Reden tot de ontdekking „ king en het geloof van gemelde Leerstelling gekomen; „ want de Israëliten wisten zulks door Openbaaring. — „ Waarschynlyk waren 'er onder de Heidenen zelfs geene „ byzondere persoonen, welken door zich zelven deeze „ waarheid kenden: die weinige Wysgeeren, welken wy „ onder de Grieken of Romeinen zouden mogen aantref- „ fen, die zich boven de algemeene dwaaling verhieven, „ zyn waarschynlyk tot deze ontdekking oorspronglyk ge- „ leid, of door eene aloude Leer, op vroege Openbaa- „ ringen gegrond, of door een verspreid licht van den „ Israëlitischen Godsdienst."

Vermaakelykheden uit de Kerkgeschiedenis. *Door* P. NIEUWLAND, *Leeraar der Hervormde Gemeente in 's Graavenhaage enz.* *In 's Graavenhaage by* J. Thierry, 1779. *Behalven het Voorwerk* 683 *bladz. in gr. octavo.*

By de voorheen uitgegeeven *Oudheid- en Letterkundige Verlustigingen*, benevens *Uitlegkundige Vermaakelykheden*, voegt de Eerwaarde *Nieuwland*, met de afgifte van dit stuk, nog eene verzameling van *Vermaakelykheden uit de Kerkgeschiedenis.* Ze gaan inzonderheid over de vroegere en laatere Kerkgebeurtenissen van het N. T. egter zo niet, of 'er zyn ook hier en daar eenige stukken ingevlogten, die tot de Kerkvoorvallen van het O. T. behooren. Men ontmoet in dezelven een aantal van byzonderheden, op welken de aandagt van zyn Eerwaarden, in zyne uitgebreide Lecture, by uitstek bepaald is; die, schoon ze, gelyk het in zodanig een geval gaat, niet allen gewigtig zyn, egter veel al min of meer, ten minste in een uur van uitspanning, dat men voor losse Studie schikt, met genoegen naagegaan kunnen worden: terwyl 'er ook hier en daar stukken onder voorkomen, die eene gezetter oplettendheid vorderen. Zyn Eerwaarde behandelt de hierin byeen verzamelde onderwerpen op een soortgelyke wyze, als die, welken hy in zyne voorige opgemelde schriften ontvouwd heeft: hy heldert eene duistere spreekwyze op; geeft een berigt van vroegere Kerkgebruiken; verleent een uittrekzel van schriften, die min bekend, of niet in ieders hand zyn; en verklaart deeze en geene gevoelens in de Kerk ontstaan, met een nevensgaand verslag van, en bykomende aanmerkingen, over 't geen by die gelegenheid is voorgevallen. Daaronder zyn 'er ook, die bepaaldlyk betrekking hebben tot de Kerkgeschiedenis van Nederland; waaruit wy, tot een voorbeeld, zullen overneemen het Artykel, dat zyn Eerwaarde geschikt heeft, om *een kort denkbeeld te* ge-

geeven van de geschillen in de laatere Kerkgeschiedenis over de kerkelyke goederen, 't welk aldus luidt:

„ Veelen van de genen, die zich met de kerkelijke geschiedenissen niet dan zeer oppervlakkig gemeen maaken, hebben zeer verwarde denkbeelden omtrent dit stuk, het geen echter nog al eene aanmerkelijke plaats beslaat in de Kerkgebeurtenissen. De gezegende kerkhervorming had groote veranderingen in de zogenoemde kerkelijke fundatiën veroorzaakt: des niet tegenstaande had men in *Utrecht* de vijf Kapittelen in stand gehouden, welke 'er van oude tyden aanweezig waren. Deze behielden dus ook hunne *Proosten*, *Dekens*, *Thesauriers en Canunniken*; met de inkoomsten daaraan verbonden; doch deeze waardigheden hadden hunne *kerkelyke vorm* geheel verlooren: de Heeren bezitters daarvan waren weereldlijke persoonen geworden; en hierin lag eigenlijk de bron van het geschil. Sommige der Godgeleerden van dien tijd begreepen, (wél of kwaalijk is mijn taak niet, want ik verhaal slechts,) dat men van deeze Kapittelgoederen, na de kerkhervorming, een geheel ander gebruik mogt gemaakt, de Kapittels zelven vernietigd, en de inkoomsten besteed hebben, tot onderhoud van de geestelijkheid, of tot andere godvruchtige gebruiken. Dan Hemelsbreed verschillend was het oordeel en gevoelen van de Politieken op dit stuk, en dit valt niet zeer te bevreemden. De bezitters van deeze zogenoemde *benefices* vielen met alle reden, die uit het zelfsbelang gebooren wordt, niet zeer schootig, om zich van dezelve te ontkleeden; weshalven het vereenigen van deeze geschillen niet gemaklijk viel. Dit geschil wat leevendig wordende, vorderde de Overheid van de Leeraars, om hun oordeel hier over in geschrift uit te brengen; dit geschiedde in het jaar 1659. NETHENUS, toen Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, verzamelde uit de schriften, hier over gewisseld, de poincten, waar omtrent de geestelijkheid van dien tijd het vrij eens was, en gaf in 't jaar 1660 een geschrift uit, behelzende, *de eenstemmigheid*, of *overeenstemming van de Predikanten te Utrecht*, *nopens het gebruik van de kerkelijke goederen*. Op dit stuk gaf de ijverige MARESIUS *korte aanmerkingen*. en NETHENUS bleef niet in gebreke om daarop te voegen een geschrift, betyteld, *Noodzaakelijke verdeediging van de uniformiteit of eenstemmigheid der Predikanten van Utrecht* 1661. Het schijnt wel dat NETHENUS zich een weinig alte leevendig in dit stuk heeft uitgedrukt. Dit had ten gevolge, dat de STAATEN van *Groningen* aan die van *Utrecht*, en ook aan de Stad, hierover schreeven, zich beklaagende over de injuriën en lasteringen tegen de STAATEN, en tegen MARESIUS, hunnen eersten Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, in dit geschrift van NETHENUS vervat. De Staaten van *Utrecht* vonden de klagten van *Groningen* zoo wel gegrond, dat NETHENUS zijnen verregaanden oploopenden ijver met het afstaan van zijn Professoraat moest boeten, volgens eene resolutie van den 14 April 1662; welke ons veele bijzonderheden leert: men raadpleege met BURMAN *Traject. Erud. p.* 242-246.

De

De toenmaalige Vroedschap van *Utrecht* meldt, hoe dezelve eenen brief ontvangen heeft van de STAATEN van *Groningen* en *Ommelanden*, gedateerd den 1 *November* 1661. in den welken ze vertoonen, „ hoe zij met veele verontwaardiging vernoomen hebben, dat M. NETHENUS Dr. en Prof. in de Theologie op de „ hooge School te Utrecht ondernoomen heeft in een boek getiteld, *Noodzaakelijke verdeediging van de eendragtigheid der* „ *Predikanten van Utrecht*, hen voor het oog van de geheele wee- „ reld te lasteren, met aan hun of hunne Prædecesseurs te imputeeren, om toe te stemmen in het rooven der kerkelijke goede- „ ren, en in hen, die 'er zich meester van gemaakt hebben, bij „ het bezit daar van te handhaaven; dat, daarenboven, S. MARESIUS Prof. in de Theologie op hunne hooge School daarin „ word afgeschilderd, als een valsch Profeet, een vrijgeest in „ leer en zeden, en een verleider; uit kracht van al het welke „ de STAATEN van Groningen recht vraagden, en dat NETHENUS „ op eene voorbeeldige wijze gestraft mogte worden." Hierop liet de Overheid dit boek onderzoeken, en men vond 'er onder andere berispenswaardige dingen in, „ dat NETHENUS, op het gezag van eenen brief van ACRONIUS, aan C. VORSTIUS, verhaalde, hoe de Stadhouder zich zoude bediend hebben van eenen „ rechtsgeleerden te Groningen, om in die Provincie onderzoek „ te doen op de kerkelijke goederen, doch dat hij zich daar kwaalijk bij bevonden had; waarbij NETHENUS voegde, dat de Staaten in hunne vergaderingen in die rooverijen toegestemd hadden, „ zich onderling verstaende, om 'er voordeel mede toen; dat hij „ MARESIUS behandelde, als een valsch Profeet, een vyand van de „ Reformatie, een instrument van den Duivel, een slaaf van de „ gierigheid en van den Duivel, die hem in zijn geweld had, en „ hem alles deed verrichten, wat hem behaagde, door de aanlokfels van den rijkdom, een verleider van de zielen, een bederver van de waarheid en godzaligheid, een dienaar van den Satan, om het Koningrijk van CHRISTUS aan te tasten, en dat „ van den Vorst der duisternis te versterken, een Advocaat van „ leugen en ondeugd, een rechte BILEAM, een SIMEI en een „ DOEG, die wel uitwendige belijdenis van het Christendom deed, „ maar in den grond een vyand daarvan was, en 'er den spot mede dreef, het zelve aantastede en verried, een mensch, voor „ den welken alle zich wachten moesten, welken hunne eigene „ zaligheid ter harte ging, dat MARESIUS Schriften valsch waren, „ ergerlyk en verdervelijk, niet herkoomstig van Gods Geest, „ maar hunnen oorsprong schuldig waren aan de slechte en verderflijke Theologie van een Franschman, welken BEELZEBUB „ geholpen had. *Al verder*; dat NETHENUS te kort gekoomen „ was in zijn respect, 't welk hij aan de STAATEN van Utrecht, „ en aan de Regeering van de Stad schuldig was, spreekende van „ het geen die Magten gedaan hadden in 't Jaar 1660, tot behoudenis van den vrede en rust in de maatschappij en in de kerk;

 heb-

„ hebbende als toen twee Predikanten, met naamen ABRAHAM
„ VAN DER VELDE en JAN TERLING, gebannen: bij welke gele-
„ genheid NETHENUS zich ontboezemt, dat dit een droevige sa-
„ menloop van zaaken was, een wond aan de kerk toegebragt,
„ een noodlottige omstandigheid van zaaken, een tempeest, wel-
„ ke deze twee Predikanten buiten de Stad geworpen had, 't
„ welk hij vergelijkt bij den bok Azazel, gezonden naar de woes-
„ tijn, maar dat zulks met veel eer geschied, en waardig was om
„ vergeleeken te worden met het geen aan onzen Zaligmaaker
„ overgekoomen was. Hem daarin gelijkvormig wordende, dat
„ men Hem buiten de stad gebragt heeft, toen Hij lijden zou-
„ de, zoo, dat hun bannissement veel roemrijker zoude zijn,
„ dan het blijven der overigen! zeggende wijders nog veel, om
„ die twee Leeraars te verheffen, en om de Overheid van wreed-
„ heid en dwinglandij te verdenken." Alle deeze grieven werden door Commissarissen aan NETHENUS voorgehouden; zijne verdeediging daarop gehoord; doch onvoldoende gehouden zijnde, werd hij van zijn ampt verlaaten. Het geen wij zo even ter neder stelden van zekeren Rechtsgeleerden te *Groningen* MELLÆUS BRUNSEMA, en het geen omtrent ACRONIUS Predikant te *Groningen* gemeld is, heeft waarheid. Zie *Præst. et Erudit. Vir. Ep. Eccles.* 75. *p.* 148. en wijders VOETIUS T. I. *Disp. Sel. Theol. p.* 241. Ik wil, [om 'er nog iets, dat uit een onpartijdig oordeel voortkomt, bij te voegen,] gaarne bekennen, dat ik al niet veel grooter scheldvermogen ontdekt heb, dan het geen in dezen Theologischen ijvergeest huisvestede. Had de bedachtzaamheid op dien tijd de wacht gehad, men zoude met niet veel Filozofie hebben kunnen bezeffen, dat de Hooge Overheid, verwinnaar en meester van het land zijnde, ook meester en eigenaar was van de land- en kerkgoederen, en dus dat aan haar in zooverre toekwam een onbesprooken recht, om van die goederen zulke schikkingen te maaken, als met derzelver wijsheid overeenkomt. Intusschen had het in dit geschil veel waarheid, dat, [daar de Roomsche kerkelijke goederen door de Overheid *gesæculariseerd* waren,] geen *geestelijke titel*, ook geen *eigendommelijk aankleeven* uit hoofde van dezen *vernietigden titel*, [*ipso jure*,] uit den aart der zaake konde plaats hebben. 'Er is toch geen titel *sine re tituli!* De *horæ canonicæ* &c. houden op bij de *Protestanten*; alles is bij gevolg buiten de Spheer van het kerklijke geraakt. Wat zoude het *wel onderscheiden* hier met het *wel leeren* gepaard gegaan zyn! Alleen wil ik echter nog een goed woord spreeken voor de *Clerezij*, [schoon ik hunnen uitstappenden ijver in dit geval ten sterksten afkeur;] men moest hen, van wegen die begeerte naar de zogenoemde geestelijke goederen, niet betichten van *inhaaligheid* en *heblust*. Hunne pensioenen [de Nederlandsche] zijn maatig, reiken niet toe, om op verre passen na zoo te leeven, als met hunne betrekkingen overeenkoomt: zij geeven kinders en burgers aan de maatschappij, draagen de lasten van den Staat benevens alle an-

anderen: zulke lieden hebben alle redenen om te wenschen dat hun lot betere! Doch in het Nederduitsch heeft *wenschen* en *hoopen* denzelfden zin niet? Bij de Roomsche Geestelijkheid draagt het zich anders toe; de klagten over derzelver onverzadelijke geldzucht waren, voorheenen althans, maar al te gegrond: zij bezaten te veel, vooral voor lieden, die *ongehuwd* leefden, die noch lasten van den Staat droegen, noch burgers aan de Maatschappij leverden. Het koomt bij hen alles aan de *doode hand*, en blijft 'er voor altijd. Zie MONTESQIEU. L. XXV. C. V. *Espr. des Loix*."

Tot een staaltje van eene andere soort, dat men in deeze Verzameling niet verwagt zou hebben, doch dat men, zo ten aanzien van 't onderwerp, als ten opzigte van de behandeling, voor een stukje van uitspanning mag houden, dienen de volgende aanmerkingen van zyn Eerwaarden over den Griekschen zogenaamden *Luchttol*.

„ *Wat is*, dus vangt hy aan, *Wat is alles belast*! roept de Nederlander; zijne vrijheid en voorrechten daartegen in de schaal *niet* opweegende! 't Is wel! maar in allen gevallen de hoofdstoffen [*elementa*] gaan vrij, immers *twee van dezelve*, *licht* en *lucht*; maar dit was in het Grieksche gebied *alzoo* niet. Men vindt bij CEDRENUS een soort van schatting op de *buitenlucht* gelegd, en ἀερικὸν *luchttol*, *luchtgeld* geheeten. CUJACIUS zettede het over *pro Spiritu aërio*. Zie *l.* 10 *c.* 7. *Observ.* PROCOPIUS in *Hist. Arcana* kent de instelling daarvan toe aan JUSTINIANUS, het wordt beschreeven bij een *Griekschen Anonymus* MSS. te vinden bij DU CANGE *Glos. Gr. t.* 1. *p.* 29. MICHAEL PAPHLAGO heeft deezen tol vernieuwd, gaande over *de vrije en open lucht, welke men op het platte land genoot*. Ook wordt in de Grieksche gebeurtnis ALEXIUS COMNENUS *l.* 2 *Jur. Græc. p.* 224. onder de heffers van deezen tol gesteld: doch in alle die plaatsen draagt dit soort van schatting weinig lof wech! Dan het staat, gelijk met een zeker soort van *last* bij ons, welke echter geene de minste onbillijkheid in zich bevat, ik meen de *plaisiergelden*. Hoor wat ÆLIUS SPARTANUS in *Pesc. Nigr.* verhaalt. *c.* 7. *Idem Palæstinis rogantibus, ut eorum censitio levaretur, idcirco quod esset gravata, respondit, vos terras vestras levari censitione vultis, ego vero etiam aërem vestrum censeri vellem. Hij antwoordde aan die van Palestine, die vraagden, ontheven te worden of verligt van hunne schatting, waarmede* HUN LAND *bezwaard was; gy begeerd dit, maar ik wilde zelfs* UWE LUCHT *schatting doen geeven.* TERTULLIANUS, gewaagende van de gierigheid der Tollenaaren, zegt *vendunt ipsius cæli et terræ et maris transitus; zij verkoopen den vrijen doorgang van hemel en aarde, en van zee*, zie SALMASIUS *ad. l. c.* Dit soort van Grieksche schatting heeft zweemsel met het geen LAURENTIUS LUCENSIS *l.* 2. *Polym. Vet. Diss.* 10. *p.* 106 boekt, en DIO CASSIUS l. 46. schrijft, *dat de Raadsheeren voor elke tegel van hun dak zes stuivers betaalen moesten*. ZOZIMUS l. 11 gewaagt van een χρυσαργυριον

't welk de menschen voor hunne excrementen en die der beesten geeven moesten, éénen zilveren penning voor zich zelven, en éénen voor dé osfen, muilezels, paarden en honden. ô, Dat 'er een tol was gelegd op de kwaadspreekendheid en van laster overtuigde tong; ik meen een nieuw soort van *mondgeld:* de ontvangers zouden neering hebben! doch wij *moralizeeren* niet, anders stapte ik zo dra van dit artikel niet af!

Grondbeginsels der Bouwkunstige Rekenkunde, op de gemaklijkste wyze voorgesteld, door PIETER VAN CAMPEN. *Geadm. Landmeeter en Leermeester in de Wiskunde te Leyden. Met koperen Plaaten. Te Leyden, by* S. en J. Luchtmans, *en* D. du Mortier, 1780. *Behalven het Voorwerk* 317 *bladz. in gr. octavo.*

Zal men als Bouwkundige wel slaagen, zo dient men zekerlyk vooraf eenig werk gemaakt te hebben van 't beoefenen der Wiskunde, en bovenal van dat geene indezelve, 't welk uitdrukkelyk tot de Rekenkunde betreklyk is. Buiten eene gegronde kundigheid hier van maakt men niet dan wankelbaare Projecten, en slaat men dus, onbeleid, de handen aan 't werk, men bouwt als in 't wilde, en begaat misslag op misslag, gelyk de Ondervinding maar al te dikwils getoond heeft. Het kan uit dien hoofde niet anders dan nuttig geoordeeld worden, denzulken die zig op de Bouwkunde toeleggen, en geen gelegenheid of geestgesteldheid voor eene gezette beoefening der Wiskunde bezitten, een Rekenkundig Werk aan te bieden, dat hun ten minste de onontbeerlyke kundigheden hier omtrent ontvouwt. Van dien aart is dit geschrift van den Wiskundigen *van Campen;* als behelzende een volledig verslag van de grondbeginselen der Bouwkunstige Rekenkunde: van de eenvoudigste bereekeningen af, tot op de meer saamgestelde rekenkundige voorwerpen. In de verklaaring der Wis- en Bouwkundige bepaalingen, en 't geen daar toe behoort, is eene duidelyke ontvouwing in agt genomen. De Rekenkundige voorstellen, met betrekkinge tot de onderscheidene soorten van rekenen, die elkander in eene regelmaatige orde volgen, zyn alleszins betrekkelyk tot het Bouwkundige; ze gaan gemeenlyk trapswyze tot meerder zamenstelling voort, en de nevensgaande ophelderingen geeven den Leerling een voldoenend licht, om te zien, niet alleen hoe, maar ook waarom, hy op zodanige eene wyze moet werken. Voorts dient een aantal van vyftien zindelyk uitgevoerde Plaaten ter opheldering van deeze en geene byzonderheden, welken Figuuren vorderen. ——— Het werk is dus, ter bereikinge van het hoofdbedoelde, zeer wel ingerigt; en de liefhebbers der Rekenkunde, die geen oogmerk hebben om zich juist in 't Bouwkundige te oefenen, zullen 'er nog al verscheiden voorstellen in ontmoeten, die ze met vermaak zullen kunnen nagaan; en waarvan ze zig, zo voor zigzelven, als voor anderen, ter oefeninge mogen bedienen.

Dn.

DN. PEDRO RODRIGUEZ CAMPOMANES *en* Mr. H. H. V. D. HEUVEL, *verhandelingen over het onderſteunen der gemeene Industrie.. Te Utrecht, by* B. Wild. 1780. *Behalven het Voorwerk 296 bladz. in gr. octavo.*

Onder de benaaming van Industrie in den algemeenen zin betrekkelyk tot alle Fabriken of Handwerken, heeft men hier inzonderheid het oog, op de veelal bepaaldlyk zogenoemde Manufactuuren, of die handwerkzaamheden, welken behooren tot het bereiden, ſpinnen, weeven, breien, verwen enz. van wol, hennip, vlas, catoen, zyde en ſoortgelyke ſtoffen. Dit ſoort van bezigheid onder de Spaanſche Natie te bevorderen, de daartoe reedsgemaakte ſchikkingen door raadgeevingen te regelen, en 's Lands vermoogende Lieden te noopen, om deeze poogingen, als ten uiterſte heilzaam, kragtig te onderſteunen, is het hoofdbedoelde van Don *Campomanes* in eene Verhandeling door hem over dat onderwerp geſchreeven. Zyne Verhandeling des aangaande, behelzende eene zeer wel uitgevoerde aanpryzing der Industrie, met melding van 't geen daar omtrent reeds in Spanje gedaan is, en nu voorts met nut gedaan zou konnen worden, om dezelve, ter bevorderinge van 's Lands welzyn, voort te zetten en uit te breiden, is, naar derzelver verdienſte, in Spanje met veel toejuiching ontvangen. De Raad van Castilien, de nuttigheid van dit Geſchrift bezeffende, is daardoor zelfs bewoogen geworden, om aan zyne Katholyke Majeſteit voor te ſlaan, dat het nuttig zyn zoude deeze Verhandeling op 's Lands kosten te doen drukken, en door het gantſche Ryk uit te deelen; waar op dezelve, de Vorst dien voorſlag goedkeurende, op Koninglyk bevel te Madrid in druk uitgegeven is. Eerlange begreep men ook in Duitschland, dat die Verhandeling, voor zo verre zy grootlyks op natuurlyke en algemeene ſtaatkundige beginzels uitgevoerd is, ſchoon de toepasſing en de eene of andere aanmerking bepaaldlyk Spanje moge betreffen, den Landzaaten van dienst konde zyn; 't welk eene Hoogduitſche vertaaling, met eenige nadere ophelderingen, te wege bragt. Op een dergelyke wyze oordeelde er vervolgens de Heer *van den Heuvel* over, met opzigt tot ons Vaderland; het welk hem de Nederduitſche vertaaling van dit Geſchrift deed aanraaden, en tevens aanzette, om dezelve het licht te doen zien, met eene nevensgaande Verhandeling van zyn Ed., die ook in deezen opmerking vordert, over de noodzaaklykheid van het onderſteunen der gemeene Industrie, en de middelen daartoe dienende, met betrekkinge tot ons Vaderland. ——— Het eerſte gedeelte deezer Verhandelinge, by die van den geagten Spaanſchen ſchryver gevoegd, ſtrekt, om te toonen, dat de meeste middelen van redres, door Don *Campomanes* voorgeſteld, op den tegenwoordigen ſtaat van ons Vaderland toegepast kunnen worden; en tevens te doen zien, dat

da

de redenen voor de bevordering der gemeene Industrie in ons Vaderland, als een Land van Negotie, meer dringende zyn, dan in Spanje zelve. Voorts legt de Heer *van den Heuvel* 't 'er op toe, om zyne nadere gedagten over de middelen van redres hier te Lande te ontvouwen en aan te dringen. In zyne voor eenigen tyd, door de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, goedgekeurde Verhandeling, waren, volgens het oordeel dier Maatschappye, de middelen van redres, door hem voorgeslaagen, egter niet voldoende, en sommigen daarvan niet genoeg uitgewerkt. Dit heeft zyn Ed. bewoogen, zig in deezen te verledigen, tot eene verdere uitbreiding dier middelen; en te gelyk, tot een onderzoek, nopens de best geschikte wyze, waarop dezelven in 't werk gesteld kunnen worden: 't welk zyne voorheen ingeleverde Verhandeling ten deezen aanzien vollediger maakt.

De Stads en Lands Huishouder. Onder de Zinspreuk, Incolis Hæc Rusticisque. *Te Nymegen, by* A. v. Goor, 1780. *In groot octavo.*

Een Weeklyksch Blad, geschikt ter mededeelinge van leerzaame Aanmerkingen, ten nutte der Kunsten en Handwerken, als mede van den Akkerbouw, de Plantzoenen, de Veeteelt, benevens derzelver Kwaalen en Geneesmiddelen, en 't geen verder tot den bloei der Maatschappye kan dienen. Het oogmerk is, ten dien einde gebruik te maaken van goede uitheemsche Oeconomische Werken, 't zy door dezelven slegts te vertaalen, of te verbeteren; en te gelyk stukken van eigen ondervinding openlyk aan den dag te leggen; ter welker verdere volvoeringe de Uitgeever verzoekt, dat hem kundige en opmerkzaame Vaderlanders de behulpzaame hand gelieven te bieden. Een aantal van meer dan 20 Bladen ziet reeds het licht; waarin verscheiden Artykels gevonden worden, die vry duidelyk toonen, dat de Heer Verzamelaar, zo ten aanzien zyner keuze van vertaalde Stukken, als ten opzigte van eigen bedenkingen, genoegzaame bekwaamheid bezitte, om de opgenoome taak ter uitvoering te brengen; des men zig, by verderen voortgang, iets nuttigs van deeze onderneeming moge beloven. Men vindt hier toe, (om verscheiden mindere Artykels, die veelal het Huishoudelyke en Geneeskundige betreffen, of deeze en geene byzonderheden van de Natuurlyke Historie, inzonderheid met betrekking tot Kunsten en Handwerken, aangaan, niet te melden,) een tamelyk goeden grond, in 't geen hy ons bybrengt, wegens de beste wyze van het zaaien van Pyn- en Denne-zaad; mitsgaders in zyne Verhandeling over de Metzelwerken, die hy nu en dan stukwyze mededeelt, ter beantwoordinge der volgende Vraagen. „ Waarin is de reeden geleegen, dat onze Metzelwerken „ zoo wijnig voldoen, in teegenstelling van die der Ouden? - Is „ het

„ het in de steenen, of in het benoodigt Water, of Zand? of in „ de Kalk in het gemeen? of in de Steen of Schulpkalk in het bi- „ zonder? of in de bewerking van het Mortier te zoeken? en wel- „ ke zijn de beste Middelen om het oude spoor wederom te vin- „ den?" Voegt hier by zyne ontvouwing van de natuurmaatige beginzelen van den Akkerbouw; zyne beredeneerde aanpryzing van de Inenting der Kinderpokjes; zyne medegedeelde aanmerkingen wegens de Schaapenteelt, en meer dergelyken; die ons noopen, om den Schryver aan te moedigen, ten einde hy dus verder voortvaare, en toezie, dat zyne Bladen op den duur van een wezenlyk nut mogen blyven. ——— By deeze gelegenheid kunnen we niet wel afzyn van hem tevens te raaden, dat hy tog wat meer agt geeve op de zuiverheid zyner taale; of, zo dit niet in zyn vermogen zy, dat hy dan een goed Vriend tot zyn behulp in dit geval beweege. Wy willen gaarne eenigzins aan zyn verzoek voldoen, daar hy in zyne Voorreden zegt: *wy verzoeken onze Vaderlandsche Æconomisten onze Vertoogen aan den inhoud te toetzen, en de mindere zuiverheid van taal en spelling te verschoonen.* Wy willen deswegens gereedlyk verscheiden kleine onnaauwkeurigheden, die egter beter voorgekomen waren, over 't hoofd zien; maar de grootere gebreken zyn hier wel eens te aanstootlyk; ze veronaangenaamen daadlyk de leezing; en de Schryver zal wel doen, als hy daaromtrent een anderen weg inslaat, die strekken kan, om dat zo zeer ongevallige te verhoeden.

Spectatoriaale Schouwburg, behelzende eene verzameling der beste zedelyke Tooneelstukken, by een gebragt uit alle de verscheiden Taalen van Europa. Agtste Deel. Te Amsterdam, by P. Meyer, 1779, 351 *bladz. in 8vo.*

Het eerste der drie Toneelspelen, in dit Deeltje bevat, bestaat in den *Koopman van Londen*, een Burgerlyk Treurspel, uit het Engelsch van den Heer *Tillo* vertaald. ——— Dit stuk, op het Engelsch Toneel in zeer veel achting, en 't onderwerp van een der beste Drames des Heeren *Mercier* opgeleverd hebbende, behelst de verleiding eens deugdzamen Jongelings; die, in den strik eener verachtlyke Lichtekooi gevallen, tot diefstal en moord wordt gebracht. Een treffend en belangryk onderwerp in de daad, indien het met zo veele kieschheid als levendigheid, met zo veel gevoeligheid als drift, en met zo veel smaak als vernuft bewerkt ware! ——— Doch deze vereischten, in geen der uitmuntendste Engelsche stukken te vinden, zouden hier ook gantsch vruchtloos gezocht worden. De charakters zyn sterk, welgeschetst, en de voorname zich zelve gelyk; doch dit kan men van alle niet zeggen. Het beloop is onregelmatig, de verdeeling gebrekkig, de daad niet eenvoudig genoeg, 't episode

niet

niet wel verbonden. De voorftelling is verward, de knoop zwak gelegd, de ontknooping fleepende en moeilyk: de belanglyke tooneelen zyn niet naar de kunst gefpaard, noch door elkanderen onderfteund, en men heeft geen genoegzame party weten te trekken uit de betrekkingen, waar in het geval de perfonen ftelde. De uitdrukking der hartstochten is zeer waar in het fterke; doch in de flaauwe tonen, en overgangen, mislukt. De gefprekken trekken doorgaands te veel naar 't koelzinnige, en verraden den fmaak der Engelfche Dichters door fpreuken, voorbeelden en Historifche gelykenisfen, die niet altoos te pas komen.

Zie daar de fchets van een Toneelftuk, dat, met al zyn gebreken, een der besten is, die men den Engelfchen zou kunnen ontleenen; waaruit men over den fmaak der Engelfchen in 't Tooneelkundige kan oordeelen. 't Wordt gevolgd door den *Natuurlyken Zoon* van den Heer *Diderot*; een ftuk, te bekend, om er ter dezer plaatfe iets meer van te zeggen, dan dat het zeer grote fchoonheden by zeer grote gebreken voegt. Men weet, dat 't het eerfte der eigenlyk gezegde Franfche Drames is.

De *Wantrouwige*, een Blyfpel van die foorte, welke men *charakterftukken* noemt, naar 't Hoogduitsch van den Heer *van Cronegk*, bekleedt hier de laatfte plaats. Het is in zyn' aart zeer wel behandeld, levert recht *Comique* zo wel als waarlyk *tedere* Toneelen op, en fchoon de Hoofdperfonaadje zyn gebrek tot den hoogften graad dryft, men kan niet zeggen, dat hy de Natuur te buiten gaat.

De Vertaling dezer drie ftukken verdient allen lof.

Engeland in de agttiende Eeuw, geduurende zyne verfchillen met de afgevallen Volkplantingen van Noord-America. Uit het Fransch. Te Rotterdam by J. Lindenberg, 1780. *Behalven het Voorwerk* 28 *bladz. in gr. octavo.*

Algemeene oppervlakkige bedenkingen over de tegenwoordige gefteldheid van Engeland, de beftiering van dat Gewest en 't charaćter der Natie, die in 't weezenlyke der zaake niets afdoen, en veelal tot het buitenfpoorige overflaan.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Uitvoerige verzameling van Joodsche en Heidensche Getuigenissen, voor de waarheid van den Christelyken Godsdienst; met aantekeningen en aanmerkingen. Eerste Deel. Door N. LARDNER, *Dr. in de H. Godgel. Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* M. v. Vlooten. 1779. *Behalven het Voorbericht enz.* 476 *bladz. in quarto.*

Het bewys voor de waarheid van den Christelyken Godsdienst, ontleend uit het geen Joodsche en Heidensche Schryvers, geduurende de drie a vier eerste Eeuwen, nopens de Christenen, vooral rakende derzelver Leer, Zeden en enige merkwaerdige lotgevallen, gemeld hebben, pleit zekerlyk op het krachtigste ten voordeele van 't Euangelie en deszelfs Belyderen. Dan 't eischt, ter bondiger voordragte, ene meer dan gemeene oplettendheid en ene juistheid van oordeel, ter schiftinge van echte en onechte stukken niet alleen; maer ook ter bepalinge van de rechte meening der Schryveren in de plaetzen, die, als tot dit onderwerp betreklyk, aengehaeld worden. By mangel hiervan loopt men dikwils gevaer van de getuigenissen te vermenigvuldigen, en tevens de kracht van 't bewys te verzwakken; door zich op valsche stukken te beroepen, of plaetzen by te brengen, die op geheel andere onderwerpen slaen. Dit gebrek, dat wel eens plaets heeft by dezen en genen, die van dit bewys gebruik maken, heeft Dr. *Lardner*, in deze zyne *Verzameling*, alleszins getragt te verhoeden, en zyne oordeelkundige naeuwkeurigheid daeromtrent dient, by uitstek, ter aenpryzinge van dit zyn Werk, boven andere Geschriften van die natuur, welken het ook in alle opzichten, ter ophelderinge van de bygebragte Stukken, overtreft.

Zyn Eerwaerde naemlyk verzamelt hier byeen alles, wat hy desaengaende by Jooden en Heidenen aengete-

kend gevonden heeft; mitsgaders 't geen anderen voor hem, met recht of onrecht, daer toe gebragt hebben. Hy deelt ons de getuigenisſen der Schryveren in haer geheel mede, vooral derzulken, die wezenlyk te ſtade komen; geeft ons de noodige onderrichtingen van dier Schryveren leeftyd en ſchriften; en ontvouwt ons de reden, welken hun getuigenis geloofwaerdig maken, of toont ons aen, dat men zich van deze en gene getuigenisſen wel eens ten onrechte bediend heeft, of dat ze ten minſte twyfelachtig zyn. Op die manier ſtelt deze bekwame Voorſtander van 't Christendom den Lezer in ſtaet, om zelve over 't min of meerder gewigt van ieder getuigenis te oordeelen, en de kracht van het daeruit ontleende bewys ter toetze te ſtellen. Voorts leid hem deze ontvouwing dier Stukken meermaels tot onderrichtende aenmerkingen, wegens de lotgevallen der Christenen in die dagen, en zo ook rakende den toeſtand en de denkwyze van Jooden en Heidenen, vooral met betrekking tot den Godsdienst; 't welk voor geen geringe bykomende nuttigheid van dit keurlyk uitgevoerde Werk gehouden mag worden.

Het eerſte Deel, nu in 't Nederduitsch afgegeven, is bepaeld tot de *Joodſche* Getuigenisſen, en die der *Heidenſche* Schryveren, welken in de *eerſte* Eeuw geleefd hebben. Met den aenvang brengt hy ons onder 't oog, hoe veele Jooden, naer 't uitwyzen der Euangelie bladen, en enige ongewyde Schriften, der waerheid getuigenis gegeven hebben; door de Euangelieleer, in dien eerſten tyd, geloovig te omhelzen, en ſtandvastig te belyden; niettegenſtaende de kracht van 't vooroordeel aen de ene, en die der verſmadinge en der vervolginge aen de andere zyde. Verder komt hier in overweging 't geen men door *Joſephus*, de *Misniſche* en *Talmudiſche* Schryvers, mitsgaders door *Joſeph Ben Gorion* of *Joſippon*, rakende de verwoesting van Jeruzalem, en enige byzonderheden betreffende Jezus en deszelfs Apostelen, vind aengetekend. Het daeruit nageſpoorde trekt zyn Eerwaerde vervolgens te zamen; en toont hoe alles ſtrekke ter bevestiginge der Euangeliſche berichten; en wel byzonder ter verzekeringe van de vervulling der voorzeggingen, die Jezus gedaen had, zo met opzicht tot het lot der Jooden, als het wedervaren zyner Aenhangeren,

om

om en aen den tyd van Jerusalems verwoesting. In de ontvouwing hier van straelt des Autheurs oordeel van onderscheiding uitnemend door; en de Lezer ontmoet 'er, buiten het geen ter stavinge van den Godsdienst strekt, een duidelyk verslag van 't geen tot ene voldoenende kennis dezer Joodsche Schriften, die velen minder bekend zyn, vereischt word. —— Dus ver wat aengaet de Joodsche Schryvers: hier op brengt Dr. *Lardner* de Heidensche getuigenissen der eerste Eeuwe te berde.

Onder dezen bekleed de eerste plaets de zogenoemde *Brief van Abgarus, Koning van Edesse aen den Here Jezus, en deszelfs antwoord aen dien Vorst.* Een Stuk, waermede zich de Autheur naeuwlyks opgehouden zou hebben, was 't niet, dat zommigen 'er veel eerbieds voor betoonden; daer 'er intusschen, gelyk zyn Eerwaerde doet zien, de duchtigste bewyzen voor deszelfs verdichting aen te voeren zyn. —— Meerder opmerking verdient voorts by hem 't geen *Justinus de Martelaar* en *Tertullianus* gewagen van de *Handelingen van Pontius Pilatus*, en deszelfs *Brief aan Tiberius* enz.; schoon hy de thans voor handen zynde Stukken, welken onder dien naem verspreid zyn geworden, als louter verzonnen Schriften wrake. —— Wat wyders betreft *het Vertelzel van Thamus in Plutarchus, aengaende den dood van Pan*, waerdoor zommigen *Jezus Christus* verstaen; Dr. *Lardner* oordeelt dat het allen schyn van een verdichtzel hebbe; toont wel byzonder, dat het door en door ene Heidensche Historie is, welke gene de minste betrekking op 's Heillands dood heeft. —— Van niet veel meerder waerde, schoon niet zo volstrekt verwerplyk, is by hem het *Opschrift van Keizer Nero*; zo men wil, eertyds gevonden op een oud gedenkteken in Portugal; doch de echtheid der ontdekkinge, en het wezenlyk bestaen van dit Opschrift, is te betwistbaer, om 'er gebruik van te maken. —— Ene plaets uit *Plinius den Ouden*, welke zommige min of meer overbrengen op het voorval aengetekend, Hand. XIII. 4-12, is, naer des Autheurs oordeel, hier toe niet bepalend genoeg. —— In *Tacitus* vind zyn Eerwaerde verscheiden byzonderheden gemeld, welken tot dit onderwerp behooren, hoewel hy niet durve beslissen of de geschiedenis der Romeinsche aenzienlyke Vrouwe, met name *Pomponia Græcina*, ook hier on-

der te brengen zy; makende echter gene zwarigheid om 'er toe over te hellen. —— Met ene soortgelyke voorzichtigheid behandelt Dr. *Lardner* enige plaetzen uit *Martialis*, *Seneca* en *Juvenalis*; dan de zogenaemde Briefwisseling, tusschen den Filosoof *Seneca* en den Apostel *Paulus*, verwerpt hy als volstrekt valsch, en dus in dezen van geen het minste gewigt. — Ten laetste deelt hy ons, met nevensgaende aenmerkingen, nog mede, 't geen *Suetonius* te boek gesteld heeft, dat enigermate tot de zaek ter Christenen betrekkelyk is; het welk zyn Eerwaerde by zamentrekking dus kortelyk herhaelt.

„ *Suetonius*, een van de meestgeloofwaardigste Histo„ rieschrijvers, die op het laatst van de eerste en in het „ begin van de tweede eeuw gebloeit heeft, geeft ge„ tuigenis aan de verdrijving van de Jooden en de Chris„ tenen uit Rome, onder de Regeering van *Claudius*. „ Aan de vervolging der Cristenen ten tyde van *Nero*. „ Aan den Joodschen oorlog, en aan de onderbrenging „ van Judea, door *Vespasianus* en *Titus*, en daarin geeft „ Hij getuigenis aan de vervulling der voorzeggingen „ van onzen Zaligmaaker, aangaande de elenden, die dat „ Volk overkoomen zouden. Hij verhaalt ook den dood „ van *Flavius Clement*, welke ten tijde van de vervolging „ der Christenen door *Domitianus* voorgevallen is." —— Dr. *Lardner* neemt deze laetste byzonderheid hier mede in opmerking, om dat gemelde *Flavius Clement* een Christen was: doch hier over staet zyn Eerwaerde, in het Derde Deel van dit Werk, in 't Hoofdstuk van *Dion Cassius*, breeder te handelen. —— Dat wy dan voor tegenwoordig het oog slaen, op een bygebragt getuigenis van *Tacitus*, en 't merkwaerdige, dat Dr. *Lardner* ons in 't zelve in agt doen nemen.

Tacitus naemlyk gemeld hebbende, hoe alles wat 'er in 't werk gesteld was, om de schandvlek, die de Keizer zich op den hals gehaeld had, door bevel te geven om Rome in brand te steken, uit te wisschen, daertoe onvermogend bevonden werd, vervolgt zyn verhael aldus. (*)

„ Om dan dit algemeen gerucht tegen te gaen, vondt „ *Nero* anderen, die Hij konde beschuldigen, en Hij oef-

fende

(*) Tacitus *Jaarb. B. XV. H.* 44.

„ fende zeer zwaare ſtraffen aan een ſoort van men-
„ ſchen, die, om hunne ondeugden, bij een ieder zeer
„ gehaat waren, en doorgaans bekend onder den naam
„ van Christenen. Zij hadden hunnen naam van CHRIS-
„ TUS, die onder de regeering van *Pontius Pilatus* als een
„ misdaadiger ter dood gebragt wierd. Dit ſchaadelijk
„ bijgeloof, (*exitiabilis Superſtitio*) hoe wel voor eenen
„ tijd beteugeld, borst wederom uit, en verſpreidde zig
„ niet alleen over *Judea*, de bron van dit kwaad, maar
„ het ſtrekte zig ook uit over de gantſche Stad. Daar-
„ heenen vloeide uit alle hoeken al wat ſlegt en ſchan-
„ delijk was te zamen, en daar vonden zij een ſchuil-
„ plaats en onderſteuning. In het begin wierden maar
„ alleen in hechtenis genomen de geenen, welke die
„ *Secte* openlijk beleeden: maar naderhand wierd 'er eene
„ zeer groote menigte opgevat, welke door hun ont-
„ dekt wierden. Zij wierden alle ter dood veroordeeld,
„ niet zo zeer om het verbranden van de Stad, als wel
„ om de vijandſchap, die zij teegen het menschdom
„ hadden. Hunne ſtraffen waren dus uitgedagt, dat zij
„ hen aan veragting en beſpotting bloot ſtelden. Zom-
„ migen wierden bekleed met de huiden van het wild ge-
„ dierte, om van de honden verſcheurd te worden. Zom-
„ migen wierden gekruist. Anderen, na dat zij geheel,
„ van het hoofd tot de voeten, met brandſtoffen beſtree-
„ ken waren, wierden recht op geſteld, en aangeſtooken
„ als fakkels, om in den nacht te lichten, en alzoo dood
„ gebrand. *Nero* gebruikte bij die gelegenheid zijne ei-
„ gene lusthoven tot tooneelen, en liet zig ook vinden
„ bij deeze vermaaklijkheeden, zomtijds ſtaande, onder
„ het gedrang, als een aanſchouwer, en gekleed als een
„ voerman, op andere tijden zelve eenen wagen men-
„ nende. Tot dat men eindelijk met deeze menſchen,
„ hoewel wezenlijk ſchuldig, en verdienende op eene
„ voorbeeldige wijze geſtraft te worden, medelijden be-
„ gon te krijgen, als die ter dood gebragt wierden, niet
„ ter handhaaving van het recht, maar alleen om de
„ de wreedheid van eenen mensch te voldoen."

„ Hier is, zegt Dr. *Lardner*, een getuigenis ten voor-
deele van verſcheidene gebeurtenisſen van de Euangeli-
ſche geſchiedenis. Dat onze Zaligmaaker ter dood ge-
bragt is als een kwaaddoener door *Pontius Pilatus*, Stad-

houder van *Tiberius*. Dat het volk, genaamd *Christenen*, hun naam en gevoelens van *Christus* hadden. Dat dit bijgeloof, of die Godsdienst, zyn oorsprong hadde in *Judea*, daar dezelve zig ook verspreid heeft, niet tegenstaande den verachtelijken dood van deszelfs Stichter, en den tegenstand, welke zijne volgelingen van het volk van dat land naderhand ondergaan hebben. Dat dezelve van daar tot in andere landen van de weereld, ja te *Rome* zelfs, is voortgeplant geworden; alwaar, in het tiende of elfde jaar van *Nero*, de Christenen zeer talrijk waren. En dat de belijders van deezen Godsdienst veracht en gehaat waren, en veele en zwaare verdrukkingen ondergaan moesten. Het is zeker, dat het groote aantal van Christenen, die te *Rome* in dien tijd waren, en hun meenigvuldig en zwaar lijden aldaar, twee aanmerkelijke dingen zijn.

„En alhoewel zij zoo gehaat waren, en *Tacitus* zelve zig grootlijks aan hun ergerde, nochthans erkent Hij, dat de wreedheid met welke zij behandeld wierden, zoo verregaande was, dat zij medelijden verwekte. Ja het schijnt, dat hunne verwoesting door veelen aangemerkt wierd, niet als een algemeene weldaad, maar als een werk van woeste wreedheid. Het welk, om kort te gaan, te kennen geeft dat zij zulke monsters van Godloosheid niet waren, als zij hier afgemaald worden. — En al die misdaad, al die vijandschap tegen het menschdom, welke *Tacitus* hun te laste legt, konde nergens anders in bestaan, gelijk door geleerde Mannen zeer wel is aangemerkt, (*) dan in hun verzuim van den gewoonen Afgodendienst."

Ter nadere opheldering hier van dient ene plaets uit MOSHEIMS *Kerkelyke Geschiedenis*, op welke Dr. *Lardner* zich wat lager ook beroept, by de overweging ener uitdrukkinge van *Suetonius*, die de Christenen noemt, een soort van menschen, *Superstitionis novæ ac maleficæ*, (†) dat is, volgens *Lardner*, *die een nieuw en toverkundig bijgeloof toegedaen waren*. Uit dien hoofde denkt zyn Eerwaerde dat hiermede min of meer geoogd word, op de wonderwerken der Christenen; maer, volgens *Mosheim*, zegt

(*) CLERICI *Annot. ad* GROTIUM *de Ver. Rel. Christ.* L. II. § II.

(†) SUETONIUS *in Ner.* C. XVI.

zegt de *Superstitio malefica*, de *vergiftige* of *boosaertige bygeloovigheid* hier het zelve als boven by *Tacitus* de *superstitio exitiabilis*, of het *schadelyk bygeloof*. Men heeft naemlyk, gelyk de Hoogleeraer *Mosheim* aenmerkt, (*) voor ene hoofdoorzaek van de vervolgingen der Christenen door de Romeinen te houden, der Christenen verachting van den Godsdienst des Ryks. Daer de Christenen de bygeloovigheid in alle de onderscheidene gedaenten, in welken zy zich in verschillende Landen, daer zy hunnen Godsdienst verkondigden, vertoonden, aentasteden, besllooten de Romeinen, zegt hy, hier uit, „ dat de „ Aanhang der *Christenen* niet alleen ondraagelyk stout „ en onderneemend was; maar daarenboven een vyand „ van de openbaare rust, en allesins geschikt, om burgerlyke oorlogen en onlusten in het Ryk te verwekken. 't Is waarschynlyk, uit deezen hoofde, dat TACITUS hun met den haatlyken naam van *Haaters des Menschdoms* brandmerkt, en den Godsdienst van JESUS „ eene *Verwoestende Bygeloovigheid* noemt; als mede dat „ SUETONIUS, van de *Christenen* en hunne Leer spreekende, soortgelyke uitdrukkingen gebruikt." (†)

(*) MOSHEIM *Kerkl. Gesch.* 1 *D. bl.* 97, 98.

(†) „ Deeze haatlyke bynaamen, die TACITUS aan de Christenen en hunnen Godsdienst geeft, als mede de taal van SUETONIUS, die de Christenheid eene *malefica Superstitio*, eene *vergiftige* of *boosaartige Bygeloovigheid* noemt, steunen mede op denzelfden grond. Een Aanhang, die niet alleen de Godsdienstige instellingen der *Romeinen* niet kon dulden, maar zelfs poogingen aanwendde om dezelve af te schaffen; en zich ook verzette tegen de bygeloovigheden van alle Volken der wereld; scheen kortzigtige en oppervlakkige beschouwers van Godsdienstige zaaken, vyandig tegen 't Menschdom, en te bestaan uit Menschen, met een doodlyken haat tegen hunnen naasten vervuld."

Leerredenen over verschillende onderwerpen door A. STERCK, *Leeraar in de Gemeente, toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse, te Leeuwarden. Te Campen en Franeker, by* J. A. de Chalmot *en* D. Romar. *Behalven het Voorwerk* 432 *bladz. in gr. octavo.*

De Eerwaerde *Sterck*, die met ene algemene hoogachting en toegenegenheid zyn Dienstampt te Leeuwar-

warden waergenomen heeft, en, na 't uitgeven dezer Leerredenen, thans in 's Hage den post als Medeleeraer der Luthersche Gemeente aldaer bekleed, levert in deze Verzameling een twaelftal van Leerredenen, die ene wezenlyke waerde hebben. Ze zyn met oordeel opgesteld, en ontvouwen de behandelde onderwerpen, in een onopgesmukten manlyken styl, met ene klaerheid en nadruk, die derzelver lezing gevallig maekt.

By den aenvang vestigt hy de oplettendheid op het recht gebruik van den tegenwoordigen tyd, Eph. V. 14, 15. Ene volgende Leerreden strekt ten betooge, dat de Vreeze voor God het beginzel van ware Wysheid is, Ps. CXI. 10. Verder verdeedigt hy den omgang, dien onze Zaligmaker met openbare Zondaren hield, en onderzoekt, by die gelegenheid, in hoe verre het ons vry stae, verkeering te hebben met Godloozen, Luk. XV. 1, 2. Daerby komt ene Leerreden over de ware Vryheid, Job VIII. 36. mitsgaders ene, ten bewyze, dat afstand van zonden een kenmerk is van ware geloovigen, Gal. V. 24; en eene andere geschikt ter voorbereidinge, en by den Doop, eener Bejaerde, Handel. II. 37, 38. benevens ene over de uitstorting van den Heiligen Geest, als het sterkst bewys voor de waerheid van den Christelyken Godsdienst. Heb. II. 3 en 4. Wyders ontvouwt zyn Eerwaerde de gronden van vertrouwen op God voor ware geloovigen. Jez. XLII. 8, 9, en het voorbeeld van Jezus in vertrouwen op God. Luc. IV. 3, 4. Ten laetste draegt hy ons, by de overweging van drie Teksten, 1 Cor. II. 4, 5; 1 Tim. III. 16, en Rom. IV. 19——21; zyne overdenkingen voor, wegens het gebruik en misbruik der Rede in den Godsdienst (*); waer van de derde geschikt is, om ons een nuttigen regel daeromtrent aen de hand te geven; 't welk ons noopt, om 's Mans voorstelling hier van den Lezer mede te deelen.

Na de ontvouwing onzer verplichtinge, om van onze gezonde Rede, in zaken van den Godsdienst, *gebruik* te maken, in de eerste; had hy in zyne tweede Predicatie, be-

(*) Het doorbladeren dezer oordeelkundige behandelingen van dit onderwerp heeft ons op nieuw versterkt, in de overtuiging dat het verschil deswegens, tusschen hen, die 't gebruik der Rede in den Godsdienst voorstaen of wraken, grootlyks woordenstryd is. Zie ons vertoog daer over, in *de Hedend. Vad. Letteroef. I D. bl.* 98——102.

betreffende dit onderwerp, gesproken van het *misbruik*, het welk door sommige van dit voortreflyk geschenk der opperste Goedheid, en wel bepaeldlyk ten opzichte der *verborgenheden van den Godsdienst*, gemaekt word. Hierop nu is zyne derde Leerreden ingericht, tot het beantwoorden der Vrage: *hoedanig een gebruik* mogen wy dan, ten opzichte van zodanige leerstukken, van onze Rede maken? *hoe verre* mogen wy daer ingaen, zonder de rechte grensscheidingen te overschreden? en welk is dus *de middelweg*, dien wy te houden hebben, zo wy noch van ongeloof noch van bygeloovigheid gevaar zullen loopen? —— Ter algemener beantwoordinge dezer Vrage dient, dat wy onze Rede behooren te gebruiken, om te onderzoeken, *of die leerstukken*, *die men ons als geopenbaarde verborgentheden voorstelt*, *wel waarlyk geopenbaarde leerstukken zyn*; dat is, wy moeten door redenering nagaen, of die Openbaring, welke ons die verborgenheden voordraegt, waerlyk van Godlyken oorsprong zy. Dan dit is 't niet alleen, wy moeten, en zulks brengt ons bepaelder ter zake, onze Rede gebruiken, om te onderzoeken, *of de woorden dewelke men voorgeeft deeze verborgenheden te behelzen*, *wel waarlyk die betekenis hebben*, *die men aan dezelve toeschryft*. —— Zyn Eerwaerde, de noodzaeklykheid van dit gebruik der Rede, zo in 't eerste als in 't laetste opzicht, kortlyk aengedrongen hebbende, doet ons verder opmerken, wat wy in dit laetste onderzoek in acht hebben te nemen, om in dat geval het rechte gebruik van onze Rede te maken; waeromtrent hy ons het volgende voordraegt.

„ I. Indien wy willen onderzoeken, of zekere plaatse der H. S. in welke ons eene verborgenheid schynt geleerd te worden, waarlyk behelze, het geen zy met den eersten opslag schynt te behelzen, behooren wy na te gaan, *of de stelling*, *die men in die plaatze meent te vinden*, *ook eene eigenlyk gezegde tegenstrydigheid insluite*. In dit geval kunnen wy met alle mooglyke zekerheid vast stellen, dat men de rechte betekenis van die plaatze niet getroffen heeft. Vraagt gy bewys? Het zelve is niet ver te zoeken. Naamlyk Godt kan niet tegen zichzelven stryden. Hy heeft ons de openbaaring van onze gezonde Rede gegeeven; naderhand voegde hy 'er zyne nadere openbaaring, die van de Heilige Schrift, by. Zekerlyk niet om ons nu als eene waarheid te doen ge-

looven, het geen hy zelf ons te vooren als ongerymd hadt leeren verwerpen; maar om dat onze meerdere behoeftens, naa den beklaaglyken val onzer eerste Ouderen, de ontdekkingen van meer waarheden hadden noodig gemaakt, en wy over het algemeen thans meer lichts moesten hebben, ook met betrekking tot zulke zaaken, die wy, zo onze natuurlyke vermogens niet verminderd waren, daardoor alleen zouden hebben kunnen vinden. Zo men dan vaststelt, dat zekere stelling, die wy in de woorden van Godts nadere openbaaringe meenen te vinden, tegen onze gezonde Rede strydt, — let wel, myne Vrienden, ik zeg niet, de begrippen van onze gezonde Rede te boven gaat, maar *tegen dezelve strydt*, en dus eene ongerymdheid, in den eigenlyken zin van dit woord, insluit, — is het onbetwistbaar, dat die stelling niet van Godt geopenbaard kan zyn, en bygevolg, dat die woorden in eene andere betekenisse moeten worden opgenomen. Laat my toe dit door een voorbeeld op te helderen.

„Toen onze Zaligmaaker het H. Avondmaal instelde, nam hy een gedeelte van het brood, het welk hy met dankzegginge hadt afgezonderd, en gaf het zynen Jongeren, zeggende; *neemt, eet, dat is myn lichaam*. De betekenis, die deeze woorden scheenen te hebben, was duidelyk; en hy, die dezelve sprak, hadt, buiten twyfel, al het gezag, het geen 'er vereischt werdt om geloof te verdienen. En evenwel zal ik u, denk ik, niet behoeven te bewyzen, dat de Apostelen van JESUS deeze woorden niet in die betekenisse, dewelke zy oppervlakkig scheenen te hebben, hebben opgevat. Wat was 'er de Rede van? Zy begreepen dat het de uiterste ongerymdheid zoude geweest zyn, te vooronderstellen, dat JESUS hun in *eenen eigenlyken zin* zyn lichaam gaf, terwyl hy met hun aan de tafel zat; dat hy, die nochthans maar één lichaam hadt, het *aan ieder van hun* gaf, en dat hy hun zyn lichaam *als voor hun gekruist* gaf, schoon het naderhand eerst gekruist zoude worden. Dit bracht hun hunne gezonde Rede terstond onder 't oog; zy hadden te veel Eerbieds voor hunnen Meester, om hem zulk eene zichtbaare ongerymdheid toe te schryven; en daarom zy vatten zyne woorden niet letterlyk op, maar hechtten 'er zulk een zin aan, als zy met het oogmerk van JESUS, die zichzelven niet konde tegen-

spree-

fpreeken, overeenkomftig oordeelden. Dit voorbeeld behooren wy te volgen, ten opzichte van alle zodanige leerftukken, die wy, na een onpartydig en bedaard onderzoek, bevinden ongerymdheden te behelzen: onze gezonde Rede moet ons in dit geval waarfchuwen, om ons niet te misleiden, en al fchynen zy met ronde woorden in de H. Schrift geleerd te zyn, wy moeten geen oogenblik in twyfel ftaan, om te befluiten, dat die woorden zulk eene ongerymde betekenis niet hebben kunnen.

„ II. Maar TEN TWEEDEN, zo wy willen weeten, of wy, indien wy op het gezag der H. Schrift eene verborgenheid gelooven, ten opzichte van de betekenisfe der woorden, die deeze verborgenheid fchynen te leeren, ook mistasten, moeten wy onderzoeken, *of deeze verborgenheid ook op andere plaatzen van Godts Woord geleerd wordt.* Het is waar, zo 'er eene verborgenheid was, ons op zulk eene wyze in Godts Woord geleerd, dat wy niet konden twyfelen, om haare bekendmaaking aan Gode toe te fchryven, al ware het ook dat 'er in den geheelen Bybel niet meer dan ééne plaats voorkwam, in dewelke wy deeze bedenking vonden, wy zouden uit dien hoofde geen vryheid hebben, om dit leerftuk te verwerpen. Maar dit is evenwel zeker, dat wy te minder redenen hebben, om eenige zwaarigheid over te houden, naar maate wy bevinden, dat een leerftuk meermalen in Godts Woord wordt voorgefteld. In dit geval dient de ééne plaats om de andere op te helderen; de ééne om gezag aan de andere by te zetten. En waarlyk, Godt is zoo toegeevend omtrent onze zwakheden, dat hy zorg gedragen heeft, om ons waarheden van gewicht die hy wilde, dat wy zouden gelooven, by veelvuldige herhaalingen, en van meer dan ééne verfchillende kant te laaten voorftellen: en 'er is ten minften geen onder alle de leerftukken, die wy gewoon zyn verborgenheden van onzen Godtsdienst te noemen, dat wy niet by herhaaling, op verfcheiden plaatzen van Godts Woord, geleerd vinden. Neemen wy die verborgenheid van ons geloof ten voorbeelde, dat *Godt in het vleesch geopenbaard is?*

„ Hoe dikwils wordt ons die waarheid niet voorgeftelt? Of is het leerftuk van de Menschwordinge van Godts Zoon flechts duister, en niet meer dan éénmaal in de H. Schrift

H. Schrift geleerd? Is de grond tot deeze openbaaring niet reeds op verscheidene plaatzen van de Schriften des O. V. gelegd? Wordt zy in die des nieuwen niet zeer dikwils herhaald, en op meer dan ééne wyze aangedrongen? En welke rede is 'er dus voor iemand, die de Heilige Schrift voor Godts Woord houdt, en bekennen moet, dat deeze waarheid, hoe zeer zy ook zyne begrippen te boven ga, echter geen eigenlyk gezegde tegenstrydigheid, niets dat tegen onze Rede gekant is, behelst, welke rede is 'er, zeg ik, voor een Mensch, die hier van overtuigd is, om deezer waarheid geloof te weigeren? Wat kan het oogmerk van Godt geweest zyn, het welk hem bewoog, om dezelve by zo veele herhaalingen te laaten verkondigen, zo niet om allen twyfel by ons te verbannen, en ons, ondanks de onmooglykheid waarin wy zyn, om ons van dit Godtlyk Zoonschap een begrip te vormen, tot eene *geloovige* aanneeming van deeze waarheid over te haalen?

„III. Dan ik moet hier nog eene DERDE byzonderheid byvoegen, op dewelke wy behooren acht te geeven, indien wy willen weeten, of zekere plaatze der Heilige Schrift, die men meent eene verborgenheid te behelzen, dat waarlyk leert het geen zy schynt te leeren. Naamlyk wy moeten gebruik maaken van onze Rede, om te onderzoeken, *of dat leerstuk, het geen wy in die plaatze denken te vinden, eenigen invloed in het overige samenstel van den Godsdienst hebbe.* Ik zal my duidelyker verklaaren. Vooronderstelt, dat iemand in deeze of geene plaatze der H. Schrift eene verborgenheid meent te vinden, die hy wil dat wy gelooven zullen. De vraag is nu, moeten wy dezelve gelooven of niet? Om dit te weeten, moeten wy, gelyk ik gezegd heb, eerst onderzoeken, *of de woorden*, die men denkt, dat deeze verborgenheden behelzen, waarlyk *van Godt geopenbaard zyn;* dit vastgesteld zynde, hebben wy verder te onderzoeken, of *deeze woorden* wel waarlyk *die betekenis* hebben, die men 'er aan toeschryft. Om daarvan overtuigd te worden, onderstel ik, dat men *voor eerst* onderzocht heeft, of deeze woorden, letterlyk opgevat zynde, ook eene eigenlyk gezegde tegenstrydigheid insluiten; zo ja, dan moeten ze zekerlyk niet in dien letterlyken zin opgevat worden; zo neen, dan moet men *verder* gaan, om te onderzoeken, of wy die stelling, die wy denken in deeze

woor-

woorden vervat te zyn, ook meermaalen in de gewyde bladen geleerd vinden. In dit geval zegt onze Rede ons, dat wy die betekenisse als de waare meening van den Heiligen Schryver hebben aan te zien, en dus aan dit leerstuk, hoe zeer ook eene verborgenheid, geen geloof mogen weigeren. En om ons hiervan nog *nader* te overtuigen, om ons nog meer tegen alle dooling in dit geval te beveiligen, heb ik 'er thans bygevoegd, dat wy verder moeten nasspeuren, of dat leerstuk in het overige van onzen Godsdienst ook eenigen invloed hebbe; zo neen, dan is die betekenis, dewelke wy aan deeze woorden, hoe dikwils ook herhaald, toeschryven, zekerlyk de rechte niet; zo ja, dan kan 'er niets overblyven, waarom wy aan dat leerstuk onze toestemming zouden weigeren.

„ De grond van deeze myne besluittrekkinge berust op eene aanmerking, van welker waarheid een ieder, die het nagaat, overtuigd zal worden; te weeten, dat Godt ons geene waarheden, hoe genaamd, in zyn Woord geopenbaard heeft, alleen maar, op dat wy dezelve weeten of gelooven zouden; maar, op dat wy 'er in het overige van onzen Godsdienst gebruik van zouden maaken. Neemen wy nog ééns het voorbeeld, waarvan ik reeds gesproken heb. De waarheid, dat JESUS onze Zaligmaaker Godts Zoon is, heeft zekerlyk zulk eenen invloed in onzen geheelen Godtsdienst. Neemt 'er deeze waarheid uit, en 'er blyft niets meer overig, dan een zeer gebrekkig geraamte zonder leeven. Daarentegen stelt deeze waarheid, nu bekomt alles kracht en leeven. Nu kunnen wy het begrypen, wanneer ons gezegd wordt, dat *God de waereld zoo lief gehad heeft, dat hy haar zynen eeniggebooren Zoon zondt.* Nu zien wy de rede, waarom CHRISTUS konde zeggen, dat *hy en de Vader één was.* Nu weeten wy, in welke betekenisse de Apostelen ons verzekeren, dat God *ons duur gekocht* heeft, voor zoo verre hy het zich naamlyk zyn eigen Zoon heeft laaten kosten. Met één woord, nu verstaan wy alle de aanspeelingen, die de Heilige Schrift op deeze waarheid maakt, en wy erkennen nu de rechtmaatigheid van alle die verplichtingen, dewelken daar uit worden afgeleid.

„ Gy kunt op dezelfde wyze met alle de andere leerstukken, die wy als verborgenheden van onzen Godsdienst

dienst aanmerken, te werke gaan, de uitkomst zal altoos dezelfde zyn. Dat is, gy zult altoos bevinden, dat, het geen Godt waarlyk geopenbaard heeft, om zo te spreeken, in alle de overige leerstukken van den Godtsdienst, en het famenstel van alle onze plichten, is ingevlochten. En daarentegen, dat de menschlyke uitvindingen, die zy meenen in Godts Woord geopenbaard te zien, niet alleen geheel op zichzelve staan, maar zelfs byzonderheden insluiten, die, op de overige leerstellingen of plichten toegepast zynde, tegen andere duidelyke leerstukken, of het geen wy zeker weeten onze plicht te zyn, lynrecht zouden aanloopen."

Specimen Philosophicum exhibens Theoriam Imaginationis. Publico examini submisit C. R. TH. KRAYENHOFF. Harderoviei, apud *J. Moojen*, 1780. In quarto f. m. 76 pp.

Het geregelde beloop deezer Wysgeerige Proeve over de *Verbeeldingskragt*, en derzelver oordeelkundige uitvoering, heeft ons eenigermaate genoopt, om 'er een breeder verslag van te geeven. De Heer *Krayenhoff*, na de waardigheid van *Ph. Dr. et A. L. M.* staande, heeft by die gelegenheid dit onderwerp verhandeld, en wel in deeze orde. — Eerst slaat hy des menschen ziel gade, zo als zy door de Verbeelding werkzaam is: voorts onderzoekt hy naar welke regelmaat de ziel haare Verbeeldingskragt uitoefent: verder ontvouwt hy ons het vermogen en de uitwerkingen der Verbeeldingskragt op allerleien slag van menschen, en ten laatsten hegt hy hier aan eene overweeging van den staat van een zinneloozen of verbysterden, benevens die van een droomenden, in dit opzigt, met eene nevensgaande aanmerking, over een algemeen volstrekt kenteken, dat de Verbeelding en de daadlyke Gewaarwording van elkanderen onderscheidt.

Natuurlyk is hier de eerste vraag, wat verstaat men door Verbeelding en Verbeeldingskragt? Zie hier des Autheurs bepaaling. „ De vertooning van eene afwee-
„ zige zaak voor den geest, als ware dezelve tegen-
„ woordig, noemt men *Verbeelding*: en het vermogen
„ om zig zaaken, welken men voorheen door de zinnen
„ gewaar geworden was, doch nu afweezig zyn, zich

„ we-

„ weder voor den geest te brengen, en die voorleedene „ gewaarwordingen te herſtellen, heet men *Verbeeldings-* „ *kragt*, of het vermogen van zig iets te kunnen verbeel- „ den." Hier uit kan men, by nadere overdenking, ge- reedlyk afleiden, wat 'er ter uitoefeninge van dit ver- moogen vereischt worde; te weeten; — 'er moet plaats hebben eene zekere gewaarwording of vertooning voor den geest; — 'er moet eene andere voorafgegaan zyn; — die beiden moeten eenige onderlinge overeenkomst hebben, en de eene moet door de andere verwekt wor- den. Gaat men verder na, door welk middel dit vermogen werkzaam is, zo ontdekt men wel dra, dat zulks ge- ſchiedt door middel van 't Herſengeſtel; 't welk aanlei- ding geeft om de Verbeeldingskragt nader te bepaalen, als een vermogen der Ziele, „ om zig eene zaak, die „ men voorheen door de zinnen gewaar geworden was, „ weder voor den geest te brengen, en zig dezelve te „ vertoonen, door middel der aandoeninge van het Hers- „ ſengeſtel." Voorts leert ons de opmerkzaamheid, overeenkomſtig met het reedsgemelde, dat alles wat een voorwerp der zinlyke gewaarwordinge geweest is, mede een voorwerp der Verbeeldinge kan zyn, en dat in tegen- deel de Verbeelding omtrent geene voorwerpen kan gaan, dan zulken, die onze zintuigen voorheen, 't zy midde- lyk of onmiddelyk, getroffen hebben. Als mede, dat de Verbeeldingskragt, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, met betrekking tot deeze of geene voorwerpen, vaardi- ger, duidelyker en ſterker werkt, naar maate dat onze zintuigen 'er menigvuldiger of kragtiger door aange- daan geweest zyn, of dat die voorwerpen, door 't on- langs voorgevallen, nog te verſchen indruk op onze zin- tuigen gemaakt hebben. Alle deeze ſoortgelyke omſtan- digheden hebben daarin, gelyk de Heer *Krayenhoff* in vee- lerleie opzigten toont, een zeer grooten invloed, en zo ook het tegengeſtelde aan de andere zyde. Wel byzon- der leert hy ons nog opmerken, dat de werking der Ver- beeldingskragt vooral belemmerd wordt, door eene ſter- ker zinnelyke gewaarwording van andere voorwerpen; waartegen zy haare grootſte vermogens kan oefenen, wan- neer de uiterlyke zintuigen werkloos of in rust zyn. Wyders hangt derzelver minder of meer vermogen gelyk onze Autheur vervolgt, grootlyks af van de geſteldheid des lichaams; naar welker verſcheidenheid zy ook ver- ſchil-

fchillend werkt, uit welken hoofde dan mede de eene Mensch tot die, en de andere tot eene andere, ftudie of bezigheid beter gefchikt is. En daar uit kan men, laatftelyk, ten opzigte van dit eerfte Artykel, met den Heer *Krayenhoff* afleiden, dat het vermogen der Verbeeldingskragte zyne trappen heeft, dat de natuur en kunst veel tot derzelven volmaaktheid kan toebrengen: het natuurlyke geftel van iemand kan daaromtrent mede of tegen werken; en de kunst kan het natuurlyke gebrek eenigzins te gemoet komen, of zig meesterlyk van de natuurlyke gefchiktheid bedienen.

Wat nu aangaat het tweede Stuk, de regelmaat, naar welke de Ziel haare Verbeeldingskragt oefent, ter nafpooringe hier van komt vooraf in overweeging, de verknogtheid der denkbeelden met elkanderen, of derzelver zamenpaaring. De ondervinding naamlyk leert, dat de denkbeelden zig met elkanderen vereenigen of op elkander volgen; en men ziet duidelyk, dat ze een natuurlyk of een toevallig verband met elkanderen hebben. Zulks gade flaande, ontdekt men ligtlyk, dat deeze opvolging of zamenloop der denkbeelden gefchiedt, naar evenredigheid van de natuurlyke of toevallige onderlinge gemeenfchap dier denkbeelden; en wel, naar de natuur dier gemeenfchap, op zeer verfchillende wyzen. Het overweegen hier van leidt onzen Schryver, ter ontdekkinge van die gezogte regelmaat, of, zo als men 't noemt, de Wet der Verbeeldingskragt; welke hy, gelyk gewoonlyk gefchiedt, aldus voorftelt. —— „ Indien „ men eenige voorwerpen te gelyk befchouwd heeft, zo „ zal, op hoedanig eene wyze ook het denkbeeld van „ één dier voorwerpen in ons opkome, op het ontftaan „ van dat denkbeeld, de verbeelding ook het denkbeeld „ van de andere voorwerpen verwekken." — De verbeelding zal, zo we voorheenen een denkbeeld van 't *geheel* gehad hebben, by 't opkomen van een denkbeeld van *een gedeelte* van 't zelve, in ons de denkbeelden der *overige deelen* verwekken, en dus zal zich het denkbeeld van *het geheel* nu weder voor onzen geest vertoonen. Men merke hierby aan dat deeze Wet niet bepaald is tot die voorwerpen of denkbeelden alleen; maar zig tevens uitbreidt tot dezulken, die daarmede eenige overeenkomst of gelykheid hebben. — By die gelegenheid komt wyders in bedenking, *hoe* toch eene voorgaande gewaarwording door de tegenwoordige opgewekt wor-

worde? doch het *hoe* hier van laat zig, volgens onzen Autheur, niet verklaaren, by mangel onzer onkunde van 't werktuigkundige en van de werking zelve van 't Herfengeftel. Intusfchen is de daad zeker, en 't is, gelyk hy vervolgt, niet minder zeker, dat onze Verbeelding menigwerf geheel niet in onze magt is; doch dat wy dezelve egter veeltyds kunnen beteugelen, bepaalen en verleevendigen. ——— Voorts ontvouwt ons de Heer *Krayenhoff* de algemeenheid deezer Wet by alle menfchen, ja ook ten minfte, by zommige Dieren; waarop hy verder het gewigt en de veelvuldige nuttigheid van de kennis en 't gebruik dier Wet, in veelerleie opzigten, voordraagt. Hier uit ontvouwt hy den overgang der denkbeelden, zo als dezelve natuurlyk of toevallig plaats heeft; mitsgaders de zogenoemde Antipathie of Sympathie, in zo verre men dezelve van buiten aan verkreegen heeft; terwyl de natuurlyke aan te merken is, als iets dat uit iemands byzonder geftel voortvloeit. Op eene dergelyke wyze verklaart hy voorts, hoe, overeenkomftig met die Wet, en 't voorheen geftelde, de Verbeelding verfchillende hartstogten opwekke; welken invloed, en hoedanig eene uitwerking, dezelve op de Opvoeding hebbe, als mede op het aanleeren en uitoefenen van veele Kunften en Weetenfchappen.

Agtervolgens de bovengemelde verdeeling deezer Wysgeerige Proeve bepaalt zig onze Autheur, na deeze ontvouwing van de Wet der Verbeeldingskragt, tot het overweegen van derzelver vermogen en uitwerkingen. In 't algemeen merkt hy daaromtrent aan, dat dit vermogen en die uitwerkingen zeer verfchillend zyn in onderfcheiden menfchen, ja in het zelfde mensch, naar den onderfcheiden ftaat, in welken iemand zig bevindt: en dat de trapswyze vermeerdering hiervan af hangt van 's menfchen gefteldheid, van zyne meerdere, duidelykere, of fterkere gewaarwordingen, en dergelyke oorzaaken, even als voorheenen van de werking der Verbeeldinge gezegd is. Verder handelt hy inzonderheid van dit vermogen en die uitwerkingen, zo op het Lichaam als de Ziel, ter verwekkinge en geneezinge van deeze en geene ongefteldheden. Met het behandelen van dit Stuk, kon hy niet afzyn van bepaaldlyk ftil te ftaan, op het berugte verfchil nopens den invloed der Verbeeldinge eener zwangere Vrouwe op haare Vrugt: en wel voornaamlyk of men daarin de oorzaak hebbe te zoeken van

de vlakken, de monsteragtige gedaanten, en meer soortgelyke byzonderheden, die men by de geboorte veeler kinderen ontdekt. Hy brengt de bewyzen, waarvan men zig aan de eene en andere zyde bedient, beknoptlyk te berde, en voegt daarnevens eene kortbondige beoordeeling van dat stuk; waaromtrent hy zig vòor de ontkennende zyde verklaart. Egter loochent hy niet, maar helt veeleer over, om toe te staan, dat sterke aandoeningen eener zwangere Vrouwe, voor zo verre ze zekerlyk veel invloeds hebben op haar gestel, der Vrugte nadeelig kunnen zyn; dan of zulks zig al of niet uitstrekke tot de innerlyke geestgesteldheid van de Vrugt, neemt hy niet op zig te bepaalen; laatende zulks overig voor hun, die in dit stuk meer doorzigt mogen hebben.

Tot dus ver betreft genoegzaam al het voorgestelde de werking der Verbeeldingskragte in min of meer welgestelde Menschen, zo als dezelve, lichaam en ziel de behoorelyke werkingen oefenende, werkzaam is, en wel op weezenlyke onderwerpen, die men daadlyk door de zinnen gewaar is geworden. Dan buiten deeze is 'er nog eene werking der Verbeeldingskragte te beschouwen, die ons de Autheur ten laatste onder 't oog brengt, ter opheldering van eenige opmerkenswaardige byzonderheden, welken onder de voorgaanden niet betrokken konden worden.

's Menschen Ziel naamlyk heeft, gelyk onze Schryver, met den aanvang van 't laatste gedeelte deezer Verhandelinge, opmerkt, niet alleen het vermogen van die voorwerpen, welke men voorheen door de uiterlyke zinnen gewaar geworden was, zig weder te vertoonen; maar ze kan ook die vertooningen, welken de Verbeelding voorstelt, in korten, onderling vermengen, uitbreiden of verkleinen. Zo maakt de Verbeelding Reuzen, Dwergen, Monsters en veelerleie voorwerpen, die nimmer in de Natuur te vinden zyn. Dit vermogen heet men het vermogen van te verzieren, en deszelfs uitwerking draagt den naam van eene *Verziering*; dat midlerwyl egter niet anders is, dan eene zekere soort van werking der Verbeeldingskragte; die zig in dit geval binnen het natuurlyk mogelyke bepaalt, of ook wel tot het onmogelyk bestaanbaare uitbreidt. —— Op de verklaaring deezer byzonderheid ontvouwt ons de Heer *Krayenhoff*.

hoff trapswyze deeze uitwerking; zo als ze zig vertoont in menschen van eene verhitte Verbeelding, die met alles, waarop hunne Verbeelding werkt, veel op hebben, kleine zaaken vergrooten, verafgelegene dingen als naby brengen, en zig bykans altoos in zwellende figuuren en leenspreuken uitdrukken. Zo als men die gewaar wordt by Dweepers, welken zig verbeelden iets te zien, te hooren of te voelen, dat inderdaad geen bestaan heeft. Zo als dezelve tot den hoogsten trap kan klimmen in Zinnelooze of Verbysterde Menschen; die Verbeelding en daadlyke Gewaarwording onder elkander verwarren; die na de Verbeelding voor Gewaarwording, en dan de Gewaarwording voor Verbeelding houden. De ontvouwing dier werkinge, welke zig op veelerleie wyze vertoont, vooral in Uitzinnigen, die men te beschouwen heeft, als menschen, welke, waakende, de Verbeelding en de daadlyke Gewaarwording onder een verwarren, brengt onzen Autheur voorts, tot den staat der Droomenden; die, terwyl ze slaapen, (schoon min vast dan ze buiten het Droomen doen,) alles wat hunne Verbeelding hun voorstelt voor daadlyke Gewaarwordingen neemen. En by de verklaaring van dit Stuk voegt hy die van de verrigtingen der Slaapende of Droomende Wandelaaren; welken allerleie soorten van verwonderlyke werkingen in hunnen Slaap uitoefenen, en, ontwaakt zynde, zig al het gebeurde als een Droom voorstellen. Deeze laatste onderwerpen, die de Heer *Krayenhoff*, eenstemmig met het voorheen beweerde, zeer geleidelyk ontvouwt, doen hem ten slot zyner Wysgeerige Proeve nog stille staan, op het onderscheid tusschen de Verbeelding en de daadlyke Gewaarwording. Men vraagt naamlyk, of 'er een vast kenmerk zy, waaraan men de vertooningen der Verbeeldinge en der Gewaarwordinge, altyd, zonder eenig vergryp, kan onderscheiden? —— Wanneer wy waaken, en wel by onze zinnen zyn, zullen wy hierin niet mistasten: wy worden sterker en duidelyker aangedaan door de Gewaarwording dan door de Verbeelding; en de Gewaarwording gaat steeds vergezeld van eenige veranderde werking op onze uiterlyke Zintuigen, dat by de Verbeelding geen plaats heeft. Dit kenmerk is in zo verre voldoende; dan daar Droomenden alles voor Gewaarwording neemen; en Verbysterden niet zelden de Verbeelding en Gewaarwording onder een

verwarren; zo kan men dit kenmerk niet algemeen en volstrekt noemen; des blyft de vraag, is 'er zodanig een kenmerk, en welk is het zelve? —— Het is 'er zekerlyk, zegt onze Autheur, dit gevoelt ieder; maar 't valt niet gemaklyk te bepaalen wat het zy; en men heeft 'er gemeenlyk niet meer dan een verward denkbeeld van. Intusschen valt hy denzulken toe, die het zelve zoeken, in de genoegzaame reden der vertooningen, derzelver verband en geregelde schikking, waaruit men het volgende kenteken opmaakt. —— „ Als eene tegenwoor„ dige zinnelyke vertooning eene genoegzaame reden in „ 't voorgaande, of in eenig ander zinnelyk voorwerp „ heeft, en met anderen regelmaatig verknogt is, heb„ ben wy niet te twyfelen, of 't is eene daadlyke Ge„ waarwording. —— Maar wanneer de vertooningen, „ die ons toeschynen plaats te hebben, geen het minste „ verband hebben, noch met het voorgaande, noch on„ derling met elkanderen, noch met het volgende, dan „ hebben wy ze te houden voor Verzieringen, voor „ Droomen, en niet voor daadlyke voorwerpen; nadien „ ze geenzins tot de weezenlyke orde der Natuure of „ der bestaanbaare voorwerpen behooren." —— De Heer *Krayenhoff* is van oordeel, dat men dit kenmerk, hoe meer men alles naspeure, voldoenend zal vinden; dan hy laat het aan anderen over, om te beproeven, of 'er buiten dit nog een ander, dat meer algemeen en meer volstrekt zou zyn, gegeeven zou kunnen worden.

Het ontvouwen van het beloop deezer Wysgeerige Proeve heeft meer plaats gevorderd, dan wy ons aanvanglyk voorgesteld hadden; des wy 'er van afzien, om 'er thans nog eenig byzonder behandeld onderwerp uit mede te deelen: dan veelligt zullen we, in ons *Mengelwerk*, den Leezer nog wel eens voordraagen, 't geen zyn Ed., nopens de werking der Verbeeldinge in Droomenden te berde gebragt heeft.

Het

Het Onweersvuur, in een byzonder geval, in zyne richting en uitwerkſels nageſpoort, enz. door W. V. BARNEVELD, *Apothecar te Amſterdam, Lid van het Provintiaal Konstgenootſchap te Utrecht. Te Amſterdam, by* P. Hayman, 1780. *In gr. octavo* 31 *bladz.*

Gemeenlyk beſchouwt men de ongevallen, door 't Onweersvuur veroorzaakt, ſlegts uit nieuwsgierigheid, en men berust dan in de verwondering over de zeldzaame uitwerkzelen; maar iemand, die de Electriciteit beoefent, wòrdt door een ander beginzel gedreeven, en maakt 'er vervolgens meerder werks van. Overtuigd zynde dat de Blixem dezelfde Elektrieke ſtof is, die wy door konst te wege brengen, beſchouwt hy het ongeval uit dat oogpunt, en gaat na in hoe verre de uitwerzelen aan dit zyn gevoelen beantwoorden. Op zodanig eene wyze althans heeft de Heer *van Barneveld* het ongeval den Koornmolen *de Valk*, te Amſterdam, den 22 Augustus deezes jaars overgekomen, bezigtigt; en 'er aanleiding uit genomen, om in dit Stukje te doen zien, hoe overeenkomſtig de werking van 't Onweersvuur hier geweest zy, met de proefondervindelyke werking der Electriciteit; dat inzonderheid ook kan dienen ter aanpryzinge van 't gebruiken van Afleiders, zo aan Molens als andere hooge Gebouwen, waarvan hy ten laatſte nog een kort verſlag geeft. De Heer *van Barneveld* heeft, naar uitwyzen van zyn verſlag, waarmede hy dit Stukje aanvangt, den loop en de rigting van het Onweersvuur, met de daar uit ontſtaane uitwerkzels, oplettend nageſpoord; en zyne daaraan gehegte vergelyking en overeenbrenging, van de omſtandigheden deezes ongevals, met de eigenſchappen der Electriciteit, geeft duidelyk te kennen, dat het hem aan geene bekwaamheid ontbreekt, om dit onderwerp te behandelen. Alles loopt genoegzaam te zamen om het bovengemelde denkbeeld te bevestigen; of ten minſte overtuigend te doen zien, dat 'er eene zeer groote overeenkomst tusſchen de natuurlyke en kunſtige Electrieke Stoffe zy. ——— Ter nadere opehelderinge van het geen hy deswegens gemeld heeft, dient eene daarnevensgaande Plaat, welke ons het binnenwerk van den Molen, en het onderſte gedeelte

 van

van den Molen van buiten vertoont; met aanwyzinge van den loop des Blixemstraals, zo langs het binnenwerk, als vervolgens buiten langs den Molen; en tevens eene afbeelding van de beschadigde Molenroede zelve geeft. Hierbenevens vindt men op deeze Plaat eene aftekening van den geheelen Molen, zo als men denzelven, ter beveiliginge, zou kunnen voorzien, met een *Conductor* of *Onweersafleider*, die zig, door zyne eenvoudige geschiktheid, aanpryst, en indeezervoege beschreeven wordt.

„ De Conductor, die den Molen zal beveiligen, moet „ vyf a zes voeten langer zyn dan één der Roeden, dat „ is, zy moet zo veel boven één der opstaande Wieken „ uitsteeken. Het bovenste gedeelte derzelve moet „ bestaan uit eenen puntigen yzeren Staaf, vastgesteld „ in eenen dunnen Mast, die door het dak der Kap in „ het Houtwerk van binnen vast gemaakt is. Van dee„ zen yzeren Staaf loopt, langs den gemelden Mast, „ naar beneden tot aan het Dak een yzeren draad, die „ van daar vervolgd word door een yzeren Keten, over „ de Spruit, naar de regter of linker Schooting, (als de „ Molen eene kruiende Kap heeft,) en vervolgens los „ nederhangt, langs de leuning van het plat, tot op „ den grond. Indien de Molen op zyn Voetstuk gekruid „ word, dan moet deeze Keten, langs de Kap des Mo„ lens, naar de voorzyde tot op den grond afgeleid „ worden. En deeze Conductor kan, met eene kleine „ verandering, naarmaate van de omstandigheden, tot „ alle hooge Gebouwen dienen."

Buiten dit raadt de Heer *van Barneveld* alle Molenaars, zo lang zy niet kunnen besluiten, om een Afleider op hunne Molens te zetten, „ een doorgaand koperdraad „ langs hunne roeden te spannen, en die recht op en „ neer te stellen: op dat de stof daar langs heen, mis„ schien nochtans met verlies van een of ander, 't zy „ op het plat, of, is de Molen laag, op de aarde kan „ afslaan, en daardoor, naar alle waarschynlykheid, „ buiten den Molen zal kunnen gehouden worden." — Deeze raad steunt op het proefondervindlyke dat de Electriciteit altoos de gereedste leiding volgt; aan welken regel de loop van den Blixemstraal ook in dit geval volkomen beantwoord heeft.

Ne-

Nederlandsche Insecten, beschreeven en afgebeeld door C. SEPP. *IV Stuk. XII en XIII Verhandelingen. In quarto.*

Eene dubbele afgifte ſtrekt ter verzekeringe der aanhoudende arbeidzaamheid van den Heer *Sepp*, met opzigt tot de verzameling van Nederlandſche Inſecten, 't welk den beminnaaren van deezen tak der Natuurlyke Historie niet dan gevallig zyn kan. Onze oplettende navorſcher en keurige tekenaar verleent ons hier, op nieuw, eene beſchryving en afmaaling, met leevendige koleuren, van twee Rupſen, van de geboorte uit het Ei, tot op de verandering in Vlinders, die tevens aan 't Verſtand en 't Oog voldoen.

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde afbeeldingen en beſchryvingen der Cicaden en Wantzen, in alle de vier Waereldsdeelen huishoudende, byeenverzameld en beſchreeven door C. STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amſterdam, by* J. Ch. Sepp., 1780. *In gr. quarto.*

Volgens het geen de Heer *Stoll*, (den Liefhebberen bekend door de uitgave van het *Werk over de Uitlandſche Kapellen* van wylen den Heer *Pieter Cramer*,) met den aanvang van dit zyn Geſchrift aanduidt, heeft hy zig voorgeſteld, eene Verzameling, zo uit zyn eigen voorraad, als uit dien van andere Kabinetten, tot welken hem de vrye toegang vergund wordt, gemeen te maaken, van eenige Inſecten, die onder de *Hemiptera*, de *Halfſchildige* of *Halfſchildvleugelige* behooren; en wel van de vier volgende Geſlachten. I. De Cicaden, *Cicadæ*. II. De Wantzen, *Cimices*. III. De Waterſchorpioenen, *Nepa*; en IV. de Waterwantzen of Waterluizen, *Notonnecta*. Van ieder deezer Geſlachten geeft de Autheur, vóór de byzondere ſoorten te beſchryven, een algemeen verſlag van derzelver herkomst, kenmerken, enz. Wyders brengt ons, met opzigt tot de verſchillende ſoorten, het thans afgegeeven eerſte Stuk, in VI Plaaten, een aantal van 50 Afbeeldingen onder 't oog, en deelt ons te gelyk mede de beſchryving van het meerdere gedeelte, die verder, met de afgifte der vol-

 gen-

gende Plaaten, ſtaat gegeeven te worden. De afbeeldingen zyn zindelyk uitgevoerd, en de beſchryvingen, ſchoon kort, zyn volledig, in beantwoordinge aan 't oogmerk, als dienende ter beknopte ontvouwinge van de afbeeldingen. Is men begeerig na uitvoeriger berigten, dan de Heer *Stoll* in deezen bedoelde te geeven, hy biedt den Leezeren daartoe de behulpzaame hand, met by zyne beknopte beſchryving te voegen, eene aanwyzing van de Schriften, in welken, en de plaatzen waar in dezelven, de beroemdſte Natuurbeſchryvers deswegens een breeder verſlag voorgedraagen hebben. De wyze van uitvoering is alleszins van die natuur, dat men niet wel kunne twyfelen, of zy zal de algemeene goedkeuring der Liefhebbers erlangen.

Gedenkſchriften dienende tot de Geſchiedenis van LODEWYK XIV en XV. *Door den Heer Abt* MILLOT, *Lid van de Academiën der Weetenſchappen van Lions en Nanci. Vyfde Deel. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1780. *In groot octavo* 363 *bladz.*

Op het overlyden van Koning *Lodewyk* den XIV, waar mede het voorige Deel van dit Werk afloopt, aanvaardde *Philippus*, Hertog van Orleans, met toeſtemming van het Parlement, de waardigheid van Ryksbeſtuurder, en handhaafde zig in dezelve; tot dat het Parlement den Throonsopvolger, *Lodewyk* den XV, in 't begin van 't jaar 1723, in zyn veertiende jaar getreeden zynde, volgens de Wet, meerderjaarig verklaarde. Dit Ryksbeſtuur des Hertogs, en de verdere Regeering van dien Vorst, tot op het jaar 1744, zyn de hoofdonderwerpen van dit vyfde Deel deezer Gedenkſchriften, welken in een nog volgend Deel beſlooten ſtaan te worden, met de ontvouwing van des Vorſten Bewind, tot aan den ongelukkigen oorlog des jaars 1755. Het thans afgegeeven gedeelte behelst des eerst eene beſchryving van Frankryks vervallen ſtaat, benevens der poogingen tot herſtel aangewend, door den Ryksbeſtuurder; die, na dat hy de algemeene Vrede, door de zogenoemde *Quadruple Alliantie*, had getragt te bewerken, zich intusschen genoodzaakt zag, de wapens tegen Spanje op te vatten.

En

En voorts de merkwaardigste gebeurtenissen, van het Fransche Ryk, onder het Bestuur van *Lodewyk* den XV, geduurende het opgemelde tydperk; dat bovenal eene reeks van Krygsbedryven verleent; die geen geringen invloed hadden op de geschiedenissen van onzen Staat; 't welk dit gedeelte, ook ten onzen opzichte, nog steeds merkwaardiger maakt. —— De Hertog van *Noailles*, die de oorspronglyke Stukken, waaruit deeze Gedenkschriften opgemaakt zyn, verzamelde, had in deeze alhier gemelde gebeurtenissen grootlyks de hand, 't zy als Staatsdienaar of als Veldmaarschalk; 't welk zyne aantekeningen, raakende het toen voorgevallene, te merkwaardiger voorkomen geeft. Men ontdekt hier alomme een schranderen geoefenden Staatsman, en een Veldoversten, die moed en beleid te zamen paart; terwyl hy tevens als Schryver de duidelykste proeven van vernuft en oordeel in alle zyne opstellen doet doorstraalen. 't Geen deeze aantekeningen uit de pen van iemand, die daadlyk deel gehad heeft in de voorvallen welken hy vermeldt, te meerder aanpryst, is, dat hy zich in alle opzigten betoont een Man van Eer te zyn, die het welweezen van zyn Vaderland ter harte nam, en zelfs niet schroomde de waarheid voor den Throon te brengen. ——— Dit getuigt zyn vrymoedige tegenstand tegen nadeelige ontwerpen, reeds staande des Hertogs Rykbestuur; en niet minder getuigen dit zyne uitdruklyke voorstellingen zelfs zeer onaangenaame en bedroevende waarheden aan den Vorst; met welken hy, op deszelfs begeerte, om hem altoos zonder omwegen te schryven, en hem alles te zeggen, wat zyn yver voor en aankleeving aan hem en het Koningryk hem mogte ingeeven, eene zo rondborstige briefwisseling onderhield, dat ze beiden hem en den Vorst tot eene uitsteekende eere strekken. Oorspronglyke Stukken, uit de hand van zulk een Schryver, door den bekwaamen *Millot*, in eene geschiedkundige orde gebragt, zyn zekerlyk der hoogste agtinge waardig; daar men dus een goeden grond heeft om zig op derzelver geloofwaardigheid te verlaaten. ——— Tot eene byzonderheid uit dit Deel, zonder ons met een breedvoerig verslag van Krygsverrigtingen op te houden, strekke het edelaartige gedrag van den Veldmaarschalk *Noailles* jegens den Graaf van *Saxen*, dat te gelyk een voorbeeld van zynen

ſchryfſtyl aan den Vorst verleent. Wy bepaalen ons te eerder aan die byzonderheid, om dat deeze Veldheer onzen Vaderlanderen maar al te wel bekend geworden is, in de laatſte Krygsonlusten, in welken zommigen onzer Gewesten deel gehad hebben. Zie hier het geen ons in deezen gemeld wordt, als de grondſlag zyner verheffinge in den Franſchen Krygsdienst.

De Abt *Millot* in 't verhaal van den Oorlog, op den dood van Keizer *Carel* den VI, gekomen zynde, tot die omſtandigheden, toen men in Frankryk, omtrent het midden van 't jaar 1743, bedugt was, dat de Oostenrykers en derzelver Bondgenooten eene onderneeming van gewigt tegen de Franſche grenzen in 't werk zouden ſtellen, die hen veelligt tot in het binnenſte des Koningryks zou doen ſtroopen, vervolgt daarop aldus:

„ Nimmer had de Maarſchalk van NOAILLES meerder vooruitzicht, of eene moediger werkzaamheid noodig. Hy overwoog en vergeleek alles, en nam de beste voorzorgen. Maar het was ook noodig, dat hy volmaaktlyk wel onderſteund wierd; en, zonder vreeze van zich eenen Mededinger te zullen verwekken, wierp hy de oogen op den grootſten oorlogsman, welken de Koning in zynen dienst had; hy wees denzelven aan, als den eenigen, met wiens hulpe hy konde hoopen in zyne ontwerpen te zullen ſlaagen; hy verdreef eindelyk de vooringenomenheid, welke LODEWYK DE XV zelve tegen deezen Vreemdeling had opgevat. Ik ſpreeke van MAURITS Graave van SAXEN (*), die, zedert het jaar 1720, zich aan den Franſchen dienst had verbonden.

„ NOAILLES, die denzelven byzonder had leeren kennen geduurende den Veldtocht van Philipsburg (†), verwonderde zich over zyne bekwaamheden, prees zyne oorlogsverdienſten, beminde zyn perſoon, en werd door hem

(*) Hy was de Bastaardzoon van AUGUSTUS den II, Koning van Polen en Keurvorst van Saxen, by de Graavin van KONIGSMARK.

(†) De Hertog, gelyk we wat vroeger vinden aangetekend, roemde reeds diestyds, te weeten in 't jaar 1734, overal de verdienſten van den Graaf van SAXEN, die toen Legermaarſchalk was, en ſcheen hem toen reeds voor te ſtellen als de verdediger van Frankryk.

hem geliefd en geëerbiedigd. De doorluchtige Sax, die te Praag wonderen had uitgevoerd, die vervolgens gezucht had over den aftocht uit Beieren, niet wel te vreden was over de Staatsdienaars, en nog minder over de Veldoverſten, verlangde met drift onder den Maarſchalk van NOAILLES te dienen, welke hy *zynen Meester* noemde; zynen roem ſtellende, gelyk hy zeide, in van hem te leeren, en vindende in denzelven *in alles eene meerderheid*, welke hy niet zag in anderen (g). Wanneer het Leger, uit Beieren komende, geſteld werd onder de bevelen der Maarſchalks, ſchreef hem de Graaf van SAXEN: „ Zoude ik U durven vraagen, wat Gy met ons „ denkt te doen? Het koomt my voor, dat Gy ons na „ Frankryk wilt te rug zenden als ſlegt gezelſchap. „ Zult Gy my niet van dat getal uitzonderen? En zal „ myne verwondering over U, en myne tedere genegen- „ heid, my niet genade doen vinden (h)?"

„ NOAILLES antwoordde hem op ſtaande voet: „ Het „ is 'er zeer verre af, dat ik U na Frankryk zoude „ willen te rug zenden als ſlecht gezelſchap. Ik ſpree- „ ke vooral van U, myn Heer en zeer waarde Graaf, „ welken ik gaarne by my zoude gehad hebben op den „ dag van ons Gevecht (te weeten, by Dettingen.) „ Schoon wy niet volſtrektlyk reden hebben om over „ dien dag te klaagen, ben ik wel verzekerd, dat wy, „ met behulp van uwe tegenwoordigheid, eenen groo- „ ten rouw zouden verwekt hebben onder het vyandly- „ ke Leger. Ik verwachte U met ongeduld. Neem de „ post, bidde ik U, om by my te komen, waar ik my „ ook moge bevinden. Ik hebbe U en uwen raad noo- „ dig. Ik hebbe voor, U het bevel te geeven over een „ aanzienlyk lichaam van Krygsvolk, in de nabyheid van „ myn Leger, en om onze gemeenſchap te verzekeren. „ Ik zoude een boekdeel noodig hebben, om U myne „ oogmerken in geſchrift te verklaaren, en drie uuren „ onderhouds zullen meer afdoen dan honderd bladzyden „ ſchrifts (i)."

„ Alles was tusſchen hen wel ras in orde geſchikt. Het

(g) Brief van den Graave van SAXEN.
(h) Brief als boven, van 3 July.
(i) Brief des Maarſchalks van NOAILLES, aan den Graave van SAXEN, 4 July.

Het was voornaamelyk te doen om zorg te draagen voor de veiligheid van onze grenzen. Men trok over den Rhyn te rug. De Graaf van SAXEN kreeg last, om met vyf-en-twintig Bataillons en veertig Escadrons de Opper-Elsas te verdedigen; en de Maarschalk was voorneemens hem eene versterking toe te zenden, of zelve hem ter hulpe te trekken, naar vereisch van de omstandigheden.

„ Eensklaps vernamen zy, dat de Maarschalk van COIGNI, in plaatze des Maarschalks van BROGLIO, benoemd was, om in de Elsas het bevel te voeren. Deeze onverwachte tyding verydelde terstond hunne ontwerpen. De Graaf van SAXEN schreef aan NOAILLES: „ Daar de schikkingen, die ik zoude maaken, misschien „ alleen voor een oogenblik zouden zyn, kunt Gy, „ myn Heer, gemaklyk oordeelen, dat ik ze niet kan „ maaken met dat vertrouwen, dat dikwyls derzelver „ deugdzaamheid beslist. Gy zult my eene groote gunst „ bewyzen met my kennis te geeven van het geene Gy „ hiervan weet. Ik kan het niet gelooven; dewyl ik „ my vleie, dat, indien ik onder iemands bevelen moet „ staan, Gy my by U zoudt gehouden hebben, eerder „ dan my weg te zenden om onder eenen anderen te „ dienen (*k*)." Dit was genoeg, om hem voor altoos afkeerig te maaken van den Franschen dienst, waarin hy, tot dien tyd toe, maar al te weinig genoegen had gevonden.

„ De verlegenheid des Maarschalks was niet minder. Hy had gehoopt, dat het bevel, in deeze streek, den Graave zoude gegeven zyn, onder zyn Opperbestuur; de Staatsdienaar verklaarde hem niet hoe groot het gezach van COIGNI zoude weezen; deeze Veldoverste, die vol moeds was, scheen hem echter verre beneden den anderen te zyn: hy vreesde voor de gevolgen eener keuze, die waarschynelyk de overeenstemming stooren, en aan de krygsverrichtingen nadeelig zoude weezen. Hy schreef hierover met nadruk aan den Koning en aan den Staatsdienaar van oorloge, betuigende, dat hy niets anders had bedoeld dan het welzyn des Koningryks, en dat hy voor niets konde instaan, indien men zyne schikkin-

(*k*) Brief des Graaven van SAXEN, aan den Maarschalk van NOAILLES, 24 July.

kingen omverre ſtiet; dat hy voor het overige zich bepaalde tot de allernaauwkeurigſte gehoorzaamheid.

In zynen Brieve aan den Koning voegde hy hier by: „ 'Er is een uitermaate groot aantal van ſtukken, op „ welke ik uwer Majeſteit antwoord ſchuldig ben. Ik „ ſchaame my, dat ik daaraan nog niet voldaan hebbe, „ maar ik hebbe haar tot eene reden voor myne nalaa„ tigheid by te brengen, de onvermydelyke noodzaak„ lykheid, waarin ik ben, om van den morgen tot den „ avond te werken. Ik hoope, dat uwe Majeſteit my „ dit zal vergeeven. Een Hoveling zoude de eer, van „ aan haar te ſchryven, ſtellen boven die van haar te „ dienen; maar een goed Dienaar, en getrouw Onder„ daan, verkiest liever bezig te zyn, en te arbeiden „ ter bewerkinge van het geene hy gelooft voor zynen „ meester voordeeligst te zyn (*l*)."

„ Het was het oogmerk van LODEWYK DEN XV niet, aan den Maarſchalk van COIGNI, in de Elſas een uitgeſtrekter gebied te geeven, dan de Marſchalk DU BOURG daar gehad had in den jaare 1734(*). Hy antwoord-

(*l*) Brief des Maarſchalks van NOAILLES, aan den Koning, 27 July.

(*) In 't voorgaande heeft de Heer *Millot* deswegens het volgende gemeld, dat den Hertog tot eer ſtrekt. „ NOAILLES, tot Opperbevelhebber over het Leger in den Elſas aangeſteld zynde, had reden om te vreezen voor eenige zwaarigheden van den kant des Maarſchalks DU BOURG, eenen ouderen Krygsbevelhebber dan hy, Landvoogd van den Elſas, en die alle blyken van achtinge waardig was, welke men aan lang bewezen dienſten verſchuldigd is. Maar hy verwierf gemaklyk deszelfs vertrouwen. Een aanmerkenswaardige trek van zedigheid zal ons doen oordeelen of hy het verdiende. De last der Hoofdbevelhebberen bracht mede, dat zy dienen zouden onder het bevel van NOAILLES, en niet onder dat van DU BOURG. Dit moest voor deezen eene onaangenaamheid zyn. NOAILLES verzocht, dat de Hoofdbevelhebbers even zeer onder de bevelen des eenen als des anderen zouden ſtaan, verzekerende, dat de dienst hier by niets zoude lyden, en dat de grootſte zwaarigheid voor hem zoude weezen met den Landvoogd van den Elſas niet in een goed verſtand te zyn. „ Gy zult weinige aanzoeken van „ zulken aart vinden," ſchreef hy aan den Staatsdienaar, „ maar „ ik vleie my, dat men my, het geene ik verzoeke, niet zal „ weigeren, uit hoofde der nieuwigheid." Deeze oplettendheid, die

woordde aan NOAILLES, dat het Krysvolk, en COIGNI zelve, onder zyne bevelen zouden ftaan, zo lang hy zich in dat Landfchap zoude ophouden. Wat den Graave van SAXEN aanbelangt, hy ftond toe, dat men byna geene Franfche Veldoverften had, die *zich zo zeer op het verrichten van groote dingen toeleiden als deeze*, maar betuigde tevens in denzelven niet alle mogelyk vertrouwen te ftellen: hy drong op des Graaven hoedanigheid van Proteftant, op deszelfs Staatzucht, om een onafhangelyk Vorst [te weeten, van Courland (*)] te weezen, op deszelfs bedreigingen, het zy waare, of verzierde, dat hy in eenen anderen dienst wilde overgaan, indien men hem dwarsboomde. „ Is dit yver voor Frankryk?" zeide LODEWYK. De Graaf was, in zyne oogen, van een wispeltuurigen en *zorgeloozen* aart, aan Frankryk alleenlyk gehecht door eene Minnaaresfe, welke hy wel ras zoude vergeeten, en men konde te minder op hem vertrouwen, dewyl de Koning van Polen, zyn natuurlyke Broeder, zich misfchien tegen ons ftond te verklaaren. De Koning liet evenwel niet na te erkennen, dat hy *uitmuntende* konde zyn onder de bevelen van NOAILLES, en vermaande deezen zich van des Graaven gevoelens te verzekeren. Hy eindigde met den Maarfchalk te pryzen, dat hy *den plicht van eenen Veldoverften gefteld had boven dien van eenen Hoveling*, in het uitftellen van antwoorden, by welke geen haast was (*m*).

„ Indien NOAILLES niets anders gedaan had dan deeze vermoedens des Konings te verdryven, en aan het Ryk eenen zodanigen verdediger te bezorgen, als de Graaf van SAXEN was, zoude ieder rechtfchapen Franschman zyne gedachtenis met dankbaarheid moeten eeren. Hy voer voort met te fpreeken tot lof van den

Sax,

die te edelmoediger was, dewyl zy in het geheim bewezen werd, erlangde de toejuiching van het Hof, en het verzoek werd toegeftaan."

(*) De Graaf van SAXEN, onderfteund door zynen Vader, had, na het uitfterven van het Huis der Hertogen van Courland, geftaan na dat Hertogdom. Een bericht hiervan kan men vinden in het Franfche Werk, getiteld *Vie de Maurice, Comte de* SAXE, Part. I.

(*m*) Brief des Konings, aan den Maarfchalk van NOAILLES, 1 Aug.

Sax, hy ſtond in voor deszelfs getrouwheid en yver. Hy zeide tot den Vorst: „ De Bevelhebbers, Sire, „ die geſchikt zyn tot het verrichten van groote zaa- „ ken, zyn hedendaags zo zeldzaam, dat ik den Graaf „ van SAXEN, volgens de gedachten, die ik van hem „ hebbe, beſchouwe als eenen dierbaaren man voor „ uwen Staat, die byzondere onderſcheiding zoude „ verdienen, indien hy uw geboren Onderdaan was: „ die, daar hy een Vreemdeling is, verdient met nog „ grooter onderſcheidinge behandeld te worden, om „ hem te naauwer aan uwe Majeſteit te verbinden. Hy „ heeft eenen verheven geest, en een gevoelig hart; „ het mistrouwen zoude hem verwyderen, daar in te- „ gendeel blyken van vertrouwen hem meer en meer „ zullen verbinden. Niets anders, Sire, dan ontwyf- „ felbaaren hoon en beleediging, zal hem ooit kunnen „ beweegen om uwen dienst te verlaaten. Men heeft „ hem in Boheme beleedigingen doen ondergaan, die „ in ſtaat zouden geweest zyn, om eenen afkeer van „ den dienst te veroorzaaken. Maar, hoewel de Dui- „ ſchers wel onderhevig zyn aan het overgaan uit den „ eenen dienst in den anderen, zyn 'er eenige regels „ en welvoegelykheden, welke zy niet kunnen verwaar- „ loozen, zonder zich onder de hunnen verachtelyk te „ maaken; en de Graaf van SAXEN zal deeze welvoege- „ lykheid nog minder dan een ander verwaarloozen, de- „ wyl hy nog kieſcher is omtrent zyne eer (n)." Eindelyk bepaalden de ſchranderheid en grootmoedigheid van den Maarſchalk van NOAILLES het oordeel des Konings, en de nakomelingſchap zal eenen dienst erkennen, die by de Tydgenooten des Maarſchalks te weinig is bekend geweest."

(n) Brief des Maarſchalks van NOAILLES, aan den Koning, 8 Aug.

Ver-

Verhandeling over de Japansche Natie, *door* C. P. THUNBERG, *Med. Dr. Demonstrator Botaniæ op de Koningl. Acad. te Upsal en Lid van verscheiden Societeiten. Met Plaaten. Uit het Zweedsch vertaald.* En een *Bericht van het Koningryk* Thibet, *door* STEWARD *Schildknaap enz. opgemaakt uit de Papieren van den Heer* BOGLE, *Afgezant van den Grooten Raad der Engelsche O. I. Comp. te Madras, tot den* GROOTEN LAMA, *Regeerder van het voorgenoemde Ryk. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* J. H. Schneider 1780. *In groot octavo* 44 *bladz.*

Japan en *Thibet*, twee Aziatische Ryken zynde, van welken wy tot nog geen genoegzaame berigten hebben, zo zyn alle berigten van dezelven, waarop men zig eenigzins durft verlaaten, 't zy ter bevestiginge van vroegere, of ter mededeeling van laatere ontdekkingen deswegens den weetgierigen aangenaam: en zulks maakt deeze zamengevoegde Stukjes welgevallig.

Het eerste komt uit de handen van een Man van Studie, welke in dienst onzer Hollandsche Oostindische Compagnie naar Africa en Azia gereisd heeft, en in Zweeden, zyn Vaderland, in hoogagting is. 's Mans berigten van de Zeden en Gebruiken der Japanners, mitsgaders van den aart en gesteldheid van dit Volk, als mede raakende den toestand van den Koophandel, de Manufactuuren en den Akkerbouw in dat Gewest, zyn eenpaarig met het gewoone verslag, dat men hiervan by de opmerkzaamste Schryvers vindt. Zyn Ed. heeft dit onderwerp, als het min byzondere van zyne waarneemingen, slegts beknoptlyk voorgedraagen; maar geeft ons verder eene uitvoeriger beschryving van de Munten, welken in dat Ryk in zwang gaan, dan tot nog in Europa gemeen gemaakt was; waar toe hy zig, niet zonder gevaar zyns leevens, in staat gesteld had. ——— Vermits het naauwe toeverzigt in Japan, had hy geene hoop, om uit dit zonderlinge Land eenige zeldzaamheden, als Boeken, Kaarten, Munten, Tekeningen en diergelyke dingen uit te voeren, 't welk daar ten strengste verbooden is: egter gelukte het hem nog eenige Munten by een te verzamelen; die hy onder zyne schoenzoolen lei, en met de grootste voorzigtigheid, in zyne schoenen, aan 't schip bragt. De dus uit Japan mede gevoerde Munten heeft de Heer *Thunberg* aan zyne Majesteit, den Koning van Zweeden, overgegeeven, als stukken, die, van wegen hunne zeldzaamheid, wel eene plaats verdienen in een Muntkabinet. Tevens heeft hy aan de Koninglyke Academie der Weetenschappen te *Upsal*, die zyn Ed. tot een Medelid van dat doorlugtige Genootschap benoemd had, eene Verhandeling ingeleverd, in welke hy, behalve het bovengemelde raakende de Japanners, wel byzonder eene uitvoerige verklaaring van die Munten geeft, met derzelver natuurlyke afbeeldingen; welken ook in deeze Nederduitsche uitgave, ten getale van 43 Stukken, zynde zo van de oude als de nieuwe

nieuwe of thans gangbaare Munt, op 8 plaaten vertoond worden. Zyn Ed. meldt ons wegens deeze Munten in 't algemeen, (met het byzondere kunnen wy ons hier niet wel ophouden,) dat ze, van veelerleie zeer ongelyke gedaante, van Goud, Zilver, Koper en Yzer zynde, gewoonlyk eenvoudig, flegt en regt geflaagen worden; voor 't grootfte gedeelte zonder karteling op den rand, en zonder dat cieraad, het welk doorgaans aan 't Europifche Geld is. Ook zyn, vervolgt hy, de meeste foorten van Munten zonder eene vaste en bepaalde waarde; waarom ze van alle Kooplieden gewoogen worden, die 'er dan, vooral op de Gouden en inzonderheid ook op de grootfte Zilveren Stukken, hunnen ftempel opzetten, tot een teken, dat ze opregt en onvervalscht zyn. Verder onderrigt hy ons, dat verfcheiden Zilveren Geldfpecien, in kleiner en grooter fommen, in een papier gerold, en door den Munter of Uitgeever verzegeld worden; gaande dan voorts zulk een pakje, met de waarde daarop gefchreeven, door veele handen rond, zonder geopend te worden. Zo lang als het verzegeld blyft, loopt het voor rekening van den Uitgeever; en byaldien het, by 't openen, mogt blyken, dat 'er de volle waarde niet in was, zou de Uitgeever het te kort komende moeten betaalen. Op eene foortgelyke wyze voegt men, volgens de aantekening van onzen Schryver, ook wel de mindere koperen of de yzeren muntftukken, van verfchillende foorten, by een. Deeze Stukken, onder den algemeenen naam van *Seni* bekend, hebben in 't midden een vierkant gaatje, waardoor zy, ten verfchillenden getale, tot de vereischte waarde van zulk een bundel, aan een touw van ftroo gereegen kunnen worden; op dat ze dus te gemaklyker gedraagen, verzonden, en, buiten verder over tellen, uitgegeeven kunnen worden. De Kooplieden, zegt hy, hebben zodanige bundels doorgaans gereed in hunne Winkels, zo in de Steden als op de Dorpen, daar de Reizigers doortrekken: zo dat een Reiziger fchielyk aan klein geld kunne geraaken, zonder dat hy zig lang met naatellen behoeve op te houden. Eindelyk ftaat omtrent deeze *Senis* nog te melden, dat het aan de twee Directeurs onzer Compagnie 's jaarlyks toegelaaten wordt eenigen van die koperen Muntftukken uit te voeren; maar evenwel flegts tot een bepaald getal: hebbende in 't jaar 1775 elke Directeur 75 Kisten *Senis* ontvangen.

Wat wyders het tweede Gefchrift, raakende het Koningryk *Thibet*, betreft, de Heer *Bogle*, derwaards in Ambasfade gezonden, heeft aldaar verfcheiden maanden aan 't Hof des Regents gerefideerd, en dus min of meer gelegenheid gehad, om dit Ryk nader te leeren kennen. Men vleit ons met het denkbeeld, dat die Heer zelf een verflag van deeze zyne reize en verkreegen kundigheden gemeen zal maaken: intusfchen deelt ons de Heer *Stewart* eenige byzonderheden mede, welken hy, uit het gebruik der brieven en papieren van dien Heer, heeft kunnen verzamelen. Dit Gefchrift, fchoon kort, behelst nog al eenige merkwaardigheden nopens dit Ryk, waar van wy tot heden weinig gegronde berigten

hebben. Als eene van die natuur is te beschouwen het denkbeeld, dat de Heer *Steward* ons verleent van de Onsterfelykheid van den GROOTEN LAMA, dat meer waarschynlykheid heeft, dan de gewoone vertellingen wegens dit onderwerp.

„ De *Lama*, zegt hy, wiens gebied gegrond is op de zekerste gronden, als persoonelyke genegenheid en Godsdienstige eerbiedigheid, bestiert alles binnens Lands met een onbepaald gezag. Elk weet dat de *Delai-Lama* het groote voorwerp van aanbidding is voor de verscheiden Stammen der heidensche Tartaaren, welke door de uitgestrekte Landstreeken van 't vaste Land zwerven, welke zich uitstrekt van de *Volga* of *Wolga* af tot *Correa* aan de Zee van *Japan* toe, en dit is mogelyk het uitgestrektste Godsdienstig gebied van den Aardbodem. Hy is niet alleen de Opperpriester, de Stedehouder der Godheid op de Aarde; maar dewyl de bygeloovigheid altoos het sterkste is, daar zy verst van haar voorwerp is, zoo beschouwen de afgelegenste Tartaaren hem volstrekt, als de GODHEID zelve. Zy gelooven, dat hy onsterflyk is, en begaafd met alle wetenschap en deugd. Alle jaaren komen zy uit verscheide Gewesten op, om te aanbidden, en ryke Offeranden in zyne schatkist te brengen."

Wat belangt die onsmaakelyke presenten, welken de Opperhoofden der Tartaaren, volgens 't verhaal van voorige Reizigers, gezegd worden van den *Lama* te ontvangen, en in gouden doozen met grooten eerbied op te sluiten, om by gelegenheid in hunne Ragouts te doen; dit stuk ontkent de Heer *Bogle*; maar hy zegt, „ dat de *Lama* dikwils kleine balletjes van gewyde meelbloem uitdeelt, gelyk de *Pain benit*, of het gezegend Brood van de Roomsch Catholiken, het welk zyne Votarische Tartaaren naderhand mogen gebruiken zoo als zy willen. Het rechtzinnige gevoelen by de Tartaaren is, dat als de *groote Lama* schynt te sterven, het zy van ouderdom of zwakheid, zyne Ziel indedaad alleenlyk eene brosche wooning verlaat, om na eene andere om te zien, die jonger en beter is; en dat dezelve weder ontdekt wordt in 't lichaam van een jong kind, door zekere tekens kenbaar alleen voor de *Lamas* of Priesters, in welker orde hy altoos weêr verschynt. De tegenwoordige *Delai Lama* is een kind, en was, slegts eenige jaaren geleeden, ontdekt door den *Tayshoo Lama*, welke in gezag en heiligheid van kenschets naast aan hem is, en gevolglyk, gedurende des anderen minderjaarigheid, als Opperhoofd handelt."

Uit-

Uitgezogte Verhandelingen over Bijbeluitlegkundige, Natuur- Wiskundige en andere Weetenschappen. Voorgeleezen in 't Letterlievend Genootschap, onder de Zinspreuk, Verscheidenheid en Overeenstemmig, *te Rotterdam. Eerste Stuk. Te Rotterdam, bij* A. Bothal *en* P. Holsteyn, 1780. *Behalven de Voorreden* 122 *bladz. in gr. octavo.*

Een Letterlievend Genootschap te Rotterdam levert hier mede de eerste openbaare Proeve van zynen arbeid; welke van dien aart is, dat dezelve wel onder de nutte poogingen ter bevorderinge van leerzaame Weetenschappen geteld mag worden. Het Genootschap bepaalt zig aan geene keuze van stoffen; ieder Lid schryft over een onderwerp van eigen verkiezing; alleenlyk heeft men 'er uitgeslooten het verhandelen van eigenlyk gezegde ...stellige en wederleggende Stukken uit de Godgeleerdheid. ...en deeze soort van Stukken, is ieder Lid vry in de Stof...ezing; „ 't zij uit het gewijde Bijbelblad, of die tot de ...uurlijke Weetenschappen behooren, als Geest- Hemel- ...rdryk- Genees- Schei- Wis- Werktuigkunde, de Geschied- „ ...etter- en Dichtkunde, en, met één woord, alles wat lijn- „ regt is ingerigt tot bevordering van Kennis en Deugd." —— In gevolge deezer gegeeven ruimte behelst dit eerste Stukje reeds eene verscheidenheid van behandelde onderwerpen. Aan 't hoofd ontmoeten we een Dichtstuk, dat ons de natuur van 't Genootschap op eene leevendige wyze schetst, en de Leden aanmoedigt om bestendig in hunne leerryke bezigheid voort te vaaren. ——— Eene daaraan volgende Verhandeling heeft ten onderwerp het gejuich der Chaldeeuwen op hunne Schepen, naar aanleiding en ter opheldering e van Jes. XLIII. 14, alwaar Israëls Verlosser zegt, *dat hy de Chaldeeuwen vlugtig heeft doen nederdaalen, in de schepen, op dewelke zy juichten*, of eigenlyk, *op de schepen hunner juichingen.* Verstaa door deeze schepen kostlyk vercierde Vermaakjagten, op welken de Chaldeeuwen zig gewoonlyk vermaakten met zang en spel; waarvan de Schryver deezer Verhandelinge een breeder berigt geeft; waarop hy deeze Godspraak gepastlyk overbrengt op de inneeming van Babel, ten tyde der vieringe van een vrolyken feestdag, toen ieder naar een goed heen komen had te zoeken; waartoe hun, ter lyfberginge in hunne vlugt, ook te stade kwamen, hunne Vermaakjagten, om met dezelven den stroom af te zakken en te ontvlieden. Een tydstip, waarin, zegt onze Schryver, „ de „ vreugdvolle juichschepen veranderden in drijvende treurgebou- „ wen, die de matelooze blijdschap verwisselden met de pran- „ gende angsten." ——— Naast dit Stukje is geplaatst eene *Proeve van Gedagten over het Licht*, welke de Autheur tweeledig staat voor te draagen. Het eerste lid bepaalt zig tot het Licht

en deszelfs algemeene Eigenschappen: en het tweede is geschikt ter ontvouwinge van de byzondere uitwerkzelen, die uit deszelfs Natuur en Eigenschappen voortvloeien. Het tegenwoordig afgegeeven gedeelte beantwoordt de volgende Vraagen, met bybrenging van de bewyzen voor des Schryvers keuze, in 't beoordeelen van de verschillende gevoelens der Natuurkundigen over dit onderwerp: (1.) *Wat is het Licht?* ——— Eene stoflyke zelfstandigheid. (2.) *Wat denkbeeld moet men maaken van deszelfs Natuur en Form?* —— Het gevoelen van hun, die stellen, dat het Licht en het Vuur niet van elkander verschillen, maar een en het zelve zyn, komt niet aanneemlyk voor; veeleer heeft men het Licht te beschouwen als eene stoffe zeer onderscheiden van het Vuur; en wel, als eene allerfynste Hemelstof, die zig door haare werking alleen aan 't zintuig van 't gezigt ontdekt. En wat deszelfs form betreft, waarover men minder verschil ontmoet, alles schynt ons te leiden, om ons te doen denken, dat de Lichtstof eene klootsche gedaante heeft: dat het Licht bestaat in globetjes of bolletjes van eene onnadenkelyke kleinheid, allergladste oppervlakte, en een veerag- vermogen, zeer bekwaam, om een trillenden indruk der bewe- te ontvangen. Maar de groote vraag, daar 't hier byzonder op- komt, is (3.) *Waar is de weg, daar het Licht woont?* —— D- vraag zegt de Autheur wordt verschillend beantwoordt, en, en gevalle van sommigen onzer Leezers, zullen wy het voorstel van wederzyde, hier gemeld, geheel opgeeven.

„ Genoegzaam alle de Ouden, zegt onze Schrijver, die het Licht en het Vuur voor een en dezelfde stof hebben aangezien, hebben begreepen, en de beroemde Newton heeft sterk verdedigt, dat het Licht niets anders was dan de Vuurdeelen, die in eene onafgebrookene agtereenvolging uit een brandend Lichaam voortvloeiden; en dewijl de Lichtdeelen met een oneindig aantal straalen uit het lichtend of brandend Lichaam uitgingen, zoo wordt 'er een plaats verlicht, die de form of gedaante hadt van een globe of kloot, waarvan het brandend Lichaam het middelpunt is. Deze Lichtkloot is grooter of kleiner, naar dat het brandend Lichaam, uit welk het Licht voortvloeit, grooter of kleiner zij. ——— Deze Lichtuitwerpende Lichaamen, zijn de Hemelsche Lichaamen, de Zon en vaste Starren; met de Aardsche Lichtbronnen, waartoe behooren alle de vuurige Verhevelingen, die in onzen Dampkring Licht verspreiden, benevens alle Vuuren, die op de Aarde ontstooken worden; welke allen met eene globe van Licht, die uit deze Vuuren voortvloeit, omkleed zijn.

„ Maar de schrandere Descartes heeft de Leer van het Licht gantsch anders voorgesteld. Hij was van oordeel, dat de Lichtstof, geheel onderscheiden van het Vuur, bestaande in onnadenkelijk kleine, gladde, harde en veerachtige globetjes, die het gantsch geschapen Al vervullen. Zoo dat niet alleen alle plaatzen, maar ook alle Porien der Lichaamen, met dezelve geheel vervuld waren. Dat deze Lichtstof niet van plaats veranderde om te lichten,

ten, maar dat aan de Lichtbolletjes, die het naastgelegen waren aan die ſtoffen, dewelke een vermogen hadden, om op dezelve te werken, door die werkende Lichaamen, een trillende beweeging werdt medegedeelt. Dat deze bewogen Lichtbolletjes in een trillende beweeging denzelfden indruk gaven, aan den geenen die hen onmiddelijk raakte, en dat deze beweeging door alle de lichtbolletjes, die tusſchen het Oog en het eerstbewegende Lichaam inlagen, in eene rechte Lijn werdt voortgezet, tot dat de Lichtbolletjes, die op het Netvlies van ons Oog rusten, eindelijk ook bewogen, de gezichtzenuw aandeeden, met een gevoel, dat wy *Zien* noemen. Vervolgens dat de Lichaamen, die boven anderen in ſtaat zijn, om de Lichtbolletjes die trillende beweeging in te drukken, inzonderheid zijn; de Hemelſche en Aardſche Vuuren, eenige Zouten en Edelgeſteenten. Dat de Zon, zijnde het grootſte Vuur, dat in die nabyheid tot ons ſtaat, daarom ook de geweldigſte trilling aan de Lichtbollen, die tusſchen dezelve en ons oog liggen, geeft, en daarom ook het ſterkſte Licht verwekt. Dat alle andere Lichaamen, die op de Lichtbollen werken, een minder licht verwekken, naar reden van de grootheid hunner werkvermogens, verminderd naar de maat van derzelver afſtanden."

De Autheur verklaart zig voor 't laatſte gevoelen, dat ook Wolf, Leibnits en anderen verdeedigd hebben, brengt zyne reden voor 't zelve te berde, mitsgaders zyne beantwoording van de bewyzen, die door de Heeren Newton en Musſchenbroek van de andere zyde aangedrongen zyn.

Hier by komt nog eene Verhandeling over de Geſchiedenis van den Koophandel, geſchikt, om een agtervolgend verſlag te geeven, van de opkomst en den voortgang van den Koophandel, zo in den ouden tyd, als in de Middeleeuwen, en onze laatere dagen; waarin de Autheur het voor tegenwoordig niet verder brengt, dan tot den Koophandel der Feniciers, welken hy vervolgens ſtaat te beſchouwen.

Ten laatſte deelt men ons hier mede een *Onderzoek, wat men moet oordeelen van de Heidenſche Voorzeggingen*, of, gelyk het Stuk nader bepaald wordt, eene overweeging der Vraage; „ Of „ men aan den Vorst der duisternis met zijne Engelen toekennen „ mag een vermoogen, om zommige zaaken, eer zij gebeurd „ zijn, en wel zaaken, die buiten het bereik zijn van een „ menschlijk vooruitzicht, te kunnen voorzien op min of meer „ waarſchijnlijke gronden; dan ook of hij het geen hij voorzag, „ ook aan zijne vertrouwelingen heeft kunnen bekend maaken, en „ ook gedaan heeft? het zij dat zoodanige vertrouwelingen, niet „ zonder zijn loos beleid, zich inbeeldden eene aanblaazing van „ eene waare Godheid gewaar te worden, of zich willens en „ weetens aan den Boozen Geest verbonden; het geen hier niets „ ter zaake doet." ——— De Opſteller beantwoordt deeze Vraag bevestigender wyze, en tragt de gegrondheid van dit

 denk-

denkbeeld te staaven, doch wy zouden de taak, die hy op zig genomen heeft, niet gaarne overneemen; het Ryk der duisternisse is ons te duister, om 'er iets beslissends desaangaande van te beweeren.

MENALKAS *in drie Boeken, door* A. LOOSJES, P. Z. *Te Haarlem by* C. v. d. Aa, 1780. *Behalven de Voorrede* 118 *bladz. in octavo.*

Een Herderlyke Minnehandel, welken men, in dat soort van Schriften behaagen hebbende, zonder kwetzinge der goede zeden, in een ledig uur met vermaak kan nagaan. Het Stukje is natuurlyk ontvouwd, met eene vry geregelde in agtneeming van de levenswyze en de zeden, die men gewoonlyk den Arcadischen Herderen en Herderinnen toeeigent, en met gepaste Dichtkundige cieraaden doorvlogten. Het contrast der Herderen, (dat evenwel wat sterk is,) *Menalkas* en *Lycidas*, beiden Minnaars van *Clorinde*, en het geslingerde hart dier Schoone, dat nu voor den deugdzaamen, doch al te bedeesden *Menalkas*, en dan voor den bevalligen stoutmoedigen *Lycidas*, (wiens zedelyke beginzels egter by *Clorinde* zomtyds verdagt zyn,) spreekt, houdt den Minnehandel, met veelvuldige veranderingen, in eene bestendige leevendigheid. De verschillende tooneelen, welken daar uit ontstaan, en de tusschenkomende verrigtingen van andere Herderlyke persoonaadjen, die belang in 't Stuk hebben, of 'er ongedwongen in betrokken worden, veraangenaamen het geheele beloop. Naar maate dat het bedryf vordere, krygt men daadlyk een sterker medelyden met de nog lang besluitenlooze *Clorinde*; de agting voor den braaven *Menalkas* klimt gestadig hooger, terwyl men niet wel kan afzyn van den snooden *Lycidas* steeds meerder te verfoeien; en men neemt van harte deel, in de vreugderyke vervoeringen van *Clorinde* en *Menalkas*, als men die tedergetroffen Maagd haare liefde voor hem hoort betuigen, terwyl zy hem lachende een kusje 'te pande geeft: het welk eene kort aanstaande Egtverbintenis der Gelieven doet vaststellen. Intusschen hoort men, niet zonder aandoeninge, dat *Lycidas*, genoegzaam door wanhoop over zyne begaane euveldaaden ter nedergeslaagen, wederkeert tot zynen pligt. Die *Lycidas* naamlyk, voorheen vervreemd van alle deugd, wiens hart niet dan geile Min voor *Clorinde* gevoed had; die haare Vriendinne *Amaryllis* van haare Eer beroofd, en deeze misdaad *Menalkas* ten laste gelegd had; die de woonplaats van *Menalkas* in brand had willen steeken, by welke gelegenheid de vlam juist was overgeslaagen tot die van *Clorinde*, welke gelukkig door *Menalkas*, met gevaar van zyn eigen leeven, gered was; die *Lycidas* bezeft het haatlyke van zyn wangedrag, boezemt wanhoopige klagten uit; gevallig ter oore van *Menalkas*, *Clorinde* en *Amaryllis*, by den maaneschyn in eene donkere schaduw gezeten. Dit geeft gelegenheid tot eene bedaarder onderhandeling; hy erkent zyne snoode bedryven; men vergeeft hem dezelven; in zyn ern-

ernftig voorneemen tot een beter gedrag biedt hy aan, de door hem gefchonden *Amaryllis* met het Huwelyk te eeren; en deeze, die *Lycidas* zuiver beminde, maar door zyne ftoutaartige listigheid verrascht was geworden, verleent hem van geheeler harte haare toeftemming; en hier op wordt alles met een vrolyk dubbeld Bruylofts-feest beflooten. ——— In de befchryving van dit Bruylofts-feest is het Herderlyke by uitftek fraai gade geflagen; en 't zelve is, gelyk wy boven aangeduid hebben, over 't geheel in dit Stukje vry wel in agt genomen. Het voornaamfte waar in het ons wat grof verzuimd fchynt, is in 't character van *Lycidas*: Deeze toch komt hierin als een Arcadisch Herder; en onder deeze foort van Herders, zo als ze ons alomme befchreven worden, heerscht geen opzetlyke ondeugd. Ze zyn wel zo vroom en vreedzaam niet, dat 'er, vooral in 't ftuk van de Min, geen verkeerdheid geen onmoed immer plaats hebbe; maar ze zyn vry van zulk eene overgegeevene zedeloosheid, als 'er in 't gemoed van *Lycidas* huisvest. Die al te fterke trekken van dit character fleepen ook hier en daar eenige onwaarfchynlykheden mede: inzonderheid kan men zig niet wel verbeelden, dat *Clorinde*, by welke *Lycidas* reeds van zedeloosheid verdagt ftond, zo dra geloof geeft aan 't geen *Lycidas*, wegens de verleide *Amaryllis*, te laste legt aan *Menalkas*, van wiens deugdzaam en bedeesd character zy herhaalde proeven had; en dat nog, niet tegenftaande de herhaalde betuigingen van *Amaryllis*, dat *Lycidas* haar onteerd hadde.

De Oeconomist; eene byeenzameling van Vertoogen, Gefprekken, Voorflagen en Proeven, tot welzyn van het Vaderland. Derde Stuk. Behalven de Voorreden 108 bladz. in gr. octavo.

Op de eigenfte denk- en fchryfwyze, op welke de voorgaande Stukken van den *Oeconomist* ingerigt zyn, is ook dit derde Stuk vervaardigd. Het behelst een Narigt van de Oeconomie en het Policy wezen der Grieken, en van derzelver Oeconomifche Schryvers. ——— De egte en onegte Patriot, en het waare en valfche zyner handelwyze en voorgeevens uit de ondervinding opgefpoort. ——— Proeve eens Patriotfchen Catechismus. ——— Vervolg eener voorige Zamenfpraak, ter berispinge van den Oeconomifchen Tak van de Hollandfche Maatfchappy der Weetenfchappen. ——— De kenfchets van een volmaakt Oeconomist. ——— En eindelyk de volgende Fabel, welke ten opfchrift heeft de *Oeconomist naar de Mode*, die wy, met opzigt tot het geen wy alvoorens, nopens de manier van voordraagen in dit Werkje, gezegd hebben, als eene proeve geheel zullen overneemen.

„ Een eerwaardig Burger, die de luiden aanzien en fatzoen gaf, om dat het zyn beroep medebragt hen te kleeden, ontmoette op een *Maskerade*, die met voordagt aangelegd was, tot eene fyne befchimping van het *Oeconomisch Actiefpel deezer eeuw*, een perfoon, die gebrekkig van leest was, terwyl hy alle oogen tot zig trok om zyne vreemde vermomming, die de toejuiching had van de Dames en de galante Verftanden, welke hem omringden.

den, en die hem ongemeen preezen over zyn Uitvinding. „ Wie „ zyt gy? zeide 'er een, of liever wat verbeeld gy met zoo „ misselyk een toestel?" En de vermomde antwoordde, „ Dat hy „ de *Oeconomist naar de mode was?*" Men vond dit opschik zeer eigenaartig, onderwyl dat de Burger, hem herkennende, hem ter zyde trok. „ Hoe, zei deeze, gy zyt wel zeer mooi met „ myn goed; dat kunstig kleed met alle die fraaie Zinnebeeldige „ lappen, uit verscheiden vreemde Fabryken, die wy voor de „ onzen beginnen te doen gaan, is van myn inventie: ik maakte „ het voor de President van eene aanzienlyke Vergadering, „ maar, om dat hy 'er over bespot werd, zond hy 't my weder t' „ huis, en toen ik om geld kwam, kreeg ik rottingslagen, schoon „ hy het my besteld, en gezegd had, dat het *modern Oeconomisch* „ moest zyn. Zedert heb ik het gemist; en nu zie ik het u draa- „ gen. Zal het zoo in de Waereld gaan! men zal voor niet wer- „ ken, en dusdanig zal dan nog onze belooning zyn; een ander „ bediend zig van het onze, en gaat boven dat voor den Uitvin- „ der. ——— Gy zyt een dief! myn kleed wederom." Teffens rukte hy het hem van 't lyf, 't welk niet zonder tegenworstelen geschiedde, te meer vermits wel de helft van 't Gezelschap de party nam voor der Vermomden, die nu in een zeer wanhavig onderpak stond, en, onder begunstiging van die opschudding, eindlyk stilletjes wegsloop. Men begon den Burger sterk te veron- gelyken, als sommigen der aanwezenden hunne Goudbeursen, anderen hunne horologien misten; men vond tans dat men met een beursensnyder te doen had gehad, die zoo behendig gebruik had weeten te maaken van het oogenblik dat hy verdedigd wierd, als hy middel had gevonden, om met dit gewaad toe- gang tot de Maskerade te krygen. Men zag nu van agteren dat de Burger recht had; hy verkreeg de eer der Uitvinding, en nam zyn Zottekleed met zig, maar niemand vergoede hem zyne rottingslagen. Eenige waren zeer te onvreden wegens hun verlies, en de overigen lachten ten koste van deezen. „ O! „ riep de Burger uit, ik zal met dat *Oeconomies kleed* ligt nog „ wel andere klugten beleeven, nu openbaar dwaas te zyn *de* „ *mode* word."

Elk zyn eigen Oeconomist. Opgedragen aan alle contribuerende Leeden der Huishoukundige Maatschappyen, *door* JEROEN WORK WORK, *Zoon van* J. KRAAIJEPOOT. *In groot octavo* 71 *bladz.*

Een Huishoukundige Droom, welke in zyne soort vry wel ge- schikt is, om de Arbeidzaamheid, Spaarzaamheid, en eene or- denlyke Leevenswyze, naar ieders omstandigheden, aan te moe- digen. Voorbeelden van verschillende soort, hier als in een Droom beschouwd, en die de daaglyksche ondervinding maar al te dikwerf weezenlyk aanbiedt, toonen ten duidelykste, dat de ongelukkige omstandigheden en 't verval veeler Huisgezinnen niet te wyten is, aan de slegtheid der tyden, maar aan de slechtheid der *Oeconomie* of des byzonderen Huishoukundigen bestiers.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Geschiedenis der Israëlieten voor de tyden van JESUS. *Door* J. J. HESS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet. Vyfde Deel. Te Amsterdam, by* P. Meijer. *Behalven het Voorwerk* 323 *bladz. in gr. octavo.*

Het voorige gedeelte afgeloopen zynde met den dood van Mozes, en de aenstelling van Jozua, zo is het tegenwoordige geschikt, ter ontvouwinge der krygsbedryven van dien Veldoversten, en der lotgevallen van 't Israëlitiesche Volk onder deszelfs bestuur. De Eerwaerde *Hess* behandelt de opmerkelyke gebeurtenissen van dit Tydbestek, ingevolge van zyn bepaelde doelwit, op ene dergelyke wyze, als hy dit zyn Werk aengevangen en voortgezet heeft. Van daer houd hy, onder 't nagaen en ophelderen der geschiedenissen zelven, met het voordragen zyner leerryke aenmerkingen over verscheiden byzonderheden daer toe betreklyk, bovenal het oog op de veelvuldige blyken van Gods byzonder Bestuur over dat Volk, die in dit Tydbestek ten overvloede voorkomen: waeromtrent hy ons meermaels bedenkingen voordraegt, die zich niet slechts tot het beschouwde voorval bepalen, maer tevens, en wel inzonderheid, van een uitgebreider nut zyn. Van dien aert is, om 'er éne van te berde te brengen, zyne aenmerking over de toenmalige onbedrevenheid van 't Israëlitiesche Volk in Kunsten en Wetenschappen.

By de beschouwing der zevendaegsche optocht van 't heir rondsom Jericho, had de Autheur gewag gemaekt van de geringe kunde, welken men in die dagen had, van 't belegeren en innemen van bevestigde plaetzen; en ten dezen opzichte gezegd, dat men dit aen gene byzondere onwetendheid der Israëlieten behoorde toe te schryven, dewyl wy, een geruimen tyd daerna, de

Grieken hierin nog even onkundig vinden (*). „ Doch „ eene andere, laet hy daerop volgen, niet ongewigtige „ aanmerking kan hier den oplettenden leezer der bybelsche geschiedenis in de gedagten komen," welke zyn Eerwaerde indezervoege voordraegt.

„ Ik verbeeld my doorgaans in de bybelsche geschiedenis bespeurd te hebben, dat de goddelyke leiding, met welke dit volk begunstigd werd, hetzelve in zaaken, die op menschelyke kunst, ondervinding of weetenschap rusten, nimmer buiten den kring van de kennis of ervaarenheid zyner tyden deed treeden. Verre van, in eenige zaak van zulk een aart, de Israëlieten, door buitengewoone onderrigting bekwaamer of bedreevener te maaken, dan andere volken te dier tyd waren, liet zy hen in hunne, dikwils zeer zwakke en byna doode, kennis voortgaan; zo dat weetenschappen en kunsten by hen zelden een hoogen graad bereikten. Dit was 't niet, waarin de goddelyke regeering, hoewel anders zeer zigtbaar en kennelyk in hunne geschiedenis, zig hun als leermeestres aanbood. Wy zullen hen eerst ten tyde van Salomo, (doch niet door byzondere goddelyke onderregting,) in weetenschappen en kunsten, eene hoogte zien bereiken, welke in die tyden aanmerkelyk was. Het bouwen der heilige tent in de woesteny was wel volgens eene goddelyke opgaaf geschied, gelyk veel in hunne legerorde en verdere inrigting, op dat naamelyk dit alles voor zulk eene zinnelyke theokratie gepast zou zyn; doch deeze buitengewoone onderregting reikte lang niet toe, en was zelfs niet geschikt, om het volk meer kunstkennis te verschaffen, dan 'er toen in de wereld aan te treffen was. Egypte en Phenicië waren, zo 't schynt, ongelyk verder gevorderd. Ook hadden de Israëlieten, 't geen zy van zulke zaaken wisten, zo zeer niet door byzondere goddelyke onderregting geleerd, als by gelegenheid van hun langduurig verblyf in Egypte. De zaak lydt derhalven geenen twyffel; en de oorzaak is met veel waarschynlykheid te vermoeden. Kunsten en weetenschappen lagen niet alleen buiten den kring der onderregting, hun door openbaaring medegedeeld,

(*) GOGUET, Onderzoekingen van den oorsprong, de wetten, zeden, enz. Hoogd. vert. II D. bl. 300.

deeld, dewyl deeze zig bepaalde tot de betrekking waarin zy met de Godheid, en met andere volken, ſtonden; maar 't werd ook, naardien het goddelyk onderwys geene andere dan zulke zaaken ten onderwerp had, des te klaarblykelyker, waarin deeze natie aan zig zelve overgelaaten was, en welke kundigheden, vermogens of voorregten, zy daarentegen aan de goddelyke openbaaringen te danken had. Wanneer men de Israëlieten, aan den eenen kant, niet geleerder, niet ervaarener, niet behendiger noch dapperder vond dan andere volken; en egter, aan den anderen kant, in hunne oorlogen, in de inrigting van hunnen ſtaat, in 't beloop hunner lotgevallen, zo veel hooger byſtand, hoogere regeering beſpeurde; bleek ten klaarſten, waarin hun voorregt geheellyk beſtond, naamelyk in hunne gemeenſchap met deezen God. Indien, daarentegen, het buitengewoone deezer goddelyke leidingen zig tevens tot bykomende zaaken uitgeſtrekt, en de Israëlieten ook in weetenſchappen, kunſten, enz. boven andere volken verheven had, zou de natie daardoor wel in grooter aanzien gekomen zyn, en met Griekenland of een diergelyken ſtaat om den voorrang hebben kunnen twisten; doch de hoofdzaak, die eigenlyk door hunne afzondering en lotbeſchikking bedoeld werd, zou zig daarom geenzins zigtbaarder vertoond hebben; maar of de andere voorregten verdweenen, of, nevens dezelven, aan menſchelyke kragt en bekwaamheid toegeſchreeven geworden zyn.

„ Deeze aanmerking ſchynt misſchien, by 't gewag maaken van 't veroveren van Jericho, naauwlyks te pas te komen, en eene bloote uitweiding te zyn; doch, rypelyk overdagt, kan ze byzonderlyk op het wonderbaare in de verovering van Jericho toegepast worden. Het inneemen van eene welverſterkte ſtad was het doel. Voor de hedendaagſche krygskunde zou 't niet moeilyk zyn, muuren, hoedanige Jericho had, te overweldigen. Men kan derhalven denken: indien de Israëlieten in de kunst van 't belegeren onmiddelyk zo verre gebragt waren geworden, als de menſchen naderhand gekomen zyn, zou 'er zulk een wonder niet hebben behoeven te geſchieden, om de bemagtiging deezer ſtad te bewerken. — Diergelyke bedenkingen, waarvan men zelfs weezenlyke tegenwerpingen gemaakt heeft, vervallen reeds dóór onze aanmerking. Want, behalven dat het wonderbaare,

in zodanig een geval, niet afweezig, ja niet geringer geweest zou zyn, dewyl men toch zekerlyk een t'eenemaal buitengewoon goddelyk onderwys zou moeten onderſtellen, om Joſua kundig te maaken in iets, dat naderhand eerst door den tyd allengs ontdekt werd, zouden zulke haastige onderregtingen over onderwerpen van natuur en kunst, die te deezer tyd nog boven 't bereik der menschelyke weetenſchap gelegen waren, geen evenredigheid gehad hebben, met den overigen inhoud en geest der goddelyke openbaaringen. 't Kan thans het oogmerk niet zyn den Israëlieten eene betere krygskunde, eene grootere behendigheid, enz. te verſchaffen, en hen door zulke voorregten onder de volken te doen uitmunten. Gods vinger (of medewerking) zou daarin niet meer, maar wel minder, beſpeurd geworden zyn. Men kan te regt zeggen, dat Gods kragt magtig was in de zwakheid der Israëlieten. Zy vertoonde zig daarin zigtbaarst. Dit merkte Moſes reeds aan."

Proeve van Aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornamelyk in het behandelen van de praktyk der Godzaligheid, door C. SWAVING, *Predikant te Hien en Dodenweert. Derde Stuk. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* C. v. d. Brink Jansz., 1780. *Behalven de Voorreden* 98 *bladz. in gr. octavo.*

Heeft men, ten rechten verſtande en gebruike der Heilige Schrift, oordeelkundig acht te geven op den Oosterſchen Styl in 't algemeen, men heeft zulks bovenal gade te ſlaen, omtrent den Oosterſchen Dichtſtyl in 't byzonder; gemerkt dezelve zo grootlyks van onzen Europiſchen verſchilt. 't Is des natuurlyk, dat de Eerwaerde *Swaving* het eerſte afgehandeld hebbende, zich nu in dit Stuk tot het laetſte bepaelt, om den Bybellezer de daer omtrent vereischte oplettendheid in te boezemen. Zyn Eerwaerde behandelt dit onderwerp, eenſtemmig met zyn hoofdbedoelde, op dezelfde wyze als de voorigen; en verleent ons by die gelegenheid op nieuw ene reeks van ophelderingen, die ons het verkeerde gebruik van deze en gene Schriftuurplaetzen onder 't oog brengen; terwyl hy de aendacht juister vestigt

op

op den zamenhang en den dichterlyken ſtyl des Schryvers. —— Tot een voorbeeld hier van ſtrekke het geen hy wegens des Konings raed Spr. XXIII. 26.* medegedeelt.

't Is bekend dat die woorden; *Myn zoon geef my uw hart, en laet uwe oogen myne wegen bewaren*, en vooral het eerſte gedeelte, gemeenlyk aengemerkt worden, als een raed des Heeren tot elk Israëliet, en verder tot elk mensch, wiens hart Hy voor zich opeischt; en van wien Hy met hartlyke en vuurige liefde, met de allerinnigſte genegenheid, boven alles wil bemind, gezogt en gehoorzaemd worden. Onze opmerkzame Uitlegger wraekt dit voorſtel op zichzelve niet; hy omhelst het als ene waerheid; doch *zou men*, vraegt hy, *dus wel dat geen denken, 't geen Salomo by deze woorden dagt?* en zyn antwoord is, *zekerlyk neen.*

„ Want, vervolgt hy, als wy de wederhelft van het vers, nevens den t'ſamenhang, den ſtyl en de leerwyze van Israëls vorst aandagtiglyk beſchouwen, zal het overvloedig blyken, dat Hy eene geheel andere bedoeling had. En welke? De wyze Koning vermaant zynen zoon om zig aan Hem met liefde, met vertrouwen, en bereidwillige gehoorzaamheid over te geven; met één woord, om zyn hart, gelyk het een kind omtrent zynen Vader past, op Hem te vestigen.

„ De hier op ſlaande wederhelft van het vers komt hoofdzaaklyk overeen met ſoortgelyke lesſen II. 1. III. 1. Gelyk Hy zynen zoon daar en elders opwekt om zyne redenen aan te nemen, zyne geboden by zig weg te leggen, zyne leere niet te vergeten, zyne bevelen te bewaren, zo zegt Hy hier,

laat uwe oogen myne wegen bewaren.

om hem aan te ſpooren tot omzigtig, nauwkeurig en gezet in achtnemen van zyne Vaderlyke lesſen en voorbeeld. Waaruit al aanſtonds eenig vermoeden ryst, of liever, uit hoofde van den weerſlag, meer dan waarſchynlyk is af te nemen, dat de eerſte helft van het vers, daar wy thans by ſtil ſtaan, iets dergelyks, als ik gezegd heb, te kennen geve. Het eene toch is een gevolg van het ander. Waar het eerſte niet voorafgaat, daar is het ander niet te verwagten.

„ Het geen 'er aanstonds in den t'samenhang volgt, komt hier mede ten vollen overeen, en doet ons nog nader zien, dat de Koning zyns zoons hart en oog op Hem en zyn vaderlyk onderwys zoo wil gevestigd hebben, dat hy dezelven geheel afwende van ontugtige voorwerpen. Dus wil Hy hem, gelyk menigmaal (*), hier inzonderheid wapenen tegen onkuisheid en hoerery, op welker alleruiterst gevaar en onuitkomelyk verderf, tot staving der gegeven les, in 't vervolg wordt aangedrongen.

„ Wat eindelyk des schryvers styl en leerwyze betreft, ik beken, de spreekwyzen komen, by myn weten, gelyk zy hier liggen, niet weder voor. Echter kunnen wy uit den Prediker genoegzaam leeren, wat het in Salomos styl te zeggen zy, *zyn hart aan iets te geven*. Al in den aanvang van dat boek zegt hy meer dan eens, *ik gaf myn hart aan verstandig onderzoek*, *aan kennis van wysheid*, enz. I. 13, 17. Alwaar Hy met dezelfde spreekwys, als hier, verklaart, waaraan Hy zig geheel en al overgaf en toewydde.

„ Gelyk Hy nu deze spreekwys aldaar van zaakén bezigt, aan welken Hy zyne byzondere opmerking, vlyt en liefde gaf, en van welken Hy met allen yver en vlyt zyn werk maakte; zo zie ik niet, waarom Hy dezelfde manier van zeggen niet in dergelyken zin als gezegd is, ten aanzien van zynen persoon, in de voor handen zynde les zou gebezigd hebben. Voeg hierby VII. 21.

„ Mogelyk zal iemand denken: is zulk eene taal, hoedanige wy hier hooren voeren, voor Salomo, die immers in al zyne grootheid een mensch bleef, niet te sterk? past zy niet veel beter en nadruklyker in den mond der Opperste Wysheid? Deze zou voorzeker met hooger recht en kracht dus hebben kunnen spreken. En zy doet het elders in de daad, zo als het Haare Majesteit betaamt. Zy doet het altoos ten deele met andere, ten deele met dezelfde woorden, Spr. VIII. Maar hoewel het in den eersten opslag voor Salomo te hoog schyne, zo te spreken; echter is het in de daad niet te sterk noch te verheven voor Hem, mids wy Hem in het regte licht beschouwen. Hy spreekt niet als een man,

(*) V. 7——23. VI. 20——35. VII geheel, en elders.

man, die van zynen zoon of van iemand zyner leerlingen wil zyn aangebeden, noch met hoger liefde, geloof en vertrouwen geëerbiedigd worden, dan Hy wist dat Hem toekwam. Maar Hy vermaant, gelyk overal, als een getrouw vader en leeraar, sprekende in 's Heeren naam, en door ingeven van den Geest der wysheid, en begeert, uit hoofde van dit zyn dubbel recht, en van de rechtmatigheid zynes raads, niet meer dan Hy elders met andere en zagter luidende woorden gedaan heeft.

„ En niet alleen is de taal, welke Hy voert, voor Hem niet te hoog, maar zy past ook, in haar verband beschouwd, beter in zynen mond, dan in den mond des Heeren. Het is, gelyk ik elders heb aangemerkt, eene onbewezen en onaannemelyke veronderstelling, dat de Opperste Wysheid haare leerlingen, in de Spreuken, overal in eigen persoon als haare zoonen aanspreke. Dit geschiedt slegts in die vertoogen, waarin zy van den Koning sprekende wordt ingevoerd. Dezen uitgezonderd, en dus ook in dit hoofdstuk, is het Salomo zelf, die zyn eigen zaad, en elk, die zyn onderwys wil aannemen, met deze tedere aanspraak; *myn zoon*, overal opwekt. En 'er is in 't byzonder, in ons tekstcapittel, geen teken noch voetstap, en buiten onzen tekst geen de minste schyn voor het tegendeel. En, daar ik den Lezer voornamelyk op verzoek te letten, al wat onzen tekst voorgaat, en volgt, vooral de straks volgende drangrede, *want eene hoer is als een diepe gragt*, vloeit welvoegelyker uit de vernuftige en schilderagtige pen van Salomo, dan uit het verhevener penceel der Opperste Wysheid, welke Hy altoos een anderen styl laat voeren, en andere zaaken laat prediken en betuigen, overeenkomstig met de hoogheid van Haaren persoon, en de waardigheid, welke zy bekleedt.

„ Voor het overige schynt het my toe, dat zelfs onze Nederlanders, om van anderen niet te spreken, deze beroemde spreuk in geen anderen zin begrepen hebben, dan ik meen bewezen te hebben, dat regt is. Weshalven men slegts hunne kanttekening had behoeven in te zien, om van dezelve gepaster gebruik te maken."

Verhandelingen over onderwerpen, betreffende den eigen Aart en de Bewyzen van de Christelyke Leere, door A. GERARD, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. in het Mareschal Collegie van Aberdeen. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg. *Behalven het Voorwerk,* 462 *bladz. in gr. octavo.*

Beide deze Verhandelingen leveren ons een uitstekend middelyk bewys, ter stavinge van de Godlykheid der Christelyke Leere; dat op zich zelve staet, en tevens krachtig dient, ter versterkinge van de onmiddelyke bewyzen, die voor dit gewigtig Stuk pleiten. Men mag 'er met het hoogste regt van zeggen, dat dit bewys, schoon niet volstrekt nieuw, echter tot nog niet opzetlyk op zodanig ene manier uitgewerkt is geworden; weshalve het wel ene byzondere oplettendheid vordere; te meer daer de wyze van voordragt alleszins ene bezadigde oordeelkunde vertoont. —— De eerste Verhandeling is geschikt ter naspooringe van de gepaste manier, op welke de bewyzen voor de Christelyke Leere, door Jezus en deszelfs Apostels, zyn voorgedragen: en de tweede strekt om te toonen, dat de Christelyke Leer ten nadruklykste bevestigd is, door den tegenstand der Ongeloovigen. Ze zyn beiden ten naeuwste aen elkander verbonden; en dienen, om, als met vereende kracht, de Godlykheid dier Leere te bevestigen; welke op zo gepast ene wyze aenvanglyk verkondigd, en voorts zelfs door tegenspraek nog nader gestaefd is geworden.

Ter duidelyker ontvouwinge hier van, gaet de Hoogleeraer *Gerard*, in de eerste Verhandeling, onderscheidenlyk na, de manier op welke de bewyzen voor de Christelyke Leere oorsprònglyk voorgesteld worden; en de manier op welke zulks inzonderheid geschiedde, ingevolge van de tegenwerpingen, die door de eerste Ongeloovigen tegen dezelve ingebragt werden. Zyn Hoogeerwaerde doet afzonderlyk zien, hoe gepast zulks ware, en welke voordeelen het opgeleverd hebbe; dat hem, alles te zamen trekkende, gelegenheid geeft, om te toonen, hoe het ene en het andere zamenloope, om ons de Godlykheid der Euangelie leere ontegenzeglyk te bewyzen. —— Op ene soortgelyke manier handelt zyn Hoog-

eer-

eerwaerde, in het tweede Vertoog, afzonderlyk, van de voordeelen, welken de Christelyke Leer getrokken heeft, uit den tegenſtand der eerſte ongeloovigen; en van die welken dezelve getrokken heeft uit den tegenſtand in 't algemeen; waeruit hy dan verder, ter verſterkinge van het voorgaende betoog, (uit de manier van de verkondiging der Leere,) de Godlykheid der Euangelie leere ten krachtigſte bevestigt. En 't nagaen van dit alles leid hem, ten beſluite, om ons te doen opmerken, hoe het betoogde, terwyl het dient om ons Geloof te verſterken, ons ook tevens natuurlykerwyze ene zeer krachtige reden inboezemt, om gematigd en verdraegzaem te zyn, jegens de genen, die het Euangelie niet gelooven, en hunne tegenwerpingen tegen het zelve vrymoedig voorſtellen. In 't ontvouwen hier van kant hy zich ten ernſtigſte tegen de zulken, die met dwang, geweld of ſtrafmiddelen op hen willen aenvallen; 't welk hy voorſtelt als een verkeerd en te gelyk vruchtloos middel; ja, (en dit bedoelt hy voornaemlyk,) als iets dat de Chrislyke Leer, op ene regelrechte wyze, wezenlyk benadeelt. Zie hier het geen hy ten laetſte deswegens voordraegt.

„ Onderſtel, dat dwang- en ſtrafmiddelen krachtig zouden zyn, om de ongeloovigen te verhinderen van hunne tegenwerpen ooit voor te ſtellen: dit is het uiterſte dat men van dezelve zoude konnen verwachten. Maar zou dit voor de Christelyke Leer waarlyk voordeelig zyn? Indien de voorgaande redeneering, [in dit tweede Vertoog,] ſteek houdt, dan zoude het niet voordeelig zyn; integendeel het zoude nadeelig zyn voor dezelve. Het zoude het bewys van deezen Godsdienst verhinderen, van immer te verſchynen in dien luister, welken het zelve verkreegen heeft, door het uitſtaan van de ſtrengſte beproeving van de redenen; en welken hetzelve onmoogelyk door eenig ander middel verkreegen konde hebben. De ongeloovigen, of ſchoon het hun oogmerk in het geheel niet is, zyn waarlyk werktuigen in de hand van de Godlyke Voorzienigheid, om de Christelyke Leer te bevestigen. Indien dezelve waar is, gelyk wy gelooven, dat zy is, dan zullen de aanvallen, die daartegen konnen gedaan worden, onfeilbaar uitloopen om derzelver waarheid nog meer onbetwistbaar te maaken. Zy konnen ongetwyfeld met 'er tyd zeer naadeelige gevol-

gen voortbrengen. Maar wy zyn van God niet gevolmagtigd, om dezelve door geweldige middelen te verhinderen, en door zulke middelen konnen zy inderdaad niet verhinderd worden. Zo wy ons van dezelve bedienen, dan ftemmen wy daardoor de goede dingen, met welken het ongeloof zal overheerst worden, zonder dat wy de tydlyke kwaaden, welke daaruit onmiddelyk voortkomen, verbeteren. Wy bederven de tarwe, terwyl wy niet in ftaat zyn, om het onkruid uit te roeijen. Zal de vermeerdering van het bewys, welke de Christelyke leer, door het uitftaan van de proef des onderzoeks verkrygt, met het grootfte voordeel gezien worden, dan is het noodig, dat de tegenwerpingen tegen die leere, met zulk eene groote vrymoedigheid, voorgefteld worden, als de bewysredenen voor dezelve. Zonder dit is de proef, welke dezelve uitftaat niet volftrekt eerlyk: en ten zy de tegengeftelde redenen naauwkeurig opgewoogen worden, is 'er plaats over voor een vermoeden, dat zy de proef uitgeftaan heeft, niet door de kracht van derzelver waarheid alleen, maar ten deele ook door de befcherming van menfchelyke magt. Het zyn niet alle de trappen van inbindingen, welke dit vermoeden zullen billyken; maar het is jammer, dat 'er ooit, door eenen trap van inbinding, een voorwendzel gegeeven wierd, dat men ooit den ongeloovigen hun moed beneemt van vry te redeneeren tegen de bewyzen van de Christelyke leere, zoo wel, als over andere onderwerpen. Hunne krachtigfte redeneeringen tegen de bewyzen deezer leere zullen dezelve den grootften dienst doen. Zy zullen zyn als helden, wier dapperheid de overwinning moeilyker maakt, maar wier gevangenneeming den luister van de overwinning vermeerdert. Neemen zy den toevlugt tot vitteryen en verkeerde voorftellingen; dat men dezelve alleen met bedaardheid aanwyze: zy zullen, in het einde, niet alleen tot oneere van hunne Schryvers zyn, maar ook de zaak, welke zy hadden moeten dienen, tot nadeel zyn. Het ongeloof vryheid gelaaten om zyn uiterfte best te doen, ftrekt eindelyk om zig zelve te niet te doen, door de waarheid van de Christelyke Leere des te klaarder en onbetwisbaarder te doen verfchynen. Indien wy dan waarlyk gelooven, dat onze Godsdienst van een Godlyken oorfprong, en niet onder de magt van eenen bekrompenen en onverftandigen Geest is; zoo zal het be-

belang, dat wy in deszelfs voorspoed neemen, geholpen van veele andere grondbeginsels, ons leiden, om allervuurigts te wenschen, dat het ongeloof nooit door andere wapenen, dan die van gezonde redeneering, mag bestreeden worden. Men zuivert het Goud in den oven: het is alleen maar verachtelyk schuim, dat verteerd word. Laaten de Christenen nooit zoo handelen, als of zy dagten, dat hun Godsdienst schuim is. Laaten de strafwetten onveranderlyk toegeeigend worden aan *misdaaden*, aangaande welke feilbaare menschen nauwkeurig oordeelen konnen; welke natuurlyke voorwerpen van menschelyke kennis zyn; welke op eene krachtdaadige wyze door straffen konnen ingebonden worden; en welke zoo onmiddelyk verderflyk voor de maatschappy zyn, dat zy, ter bewaaring van dezelve, de straffen noodzaaklyk maaken. Laaten nooit de belangen van de waarheid, door dwaaze, of ongeöorloofde onderneemingen ter bevordering van dezelve, verdonkerd worden.

De Christelyke pligten van Arbeidzaamheid en Geduld, voorgestelt in twaalf Predikatien. Nevens een Aanhangzel, door G. LESZ. *Dr. en Prof. der H. Godgel. en Akademie-Prediker te Göttingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten. *In groot octavo* 472 *bladz.*

Op het afhandelen van den *Inwendigen Godsdienst*, in 't eerste Deel dezer Leerredenen, maekt de Hoogleeraer in dit tweede een aenvang zyner beschouwinge van den *Uitwendigen Godsdienst*, dat is der *verbeteringe van onzen Wandel*, eenstemmig met de *verbeteringe van onzen Zin*, of met onze *Godsdienstige Neigingen*. Hieromtrent bepaelt hy zich in dezen tot twee voorname betrekkingen; tot 's Menschen plicht, ten aenzien van zyne Beroeps- en Standsbezigheden, *Arbeidzaemheid en Getrouwheid in zyn Beroep*; mitsgaders ten opzichte van Tegenspoeden, *Geduld*. Verder staet zyn Hoog Eerw. de overige plichten, naer het voorgestelde plan (*), vervolgens insgelyks te ontvouwen. Intusschen voegt hy

(*) Zie boven *bl.* 185.

hy by deze Leerredenen, die bepaeldlyk tot zyn plan behooren, even als in 't eerste Deel geschied is, een aenhangzel van byzondere Leerredenen; welken in dit Stuk gaen, over 's Waereld roem en goedkeuring; het oordeelen over den genadestaet onzer medemenschen; de waerde van een natuurlyk goed hart; en een schielyken dood: waerby nog komt, ene opwekking tot het gedurig gebruik van 's Heren heilig Avondmael; welke onderwerpen de Hoogleeraer, even als de voorgaende, op ene leerzaem stichtende wyze ontvouwt. Laet ons, by deze gelegenheid, acht geven, op zyne lessen van Christelyke Toegenegenheid, in 't beoordeelen van den Naasten.

De overweging van het aengetekende Matth. XI. 2—19. doet hem byzonder stille staen, op het onbezonnen oordeel, dat velen der Jooden velden over het character zo van Joannes den Dooper, als van Jezus Christus. Zulks doet hem tevens opmerken, dat dit ook maer al te veel plaets heeft, in de Vonnissen der Menschen, over den Genadestaet van anderen, hun aenzien en waerdigheid by God; 't welk hem noopt, om dit haetlyk gebrek tegen te gaen, wel inzonderheid uit overweging der Grondstellingen, die ons het Christendom inboezemt. „ Grondstellingen, zegt hy, die ons „ in 't geheel geen aanleiding geven om Vleijers te „ worden, of Zonden te verschonen, en goed te keu„ ren; maar integendeel ons opleiden en gewennen, om „ in alle onze Vonnissen de *Christelyke Toegenegenheid*, „ eene algemeene Goedheid en Liefde te laten door„ schynen." ——— De Grondstellingen op welken de Hoogleeraer het oog heeft zyn de volgende.

I. „ Zelfs de roekelooste Zondaar vindt, zo lang hy „ nog op deze zyde van 't Graf is, ogenbliklyk de Ge„ nade van God bereidvaardig, om hem te beteren, en „ door Christus tot zyne Gemeenschap op te nemen." Op het betoog van die Grondstelling, uit welke blykt, hoe ernstig en yverig, hoe teder en onvermoeid, de onafmetelyke en eeuwige Liefde den zorgeloozen Zondaer zoekt, is zyne tael.

„ En welke Goedheid, welke tedere, hartelyke Liefde moet ons dan, in onze Beoordelingen, zelfs over den roekeloosten Zondaar, besturen? Wanneer wy dus een onzer Medemenschen opzetlyk in Ongeregtigheden, On-

Ongebondenheden, Lediggaan, Ontugt en andere Ondeugden zien voortleven; dan moeten wy ons vooral die Les van het Christendom herinneren, en op deeze wyze tot onszelven spreken. „ Ach, deeze myn E-
„ venmensch is door Jesus verlost, en tot Gods Vriend-
„ schap, en zynen Hemel, bestemt! God zelf poogt hem
„ te gewinnen, arbeidt met de grootste Vlyt, en is on-
„ vermoeit bezig, hem te beteren, en als dan tot zyne
„ Gemeenschap op en aan te nemen. Wie weet, of
„ hem niet na weinige Weken en Dagen deeze geluk-
„ kige Verandering zal te beurte vallen? En ô hoe ge-
„ lukkig, driewerf gelukkig zoude ik zyn, indien God
„ my verwaardigde, als een Werktuig in zyne Hand,
„ daartoe te gebruiken!" Zo moeten wy Christenen denken, wanneer wy zien of horen, dat onze Naaste in buitensporige Zonden gevallen is. En dit zal ons niet alleen voor alle verkeerde en liefdeloze Oordeelen beveiligen; maar ook begerig en werkzaam maken, om al dat geen, wat in ons Vermogen staat, ter verbetering van deezen elendigen aan te wenden."

II. Als ene tweede Grondstelling, in dit geval bedoeld, stelt zyn Hoog Eerwaerde verder voor. „ Wat by den
„ eenen Doodzonde is, (die het verlies van Gods Gena-
„ de naar zich trekt,) dat kan by eenen anderen, slegts
„ eene Zonde uit Onwetendheid of Zwakheid, ja welligt
„ in 't geheel geen Zonde zyn." Het verschil der omstandigheden, in welken onderscheiden Menschen zich bevinden, wettigt, volgens het hier bygebragte, deze stelling; en dit zo zynde, zien wy hier uit, vervolgt hy, „ hoe onchristelyk en onregtvaardig het zy, op elke Zonde, die wy van onzen Naasten zien of horen, terstond het kwade van zynen Gemoeds-Toestand te denken, en hem de Vriendschap en Genade by God te ontkennen. Zullen wy als Christenen verkeeren, zo moeten wy ons hier herinneren. „ Welligt weet myn Naas-
„ ten niet, dat het Zonde zy! Welligt heeft eene zwaa-
„ re onvoorziene Verzoeking hem plotslyk daarin ge-
„ stort! En wie weet, of hy niet weder van deezen
„ Zondenval is opgestaan!" Zo te denken, op deeze wyze, *Zagtzinnig van anderen, en streng van zichzelven te oordelen*, is eenen Christen betamelyk. En dit zal ons voor veele onregtmatige Oordeelsvellingen bewaren, en ons, door zulke bewyzen en oefeningen der Liefde, dien God,

God, die de Liefde zelve is, gedurig welbehaaglyker maken."

III. Zyne derde of laatste Grondstelling, welke hy hier in acht genomen wil hebben, is: „ Een Christen „ moet elken Mensch zo lang voor vroom houden, tot „ dat hy door klare bewyzen genoodzaakt word, het „ tegendeel te geloven." En met opzicht tot deze Grondstelling laet zich de Hoogleeraer aldus hooren.

„ Wy Christenen belyden eenen Godsdienst, wier Grondwaarheid is, dat God elken Mensch door zynen Zoon verlost heeft, en zyn Welzyn regt hartelyk wenscht en zoekt. Een Godsdienst, welke ons verzekert, dat God zynen heiligen Geest zendt, om een iegelyken tot een goed, tot een godvrugtig Mensch te maken. Wy hebben den Bybel in handen, waaruit een ieder daaglyksch Lust en Kragt tot het Goede scheppen kan. Wat is dus natuurlyker, dan dat wy Christenen elken Mensch zo lang voor vroom houden, tot dat wy door de zekerste bewyzen genoodzaakt worden, het tegendeel te geloven? —— Onze Medemenschen slegts daarom, wyl wy deeze of geene Zonden van hun vernemen, of zelfs, zonder genoegzaamen grond, voor godloos te houden; dat heet in der daad de Christelyke Leer van de algemene Verlossing, en de Genadewerkingen van Gods Geest, te verloogchenen.

„Wy zullen anders menigmalen, niet alleen valsch maar ook liefdeloos en onregtmaatig van anderen oordeelen! Hoe verkeerd, en ten uiterste onregtvaardig waren de Vonnissen der Joden, in onzen Text, van Johannes den Dooper, dien zy voor eenen Onzinnigen; en van Jezus, dien zy voor eenen Wellustigen Mensche hielden. Hoe zeer bedroog zich *Elias*, zo een groot Propheet, als hy geloofde, hy ware slegts nog de eenigste opregte Aanbidder van God op Aarde? *Ik heb*, antwoordde God hem, *nog zevenduizend ware Vereerders in Israël bewaart*! 1 Kon. XIX. *Paulus* gebruikt dit voorbeeld van *Elias*, Rom. XI. 2, om zich de vrolyke hoop te geeven, dat ook, ten zynen tyde, nog vele duizende Vrienden van God, en de waare Deugd in 't verborgen leefden. Laat ons ook, myne Vrienden, deeze christelyke gezindheid meer en meer aannemen! Ware Deugd vertoont zich, even daarom, wyl zy het is, niet altoos voor het oog der Waereld. Wanneer geen byzondere Pligt haar daar toe nood-

noodzaakt, verrigt zy het goede gaarne heimelyk, en vergenoegt zich met de goedkeuring van God, die in het verborgen ziet. By dit alles, hoe menigwerf ontbreekt het haar, indien zy by Armen en Geringen woont, aan Lofredenaars en Geschigtschryveren? Dusdanig behoren wy, in den Omgang met onze Medemenschen, dikwils van hen te denken. „ Wie weet hoe veel moeite zich „ deeze myn Evenmensch in het verborgen aandoet, „ om zyne Zonde te overwinnen? Hoe veel eedele stry„ den hy daar zonder getuigen, alleen van den Alwe„ tenden opgemerkt, volbrengt? Hoo groot, hoe hel„ denmoedig hy lydt? Hoe vurig hy tot God voor zy„ ne Medemenschen smeekt? Hoe veel goed hy in het „ heimelyke verrigt? Hoe menig Mensch hy, door on„ bekende en roemwaardige Vonnissen, dienst doet, of „ door liefderyke vermaningen verbetert?" Laat ons, myne Vrienden, ons al meer en meer gewennen, zo te denken. Dit zal ons met achting jegens het menschelyk Geslacht vervullen: Onze ziel al meer en meer tot algemener Liefde aanzetten, en veredelen. Ons de blymoedige verzekering geven, dat wy hier, met veele duizend Godvrugtigen, daaglyks onze Knien voor God buigen, en onze Mond en Handen tot eedle daaden openen, en die aangename en zielverkwikkende Hoop verschaffen, dat wy eens, in den Hemel, onze volkomen Zaligheid, in Gezelschap van zo veele millioenen Menschen, genieten zullen. En indien wy in deeze liefderyke Oordeelen nu of dan mogten dwalen, zo zal dit geluk, dat wy aan anderen in liefde gedacht hebben, het beste van hen geloofden, naar het getuigenis van onzen Heiland, Matth. X. 12, 13, op ons zelve te rug vallen: *Als gy in een Huis gaat, zo groet het zelve. En indien dat zelve Huis dies waardig is, zo zal uwe Vrede op haar komen: maar indien het dies niet waardig is, zo zal uwe Vrede zich weder op u keren.*"

Drie

Drie Leerredenen, gehouden in 's Gravenhage, op den 25 *Juny* 1780, *den* 25*sten Verjaardag der overleveringe van de Augsburgsche Geloofsbelydenis. In 's Gravenhage by* J. Munnikhuizen *en* C. Plaat, 1780. *In gr. octavo* 128 *bladz.*

Het voor de Protestanten in 't algemeen, en voor de Broeders Lutheranen in 't byzonder, merkwaerdige tydstip der overleveringe van de *Augsburgsche Geloofsbelydenisse*, aan Keizer *Karel* den V, op den 25 Juny 1530, na verloop van derdehalf Eeuw weder verjarende, heeft vele Leeraers der Luthersche Broederschap opgewekt, om daer van ene plechtige gedachtenis te vieren. By deze gelegenheid zyn ook de hier boven opgenoemde Leerredenen gehouden in 's Gravenhage, en vervolgens in 't licht gegeven, door de geachte Leeraers der Luthersche Gemeente aldaer, A. STERK, C. V. D. HEIDE, Ph. Dr. en F. G. C.‹RUTZ. Hunne Eerwaerden hebben zich als verenigd, om den Toehoorderen onder het oog te brengen, het merkwaerdige dier gebeurtenisse, met derzelver heuchelyke gevolgen, niet alleen ten aenzien van het Luthersche, maer ook met betrekking tot het gehele Protestantsche Wezen; waer uit ze dan aller verplichting tot ene vrolyke en werkdadige dankbaerheid afleiden. Ieder Leerreden behelst, in 't een en 't ander opzicht, lezenswaerdige aenmerkingen, welken dienen kunnen, om zo de Protestanten gezamenlyk, als de Luthersche Gemeenten op zich zelve, aen te spooren, om de grootheid van 't geluk, dat de Hervorming te wege gebragt heeft, ernstig gade te slaen, en vooral een recht gebruik van deze Godlyke weldaed te maken. Iets dat zekerlyk by uitstek insluit, het voeden der vereischte hoogachtinge voor Gods Woord, boven alle Menschlyke Schriften; het welk den Eerwaerden *Sterk* ook dit Stuk in de eerste plaetze doet aendringen.

„Willen wy, is 's Mans gepaste tael, willen wy toonen, dat wy het voor een geluk achten, Protestanten —— Hervormden, —— (want deeze naam komt ons allen toe, die wy de dwaalingen der Roomsche Kerk verlaaten hebben,) genaamd te worden, zo behooren wy bovenal blyken te geeven van onzen eerbied voor Gods heilig Word, door het zelve naarstig te leezen,

en

en als het eenig richtsnoer van ons Geloof en onze Zeden aan te merken. Dit was de grondslag van de geheele Hervorminge, dit was het, het geen de zalige LUTHER, en allen, die op zyn voetspoor aan de zuivering der Kerk gearbeid hebben, geduurig in den mond hadden: —— te weeten, dat de heilige Schrift als de eenige onfeilbaare regel van ons geloof en onzen wandel moet worden aangemerkt (*). —— Gods Woord dan moet ons boven alles heilig zyn: geen menschlyke Schriften verdienen, wanneer het op de vraage aankomt: wat wy gelooven en doen moeten om Zalig te worden, — eenig gezag, dan voor zo verre zy daarmede overéénkomen; en dan nog niet uit hoofde van eenige waardigheid der Opstelleren, maar alleen —— om dat wy zulk eene overéénkomst met Gods Woord in dezelve ont-

(*) Men zie *Epitome Articulorum &c. p. m.* 570; in de Hollandsche vertaalinge van Z. DEZJUS *bl.* 217; alwaar zy zich dus laaten hooren. „ Wy gelooven, leeren en bekennen, dat *de ee-„ nige regel en richtsnoer*, na dewelke teffens alle leeringen en „ Leeraaren gericht en geoordeeld moeten worden, *alleen* zyn de „ Propheetische en Apostolische Schriften des Ouden en Nieuwen „ Testaments, gelyk geschreeven staat: *uw woord is myns voets „ lantaerne*, enz. —— maar andere schriften van oude of nieu-„ we Leeraars, wat naam zy ook hebben, zullen der Heilige „ Schrift niet gelyk gehouden, maar aan dezelve alle met mal-„ kanderen onderworpen, en niet anders of verder aangenomen „ worden, dan als getuigen, op hoedanig eene wyze naa den „ tyd der Apostelen, en op wat plaatze, zulke leere der Pro-„ pheeten en Apostelen is onderhouden geworden." —— [Overeenkomstig hier mede is ook de tael der Belydenisse onzer Nederlandsche Kerke, Art. VII; alwaer wy het volgende lezen. „ Men en mach oock geener menschen schriften, hoe „ heyligh sy geweest zijn, gelycken by de Goddelicke Schriftue-„ ren, noch de gewoonte by de waerheyt Godts, (want de „ waerheyt is boven al,) noch de groote menighte, noch de „ oudtheyt, noch de succesfie van tyden ofte persoonen, noch „ de Concilien, Decreten ofte besluyten. Want alle menschen „ zijn uyt haer selven leugenaers, ende ydelder dan de ydel-„ heyt selve. Daerom verwerpen wy van gantscher herten al „ wat met desen onfeijlbaren regel niet overeenkomt: gelijck „ ons de Apostelen geleert hebben, seggende: Beproeft de gees-„ ten of sy uyt Godt zijn. Item: soo yemant tot u komt, ende „ deze Leer niet mede brenght, ontfanght hem in uw huis „ niet."]

ontwaar worden. Dit moeten wy raadpleegen, om de waarheid te vinden. Hieruit moeten wy de voorschriften voor onzen wandel haalen. Daarin moeten wy de beweegredenen tot een Godzalig gedrag, —— daarin troost in bekommernissen, —— sterkte in verzoeking, —— bystand en verlossinge in wederwaardigheden zoeken. Dagelyksch moeten wy 'er ons werk van maaken, om door deszelfs onderrichtingen wyzer en beter te worden. En op deeze wyze moeten wy toonen, dat wy in dit geschenk van Gods ontfermende goedheid waarlyk belang stellen."

Drie Leerredenen, uitgesproken door J. HINLOPEN, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg *en* J. v. Vloten, 1780. *In gr. octavo 56 bladz.*

Naer aenleiding van Gods tael tot Josua, Jos. I. 9, *Heb ik 't u niet bevolen*, strekt de eerste Leerreden, om te toonen, „ dat Gods bevel genoeg is, alleen genoeg, om ons tot eene kloekmoedige gehoorzaamheid „ aan te spooren:" —— het welk den Leeraer ons voorts doet opmerken, hoe wy, ter bevorderinge van zulk ene gehoorzaemheid, „ ons gedurig moeten herinneren en voor oogen stellen, dat God het ons bevolen heeft." De twede Leerreden heeft ten onderwerp Daniels woorden tot Belzazar, Dan. V: 23. het laetste gedeelte; *Dien God, in wiens hand uw adem is, en by wien alle uwe paden zyn, hebt gy niet verheerlykt.* Op de ontvouwing van dit voorstel, doet zyn Eerwaerde zien, „ hoe elk onzer verplicht zy God te verheerlyken, om dat hy het is, in wiens hand onze adem is, „ en by wien alle onze paden zyn:" mitsgaders, „ dat „ dit te verzuimen eene misdaad is, waarom wy den „ adem en alles verbeuren." En de derde of laetste Leerreden behelst verscheiden oordeelkundige en leerzame bedenkingen over het aengeteekende wegens den Heidenschen Hoofdman Cornelius, Hand. X. 1——8; welk voorval zyn Eerwaerde beknoptlyk ophelderd, en verder ter leeringe en betrachtinge doet dienen. In de ene en andere Leerreden vertoont zich die opwekkende ernst, welke aen den leertrant van den Eerwaerden *Hinlopen* eigen is; en die de verzameling zyner van tyd tot tyd uitgegeven Leerredenen nuttig maakt. *Be-*

Beoordeeling van de Uitzigten in de Eeuwigheid, door den Weleerwaarden Heere J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich, aan 't licht gegeeven. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by* J. Döll, 1780. *Behalven de Opdragt* 47 *bladz. in gr. octavo.*

Toen ons de opgemelde *Uitzigten in de Eeuwigheid* ter hand kwamen, hebben wy, na het doorbladeren van dat Geschrift, geoordeeld, dat de Eerwaerde *Lavater* zyner verbeeldingskrachte te veel den teugel vierde, en daer door te weinig acht gaf op zynen redeneertrant, ten opzichte der bondigheid; van waer we dat Stukje in genen deele hebben kunnen aenpryzen; te minder daer 't ons meer als belemmerend, dan als nuttig voorkwam (*). Ons bestek liet niet toe ons met byzonderheden op te houden; maer is men begeerig stukken van die natuur uit dat Geschrift na te gaen, men leze dan de hier bovengenoemde welgewikte *Beoordeeling*; waer uit men ten klaerste zal zien, dat de Eerwaerde *Lavater* zich in deze *Uitzigten* meer door ene sterke Verbeeldingskracht, dan door het Gezond Verstand, heeft laten eiden.

De Vyf Artykelen tegen de Remonstranten. Vastgesteld op de Synode, gehouden binnen Dordrecht in den jaare 1618 *en* 1619. *Op nieuw uit het Latyn vertaald en uitgegeeven met een Voorrede door* J. AMERSFOORDT. *Te Amsterdam, by* C. Byl, 1780. *In octavo.*

Ene vernieuwde uitgave dezer Stukken ten geringer pryze, om dezelve op weinig kosten algemener te maken. Naer luid der Voorreden, schynt men hier toe grootlyks bewoogen te zyn, uit hoofde der vooronderstelde onkunde van de Leden der Kerke, nopens de bepaelde Leer der Dordrechtsche Synode. 't Kan zyn dat zulks by 't Gemeen plaets heeft; maer als men de Godgeleerde Schriften, die uit den schoot der Kerke voortkomen, nagaet, is 't onzes achtens vry blykbaer, dat 'er

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef. I. D. bl.* 267.

'er niet zo zeer ene onkunde als wel ene verschillende verklaring dier bepaelde Leere in de Nederlandsche Kerke heerscht; van waer een ieder zich, ter bevestiginge van zyn verschillend gevoelen, op de Synodale bepalingen beroept. En, overeenkomstig met de ondervinding van alle tyden, leert ook de hedendaegsche ondervinding, dat het Gemeen zich gewoonlyk door deze en gene Voorstanders van de verschillende gevoelens laet leiden; des het, ten aenzien van deszelfs kunde of onkunde, weinig of niets uitdoe, of de Synodale Schriften algemener en tot lager prys te erlangen zyn dan niet. Ook kan men van de gemene Leden der Kerke niet wel verwagten, dat zy de bevoegde beslissers zullen zyn van netelige geschillen, die de Geleerden tot nog verdeeld houden.

Aanspraak der Roomsch-Catholijke Pastooren, onder de Bailluagie van Rijnland, aan den H. E. W. Heere W. J. TH. VAN DER DOES, *bij deszelfs aanstelling tot Dijkgraaf en Bailjuw van Rijnland.* ——— *Missive wegens die Aanspraak.* ——— *En Vrye Gedachten over het offereeren van Douceurs aan Officieren, Dykgraven en Bailluwen. Alom te bekomen in gr. octavo.*

Deze Papieren gaen over de *douceurs*, welken de Roomsch-Catholyken gewoon zyn te offereeren, voor de vergunning en bescherming der handhavinge van hunnen Eerdienst, om denzelven ongestoord te mogen oefenen. Naer luid derzelver zou daer toe, zegt men, aenleiding gegeven hebben de eisch van zyn Hoog Ed. *v. d. Does*, als vorderende by het compliment, hem, wegens deszelfs aenstelling tot Dykgraef en Bailluw van Rynland, gemaekt, de somme van twee-honderd Ducaten; terwyl de voorige Dykgraef maer zeven-honderd Guldens getrokken zou hebben. Het Compliment van den Roomsch Priester *Witbols*, uit naem zyner Medeamptgenooten afgelegd, of de *Aenspraek* door hem aen den Here Dykgraef, was enigermate geschikt om zyn Hoog Ed. in te nemen; maer ze had, zo men verhaelt, geen invloed; om dat ze slegts vergezeld ging van het gewoone *douceur*, welks ontvangst geweigerd werd. —— Dit voorval heeft iemand bewogen ene *Missive* te schryven,

ven, welke, buiten de meermaels herhaelde klagten over den toeſtand der Roomſche Kerke hier te Lande, inzonderheid ene klagte behelst, „ dat men, het geen te „ vooren een *Douceur* genoemd werd, en 't ook waarlyk „ is, nu reeds door de gewoonte met den naam van Wet „ beſtempelt, en op de alleronbeleefdſte wyze aftroggelt." In zodanige omſtandigheden mishaegt de bovengemelde *Aenſpraek* den *Misſiveſchryver*; hy wilde ſterker geſproken hebben; en legt hem ene andere tael in den mond, in de verzekeringe dat men zelfs niet gehouden is enige *Douceurs* te geven. Zyns oordeels is men in 't algemeen te ſlap geweest in 't handhaven van 't regt der Roomſchen, na 't afloopen der bittere tyden; en dit wraekt hy ook in deze *Aenſpraek*. — Op deze *Misſive* is gevolgd, een Stukje, getyteld: *Vrye gedachten over het offereeren van Douceurs* enz. by manier van een Brief aen den voorigen Misſiveſchryver. De opſteller van dezen Brief railleert enigermate met het voorval; hy begrypt dat de geoffereerde maer geweigerde penningen winst zyn; om dat de Dykgraef, volgens dien Schryver, geen regt heeft om iets te vorderen; des zy de nu geweigerde penningen kunnen beſparen. — Edoch ene bedenking van een anderen aert is de volgende. „ Zouden 'er, zegt „ hy, buiten en behalven het ongeſtoord oefenen van „ den Godsdienst, niet wel andere redenen by vermengt „ en onder begreepen zyn, welke de Heeren Pastooren „ zo oodmoedig en onderdanig maken, om zodanige „ *Douceurs*, by de aankomst van nieuwe Officieren, Dykgraven en Bailliuwen te offereeren, of jaarlyks eene „ Contributie op te brengen? — Ik ben altans in „ dat denkbeeld, dat 'er mogelyk eenige andere zaken, „ zo by Plakaten van Staat, als andere Reſolutien, Wetten of Keuren zyn zullen; welke door het geven van „ zodanige *Douceurs* niet worden geobſerveerd, en maar „ ongemerkt over 't hoofd gezien, ten minſte zo, dat „ ze, in die ſtricte orde, zo niet geëxecuteerd worden, „ als men anders na regten wel zoude kunnen uitvoeren." Het komt hem voor dat de Eerw. *Witbols* het ſtuk alzo begrypt, en naer dat denkbeeld zyne *Aenſpraek* gericht heeft; waermede alles, wat de Misſiveſchryver daertegen ingebragt heeft, genoegzaem vervalt. Men geeft dus *Douceuren* van ene zyde, die door *Douceuren* van den anderen kant rykelyk vergoed kunnen worden. — Had de Schryver hier mede, of met dergelyke be-

bedenkingen, zyne *vrye gedachten* laten afloopen, zou men kunnen zeggen, hy heeft vry wel aen zyn oogmerk voldaen. Dan hierby komt een haetlyk byvoegfel, dat te perfoneel is om in openbaren druk gemeen gemaekt te worden; en te haetlyker, daer 't voorkomt als gegrond niet op zeker weten, maer op hooren verteller.

Verhandelingen van de Natuur- en Geneeskundige Correspondentie in de Vereenigde Nederlanden. Opgericht in 's Hage. I Deel Eerfte St. In 's Gravenhage, by J. A. Bouvink, 1780. *In groot octavo.*

Met de afgifte deezer Verhandelingen, ftelt men den Liefhebberen der Natuur- en Geneeskunde ter hand, de eerftelingen van de onlangs in 's Hage opgerigte *Correspondentie Societeit*, met betrekking tot deeze voortreflyke Weetenfchappen. 't Zal niet noodig zyn uit te weiden over het nuttige en loflyke oogmerk deezer Societeit; daar onze Vaderlanders 'er reeds eene genoegzaame kennis van verkreegen hebben, door het, in 't voorleeden jaar, gedrukt en gemeen gemaakt Berigt en *Programma*. Alleen ftaat ons, nopens dat Berigt en *Programma*, nog te melden, dat die Stukken weder herdrukt, en voor deeze Verhandelingen geplaatst zyn; met eenige veranderingen, die de tegenwoordige omftandigheden fcheenen te vereischen: byzonder met betrekking tot de jaarlykfche *contributie* of deelneeming. De Heeren *Directeurs* naamlyk hebben geoordeeld de *jaarlykfche contributie penningen*, voorheenen bepaald op *twee Ducaaten*, ligter te kunnen maaken, dan zy voorheenen gedagt hadden; en verzoeken des van de Heeren Intekenaaren, voor 't eerfte jaar, flegts *één Ducaat*; terwyl ze zig vleien, dat ze vervolgens in ftaat zullen zyn, om deeze *contributie* nog laager te brengen. Men kan hier uit afneemen, dat de poogingen der Heeren Directeuren niets anders bedoelen, dan het beftendig maaken deezer Societeit, welker heilzaame inrigting van alle zyde blykbaar is. En uit dien hoofde verwagt men ook met reden, dat welmeenende en rechtgeaarte Vaderlanders, die de Natuur- en Geneeskunde maar eenigzins hoogagten, geen zwaarigheid zullen maaken, om mede te werken, ter in-

ftand-

ftandhoudinge en voortzettinge deezer Societeit: om deeze voor het algemeen zo dienftige onderneeming te helpen onderfchraagen; 't zy door het jaarlykfche toebrengen eener geringe fomme: of het mededeelen eener goede gifte voor eens; of het toezenden van nuttige weer- en geneeskundige aanmerkingen, waarvan de Societeit met vrugt gebruik zou kunnen maaken; gelyk met de afgifte van dit eerfte Stuk alrede gefchiedt.

Aan 't hoofd der hier byeenverzamelde Verhandelingen is geplaatst, een *Plan tot het doen van weerkundige waarneemingen*, 't welk de Heeren Directeurs dienftig geoordeeld hebben vooraf te laaten gaan. De werkende of correspondeerende Leden der Societeit worden verzogt, hunne waarneemingen, zo veel mogelyk zy, naar dat plan in te rigten; ten einde hier door, by vervolg van tyd, eene meerdere gelykheid ingevoerd, en dus een vaster grondflag geleid moge worden, op welken men betere en zekerer waarneemingen, dan anders wel eens plaats konden hebben, zal kunnen vestigen. —— Verder is dat plan, buiten dit byzondere oogmerk, in 't algemeen dienftig voor alle Liefhebbers der *Meteorologie*; gemerkt het eene reeks van leerzaame en nuttige aanmerkingen behelst, raakende het waarneemen van den Barometer, Thermometer, de Winden, het Weer, de Uitwaasfeming, den gevallen Regen en Sneeuw. Ter gefchikter aantekeninge deezer Waarneemingen, zyn 'er bygevoegd twee keurig in 't koper gefneeden Tafels, welken tot modellen kunnen verftrekken: en daarnevens gaat nog eene Vergelykingstafel der Engelfche, Rhynlandfche en Paryfche Maaten, tot de waarneemingen op den Barometer gefchikt; die derzelver verfchil onder 't enkele opflag van 't oog brengt. Ook heeft men in 't Gefchrift zelve de vergelyking van de Zweedfche Voetmaat opgegeeven, op dat de Leezers van de voortreflyke Verhandelingen der Zweedfche Academie te meerder nut uit dezelven zouden kunnen haalen.

Op dit Plan volgt een Kort Bericht van den Heer *G. W. Callenfels*, M. D., wegens *Sluis* in Vlaanderen, wel inzonderheid met betrekking tot den ftaat der gezondheid aldaar, naar uitwyzen der Geboorte- Sterflysten, enz.; waaruit blykt, dat die Stad deswegens geenzins te wraaken zy. Men ontmoet in dit Gefchrift, buiten eene beknopte befchryving der Stad zelve, zeer naauw-

keurige Lysten van de aldaar gebooren en gestorven, zo Burgers als Militairen, geduurende de jaaren 1778 en 1779; mitsgaders van de dooden, onder de eerst- en laatstgemelden, zedert het jaar 1770 tot 1780. Tevens gaat hier mede vergezeld, eene Lyst van de Zieken van het Garnizoen te Sluis in Vlaanderen, sedert den 15 July 1779 tot op 6 January 1780, zo van ieder Bataillon in 't byzonder, als van 't gantsche Garnizoen, (uitgezonderd de Artilleristen;) als mede hoe veelen 'er dagelyks ziek geworden, hersteld of overleeden zyn. Als mede, eene Memorie van de sterkte van dat Garnizoen zo als het zig aan presente Manschappen, Vrouwen en Kinderen, bevonden heeft, op den eersten July 1779; en hoe veelen daar van ziek geweest, overleeden en gezond gebleeven zyn, zints dien tyd, tot op den eersten January 1780. Van deeze, door den Heer *J. G. Lip*, met alle mooglyke oplettendheid vervaardigde Stukken maakt de Heer *Callenfels* in dit Geschrift een oordeelkundig gebruik; onder 't mededeelen zyner opmerkingen, raakende het geen men aldaar ter bewaringe of versterkinge der gezondheid in agt heeft te neemen. ——— Een ieder, die dit onderwerp ooit gadegeslaagen heeft, weet, dat zodanige lysten, opgaven en aanmerkingen van eene weezenlyke nuttigheid zyn; en men wenscht, ter dier oorzaake, vry algemeen, dat men soortgelyke naauwkeurige stukken van meer plaatzen magtig zou mogen worden.

Ter bevorderinge hier van kan eenigermaate strekken, een viertal van Aanmerkingen, waar mede het tegenwoordige gedeelte deezer Verhandelingen besflooten wordt; als behelzende gezette overweegingen en welgewikte ontwerpen, tot het verbeteren van de Geboorte- en Sterflysten, als mede tot het geregelder opgeeven van de Ziekten, aan welken de Inwooners overleeden zyn. De twee eersten komen uit de hand van den hooggeagten Middelburgschen Leeraar *A. 's Gravezande*; en de twee laatsten uit die van den beroemden Heer *J. Wyngaard*, *M. D. Anat. Chir. et artis Obstetr. Lector*, in het Gymnazium te Deventer. In 't laatste Geschrift van den Heer *Wyngaard* vindt men een naauwkeurig verslag van zyne waarneemingen op de *Febris Scarlatina*, in 't najaar 1779 te Deventer; en aan 't zelve is gehegt eene Lyst der Gebooreneu, Huwelyken en Overleedenen bin-

binnen Deventer, in 't jaar 1779; op zodanig eene wyze ingerigt, als men voorneemens is dezelven aldaar jaarlyks te houden. Elk deezer laatstopgenoemde Stukken behelst verscheiden nuttige bedenkingen over dit onderwerp, die wel waardig zyn, dat ze vergeleeken worden, met het geen deswegens te berde gebragt is, door den Heer en Mr. *J. Dierquens*, in zyn leeven President deezer Societeit, by 't gemeen maaken der bekende *Verzamelinge van Naauwkeurige Lysten*, wegens de overleedenen in 's Gravenhage.

Verhandelingen van het Genootschap; onder de zinspreuk, Floreant Liberales Artes. *Tweede Deel, Tweede Stuk. Te Amsterdam by* G. Warnars 1780. *Behalven het Voorwerk* 316 *bladz. in gr. octavo.*

Met de afgifte van dit Stuk maakt het Genootschap eene Verhandeling gemeen, die by uitstek der herhaalde leezinge waardig is. Ze gaat over een onderwerp waarin de Maatschappy het hoogste belang heeft; en de uitvoering, aan 't gewigt van 't onderwerp beantwoordende, toont dat de geagte Opsteller geene moeite gespaard heeft, om het stuk van onderscheiden zyden te wikken en te weegen, en niets op het papier te stellen, dan 't geen een welberaaden oordeel als het heilzaamste besliste. De Vraag, door het Genootschap voorgesteld, luidt: *Welke zyn de beste schikkingen omtrent het straffen der Misdaaden, in eene welgestelde Maatschappy; met eene byzondere bepaling op deeze Republiek?* Eene Verhandeling van den Heer en Mr. HENRICUS CALKOEN, *Advocaat te Amsterdam*, ter beantwoordinge van dit voorstel ingeleverd, heeft de eenpaarige goedkeuring van het Genootschap weggedraagen, om met den eersten prys begiftigd te worden; waarop dezelve thans het licht ziet.

Een Voorbericht van zyn Ed. geeft den Leezer verslag van des Schryvers doelwit en denkwyze; en eene daar aan volgende opgave van den inhoud verleent hem eene zeer geschikte handleiding, om het beloop der Verhandelinge, en de hoofdbyzonderheden, daarin overwoogen, geredelyk na te gaan. ——— Met den aanvang der Verhandelinge splitst hy de Vraag, zo als hy oordeelt,

naar 't oogwit van 't Genootschap, in vier vraagen. „ (1.) Kan de Burgermaatschappye, alvoorens tot strafwetten over te gaan, eenige voorzorgen gebruiken, „ of te werk stellen, om euveldaden en ongeregeldheden voor te komen, of derzelver getal en invloed te „ verminderen? Zo ja, welke zyn de beste? (2.) Welke schikking of schikkingen, welke Wetten zyn 'er „ noodig, om de misdaden te beteugelen, en dus aan „ de boosheid, zo veel het menschelyk vermogen vermag, perken en palen te stellen, en der Maatschappye „ den hoogstmogelyken trap van veiligheid, met betrekking van leven, eer en goederen, te verschaffen? (3.) „ Welke zyn de beste schikkingen, om de overtreders „ dier wetten te vervolgen en te recht te stellen? En „ eindelyk (4.) Welke zyn de beste schikkingen, plegtigheden als anderszins, die in eene welgestelde Maatschappye, by de dadelyke uitvoering der straffen, „ door de Wetten bepaald, te werk gesteld kunnen worden?" Naar deeze onderdeeling der Vraage is ook de Verhandeling vierledig; en de Heer en Mr. *Calkoen* behandelt in ieder Afdeeling, de daartoe behoorende stukken, in eene geregelde orde; met zulk eene keurigheid, en tevens met zulk eene vrymoedigheid, ('t zy hy de gewoone, of by veele geliefkoosde denkwyze volge, of 'er van afwyke, 't zy hy den ouden smaak goedkeure, of tot den nieuwer overhelle,) dat zyne manier van voordraagen juist die zy, welke het kenmerk voert van een Schryver, die zig volkomen meester van zyn stuk gemaakt heeft. Tot een staal hier van zullen wy den Leezer, het hoofdzaaklyke van 's Mans redeneering, ten voordeele van het *buitengewoone Regtsgeding*, tegen hen die aan 't *gewoone Regtsgeding* de voorkeur geeven, nog mededeelen; na kortlyk, volgens zyne opgave, derzelver onderscheid gemeld te hebben.

„ Het eigenlyke en voornaame verschil van beide deeze Rechtspleegingen, zegt hy, bestaat hierin; dat, in een buitengewoon Rechtsgeding, de aangeklaagde, door den Rechter, over de misdaad en de omstandigheden, waarin dit gebeurd is, ondervraagd wordt, en dat de gevangene verpligt is op de hem voorgestelde vraagen te antwoorden. Door dit middel zoekt men hem tot erkentenis te brengen, en alzo, uit zyn eigen boezem, een bewys tegen hem te haalen; zelfs, ingevalle hy hard-

hardnekkig blyft ontkennen, maakt men somtyds gebruik van dat bekende en by veelen zo zeer gehaate dwangmiddel, de Pynbank. —— De aart van het gewoone Rechtsgeding, daarentegen, bestaat hierin. De aangeklaagde zich, gelyk het geval gewoonlyk is, met eene ontkenning verdeedigende, vordert de Aanklaager, op de bewyzen, tegen hem, naar Landsgebruik en Wetten, ingewonnen, de toewyzing der straf, by de Wet bepaald: waarop de Rechter, den Aangeklaagden in zyne verdeediging, zo op de zaak zelve, als op de bewyzen tegen hem overgelegd, naar rechten en Landsgebruik gehoord hebbende, zonder op zyne erkentenis te dringen of die te vorderen, tot de vryspreeking of veroordeeling besluit, naarmaate de kracht en klem der overgeleverde bewyzen zulks medebrengt." De laatste Regtspleeging alleen is in Engeland gebruikelyk; in de Nederlanden bedient men zig van beiden; doch gemeenlyk van het buitengewoone alleen; volgende egter zomtyds, op eene buitengewoone aanklagte, nog een gewoon geding. —— Veele Regtsgeleerden verheffen in dit opzigt de Engelsche manier van regtspleegen; doch de Heer en Mr. *Calkoen* kan zig met hun niet vereenigen. Zyn Ed. erkent wel, dat hun gevoelen, en de gronden waar op zy bouwen, eenige aanmerking verdienen; dan hy oordeelt tevens, dat 'er veel sterker reden voor de buitengewoone Regtspleeging pleiten. Na eene voorafgaande aanmerking, ter te zydestelling van wederzydsche misbruiken, die vermydelyk zyn, en geschuwd moeten worden; als mede raakende de verschillende Landsgesteldheid, uit welken hoofde Engeland de buitengewoone Regtspleeging gevoeglyker dan ons Gewest ontbeeren kan; brengt onze Regtsgeleerde, voor zyne voorkeuze deezer Regtspleeginge, de volgende reden te berde.

1. De onschuld is meer beveiligd, om dat deeze Rechtspleeging de sterkste bewyzen, zonder eigen erkentenis, voor onvoldoende houdt.

2. Men kan in dezelve kragtiger bewyzen en blyken van schuld vorderen.

3. De misdaad en de schuldige wordt 'er veel beter door ontdekt en gestaft.

In de uitbreiding deezer redenen toont zyn Ed. ten klaarste, dat de onschuldige in 't gewoone Regtsgeding meer gevaar loopt; als mede dat het buitengewoone Regts-

Regtsgeding ongelyk beter geſchikt is, om den ſchuldigen, vooral in de mindere of meerdere zwaarte van zyne misdaad, naar den eisch en 't oogmerk van den Wetgeever te vonnisſen: 't welk dan ook met te meer gerustheid kan geſchieden, om dat de Regter, (het welk dit geding een merkelyken voorrang geeft,)

4. Door de buitengewoone Regtspleeging *eigene confesſie* verkrygt, die het allerzekerſte bewys van ſchuld is 't geen men hebben kan. ——— „ Deze beneemt, zegt zyn Ed. alle twyffeling; deeze brengt alle de byzonderheden, zelfs die tot verſchooning of verzachting kunnen ſtrekken, tot kennis van den Rechter. Deeze ſtelt hem gerust, dat hy, in zyne oordeelvelling, zich niet vergisſen kan. Het bewys is nu, om zo te ſpreeken, eene *Mathematiſche Demonſtratie*; daar alle andere bewyzen, van wat aart ook, wel tot eene allerhoogſte waarſchynlykheid, doch nimmer tot eene eigenlyke zekerheid, te brengen zyn. Laaten nu getuigen kwalyk gezien, kwalyk gehoord hebben; laaten zy zichzelven of den Rechter misleiden; laat een byzondere ſamenloop van omſtandigheden den aangeklaagden veroordeelen; de Wet, die eigene erkentenis vordert, is, wat ook anderen hierover denken mogen, een bolwerk van burgerlyke zekerheid en veiligheid, waardoor de onſchuld, door waarſchynlykheid in gevaar, nog gered kan worden; terwyl, in allen gevalle, het niet zelden gebeurt, dat, in de ontkenning van den gevangenen zelve, geen gering bewys van ſchuld te ontdekken is, welk de noodzaaklykheid der ondervraaging te zekerer aan den dag legt." ——— Onze Regtsgeleerde drukt zig, over de noodzaaklykheid van *eigene confesſie*, te ſterker uit, om dat hem een geval bekend is, 't welke hem daartoe ten kragtigſte dringt. ——— En oordeelt iemand dat deeze Regtspleeging onbillyk genaamd mag worden, hy beweert integendeel, dat dezelve den naam eener billyke ſtrengheid verdient, waarover hy zig in deezervoege uitlaat.

„ Door het pleegen der misdaad heeft de Maatſchappy immers recht tot de ſtraf, by de Wet bepaald, verkregen. Alwaar van de eene zyde een recht tot zekere daad is, is aan de andere zyde eene verpligting, zich daaraan te onderwerpen, en alle tegenſtand of verhindering in de oeffening van dat recht, is daadelyk ongelyk. Wy neemen het den aangeklaagden wel niet kwalyk, hun

hun leven, door eene ontkenning, is 't doenelyk, te redden; dan wy begrypen tevens, dat, wanneer nu de Aanklaager, met veel moeite, de bewyzen van de begaane misdaad in zo verre bekomen heeft, dat de aangeklaagde gezegd kan worden, overtuigd te zyn, deeze zich als nu aan zyn noodlot, en de gevolgen, uit zyne vrywillige daad fpruitende, onderwerpen moet. —— Met betrekking van een waarlyk fchuldigen kan de Maatfchappy dus onderrechting, wegens de gepleegde daad, vorderen. Zy heeft recht te eifchen, dat de te last gelegde daad, door de eigene erkentenis van den fchuldigen, tot eene volkomen zekerheid gebragt worde: terwyl een waarlyk onfchuldige, op fchynbaare bewyzen van fchuld aangeklaagd, nimmer door eene waarachtige opgaave van het gebeurde, in eenig lyden komen kan."

Zyn Ed. ftelt zig egter iemand voor, die dit laatfte ontkent, en oordeelt, dat een onfchuldige dus wel in eenig lyden zou kunnen komen. By voorbeeld. „ *Mordechai* is een man van flecht gedrag. Hy heeft met *Levy* een beding gemaakt, om by de revue, of andere plaatzen, daar veel menfchen by elkander komen, voor gemeene rekening te gaan zakkerollen. *Mordechai* heeft een nieuwsgierig toekyker zyn horologie behendig geligt. Hy verkoopt het, geeft by *Levy* voor, dat het geen *goud* was, of doet hem in de opgaave van den verkoopprys te kort; althans *Levy* verbeeld zich zulks. In een gemeene kroeg, daar volk van dit foort te famen komt, ontmoeten zy elkander, en geraaken in hooggaande twist. *Levy* daagt zyn party uit, om hun gefchil met het mes te beflechten. *Mordechai*, vreesachtig van aart, weigert dit, by herhaaling, doch, genootzaakt, geeft hy voor de uitdaaging aan te neemen Ze gaan uit. Twee of meer getuigen hooren en zien het een en ander. *Mordechai*, op ftraat komende, en niet willende vechten, begeeft zich op de vlucht. —— De zelfde, of andere getuigen, vinden, weinig tyds na dit voorval, *Levy*, doodelyk getroffen, op ftraat leggen. Hy fterft onder hunne handen, zonder te melden, op wat wyze hy aan die wond of wonden gekomen is. Indien *Mordechai*, hierop gevangen en ondervraagd wordende, alle die byzonderheden erkennen of openbaaren moet, zal hy gewis meer moeten erkennen, dan mogelyk bewezen zou kunnen worden. Althans dit is zeker, dat hy, door zyn

'er-

erkentenis, aan het zeggen van zeer verdachte getuigen te veel gewigt zal byzetten; en dat de Rechter hen nu niet alleen volkomen gelooven, maar boven dien, als zeker ſtellen zal, dat *Mordechai* en géen ander de daader van den gepleegden manſlag is." —— De Heer en Mr. *Calkoen* erkent het gewigt deezer zwaarigheid; maar ze komt hem nogtans meer ſchynbaar, dan wezenlyk, voor.

„ Stel, zegt hy, dat van alle deeze opgegeeve omſtandigheden volkomen blyk was, zonder de bykomende erkentenis van *Mordechai*; zou hy, in een gewoon Rechtsgeding deswegens aangeſprooken, als ſchuldig aan den manſlag van *Levy* veroordeeld worden? —— Zo men *ja* antwoordt, behoeven wy de geheele zwaarigheid niet te beantwoorden: want dan kan hem de buitengewoone wyze in geen meer lyden brengen, dan waarin hy, door de gewoone, gebracht wordt. Zegt men: *Mordechai* zou, in een gewoon Geding, niet kunnen veroordeeld worden, om dat 'er geen *direct bewys* van den gepleegden manſlag is. Wy antwoorden: om die zelfde reden zou *Mordechai* even min in een buitengewoon Geding veroordeeld kunnen worden. Waarby nog een tweede reden komt, die in het gewoone geen plaats heeft; te weeten *Mordechai*, erkennende alle de byzondere omſtandigheden van het geval, doch den manſlag zelven ten ſterkſte ontkennende, ontbreekt 'er klaarblykelyk zyne erkentenis, welke het onmogelyk maakt, dat hy veroordeeld kan worden; dewyl 'er in het buitengewoone Rechtsgeding geen veroordeeling plaats kan hebben, dan op eene volledige erkentenis van 't geval; dat is, in het opgegeeven voorbeeld, eene volledige erkentenis den manſlag daadelyk begaan te hebben. Zyne erkentenis mag, zo min in de buitengewoone als in de gewoone wyze van Rechtspleeging, *geſplitst worden*: veel min mag, in het een en ander geval, dus geredeneerd worden: „ Daar gy alle „ die omſtandigheden erkennen moet, en het dus hoog„ waarſchynlykst is, dat gy de daader zyt, daarom hou„ de ik u ſchuldig." Waar, op die wyze in de Crimineele Vierſchaar geredeneerd, en van het *mogelyke* tot het *daadelyke* beſloten wordt, is de onſchuld in gevaar, welke wyze van Rechtspleeging ook gevolgd moge worden. Doch gelyk wy de misbruiken der gewoone Rechtspleeging niet aanvoeren, en daar op de voorkeur aan de buiten-

tengewoone toekennen, zo vorderen wy ook hier, dat men onderſtelle, dat de buitengewoone, zonder misbruik, geoeffend worde, gelyk wy reeds aangemerkt hebben. De buitengewoone Rechtspleeging ſtelt hem dus, klaarblykelyk, in nog minder gevaar van in lyden te komen, dan de gewoone. Ten tweeden, wanneer *Mordechai*, het zy in een buitengewoon, het zy in een gewoon, Rechtsgeding aangeſprooken, alle die omſtandigheden erkent, ſtaat de zaak gelyk. Hy doet dan vrywillig, in het gewoone Rechtsgeding, het geen hy in een buitengewoon verpligt wordt te doen. Ook ſtaat de zaak gelyk, wanneer hy in beide gevallen ontkent. Maar ſtel, dat hy, in een gewoon Rechtsgeding, alle die omſtandigheden ontkende, zou hem die ontkentenis niet veel meer in lyden kunnen brengen, dan zyne erkentenis, in beide wyzen van Rechtspleegen? ——— Ik denk ja. ——— Want word het een en ander beweezen, dan immers doet hy eene *leugenachtige* verdeediging, en hy loopt groot gevaar, om, door zyne ontkenning zelve, in lyden te komen, en als ſchuldig veroordeeld te worden. En dit bewyst al vry klaar, dat, zo al eene erkentenis van deeze en geene byzonderheden, ſomtyds, een aangeklaagden in lyden zou kunnen brengen, echter in het ontkennen van zaaken, die waar zyn, nog veel grooter zwaarigheid ligt opgeſlooten: ten minſten, dat de zwaarigheid, ter wederzyde, even groot is. ———

Wy zullen hier van afſtappen, met de aanmerking, dat uit deeze onze redeneering blykt, dat het Opperwezen, ons verpligtende der waarheid hulde te doen, zulks niet uit willekeur of dwang, maar om redenen, uit ons eigen belang afgeleid, gevorderd heeft. Ja, dat dit niet alleen in het dagelyksch leven doorgaat, maar dat het ſpreeken en onbewimpeld te kennen geeven van de waarheid, ook in gevallen, waarover wy hier handelen, het beste en zekerſte middel is, om ons leven en eer, tegen alle ongegronde beſchuldigingen, te verdeedigen."

By de overweeging van dit alles, dat het buitengewoone Regtsgeding begunſtigt, komt nogtans van de andere zyde de Pynbank, als haatelyk en afſchuwelyk, in aanmerking: de gewoone Regtspleeging heeft dezelve niet noodig; maar de buitengewoone kan dezelve somtyds niet ontbeeren; dit ſtrekt, zegt men, grootlyks tot haar nadeel. Onze Regtsgeleerde behandelt dit onder-

derwerp wat laager afzonderlyk, en zyne verdeediging van 't behoorelyk gebruik van de Pynbank is met zo veel omzigtigheid en oordeel opgesteld, dat de hier uit ontleende zwaarigheid zo niet geheel kragteloos gemaakt, ten minste zeer verzwakt worde. ——— Wy kunnen ons niet wel inlaaten. in een verslag van 's Mans voorstellingen desaangaande, zyne behandeling over dit onderwerp moet geheel geleezen worden; en zy die dit onderwerp onder handen neemen, zullen wel doen, wanneer zy deeze verdeediging van de geoorlofdheid der Pynbank met oplettendheid nagaan. Kunnen zy, na de overweeging van het bygebragte, een beter middel, dat aan mindere zwaarigheden dan de Pynbank onderhevig is, uitvinden, ter bereikinge van het hoofdoogmerk, zonder de onschuld in gevaar te brengen, of de straflooshcid der gruwelykste euveldaaden de overhand te doen neemen: ze mogen, volgens de herhaalde betuiging van den Heer en Mr. *Calkoen* verwagten, dat zyn Ed., naar zyne menschlievendheid, ten volle bereidvaardig is, om de Pynbank, hoe voorzigtig ze ook hier te Lande in 't werk gesteld worde, hoe zeer hy dezelve beteugeld hebbe, geheel en al op te geeven.

Verzameling van Historiesche en Politike Tractaaten, voorheen uitgegeeven door den Historieschryver J. WAGENAAR. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel, 1780. *In gr. octavo.*

By de in het eerste Deel deezer Verzamelinge bewaarde losse Geschriften van den geëerden *Wagenaar*, welken men door dit middel voor de verstrooijing poogt te behouden (*), komen in dit tweede Deel nog eenige Stukjes van die natuur, welken dit behoedmiddel niet minder verdienen; te meer, daar ze veelal naauwlyks op zichzelven te bekomen zyn. Hier ontmoet ons in de eerste plaets het *Koffyhuis-praatje*, met den daarnevensgaanden *Patriot*; twee Geschriften door dien Vaderlandlievenden Schryver afgegeeven, in den jaare 1747; om, ware 't mogelyk, een geest van gematigdheid in te boezemen; ter stuitinge van de wederzydsch woelende driften; welken,

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroeff.* V. Deel. bl. 452.

ken, by gelegenheid der groote Staatsverandering in ons Gemeenebest, in die dagen, by veelen een gevaarlyken rol fpeelden. Op deeze Stukken volgen 's Mans ernftige Verdeediging-fchriften, wegens het, door zommige Schryvers, beledigde Karakter van den Heere Raadpenfionaris *Johan de Witt*; in welken die yverige Voorftander van braave Mannen den roemwaardigen *de Witt*, op eene onwederleggelyke wyze, van den hem diestyds aangewreeven blaam zuivert. Met deeze ernstige Stukken zyn ook twee boertende Lofbazuinen verknogt, waarin hy zyne Tegenfchryvers, op eene by uitftrek geestige manier, befpotlyk ten toon ftelt. —— Alle deeze fchriften hebben dit wel met elkanderen gemeen, dat ze inzonderheid opgefteld zyn, met betrekking tot byzondere tydsomftandigheden en perfoonen. Maar dit neemt niet weg, dat ze tevens van eene algemeene nuttigheid blyven; gemerkt de Heer *Wagenaar* 'er eene menigte van denkbeelden ingevlogten en ontvouwd heeft, welken altoos ter gegronder kennisfe van 's Lands Gefchiedenisfen en Beftuur kunnen ftrekken; als mede van dienst zyn, om de Lezeren de pligten van een welmeenend Ingezeten, in verfchillende tydsomftandigheden, op eene treffende wyze te herinneren. En men kan, deeze Schriften dus by elkander geplaatst vindende, niet nalaaten zich ten hoogfte te verwonderen over 's Mans bekwaamheid, niet alleen als Gefchicht- en Staatkundigen, maar ook als een vernuftig Schryver; die zyn geest en pen dermaate in zyne magt had, dat hy zyn denktrant en fchryfwyze ongedwongen naar den aart van 't onderwerp, en 't oogmerk dat hy voorhad, konde inrigten. In 't *Koffyhuispraatje* heerscht eene natuurlyke lugtigheid; de *Patriot* behoudt dat lugtige, maar met inmengfel van eene ongemaakte deftigheid, daar ze te ftade komt; in de Verdeediging van *de Witt* vertoont zich alomme een manlyke ernst, die voor de tegenparty vernederend is; en de *Lofbazuinen* behelzen eene gansch fneedige boertery. —— Weinige Schryvers zal men te berde kunnen brengen, die in zulke verfchillende fchryfwyzen tevens zo gelukkig gellaagd zyn. — Voeg hier by nog zyne bekwaamheid, om, zonder zich fchuldig te maaken aan laffe vleitaal, een groot Man naar deszelfs verdienften te pryzen, en zyne aandoeningen van hoogagting voor hem indiervoege uit te drukken, dat het blyke, dat de Natuur

spreekt. Men vindt 'er een voorbeeld van in 's Mans Schets van het leeven, den aart en 't gedrag van den Heere Mr. *Hermannus Noordkerk*, Advokaat te Amsterdam; met welk pryzenswaardig Stukje het tweede Deel deezer Verzamelinge besllooten wordt. En hiermede was ook ons oogmerk dit Artykel te besluiten, nadien wy 't niet noodig oordeelden op eenig byzonder Stuk uit het zelve staan te blyven; dan, by het nederleggen van dit Deel, het nogmaals openslaande, viel ons oog op een blad van den *Patriot*, het welk handelt over de natuur en de verscheidenheid van den verstandlyken Smaak. Op het inzien der behandelinge van dit onderwerp, oordeelden wy het niet ongevallig, den Leezer 's Mans bedenkingen deswegens nog mede te deelen; vooral nadien men dezelven in dat Geschrift niet zou verwagten.

„ Een vermaard Geneesheer, onder myne Vrienden, dus vangt de Patriot aan, vertoonde my en eenig ander Gezelschap, onlangs, in het hoofd van een versch geslagt Schaap, het werktuig van den Smaak, op eene zeer klaare en bevattelyke wyze. Hy deed ons, in de Tong, ontbloot van haare vliezen, en naderhand in het Gehemelte, de verscheiden' ryen van tepeltjes opmerken, die, onderscheidenlyk geprikkeld of aangedaan, onderscheidene beweegingen veroorzaaken in de Zenuwen van het vyfde en negende paar, waar op de gewaarwording, welke wy *Smaak* noemen, in de Ziel ontstaat. Hy beduidde ons, dat deeze Zenuwen kleine puntjes hadden, die de holligheid der tepeltjes vulden, en hierom ligtelyk den indruk overnamen, die, door spyze of drank, op de tepeltjes gemaakt werdt. Verders, zeide hy, dat de welgesteldheid deezer tepeltjes niet alleen; maar vooral ook de gezondheid van het speeksel, onder de voornaamste oorzaaken moest gerekend worden van eenen naauwkeurigen, fynen en goeden smaak: dat te weinig of bedorven speeksel maaken kon, dat dingen, die ons anders wel smaakten, eenen zeer kwaaden of somtyds gantsch geenen smaak hadden. Hy gaf ons ook reden, waarom sommige spyzen, met Zout, Limoensap, of Speceryen gebruikt, beter smaaken; aanwyzende, dat deeze dingen, met de spyze vermengd, dezelve meer op de tong doen prikkelen, dan zy op zig zelve zou hebben konnen doen. Hy maakte nog verscheiden' andere aanmer-

merkingen, welken ik niet allen heb konnen onthouden: doch het slot van zyn Gesprek, over dit onderwerp, zal my niet ligt uit de gedagten gaan: *Hoe zeer*, zeide hy, *vertoont zig de wysheid en goedheid des Scheppers niet in het schenken van dit Zintuig, den Smaak! Wy zouden, al waren wy gezond, dikwils zoo veel moeite hebben, om voedzel te neemen tot ons onderhoud, als de zieken; indien ons de spyze en drank niet smaakten. Nu spoort ons de Smaak aan, om naar voedzel te haaken. En niet minder wyslyk is het werktuig van den Smaak in den mond geplaatst, alwaar de Spys klein gemaakt, met het natuurlyk scheivogt, het speeksel, vermengd moet worden.*

„ 't Gene ik hier gezien en gehoord had, zweefde my, nog eenen geruimen tyd, na dat ik t'huis gekomen was, voor den Geest. Doch na dat ik 'er lang op gedagt had, viel ik van deezen op eenen anderen Smaak, dien men den *verstandelyken* of *inwendigen* zou konnen noemen, en die, in verscheiden opzigten, met den *lighaamlyken*, vergeleken kan worden. Ik wierp myne invallende gedagten, zonder eenige orde, op 't papier, en ik ben gezind, om ze den Leezer tegenwoordig mede te deelen.

„ Is 't aan de armoede van de taal, of aan onze onkunde van onzen eigen Geest toe te schryven, dat wy van de werkingen en aandoeningen der Ziele geduurig spreeken met woorden, die van de lichaamen ontleend zyn? Waarschynlyk aan de eene en de andere oorzaak, en veelligt nog aan meer anderen. Wy spreeken van eenen Smaak, die enkel verstandelyk is, met woorden, welken van den lichaamlyken Smaak zyn afgenomen. Een Vers, eene Redevoering, een Kwinkslag *smaakt* ons. Een welgeschikt gebouw is een bewys van iemants *goeden smaak*. De Patriot van voorleeden Dingsdag heeft veelen niet gesmaakt. De Couranten zyn vervuld met *laffe* aanmerkingen. *Glycion* bemint *zoete* en *malsche* verzen. *Geene Poëzy smaakt my*, zegt *Harpagon*, *of zy moet scherp en bytend zyn.* Zo gemeen en oud is het, van deezen verstandelyken Smaak te spreeken met woorden, die van den lichaamlyken zyn ontleend, dat men 'er, zelfs in de gewyde Schriften, veele voorbeelden van vind. Een Apostel wil, dat onze *woorden met Zout*, van een gezond verstand, *besprengd*, en smaakelyk gemaakt zullen worden: en Job vraagt, *zal niet het oor de woorden proeven, gelyk het gehemelte voor zig de spyze smaakt?*

„ Van eene Wiskundige figuur, uitrekening of betooging zeggen wy zelden of nooit, dat zy ons ſmaakt. Een waaragtig voorſtel, waar in weinig of geene nuttigheid voor ons legt, doet ook, indien ik zo ſpreeken mag, het Werktuig van onzen verſtandelyken Smaak niet aan. Nuttige waarheden zelve konnen onſmaakelyk zyn, als zy ons opgedischt worden, zonder de aangenaame ſaus van ſchoone en gepaste woorden, of als wy zelven ons in zekere ongeſteldheid bevinden, die ons nuttige waarheden, in goede orde aan ons voorgeſteld, ſmaakeloos, walgelyk of bitter doet keuren. In 't laatſte geval zyn wy zieken gelyk, wien de aangenaamſte ſpys als zaagzel of gal ſmaakt. In het eerſte geval is het waaragtig of nuttig Voorſtel te vergelyken by gezond en heilzaam voedzel; doch waar aan eene kruidige ſaus ontbreekt, om met ſmaak gegeten te konnen worden.

„ Nuttige waarheden zyn het eigenlyk voedzel van onzen Geest. Zulk voedzel behooren wy niet te verſmaaden, al ſmaakt het ons ſomtyds niet. Het verſterkt ons, het geeft ons kragt en leeven. Maar zy, die anderen ſomtyds nuttige waarheden voorhouden, ſchriftelyk of mondelyk, behoorenze zo ſchoon en ſierlyk te vertoonen, zo aangenaam en ſmaakelyk te maaken als hun mogelyk zy, op dat ze te meer ingang vinden, en te vaster in den Geest gedrukt worden mogen.

„ 't Is ons niet genoeg, dat wy gevoed worden; de ſpys moet ons ook wel ſmaaken. 't Is ons niet genoeg, dat wy een voorſtel verſtaan konnen en toeſtemmen; 't moet onze verbeelding ſtreelen of treffen: 't moet ons, door eene nieuwe en bevallige wyze van voorſtellen, of door de woorden zelve, met welken het voorgeſteld wordt, verrasſen en inneemen, en deeze of gene aangenaame aandoening in onzen Geest verwekken. Dan eerst ſmaakt het het ons, en anders niet.

„ De verſtandelyke Smaak is zo verſchillend als de lichaamlyke. Eenvoudige, klaare voorſtellen doen elk eveneens aan, en worden van elk op eene en dezelfde wyze begreepen. Maar zo dra zegt men of ſchryft men niet iets van meer omſlag; zo dra zoekt men zyn zeggen niet bevallig te maaken, door de wyze of trant, op welken men het zegt, of men vind, dat het ſommigen wél, anderen kwalyk, ſmaakt. Somtyds is 'er reden van deezen verſchillenden Smaak te geeven: ſomtyds niet. En, in het

het laatfte geval, geldt ook het zeggen, *dat men over de Smaaken niet twisten moet.*

„ Ik neem het *Damon* niet kwalyk, dat hem eene Lierzang best fmaakt, mids hy my vryheid geeve, om myn hert aan een Heldendicht op te haalen. *Eutrapelus* ga vry te gast op een Blyfpel; doch hy laate *Semnus* toe, zig te verkwikken, met de traanen, die hy, onder 't leezen van een Treurfpel, ftort. *Alciphron* heeft in den Patriot geen' fmaak, dan wanneer hy fchertst. *Kato* wordt niet aangedaan dan door ernftige Vertoogen.

„ Of deeze verfchillende fmaak eene verfchillende gefteldheid der Ziele, of der onmiddelyke werktuigen van de Ziele onderftelle, laat ik de Natuurkundigen onderzoeken. Maar my dunkt, dat Luiden, van een gezond verftand, zig moesten wagten, van eenerlei foort van verftandelyk voedzel zo veel te gebruiken, dat hun nu niets anders fmaakt. *Bavius* wil een Dichter zyn. Hy leest dagelyks Poëzy. De beste verzen fmaaken hem ook best, of eeniglyk. Van de overigen fteekt hem de walg. Maar *Bavius* vind geen' fmaak in de Natuurkunde, in de Historien, in de Landbefchryving, in deftige Redevoeringen in onrym. Zyne onbedreevenheid in deeze dingen is oorzaak, dat hy geen Vers maakt, of het zondigt tegen de gemeenfte Regels der Weetenfchappen, in welken hy geen' fmaak heeft. *Bavius* zal nooit een groot Dichter worden. Men moet van veelerlei zaaken, die tot verbetering des verftands en der zeden konnen dienen, een' fynen en goeden fmaak zoeken te verkrygen: en gene werken van vernuft voor allen afkeuren, om dat 'er onze byzondere fmaak niet in getroffen is.

„ Wanneer ik zwaarmoedig ben, fmaaken my gene vrolyke en fchertfende fchriften. Heden bevind ik my in een' blygeestigen luim, en lees met genoegen, met verrukking zelve, 't gene my gisteren niet beviel. De fpys, en de faus der fpyze, is dezelfde; maar myn gehemelte is anders gefteld. Ik wil niet meer zeggen, dat my iets morgen niet fmaaken zal, om dat het my heden niet fmaakt: veel min dat het in zig zelven en voor elk fmaakeloos en laf moet zyn, om dat het in my gene aangenaame aandoening verwekt.

„ De verftandelyke Smaak heeft zyne Mode, gelyk de lichaamlyke. My heugt, dat weinige menfchen hier te Lande fmaak hadden in Koffy en Thee, die men,

federt, elkanderen voor lekkerny gefchonken heeft. Wien heeft de eerfte pyp tabak wel gefmaakt? De oude Grieken en Romeinen hadden een gantsch anderen fmaak van de Dichtkunde, Bouwkunde, Beeldhouwery, Schilderkonst, Welfpreekendheid, en veele andere dingen, dan de Franken, Saxers, Deenen, Gothen en andere Volkeren der Middeleeuwe. Sedert twee eeuwen, begint de goede oude fmaak te herleeven. Och hadden wy den Gothifchen fmaak, zo volkomen uit onze Schriften in dicht en ondicht, als uit onze voornaamfte Gebouwen en Schilderyen, weeten te verbannen! De eenvoudige natuur, zedig opgetooid, zou ons, in een zuiver vers of in een deftig vertoog, zo wel bevallen, als in een grootsch gebouw. *Chryfippus* begint dit te zien. *Chryfippus* fchildert met de pen: maar zyne beelden plagten zo wild, zo zwierig, zo rykelyk gekleed te zyn, dat men hunne gedaante naauwlyks bekennen kon. 't Gewaad ftond hun ook flodderig, en opgefchikt. Sedert eenigen tyd, vertoont hy ze meer in hunne natuurlyke gedaante. 't Sieraad, met welk hy ze bekleedt, dient alleenlyk om hunne eigenaartige fchoonheid leevendiger te doen affteeken. Elk begint nu fmaak in zyne fchriften te krygen. Men zegt, dat hy, al wat hy wil, op de bevalligfte wyze, zonder moeite, fchryven kan. Doch ik weet van naby, dat hy nu meer werks maakt van het befchaaven zyner Schriften dan voor deezen. Zo veel meer konst en vlyt is 'er noodig, om de natuur wel na te bootfen, en op 't eigenlykst af te tekenen, dan om de zelve, door vreemd en ontleend fieraad, onkenbaar te maaken.

„ Een fchrander en geleerd Man kan den Smaak van een gantsch Volk verbeteren. Hy is een' Geneesheer gelyk, die lust tot gezond voedzel weet te verwekken, in iemant die dezelve mist. Wie had, voor eenige jaaren, fmaak in de Poëzy van den Engelfchen Digter *Milton*? Wie kende hem, wie las hem, zelfs in Engeland? De *Spectator* heeft 'er de gantfche Natie, en veele Buitenlanders, fmaak in doen krygen. En dit is 't voornaamfte niet dier dingen, in welken dit treffelyk Werk den fmaak der Natie verbeterd heeft. Hier gaat het ook zo. Niemant vond fmaak in de fchriften van *Hermogenes*. *Ariftarchus* zegt openlyk, dat ze fraai zyn, en in agt dagen

moet

moet 'er de Boekverkooper C. . . . . een tweeden druk van aanleggen.

„ Ik hoor, met leedweezen, dat de schrandere *Hilarius* zynen smaak bedorven heeft, door het leezen van de geestige Romans, en andere vernuftige Schriften. Bondige, onopgesmukte redenkaveling, over de Philosophie of Theologie, smaakt hem niet meer. Hy gelykt naar iemant, die, zig gewend hebbende aan het drinken van geestige Liqueurs, den gezondsten wyn laf en smakeloos vind. Sedert dat een beroemd Hollandsch Dichter der voorgaande eeuw, Martiaal, daar hy flegtst is, navolgende, eene menigte Puntdichten uitgegeven heeft, welker fraaiheid in bloote woordspeelingen bestaan, hebben onze vernuften zig vermoeid, in vindingen van zulk een' aart. Doch deeze wansmaak is zeer na verdweenen. De Verzen van een of twee Lettergreepen hebben ook, geloof ik, den laatsten snik reeds gegeven.

„ De goede smaak is, uit de nabuurige Ryken, Vrankryk en Engeland, tot ons overgekomen, na dat *Boileau* dien in Vrankryk, en de *Spectator* in Engeland, had doen herleeven. Ik vertrouw, dat onze naauwe vereeniging met de Engelsche Natie haar vernuft, haare leevendigheid, haar gezond oordeel, haare klaare en bondige wyze van redeneeren hier meer en meer zal doen doordringen: terwyl ik hoop, dat onze natuurlyke koelheid, ons, voor het aanneemen haarer woestheid en onbezuisde oploopendheid, genoeg beveiligen zal."

De Britsche Rhapsodist of Mengelschriften van RICHARD STEELE *en anderen. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1780. *Behalven de Voorreden* 948 *bladz. in octavo.*

Het Voorberigt, aan 't hoofd van deeze *Mengelschriften* geplaatst, leert ons, dat de Uitgeevers zig bepaald hebben tot het byeenbrengen van sommige nog onvertaalde Zedekundige Verhandelingen, of Vertoogen, zo van den beroemden *R. Steele*, als van eenige anderen der beste *Engelsche* Schryvers, wier werken of geheel niet, of flegts gedeeltlyk, in onze taal bekend zyn. ——— Dat het in zodanig eene onderneeming voornaamlyk aankome op eene verstandige keuze is uit zigzelve blykbaar; en wanneer men deeze, uit den inhoud der Stukken, alhier voorgedraagen, beoordeelt, zal men vry gereedlyk tot de gunstige zy-

zyde overhellen. Ze zyn allen geschikt om den Leezer op te leiden tot een eerbiedigen wandel voor Gods aangezigt, tot eene ernstige betragting der gezellige pligten des Menschlyken Leevens, en tot een geregeld gedrag in alle omstandigheden. De manier van uitvoering is gemeenlyk zeer wel ingerigt naar den aart van het onderwerp, duidelyk, overtuigend en inneemend; en in de vertaaling heeft men, om deeze en geene onderwerpen te verleevendigen, 'er, op eene gepaste wyze, nu en dan, eenige dichtkundige bedenkingen van onze Nederlandsche Dichters en Dichteressen ingevlogten, die meermaals aan de behandeling eene bevalligheid byzetten. Men heeft des alleszins reden om dit Werkje te tellen, onder de leerzaame Schriften, die een nutten invloed op het zedelyk character van den Leezer kunnen hebben. Tot een voorbeeld hier van diene eene hoofdaanmerking wegens de deugdzaame gemoedsgesteltenis, daar Apostel Petrus zyne tydgenooten toe vermaant, als hy 1 Pet. III. 8. zegt: *zyt met innerlyke barmhartigheid beweegd.*

„ Het geen onze Medeschepsels gevoelen, in onzen eigen boezem over te brengen; ons zelven te onderstellen, geplaatst te zijn in *hunne* omstandigheden, en te overweegen, hoe *wij* in denzelfden staat zouden aangedaan worden, is eene gesteldheid, die, ons hebbelijk zijnde, de groote beweegveer is van alle gezellige deugd." ——— De opsteller van dit Vertoog op deeze wyze aangevangen hebbende, merkt verder aan, dat integendeel eene gansche reeks van ongeregeldheden, uit gebrek van een beginzel van meewaarigheid, gebooren worden; 't welk, naar maate dat het algemeener worde, ook des te meer wanorde in de maatschappy moet veroorzaaken; des het voor allen van 't uiterste belang zy, naar des Apostels les *met innerlyke barmhartigheid beweegd te weezen*, of te gevoelen *met*, zo wel als *voor*, onze medemenschen. Ter kragtiger aanpryzinge nu van deeze zo beminnelyke gemoedsgesteltenis bepaalt zig onze Schryver voorts, wel inzonderheid, tot het ontvouwen van derzelver invloed op onze handelingen in de drie volgende opzigten. „ Indien ze altijd behoorlijk werkte, zegt hij, zou ze ons leeren inschikkelijk te zijn, omtrent die geenen, welke van ons in het stuk van den Godsdienst verschillen; ——— zou ze ons geneigd maaken om de dwaalingen en zwakheden van onzen naasten in een gunstiger licht te beschouwen; ——— en ze zou dat misverstand en die twisten voorkomen, welke dikwils uit zeer beuzelachtige omstandigheden ontstaan, maar doorgaans de bronnen zijn van veel kwaad en onheilen." ——— Ieder deezer opgemelde hoofdaanmerkingen worden in dit Vertoog breeder ontvouwd; doch om niet te uitvoerig te worden, zullen wy ons alleen tot de opgave der eerste bepaalen.

„ Indien wij, dus vervolgt onze Schrijver, indien wij eene hebbelijkheid hadden van meegaande te zijn met anderen, zouden wij inschikkelijkheid gebruiken, ten aanzien van hun, die in Godsdienstige gevoelens met ons verschillen.

„ Want,

„ Want, van welke oorzaaken hangen onze Godsdienstige gevoelens af? Welke zijn de omstandigheden, welke ons doorgaans de bijzondere denkbeelden doen vormen, die de artikels van ons geloof uitmaaken? Zijn het niet de bijzondere oogpunten, waaruit wij een onderwerp beschouwen? En zijn deeze niet dikwils grootendeels aan de vooroordeelen der opvoedinge, aan de heerschende gesteldheden der ziele, en zelfs somtijds aan eenen bijzonderen trein van denken, dien wij bij geval volgen, toe te schrijven? En, gelijk deeze dingen bijna in elk bijzonder mensch verschillen, zo moet het oordeel van bijna elk mensch in het bijzonder verschillende zijn. Hieruit ontstaat de oneindige verscheidenheid van gevoelens, welke men aantreft onder de bewoonders van den aardbodem. Hieruit is de ijdelheid van alle onderneemingen, om de menschen tot één geloof te brengen, voortgekomen. Wat moet men dan in deezen doen? Moet een vuurige ijver voor het geen wij de waarheid gelooven te zijn, ons aanzetten tot het haaten, en zelfs tot het onderdrukken en vervolgen onzer broederen, om dat zij in hunne denkbeelden van ons verschillen? Dit zou de broederlijke liefde geheel vernielen, welke ons zo dier aanbevolen is, en zou de aangenaamste van alle de Christelijke deugden volstrekt ondoenlijk maaken. Wij behooren dan elkanderen te verdraagen, —— met alle zagtmoedigheid en liefde, het geen ons waarheid toeschijnt te omhelzen, en door niets, dan bedaarde bewijsredenen, overtuiging trachten te weeg te brengen.

„ En de woorden van Petrus leeren ons een gemaklijk en krachtig middel om deezen noodzaaklijken pligt te betrachten. Wij moeten ons gewennen *met* en *voor* anderen te gevoelen; —— wij moeten ons de kunst eigen maaken, van ons, voor een oogenblik, in de bijzondere omstandigheden van anderen te plaatsen, —— en overweegen, of die omstandigheden niet een dergelijk uitwerksel op ons gehad zouden hebben, indien wij altoos aan den invloed derzelve waren onderworpen geweest.

„ De artikels van het geloof van mijnen naasten zijn geheel verschillend van de mijne. Sommige van zijne gevoelens komen mij ongerijmd voor, andere onteerende voor Gods charakter en zedelijke regeering. Ik heb medelijden met zijne misvattingen; maar kan daarom geene verachting of verontwaardiging voor hem voeden. Want ik bedenk, dat zij vaste wortels in zijne ziel geschooten hebben, in zijne vroegste jaaren. Zij werden hem, toen zijn verstand nog niet rijp was, geleerd, en ingeprent, als heilige en onbetwistbaare grondbeginsels; zij groeiden te gelijk met hem op, werden gekoesterd door de zorgvuldige, hoewel dwaalende hand der opvoedinge, en hebben, door langheid van tijd, de kracht verkreegen van eene vastgezette hebbelijkheid. Daar is, nogthans, binnen in hem een verborgen vermogen, dat tegen derzelver invloed aanwerkt. Zijne daaden zijn beter dan zijne beginsels. Hij munt uit door de groote deugden van het Chris-

Christelijke leven, en, schoon zijn charakter, misschien, iets beter zou zijn, indien zijne Godsdienstige gevoelens wat anders waren, is hij echter een tederhartig nabestaande, een vreedzaam mensch, een eerlijk, vlijtig burger, en daarom een waardig man. Wanneer ik hem in dit licht beschouw, —— wanneer ik, op deeze wijze, *voor* en *met* hem gevoel, —— wanneer ik mij dus stel in zijne plaats, —— en bedenke, dat mijne geloofsartikels onder dezelfde omstandigheden, waarschijnlijk juist dezelfden zouden zijn geweest, zo verdwijnen alle ongunstige indrukken. Het krachtige beginsel van zelfsliefde brengt iets, dat naar partijdigheid ten zijnen voordeele zweemt, voort; en ik omhels hem, in weerwil van het verschil van zijn bespiegelend geloof, als eenen vriend en broeder.

„ Dat is een van de natuurlijke uitwerkselen van de hebbelijke oefening dier gesteldheid, welke ik nu aanprijze, welker voortreffelijkheid, wanneer zij in dit licht beschouwd wordt, ik thans niet wijdloopig zal aantoonen; gemerkt zij van zelve blijkt."

De Geschiedenissen van PHILIPPINE MIENDA, *door haar zelve beschreven. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* A. Stubbe. 1780. *In gr. octavo* 367 *bladz.*

Niet ten onregte zou men deezen Roman mogen noemen, *de zegepraal van den Godsdienst over de verzoekingen van 't Ongeloof.* De Vader der Heldinne is een Vrygeest van de slegtste soort, gehuwd met eene Godsdienstige Echtgenoote, die geen invloed op hem had, zo min als op haar Zoon en oudste Dogter, ter gedragsregelinge; maar de jongste Dogter, *Philippine*, volgde het voetspoor van Moeder, ook na derzelver dood. Het lot van den Zoon, als een gevolg zyner buitenspoorigheden, was een verhaaste dood: en de oudste Dogter, 's Vaders neigingen en oogmerken volgende, zag zig eerlang in ongelukkige omstandigheden gedompeld; waar uit ze egter door *Philippine* gered word. Dit nogtans wederhield haar niet van vervolgens met den ondeugenden Vader zamen te spannen, om *Philippine* te verleiden; om haar te beweegen en over te haalen, om den Erfprins, in 't voldoen zyner lusten, ten wille te zyn: 't welk Vader en Zuster voor 't eenige middel hielden, om haaren Vader, niet alleen uit netelige omstandigheden te redden, maar ook, ten laatste, voor zelfsmoord in zyne gevangenis, of een schandelyken dood, op het Schavot, te behoeden. *Philippine* wederstaat, op Godsdienstige beginzels, alle de verleidingen, listen en mishandelingen, die de Vader, de Dogter, en eene Fransche Gouvernante aanwenden en in 't werk stellen. Het gevolg van alles is, dat de Zuster, en wat laater de Gouvernante, tot inkeer koomen; dat de Erfprins van zyn schandelyk oogmerk af zie, en zig tot Godsdienstige beginzels

ke-

keere; mitsgaders dat Vader, wiens doodvonnis in dat eener bewaaringe in eene bergvesting veranderd is, ook op den weg der boetvaardigheid geraake. Wat *Philippine* betreft, zy ſtond, met 's Vorſten bewilliging, en op deszelfs aanſtaan, te huwen met een Overſten; een Man van Adel; die haar al vroeger bemind, maar dien zy, ſchoon hem niet ongenegen, altoos wederhouden had, om dat zy van burgerlyke afkomst was. In deeze omſtandigheden egter, daar dit onderſcheid als over 't hoofd gezien wordt, beſluit zy eindelyk haare toeſtemming te geeven, op voorwaarde van eenig uitſtel; en geduurende dien tyd ontſlaapt zy, in de vertrouwelyke hoop op eene zalige opſtanding. ——— In de uitvoering van dit alles is het natuurlyke en welvoegelyke, naar den verſchillen aart der characters, vry wel in agt genomen; en de Godsdienst zegepraalt op eene treffende wyze. ——— By veele Leezers zal ongetwyfeld het character van *Philippine* wat te ſterk naar 't zogenaamde *Piëtistiſche* overhellen; dan zy, die den Chistelyken Godsdienst in ernst omhelzen, zullen nogtans haar voorbeeld hoog waardeeren; en zig gereedlyk kunnen voorſtellen, hoe een Godsdienſtig mensch, ook op een ander Godgeleerd Zamenſtel, zig, in zulke omſtandigheden, onder de Godlyke hulp, zou kunnen gedraagen, ter overwinninge van verleidelyke aanzoeken.

SOPHRONISBA, *of de gelukkige Moeder. Door* Mr. W. van HOGENDORP, *Lid van het Zeeuwsch en Bataviaasch Genootſchap. Te Rotterdam* 1780. *In groot octavo* 110 *bladz.*

Een Roman, ter aanpryzinge van de Inëntinge der Kinderziekte. *Sophronisba* is zeer ſterk tegen derzelve ingenomen; te meer daar zeker Geneesheer zig 'er tegen verzettede. *Lyſander*, haar Echtgenoot, beſluit de Kinderen, buiten haar weeten, in te entên; geeft 'er haar vervolgens bedaardlyk kennis van; zy berust 'er in; een ervaren Geneesheer neemt de Ingëente Kinders in agt, en alles ſlaagt naar wensch. Midderwyl worden de Kinderen van den eerst aangeduiden Geneesheer natuurlyk door de Kinderziekte aangetast; en alles valt, onder deszelfs opzigt, ten hoogſte ongelukkig uit. Dit is het hoofdonderwerp deezer Geſchiedenisſe, welke wyders met bykomende voorvallen verleevendigd en gevalliger gemaakt wordt. De Heer en Mr. *van Hoogendorp* ſchreef dit Stukje te Batavia, om de Moederlyke harten in dat Gewest over te haalen tot het inënten der Kinderen: en men heeft het, op zyn goedvinden, naar den Bataviaaſchen druk, met eenige veranderingen, ook hier door den druk gemeen gemaakt. Het behoort, ſchoon het als een Roman geſchreeven zy, onder de melding dier aanmoedigende voorbeelden, welken daadlyk plaats

plaats hebben; en onze Schryver ftelt het voorval in een by uitftek gunftig licht, ter aanpryzinge van de Inënting. Zyn Ed. bedient zig, in 't gantfche beloop der gefchiedenisfe, en byverdichtzelen, van een fchryfftyl, en eene manier van voordraagen, die zeer wel gefchikt is, om, naar zyn oogmerk, invloed te hebben, op het hart van tedere Moeders, die voor nadere overdenking van dit gewigtig onderwerp vatbaar zyn.

De Scheepsdienst, *door* J. H. V. KINSBERGEN, *Ridder*, *en Kapitein ter Zee*, *uitgegeeven*, *door* C. A. VERHEUL. *Lieutenant by het Edelmogend Collegie ter Admiraliteit van Amfterdam. Te Amfterdam by* J. Allart 1780. *Behalven het Voorwerk* 223 *bladz. in gr. octavo.*

Men voege dit Gefchrift, by een voorgaand Stuk van die natuur, 't welk ten tytel heeft, *Ordres en Korte Inftructien, betreffende den Krygsdienst ter Zee*, waar van we onlangs gewag gemaakt hebben. (*) Uit de Voorreden fchynen wy te moeten opmaaken, dat de gemelde *Korte Inftructien* een opftel van vroeger datum zyn, en dat het thans afgegeeven Gefchrift, de laatere inrigtingen van den beroemden *Kinsbergen* behelst, zo dat het hierin voorgedraagene inkome, als eene door de ondervinding verbeterde fchikking; waar over Zee-Krygskundigen best kunnen oordeelen. Wat hier van zy, het Stukje ziet altans, volgens het berigt van den Lieutenant *Verheul* het licht niet, dan na verkreegen verlof van den Kapitein *Kinsbergen*, in wiens kunde zo wel als moed het Vaderland een groot vertrouwen ftelt.

(*) Zie boven *bl.* 399.

The Winter-Evening, by J. LOW M. A. Teacher of the English Language in Utrecht. Vol. I. Utrecht, printed for *A. v. Paddenburg* 1780. In octavo 235 pp.

Om den geenen, die zig op het leeren der Engelfche taale toeleggen, te gemoet te komen, heeft de Heer *Low*, Onderwyzer dier Spraake te Utrecht, goedgedagt eene verzameling van leerzaame Historien, Fabels, enz. door den druk gemeen te maaken, onder den tytel van *the Winter Evening*, zo veel als *Winterfche Avond Tydverdryver*. Het tegenwoordig afgegeeven gedeelte behelst Stukjes in Profa, en 't volgende ftaat Dichtftukjes, zo als wy uit den tytel afneemen, te leveren. Hy bedient zig in deezen van eene zuivere taal, en gemaklyken ftyl; waar door zyne verzameling zeer wel aan 't hoofdbedoelde beantwoordt, en voorts is zyne keuze van onderwerpen indiervoege ingerigt, dat dezelve, terwyl men zig onder het doorbladeren gemaklyk in de taal oefent, een leerzaam tydverdryf aan de hand geeft.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Vriend der Jonge Heeren in XVI Redenvoeringen, door den Eerwaardigen Heere JAMES FORDYCE, *Doctor in de Godgeleerdheid. Uit het Engelsch vertaald. II Deelen. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel, 1780. *In 8vo.*

(*Berigt van het Eerste Deel.* 308 *bl.*)

Een zo nut als aangenaam Lettergeschenk ontving *Nederlandsch Jufferschap*, toen in den jaare 1767. FORDYCE's *Vriend der Jonge Juffrouwen* haar ter hand gesteld werd; een Werkje, met verdiende graagte, gezogt, geleezen, en daar door uitverkogt geraakt; waarom het, andermaal gedrukt, in 't voorleden Jaar het licht zag, vermeerderd met een Derde Deeltje (*). In 't slot van 't Voorberigt des Vertaalers, werd ons hoope gegeeven, dat de Eerw. FORDYCE, als *Vriend der Jonge Heeren*, welhaast het woord zou voeren. Dit doet hy in het Werkje 't geen wy thans aankondigen.

De Eerw. Schryver, overtuigd, dat het Onderwys van het opgroeiende geslacht in de wezenlykste en beste kundigheden een stuk is van het uiterste gewigt, hadt, in vroegeren tyde, als een *Vriend der Jonge Juffrouwen* gesprooken, en die Redenvoeringen in 't licht gegeeven. „ Het gunstig onthaal waar mede zy van het Gemeen vereerd werden, heeft (gelyk hy in zyne Voorreden verklaart,) veelen, wier oordeel ik altoos eerbiede, aangezet om zich by my te vervoegen, met de verpligtendste wenschen, dat ik myne poogingen wilde inspannen, om tot de Jeugd van myne eigene Sexe myne Aanspraaken in te richten. Dan het onderneemen hier van werd eerst belet door ongezondheid, en, wanneer ik vervolgens dagt deeze taak op my te neemen, stond ik lang in beraad, door het twy-

(*) Zie de *Algem. Vaderl. Letteroefeningen*, dit Deel, bl. 12.

twyfelen aan eenen gelukkigen uitflag." De reden van twyfeling, door hem opgegeeven, die hem eene reeks van jaaren te rugge hielden, heeft hy, gelukkig, niet voor altoos laaten gelden, en moed ontleenende uit de herhaalde en opwekkende aanzoeken der vriendlykheid, voerde hy voor zulke Jonge Heeren, als Deugds of Welleevenheids genoeg bezaten om hem met aandagt te hooren, het woord, in eenige opeen volgende Redenvoeringen, die hy voorhadt door den druk vervolgens gemeen te maaken. Niets ongunftigs bejegende hem te dier gelegenheid. De gewoone Vergadering groeide ten dien tyde aan, door een aantal van de zodanigen, wier goedkeuring niet bemoedigender was dan hun opkomen geregeld, en met blykbaare tekenen van ernst gepaard. Welk een wederkeerig genoegen moet zulks in Spreeker en Hoorder gewrocht hebben! Op het doorleezen deezer Redenvoeringen, is het ons voorgekomen dat 's Leeraars yvervuur van tyd tot tyd fterker begon te gloeijen: en wy konden niet nalaaten ons de verdubbelde aandagt van den kring zyner jeugdige Toehoorderen te verbeelden.

Negen Redenvoeringen beflaan dit Eerfte Deeltje, en zy hebben de volgende Opfchriften. I. *Over de Agting den Jongen Heeren verfchuldigd.* II. *Over den Eerbied, dien Jonge Heeren zichzelven moeten toedraagen.* III. *Over de Eer als een Beginzel aangemerkt.* IV. *Over de Eer als eene Belooning befchouwd.* V. *Over de Begeerte tot Lof.*. VI. *Over het zelfde Onderwerp.* VII. *Over de Liefde.* VIII. *Over het zelfde Onderwerp.* IX. *Over de Vriendfchap.* De Vertaaler zwaait den Schryver geen onverdienden wierook van lof toe, als hy zegt, „ de leevendige verbeel-
„ dingskragt van FORDYCE, door bondig Oordeel bege-
„ leid, zet aan deeze verhandelde Onderwerpen, hoe
„ algemeen de Tytels ook mogen weezen, eene houding
„ by, die trekt, uitlokt, en de aandagt van den weet-
„ gierigen en pligtlievenden geketend houdt." ... „ Ko-
„ men 'er, verklaart hy, nu en dan trekken in voor, die
„ meer op de *Engelfchen* dan op ons *Nederlanders* pasfen,
„ gelyk dit onvermydelyk is; over 't algemeen zullen
„ ze op beiden voegen. De Deugden, hier in een beminnelyk
„ daglicht gefteld, de Ondeugden, hier met de
„ vereischte afzigtige verwen gemaald, blyven dezelfde;
„ het characterifeerende van onderfcheide Volken maakt,
„ in zommige byzonderheden, en de toepasfing alleen,

„ ee

„ eenig verschil. 't Is ons wel eens, onder het vertaa-
„ len, ingevallen, ten deezen opzigte eenige verande-
„ ring te maaken; maar de schroom, van het oorsprong-
„ lyke te verminken, heeft onze hand te rug gehouden,
„ en doen besluiten het geheel in 't Nederduitsch te
„ verkleeden." ——— Wenscht, ondertusschen, onze *Vaderlandsche Jeugd* dergelyke stoffen door een Vaderlandsche pen behandeld te zien; zy kan voldoening vinden in de *Redenvoeringen voor Nederlandsch Jongelingschap*, in den jaare 1777, by de Drukkers deezes, in twee Deeltjes, uitgekomen (*); opgesteld, gelyk wy in het Voorberigt van dit Boekdeeltje vermeld vinden, door den Eerw. Heer PETRUS LOOSJES ADRIAANSZ. *Leeraar der Doopsgezinden te Haarlem.*

Om deezen *Vriend der Jonge Heeren* onzen Leezeren wat nader te doen kennen, zullen wy, uit de Eerste Redenvoering, eenige stukken overneemen: als best geschikt om 's Schryvers oogmerken, en tevens zyne Leer- en Schryftrant, te ontdekken. De beoordeeling van het IIde Deeltje zal ons gelegenheid schenken, om iets bepaalders uit te kippen.

Naa betuigd te hebben, dat de hoogagting der Jeugd te verdienen, door hunne vordering hunnen roem en hun geluk te bewerken, jaaren lang een voorwerp zyner eerzugt is geweest; gaat hy dus voort. „Wilt, derhalven, na my luisteren als na een Broeder en een Vriend, terwyl ik my benaarstig om vrymoedig en toegenegen, gemeenzaam en teffens met nadruk, uwe aandagt te bepaalen op verscheide stoffen, allernauwst aan uwe byzondere omstandigheden, en aan uwe grootste belangen, verknogt. Ik eisch geen invloed dan dien der overtuiginge, ik vorder geen gezag dan dat der waarheid. 't Is geenzins myn oogmerk bot te vieren aan alles berispende vitzugt, of in 't algemeen uit te vaaren tegen ondeugd en dwaasheid, zonder eenig onderscheid van Characters, of zonder de beginzels en zeden deezer eeuwe, in aanmerking te neemen. Ik heb niet voor, uw geheugen te overlaaden met de verveelende onderdeelen eener Schoolsche Leerwyze, of uw verstand te verbysteren, met de smaak- en vrugtlooze uitpluizingen van Godgeleerde geschillen. Veel min zal ik u zoeken te misleiden door het

(*) Zie de *Hedend. Vaderl. Letteroef.*

het dwaallicht van verwilderde Geestdryvery, of uwe harten schrik aan te jaagen met de naare spooken des Bygeloofs. Wel verre van te wenschen u eenig onschuldig vermaak te ontzeggen, is myn doelwit u te toonen, door welke middelen gy, met de daad, uwe geneugten zult vermenigvuldigen en met de grootste voldoening op 't uitgebreidst en langduurigst, alles genieten wat met uwe natuur overeenkomt, en aan uwen staat voegt.

„ Ons stelzel moge, desniettegenstaande, wat ouderwets schynen. Maar ik twyfel niet, of ik zal, zo gy ons met uwe aandagt wilt verwaardigen, in staat weezen om u te overtuigen, dat het weezenlyk niets laags, niets onwelleevends behelst, dat het geen daad, geen woord, geen oogslag, geen gedagten vordert, over welke gy reden kont hebben, om u, in eenig gezelschap, of by eenige gelegenheid, te schaamen. Ik hoop desgelyks, dat gy ons, in het voordraagen van ons plan, niet strikt zonder noodzaaklykheid, of streng zonder oorzaake, zult vinden. Wy zyn gereed, Jonge Heeren, alle voeglyke inschiklykheid te betoonen voor de zwakheid der menschlyke natuur, die wy zelve omdraagen, als die herdenken ook jong geweest te zyn. Wanneer de duidelykste regels van pligt ons noodzaaken te bestraffen, en onze waarschuwingen onderschraagd worden door de ontzaglykste staavingen van den Godsdienst, zelf dan zullen wy tragten ons vermaan met tederheid te verzagten, en u overhaalen onze leering aan te neemen, door edelaartige beweegredenen: altoos zal het ons smerten, wanneer wy het noodzaaklyk vinden zulks aan te dringen door min aanvallige bedenkingen: dan nooit zullen wy de houding van een strengen Zedemeester aanneemen, of den styl voeren der zodanigen, „ die over uw geloof zoeken te „ heerschen, in stede van medehelpers te weezen tot „ uwe blydschap."

„ Gy, myne geëerde Toehoorders, maakt eene groote, weezenlyke en zeer aanmerkelyke hoofdtak uit van het Menschlyk geslacht. Gy zyt aan de Zamenleeving verbonden, door duizend sterke en duizend tedere banden, en deeze staan te vermenigvuldigen. De harten uwer Ouderen, Bloedverwanten en Vrienden, kloppen op dat oogenblik van bezorgdheid uwenhalven. In uw lot is het lot van veelen opgesloten. Gy hebt het in uwe magt ontelbaare, onuitspreeklyke en onnadenkelyke zege-

ge-

geningen of onheilen te verſpreiden. De uitwerkzels die uw byzonder gedrag zullen voortbrengen, op de leevenswyze, de geſteldheden, de agting, de rust of het ongeluk der andere Sexe, zyn onbeſchryfbaar. Op u heeft uw land een onverduldig oog geſlaagen, verlangende in u haar hoop, haare beſcherming, haar roem te vinden: wel weetende dat het moet klimmen of daalen, naar gelange gy het onderſteunt en verciert, of verdrukt en ontluistert. ——— Terwyl ik dus ſpreek, verbeeld ik my u opgewasſen te zien tot Vaders, Meesters, Mannen van bedryf, Beſchermers en Voogden der Jeugd, tot Geneesheeren, Regtskundigen, Godgeleerden, Overheden, Regters, of, om 't al met één woord te zeggen, tot nutte Leden van een grooten Burgerſtaat, in alle de onderſcheide rangen, tot welker vervulling de volgende tyd uws leevens u zal roepen. Wanneer uwe Voorgangers dit tooneel verlaaten, wanneer zy niet langer voor de woelige bedryven des leevens geſchikt, of door den dood weggerukt zyn, moet gy hunne plaats bekleeden; het beloop der wereldſche zaaken gaat in uwe handen over. Ten opzigte van veelen is 'er reden om te veronderſtellen, dat het grootſte tydperk uws leevens nog voor de deur ſtaat. Maar wie kan zeggen, hoe zeer de geneugten of de ſmerten daar van kunnen vermeerderd of verminderd worden, door uw tegenwoordig gedrag? Wanneer de gebeurtenisvolle geſchiedenis een einde genomen heeft met uw leeven, zal ze wederom in uwe nakomelingſchap beginnen. Uw invloed, myne Vrienden, ſtrekt zich uit tot volgende eeuwen. Ontelbaare geſlachten zullen, in geene geringe maate, hunne geaartheid en character, en gevolglyk hun geluk of elende, ontleenen van het gedrag, 't geen gy leidt, en van de beginzels die gy voortplant. Indien de naagedagtenis uwer naamen de volgende tyden bereikt, zult gy als Weldoenders des Menschdoms gezegend, of als Pesten van 't zelve gevloekt worden; en, om deeze beſpiegeling te beſluiten; wanneer de wereld van uw gedrag en beginzelen niet langer zal hooren, wanneer de wereld zelve niet meer zal zyn, zal de eindlyke uitſlag, met betrekking tot u zelven en millioenen uwer medeſchepzelen, niet minder weezen dan een altoosduurend verderf, of een eeuwig leeven.

„ Heeft de Almagtige u op zo gewigtig een post ge-

 ſteld,

ſteld, zo veele merktekens van Aangelegenheid verleent, is het dan mogelyk voor ons daar door niet getroffen te worden? Terwyl Aarde en Hemel, terwyl ſterflyke en onſterflyke Weezens, op u het oog geſlaagen houden in angstvolle opgetoogenheid, zullen wy dan koele aanſchouwers blyven? Aandoenlykheid, Menschlievenheid en Godsdienst komen hier tegen op."

„ 't Is reeds voor lang opgemerkt, dat, behalven het verſchil van gedaante en voorkomen, meest altoos genoegzaam zigtbaar, de onderſcheide tydperken des menschlyken leevens, van dien tyd af dat de Rede doorbreekt, doorgaans onderkend kunnen worden aan eene zekere denk- en handelwyze, elk byzonder eigen. Dus verwagten wy, onder anderen, natuurlyk in Jonge Heeren aan te treffen, eene leevendige verbeeldingskragt, een vatbaar verſtand, een vast geheugen, een kloeken geest, een vuurigen aart en tedere aandoeningen, een ligtgeraakt gevoel van eer en oneer, een onwederſtandlyke zugt tot bedryven van eenen onderneemenden aart, eene begeerte om verwondering te verwekken en lof te behaalen, bovenal van wegen hunne braafheid, hunne dapperheid, hunne edelmoedigheid, hunne goedaartigheid en andere Deugden van die ſoort, met eene veragting en verſmaading der tegenovergeſtelde Ondeugden. —— In hun verwagten wy ook eene ſterke neiging tot uitſpanning, gezelſchap, en navolging, grooten ſmaak in 't leeven, ſtreelende hoop op geluk en verheeve denkbeelden van de wereld: opregtheid en waarheidliefde, zelfs overſlaande tot eerlyke eenvoudigheid en ligtgeloovigheid; een geweldige trek tot vermaak; eene rustlooze begeerte tot de andere Sexe, met een hevig verlangen om haare goedkeuring weg te draagen; eene onverduldigheid tegen bedwang, en lust tot wysheid, weetgierigheid, gezetheid op het wondere, het zeldzaame, het nieuwe.

„ Maar de menschlyke natuur is vol verſcheidenheden. In een groot aantal Jongelingen worden veele van deeze hoedanigheden geheel niet, of in eene zeer geringe maate, gevonden, en by geen hunner komen ze te gelyk even ſterk voor. Zelf, daar wy ze in de volle kragt ontmoeten, zyn ze in zeer ongelyke maaten onder hun verdeeld, en het character der hartsgeſteltenisſen, in onderſcheide Jonge Heeren te ontdekken, vertoont zich

on-

onder eene groote verscheidenheid van gedaanten en zamenvoegingen, waar uit eene daar mede overeenstemmende verscheidenheid in neigingen en zeden gebooren wordt, die eene zorgvuldige onderscheiding eischen, in de byzondere wyze van elk te behandelen.

„ Ondertusschen is het aangenaam, in 't algemeen, op te merken, dat veele van de straksgemelde hoedanigheden zeer heerlyke zaaden van verstandige, Zedelyke en Godsdienstige vordering behelzen: terwyl, aan den anderen kant, de Vrienden des Menschdoms niet kunnen nalaaten te beeven, op 't bezef van 't gevaar dat de overige dreigen; een gevaar, oneindig vermeerderd door de ontelbaare en vreeslyke valstrikken rondsom u gespannen, in kwaade gezelschappen, slegte boeken, snoode gewoonten; het valsch belachlyke, de vleiende tong, leggen u laagen; de streelingen van onwaardige doch listige Vrouwen; de slegte voorbeelden zomtyds uwer naaste Bloedverwanten; de aantokkelingen van Rang en Overvloed, kunnen u doen vallen; en, helaas! hoe dikmaals brengt een jammerlyk verwaarloosde of kwalyk geregelde Opvoeding u in een allerhachlykften stand! Hoe, in de daad, kan men zich verwonderen, dat deeze alle het vuur en de leevendigheid, het vertrouwen en de onervaarenheid, het gebrek aan agterdenken, en dus ook van waakzaamheid —— zal ik 'er byvoegen de onbedagte schielykheid en de ongegronde waan, al te gemeen by de Jeugd, uw toestand ten uitersten gevaarlyk en hachlyk maaken."

Deeze gevaaren in 't breede voorgesteld hebbende, vraagt de ernstvolle Leeraar. „ Wat moeten wy in deezen doen? Traagheid zal antwoorden: niets, of niets van belang. Zwaargeestigheid zal inbrengen, dat 'er aan de Wereld geen helpen is. Bygeloof zal, op een klaagenden toon, dezelve ter verdoemenis verwyzen. Dweepery, op een verzekerenden trant, verklaaren, dat niemand kan behouden worden, zonder het ingewikkeld Geloof in zeker geliefd Stelzel, met volkomene uitsluiting van alle andere. ——— Maar uwe goede hoedanigheden, myne geagte Toehoorders, en het bemoedigend vertrouwen op den Almagtigen Formeerder van het menschlyk hart, bemoedigen ons, om eene andere taal te spreeken, en te hoopen, dat gy, niettegenstaande de verschillendheid van begrippen in stukken van minder belang, niet-

tegenstaande duizend magtige verlokzelen, „ om de menigte in 't kwaade te volgen," niettegenstaande de ontelbaare schoonschynende, maar slegte, keuzen, van welke gy dagelyks getuigen zyt, zult kunnen overgehaald worden „ om het beste deel te kiezen," en, zonder uitstel, het eenig pad van veiligheid en eer te volgen.

„ Hier toe," dus besluit zyne Eerwaarde deeze Redenvoering, en wy daar mede dit Berigt, „ hier toe willen wy u aanmaanen en bidden. Indien de gevoelens van braafheid en uitmuntenheid, door den Hemel uwe tedere gemoederen ingeprent, agting verdienen; indien het u voege uwe waardigste en kieschste aandoeningen te koesteren; indien de zegepalm, grootmoedig gestreeken, u kan bekooren; indien de lof der deugd uwe eerzugt kan opwekken; indien eerbaare liefde uwe wenschen kan voldoen, of de gloed der vriendschap uw hart ontvonken; indien een deftige en manlyke rol te speelen, den voorrang hebbe van eene laage en verwyfde; indien nederigheid betaamelyk en wys is: indien de Godsvrugt, de hoogste verpligting van den mensch, zyne grootste vordering en sterkste zekerheid zy; indien 'er eenige schoonheid steeke in aandoenlykheid, eenige zoetheid in braafheid, eenige edelheid in een gul gedrag, eenige waare aantrekkelykheid in onbezoedeld vermaak, of eenige leelykheid en afzigtigheid in misdaadige inwilliging; indien 'er iets uitlokkends gevonden worde in eenen beminnelyken ommegang, in eene beleefde verkeering, in de natuurlyke en verkreegene bekwaamheden van een Heer; indien kennis de ziel behaage, en zugt tot wysheid meer dan een bloote klank zy, wil ik tot de overweeging hier van, en van alles wat het bemoedigendst is in 't Geloof van den Godsdienst, of roemrykst in de hoope der Onsterflykheid, uwe gevestigde aandagt verzoeken. Over deeze onderwerpen, en andere daar aan onmiddelyk verknogt, heb ik voor, op de beste wyze my mogelyk, en door de edelste beweegredenen aangenoopt, tot u te spreeken. Dat het Opperweezen myne onderneeming zegene, en my 't geluk schenke, om tot uw geluk mede te werken.

Be-

Beknopte ophelderinge van eenige plaatsen uit het N. T., voornamelyk geschikt, om eenige donkerheden, misvattingen en verkeerde werkzaamheden van min geoeffende Christenen te verbeteren. Door C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelie te Dirksland en Meliszand. Tweede Stuk. Te Dordrecht by* P. v. Braam 1780. *Behalven het Voorwerk* 294 *bladz. in gr. octavo.*

In 't eerste Stuk bepaelde zich de Eerwaerde *Brinkman* tot de vier Euangelien, en even zo schikt hy dit tweede ter mededeelinge eeniger ophelderingen over de Handelingen der Apostelen, uit welken enige plaetzen op dezelfde wyze, ter onderichting van min geoefenden, (*) toegelicht worden. 't Zal des genoeg zyn, 'er een enkel stael uit op te geven, waer toe we 's Mans opheldering van Hand. VII. 16, verkiezen; alwaer de woorden van *Stephanus* dus luiden: *Ende sy wierden overgebracht na Sichem, ende geleght in het graf; 't welk Abraham gekocht hadde voor een somme gelts, van de sonen Emmors* [des vaders] *van Sichem.*

„ Deeze taal van den Geestvollen, en van hemelheerlykheid blinkenden, *Stephanus* (a) heeft zo veele en groote moeilykheden in zig, dat veele schrandere Hoofden zig daarop afgesloofd hebben, zonder ten vollen gerust te zyn, dat zy den egten sleutel, om dit geheim te openen, gevonden hadden. Wy hebben noch lust, noch noodzaake voor ons bestek, om alles, wat met eenigen schyn door geleerde mannen bygebragt is, te toetsen; maar wy zullen alleenlyk de voornaamste zwaarigheden voorstellen, en die oplossing, welke ons de waarschynlykste voorkomt, onzen Leezeren mededeelen.

„ De grootste zwaarigheden zyn dezen. I. Stephanus zegt: dat *Abraham een graf gekogt heeft van de Zonen Emmors* [*des Vaders*] *van Sichem.* Maar Mozes verhaalt, Gen. XXXIII. 19, dat *Jacob*, de Kleinzoon van Abraham, by de Stad Sichem, *van de hand der Zonen Hemors, des Vaders van Sichem, gekogt hebbe een deel des velds, daar hy zyne tente opgespannen hadde.* In het slot van Josua's Boek, Hoofdst. XXIV. 32, word dat zelfde niet alleen

(*) *Hedend. Vad. Letteroef.* VI D. bl. 146.

(a) Hand. VI. 5, 8, 10 en 15.

leen van *Jacob* verhaalt, maar ook aangeweezen, dat aldaar *een begraafplaats* was. 2. Schynt men hier uit te moeten besluiten, dat Stephanus onder zyne aandacht gehad hebbe het graf dat *Jacob* by Sichem gekogt hadde; hoe kan hy dan zeggen dat ook *Jacob* (*b*) overgebragt zy naar *Sichem*, en *in dat graf* gelegt zy, daar het uit Gen. XLIX. 29, — 32. ontwyffelbaar is, dat *Jacob* begraven zy in de spelonke van *Ephrons akker tegen over Mamre*, door *Abraham* gekogt van *Ephron den Hethiter?* Zie dien koop van Abraham verhaalt, Gen. XXIII.

„ Onder alle de oplossingen van *de eerste zwaarigheid*, vinde ik de eenvoudigste en de beste, welke edelmoedig belydt, dat hier *verkeerdelyk* geschreeven staat *Abraham*, daar het toch waarlyk, volgens Moses en Josua, *Jacob* geweest is, die by Sichem eenen akker van de Zonen Hemors gekogt heeft. Vraagt gy, hoe komt die feil in den text? Wy antwoorden, naar onze gedagten, niet, door dat *Stephanus* zig versproken hebbe, maar door dat *een minkundig* of *onoplettend uitschryver* zig vergist hebbe, in te schryven *Abraham*, daar Stephanus of Jacob genoemt hadde, of, zonder den naam te herhaalen, die vers 15 genoemt was, gezegt hebbe, *in het graf*, *'t welk hy* (Jacob) *gekogt hadde* enz. Wy verblyden ons, dat ook *onze Bybelminnende en doorgeleerde Randtekenaars* dit gevoelen hebben voorgedragen, schryvende: „ Gen. „ XXXIII. 19 en Jos. XXIV. 32. word uitdrukkelyk „ gezegt, dat Jacob van de kinderen van Hemor, den „ Vader van Sichem, een stuk Lands gekogt heeft, waar„ om sommigen meenen, dat het woord Jacob uit het „ voorgaande vers moest herhaalt worden, en dat het „ woord Abraham eertyds in den text niet heeft ge„ staan (*c*)."

„ Ter wegneming van *de tweede zwaarigheid*, houde ik deezen weg voor den regtsten en den besten. Dat men 1. vaststelle, volgens Gen. XLIX, dat *Jacob* begraven zy, althans *voor eerst*, niet by Sichem in zyn eigen graf, maar te Machpela, tegen over Mamre, in de spelonke door

(*b*) Hand. VII. 15, 16.

„ (*c*) Deeze oplossing heeft ook de zeer geleerde *Beza* verkooren, gelyk ook *de kundige Vertaaler* van *Michaëlis* Voorb. Godgel. in de Voorr. Bladz. XXI—XXIII in de aanteekening. Insgelyks de wyze *Doddridge*."

door zynen *Grootvader Abraham* gekogt. 2. Dat men voorts opmerke ——— dat Stephanus ook niet van *Jacob* verhaalt hebbe, dat die begraven zy *by Sichem in Jacobs graf*, maar dit alleenlyk wilde verſtaan hebben van *onze Vaders*, van wien hy *onmiddelyk voor deeze woorden* melding gemaakt hadde. Eene onderſcheiding, welke *Stephanus*, door zyne *ſtemsleiding*, zeer wel aan zyne Hoorderen te kennen heeft konnen geeven, ſchoon dezelve in het ſchryven niet uitſchyne (*d*). Zeker is het uit Joſua XXIV, *dat Joſephs beenderen naar Sichem in den akker van Jacob overgebragt zyn*; dat wil hier ook Stephanus leeren, dat mede geſchied is, *omtrend andere Zonen van Vader Jacob*. Ook kan men, niet zonder waarſchynlykheid, denken, dat Vader Jacob wel *eerst* in Abrahams ſpelonke gelegd zy, maar *vervolgens*, even gelyk Joſephs beenderen, overgebragt zy, *in zynen eigen akker by Sichem*. Wat men ook verkieze, de zwarigheid verdwynt ten volle (*e*).

„ Voor dat *myn Leezer* van deezen text afſtappe, wilde ik gaarne, dat hy twee nuttige Leeringen mede nam. 1. Wy hebben overgroote redenen om God te danken, dat zyn dierbaar Woord zoo *ongeſchonden* bewaart is, en dat de Oude Uitſchryvers, en onze Drukkers, zoo gelukkig beſtiert zyn, dat de *Feilen* daarin weinigen zyn, doorgaans in zaaken van minder belang, (getalen en eigen namen,) en niet onherſtelbaar. Daar zoude in alle Uitſchryvers en Drukkers bykans *een wonderwerk* moeten plaats hebben, indien hun ieder werk van *alle misſtellingen* bevryd ware: dewyl nu niemand dit beweeren zal, zoo kan zelfs *de angstvalligſte voorſtander van de ongeſchondenheid* des Bybels daar niet tegen hebben, dat men op enkele plaatſen, die anders onredbaar zyn, *een ſchryffeil* erken-

„ (*d*) Daar zyn meer voorbeelden, dat volgende gezegdens niet gebragt moeten worden tot alle de Perſonen, die te voren genoemd zyn. Zeer waarſchynlyk behooren daartoe, Matth. XXVI. 8. vergel. met Johann. XII. 4. en Matth. XXVII. 44. vergel. met Luc. XXIII. 39—42."

„ (*e*) De geleerde Leezer kan hierover met vrugt inzien *Wolfii* Cur. Phil. *Leidekker* de Republ. Hebr. T. I. p. 106, 167. *Spanheim* in Hist. Jobi p. m. 185—191, en, dien ik voor allen hadde mogen noemen, *Baillii* opus Hist. et Chron. L. II. Q. 16. p. 95—98."

kenne (*f*). 2. Hebben de *Eerste Vaders* zorgvuldig bestelling gemaakt voor hunne begraaving in het Land van Canaan, uit *een vast geloof*, dat God zyne beloften, van dit Land aan hun ten erve te zullen geeven, gewisselyk vervullen zoude, een Christen zal wél doen, van te denken *op* en te zorgen *voor* zyne goede begraving, uit een vast geloof op 's Heilands belofte, Joann. VI. 39 en 40. *Ende dit is de wille des Vaders, die my gezonden heeft, dat al wat hy my gegeven heeft, ik daaruit niet en verlieze, maar het zelve opwekke ten uitersten dage. Ende dit is de wille des genen die my gezonden heeft, dat een iegelyk die den Zone aanschouwt, ende in hem gelooft, het eeuwige leven hebbe: ende ik zal hem opwekken ten uitersten dage.*"

„(*f*) Niemand, die zynen Bybel opmerkend leest, zal nalaaten Drukfouten te ontdekken. Toen ik over Hand. VI. 14. schreef, zag ik, dat in myn Bybel van Ravestein Ao. 1661 gr. 8vo stond, „ en dat hy de ZEGEN (maar het moet zyn ZEDEN) *veranderen* „ zal." Onder de oude Schryffeilen telle ik, met *de beste uitleggers*, 42 *Jaren*, 2 Chron. XXII. 2. in plaats van 22, 1 Kon. VIII. 26. *Jeremias* Matth. XXVII. 9. in plaats van *Zacharias* Cap. XI. 12."

Twaalf Leerredenen van C. BRINKMAN, *Bedienaar van 't H. Euangelium te Dirksland. Te Zwolle by* S. Clement en Zoon. 1779. *Behalven het Voorwerk* 405 *bladz. in gr. octavo.*

Ene verzameling van gemoedelyke Leerredenen, gedaen by gelegenheid van komste tot, en scheiding van, Gemeenten, van bevestiging van Leeraeren, van bezoek aen voorige Gemeenten gegeeven, van vernieuwing des jaers, en van afsterving van beminde Vrouwen. Van ieder dezer soorten behelst deze bondel een dubbeld getal.

Leer-

Leerredenen over I Cor. XVI. 23, 24. *en* Hand. XVI. 9. 10. *door* A. V. D. COP. *Beroepen naar* Leeuwarden, *doch te* Campen *overleeden. Met eene Opdragt en Voorbericht van* A. MANDT, *Predikant te* Campen. *Te* Amſterdam *by* J. de Groot 1780. *Behalven het Voorwerk* 84 *bladz. in quarto.*

In de eerſte dezer Leerredenen neemt de Eerwaerde *van de Cop* afſcheid van zyne Gemeente te *Campen*; en de tweede had hy geſchikt tot ene Intreedreden te *Leuwarden*, alwaer hy beroepen was; doch zyn Eerwaerde werd, voor zyn vertrek derwaerds, door een Kramp-kolyk, op het onverwachtſte afgeſneden. Met derzelver uitgave verleent nu de Eerwaerde *Mandt*, aen de ene en andere Gemeente, en verder aen het Algemeen, ene gedachtenis van dezen braven Leeraer, die in ene algemene achting in Nederlands Kerk deelde, en dezelve, naer uitwyzen dezer Predicatien, in zyne leiding van gedachten, waerdig was.

De Schatten van een Christen, briefsgewyze voorgedraagen, door JOHANNA AVINCK, *Huisvrouw van* HENDRIK LUDEN. *Te Amſterdam by* L. Lambertsz *en* I. de Jongh, 1780. *In drie Stukjes, behalven de Voorberichten, te zamen* 344 *bladz. in groot octavo.*

Een Christen als ryk beſchouwd, in zyne *vereniging met Christus*, in zyne *gemeenſchap des Heiligen Geestes*, en in zyne *kennis en genieting van God*, is het onderderwerp dezer Brieven; 't welk Mejuffrouw *Luden*, volgens hare denkwyze, gemoedlyk en ſtichtlyk ontvouwt. Zie hier, tot ene proeve, het ſlot harer vergelykinge van den ryken Christen, met den gelukkigſten waereldling; welke zy beſluit met de overweging hunner troostgronden.

„ Al wat hier op aarde, zegt zy, tot troost en verkwikking kan ſtrekken, in de rampen en ellenden, die dit ondermaansch leven vergezellen, zo het troostgronden zyn buiten het Euangelium ontleend, zo zyn het enkel wankelende rietſtaaven, welke veelal gehaald worden

den uit een verdorven redebeleid; die of uit onkunde van God en zyn bestaan gebooren worden, of voordvloeijen uit eene stoïsche ongevoeligheid. ——— Deze mogen zomtyds door de verstoktheid van 't gewissen eenige schyntroost verschaffen, doch het is maar schyn; het ware wezen ontbreekt 'er aan; dood en eeuwigheid konnen zy niet verduuren. ——— Maar een Christen, die in God zelven de gronden van zyn vertroosting gelegen vind, bezit een uitnemender voordeel, zyn troost heeft een waar wezen, en blyft bestendig. ——— 't Is daarom, dat, hoe meer de dood naderd, hoe meer en vaster hy de onbeweegbaarheid van zyne troostgronden vind; als hy dan in 't levend geloof mag staan, ziet hy den dood met blydschap te gemoete. ——— Wanneer een arme werreldling, by de bedenking van de naderende eeuwigheid, begint te verbleeken van angst, enziddert, by deze geduchte erinnering, „ haast, haast nadert dat „ vreeslyk oogenblik, dat ik voor myn ontzaggelyken „ richter zal verschynen, aan wien ik hier zo weinig gedacht, en aan wiens gunst of ongunst ik my zo weinig heb laaten gelegen liggen." Ik herzeg, wanneer dezen door angst en vertwyffeling op het felst gefolterd word, dan ryst de blydschap van myn geloovigen Christen ten top; in die laatste uuren vliegt hy, als 't ware, den dood met verlangen in 't gemoet, en omhelst denzelven met alle bereidvaardigheid; daar hy hem erkent, niet als een vyand maar als een lieffelyke bode, met deze heuchelyke tyding, „ dat hy hem nu, nu haast staat „ over te brengen in de onmiddelyke nabyheid, en het „ zaligst genot van dien God, dien hy hier booven alles „ heeft lief gehad, en naar wiens onmiddelyke gemeenschap hy zo lang gereikhalst heeft." Dus in den dood, den bangsten nood, is Gods Zoon hem het leven! ——— O onberekenbaar gelukkig Christen; die in 't bezit van zulke uitneemende schatten gesteld zyt; welke dood en eeuwigheid verduuren, ja met den dood overvloedig vermeerderd worden."

In-

Intrede te Batavia; nevens eene Inwydings-Redevoering tot de openbare Lessen over de Wysgeerte en fraaije Letteren door J. V. IPEREN, *M. L. A. Ph. Dr. Lid van verscheiden Genootschappen en Predikant op Batavia. Te Amsterdam by* J. Allart, 1780. *In groot octavo* 124 *bladz.*

Naer aenleiding der Textwoorden 2 Tim. I. 7, is de *Intreed-Leerreden* geschikt ter behandelinge van twee hoofdzaken. I Om den Evangelischen Godsdienst vry te pleiten van die vreeze, welke ten allen tyde den sterksten invloed op het voortplanten en handhaven der onvernuftige Bygeloovigheid had. *God heeft ons niet gegeeven den geest der vreesachtigheid.* II. Om de bovennatuurlyke zielsvermogens op te geven, door welken de eerste Euangelisten, Herders en Leeraers bekwaem gemaekt waren, om de besten der stervelingen, uit alle volkeren en gezintheden, tot het belyden en beleven van onzen allerheiligsten Godsdienst te bewegen en over te halen. *Maer* God heeft ons gegeven *den geest der kracht, der liefde en der gematigtheid.* De beschouwing van dit tweeledig onderwerp brengt zyn Eerwaerde kortlyk over op den tegenwoordigen tyd; en laet zich voorts breder uit over zyne byzondere omstandigheden, en ernstige oogmerken; waerop hy zyne Leerreden voorts met de vereischte plichtplegingen laet afloopen.

Wat wyders de Inwydings-Redenvoering betreft, derzelver *Programma* luid aldus. „ Alle Weetenschappen „ schakelen zich aan eenen Ketting. Men kan de eene „ Schalm niet aantasten, zonder alle de andere eenig„ zints te roeren. Gelukkige tijden! Thans kan men, „ zonder veel omslags, eene ALGEMEENE GELEERDHEID, „ die volstaan kan, in de *Samenleevinge*, in den *Gods„ dienst*, en in *alle Beroepen*, zich aanschaffen en magtig „ maaken; ten voordeele der MENSCHELYKE MAATSCHAP„ PY, en ter eere van het CHRISTENDOM. Iets diergelyks, in openbaare Lessen, aan te toonen, en, in by„ zondere Lessen, in te scherpen, zal, zoo God wil „ en wy leeven, met volle goedkeuringe der HOOGE RE„ GEERINGE, nu en dan, de welmeenende pooginge zyn „ van JOSUA van IPEREN, Meester der Vrye Kunsten, „ Doctor in de Wysbegeerte en Predikant te Batavia."

Ach-

Achtervolgens dit *Programma* gaet zyne Redenvoering voornaemlyk over de gunſtige omſtandigheden, de gelegenheden en middelen, in den tegenwoordigen tyd, boven die van vroegere Eeuwen, ter aenkwekinge van alle Kunſten en Wetenſchappen; onder een aendrang van de voortreflykheid, en de meerdere geſchiktheid ter bevorderinge derzelver, van de Europiſche Chriſtelyke Wysgeerte, boven de Oosterſche Wysheid zo der Heidenen en Mahumedanen, in 't algemeen, als wel byzonder boven die der *Chinezen*, welke velen gansch ten onregte, gelyk hy doet zien, ten hoogſten top verheffen. Onder het voordragen hier van meld hy tevens, hoe hy, ter voortzettinge hier van te Batavia, alles zal aenwenden, wat in zyn vermogen is; waervan hy zich een gunſtigen uitſlag belooft; onder de ſtrelende gegronde verwachting, dat alle Geleerden in dat Gewest, en byzonder de Leden van het Bataviaſche Genootſchap, hem allezins de behulpzame hand zullen bieden, ter bereikinge van zyn heilzaem oogmerk. Te weeten, „ eene merkelyke vermeerderinge en beſchaavinge van kundigheden, onder de aanzienlykſte Leden: eene beſchaavinge, welke eenen merkelyken invloed zou kunnen hebben, op de Zedelyke Opvoedinge der Kinderen, en op het vernuftig en geloovig beoeffenen en uitbreiden van onzen gezegenden Godsdienst."

In beide deze Stukken vertoonen zich alomme blyken van 's Mans bekwaemheid en yver, die hem tot lof verſtrekken. Ze zyn wel wat omſlachtiger, en hier en daer in een losſer trant opgeſteld, dan men gewoonlyk in ons Vaderland zou begeren; maer veelligt komt die manier van voordragen te Batavia beter te ſtade. 't Is intusſchen te wenſchen, dat zyn Ed. moedig voortga, en dat de vruchtgevolgen zyner onderneminge hem beſtendig aenſpooren!

Verhandelingen van het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Servandis Civibus. *Vyfde Deel. Te Amſterdam, by* P. Conradi, 1780. 228 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Dit boekdeel behelst de drie ingekoomen Antwoorden, op de Vraag, door het Genoodſchap voorgeſteld: *In hoe verre kan een Longteering geneeslyk zyn, en uit welke*

ke tekenen is zy als zodanig te kennen? De Schryver van het Antwoord, 't welk met den Gouden Gedenkpenning is bekroond, is de Heer C. L. CURTIUS, *Geneesheer der Stad Goch, in het Hertogdom Cleef.* De Verhandeling aan het welk de Zilveren Gedenkpenning is toegeweezen, heeft tot Schryver, de Heer P. WALCKIERS, *practiseerend Geneesheer te Leuven.* Het Derde Antwoord is door den Heer C. PEREBOOM, *Geneesheer te Amsterdam*, aan het Genootschap toegezonden. Ons bestek laat niet toe den Inhoud deezer drie Verhandelingen, en de wyze, hoe de Schryvers dit onderwerp behandeld hebben, mede te deelen. Het schynt ons ondertusschen toe, dat voornaamentlyk de twee eerste Antwoorden zeer wel aan het oogmerk van de Vraag voldoen; maar wy kunnen ook niet voorby, aan te merken, dat wy op zommige plaatsen wel wat meerder juistheid, en duidelyke bepaaldheid, gewenscht hadden. —— Agter deeze Verhandelingen is nog gevoegd eene waarneeming van den Heer JACOBUS VAN DER HOUT, *Geneesheer te Haarlem*, wegens eene gelukkige Geneezing van eene *Passio Hysterica*, die, onder zonderlinge stuipagtige toevallen, eene volstrekte Stomheid ten gevolge had. Deeze waarneeming is, zo wel wegens de zonderlinge verschynselen, als ook wegens de gelukkige geneezing, zeer merkwaardig.

Proeve van Wynroeykunde, door M. MULLER, *gepromoveerd Ingenieur; Landmeter en Wynroeyer. Met een Voorrede van den Heer* A. BRUGMANS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte en Wiskunde. Te Groningen by* H. Crebas, 1780. *Behalven de Voorrede* 44 *bladz. in gr. octavo.*

Nademaal de Wynroeikunde, of wel, met eene algemeener benaaming, de Roei- of Peilkunde, door welke men den inhoud der Vaten meet en berekent, zo ten aanzien van 't Land, als ten opzigte van de Kooplieden, 't zy in 't betaalen der lasten, of in de aflevering en ontvangst, van een weezenlyk belang zy, zo is het wel der moeite waardig, dat Wiskundigen 't 'er op toeleggen, om dezelve nog steeds tot meerder volmaaktheid op te voeren. Vroegere poogingen zyn in dit geval van nut geweest; en 't laat zig aanzien, dat eene

thans vernieuwde pooging van den Heer *Muller*, in dit Geschrift gemeen gemaakt, en door den Hoogleeraar *Brugmans*, als der algemeene goedkeuringe waardig, aangepreezen, (*) daadlyk kan strekken, om de peiling tot eene meerdere juistheid, dan 'er anders gewoonlyk plaats heeft, te brengen.

De Heer *Muller*, naamlyk, bedient zig daartoe van den bekenden, doch hier op vóór hem niet toegepasten, *Conchois*, of zogenoemden *Schulptrek van Nicomedes*; als welken hy, onder de kromme lynen, die in dit geval in aanmerking kunnen komen, den geschiktsten geoordeeld heeft, om de kromme gedaante der Duigen af te tekenen. Ter ontvouwinge nu, en ter aanpryzinge, van deeze zyne nieuwe manier van den inhoud der vaten te berekenen, bepaalt hy zig in dit geschrift, (1.) om de natuur van den *Conchois* of *Schulptrek* door eene Equatie open te leggen: hierop toont hy (2.) aan, hoe de inhoud der Vaten gevonden worde, waarvan de Duigen volgens eene *Conchoidale lyn* gebogen zyn: en eindelyk (3.) bewyst hy door proeven, dat de waare inhoud van een Vat, beter op deeze, dan op eenige andere, manier gevonden wordt. 's Mans voorstellingen, wegens dit gebruik en de berekening, zyn duidelyk voorgesteld, en de proeven begunstigen zyne manier, boven die zyner Voorgangeren. Eene enkele vergelyking hier van zy genoeg, om de Liefhebbers, als 't ware, tot eene verdere leezing van dit Geschrift, en nadere proefneemingen deezer manier, aan te spooren. —— Een Oxhoofd, welks inhoud, by bevinding, liep op 172 *Kroezen*, (†) zou, naar de verschillende manieren van berekening der volgende Heeren, by rekening aldus bepaald worden.

Volgens	*Camus*	181	Kroezen: maakt verschil	9
	Lambert	184	. . . . . .	12
	Lulofs	181	. . . . . .	9

Vol-

(*) De aanpryzing van dit Stukje geeft den Hoogleeraar, by 't gewaagen van dit onderwerp, aanleiding, om zig in zyne Voorreden beknoptlyk met nadruk uit te laaten over de nuttigheid van het beoefenen der Wiskunde.

(†) Een *Kroes* is eene maat te Groningen, welke de Heer *Muller*, na een zeer naauwkeurig onderzoek, bevonden heeft, groot te zyn 75, 60385 Rhynlandsche taarlingsche duimen.

Volgens *Klinkenberg*	182 Kroezen:	maakt verschil	10
Tideman	179 .	. . . . .	7
Muller	175 .	. . . . .	3

Naar deeze vergelyking is de rekening van *Muller* naast aan de bevinding; en op het bybrengen van meer proeven van die natuur in dit Stukje, grondt hy voorts de volgende aanmerking, welke hier inderdaad van gewigt is. „ De berekende inhoud, zegt hy, welke der „ Methoden of Formulen men verkieze, is altoos wel „ grooter dan de waare; dog in de onze alleen heeft dit „ verschil een zekere evenredigheid met de waare inhoud. „ Een evenredigheid waar uit men, in alle voorkomende „ gevallen, het verschil tusschen de berekende en waare „ inhoud zo veel kan verminderen, dat het zelve van „ geen aanbelang meer zy; en dus het eene van het an„ dere getrokken, de berekende inhoud voor de waare „ mag gehouden worden." By voorbeeld,

Een Oxhoofd van 172 Kroezen is by berekening 175, verschilt 3
Een SpaanscheBoot van 349Kroezen. 354 5
Een Stukvat van 451 ½ Kroezen . . 460 . . . . 8½
Het verschil is na genoeg evenredig,

175 : 3 = 354 : 6 ruim. dus 348.
175 : 3 = 460 : 8 omtrent. dus 452. Het onderscheid, dat 'er nu nog overblyft tusschen den berekenden en den waaren inhoud, is zo weinig, dat het op zulke groote Vaten niet in aanmerking kan komen.

Beschryving en Afbeelding van een Tuimelschep-Machine, dienstig voor allerhande Watermolens, vervaardigt, door A. F. OORTGYZEN, *met octroi van H. E. G. M. de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland. Te Hoorn by* J. v. Ophem, 1780. *Behalven het Voorbericht* 42 *bladz. in groot octavo.*

In der Staaten Octroi., by dit Stukje gevoegd, wordt de reeds vervaardigde Machine, en 't verdere bedoelde van den Uitvinder, beknoptlyk aldus beschreeven. „ Hy, Uitvinder, heeft een Machine vervaardigd, die, volgens zyne opgave, met weinig kosten in de gewoo-

ne Watermoolens geplaatst kan worden; door middel van welke, by harde winden, het waater wel drie en een halve voet hooger, dan door middel van een Scheprad, kan worden opgevoerd, en zonder eenige de minste tegenkanting, dewelke by een Scheprad altoos plaats heeft, wordt uitgeslaagen. Deeze reeds vervaardigde Machine bestaat in vier Scheppers of Tuimelschoppen, van dewelke ieder bevatten twee cubiqsvoeten waater. Die Scheppers hangen aan hefboomen, en worden door kammen en staaven opgevoerd over een schutsel, ter opvoering van het waater voor hen gesteld, alwaar zy dan het waater uitgieten. Zy worden door tegenwigt, zonder eenige kragt van de Moolen noodig te hebben, opgeligt, en behoeven alleen die zwaarte boven haar tegenwigt, dat zy, van het waater ontleedigd zynde, weder nederkomen in het op te voeren waater; 't welk door een klap agter in de Schop loopt; ten welken einde de Scheppers stil hangen: 't geen de Moolen al wederom van het doen van krachten ontlast, en ook aan een Moolenaar tyd laat, om, zonder dat de Moolen behoeve stil te staan, of eenige verandering aan de Zeyling gemaakt te worden, by verheffing of vermindering der wind, Scheppers af te neemen, en by te voegen, na bevind van zaaken. Verders is de Uitvinder van begrip, dat een Moolen zou moeten worden voorzien van twintig Scheppers; van dewelke vyftien zoo veel waater kunnen uitslaan, als een Scheprad kan bevatten. Voorts kan het waater, door 't verhaaken der Scheppers, waarvan 'er, met de minste wind, ten minste eenige in beweeging kunnen blyven, mitsgaders door het verhoogen en verlaagen van het daar voor te zetten schutzel, na bevind van zaaken, zelve ter hoogte van zeeven en een halve voet worden opgevoerd, alles onder het maalen der Moolen zelve, zonder dat die behoeve stil te staan."

Eene uitvoeriger ontvouwing van dit alles, met aanwyzing hoe deeze Machine geschikt zou moeten worden, om dezelve behoorelyk te doen werken, in een gewoonen Scheprad-Molen van 75 a 80 voeten vlugt: en nadere verklaaring van alle derzelver byzondere deelen, mitsgaders van hunne werking, verleent dit Geschrift: waarby ook gevoegd is, eene naauwkeurige aftekening der Machine, zo ten opzigte van ieder Stuk op zigzelve,

ve, als ten aanzien van den geheelen toestel in deszelfs werkzaamheid.

Naar het verslag dat de Heer *Oortgyzen* van zyne vervaardigde Machine, met het berigt van derzelver voordeelen, als ze in een Scheprad-Molen geplaatst wordt, in deezen voordraagt, is dezelve ten minste wel van die natuur, dat ze een nader onderzoek van kundige Liefhebbers waardig zy. Zulks vervrymoedigt hem ook, om alle de zodanigen uit te noodigen, ter beschouwinge en toetzinge zyner uitvindinge, zo als dezelve, te Hoorn, ten zynen huize, dagelyks te zien is; verzoekende wyders dat alle de zulken, „ die vermeenen eenige verbee„ tering aan dit Werktuig te kunnen toebrengen, hem „ zulks in Persoon of per Missive gelieven te laaten wee„ ten: betuigende, dat hy de verbeeteringen altoos met „ dankerkentenisse zal tragten te beantwoorden."

Inleiding tot de algemeene en byzondere Staatkunde van Europa, door M. E. TOZEN, *Justitie-Raad en Hoogleeraar op de Universiteit te Butzow. Tweede Deel. Van Grootbrittanje, Denemarken, Zweeden en Polen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* B. Wild, 1780. *In groot octavo* 362 *bladz.*

Na het verslag van dit leerzaam uitgevoerde Werk, met de aankondiging van het eerste Deel gegeeven (*), staat ons, nopens het beloop en de inrigting van dit tweede Deel niets byzonders te zeggen; dan alleenlyk, dat de geagte Hoogleeraar *Tozen*, in de Staatkundige beschryving van Groot-Brittanje, Denemarken, Zweeden en Poolen, op dezelfde wyze, en met de eigenste naauwkeurigheid te werk gaat, die hy, ten opzigte van Spanje, Portugal en Frankryk, aangewend heeft. Men vindt hier des eene wel bestudeerde beschouwing van de opgenoemde Ryken, met een oordeelkundig verslag van al het merkwaardige, dat geschikt is, om ons een geregeld denkbeeld van de gesteldheid dier Staaten te leeren vormen. Ieder deezer Koningryken levert ons een aantal van byzonderheden, die we den Leezer, tot een staal van 's Mans schryfwy-

(*) Zie boven *bladz.* 74 —— 79.

wyze, zouden kunnen mededeelen; doch om niet breed uit te weiden, zullen wy slegts het oog slaan, op eene byzonderheid, met welker voordragt wy vertrouwen, ten minsten nog al verscheiden onzer Leezeren, dienst te zullen doen: te weeten het beknopte en duidelyke berigt, dat ons de Hoogleeraar geeft van *'t Parlement van Groot Brittanje.*

Na aangemerkt te hebben, dat de Engelsche Regeeringsvorm haaren oorsprong van de Angelsaxen heeft, wier Ryksstanden, op zekere tyden, hunne vergaderingen hielden, welken geschikt waren, om de Koninglyke Magt binnen de paalen der Wetten te houden; meldt de Hoogleeraar verder, dat de Koninglyke Magt in Schotland, op eene even dergelyke wyze, door den Adel bepaald was. Men had dus in beide deeze Ryken, zo lang ze ieder afzonderlyk beheerscht werden, zodanig eene behoedende Vergadering, die den naam droeg van *Parlement;* een naam, in oude tyden, in Frankryk, in dezelfde betekenis gebruikelyk. Maar toen deeze twee Ryken, onder den naam van *Groot Brittanje*, geheel vereenigd, tot één Koningryk gemaakt wierden, verkreegen beiden deeze Natien dezelfde regten en vryheden; en, ingevolge hiervan, werd, uit beide deeze Vergaderingen, met afschaffing van het Schotsche Parlement, een gemeen Parlement opgeregt (*); 't welk zedert het *Parlement van Groot Brittanje* genoemd is.

„ Dit *Parlement* bestaat, zegt de Hoogleeraar, uit den hoogen adel, de hooge geestlijkheid, en de afgevaardigden der graafschappen en steden; of, korter: uit de *geestlijke en waereldlijke Lords*, en de *Gemeenen.* Om die reden word het parlement in het *huis der Lords*, [of het *huis der Pairs*] en het *huis der Gemeente*, of, gelijk men gemeenlijk zegt, in het *hooger-* en *laager Huis* verdeeld. In het Hoogerhuis hebben alle geestlijke en waereldlijke Engelsche Lords (*a*), en zestien Schotsche Lords (*b*), zit-

(*) Men zie het verdrag van vereeniging by DU MONT *Corps. Diplom.* T. VIII P. I. p. 199.

„ (*a*) De geestlijke Lords zijn de Aartsbisschoppen van *Kantelbury* en *York*, en 24 Engelsche Bisschoppen. Het getal der waereldlijke Lords is onzeker, wijl de Koning 'er zo veelen kan maaken, als hy wil. Daar zullen 'er omtrent 200 zyn."

„ (*b*) Zo veelen zyn 'er, uit kragt van het verdrag van vereeniging, in het parlement van Groot-Brittanje ontvangen.

zitting; in het Laagerhuis de afgevaardigden der graafſchappen, ſteden en vlekken in *Engeland* en *Schotland* (*c*). De Koning beroept het parlement op zulk een tijd, en op zulke plaats (*d*), als het hem behaagt. De Engelſche geestlijke en waereldlijke lords worden, ieder door eene bijzondere koninglijke aanſchrijving, beroepen, en de afgevaardigden der Engelſche graafſchappen, ſteden en marktvlekken, op voorafgegaan koninglijk bevel, verkoozen. Het zelfde geſchied in *Schotland*, alwaar niet alleen de afgevaardigden der graafſchappen en ſteden, maar ook de zestien lords, door verkiezing benoemd worden (*e*). Op den dag, die tot de eerſte zitting des par-

„ (*c*) De Engelſche leden van het laagerhuis zyn de afgevaardigden

Der 40 graafſchappen	80
Der ſteden en marktvlekken	389
Der univerſiteiten Oxford en Kambridge . .	4
Der agt zeehavens (*the barons of the cinque ports*) .	16
Der 12 graafſchappen van het prinsdom Wales .	12
Der 12 ſteden in het zelve	12
	513.

De Schotſche leden van het laagerhuis zijn, uit kragt van het verdrag van vereeniging, de afgevaardigden

Der 33 graafſchappen	30
Der 65 ſteden en vlekken	15
	45
	Zamen 558."

„ (*d*) Zedert eenen geruimen tijd in het oud koninglijk paleis in *Westmunſter*."

„ (*e*) Van elk graafſchap (*Shire*) in *Engeland* worden twee afgevaardigden (*knights of the Shire*), van elke ſtad (*City*) twee, welke *Citizens*, van elke kleine ſtad (*town*) of vlek (*borough*) twee, die *burgesſes* genoemd worden, doch van eenige weinigen dezer laatſten maar één. gekozen. De ſtad *Londen* zend vier afgevaardigden in het parlement. De 16 Schotſche lords worden van de gezamenlijke Schotſche pairs, de 30 afgevaardigden der graafſchappen van de *lairds*, uit derzelver midden gekozen. Tot de 15 afgevaardigden der ſteden kiest *Edenburg* 'er éénen. De andere 14 worden van de andere ſteden en vlekken gekozen, zo dat 3, 4 of 5 te zamen 'er éénen benoemen. MIEGE, P. II. *Ch* 12. p. 380. De verkiezingen der parlementsleden geſchieden dikwijls niet zonder groote verwarringen, wijl de geest van partijſchap en de

parlements bepaald is, verschijnt de koning in zijn koninglijk gewaad, met de kroon op het hoofd, in het hoogerhuis, waarin hy de leden der gemeente laat roepen, en door den kanselier bevelen (*f*), hunnen spreker te verkiezen, en hem denzelven binnen twee of drie dagen ter bevestiginge voor te stellen. Dit geschied zijnde doet de koning zijne aanspraak van den throon aan de beide huizen, waarin hij hun zulke zaaken voordraagt, als hij nodig oordeelt, en daarop volgt een schriftelijk dankadres van elk huis in het bijzonder. Het parlement op die wijze geopend zijnde, komt de koning niet weder in het parlements-huis, ten wäre dat hy zeer gewigtige zaaken had voor te stellen, of om zijne toestemming tot de gemaakte parlementsakte te geven, of de zitting te verschuiven, of aftebreken, of het parlement te ontbinden (*g*). Aanstonds na de verzameling des parlements, en voor dat 'er iets verhandeld word, ja zelfs voor dat de verkiezing eens spreekers geschied, zijn de leeden van het laagerhuis verpligt, den *eed van getrouwheid* (*h*), dien van *opperhoofdigheid* (*i*), en den *test* (*k*) af

de kuiperijen daarin medewerken. Zie LE BLANC, T. III. *Lettr.* 68 et 83.

„ (*f*) Dit geschied nogthans zomwijlen door den kanselier alleen, uit kragt eener volmagt des konings, wanneer dezelve niet in persoon in 't parlement verschijnt.

„ (*g*) Dit alles kan de koning ook door gevolmagtigden doen. Wanneer hij het parlement voor een langen tijd laat scheiden, heet het *to prorogue the parliament*: en als hij de zittingen van het zelve alleen voor eenige dagen uitstelt, dan noemt men dit *to adjourn the parliament*. Het laatste kan ook ieder der beide huizen doen. Voorts heeft de Koning, als boven gezegd is, ook de magt om het parlement te ontbinden, *to dissolve the parliament*; en als dan word het laagerhuis geheel gescheiden, en tot het nieuw parlement moet eene nieuwe verkiezing gedaan worden: het welk ook met de 16 Schotsche pairs geschied. Voor het overige kan de koning een parlement niet langer dan zeven jaren laaten zitten."

„ (*h*) *Oath of allegiance*, welken het parlement in 't jaar 1606 ingevoerd heeft. RAPIN, *Vol. VIII. p.* 262."

„ (*i*) *Oath of supremacy*, die in 1534 ingevoerd is. RAPIN, *Vol. VII. p.* 385."

„ (*k*) Deeze eed voerde het parlement in 1674 in, om de Roomschgezinden van de openbare bedieningen uit te sluiten. RAPIN, *Vol. XI. p.* 395, 398, 402, 409."

af te leggen, en daarenboven den *pretendent* af te zweren (*l*). De beide laatste eeden worden ook door de pairs afgelegd. Elk lid van het hoog- en laagerhuis, gelijk ook de koning zelf, heeft het regt om iets voor te stellen, op dat daarvan eene akte gemaakt worde (*m*). Zulk een schriftlijk opgestelde voorslag word eene *bill* genoemd. Wanneer dezelve driemaal gelezen, overwogen, en door de meerderheid in het één huis goedgekeurd is, word dezelve naar het andere gezonden, om daar toegestemd te worden; en deze toestemming volgende, word zij aan den koning ter goedkeuring voorgelegd (*n*). Na deze goedkeuring heet de bil eene parlementsakte (*act of parliament*), en krijgt de kragt eener wet. Eene *bill* behelst of bijzondere of algemeene zaaken, of geldbewilligingen. In het eerste geval word zij eene *private-bill*, in het tweede eene *public-bill*, en in het derde eene *money bill* genoemd, en volgens dit onderscheid zijn ook de koninglijke goedkeuringen onderscheiden (*o*). De spreker van het laagerhuis moet een man van groote bekwaamheden en ervarenheid zijn, inzonderheid in parlementszaaken. Zonder hem kan het laagerhuis niets doen. De kanselier is de spreker van het hogerhuis, in het welk ook de twaalf regters van *Engeland* (*) tegenwoordig zijn, op dat de lords hen, in ge-

„ (*l*) Deeze eed is zedert 1702 in gebruik. TINDAL's *continuation of* RAPIN. *Vol. III. p.* 2*A*6."

„ (*m*) Men zie *The constitution of Engeland, by* J. L. DE LOLME. *B. II. Ch.* 4. *p.* 207."

„ (*n*) Hij kan ze egter afkeuren, doch dit gebeurt zelden."

„ (*o*) Bij eene *public bill* heet het; *le roi le veut*: bij eene *private bill*; *soit fait comme il est desiré*: bij eene *moneij bill*; *le roi remercie ses loijaux Sujets, accepte leur benevolence, et aussi le veut.* Maar wanneer de *bill* den koning niet behaagt, heet het; *le roi s'avisera*; het welk als eene volstrekte, schoon beleefde, weigering word aangemerkt. Daar door is zulke *bill* vernietigd."

(*) Nopens deeze twaalf regters van *Engeland* deelt ons de Autheur wat laager, na dat hij van de gemeene Regtbanken gewag gemaakt had, het volgende onderrigt mede, „ Van deze regtbanken kunnen de zaaken voor de koninglijke hooge geregtshoven getrokken worden, waar van 'er drie zijn. 1. *Het hof van des konings regtbank*, daar lyfstraflijke en andere zaaken, waarin de kroon partij is, gevonnisd worden. 2. *Het hof der gemeenen* plei-

gewigtige zaaken, om raad zouden kunnen vragen. De pairs hebben het voorregt om hunne ftem door gevolmagtigden (*proxies*) te geven. De leden van het laagerhuis ftemmen naar hun goeddunken, zonder de toeftemming van hun, die hen afgevaardigd hebben, nodig te hebben. Want zy verbeelden niet enkel dezen, maar te zamen de geheele natie. Gedurende de zitting van het parlement kunnen zij om geen oorzaak, uitgezonderd hoogverraad en andere groote of halsmisdaaden, gevangen gezet, ook niet in regten vervolgd worden. De Engelfche afgevaardigden moeten op eigen kosten leven; maar die van Schotland krijgen daggelden (*p*). Het laagerhuis maakt het grootst getal in het parlement uit, en deszelfs gezag is daarin van groot gewigt (*q*)."

pleidooijen, 't welke de zaaken tusfchen de onderdaanen bepleit. 3. *Het hof van den Exchequer*; waarin alle zaaken, de koninglijke inkomften betreffende, beflist worden. In elk zijn vier regters, welken te zamen de twaalf regters van *Engeland* genoemd worden. Deeze hooge geregtshoven houden hunne zittingen te *Westmunster*, en viermaal in het jaar. De twaalf regters doen, twee en twee, alle jaaren eene reis door alle de graaffchappen des rijks, welk daarom in zes geregtskreitzen (*circuits*) verdeeld is, en houden daarin regtdagen, welken men *the Asfizes* noemt. In dezelven worden zo wel de zaaken, die in de vierdendeeljaarfche regtdagen onbeflist zyn gebleven, als andere burgerlijke en lijfftraffijke zaaken, door hun en twaalf gezworenen afgedaan. Zie CHAMBERLAYNE, *P.* 1. *B.* 2. *Ch.* 13. *p.* 125, 126. MIEGE, *P.* 1. *Ch.* 37. *p.* 261, 262.

„ (*p*) Over het parlement in 't gemeen, zie CHAMBERLAYNE, *P.* 1. *B. II. Ch.* 11. en MIEGE, *P.* 1. *Ch.* 3."

„ (*q*) Zie LE BLANC, *Tom. I. Lett.* 21. *p.* 261.

Verhandelingen over het Burgerlyke Rechtsgebied, onder de regeering der Graeven uit de Huyzen van Holland, Henegouwen en Beijeren. Door MR. PIETER VAN SPAAN. *Griffier in den Raede en Leenhove van Braband en Landen van Overmaeze. In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1780. *In groot octavo* 126 *bladz.*

Op de overweeging van het *Hooge Rechtsgebied*, dat de Heer en Mr. *van Spaan* in eene voorige Verhandeling

ling beschouwd heeft, (*) volgt in deeze de naspooring van het *Burgerlyke Rechtsgebied*, onder de regeering van die zelfde Graaven; welk onderwerp zyn Ed. met die eigenste oplettendheid en onpartydigheid behandelt. De hoofdzaaken, welken hier omtrent in aanmerking komen, schikken zig natuurlyk naar de verscheidenheid der Rechters, ingevolge van het onderscheid der geschillen, welken in het Burgerlyke voorvielen. Uit dien hoofde maakt zyn Ed., met de voorstelling van zyn bedoelde, gepastlyk eene vyf- of wel zes ledige verdeeling. „ Twist- „ zaeken, zegt hy, van eenige aengelegenheid, ten plat- „ ten Lande voorvallende, wierden door de Hooge Vier- „ schaeren; die van minder belang door de plaetselyke „ Rechters, afgedaen. De stedelyke Overheid beoor- „ deelde de rechtsgedingen hunner poorters. Zy, aen „ wien het toeverzicht over de Dyken met den aenklee- „ ve van dien was aenbevolen, oeffenden desweegens „ recht. Eyndelyk hadden de Geestelyken zommige „ weereldlyke zaeken, welke tot den Godsdienst eenige „ betrekking hadden, aen hunne uitspraek onderworpen. „ ——— Het rechtsvermogen dier opgenoemde Ge- „ rechtsbanken uit 's Lands oude Handvesten na te spoo- „ ren, en dan de algemeene regelen, welke in de Bur- „ gerlyke Rechtsvordering des tydes in acht genomen „ moeten worden, op te geeven, ['t welk het zesde Hoofdstuk deezer Verhandelinge uitmaakt,] is het „ gewichtig stuk, het welk ik thans naar vermogen zal „ trachten uittewerken.

Naar deeze inrigting, geeft zyn Ed. eerst een afzonzonderlyk verslag van ieder der vyf opgenoemde Gerechtsbanken, op zigzelven; met aanwyzinge van derzelver gezag en uitgebreidheid. Hierop volgt dan ten laatste eene beknopte ontvouwing van de voornaamste vereischten der Burgerlyke Rechtsoefening hier te Lande in de vroegste tyden. En wat voorts het geene betreft, dat de Lyfstraflyke en Burgerlyke Rechtspleeging met elkanderen gemeen hadden, hieromtrent beroept hy zig op zyne voorige Verhandeling; waarmede dit Stuk volledig is. Alleenlyk zou hier nog te overweegen staan, volgens welke Wetten en Rechten oudtyds hier te Lande recht gesproken werd; „ dan daer de Heer *van de Spiegel*, zegt

„ hy

(*) Zie boven, bladz. 339.

„ hy, in het *tweede* en *derde Hoofdstuk* van zyne treffe-
„ lyke Verhandeling, *over den Oorspronk en Historie der*
„ *Vaderlandsche Rechten*, dit stuk reeds voldongen heeft,
„ acht ik zulks ten eenen maele onnodig." ——— Het doorbladeren deezer Verhandelinge zal, den Liefhebberen onzer oude Vaderlandsche Geschiedenissen, geen minder genoegen geeven, dan de voorgaande over het Hooge Rechtsgebied. Eene geleidelyke ontvouwing van 't Burgerlyke Rechtsgebied toch is niet minder opmerkenswaardig; en de Heer en Mr. *van Spaan* heeft dezelve op zodanig eene wyze uitgevoerd, dat ze daadlyk, in verscheiden byzonderheden, ter ophelderinge van dit onderwerp strekke. Om dit een weinig nader onder 't oog te brengen, zullen wy den Leezer hier mededeelen, den hoofdzaaklyken inhoud van 't geen zyn Ed. voordraagt, ten opzigte van de Stedelyke Overheid; doch om dit Artykel niet te breedvoerig te maaken, zullen wy het meerendeel van 's Mans bewyzen, voor zyne ontvouwde byzonderheden, agterwegen laaten; verwyzende den onderzoekenden Liefhebber daaromtrent tot het Geschrift zelve.

Met den aanvang gemeld hebbende, hoe blykbaar het zy, dat de Graaven aan de Stedelingen een Rechtsgebied over Burgergeschillen verleenden, toont hy verder aan, hoedanige schikkingen zy beraamden, om den Steden het duurzaame genot daarvan te verzekeren.

Ten dien einde werd, gelyk zyn Ed. in de eerste plaatze opmerkt, in de Steden een Schout aangesteld. Deeze Amptenaar was, by den aanvang zyner bedieninge, gehouden met plechtigen Eede te staaven, dat hy der Steden voorrechten bewaaren, en een iegelyk recht zou doen. Ook hebben de Graaven, by onderscheiden Handvesten, zorg gedraagen, dat de Schout in allen deele zyn plicht zou volbrengen, en den Steden niet hinderlyk zyn. —— Naast den Schout, vervolgt onze Autheur, waren de Schepenen, aan wien, als de oudste Stedelyke Overheid, de macht gegeeven was, om, benevens hem, Keuren tot welzyn van de Stad te maaken, die egter maar voor een jaar, (en zomtyds slegts voor een half jaar,) duurden, en nimmer tegen het recht der Graaven stryden mogten (*). Byzonder was aan deeze Schepenen

„ (*) De bewyzen van dit stedelyk voorrecht, om, behoudens
„ het

nen het Rechtsbeſtier aanbevolen, en zy ſpraken, ter maniſſe van den Schout, recht over alle twistgedingen, tuſſchen hunne poorters voorvallende.

Voorts lieten de Graaven, gelyk Mr. *v. Spaan* verder meldt, ook niets onbeproefd, om het gezag dier Stedelyke Rechtbanken te ſtyven: eene geregelde Rechtspleeging in de Steden was hun hoofddoel. ——— Zy verboden daarom alle ſchadelyke tweegevegten, de bronnen van zoo veele verwarringen in de middeleeuw. De wederſpannigheid tegen Schepenen, hen te lasteren, of op hunnen eed te ſpreeken, wordt in de Stedelyke Privilegien als geen gering wanbedryf aangemerkt. Ook waren de Schepenen der Steden, ten aanzien van hunne rechtsoefening, in de onmiddelyke beſcherming der Graaven, die hen voor alle geweld en overlast, in de bediening van het recht aangedaan, kragtdaadig beveiligden. En eindelyk ging het Stedelyk Rechtsgebied den Graaven zo zeer ten harte, dat zy, wanneer het zelve te kort ſchoot, al hun magt en gezag, ter handhaavinge van 't zelve, gaarne te werk ſtelden.

Met zulke luisterryke voorrechten begiftigd, vervolgt zyn Ed., waren de Steden van den Rechtsdwang der Hooge Vierſchaaren in Burgerlyke zaaken, zo ras zy Stadsgerechtigheid bekomen hadden*, ontheven. En men zou met grond mogen gisſen, dat, wanneer in de Handvesten der Steden, by voorbeeld van Rotterdam, 12 *Aug.* 1412. § 8. (Zie MIERIS *Charterb. d.* 4. *p.* 211.) gezegd wordt: „ Item ſoo ſal onſe gewaerde Rechter, [dat is, „ *de Schout*,] ter Vonniſſe van Schepenen binnen onſer „ Stede berigten, na den regt van onzen Stede, alle ſa„ ken, die binnen onſer Stede gevallen of geſchien mo„ gen, ook wat ſake dat zyn, ſonder hem iemand anders „ hem

„ het Graeffelyke gebied, keuren te maeken, zyn in menigte aengehaeld in de *Obſerv. over* DE GROOTS *Inl. d.* 1. *bl.* 12 en *d.* 4. *bl.* 191. Intusſchen ſchynen de Graeven in laetere tyden begeerd te hebben, dat hunne Schouten geene Keuren, door de Gerechten der Steden gemaekt, zouden goedkeuren, voorenal eer zy die aen den Graef en zynen Raed aengebracht hadden. Men zie *de gifte van het Schout-Ambacht te Delft*; 26 Juny 1408. by MIERIS *Charterb. d.* 4 *bl.* 105. Men leeze en herleeze voorts op dit Stuk de uitneemende aentekening van den Heer V. D. WALL. op *de Priv. van* DORD. *bl.* 23."

„ hem daeraf te bewinden," wel degelyk daarmede ook bedoeld wordt, de uitsluiting van het Rechtsgebied der Hooge Vierschaaren over Burgergeschillen. En hierom beoordeelden ook de Stedelyke Rechtbanken die twistgedingen, welken, op het platte Land voorvallende, ter kennisse van de Hooge Vierschaaren, en niet van de Nederrechters, stonden.

Wat wyders den stand der Persoonen betreft, hieromtrent kon, zegt onze Autheur, in de Steden weinig of geen verschil vallen, daar ieder poorter een vry Man was: en het verkrygen van Stadsrecht bevrydde de Ingezetenen, tegen het opbrengen van eene jaarlyksche somme gelds, en het leveren van eenige Manschap, van alle Hofdiensten. Ja de Graaven bevorderden zelfs zo zeer den aanwas en bloei der Steden, dat zy een dienstman, die jaar en dag ongemoeid in eene Stad gewoond had, vry verklaarden. —— Indien 'er egter over den stand of geboorte der poorters eenig verschil viel, zal zulks, buiten twyfel, door Schepenen beoordeeld geweest zyn.

De Heer en Mr. *v. Spaan* telt verder onder de voorrechten der Stedelingen, boven die van het platte Land, in deeze dagen, de volgende byzonderheden. —— Het toeverzigt over der Weeskinderen goed, en de berechting van de kwaade behandeling, door derzelver Voogden hun aangedaan, op het platte Land aan de Hooge Vierschaaren aanbevolen, werd door de Graaven aan den Stedelyken Rechter oudtyds mede toegekend. — Veel minder waren de poorters der Steden genoodzaakt, om tegen de aanspraake, die men op hun onroerend goed maakte, zig buiten de plaatze hunner wooninge, even gelyk de Opgezetenen van het platte Land, voor de Hooge Vierschaaren te verdeedigen; daar in de Steden vastgestelde Rechtdagen bepaald waren, op welken over den eigendom van Huizen en Erven gedingd werd. —— Het was ook in de magt der Stedelyke Overheid, om hunne poorters betering van het ongelyk, en den hoon, zo zy dien geleeden hadden, te doen erlangen. En het is uit dien hoofde, dat in de onderscheidene Handvesten op iedere schampere bejegening niet slegts eene breuke voor de Hooge Overheid, maar ook eene boete, ten voordeele van den beleedigden, vastgesteld werd. Was een poorter gekwetst, de begrooting der smerte, *hem*

daar-

daardoor aangedaan, en welke vergoeding hy ter dier zaake vorderen kon, werd door Schepenen zyner maalstede beslist. De naauwkeurige Mr. *Jan Matthysse* zegt daarom te recht „ smarten van buten grooten alleen *in der Steden* die *Scepenen* ende *Mannen te Lande* (*)." ——— Zo zeker was het, dat alle die Burgergeschillen, welken, op het platte Land, door de Hooge Vierschaaren berecht werden, in de Steden by Schepenen Vonnisse geeind werden: want, of wel by geen uitdrukkelyk Handvest aan de Steden de kennisneeming over het verzuim der poorters, om, des ontbooden zynde, ter Heirvaart te komen, toegekend worde, vloeide zulks nogtans uit den aart der zaake zelve voort. Daar de Steden, by haarlieder Handvesten, verpligt waren, om den Graaf met een zeker getal van Manschap te dienen, moest het dus aan de Stedelyke Overheid vrygelaaten zyn, hunne onwillige poorters daartoe te noodzaaken: 't welk ook eene oude Keure der Stad Haarlem van 8 *April* 1393. ten volle bevestigt. Zie van OOSTEN de BRUYN *Gesch. der Stad Haarlem. d.* I *bl.* 175. ——— Hierbenevens hadden de Graaven, door verscheiden Voorrechtsbrieven, behoorelyke schikkingen gemaakt, tot bevordering van den Koophandel, die in de Steden voornaamlyk gedreeven werd; als mede om te bezorgen, dat de poorters des te gereeder aan hun deugdlyk agterweezen, 't welk zy van buitenlieden te eischen hadden, geraaken konden. Ook waren 'er, tot meerder gerief voor de poorters, en om de invordering der onderlinge inschulden hun des te gemaklyker te maaken, in zommige Steden drie of vier Jaargedingen ingesteld, waarin, over allerhande schuld, kort en onvertogen recht gedaan werd. ——— Deeze was de treflyke inrigting van het Burgerlyk Rechtbestier in de Steden van Holland en Westvriesland; en, daar het houden der Hooge Vierschaaren, door onwilligheid van Welgebooren Mannen, om het Rech-

„ (*) *Pol. Reg. der Stad Brielle bl.* 255. waer hy met veel oor„deel onderscheid maekt, tusschen het bezien der Wonden door „ den *Chirurgyn*, en het bepaelen der vergoeding voor de geleedene pyn door den Rechter, welke laetste hy *smarten van buten* noemt. Men zie ook het *Handvest aan Leyden* 1266. by „ MIERIS *Charterb. d.* I *bl.* 344."

Rechterampt waar te neemen, niet zelden vertraagd werd, mogten de Stedelingen zig boven de Landlieden op eene welgeordende en spoedige Rechtspleeging beroemen. ——— Voeg hier by, dat, althans in de vroegste tyden, de Burgergeschillen, door de Schepenen der Steden, by eindoordeel afgedaan werden, en dat 'er van hunne gewysdens geen beroep viel.

Op eene hieruit ontstaane gedagte, dat de Poorters der Steden, uit hoofde van dit voorrecht, aan de Stedelyke Rechtbanken gegund, gevaar liepen, om door onkunde der geenen, die het vonnis streeken, in hun goed recht benadeeld te worden, brengt eindelyk zyn Ed. ons, ten dien opzigte, het volgende nog onder het oog..

By de Graaflyke Handvesten was zorg gedraagen, dat, waar, in moejelyke Rechtszaaken, der Schepenen kunde en wetenschap faelde, zy, door den raad van wyzeren, in de uiting van het Vonnis voorgelicht konden worden: by voorbeeld, die van Gouda door die van Leyden, die van Schiedam door die van Dordrecht, en zo ook in meer andere Steden. Deeze gewoonte, om in duistere geschillen andere Rechters, door hunne meerdere Rechtskunde beroemd, raad te pleegen, was ook in die tyden volstrekt noodzaaklyk. Daar men in alle zaaken, in de Handvesten niet uitgedrukt, 's Lands oude herkomen en costumen volgde, is het ligt te begrypen, dat de Rechters der oudste Steden daarin ervaarener waren, dan die van zodanige plaatzen, welken eerst met Stadsrecht begiftigd werden. Het is des niet te verwonderen, dat men, in de vroegste tyden, zelfs tot vreemde Rechters zyne toevlugt name; zonder dat egter daardoor eenige onderwerping aan hun Rechtsgebied erkend werd. Dit ging zelfs zo verre, dat, niettegenstaande de Schepenen der Steden of Dorpen hun Vonnis by hoofdleering elders gehaald hadden, het nogtans op hunnen naam uitgesproken werd. ——— Het beroep uit hoofde van Rechtsweigering, in de middeleeuw anderzins zo zeer gebruikelyk, kon in de Steden minder te passe komen, daar Schepenen telken jaare met heiligen eede belooven moesten, „ Recht te tuigen, recht te zegelen, recht te wy-„ zen, tusschen twee Man, taal, na inhoud der Hand-„ vesten," en *dat niet na te laaten, om liefde, nyd, heerschapsgebod, noch angst van den lyve.* En een poorter, aan wien

wien recht geweigerd was, mogt alle Rechtspleeging doen ſtaaken, tot tyd en wylen hem recht gedaan ware. ——— Vergat iemand der Stedelyke Rechters zo zeer zyn eed en pligt, dat hy uit eigenbelang en om geldsgewin een onrechtvaardig vonnis gaf, ook daar tegen kon men by den Graaf herſtel erlangen. Immers hebben de Graaven, van welken de Steden hier te Lande, zo als elders in het Franſche en Duitſche Ryk (*), haar rechtsgebied ontleenden, by derzelver Handveſten diergelyke gevallen aan zig voorbehouden. En, na dat de Vorſten uit den Huize van Beijeren de regeering deezer Landen bekomen hebben, ſchynt ook de beroepelykheid der Stedelyke Vonnisſen, ten minſten de gewoonte, om, zo men zig daardoor merkelyk verongelykt rekende, die ten Hove nader te doen onderzoeken, allengskens ingevoerd te zyn" (†).

„ (*) Over deeze ſtoffe verdient nageleezen te worden de keurige Verhandeling van den vermaarden A. CONRING *de Urbibus Germaniæ*. §. 73, 106, 110, 118, 119 en 127. En in de Handveſten, ten opzichte van Holland en Westfriesland, zyn de bewyzen daarvan overvloedig voor handen."

„ (†) Zie de keurige Aantekening van den Heer V. D. WALL *op de Priv. van Dord. bl.* 24."

De Oude en Hedendaagſche Kerklyke Geſchiedenisſen, van wylen den Hooggeleerden J. L. MOSHEIM, *Kanſelier der Hoogeſchoole te Gottingen, van den Aanvang der Tegenwoordige Eeuwe, tot aan het zes- en zevenſtigſte jaar derzelve, vervolgd; of Proeve eener volledige Kerk-Historie der Achttiende Eeuwe. Door* J. A. C. VAN EINEM, *Predikant te Genthin en Rotzdorf. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg, *en te Amſterdam, by* W. Holtrop. *In gr. 8vo.* 517 *bladz.*

Ons verſlag van het Eerſte Deel deezer *Proeve eener Kerkgeſchiedenisſe van de Achttiende Eeuwe* (*), heeft onze Leezers genoegzaam den aanleg en aart daar van vertoont. Het toen aangemerkte geldt ook omtrent dit Tweede Deel, in 't welk de beleezene VAN EINEM denzelfden voet houdt, en op veele plaatzen niet van langdraadigheid kan vrygeſprooken worden: welker verdrietlykheid vermeerdert door eene vertaaling, die vloeibaarheid, cierlykheid, en, niet zelden, duidelykheid ontbreekt. Hier van voorbeelden op te haalen, zou weinig moeite kosten; doch wy

(*) Zie onze *Algem. Vaderl. Letteroeff.* hier boven, bl. 298. enz.

wy zullen 'er ons niet mede ophouden. Maar liever den Hoofdinhoud van dit Deel aanwyzen, en één enkel stuk ter Proeve mededeelen.

VAN EINEM, in het voorgaande Deel, de *Algemeene Kerkgeschiedenis*, of derzelver *Voor- en Nadeelige Lotgevallen*, geschetst hebbende, gaat, met dit Deel, over tot de *Geschiedenis der Byzondere Kerken*, en vestigt eerst het oog op de *Vroegere Kerken*, waar onder de *Roomsche Kerk* de eerste plaats, en verre het grootste gedeelte deezes Boeks, beslaat.

Van de Pausfen, die, in deeze Eeuwe, den *Roomschen Kerkzetel* bekleed hebben, vinden wy een tamelyk breed berigt: als mede van den toestand der Monnik- en Klooster Orden: waar in de Lotgevallen der *Jesuiten*, in onze Eeuw zo opmerkelyk, naar eisch, behandeld worden. ——— De Plegtigheden en Kerkgebruiken; de Kerktugt; de uiterlyke wasdom en gelukkige lotgevallen der *Roomsche Kerke*, vermeldt onze Geschiedschryver: ons tevens eene Schets geevende van de Geleerdheid, Geleerden en voornaamste Schryvers onder de *Roomschen*; van de verbetering der Schoolen; en der Universiteiten. ——— De vermindering der *Roomsche Kerken*, benevens de Poogingen door de *Roomschen* aangewend, om de *Protestanten* op hunne zyde te brengen, en ontwerpen van vereeniging, maaken geen onaangelegen gedeelte deezes Werks uit. ——— De vervolging der *Dissidenten* in *Poolen* en der *Protestanten* in *Frankryk*, krygt haare beurt, en voeglyke verf van haatlykheid. ——— Den inwendigen Staat der Roomsche Kerke beschryvende, brengt VAN EINEM ons onder 't oog de Kerkvergaderingen; het Leerstelzel; de welspreekenheid op den Predikstoel; de Zedeleer en Geschilkunde; de Bybelwerken; het Leeven en den wandel der *Roomschen*. ——— De Geschillen in de *Roomsche Kerk* gevoerd, verhandelt onze Kerkgeschiedschryver, met eene breedvoerigheid, welke dezelve voor den *Protestantschen* Leezer verveelend maakt; doch tevens strekt, om ons, in veele gevallen, met verwondering te vervullen, over de domen dwaasheid, noch heerschende in eene zo verlichte Eeuwe als de onze.

In het *Tweede Hoofdstuk*, geeft VAN EINEM ons de *Geschiedenis der Grieksche en Oostersche Kerke*, en beschryft eerst den Toestand der *Grieksche Kerke*, onder de gehoorzaamheid des *Turken*, vervolgens onder de *Russen*; en eindelyk de Onregtzinnige Kerk, of Secten. ——— „Ten opzigte van dit gansche gedeelte der Geschiedenisse, merkt onze Schryver op, dat van de *Grieksche* en *Oostersche Kerk*, by gebrek van menigvuldige en echte berichten, minder is te leezen, dan een Liefhebber haarer Historie wenscht te leezen; doch mogelyk zo veel, als ter voldoeninge van het grootst gedeelte onzer Leezeren genoegzaam is." Dan eene beknopter behandeling van het Eerste Hoofdstuk, en een ruimer gebruik van de echte bronnen tot het Tweede, die hy zelve aanwyst, zou aan het werk eene voeglyker houding, en meerder een-

gaa-

pastigheids bygezet hebben. Maar wy herinneren ons, dat de Geleerde VAN EINEM, in het eerste Deel, reeds nederig verklaard heeft. „ Wy willen ons den titel van Historieschryver niet aanmaatigen. Die is voor ons te groot en te eerwaardig. Wy willen slegts het onze tragten toe te brengen, om een goed fondament voor eene goede geschiedenis onzer tyden te leggen. Anderen mogen 'er vervolgens een gebouw op stigten, 't welk meer evenredigheid, bevalligheid en fraaiheid heeft."

Het lust ons, ter Proeve uit dit Deel, een stuk van algemeenen smaak uit te kiezen, en, met onzen Schryver, den Staat der Geleerdheid in de *Roomsche Kerke* te beschouwen. Hy laat zich dus hooren: „ Wat betreft de *Weetenschappen en Geleerdheid* in de *Roomsche Kerk*; men kan niet ontkennen, dat ze, in zeer veele deelen, tot een veel grooter volkomenheid, dan ooit in deze eeuw, zyn gekomen Men kan dit wel van de geheele *Roomsche Kerk* niet zeggen. *Spanje*, *Polen*, en andere Landen, wierden nog met eene groote duisternis en ongemeen bygeloof bedekt. Doch ook in deze Landen komt men, allengs, verders, en wy hebben het beleefd, dat de Koningen van *Spanje* en *Portugal* Academien der Weetenschappen, der Historie en Kunsten, in hunne Landen hebben opgeregt. In *Spanje* zyn opgeregt, de *Koninglyke Spaansche Academie*, *de Koninglyke Academie der Historie*; *de Koninglyke*, *zo genoemde Ferdinandische*, *Academie der drie edele Kunsten*, *der Schilder Beeldhouw- en Bouwkunde*; *en de Koninglyke Academie der Artzen te Madrid*. Deze geleerde Genootschappen steeken, even als in andere *Roomsche* Landen, byna meer uit dan de Universiteiten. Ontbrak het in *Spanje* niet aan de vryheid der Drukpersse, en aan de onafhanglykheid van de Censuur der Inquisitie, dan zou de Geleerdheid nog veel hooger klimmen. Maar nu worden, door deze gebreken, de werken van vernuft en oordeel onderdrukt, of te eenemaal bedorven. Men staat 'er meer over verzet, dat de *Spanjaarden* in de Kunsten en Weetenschappen, nog zo verre gevorderd zyn, dan dat men zig verwonderen zoude, waarom zy niet verder zyn gekomen. Elk Boek moet ten minsten drie vergunningen hebben, vóór dat het onder de Pers gelegd wordt. Gemeenlyk wordt het van even zo veele beoordeelaars van Boeken geleezen, en van alles, dat hen niet aanstaat, naauwkeurig gezuiverd, vóór dat het onder de oogen der Menschen verschynt. De Classische Schryvers, die een geleerd Man, in de Koninglyke Bibliotheek te *Madrid*, opsloeg, hebben alle, op den titel, de woorden van dien banbliksem, *Author Damnatus* (*een veroordeelde Schryver*.) Geheele Voorredens zyn doorgehaald. Veele *Spanjaarden* belyden zelve, dat de verboden Boeken, doorgaans, de leezenswaardigste waren. Welke stormen hebben menige *Spaansche Schryvers* moeten doorstaan! Wie weet, by voorbeeld, niet, dat de beroemde JOANNES DE MARIANA tot eene twintigjaarige gevangenis veroordeeld wierdt, en, uit vrees van iemand te beledigen, zyne Historie niet heeft mogen vervolgen?

En wat moet men daar by denken, dat de Koning zynen Onderdaanen volstrekt verboden heeft, de Historie van CAREL DEN V te schryven?"

Wy vertrouwen, dat 'er zulk een Verbod van den *Spaanschen*, *Monarch* is, schoon VAN EINEM ons geen bewys daarvoor opgeeft, trouwens dit ontbreekt by wel meer byzonderheden; doch het dunkt ons vreemd dat de Vertaaler, dit te boek stellende, niet geweeten of zich niet herrinnerd hebbe, 't geen in *Spanje* onlangs, ten opzigte van ROBERTSON, is voorgevallen: dit hadt eene Aantekening verdiend, en wy zullen het hier ter eere van den smaak der *Spanjaarden* opmerken. ROBERTSON, die, in zyne Geschiedenis van *America*, beweert, „ dat de *Spaanschen* „ langzaamer hand edelmoediger en onbekrompener gevoelens „ dan die hunner Voorvaderen beginnen te vertoonen", levert hier van een doorslaand bewys op, immers melden Brieven uit *Madrid*, dat, op den achtsten van Oogstmaand des Jaars 1777, eene Vertaaling van eenige stukken uit Dr. ROBERTSON's *Geschiedenis van America*, benevens eene Beoordeeling van dit Werk, in eene Vergadering van de *Koninglyke Academie der Geschiedkunde* voorgeleezen zynde, deeze Academie hem, met eenpaarigheid van stemmen, tot Medelid verkooren heeft (het eerste *Protestantsche* Lid zeker deezer Academie:) eene eere hem beweezen, „ ter betuiginge (dus luidt de verklaaring der Academie zel„ ve) van haare goedkeuring voor den yver en moeite, met „ welke hy zich op de Studie der *Spaansche Geschiedenis* heeft „ toegelegd, en als eene belooning voor zyne verdiensten, van „ zo veel toegebragt hebben, om dezelve op te helderen, en „ de kennis daar van te verspreiden, onder vreemde Natiën, „ zo door zyne *Historie van Keizer* CAREL DEN V, als door „ die van de *Ontdekking en Verovering van America*: twee tydstippen, welke, in de *Spaansche Jaarboeken*, de gedenkwaardigsten zyn, en de vrugtbaarste in ongemeene Gebeurtenissen. „ Wyders heeft de Academie een haarer Leden benoemd om zyne „ *Geschiedenis van America* in de *Spaansche Taale* over te zetten." ——— In de voorige Eeuw, luidt de gepaste aanmerking van zeker Schryver, zou zyn verhaal van het begin en den voortgang der Hervorminge, en zyn verslag van de wakkere poogingen der *Castiliaanen*, tot verdeediging hunner Vryheid, genoeg geweest zyn, om zyne Historie van CAREL DEN V te doen veroordeelen, en door beuls handen te laaten verbranden, en de menigte van scherpe aanmerkingen, over het Geestlyk, Handeldryvend en Burgerlyk Bestuur van *Spanje*, in het beheeren der *Spaansche Volkplantingen*, zouden ten minsten zyne *Geschiedenis van America* eene plaats hebben doen krygen, op de lyst der *Verbodene Boeken* (*).

Zo-

(*) Zie het Voorbericht des Vertaalers van ROBERTSON's *Geschiedenis van America*, waar by, van dien vermaarden Man, eene Leevensschets geeft.

Zodanig iets hadt den Vertaaler, die zomtyds Byvoegzels maakt, niet behooren te ontglippen; doch hy schynt, op 't geen hedendaagsch voorvalt, niet zeer te letten, anders hadt hy van GANGANELLI, in 't breede spreekende, ook zeker diens Brieven en 't geen daaromtrent getwist is, met eene Aantekening verwaardigd. Dan, wy schryven geene Berisping des Vertaalers, en gaan voort met het verslag des Geschiedschryvers, door deezen noodigen buitenstap afgebrooken.

„ Te *Lissabon* wierdt, in het Jaar 1721, door Koning JOANNES V eene Academie opgeregt; die de Historie moet beoefenen. —— In *Polen* begint men de Weetenschappen, in onze tyden, insgelyks sterker te oefenen en de Schoolen te verbeteren. Onder de *Poolsche* Kerklyken en groote Heeren, zyn eenige, by voorbeeld de Graaf ZALUSKI, met zyn Broeder, welke het bygeloof en de onkunde tragten te verbannen, en licht en kennis in veele dingen te ontsteeken en te bevorderen. —— In andere Landen der *Roomsche Kerke*, inzonderheid in *Frankryk* en *Italie*, zyn de Weetenschappen, in onze tyden, nog hooger geklommen. En het is eene bekende zaak, dat de *Roomsche Kerk*, in deze eeuw, op een tamelyk groot getal van geleerde, welspreekende, en bekwaame Mannen roemen kan. Doch alle Weetenschappen zyn niet, op dezelfde wyze, beoefend. In *Frankryk* legt men zig, inzonderheid, alleen toe op de fraaije Weetenschappen, eenige takken der Historie, de Natuur- en de Medicynkunde. —— In *Italie*, zyn de Geschiedkunde en de Oudheden byna het eenige, wat mag beoefend worden. Eenige Weetenschappen zyn van die natuur, dat ze, volgens de gronden der *Roomsche* Kerke, voor- en omzigtig moeten behandeld worden. De *Godgeleerde Weetenschappen* kan men daar zo niet behandelen, als onder de *Protestanten*. Want men moet zich hoeden, iets te zeggen, het geen tegen de oude geloofsleer zou aanloopen. Dus moet, in deze Weetenschappen, de verbetering zeer gering zyn. By de *Rechtsgeleerdheid* zyn, in de meeste *Roomsche* Landen, mede niet vele veranderingen voorgevallen. En zulks is ook niet wel mogelyk. Het *Kerklyk Recht* is 's Pauzen bolwerk; en het zoude hem kwalyk bekomen, die 'er eenige verandering in maaken wilde. Gevolglyk moet het by het oude blyven. De *Franschen* alleen hebben, in het *Kerklyk Recht*, meerder vryheden genomen, dan de overige *Roomschen*. Het *Burgerlyk Recht* biedt het Kerklyk de handen, en hierom moet het, in de *Roomsche* Kerk, insgelyks in zynen ouden staat blyven.

„ Maar in de Wis- en Medicynkunde, in de Historie en Natuurkunde, mitsgaders in de fraaije Weetenschappen, ziet men groote veranderingen in onze tyden. Zo lang als het Kettergerecht nog alle zyne magt hadt, en de Pauzen nog alles konden beveelen, wat zy wilden, zo lang moesten de Wiskunstenaars, Starre- en Natuurkundigen, by de voordragt hunner Leerstellingen, zeer groote omzigtigheid gebruiken. In de voorgaande Eeuw, ge-

geraakte de beroemde *Florentynsche* Wiskunstenaar en Starrekundige GALILAEUS A GALILEIS, deswegen in banden der Inquisitie, en in groote moeijelykheden, om dat hy opentlyk beweerde, dat de Zon stil stondt, en de Aarde rondom dezelve draaide. Dergelyke stellingen noemde men toen nog Ketteryen. De Groot Hertog van *Florence*, in wiens dienst deze Man was, hadt veel moeite om hem uit deze moeilykheden te redden, en GALILAEUS moest, wilde hy zyne vryheid wederkrygen, zyn stelling herroepen. Maar hoe zeer zyn de tyden veranderd! Thans staat het elk vry, zyne gedagten in deze Weetenschappen te uiten, zonder dat hy, wegens zyne leerstellingen, verdrietlykheden behoeve te duchten.

„ Met de Wysbegeerte is het, byna, op dezelfde wyze, gelegen. In de voorige Eeuw moest men, *Frankryk* uitgezonderd, nog gestaadig, naar de oude schoolwyze philosopheeren; maar in onze tyden, heeft men van deze strengheid afgezien, en men heeft hoope, dat de Philosophie, ook in de *Roomsche* Landen, veel hooger trappen zal beklimmen. ——— In *Duitschland*, begint men de oude Philosophie te verstooten, en de meer zuivere te bevorderen, hoewel het eene bekende zaak is, dat zig de *Protestantsche* en *Roomsche* Landen, zeer merkelyk, door licht en duisternis, zelfs in andere Weetenschappen, onderscheiden. P. ANDR. GORDON, een *Benedictyner Monnik*, en Hoogleeraar in de Wysbegeerte te *Erfurt*, stelde de nieuwere *Wolfiaansche Philosophie* boven de *Schoolsche*, hoewel hy, deswegen verkeerde oordeelen van zyne Medebroeders moest verdraagen. In *Beijeren*, tragtte ook de Keurvorstlyke Academie de nieuwe Philosophie uit te breiden. In *Frankryk* philosopheert men, gelyk bekend is, vry. In *Italie* werpt men, in het *Venetiaansche* en *Florentynsche*, meer en meer de oude banden af. In de Landen van den Paus, gaat men nog omzigtig te werk. Allengs zal men, denkelyk, de *Aristotelische* slaaverny verbannen. Inmiddels blyft nog ongemeen veele onkunde in alle Weetenschappen in de *Roomsche* Kerk overig. En men moet zig verwonderen, dat aan den éénen kant eene menigte van kloeke, bekwaame, en schrandere Mannen opkwamen, maar aan de andere zyde er een nog grootere menigte van blinde, onkundige, en bygeloovige Mannen in deze Kerke zy. Dit kwaad ontstaat meestal van de *Roomsche* Academien, die nog de moeder der onkunde in de *Roomsche* Kerk zyn. Zo lang als deze voedsters der weetenschappen en geleerdheid geene meer zuivere en voedzaame melk aanbieden, zo lang zal de geleerdheid maar een zwak kind gelyk blyven. Men laat het nog meestal, by het oude berusten, hoewel men niet ontkennen kan, dat men eenige *Roomsche* Universiteiten, van welke wy vervolgens zullen spreeken, veranderd en verbeterd heeft. Meerendeels zyn die deelen der Geleerdheid, welke in de *Roomsche* Kerk geoefend worden, niet op de Universiteiten, maar door andere geleerde en kloeke Mannen, verbeterd geworden. De

voor-

voornaamste Universiteit, in de *Roomsche* Kerk, is wel die van *Parys*. Doch men heeft daar nog niet zo veel roemwaardige schreeden gedaan, als men hadt moeten doen. Die het hart hebben, nutte veranderingen en nieuwigheden te maaken, hebben ongemeen veel verdriet. In onze tyden, heeft zig de beroemde ROLLIN toegelegd, om de Welspreekenheid en Weetenschappen op eenen beteren voet te brengen. Hy heeft ook met groote goedkeuring geleeraard. Maar zyne Amptgenooten hebben hem ook vervolgd, en, hadt hy geen sterken arm aan 't Hof gehad, dan zou hy, zekerlyk, in groote moeilykheden zyn geraakt. Dit voorbeeld maakt de overige Professoren om- en voorzigtig. Zy leeraaren daarom even zo als hunne Voorvaders deeden. En even als te *Parys*, zo is het ook met andere *Roomsche* Universiteiten gelegen. De voornaamste rede daarvan is, dat de oude Academische wetten, die tevens de leerwyze voorschryven, nog meestal haare kragt behouden. Dewyl 'er zig de Professoren naar moeten schikken, zo kunnen zy niet beter en wyzer leeraaren. Deze oude wetten nu kunnen niet wel eer worden afgeschaft, vóór dat men den Paus, onder welken de Hoogeschoolen staan, de magt daaromtrent allengs beneemt, gemerkt, ze als een gedeelte der Geestlykheid beschouwd worden. En te *Rome* heeft men dit armhartig grondbeginzel, daar moet niets worden veranderd."

C. F. GELLERT's *Zedenkundige Grondstellingen gevolgd, in eene Zedenleer voor Kinderen. Twee Deelen. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1780. *Behalven het Voorwerk* 618 *bladz. in gr. octavo.*

Reeds één en andermael ons uitgelaten hebbende, over het nut van GELLERT's voortreflyke *Zedenkundige Lessen* (*), zal 't niet noodig zyn op nieuw daervan te gewagen; alleen staet ons, met de afgifte van deze *Zedenleer voor Kinderen* met een kort woord te melden, het gebruik dat men in dit Geschrift van 's Mans *Grondstellingen* gemaekt heeft; en verder een stael van de uitvoering zelve te geven.

Gemerkt de Hoogleeraer zich in zyn Zedenkundig Werk inzonderheid de studerende Jeugd voorstelde, zo is men, de algemene nuttigheid van het zelve inziende, te rade geworden, het enigermate in een anderen vorm te brengen, om het ook voor min geoefenden, en zelfs voor Kinderen, dienstig te maken. Met dat bedoelde heeft de Schryver van dit Stuk het 'er op toegeleid, om het ligtste uit het zelve by een te zamelen, en dat op ene nieuwe en gereed bevatlyke wyze voor te dragen; ten einde dus ene volledige Zedenleer ten voorschyn te brengen; die

(*) Zie *Nederl. Vader. Letter-Oef. II D. bl.* 38. en *III D. bl.* 458.

die wel met de grondstellingen des Hoogleeraers instemt, maer tevens met vrucht door min kundigen gebruikt, en door Kinderen gevoeld en betracht kan worden. Als zodanig een Geschrift maekt hy het, vooral ten gevalle van hun, dien de zedelyke opvoeding der Kinderen, (een stuk zekerlyk van 't grootste gewigt!) recht ter harte gaet, gemeen; met ene beknopte aenwyzing, op welk ene manier Ouders, Leermeesters enz. 'er een nuttig gebruik van kunnen maken; om den Kinderen vroegtydig de kennis der Deugd in te boezemen, en hen tot derzelver betrachting op te leiden. —— Wat de uitvoering betreft, dezelve is zeer wel geschikt ter bereikinge van dit lofwaerdig oogmerk; en men mag des deze *Zedenleer voor Kinderen* met regt houden voor een nuttig Huisboek; waervan men zich, naer de aenmoedigende lesse van Salomo, Spr. XXII. 6, *Leert den jongen de eerste beginzelen, naer den eisch zynes wegs; als hy ook oud geworden zal zyn, zal hy 'er niet van afwyken*, met ene gegronde hoop op een gewenschten uitslag kan bedienen. —— Men oordeele, wegens de manier van uitvoering, eenigzins uit het volgend verslag van den inhoud der voorstellingen nopens de *Neigingen*; een onderwerp, dat, zo omtrent Kinderen als Bejaerden, wel ene ernstige opmerking vordert.

Met derzelver aenvang word ons eerst opgeteld ene menigte van gewaerwordingen, die in onze ziel voortgeplant worden, als daer zyn schrik, vreugde, vrees, hoop, zagtmoedigheid, wreedheid, enz. enz. enz.. De Autheur merkt daeromtrent verder aen, hoe het gestel van lichaem en ziel in dezen zamenwerke; als mede dat het ene, naer de geschapenheid der zake, meer in 't lichaem, en 't ander weder meer in de ziel ligge. Het ontvouwen van 't geen 't lichaem betreft voor de Geneeskundigen overlatende, bepaelt hy zich inzonderheid, om na te gaen, hoe het inwendig in de ziel 'er mede gelegen zy; 't welk, gelyk hy kortlyk toont, een stuk van ongemeen veel belang is. Dan, ter duidelyker voordragte hiervan, oordeelt hy 't dienstig, nog eerst de voornaemste uitdrukkingen, die des aengaende in de Zedeleere voorkomen, op te helderen.

„ Wie, zegt hy, tot zekere der bovenopgenoemde dingen, bijzonder geneigd is, van zulk een mensch zeggen wij, dat hij eene *Neiging* heeft voor deze of geene zaak. Gaat deze neiging zeer verre, zo outstaat daar uit de *Drift* of de *Hartstogt*, bij welk woord men zich eene hevige begeerte na eene zaak voorstelt. Drift bevat derhalven eene sterke neiging in zich. Daaruit kunnen wy besluiten, dat de neiging kan toeneemen. Dit doet zij, en wel geschiedt dit door eene geduurige gewoonheid; wanneer ik de zaak bestendig onderhoude, en daardoor zulk eene vaardigheid 'er toe verkrijge, die immer grooter, en op die wyze tot een drift word. Zo heeft iemand eene sterke drift tot het spel. Zijne vaardigheid wordt 'er immer grooter toe; maar de drift ligt in de begeerte na winst.

Ver-

Verder doet de Schryver ons gadeslaen, dat die velerleie neigingen goed of kwaed zyn, naer de zaken, omtrent welken zy verkeren; dat zommigen openbare ondeugden, anderen zwakheden zyn, en dat 'er ook driften voor het goede gevonden worden; doch dat men gewoonlyk onder drift iets kwaeds verstaet; als zynde in 't algemeen eene te sterke aendryving van zekere krachten. „ Wanneer, naamlijk de neiging, (gelyk onze Autheur vervolgt,) te verre gaat, wanneer men haar te sterk aanzet, even als een boog, dien men overspant, en die eindelijk springen moet; zo kan zij ook zo verre gaan dat wij haar niet beteugelen kunnen. De drift tot het goede kan alzo dweperij worden; en deze kan iemand op verscheiden en allerleie zijdwegen afleiden, zo als dit de ondervinding leert. Het is des altoos het beste haar in evenwigt te houden, en nimmer tot eene drift te laten aangroeijen."

Uit deze voorafgaende aenmerkingen, oordeelt hy, is 't nu genoegzaem blykbaer, wat men bedoele, als men zegt, die mensch is zeer tot schrik, tot zachtmoedigheid of tot liefde, en dergelyken meer, *geneigd*. Te weten, men heeft daer mede het oog op eigenschappen, die onze ziel in zich heeft, welken goed of kwaed zyn: en als iemand ene Drift of Begeerte naer enige zaek heeft, zeggen wy, Hy heeft ene Neiging tot dit of dat. Hier uit leid hy af, dat de woorden *Neigingen*, *Driften* of *Begeertens* weinig onderscheidende woorden zyn; en dat ene hevige Drift, ene grote Begeerte, ene sterke Neiging dat gene uitdrukt wat wy *Hartstocht* noemen. Nopens deze Neigingen nu, laet hy zich, ter verdere onderrichtinge, aldus uit.

„ Alle die menigvuldige Neigingen, welken zich bij de menschen vertoonen kunnen, zijn niet gelijklijk bij ieder mensch: ten minsten zo veel kunnen wij met zekerheid staande houden, dat zij niet bij alle van gelijke sterkte zijn. Wanneer men zichzelven aandachtig onderzoekt, zal men tweeërlei soorten in zich ontdekken. Voor eerst, zijn 'er zekere neigingen, die bijzonder in ons opkomen, en tot welke wij liefst overhellen. Ten tweede vindt men 'er, die ons geheelenal eigen, of om zo te spreeken natuurlijk, of van de natuur zelve ingegeeven zijn, en welke in ons ontstaan, zonder dat wij het bespeuren. De neigingen daarom, die wij het liefste voldaan hebben, zijn *geliefkoosde Neigingen*. Die neigingen welke wij zo ligt en met lust volgen, en die ons als bestendig vergezellen, liggen in de natuurlijke inrichting eener eige byzondere gesteldheid, of in de natuur onzer ziele, zo dat zij ons niet zwaar vallen, maar zich ongezocht vertoonen; dit worden *Neigingen van het Gestel* genoemd.

„Is 'er een onder u, Kinderen! dat, zo haast het eenen armen hulp behoevende gewaar wordt, terstond buitengewoon getroffen, en t'onvrede is, dat het niet terstond hulp bewijzen kan, dat aan zulke lieden gaarne alles geeven zoude, dat tot zijne Ouderen vliegt, en met allen ernst voor den armen om eene gift bidt, zo

wordt u dit van de natuur ingegeeven. Is 'er een ander onder u, dat het tegendeel betoont, dat den armen hard afwijst, zich niet laat vermurwen, door zulk een gezigt, maar de deur 'er voor toesmijt; zo ziet gij dat de neigingen niet gelijk zijn. Het eene gestel was weldaadige gezindheid en medelijdend gevoel; het ander gestel was ongevoeligheid. Het eerste is edel, het andere verachtelijk. Het edele kan te verre gedreven worden, en het onedele ook, zo dat het beide eene hartstocht wordt, die minder of meer schade toebrengt. Stelt het geval, dat uw 's Vaders gestel en geliefkoosde neiging de weldaadigheid was, maar dat hij die te verre dreef, en alles weg gaf, zich en de zijnen 'er van beroofd, en daardoor zich zelven, zijne Vrouw en kinderen, aan den bedelzak, en in de ellendigste omstandigheden bragt. Is dit nu geene verkeerde hartstocht, die tegengegaan moet worden? Want ik gaa mij zelven, en de mijnen gaan mij meer aan, dan vreemden. Ik moet niet de laatste gelukkig, en de eerste ongelukkig maaken. Maar wie den armen niet zo veel als hij in staat is, of geheel niets geeft, wie zijn oor voor hunne klagten toesluit; die maakt zijn gemoed steeds harder, hij verdelgt de menschenliefde, en wordt van tijd tot tijd geduurig meer tot een schandelijk welgevallen aan wreedheid vervoerd. Is 'er een Kind, dat voor zijne Ouderen groote tederheid koestert, dat die tederheid aan hen niet genoeg weet te betoonen, alle ogenblikken dezelve met vleiende liefkoozingen overlaadt: zo vertoont zich dit als een natuurlijk goed van het gestel. Zijn 'er andere die dit niet hebben, die knorrig, stuurs en boosaartig zijn, die geene waare liefde voor de hunne gevoelen, die hen geenen vriendelijken opslag geeven: zo heeft dit Kind weder een geheel ander gestel. Vindt men een Kind, dat bestendig leeren wil, alles tragt te weeten, na alles vraagt, reeds met de vroegste jeugd allerlei nuttigen arbeid begint te onderneemen, bestendig in de boeken zit, en zich door niets daarvan laat afleiden; zo wijst dit reeds, eene bijzondere geliefkoosde neiging tot oeffening aan.

„Om kort te gaan; hier uit ziet gij, hoe onderscheiden de neigingen der menschen zijn, en hoe wij die, naar haare verscheidenheid, te verklaaren en te beschouwen hebben. Geef maar op u zelven acht, en dan zult gij veel ontdekken, dat hier op dienen kan. Vindt gij iets waar toe gij eene bijzondere neiging hebt; zo vraagt u zelven, vraagt uw Geweeten, of het goed dan wel kwaad zij? Zoekt het eerste immer meer te verbeteren, en het laatste geheel te onderdrukken. Wanneer gij het nu daar op toelegt, zult gij u verwonderen, hoe verre gij het, alhoewel gij nog zo jong zijt, hier in brengen kunt. Gij zult u verheugen, wanneer gij eene kwaade neiging verdreeven, en in haare plaats eene goede aangenoomen hebt. Gij zult het bevinden, dat het niet het zelve is wat men doet. Gij ziet dat uit de neigingen onze handelingen ontstaan; naar dat de eerste goed of kwaad zyn,

wor-

worden het ook de laatste. Hebt gij derhalve goede neigingen, zo zullen daar uit voorzeker goede handelingen volgen: en zo is het ook weder omgekeerd. Aan zulke onderzoekingen is onbegrijpelijk veel gelegen."

Om dit Geschrift voor Kinderen des te gevalliger te maken, heeft men 'er ook eenige leerzame Dichtstukjes bygevoegd, waarvan het volgende, dat ten tytel heeft, *Algemeene Gelukzaligheid*, in dezen nog ter proeve kan strekken.

Het voorregt dat de Deugd dien geeft,
Die naar heur wet en voorschrift leeft,
Dat geeft zij ook aan ieder een,
Die haar maar zoekt in 't algemeen.

Niets aardsch stond ooit in ons geweld,
Ons lot wordt zonder ons besteld;
't Verkrijgen van geluk kost tijd,
En, bovenal, gelegenheid.

Geboorte alleen brengt ons ten trap
Van doorzigt en van wetenschap.
Niet ieder een komt dit te baat,
God gaf niet elk een grooten staat.

Vermogen, rijkdom, goed en eer
Was aller deel ook nimmermeer!
Daar deeze in hutten ned'rig leeft,
Een ander wêer naar hoogheid streeft.

Gezondheid, 't aller grootste goed,
Wordt ook niet overal ontmoet:
Deez' weigerde natuur dit heil,
Die had het voor de wellust veil.

Doch doen wij 't geen de Deugd gebiedt,
Heerscht over ons de hartstocht niet,
En zwiigt de drift in ons gemoed,
Zijn wij te vrêen bij weinig goed;

Dan hebben wij een Hemelrijk!
Hiertoe staat ieder een gelijk.
Noch rang, noch stand moet buiten staan
Dit heil gaat alle menschen aan.

Bri-

Brieven aan een Jong Edelman, na dat hy de Schoole verlaten hadt, door Dr. BOLTON. *Deken van Clarislen. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by* M. v. Loopik 1780. *In groot octavo*, 190 *bladz.*

Jongelingen, welken, van de kindsche opvoeding der Ouderen ontslaagen, in eene mindere of meerdere maate, als op zigzelven beginnen te staan, en hunne eigen openbaare verkeering in de Waereld aanvangen, mogen deeze Brieven wel eens leezen en herleezen: weinigen zullen 'er gevonden worden, die 'er geen daadlyk nut van kunnen trekken. Zelfs zyn ze van die natuur, dat ze, schoon inzonderheid voor de Jeugd geschikt, egter ook een aantal van Lessen behelzen, die, Ouder van dagen, zig nog wel eens leevendig mogen herinneren, of die zy, wanneer ze hun vroeger niet voorgesteld mogten weezen, wel eens met oplettendheid mogen nagaan: meerendeels zal het met vrugt kunnen geschieden. Bisschop *Bolton* schryft als een oordeelkundig Zedenleeraar, zo ernstig als, en niet strenger dan, onze redelyke Christelyke Godsdienst vordert: daarbenevens is zyne schryfwyze duidelyk en inneemend; hier en daar met gepaste voorbeelden en characters doorvlogten; 't welk de leezing voor veelen veraangenaamt.

Een voorafgaande Brief, welke als ter inleidinge strekt, behelst eene aanpryzing van den Godsdienst in 't algemeen, en gaat wel byzonder over den invloed, dien dezelve natuurlyk op het menschlyk hart behoort te hebben. Verder maakt de Bisschop, in tien agtervolgende Brieven, 'er zyn werk van, om den jongen Heer te wapenen tegen alle verleidelyke Gezelschappen, waarin hy mogte vervallen; om hem zig te doen wagten, voor eenige verbindtenis met kwaad Gezelschap, en in tegendeel te noopen, tot een opwekkenden omgang met Menschen van weezenlyke kunde en deugd. Zyne nadruklyke lessen over dit onderwerp besluit hy zeer gepast in deezervoege. ——— ,, Indien standvastig ons te houden in onzen pligt de beste dienst zy, welke ons gedaan kan worden; ——— indien zy, die onze Vrienden zyn, ons daar in dienstig zyn willen; ——— indien de deugdzaamen alleen onze Vrienden zo zyn kunnen, zo moet onze verkeering vooral met deugdzaamen weezen: alle gemeenzaamheid met ondeugenden moet vermyd worden; hen, die onze deugd zoeken te bederven, moeten we voor onze vyanden, voor onze ergste vyanden houden, zo lang zy ons pogen te beroven van den grootsten zegen, welken het in onze magt is te verkrygen."

By deeze onderrigtingen, nopens de Verkeering in de Waereld, komt wyders nog eene tweeledige soort van Verhandeling over de Onmaatigheid in 't Eeten en Drinken. Na eene beknopte ontvouwing van 't geen de Maatigheid, zo ten aanzien van de hoe-

hoeveelheid als van de hoedanigheid der fpyzen en dranken vordert, dringt de Autheur de volgende redenen ten kragtigfte aan, welken by uitftek gefchikt zyn, om een ieder van de Onmaatigheid in deeze af te fchrikken.

Hy, die zyner neiginge ter Brasferye den teugel viert, maakt zig fchuldig aan een zeer grof misbruik van de milde gaaven der Voorzienigheid, en verlaagt zig zelven op de laagfte en fchandelykfte wyze. Daarbenevens heeft zodanig een de lastigfte ongemakken en ziekten in 't algemeen, en een fpoedig verval zyner kragten, aan zyne onmaatigheid te wyten. Zulks raakt het Lichaam; dan, 't geen nog verder gaat, de onmaatigheid heeft insgelyks een nadeeligen invloed op de Ziel: ze verhindert dikwils het gebruik van onze edeler vermogens, en is in ftaat, dezelven op 't laatst merkelyk te verzwakken. Voeg hier by, dat de bekrompenheid en engte, tot welken veelen niet zelden daardoor gebragt worden, hen wel eens tot wanbedryven doet vervallen, van welken zy anderzins het uiterfte afgryzen gehad zouden hebben.

En deeze dingtaal tegen de Brasfery pleit niet minder fterk tegen de Dronkenfchap. Zy toch geeft hem, die zig 'er aan fchuldig maakt, eene veragtelyke vertooning. Zo dra wy ons te buiten gaan in 't onmaatige gebruik van geestryke Dranken, kunnen anderen weinig vertrouwen op ons ftellen, in zaaken, die geheimhouding vorderen; en eerlang zullen Guiten en Bedriegers een groot en gevaarlyk voordeel over ons hebben. Ook ftaan wy, vroeger of laater, bloot voor de kwaade uitwerkzelen, die deeze toegeevenheid aan den trek tot Drank op ons Lichaam en onze Ziel kan hebben: waar by nog komt, dat de Dronkenfchap ons tot veelerleie ondeugden en misdaaden gefchikt en geneigd, en tot de grootfte Schelmftukken bereid, maakt. ——— Aan het voorftellen deezer drangredenen hegt de Schryver verder eenige Lesfen, voorhun, die zig gaarne van de Dronkenfchap wagten willen, welken hy tot de zes volgenden brengt.

„. 1. Mydt zorgvuldig het gezelfchap der genen, die zich daaraan overgeven.

2. Zit niet lang onder de genen, die in een losbandig leven beftendig voortgaan.

3. Indien gy dikwils bevonden hebt, dat gy u zelven niet meer meester zyt, wanneer gy een weinig te veel drank gebruikt hebt, moet gy wel toezien, van u zelven altyd veel binnen die maat te houden.

4. Houdt den fterken drank niet voor een noodzaaklyk middel tot uwe verkwikking.

5. Neem daar nimmer uw toevlugt toe, om u te verzetten, wanneer gy u in zorgen of droefheid bevindt.

6. Weet u zelven altyd eenig werk en nutte bezigheid te verfchaffen, of eene onzondige uitfpanning te verzorgen, op dat de tyd u nimmer tot eenen last worde".

Ieder deezer Lesfen breidt de Autheur beknoptlyk uit; en gemerkt

merkt het ons voorgekomen is, dat de vierde en vyfde Les aan veelen onzer Vaderlanderen, bovenal, niet te veelvuldig ingeprent kan worden, zo kunnen we ons niet wel onthouden van derzelver uitbreiding hier nog te plaatzen.

„ Houdt, zegt onze Zedenleeraar, houdt nooit eene zekere hoeveelheid van sterken drank voor eene hartsterking, of een *noodzaaklyk* middel tot uwe verkwikking. De reden, waarom ik deze vermaning zeer dienstig achte, is, om dat, indien de hoeveelheid van drank, zonder welke wy niet zyn kunnen, in den beginne zeer gematigd is, dezelve waarschynlyk al haast grooter zal worden, en op 't laatst zo groot wezen, dat zy ons 't ergste moet doen vreezen. De oorzaak, waarom de hoeveelheid vermoedelyk grooter worden zal, is, om dat een weinigje drank, door het gewoon en dagelyksch gebruik, zal ophouden onze Geesten op te beuren; en gevolglyk, wanneer met het drinken van denzelven toch bedoeld wordt de Geesten op te beuren, zullen wy dat op 't laatst zoeken te doen, door eene veel grootere hoeveelheid van drank, dan die in 't eerst tot dat einde nodig was.

„ Vorder kan deze waarschouwing dienen, ten einde wy nimmer onzen toevlucht tot den sterken drank mogen nemen, als eene hulp, om ons, in eene droefgeestige luim, onder de zwarigheden, of kwellingen, wat te verzetten. Van vrees en zorgen, van verlegenheid en teleurstellingen, van onrust en moejelykheden is niemant vry. Een onbedachtzaam mensch is ongeduldig, hy begeert eene spoedige hulp, of verligting; en, dewyl de geestryke dranken daartoe van dienst kunnen zyn, wordt hy te rade derzelver kragt te beproeven.

„ Dan, hoe onvoorzichtig zy handelen, die door zulke middelen hun gemoed zoeken te bevredigen, is allerklaarst. Immers wordt door ons zelven te verzetten, ——— door op onze rampen niet te denken, ——— door onze gedachten daarvan af te wenden, ——— de grond en oorzaak van ons verdriet geenzins weggenomen. *In veele gevallen* maakt men het kwaad, 't welk wy, door 'er niet op te denken, heelen wilden, door die levenswys zelve, veel erger, dan het anders zoude geweest zyn; ja zomtyds geheel red- en hulpeloos. In *alle gevallen*, hoe minder ons Brein verhit is, en hoe meer rust en bedaardheid wy behouden, des te beter zyn wy geschikt om ons zelven te redden; des te bekwamer om ons tegen alle zwarigheden te verzetten, om voor te komen, dat wy daar niet worden ingewikkeld, of, zo dat niet zyn kan, ons zelven daar spoedig uit te ontwikkelen.

„ De verligting, welke men door den Drank verkrygt, is slechts die van eenen Droom; wanneer wy wakker worden, zyn wy wederom dezelfden; in den eigen staat en omstandigheden, als te vooren, of misschien nog erger. Wat zal dan de volgende stap wezen? *Zo* ras de verbazende uitwerkingen van den éénen Drank gedaan zyn, moet 'er een ander genomen worden; want, van het zeker gevolg is, dat men 'er dermate aan gewennen zal,

dat

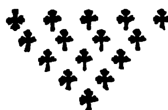
dat men de begeerte tot dezelve te vergeefsch zal trachten te overwinnen, offchoon zelfs de eerſte aanleiding daartoe niet meer voorhanden zy. Om hiertegen op zyne hoede te zyn, gelyk het voor ons allen, en een ieder onzer in 't byzonder, van de uiterſte aangelegenheid is, zo is ook daartoe alleen de zekere weg, door zulk eene begeerte terſtond in 't begin zelfs tegen te ſtaan en te ſtuiten; door in ongevallen, of eenigerhande zwarigheden, nooit tot den drank onzen toevlugt te neemen, maar alleen tot zulke middels, welken de Reden en de Godsdienst aan de hand geeven; de eenigen, in de daad, tot welken men zich wyslyk, en met een goed gevolg, in alle nooden en benaauwdheden, begeeven kan, en welke dikwils krachtig bevonden zyn, om 'er ons uit te helpen, wanneer het 'er met ons zelfs 't wanhopigſte uitziet.

„Een wys Man moet nimmer zichzelven verlaaten. Daar zyne eigene kragten te kort ſchieten, kan de waakzaame zorg van eene allesbeheerſchende Voorzienigheid tusſchen komen, en hem uit zyne nooden redden. Maar hulp en ſteun tegen ons verdriet uit den Drank te haalen, is eene geheele verlating van ons zelven, 't is zo veel, of men onzen ſtaat, als gantſchelyk verloren, opgaf; —— 't is even, als of men zyne eigene voorzienigheid, en teffens alle hoop op den godlyken byſtand, liet vaaren."

Wyders verledigt zig de Autheur nog, ter verzwakkinge en afwyzinge van 't voornaamſte, dat zommige onmaatige Lieden, gewoonlyk, ter hunner verſchooninge inbrengen; en voorts beſluit hy zyne laatſte afdeeling, met eene aanpryzing der ſoberheid onder de Christenen, uit de geregelde Wetten veeler ongeloovige Volkeren desaangaande gemaakt. —— In deeze laatſte afdeeling waarſchuwt hy ook nog inzonderheid dezulken die juist zo veel en zo lang niet drinken, dat zy hun verſtand verliezen; maar die intusſchen meer drinken, dan ter hunner verkwikkinge dienſtig is, en zyne aanmerking deswegens mogen wy wel by de bovenaangehaalde Lesſen voegen. Daar laatende het geen hy zegt van de verkwisting van tyd en middelen, met de nevensgaande nadeelige gevolgen op Lichaam en Geest, die 'er by voortgang uit ontſtaan, komt de aanmerking, die wy inzonderheid bedoelen, hierop uit.

„ Wanneer wy meer drinken, dan genoeg is om onze Geesten op te wekken, worden onze driften aangeſtoken, zo dat wy niet langer onder den invloed blyven van die zachte en bedaarde gemoedsgeſtalte, welke onze eenige veilige Raadgever is. De naaste ſtap, buiten en boven eene verkwikking, is die tot vrolykheid, welke ons veel vrye en onbedachte woorden doet voortbrengen, en tot verſcheidene onvoorzichtige daaden vervoert; —— welke onzen kostbaren tyd vernielt, niet alleen terwyl wy met drinken bezig zyn, maar, naardien zy ons hoofd in wanorder brengt, en ons tot alle inſpanning, en opmerking, tot bezigheden, —— tot eene ſtille en naauwkeurige overweeging

ging van eenige ernftige zaken, ongefchikt maakt. Zo dra onze Geesten boven hunne juiste hoogte zyn opgeftegen, vinden wy alle ontwerpen van vermaak en tydkortingen goed: wy zyn voor ernftige zaken onbekwaam, en de gedachte van zich daarin bezig te houden, kan 'er daarom niet lang huisvesten. —— Bovendien, vallen onze Geesten naderhand wederom neder, naarmate zy in de hoogte zyn opgeklommen geweest. 't Is ligtelyk te vermoeden, dat men dan, wanneer men ze dus neergeslagen ziet, op nieuw zynen toevlucht nemen zal tot dat gene, 't welk men, als een beproefd middel tegen zulk eene bezwaarnis, bevonden heeft; en hierdoor zal men verleid worden, zo niet tot eene overdadigheid, welke ons van onze Reden berooft, nochtans tot eene hebbelykheid, tot eene gewoonte van overdadig drinken, welke veelligt verdere fchadelyke gevolgen met zich fleept. ——— Zo wy ons dikwils en by aanhoudenheid tot drinken begeven, als noch onze dorst, —— noch de vermoeidheid, —— noch ons lichaamsgeftel dit vordert, hebben wy zekerlyk te vreezen, dat wy ons, tot de ergfte uitfporigheid toe, aan den Drank gewennen zullen. Door dikwerf Drank te gebruiken, wordt onze geneigdheid tot denzelven veel fterker, tot dat wy op 't laatst niet zo veel op ons zelven vermogen, dat wy de Fles verlaten zouden, zo lang wy in ftaat zyn dezelve op te ligten."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Inleiding in de Godlyke Schriften van het N. Verb. door J. D. MICHAËLIS, *uit het Hoogduitsch in 't Nederduitsch vertaald, onder het opzigt van* F. G. C. RUTSCH, *Hoogduitsch Leeraar der Luthersche Gemeente, in 's Hage. II. D. II. St. In 's Gravenhage by* J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat, 1780. *In groot octavo* 548 *bladz.*

In het voorige Stuk maekte de Hoogleeraer een aenvang van zyne beschouwing der Schriften des Nieuwen Verbonds, van ieder op zichzelve, ten einde den Lezeren een oordeelkundig verslag te geven, van de personen door welken, den tyd wanneer, de gelegenheid waerby, en 't oogmerk waermede, dezelven geschreeven zyn; mitsgaders enige aenmerkingen over derzelver inhoud, en zommige byzonderheden daerin voorkomende, mede te deelen. Met de uitvoeringe hiervan bragt onze Schryver het in dat Stuk reeds ter overweginge van enige Brieven van Apostel *Paulus*; en dezelve word in het tegenwoordige achtervolgd. Op de afhandeling hiervan gaet hy, naer de gebruikelyke rangschikking der Boeken des Nieuwen Verbonds, over, ter soortgelyke beschouwinge der Algemeene Brieven, te weten één van *Jacobus*, twee van *Petrus*, drie van *Joannes* en één van *Judas*; waerby ten laetste ook nog komt de *Openbaring van Joannes*. Nopens ieder dezer Schriften, van *Paulus* en de andere Schryvers, deelt zyn Hoogeerwaerde, gelyk hy gewoon is te schryven, vrypostig zyne gedachten mede; die hy verder aen den toets van oordeelkundigen overlaet: 't welk in dezen nog al te meer plaets heeft, gemerkt zyn Ed. omtrent verscheiden stukken, hierin behandeld, tot geen genoegzame zekerheid heeft kunnen komen, ja wel eens geen trap van waerschynlykheid heeft kunnen vinden, op welke hy zich betrouwde: terwyl hy zich echter over andere stukken meer stellig uitlaet. Onbevooroordeelde Lezers, die alles vry-

moedig durven onderzoeken, zullen des hier boven al een ruimen voorraed vinden, om hunne onderzoeklust arbeid te verschaffen; zo ze des Hoogleeraers twyfelingen, gissingen of stellige gedachten nagaen. —— Zie hier, tot eene proeve, een stukje van de laetste soort, dat, by andere behandelingen van dit onderwerp, wel gade geslagen mag worden. Het betreft naemlyk de vergelyking der Leere van *Paulus* en *Jacobus*, over de *rechtvaerdiging door het geloof zonder de werken*, of *door het geloof en de werken te gelyk*. De Hoogleeraer is van oordeel, dat de gewoone vereenigingen der beide Apostelen niet gegrond zyn, in derzelver Schriften: en 't komt hem voor, dat men die Apostels zelven maer moet hooren spreken, om alle tegenzeglykheid te zien verdwynen.

„ 't Is klaarblijklijk, zegt hy, dat PAULUS, wanneer hy beweert, *wij worden door 't geloof rechtvaardig*, niet het geloof aan eene iegelijke menschelijke of Theologische waarheid verstaa; by voorbeeld, niet het geloof, dat ALEXANDER bij *Arbela* de overwinning hebbe behaald, of dat 'er Engelen zijn, of dat de Waereld door God geschapen zij; maar het geloof in CHRISTUS en in zyne offerhande. Niemand, die het derde Hoofdstuk van den Brief aan de *Romeinen* leest, kan daaraan twijfelen, alwaar PAULUS, kort van te vooren v. 22, het geloof, waarvan hij spreekt, uitdrukkelijk *het geloof in* JEZUS CHRISTUS, v. 25 *het geloof in zijn bloed*, en v. 26 *het geloof in* JEZUS genoemd hadde.

„ 't Is even zo duidelijk, dat JACOBUS, in 't tweede Hoofdstuk van zynen Brief, v. 14 — 26, van zulk een geloof niet spreekt. Het onderwerp (*objectum*) van zijn geloof, dat ter rechtvaardigmaaking ontoereikend is, is niet CHRISTUS en zijne offerande, maar de leere *van een éénigen God*. Deeze zaak blijkt duidelijk uit het 19 vers. JACOBUS beroept zich, om te bewijzen, dat het geloof zonder werken ter zaligheid niet genoeg zij, op het voorbeeld der Duivelen, die niemand zalig zal noemen: *zij gelooven*, zegt hij, *dat 'er maar één God is, en zij sidderen*. De dubbelzinnigheid der Duitsche taal verleid hier menigen leezer, die de woorden, *dat 'er een God is*, van Gods bestaan verstaat; vermits nochtans veel meer *één*, als een telwoord, moet geschreeven en uitgesprooken worden, en de stelling, *daar is één God*, der veelheid

van

van Goden tegenoverstaat. Men zal de meening van JACOBUS, en de kragt van zijn bewijs, vollediger inzien, wanneer men zich te binnen brengt, dat, volgens de gewoone uitlegging, welke de Jooden van den afgodendienst maakten, en dewelke PAULUS ook 1 Cor. X. 19, 20, 21, goedkeurt, de Duivel in de afgoden gedient worde. Deeze gedachte was met de natuur van den afgodendienst zeer gepast. De Heidenen stelden zich hunne afgoden niet als den allerhoogsten, oneindigen, en als zulk eenen God voor, die van alle onvolmaaktheid vry was, maar als Geesten, die in 't midden tusschen Hem en ons zyn, omtrent even gelijk wij over de Engelen denken; en noemden ze ook δαιμόνια. Nu moet dat, buiten tegenspraak, een booze, een van God afgevallen Geest of Engel zijn, die van de menschen godlijke eere eischt, of zonder de sterkste afkeuring aanneemt. Deeze Duivels, die als Goden geëerd worden, zegt JACOBUS, zyn volkomen overtuigd, dat 'er maar één éénig God zij: ze zijn in dit stuk zoo rechtgeloovig, als men zich ABRAHAM eenigzins kan voorstellen: maar hunne werken stemmen niet met hun geloof overeen. Zy hebben vermaak in den afgodendienst der menschen, en laaten zich gaarne aanbidden. 't Is 'er dus verre van daan, dat zij door hun geloof zouden zalig worden; het vergroot slechts hunne schuld, en zij sidderen voor dien God, die hunne leugenachtige godheid verstooren, en hen zelven wegens de verleiding der menschen zal straffen.

„ Dat dit geloof rechtvaardig maake, dat is, dat iemand reeds daarom een recht tot Gods genade en het eeuwige leven hebbe, dewijl hij een Orthodoxe *Jood* zij, zulks had PAULUS nooit geleerd. JACOBUS moet zekerlijk eenige menschen kennen, die zulks leeren, want anders zou hij tegens deeze dwaaling niet zoo ijverig strijden: maar dat zijn geen leerlingen van PAULUS, maar van de *Jooden* (*a*). Deezen spraken zekerlijk ook bij Gen.

„ (*a*) Het zou overtollig zijn plaatsen uit Rabbijnsche Schriften aan te haalen, maar ik zal 'er uit PHILO, die met JACOBUS in éénen tijd leefde, een paar bijbrengen. In de Mangeijsche uitgaave D. II p. 442. *Daarom wordt gezegd, dat hij het eerst Gode beloofd hebbe: want hij had het eerst de vaste en onbeweeglijke stelling,*

Gen. XV. 6. en op andere plaatſen, van het geloof, als het welk rechtvaardigt en zalig maakt, en zelfs MUHAMMED heeft dit van hen overgenoomen (*b*): maar hun geloof heeft alleen de zuivere leere van God, of misſchien van de toekomende Weereld, tot een voorwerp. Wanneer nu JACOBUS ontkent, dat dit geloof zonder de werken de kracht hebbe van rechtvaardig te maaken, zoo doet hij niets meêr, dan het geen PAULUS, in het tweede Hoofdſtuk van den Brief aan de *Romeinen* met andere woorden gedaan heeft: want dees beweert, tegen dezelfde dwaaling der *Jooden*, dat niet de hoorders der wet, maar de doenders, voor God rechtvaardig zijn, en dat de kennis der waarheid de zonden der *Jooden* maar in een hoogeren trap ſtrafbaar maakt.

„ Even zoo verſchillend bedienen de beide Schrijvers zich van het ander hoofdwoord der ſtrijdig ſchijnende ſtelling, *rechtvaardigen*. Dit kan beteekenen iemand, die te vooren gezondigd heeft; voor rechtvaardig en niet meer ſtrafwaardig verklaaren, dat is, *hem de zonden vergeeven*. In dien zin gebruikt PAULUS het baarblijklijk Rom. III, en dan blijkt het, dat ons, uit hoofde van onze goede werken, welke wij buiten dien verpligt zijn te doen, de ſtraffe der voorige zonden nog niet vergeeven is, dat immers niet eens voor menſchelijke vierſchaaren geſchiedt; en even zoo min konden de werken der Livietiſche wet, en het offerbloed der dieren, vergeeving der zonden uitwerken. Ons, die wij veel meer aan PAULUS Schriften en uitdrukkingen, dan aan die van JACOBUS, gewoon zijn, ſchiet doorgaans ſlechts de beteekenis van het woord *rechtvaardigen* te binnen, welke bij PAULUS gebruikelijk, en in onze Theologie overgenoomen is: maar zij is daarom niet de eenigſte. Het kan immers ook dat oordeel van God beteekenen, waardoor Hij iemand voor moreel rechtvaardig, dat is, voor een

ling, dat 'er ééne hoogſte Oorzaak zij, en dat deeze voor de Weereld, en alles in de Weereld zorge. —— En zo ook p. 602, 603."

„ (*b*) *Geloovigen*, wien hij de eeuwige zaligheid pleegt te belooven, zijn bij hem die genen, die de éénheid van God benevens de Opſtanding der dooden gelooven, en ongeloovigen (*Caffrin*) die één van deeze twee Artikelen ontkennen."

een heiligen en vroomen man verklaart. Bij voorbeeld, wanneer Hij van JOB zegt, hij zij geen huichelaar, en dat zijns gelijken niet op aarde zij, flecht en recht, godvreezend, en die het kwaade mijde. Wie kan JACOBUS verbieden, om dat woord in deeze beteekenis te neemen? En in deeze neemt hij het inderdaad, vermits hij het door de bijvoeging, *en hij is een vriend van God genaamd geweest*, verklaart. Maar alsdan is niets gegronder dan hij v. 22 beweert, dat geloof en werken famen ABRAHAM tot een rechtvaardigen gemaakt hebben, toen hij zijnen Zoon IZAAK offerde. Want hadde ABRAHAM, bij al zijn geloof in God, dit groote werk der gehoorzaamheid geweigerd, zoo zou hij niets minder dan een rechtvaardige zijn; hadde hij in tegendeel zijnen zoon, zonder geloof in God, of in de almagt van God, welke hem van den dood kon en zou opwekken, geofferd, zoo zou hij of een moordenaar, of een fchender van het altaar, of nochthans in zijn hart een godslasteraar geweest zijn. Want hij hadde God voor meineedig moeten houden, die gezwooren had, hem in ISAAKS nakomelingen wel te doen, en nu ISAAK, eer hij nog nakomelingen had, tot een offerande nam.

Uit het geen, dat tot dus verre gezegd is, volgt nu ook, dat JACOBUS oogmerk, bij het fchrijven van deezen Brief, geenzins, zoo als men dikwerf voorgeeft, geweest zij, de valfche verklaaring van PAULUS leere voor te komen. Want het is in het geheel niet de verdraaide leere van deezen Apostel, maar de gewoone leer der *Jooden*, dewelke hij even zoo goed, als PAULUS anders pleegt te doen, betwist. En dit betwisten van hunne dwaaling was niet eens het oogmerk van zijnen Brief, maar hij komt bij gelegenheid daar op te fpreeken, toen hij voor zekere zonden, als voor het onduldige klaagen jegens God in 't lijden, en voor de verachting der armen gewaarfchouwt, en daar bij ingefcherpt had, dat het niet genoeg zij de wet te weeten, maar men moest dezelve ook doen en houden. Het zou inderdaad een vreemde manier zijn, om het misbruik of de verdraaijing van eene waare leere voor te komen, wanneer men zich zoodanig uitdrukte, dat het den leezer moest toefchijnen, als beweerde men juist het tegendeel van die leere welker valfche uitleggingen men flechts wilde verwerpen. Wie dat oogmerk heeft, en niet vijandig wil fchrijven,

die zal zich wel wachten, van geene uitdrukkingen te verkiezen, welke den schijn eener tegenzeggelijkheid opleveren; en de leere, welker misbruik hem slechts mishaagt, bepaalen of naauwkeuriger verklaaren. Onze JACOBUS mag de oudere of de jongere zijn, zoo zal hem wel geen leezer van de *Handelingen der Apostelen*, zelfs geen Ongeloovige, zulk eene geheime vijandschap tegen PAULUS ten laste leggen, dat hij zijne uitdrukkingen met opzet zoodanig zou ingericht hebben, als of hij PAULUS leer veroordeele, wanneer hij voor derzelver misbruik waarschouwen, of veel meer van eene geheel andere leere, welke onder de Jooden bekend was, wilde spreeken.

„ Dan ik ga nog eenen stap verder. Ik kan mij niet voorstellen, dat JACOBUS zodanig zou geschreeven hebben ingeval hij ooit den Brief aan de *Romeinen* geleezen of PAULUS gewoone spreekwijze en *tropus pœdiæ* gekend hadde. Hij zou denkelijk wel dezelfde waarheden voorgedraagen, maarze met andere woorden gegeeven hebben; bij dewelke hij niet den schijn hadde, van eene waarheid te ontkennen, dewelke PAULUS als eene grondwaarheid voordraagt. Want men kan toch den schijn, en den zeer grooten schijn, der tegenzeglijkheid, niet ontkennen, vermits, zoo veel ik ten minsten weet, de vereenigende verklaaring, dewelke ik in 't voorgaande heb voorgedraagen, zoo weinig door de uitleggeren is opgemerkt."

Met opzicht tot het denkbeeld, dat JACOBUS het oog gehad zou hebben, op het misbruik der Leere van PAULUS, in zijnen Brief aan de *Romeinen*, komt hier wyders nog in aenmerking, of niet de Brief van JACOBUS vóór dien van PAULUS geschreven zy? Indien dit bewyslyk ware, zou het algemene gevoelen geheel vervallen, en 't zou dan van zelve spreken, dat JACOBUS dien Brief niet gelezen hebbe. De Hoogleeraer zich, wat lager, in dit Werk, over dat Stuk uitlatende, beweert, dat de gronden zeer zwak zyn, op welken men den schryftyd van den Brief van JACOBUS in 't jaer 60 of 61 bepaelt, en dus ongeveer twee of drie jaren, na dat PAULUS, omtrent het einde van 't 58ste jaer van CHRISTUS, zynen Brief aen de Romeinen schreef. Het komt hem in tegendeel waerschynlyker voor, dat deze Brief vroeger geschreven zy, en wel vroeger dan PAULUS onder de Hei-

Heidenen uitgegaen is, aen zulke Gemeenten, die nog gene plichten der broederlyke liefde, omtrent geloovig geworden Heidenen, hadden waer te nemen. „ Hij „ mag, zegt hij, van den ouderen of jongeren JACOBUS „ geschreeven zijn, zoo zet ik hem nochthans voor „ *Hand.* XIII. en denkelijk ook nog voor het sterfjaar „ van den ouderen JACOBUS, die naauwlijks tien jaar na „ CHRISTUS Hemelvaart, en dus, misschien in 't jaar 43 „ of 44, onthoofd is geworden."

„ De eenigste twijfeling, vervolgt zijn Ed., dewelke ik mij zelven hier tegens maak, is, of PAULUS dat gene wel zou geschreeven hebben, wat wij *Rom.* III en IV leezen, wanneer de Brief van JACOBUS reeds destijds ware in 't licht geweest? en of hij niet zou getracht hebben, door eenige uitdrukkingen, den schijn der tegenstrijdigheid nog meer te vermijden? Dan ik denk ook, het zij mooglijk, dat dees Brief, die maar aan gemeenten in *Egijpten*, *Cijrenen*, *Sijrien* en *Cijprus* gericht was, (want in deeze gewesten was misschien het Christendom destijds verspreid,) te *Romen* niet bekend was; waarom PAULUS minder oorzaak kon hebben, van te zeggen, dat hij eenen Brief niet tegenspreeke, van welken de *Romeinen* niets wisten; voornaamelijk vermits toch op 't einde bleek, dat hij niet van 't geloof in een éénigen God, maar van 't geloof in CHRISTUS bloed, sprak.

„ Alle die genen, welke onzen Brief aan den ouderen JACOBUS toeschrijven, moeten in de omstandigheden des tijds behalven dien met mij overeenstemmen; ik haal gevolglijk niemand van hen met naame aan. Maar ik wil niet ongemerkt laaten, dat BEDA, schoon hij onzen JACOBUS voor even denzelfden houde, van wien PAULUS *Gal.* II spreekt, nochtans gelooft, de Brief zij kort na den dood van STEPHANUS aan hun geschreeven, die van *Jerusalem* vertrokken, of, zoo als de *Handelingen der Apostelen* C. VIII. 4. spreeken, *verstrooid waren.* Hij stelde dus de dagtekening van den Brief insgelijks zeer vroeg. Men vindt de plaats, welke mij in haar geheele verband te lang is om af te schrijven, in zijne *Expositio super Epistolam Jacobi* bij C. I. I. in 't vijfde deel zijner werken *pag.* 673. (naar de uitgaave van *Keulen.*)

Museum Haganum Historico-Philologico-Theologicum. Tomi IV. p. 1.

et

Symbolæ Litterariæ Haganæ. Cl. II. Fasc. II. Hagæ, apud *J. Munnikhuizen* et *C. Plaat* 1780. In octavo.

Ieder dezer Verzamelingen, welker onderscheiden inrichting reeds bekend is, behelst weder een aental van Verhandelingen, die zeldzaem afzonderlyk te erlangen zyn, en nieuwe medegedeelde stukken; gaende over leerzame onderwerpen, die den oefengragen ter nadere overdenkinge aengeboden worden.

Met den aenvang van 't *Museum* word ons onder 't oog gebragt ene geleerde nasporing van den Eerwaerden *Biel*, over het Hout uyt Libanon, tot den Tempelbouw geschikt, volgens 1 Kon. V. 6—10 en 2 Chron. II. 8. (*) De onzekerheid der vroegere Oosterſche benamingen van Planten en Gewassen, enz. baert, gelyk bekend is, meermaels verschillende gedachten over onderwerpen van die natuur in de Bybelbladen gemeld; en 't komt 'er niet zeer op aen, aen welke betekenis men zich houde; dan 't is echter voor hun, die der Philologische Studien toegedaen zyn, niet ongevallig te onderzoeken, wat men 'er waerschynlykst van moge bepalen. Volgens het gene nu de Eerwaerde *Biel*, nopens dit Hout uit Libanon, bybrengt, ziet men ten minste, dat 'er vry goede reden zyn, om te beweren, dat ארזים *Cederen*, ברושים *Cypressen*, en אלגומים *Pynboomen* aenduiden. Het navorschen hiervan strekt in deze verhandelinge, ter ophelderinge van deze en gene byzonderheden en spreekwyzen der gewyde en ongewyde Schryveren, tot dit soort van Boomen betrekkelyk. —— Hieraen volgen Opmerkingen van den Hoogleeraer *Hagenbuchius*, wegens de loffspraek der Bereers, als *edeler dan die van Thessalonica*, Hand. XVII. 11: welk getuigenis hier zeer onderscheiden oordeel-

(*) Deze *Exercitatio* BIELII *de lignis ex Libano Hierosolymitanum ædificandum petitis*, word ook afzonderlyk uitgegeven, ten gevalle van hun, die 's Mans hooggeschatten *Thesaurus Philologicus* bezitten.

deel- en taelkundig ontvouwd word. Aen 't hoofd van dit geschrift ontmoet men in de Inleiding ene ophelde-ring der benaminge *Hugenooten*, die men 'er niet gezogt zou hebben, waerom wy 'er een kort verslag van zullen mededeelen.

Ene zeldzame afleiding van 't woord *Hugenooten* ἀπὸ τῶν εὐγενῶν, als waren ze, even gelyk de Bereers, εὐγενέστεροι *edeler* dan anderen, of wel als waren ze dus genoemd, om dat ze het *edele* Huis van Bourbon voorstonden, doet den Hoogleeraer enigzins uitweiden over den oor-sprong dezer benaminge. ——— Het geen hy deswegens uit *Hafnerus* bybrengt, komt in dit geval vry voldoende voor (*). Deze naemlyk maekt gewag van een Fransch Geschrift ener Geestlyke Dame te Geneve; welke in dat Geschrift, op het jaer 1530, van deze party spre-kende, zegt, men noemt dezelve *Eugenot*, *c'est a dire en Francois Bon Allié*, zo veel als *Goede Bondgenoot*. Uit dit gezegde leid *Hafnerus* af, dat de Savoyaerden, het Hoog-duitsche *Eydtgenosz*, in 't Nederduitsch *Eedgenoot* niet wel kunnende uitspreken, in stede van *Eydt*, *Eu*, en in plaets van *Genosz*, *Genot*, gezegd hebben; waerdoor dan *Eydtgenosz* in hunne spraek verbasterd zy tot *Euge-not*. De reden, vervolgt hy, waerom die van Geneve *Eydtgenosz* genaemd werden, zal geweest zyn, om dat ze diestyds verbonden waren met de *Eydtgenoszische* Staten van Bern en Freyburg. Van hier is 't ook, dat deze Dame wat lager, op het jaer 1532, van deze ver-bintenis gewagende, zegt, dat die van Geneve besloo-ten, zich te houden aen hunne *alliance Eugenote*, dat zeggen wil aen die verbintenisse, welke zy als *Eedgenoo-ten* aengegaen hadden. Gemerkt nu *Calvinus* meeren-deels te Geneve zyn onderwys gegeven heeft, en zyne Leerlingen van daer in Frankryk gekomen zyn, terwyl ook de Lyonsche Kooplieden dikwerf door Geneve too-gen; zo is 'er geen rede om te twyfelen, of de bena-ming *Hugenot* is oorspronglyk uit het Hoogduitsche woord *Eydtgenosz*; 't welk de Franschen in den aenvang niet verstaen, of niet behoorlyk gade geslagen zullen hebben.

de

(*) FR. HAFNERUS in *Theatro Salodurensi*, germanice edito a. 1666. T. I. p. 451, 452.

——— De Hoogleeraer *Hagenbuchius* beweert, in gevolge hiervan, niet oneigen, dat *Calvinisten*, *Geneefsche* en *Hugenooten* gelykluidende benamingen zyn, ter aenduidinge van hun die het met de Zwitscherfche Eed- of Bondgenooten hielden, waer onder ook die van *Geneve* waren, welken de gevoelens van den Geneefschen Leeraer *Calvinus* omhelsden. En overeenkomstig hier mede noemde men, gelyk hy vervolgt, de aenhangers van den Zurichfen Leeraer *Zuinglius* met de benamingen van *Zuinglianen*, *Zurichfchen* en *Sacramentarii*, dat, zynes oordeels, dan het zelfde zegt als *Hugenooten;* ter aenduidinge van dezulken, die zich, door een algemenen *Eydt* of *Sacrament* als Eed- of Bondgenooten, met de Zwitscherfche Verbintenisse vereenigd hadden, of aen dezelve toegedaen waren.

Wyders behelst dit *Museum*, buiten een Geschrift, dat de in later tyd beroemde *Spanheim* in zyne jeugd opgesteld heeft, ter verdeediginge van de oudheid der Hebreeuwsche Sprake, boven andere Talen, nog een beknopt verslag van de onderscheiden gedrukte Boheemsche uitgaven der Bybelschriften. Dit Stukje, vervaerdigd door den Eerwaerden *Elsnerus*, dient ter vervullinge van de gebreklyke meldingen, die 'er tot nog in de Letterkundige Historie van gemaekt zyn. Buiten het geen de latere dagen betreft, leeren wy, onder anderen hier uit, dat de Boheemsche Broeders, op het uitvinden der Boekdrukkunste, mede al vroeg de hand aen 't werk geslagen hebben, om de tot dien tyd geschreven gewyde Bladen, door de drukpers, algemener te maken. *Le Long* had dit, op het voetspoor van anderen, gebragt tot het jaer 1506, houdende de Boheemsche uitgave te Venetie, in dat jaer, voor de eerste. Dan latere onderzoekingen hebben getoond, dat deze Venetiaensche reeds de derde was; als zynde zulks voor de eerstemael geschied, te *Praeg* in 't jaer 1488; en vervolgens ten tweede mael in 't jaer 1489, *in civitate Cutnæ horæ*, [vermoedelyk het tegenwoordige *Cuttenberg* in de Czaslauwer kreits.]

Betreffende voorts de tweede verzameling, of de *Symbolæ Litterariæ*, hierin komen ons eerstelyk voor: Bedenkingen van den Eerwaerden *Rutz*, over de gewoonlyk aengenomen Wysgeerige bepaling van een *Beeld in 't gemeen*. Veelal houd men zich aen de volgende bepaling.

ling. *Het beeld ener zake is iets, dat aen die zaek gelyk is, en met dat oogmerk voortgebragt is, op dat het aen dezelve gelyk zoude zyn:* of, met andere woorden, die echter in de zaek op het zelfde uitkomen: *Een beeld is een wezen, dat aen een ander wezen gelyk is, en tot dat einde gemaekt is, op dat hetzelve het andere wezen zoude vertoonen.* Dan deze bepaling voldoet zyn Eerwaerden niet; waerom hy zich bevlytigt, om te toonen, dat dezelve geenzins volledig, rechtmatig noch gegrond is; en verder te doen zien, wat men in acht hebbe te nemen, om ene juiste bepaling van een *Beeld in 't gemeen* te geven. Langs dezen weg komt hy eindelyk tot ene bepaling, welke, volgens zyn inzien, den keurigsten redenkundigen toets kan uitstaen; welke aldus luid. *Een beeld is een wezen, dat gelyk is aen een ander wezen, met opzicht tot deszelfs onderscheidende kentekens, die, wel voornaemlyk volstrekt en op zichzelve, mitsgaders op ene andere onderscheidende wyze, aen 't zelve oorspronglyk eigen zyn; en 't welk ten dien einde gemaekt is, op dat een verstandig wezen zich, door middel van hetzelve, een rechtmatig denkbeeld kunne vormen, van het wezen, dat die kentekens oorspronglyk bezit.* Uit den aenvang en 't verdere beloop van dit Geschrift kunnen wy vermoedelyk afnemen, dat de Eerwaerde *Rutz* het zelve opgesteld heeft, als ene soort van voorbereiding tot ene Verhandeling over den Mensch als het Beeld van God, ter opelderinge van het voorstel van Mozes, *dat God den mensch naer zyn beeld en gelykenis gemaekt heeft*, Gen. I. 26, 27; van waer hy den naem voert van *Gods Beeld*, 1 Cor XI. 7. Het gebreklyke der bepalinge van een Beeld in 't gemeen heeft, zo 't hem voorkomt, het zyne toegebragt tot de verschillende Godgeleerde gedachten over dit Stuk, en hy schynt zich enigermate te vleien, met het denkbeeld, dat zyne voorgestelde bepaling min of meer geschikt kan zyn, om den weg te banen, tot vereffening van dit Godgeleerd verschil. Of dit van enig verder gevolg zal zyn dan niet is onzeker; maer 't zal, zo 't ons voorstaet, terwyl wy 's Mans redenkundige bepaling ten volle goedkeuren, 'er grootlyks op aenkomen, om duchtig te bewyzen, dat Mozes zo bepaeld redenkundig de woorden *Beeld* en *Gelykenis* gebruikt heeft. De vraeg is in dit verschil niet, „ in welken zin de „ Mensch *Gods Beeld* genaemd kan worden;" dit kan, in een gezonden zin, op velerleie wyzen geschieden;

maer

maer de vraeg is bepaeldlyk, in welken zin zegt Mozes, *dat God den mensch naer zyn beeld en gelykenis gemaekt heeft*? Men heeft hier, als men 't Stuk onpartydig beschouwt, zo veel wy zien, niet zo zeer een *Dogmatiek* of Leerstellig als wel een *Exegetisch* of Uitlegkundig verschil; waerin des Schryvers gewoone denkwyze en styl bovenal in aenmerking komen.

Nevens dit weluitgevoerde Redenkundige Geschrift levert men ons hier nog, ene achtervolgende verklaring van den XXXVIsten Psalm, door den Eerwaerden *Medhurst*, mitsgaders van Bileams Godspraken, bepaeldlyk de derde Godspraek, Num. XXIV. 3——9, door den Eerwaerden *Swaving*. Hunne Eerwaerden, hierin op denzelfden voet voortgaende, als zy deze hunne opheldering dier Bybelstukken aengevangen hebben, verleenen ons verscheiden oordeel- en taelkundige aenmerkingen, die men met genoegen nagaet, en welken duidelyke blyken van der Schryveren oplettende beoefeningen van dezen tak der Geleerdheid onder 't oog der Lezeren brengen. Voorts komen hier by nog twee Brieven van den geachten *Alberti* aen den beroemden *Biel*, in den jare 1738; waeruit men kan afnemen, dat deze twee Geleerde Mannen ten hoogste met elkanderen ingenomen waren: als mede een van den vermaerden *Andala* aen de Schryvers der *Acta Lipsiensia*, in den jare 1715, wegens ene verkeerde voorstellinge zyner Leere, door hen op het Papier gebragt. En eindelyk ten slot enig Letternieuws, met hier en daer bygevoegde beknopte oordeelkundige aenmerkingen, van den geleerden Uitgever dezer Verzamelingen, den Eerwaerden *Barkey*; die door zyn aenhoudende vlyt, met het uitgeven van zodanige Stukken, de Liefhebbers van oefening aen zich verpligt maekt.

Spe-

Specimina Philologica Critica, seu Nova Versio Cap. I. et II. Vaticiniorum JESAIÆ. Harderovici Gelrorum. Excudit *J. Mooien.* Absq. Præf. 64 pp. in quarto f. m.

Het inzien van de nieuwe vertaling der Godspraken van den Propheet *Jesaia*, door den Hoogeerwaerden *Lowth*, met nevensgaende aenmerkingen, in 't Engelsch uitgegeven, die de Liefhebbers van Bybeloefening met ene algemene gretigheid ontvangen hebben, heeft den Harderwykschen Hoogleeraer *Scheidius* bewoogen, om met den Eerwaerden Zutphenschen Leeraer *van der Bank* te overwegen, of het niet raedzaem zoude zyn, ene Latynsche uitgave van dat Werk te ondernemen, en dezelve, met enige verdere bygevoegde aenmerkingen, door de drukpers het licht te doen zien. Dit nu heeft voorts aenleiding gegeven, tot het opstellen dezer *Academische Proeven*, in welken de Hoogleeraer *Scheidius*, naer 't opgemelde voorbeeld, enige stalen verleent van ene nieuwe vertolking der Godspraken van *Jesaia*, met bygevoegde aenmerkingen. 'Er is ons een drietal van dezelven ter hand gekomen, gaende over de twee eerste Hoofdstukken dier Godspraken, welken door de Heeren *v. Kroon*, *Muller* en *Mahlstede*, Studenten in de Godgeleerdheid, op afzonderlyke tyden, ter nadere onderzoekinge, op de Harderwyksche Academie, voorgesteld zyn. Ongetwyfeld zal de uitvoering den Liefhebberen welgevallen; en zulks zal den Hoogleeraer, hoopen we, aenmoedigen, om zynen beoogden arbeid voort te zetten.

Het Hooglied van SALOMO, *verklaard door* J. B. LUDERWALD, *Dr. der H. Godgel. Hertogl. Bronswykschen Superintendent, en eersten Leeraar te Vorsfelde. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met aantekeningen verrykt. Te Franeker, by* D. Romar, 1780. *Behalven het Voorberigt* 196 *bladz. in gr. octavo.*

Zints enige jaren hebben verscheiden Uitlegkundigen zich meer dan voorheen toegeleid, op de Verklaring van *Salomo's Hooglied*, om den letterlyken zin daervan na te

te ſpooren, en ten dien einde bovenal na te gaen, de gelegenheid by welke, en 't oogmerk waermede, die Vorstlyke Dichter het zelve geſchreven heeft. Dan tot nog kan men niet zeggen, dat men 'er groote vorderingen, ten beteren verſtande van deszelfs geheele beloop, mede gemaekt hebbe. Ten aenzien van deze en gene byzondere ſpreekwyzen op zichzelven, heeft men ons nu en dan meerder lichts verſchaft, door bepaelder het oog te vestigen op de gewoonten en ſpreekwyzen der Oosterlingen, en met oplettendheid gebruik te maken van 't geen bekwame Reizigers door 't Oosten deswegens aengetekend hebben. Maer als 't 'er nu op aenkomt om den zin dezer ſpreekwyzen gezet over te brengen op het bedoelde in dit Lied, naer 't oogmerk des Schryvers, verlenen ons de latere uitleggingen genoegzaem geen licht, waerop men met enige gerustheid kan afgaen. Zo vele Uitleggingen zo vele Vooronderſtellingen, die, zelfs van de beste zyde beſchouwd zynde, niet hooger klimmen, dan tot het Problematique, of Stellingen, die Voor- en Tegenſpraek onderworpen zyn. In dit algemene lot der Schriften over dit onderwerp, deelt ook deze Verklaring van den Eerwaerden *Luderwald*. Zyne vertolking van den text, en letterkundige aenmerkingen of uitbreidingen, mitsgaders de door den Vertaler daerbygevoegde aentekeningen, zyn gemeenlyk wel gepast; maer de Vooronderſtelling, op welke alles overgebragt word, is, naer ons inzien, verre van overtuigelyk, of als van ene meerdere waerſchynlykheid, dan die van anderen, aengedrongen.

Volgens de gedachten van dezen Schryver heeft men dit uitnemend Dichtſtuk te beſchouwen, als een Lied, waerin *Salomo* de Liefde van God jegens Israël, en van Israël jegens God, onder ene doorloopende Allegorie of Gelykſpreuk, ontleend van de liefde in een kuiſchen Egt, opzingt. *Salomo* gevoelde zich hier toe opgewekt, door de beſchouwing van den uitnemenden gelukſtaet zynes Volks, dat onder zyne Regering op de luisterrykſte wyze bloeide; waeruit hem ontegenzeggelyk bleek, dat God zyne Regering, tot heil van zyn Volk, met zynen dierbaren zegen achtervolgde; waerdoor die Vorst ook by uitſtek deelde in de achting en genegenheid van zyn Volk. Onder zodanig ene beſchouwing dichtte *Salomo*, volgens onzen Uitlegger, dit Lied, wel bepaeldlyk,

„ om

„ om daarin voor te ftellen de Liefde Gods jegens Is„ raël, en Israëls jegens God, ook in 't byzonder jegens „ eenen van God aan dit volk gefchonken goeden Ko„ ning, met byvoeging tevens van alles, wat de Israëli„ ten van God ontvingen, en voor welke natuurlyke ze„ geningen zy hem te roemen verfchuldigd waren." ——— Naer deze vooronderftelling gaet de inhoud van dit Dichtftuk grootlyks over den gelukftaet van Israël, onder de regering van *Salomo*, en de grootheid der Godlyke gunfte daer in op te merken. Overeenkomftig hier mede is ook dit Gefchrift van den Eerwaerden *Luderwald*, ter ophelderinge van dit Lied gefchreven, getyteld, als „ ene Gefchiedkundige verklaaring van het zel„ ve, uit de omftandigheden van het Volk Israël, in„ zonderheid ten tijde van *Salomo*;" het geen zyn Eerwaerde in 't ganfche beloop zeer nauwkeurig in acht genomen heeft. ——— Voor de verklaring zelve gaet ene uitvoerige Inleiding, dienende byzonderlyk om zyne Vooronderftelling te wettigen; doch dezelve behelst niets dat ons bepalend toefchynt, als eens toegeftaen zynde, dat hy betooge, dat zulk ene verklaring niet vreemd is van de denk- en dichtwyze der Oosterlingen, ook hier en daer in de gewyde Schriften blykbaer, dan verleent zulks nog geen genoegzamen grond om die verklaring zo bepaeldlyk op een gefchrift over te brengen; hiertoe worden, ten minfte onzes achtens, byzondere kenmerken in dat Gefchrift vereischt, welken ons daertoe aenleiding geven; hoedanige kenmerken zyn Eerwaerde in dezen niet bygebragt heeft, en wy tot nog nergens kunnen befpeuren.

Verhandeling over de Rotkoortzen, welke in de voorige jaaren, voornaamentlyk van 1770 *tot* 1774, *zo wel te Land, als inzonderheid op de uitgaande* O. I. C. *Scheepen, geregeerd hebben, enz. Door* JOAN FERDINAND ELLERBECK, *Opper-Chirurgyn in dienst der Ed. O. I. Comp. Te Rotterdam, by* J. Bronkhorst, 1780. *in gr. 8vo.* 176 *bladz.*

De Heer *Ellerbeck* levert ons, in deeze Verhandeling, eene zo volledige en nauwkeurige befchryving van de Rotkoortzen, welke op de uitgaande O. I. C. Scheepen

pen geregeerd hebben, dat wy dezelve niet dan met het grootste genoegen geleezen hebben. Alles wat de Autheur over den oorsprong, voortgang en waare gesteldheid deezer ziekte zegt, en de Geneeswyze, welke hy in 't werk stelt, bewyst ten klaarsten, dat hy een Man is, die niet alleen met de beste Schryvers, van vroegere en laatere tyden, bekend is; maar die ook daarenboven zelfs in staat is, om, zonder vooroordeel, den loop der ziekte tot in haare kleinste afwykinge, gade te slaan.

Wy zullen, zo veel ons bestek toelaat, kortelyk den inhoud, en de wyze, op welke de Schryver dit Onderwerp behandelt, mededeelen. De Verhandeling zelve is in agt byzondere Waarneemingen afgedeeld. In de *eerste* deelt hy ons zyne gedagten mede, over de oorzaaken der Rotziekten, die hy voornaamentlyk aan eene algemeene schaarsheid van levensmiddelen toeschryft. De reden, en de ondervinding van alle tyden, hebben ons geleerd, dat niet alleen de verschillende climaten, en afwisselende jaargetyden, maar ook de geduurige verandering van het weêr, de lugt, en de winden, bestendige veranderingen, in den loop en de gesteldheid der Epidemische Ziekten, voortbrengen. Ingevolge deezer grondstelling, geeft ook de Schryver, voor en aleer hy tot de beschouwing van de Kentekens, Aart en Toevallen deezer Ziekte overgaat, een korte schets van de streek der winden, de veranderingen der lugt en het wêder, zo als hy dezelve op het O. I. C. Schip *'t Huis-Om*, in den jaare 1773, heeft waargenoomen.

In de Beschryving van de Kentekens, Gesteldheid en Toevallen der Ziekte, heeft ons de Schryver, zo wel wegens zyne kortheid en duidelykheid, als ook wegens zyne nauwkeurigheid, ongemeen bevallen. Naa dat hy in de derde, vierde en vyfde Waarneeming, de verschillende graden deezer Ziekte, opgegeeven, en ten klaarste aangetoond heeft, hoe, geduurende zyne reize, de bestendige afwisseling der lugtstreek en het wêder eenen onmiddelyken invloed op den aart der Ziekte, en derzelver meerder of minder kwaadaartigheid, gehad heeft; zo gaat hy, in de zesde Waarneeming, over tot de Beschryving van den loop der Ziekte en derzelver verandering, in de Haven van *Falmouth*. Verders, by het passeeren der Linie, tot aan de *Kaap de Goede Hoop*. In de zevende

de waarneeming geeft de Schryver een verslag, van de Geneeswyze deezer Ziekte, die kortelyk daarin bestaat, om door Braakmiddelen en zagte Buikzuiveringen, de bedorven stoffen uit te dryven, en den verderen voortgang der Ziekte, door eene zuivere lugt, en bederfweerende middelen, tegen te gaan. De Autheur dringt zeer sterk, en met reden, op het schielyk gebruik der Braakmiddelen, en ievert zeer sterk tegens de Practici, die, wyzer dan de natuur willende zyn, de Braakmiddelen verbieden. Hy heeft waargenomen, dat het verzuim van spoedige zuiveringen, zomwylen, onherstelbaare Buikloopen ten gevolgen had. Omtrent de *febres putridæ*, in Indiën, zegt de Heer *Ellerbeck*, bladz. 96., en wel die op Batavia grasseeren,,, heb ik opgemerkt, dat deeze verschrik-
,, kelyke kwaal niet anders week, als op eene volkome-
,, ne zuiverende uitloozing. Wanneer men dezelve spaar-
,, zaam in het werk stelde, of wel geheel verzuimde,
,, en de Patient niet door aandryvende werking, uit zig
,, zèlven tot uitloozing, geraaken kon, dan bespeurde men
,, dat zodanig een Patient, in korten tyd, geel wierd,
,, de *Symptomata*, en voornaamentlyk de *anxietates prae-*
,, *cordiorum*, namen toe; het Ligchaam zwol op met he-
,, vige pynen; de *gangræna* en *Sphacelus* deeden de *inte-*
,, *stina* aan; en in deeze omstandigheden heb ik de Pa-
,, tienten, na verloop van vier- en twintig uuren, ook
,, wel op den tweeden of derden dag, naa den eersten
,, aanval, ellendig den geest zien geeven; terwyl hun
,, Ligchaam, reeds, eer zy dood waren, eenen bedorve-
,, nen reuk van zig gaf." Onder die middelen, welke den verderen voortgang der Ziekte tegenstand booden, roemt de Schryver voornaamentlyk de *Kina* en de *Campher*. Veele onzer beroemdste Waarneemers hebben ons het gebruik van de *Campher* in Rotziekten, als een sterk bederfweerend middel, aangepreezen. Wy kunnen niet nalaaten, by deeze gelegenheid, aantemerken, dat wy in gevallen van deezen aart, waar naamentlyk eene sterke verrotting der vochten plaats had, de goede uitwerking van de *Campher* waargenoomen hebben; dus het ons zeer aangenaam is, het nut van dit Geneesmiddel, door nieuwe proefneemingen, bevestigd te zien.

Voor en aleer wy van deeze Verhandeling afstappen, zullen wy nog met weinige woorden de gedachten van

den Schryver, omtrent het aderlaaten, aan onze Leezers mededeelen.

„ Zo veel ons de ondervinding leert, (zegt hy bladz. „ III.) is het aderlaaten, in zodanige Rotziekten niet „ nuttig noch dienstig, in welk gedeelte der weereld „ zulks zyn mag; en in heete Landstreeken, gelyk in „ de Indiën, als ook op de Zee, onder den Zonnekeer- „ kring, is het zelve ten hoogsten nadeelig, en verzwakt „ de reeds verslapte vaten nog meer. De krachten van „ de menschen, die zoodaanige Landstreeken bewoonen, „ of van eenen ter Zeevaarenden verzoopen Matroos, „ en van eenen, door een Zielverkooper uitgerusten „ Soldaat, vereischen bovendien het hulpmiddel van ader- „ laaten zeer zelden, dewyl deeze Lieden weinig in het „ geval zyn, om zig over overtolligheid van bloed te „ beklagen." Naa dat de Schryver, in de agtste Waarneeming, eenige Behoedmiddels, tot zuivering der Lugt, aan de hand gegeeven heeft, zo besluit hy zyne Verhandeling met een Betoog van de nuttigheid der *Driedeks* boven de *Tweedeks Schepen*, en eene aanwyzing van verscheidene misbruiken in de Schepen, benevens de middelen tot herstel derzelven.

Beschryving, door J. H. V. SWINDEN, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte op 's Lands Hooge Schoole te Franeker, Lid van verscheide Genootschappen, enz. van een Konstftuk, verbeeldende een volledig beweeglyk Hemels-Gestel, uitgedagt en vervaardigd, door* EISE EISINGA, *Mede Raad in de Vroedschap der Stad Franeker. Te Franeker by* D. v. d. Sluis *en* D. Romar 1780. *Behalven het Voorwerk* 124 *bladz. in gr. octavo.*

Eise Eisinga, de vervaardiger van het bovengenoemde Kunstftuk, tot wiens lof de Hoogleeraar *van Swinden* deeze beschryving opgesteld heeft, ten einde den Man naar verdienste meer bekend te doen zyn, wordt ons, ten aanzien van zyne kundigheden, voor en onder het maaken van dit Hemels-Gestel, indoezervoege beschreeven. „ Hy bezit alleen die kundigheden in de „ grondbeginzelen: der Wis- en Sterrekunde, welke men „ zomtyds by de Liefhebbers dier Weetenschappen aan- „ treft: maar hy had nimmer eenige handleiding tot de

„ be-

„ beschouwende of werkdadige Werktuigkunde gehad; „ van niemant, hoe genaamd, eenige hulp genooten, „ nimmer of *Planetarium*, of beschryving, of teekening „ van *Planetarium* gezien, of boeken, over deeze stoffe „ handelende, geleezen." —— Desniettegenstaande heeft hy een zo kunstig beweeglyk Hemels-Gestel uitdagt, berekend en vervaardigd, dat het ter verwonderinge strekke van allen, die het beschouwen, en in staat zyn om over deszelfs kunstryken toestel te konnen oordeelen. 's Mans verdiensten ten deezen opzigte worden, door de beschryving, die de Hoogleeraar 'er van geeft, in 't rechte daglicht gesteld; en tevens strekt dit Geschrift, om den geenen, die het zelve aan 't huis van den Maaker bezien, eene handleiding te verleenen, ter betere inagtneeminge van al het merkwaardige dat 'er zig in opdoet; ten einde men de verwonderlyke kunst, die zig in alle deszelfs deelen, en derzelver onderling verband, opdoet, te juister gade te slaan. Op de beschryving alleen kan men niet nalaaten van zich te verwonderen over des Maakers natuurlyk vermogen en aangewende vlyt: dit alleen is reeds genoeg, om eens ieders boezem met hoogagting voor hem te vervullen, en de Liefhebbers hartlyk te doen wenschen, dat een Man van die bekwaamheid verder aangemoedigd moge worden: en 't is gereedlyk te bezeffen, dat zodanige aandoeningen, als 'er op het leezen van dit Geschrift ontstaan, nog merkelyk moeten toeneemen, wanneer men 't Kunststuk zelve beschouwt. —— Laat 'er ons eenigermaate eene proeve van neemen, door onze verbeeldingskragt te hulp te roepen, onder het nagaan der algemeene Schetze van het geheele Kunststuk, by welker mededeeling, de Hoogleeraer ons het zelve, als 't ware, in des Kunstenaars wooning onder 't oog brengt.

„ Het Vertrek, zegt hy, waarin het Konststuk staat, en tot welk het als behoort, is een langwerpig vierkant, dertien voeten breed en ongeveer zestien lang. De schoorsteen is in 't midden van twee schuifraamen; en de zyde over de schoorsteen is zeer netjes betimmerd, met eene bedstede in 't midden, en eene kas aan weerskanten. De ruimte boven de deuren der kassen en de bedstede is met drie paneelen voorzien; het middelste en grootste, dat boven de Bedstede is, word van de twee anderen, door twee pylastertjes, gescheiden.

„ De Kamer heeft eene dubbele zoldering; de eene, die op de Balken ligt, en in de Kamer niet te zien is; de andere vyf a zes duimen van de Balken af, zo dat 'er zich geen Balken in de Kamer vertoonen. Deeze zoldering is effen. Het eigenlyk gezegd *Planetarium* is aan dezelve gehecht, en het raderwerk in de gemelde ruimte, van vyf of zes duimen, verborgen. Zie hier hoe zich alles vertoont, wanneer men voor de schoorsteen, of in 't midden der kamer, staat.

„ De Oogen naar boven slaande, ziet men een Planeetgestel, op 't welk alle de Planeeten, zich rondsom de Zon, in derzelver waare tyden en betrekkelyke afstanden, beweegende, vertoond worden, en boven dien dè Maan, die in ééne maand, zo wel om haaren As, als om de Aarde draait, eu teffens met de Aarde in één jaar om de Zon gevoerd word. De Planeeten zyn alle Bollen, van welke de halve oppervlakte verguld is, welke vergulde zyde naar de Zon gekeerd is. De styltjes, op welke die Bollen gevestigd zyn, gaan door sleuven, in de zoldering cirkelswyze gesneeden. Saturnus beweegt in eenen cirkel van tien voeten middellyn. Deeze Cirkel word door eenen anderen omringd, op welken een Wyzer de schynbaare plaats en beweeging der Zon, mitsgaders de Teekenen, Maanden en Dagen aanwyst.

„ Verder naar de Bedstede treft men op dezelfde zoldering drie Cirkels aan. Op den rand van den middelsten, die twee voeten in middellyn beslaat, zyn de naamen der zeven dagen van de Week geteekend, en ieder dag is in vier- en twintig uuren zeer zigtbaar verdeeld. Een Wyzer, die in zeven dagen eens rond draait, wyst iederen dag en ieder uur deszelven aan. In de ruimte tusschen den rand en 't middelpunt is eene sleuf, in welke men het jaargetal ziet. Dit getal blyft een geheel Jaar staan, en verandert 's nagts van den 31 December op den eersten January daar aan volgenden; zo dat men met het begin des jaars een nieuw getal aantreft.

„ Aan de regterhand van deezen Cirkel is 'er een, waarop de plaats van den klimmenden *Knoop* der Maan aangeweezen word, en aan de linkerhand een ander, die tot aanwyzing van het *Verste-punt* der Maan dient.

„ Boven de Bedstede, in het middelste paneel, treft men een schoon *Planispharium* of *Hemelsplein* aan, door ee-

eene Horizont of Gezichteinder van 18 duimen omringd. De rand der Horizont is in uuren verdeeld. Op het Hemelsplein zyn de voornaamste Sterren geteekend, en ook eene in Teekenen verdeelde *Ecliptica*, op welke zich een Zonnetje beweegt. Het Hemelsplein doet dagelyks met de Zon ééne omwenteling, en de Zon doorloopt bovendien de *Ecliptica* in één Jaar. Men ziet derhalven op ieder oogenblik des daags de plaats der Zon in den Hemel, en 's morgens en 's avonds de plaats, en het uur, van haaren Op- en Ondergang. Ook word men de standplaatsen, den Op- en Ondergang der voornaamste Sterren, die te Franeker gezien kunnen worden, alle oogenblikken des daags en des nagts, gewaar. Om de Sterren te gemaklyker in den Hemel, 't zy door haare regte opklimmingen, 't zy door haare afstanden van de agt voornaamste streeken van 't Compas, te kunnen vinden, na dat men ze op het Hemelsplein gezogt heeft, gaan en naar de Horizont, uit het Middelpunt van het Hemelsplein, eenige regte Uurlynen; en uit het Toppunt eenige kromme Lynen; die de gemelde streeken verbeelden; zynde alleen de *Meridiaan*, zo als het behoort, regt.

„ Op het zelfde Paneel, naast het Hemelsplein, is, aan ieder kant, een klein Cirkelstuk; dat aan de linkerhand wyst het uur van Zons opgang, het ander dat van Zons ondergang aan; behalven dat beide deeze uuren op het oogenblik, dat de Zon inderdaad op- of ondergaat, door de nagebootste Zon op de Horizont van het Hemelsplein aangeweezen worden.

„ Op de twee pylasters, die het middelste paneel van de twee anderen afscheiden, zyn vier kleine wyzers, twee op ieder Pylaster. De bovenste aan de regterhand wyst den afstand der Maan van haaren klimmenden knoop aan; de onderste den afstand der Maan van *Aries*, of haare lengte langs de *Ecliptica* gereekend; de bovenste wyzer aan de linkerhand toont aan, hoe ver de Maan van haar Verste punt van de Aarde af is; en de onderste dient ter aanwyzing van den afstand der Maan van de Zon, waaruit haar ouderdom, en haare *Phases* of Licht-Gestaltens kennelyk zyn.

„ Eindelyk is 'er op ieder der zyd-paneelen, boven de Kassen, een wyzer: die aan de linkerhand wyst aan het

het uur van den Opgang, en de ander dat van de Ondergang der Maan."

Deeze uiterlyke vertooning, en verscheidenheid van beweeging is reeds op zich zelve der verwonderinge waardig. Dan het kunstvermogen des Maakers vertoont zig nog duidelyker als men nagaat op hoedanig eene wyze hy dit alles in beweeging gebragt heeft, zo dat het in eene bestendig regelmaatige beweeging blyve. Alle deeze beweegingen naamlyk, die in en op haaren behoorelyken tyd geschieden, worden veroorzaakt, door één Uurwerk, dat eens 's weeks opgewonden wordt, en uit slegts vier raderen bestaat. Dit brengt al het overige in beweeging; waar toe ongeveer honderd Raderen of Rondzels of Ringen behooren, die te zamen ruim vyf duizend negenhonderd Tanden bedraagen. Het gansche zamenstel deezer beweeginge is beslooten in de ruimte, die 'er boven, tusschen de Bedstede en Kasfen, Pylasters en Balken is; 't welk den Kunstenaar, die zyn toestel naar zyn vertrek moest schikken, niet weinig belemmerd moet hebben; dat hy egter gelukkig te boven gekomen is. Voorts vallen 'er omtrent deeze beweeging, gelyk de Hoogleeraar ons verder doet opmerken, nog twee dingen gade te slaan.

„ 1. Hoewel alle de deelen van dit Kunststuk, zodanig onderling en met het Uurwerk verbonden zyn, dat zy alle te zaamen hunne beweegingen volbrengen, kan egter ieder Stuk gemakkelyk weggenomen worden, zonder dat de beweeging der overigen gestoord worde: 't welk noodzaakelyk is, om alle wanorde voor te komen, wanneer 'er, in 't vervolg van tyd, aan het een of ander stuk iets mogt koomen te ontbreeken; en te beletten dat alles, om het gebrek van één stuk, zoude behoeven stil te staan.

„ 2. Hoewel het geheel Werktuig zyne beweeging van een Uurwerk ontvangt, kan het 'er echter zeer gemakkelyk van afgezonderd, en door een ander middel in beweeging gebragt worden. Ten dien einde laat men het rad, dat de beweeging van 't Uurwerk ontvangt, en aan alle de overige raderen mededeelt, door het wegneemen van een paar wiggetjes zakken. Dan staan alle de beweegingen, behalven die van het Uurwerk, stil. Vervolgens word een As, die aan 't eene eind een Schyf, daar een touw omloopt, en aan 't andere eene Schroef zon-

zonder eind, draagt, door het losmaaken van een schroefje, neêrgelaaten; de draad van de Schroef zonder eind vat als dan de koperen takken van een rad, 't welk met alle de overigen verbonden is. Dit touw loopt beneeden in de Bedstede over eene schyf, welke in eene der Kassen, door eene kruk, bewoogen word. Wanneer men dan de kruk omdraait, word het geheel Werktuig met de hand, even als te vooren door het Uurwerk, bewoogen. Deeze afzonderlyke beweeging is om twee redenen zeer dienstig. Voor eerst, om, 't zy aan liefhebbers, 't zy aan leerlingen, indien men het Werktuig tot onderwys, daar het zeer toe geschikt is, wilde gebruiken, alle de verschynzels, die door de beweeging van het Uurwerk niet dan na verloop van veele Jaaren kunnen plaats hebben, in een zeer korten tyd aan te toonen. Ten anderen, om, door dit middel, den toestand, die in voorige tyden reeds plaats gehad heeft, of in volgende jaaren plaats staat te hebben, na te gaan."

Buiten deeze Algemeene Schets geeft de Hoogleeraar *v. Swinden* nog eene afzonderlyke beschryving van de byzondere deelen van dit KunstStuk, met nevensgaande aanmerkingen over dezelven, die de voortreffelykheid van dit Kunststuk in een volkomen daglicht stellen; en toonen dat de Hoogleeraar zig niet ten onregte bevlytigd heeft, om het zelve, tot eer van zynen Stadgenoot, algemeener bekend te maaken.

Genees- Natuur- en Huishoudkundig Kabinet, uitgegeeven door J. VOEGEN VAN ENGELEN, *M. D. Lid van het Provintiaal Utrechts Genootschap van Konsten en Weetenschappen. Eerste Deel. Te Leiden, by* J. v. Tiffelen *en* B. Onnekink. *In groot octavo.*

Onder deezen Tytel heeft de Heer *Voegen van Engelen* in den jaare 1779 aangevangen, een Tydschrift uit te geeven, dat ook nog heden met eene algemeene goedkeuring agtervolgd wordt. De afzonderlyke stukjes voor 't jaar 1779, als tot een eerste Deel, by een vergaderd, met de daartoe vereischte Registers, leveren eene groote verscheidenheid van leerzaame Verhandelingen en Berigten, die in het Genees- Natuur- en Huishoudkundige

haare weezenlyke nuttigheid hebben. Het Werk is, naar de algemeene inrigting, vierledig. In de eerste plaatze behelst het ontvouwingen van, en bedenkingen over, allerleie soorten van onderwerpen, die tot de opgemelde Weetenschappen behooren; met nevensgaande ingekomen berigten en aanmerkingen over zommigen dier stukken. Daaraan volgt eene verzameling van nieuwe uitvindingen, ontdekkingen, verbeteringen en berigten, betrekkelyk tot verscheiden Konsten en Weetenschappen; benevens Natuur- en Geneeskundige byzonderheden; mitsgaders Prysvraagen en Berigten der meeste in- en uitlandsche Maatschappyen, betreklyk tot Genees- Natuur- en Huishoudkunde; als mede Geboorten- en Sterflysten van eenige plaatzen, zo binnen als buiten 's Lands. Hierby komen Meteorologische byzonderheden, waarneemingen en aanmerkingen: en eindelyk eene Naamlyst van nieuw uitgekomen In- en Uitlandsche Boeken, met betrekking tot de onderwerpen, die hier voornaamlyk in aanmerking komen; van welker inhoud ook nu en dan, als het dienstig schynt, een beknopt verslag gegeeven wordt. ——— Men mag deeze Verzameling over 't geheel als nuttig aanmerken, en de Uitgeever verdient tot een verderen voortgang aangemoedigd te worden; daar de byeengebragte Stukken met oordeel uitgekoozen, en naar den eisch uitgevoerd zyn. Leezers van verschillenden smaak, wier aandagt maar eenigzins op Genees- Natuur- of Huishoudkunde valt, vinden hier eene verscheidenheid, die zeer wel geschikt is, om hunnen leeslust te voldoen; en hen tevens te noopen tot eene gezetter beoefening van Kunsten en Weetenschappen, zo verre zy daartoe geschikt zyn, en hunne omstandigheden zulks gehengen.

Handleiding tot de Physionomiekunde. Eerste Deel. Te Dordrecht by A. Blussé en Zoon 1780. *In groot octavo*, 247 *bladz.*

Het lot veeler Kunsten en Weetenschappen, dat ze nu eens sterk beoefend, dan weder naauwlyks gade geslaagen worden, en, na verloop van eenigen tyd herleeven, is by uitstek het lot der Weetenschap, in dit Geschrift verhandeld, bekend onder de Grieksche benaaming

Phy-

Physionomia. Men heet ze in 't Nederduitsch *Gedaantekunde* in 't algemeen, of in een bepaalder zin *Gelaatkunde*, in welke laatste betrekking zy ook inzonderheid in aanmerking komt. De groote zaak naamlyk is, het inwendige, het character van een Mensch, uit zyn uitwendig voorkomen, af te leiden; en wel voornaamlyk, uit de inrigting en de trekken van het Gelaat, iemands inwendige hoedanigheden te kennen. In vroegere dagen was deeze Kunst in groote hoogagting; maar ze is in den laateren tyd gemeenlyk niet zeer ter harte genomen; tot dat de Eerwaarde *Lavater* de hand aan 't werk floeg, om dezelve opzetlyk te behandelen, en ten sterkste aan te pryzen. Zints dien tyd is veeler onderzoeklust opgewekt, 't zy om na te spooren wat men van de gegrondheid en 't nut deezer Weetenschap hebbe te oordeelen; 't zy, de gegrondheid en 't nut, (die sommigen betwisten,) vastgesteld zynde, om zig meer bedreeven te maaken, in 't kennen en beoefenen der regelen, naar welken een *Physionomist*, zal hy in zyne Kunst gelukkig slaagen, te werk moet gaan. En dit heeft onder des een Voorstander der *Physionomiekunde* opgewekt, tot het schryven eener *Handleidinge*, geschikt om den eenen en anderen, die lust en bekwaamheid heeft, tot het onderzoeken en beoefenen deezer Weetenschap, behulpzaam te zyn. De Opsteller deezer *Handleidinge* komt in dit Geschrift voor, als iemand die zig daadlyk meester gemaakt heeft van 't onderwerp dat hy behandelt; en hy behandelt het zelve op zulk eene manier, dat hy waardig zy om gehoord te worden; 't zy men omtrent de *Physionomie* zelve gunstig of ongunstig denke. Men onderzoeke het Stuk, en oordeele dan onpartydig, in hoe verre deeze Weetenschap al of niet te beoefenen zy. —— Zie hier de wyze, op welke onze Autheur zig voorstelt dit Stuk te ontvouwen, en waaraan hy in de uitvoering zeer wel beantwoordt.

„ Men zal, zegt hij, in 't algemeen het phijsionomiesch gevoel der Leezeren, zo veel mogelijk, langs vaste beginselen, en bevattelijke proefneemingen, zoeken te verbeteren, te bepaalen en op te scherpen. Men houde zich verzekerd, dat de Schrijver tegen zijne verbeelding met alle magt op zijn hoede is, en de kenzaaden dier verlustigende weetenschap bedaard en alleromzigtigst voor zich en voor zijne Leezers onderzoeken wil. En daar de Gelaat-

laatkennis een dier weetenschappen is, die met ons meer of min gebooren worden; maar die wij echter, zonder eene geduurige opmerkinge, zonder 't menschlijk aangezicht aan alle zijden te betragten, om de toonen van al deszelfs trekken te vatten, nimmer met eenig goed gevolg kunnen beoefenen; zo zullen wij daartoe den Leezer gelegenheid zoeken te geeven, met hem verscheiden Gedaantens en Pourtraiten in dit ons Werk voor te leggen, om ons over dezelve en over hunne betekenis bezig te houden, en ons onderling te vermaaken, om langs dien weg het phijsionomiesch Zintuig of gevoel, al doende, op te scherpen en te verbeteren. Dan eens zullen wij deze beeldtenissen in welgelijkende copijen, zo zuiver mogelijk, daarstellen; of anders hierendaar de copijen eenigermaate veranderen, alleen om 't beeld den Leezer onkenbaar te maaken. Dit doch zal enkel geschieden, om, door het bekend maaken van 't oorsprongelijke, dikwijls geen stof te geeven tot spotternijen, of tot nadeelige gevolgen voor 't geleverd beeld van den Persoon, door wiens beeld wij enkel bedoelden den Leezer te onderrichten.

„ Gedaantekennis zal hier zijn de samenhang van al dat geen, vooral in 't menschlijk aangezicht, te zien, waaruit het inwendige meer of min gekend kan worden. Voornamelijk zal men zich op de trekken van 't gelaat toeleggen, zonder echter 't overige, dat in den mensch phijsionomisch is, geheel voorbij te gaan. Op de strengste wijze zal men de daadelijkheid van zulk eene weetenschap, waarbij men door het uitwendige tot het inwendige besluit, zoeken te bewijzen: op 't onpartijdigste zal men voorts alle de zwaarigheden, die de tegenstreevers dezer gedaantekennisse, of ons eigen nadenken ons aan de hand hebben gegeeven, aan 't oog der Leezers vertegenwoordigen. Den Leezer op 't beste standpunt te plaatsen, om zelve op goede gronden dit geschil over die weetenschap te kunnen beslissen, en hem voorts veilig te leeren, waar, en in hoe ver hij al, en in hoe ver hij niet gerechtigd zij, zich daarvan in 't gemeene leven te bedienen, zullen beide zaaken zijn, die, zo wij 'er in slaagen, den Wijsgeer en den Vriend van waarheid en menschen niet onverschillig kunnen zijn."

Naar deeze inrigting, volgt op de Inleiding, die verder een verslag van dit Geschrift behelst, in de eerste plaats,

plaats, eene ontvouwing van de Physionomie, zo in 't algemeen, als in derzelver byzondere deelen, en daaraan hegt de Autheur eene overweeging van den Mensch; zo als dezelve het voorwerp der Physionomie is, dat reeds ter aanpryzinge deezer Weetenschap strekt. ——— Men zal ligtlyk hierop denken, laat de Physionomie, uit hoofde van het edele voorwerp, voortreffelyk genoemd worden; het zy, zo! maar is ze gegrond? Hierover laat onze Schryver zig verder uit in een Hoofdstuk, geschikt, ten bewyze van de Waarheid der Physionomie, welke hy aldus omschryft. „ De overeenstemming, die 'er „ tusschen al 't inwendig en het uitwendig voorkomen „ van den mensch gevonden wordt; en de mogelijkheid „ om deeze overeenstemming, dat verband, in te zien, „ om dus uit 's menschen gedaante en weezenstrekken „ zijne innerlijke vermogens en neigingen af te leiden, „ dit alles begrijp ik onder de waarheid der Gelaatkun„ de." Raakende het tweede lid deezer omschryvinge, de mogelykheid, zo dat het den menschen doenlyk zy hierin te slaagen, zulks, zegt hy, zal by andere gelegenheden wel nader blyken; en hierom bepaalt hy zich, in dit Hoofdstuk, byzonderlyk tot het eerste Lid, naamlyk, om te toonen, „ dat de samenhang van al het uit„ wendige in den mensch in verband staat met zijne in„ wendige geestgesteldheid." In de ontvouwinge hiervan begint hy met de mogelykheid, vervolgt hy met de waarschynlykheid, en sluit ten laatste met de zekerheid der Gelaatkunde. Begeert men dit gevoelen ondersteund te zien door Gezag, door Mannen van Naam, die min of meer het zelve toegedaan geweest zyn; onze Autheur brengt dezelven, zo van den vroegen als laater tyd te berde; waaronder, met betrekking tot de daadlyke Gelaatkunde, het oordeel van een *Haller*, een *Sulzer*, en een *Gellert* by veelen nog al opmerking zal verdienen. ——— Heeft men, desniettegenstaande, nog eenige zwaarigheden tegen de *Physionomie* in te brengen; derzelver Voorstander bevlytigt zig vervolgens om die bedenkelykheden, welken hem voorgekomen zyn, te beantwoorden. Hy brengt ze, in 't hoofdzaaklyke, tot de vier volgende. (1.) De Gelaatkunde is gantsch onzeker, en dus ten eenemaal ongegrond. (2.) Zy is ten uiterste moeilyk, en dus niet te beoefenen. (3.) Zy is nutteloos, overtollig, en daarom volstrekt onnoodig. (4.) De Gelaat-

laatkunde eindelyk geeft, in de handen der menschen, noodzaaklyk aanleiding tot talloos misbruik, en is zeker een bron van enkel onheil en verderf. —— We zyn niet vreemd van te denken, dat de laatste zwaarigheid veelen, bovenal, afkeerig maakt van deeze Weetenschap; zelfs dezulken, die 'er anders, onder de vereischte bepaalingen, toe zouden overhellen; en zulks beweegt ons den Leezer hier onder 't oog te brengen, 't geen de Autheur, dien deeze bedenking ook meermaals moeite gebaard heeft, deswegens aanmerkt. —— De zwaarigheid stelt hy dus zeer wel in haare kragt voor. „ Men kan zich de beoefening der Gelaatkunde niet zon„ der liefdeloos en zeer veel misbruik verbeelden. 't Zijn „ de beste menschen, die 'er doorgaans 't meest door zul„ len verliezen. En de Physionomiekunde is altoos een „ rijke bron van zeer veel onheil." Zyn antwoord hierop luidt aldus.

„ Het is zo! de Gelaatkunde wordt veelal misbruikt, en is maar al te dikwils een losse grondslag voor liefdelooze en hatelijke vermoedens. Dan

„ *a.* Heeft zij dit niet met zeer veel andere kundigheden en voorrechten der menschen gemeen? —— Wat is 'er toch, hoe heilig, hoe rechtstreeks tot ons geluk bestemd, 't geen wij bij de meeste menschen niet tot een snood en onverantwoordlijk misbruik gebezigd zien? —— Hoe weinig zijn wij in 't algemeen geschikt, om onze verstandelijke vermogens op de beste wijze aantewenden? —— Bij den mensch vinden wij overal krachten; maar krachten —— meestal misbruikt; meestal op eene verkeerde wijze beoefend. Zal men 't des de Gelaatkunde niet moeten te goede houden, dat zij zich zelden, zonder misbruik en liefdelooze verdenking, laat beoefenen? Of zal men, in deze wetenschap alleen, van dien billijken stelregel afgaan; —— nimmer kan ons 't misbruik van 't recht gebruik eener zaake af houden.

„ *b.* Zo gij, door het ter zijde stellen van deze Wetenschap, al 't voorbarige, en al 't liefdelooze in de beoordeeling van anderen zou kunnen verhinderen, dan zou uw voorslag, om de Gelaatkunde in de vergetelheid te verbannen, de grootste opmerking verdienen. Maar dit is immers gantsch ondoenlijk. De zucht, om elkander onvoorzichtig te beoordeelen, is, met, en zonder, de Gelaatkunde, algemeen, en gantsch natuurlijk. Men ver-

oor-

oordeelt zijnen evenmensch door vooroordeel, eigenmin, drift, en zonder de minfte regels; of men is hun op eene verwarde wijze, en vaak zonder grond, op hun voorkomen, geneegen. De weetniet in de Gelaatkunde is, zo hij een liefdeloos en fnood hart heeft, altoos de onbarmhartigfte richter van zijne broederen. ——— En daar dit oordeel over anderen onder de menfchen zo volftrekt algemeen is, wat dunkt u, Leezer! is 't dan niet veel beter de menfchen in dezen, zo veel mogelijk, uit hunne verwarring te redden; en hen in ftaat te ftellen, om het aangezicht van hunnen broeder, niet door vooroordeel, en door een onzeker gevoel, maar voorzichtig, geregeld en op gronden te beoordeelen?

„ *c.* Natuurlijk zal hij in een verbasterd Menschdom zeer veel kwaad en fnoodheid bemerken. En het ongenoegen dieswegens is, zo gij wilt, voor den Gelaatkenner, op zichzelve een ftellig kwaad. Dan, juist dit kwaad is voor hem de kortfte weg tot zijn voordeel, en tot zijn waar geluk. ——— Immers dit zal zijn afgrijzen voor 't kwaade, en zijne tederfte achting voor het goede, zijn zedelijk gevoel, ongemerkt moeten ontvlammen en bevorderen. Naar mate hij 't goede zeldzaam vindt, zal hij het te fterker leeren hoogachten en beminnen. En zijn tegenzin tegen onovereenkomst gewrongene of kwaadaartige trekken, zal hem natuurlijk verpligten, om zelfs bij den boozen nog naar bewijzen van daar zijnde krachten, en naar goede gefteldheden te vraagen. ——— Het waare fchoone wordt altoos door den kenner het gemakkelijkst onder de puinhoopen opgezogt, en met vreugde gevonden. „ De menfchen," zegt daarom zeker Wijsgeerig Schrijver, „ zijn meer dwaas dan fnood: door hen naauwkeurig te onderzoeken zullen hunne kwaade hebbelijkheden niet meer uitblinken dan hunne goede. Zo zij aan den eenen kant verliezen, zij zullen 'er aan eene andere zijde door gewinnen. De grootfte kenners zijn in alle gevallen de minst ftrengfte Rechters. ———Zij, die de menfchen best kennen, zullen hun hunne gebreken 't gemakkelijkst vergeeven. De Wijsgeerte, als de grondflag der Gelaatkunde, zal hun leeren, om de onvolkomenheden door daar zijnde bevalligheden, en de ondeugden door deugden, te vergoeden. ——— Deeze zal hun leeren, om van alles het meeste voordeel te trekken; geenzins daarin gelegen, om zich gantsch

gantsch van de zodanige te verwijderen, of 'er in allen geval enkel kwaad van te vermoeden; maar om voordeel te doen met het goede, 't welk zij bezitten, zonder zich vruchteloos over hunne kwaade zijde te vertoornen; terwijl men door voorzichtige maatregels zich flechts hoeden zal, om geen voorwerp van hunne boosheid te worden. —— Men zegt, men zal 'er menfchenfchuuw door worden, wanneer men de menfchen zo naauwkeurig kent. Maar is 't dan een zo groot kwaad, dit tot een zeker punt te zijn? —— Niet iedereen, die wil, kan zulks. Wat het voorgeven aanbelangt, dat men 't geflacht der menfchen leert verachten, naar maate men het zelve kennen leert. Dit, zo 't waar was, zou in de Gelaatkunde, die ons 't charakter der menfchen leert, niet meer kunnen gevonden worden, dan in de Gefchiedkunde, welke ons hunne bedrijven meldt. Zo de Gefchiedenis ons fnoode handelingen verhaalt, zij bericht ons ook goede: —— en zo men 't aan de Gefchiedkunde nog nimmer heeft voorgeworpen, dat zij nadeel toebrengt aan de menfchen, die zij onderwijst; en welke zij, al onderwijzende, vormt; met wat grond zou men dit dan aan de Gelaatkunde kunnen verwijten, die nog veel zekerder is; gemerkt zij ons de menfchen op zich zelven doet zien, en onafhankelijk van alles, wat hen omringt, en hen dikwils tot weinig eer verftrekt."

„ *d*. 't Is daarenboven ten eenemaal ongegrond, dat men de menschheid al phijfionomizeerende zou leeren verachten. Klaarblijkelijk heeft de Gelaatkenner aan alle zijden de fterkfte aanleiding, om de voortreffelijke waarde der menschheid te bevroeden. Of zal men, ontelbaar veel fchoonheid en overeenftemming in 't flechtst Gelaat nog kunnen gewaar worden; en dat, zonder de menschheid te leeren hoogachten? —— Iets, dat, naar 't eenftemmig getuigenis der Zedeleeraaren, altoos een rijke bron is van zeer veel deugd en voortreffelijkheid".

Onze Autheur tot dus ver de Gelaatkunde in 't algemeen ontvouwd, derzelver gegrondheid aangetoond, en de daar tegenopkomende bedenkingen beantwoord hebbende, verledigt zig voorts nog in dit Deel, om den Leezer te onderrigten, nopens de eigenlyke zitplaats, daar men het Phyfionomifche te zoeken hebbe; waarop men het oog vooral behoore te vestigen, of hoe men 't aangezigt gelaatkundig moete befchouwen. En hier aan hegt

hegt hy eindelyk eene ontvouwing van de algemeene grondstellingen, geschikt, om het aanleeren en beoefenen deezer Weetenschap eenigzins gemaklyker te maaken; dan de ontvouwing hiervan gebragt hebbende, tot aan de stelregels, die zeker voorkomen met zeker zielsgestel, of zekeren trek met zeker character verbinden, oordeelt hy 't raadzaam de verdere voordragt hier van uit te stellen. ——— „ Verscheiden stukken, zegt hij, „ dienen 'er nog vooraf te gaan, eer mijn Leezer stuks„ wijze tot die bepaalende stelregels kan worden inge„ leid. Onder veele anderen, de behandeling der tem„ peramenten, der evenredigheid en der bijzondere dee„ len in 't menschlijk aangezicht. Onderwerpen, die „ wij, met andere, dus liefst voor een volgend Deel „ zullen overlaaten."

Wyders heeft de Schryver van dit Werk, overeenkomstig met het plan, dat wy by den aanvang gemeld hebben, hier en daar, in zyne ontvouwingen, ingevlogten, een aantal van verschillende Gedaanten en Pourtraitten; die hy den Leezer leert beschouwen, door nevensgaande onderrigtingen van 't geen men daaromtrent op te merken heeft. Gemeenlyk komen ze, behalven dit onderrigtende oogmerk, in, by manier van eene uitspanning, om het drooge der Physionomische lessen, als 't ware, eenigzins te vergoeden. Ze verlevendigen ook daadlyk de behandeling van 't onderwerp; te meer daar hy niet alleen verschillende gedaanten, die onderscheiden gelaatkundige characters vertoonen, bybrengt; maar ook nu en dan des Leezers oog vestigt op Pourtraitten, die men niet wel onverschillig kan beschouwen, als daar zyn, die van Prins *Willem* den I, van *Cornelis* en *Joan de Witt*, van *de Voltaire*, van de Zeeuwsche Gebroeders *Naerebout* en anderen.

Tableau de l'Histoire generale des Provinces Unies, par A. M. CERISIER. Six Tomes. A Utrecht, chez *B. Wild*, a Londres, chez *P. Elmsly*, &c.

Reeds in den jaare 1777 zagen de twee eerste Deelen van dit *Tafereel der algemeene Historie van de Vereenigde Nederlanden* het licht; wy hebben 'er ook diestyds eerlang eenig berigt van gegee-

geeven (*): zints heeft de Heer *Ceriſier* zynen arbeid agtervolgd; en onlangs is ons het zesde Deel ter hand gekomen. Een ſamenloop van omſtandigheden heeft veroorzaakt, dat wy ongemerkt, zonder eenig opzet, van de verdere uitvoering deezes Werks geene melding gemaakt hebben; 't welk wy ons eerst met de ontvangst van het zesde Deel herinnerden, en ons nu noopt om een algemeen verſlag van de inrigting deezes Tafereels, zo verre het nu openbaar ten toon geſteld is, te leveren.

Van het oogmerk deezes Geſchiedſchryvers, en de nuttigheid van dit Werk, hebben wy in het bovenaangehaalde berigt genoeg gezegd, om een ieder min of meer te doen begrypen, dat deeze nieuwe bearbeiding der geſchiedenisſen van ons Vaderland haare wezenlyke waarde heeft; en met regt de opmerking vordert van allen dezulken, die zig op deeze edele oefening toeleggen. Het gunſtige denkbeeld, dat wy 'er ons, op het doorbladeren der twee eerſte Deelen, van gevormd hebben, is, op het nagaan der volgenden, niet verzwakt, maar eer verſterkt: te meer, daar we zagen, dat de geſchiedkundige *Ceriſier* zig beſtendig bevlytigt, om alles met een welwikkend oordeel na te gaan, en onpartydig te boek te ſtellen: dat bovenal in de laatere Deelen doorſtraalt. —— De twee eerſte Deelen behelzen eene oordeelkundige ontvouwing onzer oude Geſchiedenisſen, die zig, zedert de komst en vestiging der Batavieren in deeze Gewesten, uitbreiden tot op de dagen van Keizer *Karel* den V; en wel tot op dien tyd, dat deeze Vorst, afſtand doende van zyn geheele Ryksbewind, het beſtier deezer Landen, met goedvinden der Staaten, in de handen van zynen Zoon *Philippus* overgave, in den jaare 1555. —— Het derde Deel is bepaald ter voordragte der geweldige overheerſchinge van *Philippus*, en van den tegenſtand der Staaten, onder de heldhaftige poogingen van Prins *Willem*; die dezelven eerlang, ten minſte met betrekking tot onze Vereenigde Nederlanden, in zulke omſtandigheden bragt, dat ze te Utrecht de grondſlagen tot een nieuw Gemeenebest konden leggen; 't welk de afzweering van Koning *Philippus* ten gevolge had; en waarop Prins *Willem* tot de Graaflyke waardigheid verheven zou zyn geworden, zo niet een verraaderlyke aanſlag hem het leeven had doen verliezen in den jaare 1584. —— Op de beſchouwing van dit tydperk, met welks afloopen ons Vereenigd Gemeenebest zyn aanvang nam, laat onze Geſchiedſchryver, in het vierde en vyfde Deel, volgen, eene overweeging der lotgevallen van dit Gemeenebest, zedert dien tyd tot op den dood van Prins *Mauritz*, welke in 't jaar 1625 voorviel. En verder ſchikt hy het zesde Deel ter ontvouwinge der lotgevallen van onzen Staat, zints die dagen, tot op de heimelyke en in laater tyd zo veel gerugts maakende, onderhandelingen van onzen Staat met het Hof van Vrankryk, in de jaaren 1662 en

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letteroef.* VII. D. bl. 172.

en 1663, waar in de Raadspenſionaris *de Witt* en de Graaf *d'Estrades* ter wederzyde de voornaame hand hadden. ——— Ieder deezer Tydbeſtekken, welken de Heer *Cerifier* telkens in kleiner tydperken verdeelt, behelst eene reeks van aanmerkelyke voorvallen, die hy, naar maate van derzelver gewigt en invloed, beknopter of breedvoeriger behandelt. Zulks verrigt hy, met eene oordeelkundige aaneenſchakeling, die juist geſchikt is, om derzelver oorzaaken en gevolgen in een helder licht te ſtellen; waartoe hy ook, wanneer de omſtandigheden zulks vereiſchen, zyn geſchiedverhaal vergezeld doet gaan van gepaste aanmerkingen, die hy, zelfs in netelige omſtandigheden, met alle vrymoedigheid, doch ſteeds met eene onberispelyke beſcheidenheid, voordraagt. Wyders ontmoet men in dit Geſchrift, aan 't einde van ieder Tydbeſtek, een kort verſlag van de zeden en gewoonten der Natie in die dagen, mitsgaders van 't geen den Burgerſtaat betreft, als mede van den toeſtand der Kunſten en Weetenſchappen, benevens eene beknopte melding van de beroemdſte Mannen hier te Lande, en meer dergelyke byzonderheden, die zig in 't Geſchiedverhaal niet wel laaten invlegten. ——— Zyn Ed. heeft dit alles op zodanig eene wyze uitgevoerd, dat de Liefhebbers onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen t'over reden hebben, om na de voltrekking van dit Tafereel te verlangen, 't welk de Autheur zig voorgeſteld heeft, tot op het midden der tegenwoordige Eeuwe te brengen. ——— Zie hier intusſchen, tot een byzonder ſtaal, uit dit zesde Deel, het hoofdzaaklyke van des Geſchiedſchryvers berigt, wegens de geheime onderhandeling van den Raadpenſionaris *de Witt* met den Graaf *d'Estrades*; welke maar al te dikwerf in een verkeerd licht geplaatst is geworden.

Onze Geſchiedſchryver gemeld hebbende, hoe de Staat zig in den jaare 1662, na de herſtelling van *Karel* den II op den throon van Groot Brittanje, met de gevolgen daarvan, en de nevensgaande onderhandelingen met het Franſche Hof, in gevaarlyke omſtandigheden bevond, daar men aan de eene zyde voor de heerschzugtige oogmerken van Frankryk, en aan de andere zyde voor eene Vredebreuk met Engeland te dugten had; geeft verder een verſlag van 't voorgevallene ter verydelinge van 't oogmerk van Frankryk, om zig meester van de Spaanſche Nederlanden te maaken.

De Graaf *d'Estrades*, door Koning *Lodewyk* den XIV, tegen het afloopen des jaars 1662, naar Holland gezonden, kwam hier bovenal, om te onderſtaan hoe de Vereenigde Provincien gezind waren; ten einde te verneemen, in hoe verre de Koning ſtaat op dezelven konde maaken, of dezelven had te wantrouwen, in gevalle hy de Spaanſche Nederlanden wilde vermeesteren. Maar *de Witt*, zyn oogmerk doorgrondende, nam op zig het zelve te doen mislukken.

De Witt behoorde niet onder dat ſlag van Staatsmannen, die, ſterk met hunne begaafdheden ingenomen, in hunne onderhandelingen 'gemeenlyk iets, dat men loos of doortrapt noemt, laaten

doorstraalen, dat wantrouwen inboezemt. Hy bezat, gelyk de meeste Staatslieden van het Noorden, het vermogen van de geslepenste Staatkunde te verbergen, onder het uitwendige vertoon van de oprechtheid en ongeveinsdheid zelve. Zo dra hy met deezen nieuwen Afgezant in onderhandeling getreeden was, scheen hy terstond de belangen van Vrankryk dermaate ter harte te neemen, en zo genegen te zyn, om de inzigten van 't Fransche Hof te helpen bevorderen, dat *d'Estrades* het grootste vertrouwen in hem stelde. Hy schreef zelfs aan zyne Maj., dat hy geen meer hart voor den luister en de belangen zyner Maj. kon hebben, dan de Heer *de Witt* betuigde te bezitten. Het Fransche Hof sloeg hier te ligter geloof aan, om dat het zig altoos tot eene eer gerekend had, voor den besten vriend en zekersten bondgenoot van het Gemeenebest door te gaan. Middelerwyl ziet men egter, uit de geheime brieven van den Raadpensionaris, dat hy, niet minder dan één der vuurigste Patriotten, ten sterkste bedugt was, voor de uitbreiding, en de gevaarlyke nabuurschap der Fransche magt.

D'Estrades drong by de Staaten sterk aan op de guarantie van Duinkerken, verklaarende, dat Frankryk het laatst geslooten Tractaat niet zoude ratificeeren, zo lang dat Artikel 'er niet onder betrokken wierd. *De Witt* hadt zeer veel tegen deeze guarantie; intusschen gaf hy nogtans te kennen, dat die zaak, zo 't alleen aan hem stond, wel dra te vinden zou zyn; terwyl hy tevens behendig uitweidde, over de ongerustheid van geheel Holland en Zeeland, wegens de aankoop dier Vestinge. Hy hield dit stuk voorts sleepende, om de uitwisseling der ratificatien te vertraagen. Maar toen hy bemerkte, dat de Koning, van zyne zyde, 'er geen haast mede maakte, uit vreeze van als dan ingewikkeld te zullen worden, in den oorlog, waarmede *Karel* de II de Staaten dreigde, bewoog hy de Staaten, om de guarantie in te willigen; na vooraf bedongen te hebben, dat Frankryk, van zyne zyde, hun de bezitting der Landen van Overmaaze, en 't laatste Tractaat met Engeland, zoude guarandeeren. —— Hieraan hegt de Heer *Cerisier* eene melding van 't geen *de Witt* te Rotterdam gedaan, en te Amsterdam ondernomen zou hebben, volgens het schryven van *d'Estrades*, dat egter ten deele onzeker, en ten deele verdicht is; mitsgaders van 't geen *d'Estrades* schryft, wegens den invloed, die hy zelf op veele aanzienlyke persoonen, door omkooping, gehad zou hebben. Wat hier van zy, in die wyduitgestrektheid, als 'er *d'Estrades* van schryft, 't is intusschen, gelyk onze Autheur vervolgt, ten aanzien van *de Witt* opmerkelyk, dat alle die poogingen van *d'Estrades*, volgens zyn eigen schryven, ydel waren op den Raadpensionaris, die alle zodanige aanbiedingen van de hand wees; voorgeevende, dat hy t'over beloond was, door des Konings betuiging van vertrouwen op hem, en vriendschap te hemwaards. Ook bragt *de Witt*, die zeer wel bezefte, hoe gevaarlyke gevolgen zulke schandelyke middelen met zig konden sleepen, te wege, dat de Eed tegen alle *Corruptie* vernieuwd werd. Die

groo-

groote Staatsman naamlyk was van oordeel, dat men zig, in een Gemeenebest, zonder schande, kon verbinden aan de belangen eener vreemde Mogenheid, zo lang dezelven niet tegen die van den Staat aanliepen; maar hy was tevens overtuigd, dat het welweezen van den Staat luttel ter harte genomen wordt, door menschen, die laag genoeg van ziel zyn, om de vryheid, welke zy niet waardig zyn te bezitten, te verkoopen.

Onze Geschiedschryver voorts gewag gemaakt hebbende van een en ander voorstel van Vlaamsche Gedeputeerden, als mede van den Spaanschen Ambassadeur, wegens de vereeniging van alle de Nederlanden, merkt daaromtrent aan, dat het diestyds de zaak der Staaten niet was, zig in zulk eene onderhandeling verder in te laaten; en dat het 'er toen meer op aankwam, om de oogmerken van *Lodewyk* den XIV nog met meer zekerheid te doorgronden, en derzelver uitwerking te doen verwylen. Ter bereikinge hiervan, gedroeg zig *de Witt*, om den Franschen Koning te meer in te neemen, als bezate hy geene der vroegere vooringenomenheden, tegen de uitbreiding der Fransche heerschappye. Deeze voorbehoeding in 't werk gesteld hebbende, maakte hy behendig gebruik van den Spaanschen voorslag, om langs dien weg de geheele uitgebreidheid der inzigten van den Franschen Vorst te ontdekken. Hy sloeg te gelyk aan *d'Estrades* voor, eene verdeeling der Nederlanden, geschikt naar een vroeger ontwerp, in den jaare 1635 gemaakt. Het blykt, dat *de Witt* een gedeelte van den prooi voor den Staat wilde behouden, ingevalle dat men denzelven niet kon beschermen, tegen de greetige en magtige heerschzugt van het Fransche Hof. Maar dit Hof, dat gantschlyk geene verdeeling bedoelde, bragt eenige belemmeringen hier tegen te berde. *Lodewyk* de XIV, de grootste belangloosheid voorwendende, schreef: ik ben die gevaarlyke Vriend niet, noch een Vorst van eene zo onmaatige heerschzugt, als myne Vyanden my afmaalen: ik ben te wel bedeeld, om het verder uitbreiden myner heerschappye te behoeven. Op deeze verklaaring vormde *de Witt* het ontwerp van een anderen voorslag, volgens welken de Spaansche Nederlanden tot een Gemeenebest gemaakt zouden worden, dat met de Staaten een Bondgenootschap zou aangaan, en door Frankryk beschermd worden; na dat men 'er eenige plaatzen van afgenomen zou hebben, die voor beide de *contracteerende* Hoven best gelegen waren. Dit ontwerp geviel den Franschen wel; maar *de Witt* had de voorzigtigheid gehad, van deszelfs uitvoering uit te stellen, tot op den dood van den Infant van Spanje, den eenigen Zoon van *Philippus* den IV. Dit tydbestek kwam hun te lang, en zelfs te onzeker voor. Zy toonden zo veel yvers te hebben, en zo ongeduldig te zyn, om een nieuw Gemeenebest op te rigten, zelfs ten hunnen kosten, dat ze niet wagten konden, tot den dood van een Vorst, die toen maar een kind was, en inderdaad nog omtrent veertig jaaren leefde.

Zy zouden wel gewild hebben, dat men de uitvoering vastſtelde, op den dood van den regeerenden Vorst, welke toen door eene kwynende ziekte uitteerde. Zy maakten daarbenevens eenige veranderingen in het ontwerp, en toonden zig zeer afkeerig van het zelve gewapender hand te voltrekken: 'er zyn, was des Konings taal, dingen die goed zyn om gedaan, maar kwaad om op het papier geſteld te worden. *De Witt*, door die voorgewende belangloosheid heen, de weezenlyke inzigten van 't Franſche Hof duidelyk ontdekt hebbende, zogt hetzelve verder in te wikkelen, om zig geheel en al te ontmaskeren. Hy vroeg, waarop Frankryk zodanig een eisch, ten nadeele van den Infant, grondde? Hy gaf zelfs te kennen, dat hy, voor en al eer zich aan eenig ontwerp te houden, gaarne zou weeten, of de Koning van Frankryk eenig regt op de Spaanſche Nederlanden hadde, na den uitdruklyken afſtand, zo als dezelve getekend was by de Pirenneeſche Vrede. *D'Estrades* maakte hierop geene zwarigheid van te zeggen, dat de Koningin van Frankryk, van 't eerſte bed zynde, 'er meer regts op had, dan de Infant, die ſlegts van 't tweede bed was; dat een ſtaatkundige afſtand het regt der natuure niet kon vernietigen; en dat dezelve, voor 't overige, niet gedaan was, dan onder de voorwaarde, dat de vyfmaal honderd duizend gouden Kroonen, ten bruidſchat toegezegd, betaald zouden worden, binnen achttien maanden, die reeds lange verloopen waren, zonder dat men 'er iets van ontvangen had. Dit laatſte was al te waar: de onvoorzigtige Raad van Madrid had die betaaling verzuimd, niettegenſtaande de geheime imboezemingen der Hollanders, en Frankryk had zig wel gewagt van op de betaaling dier ſchuld aan te dringen.

D'Estrades verzekerde, dat de Commisſarisſen, door den Koning benoemd, om dit ſtuk te onderzoeken, het regt der Koninginne klaar en onbetwistelyk geoordeeld hadden; dan *de Witt* was van gedagten, dat het op een zwakken grond ſteunde. Hy had nu reeds een maar al te regtmaatig voorgevoel van de Franſche oogmerken; en zag duidelyk, dat het zyn zou, een verbond met den Leeuw aan te gaan. Hy wist dat het der Heerschzugt nooit mangelt aan voorwendzelen, om de ſtaatlykſte beloften kragtloos te maaken. Doch, om *d'Estrades* geen argwaan te geeven, bragt hy hem alleen onder 't oog, dat de zwaarigheid voornaamlyk ontſtond uit de vreeze, die de Heerschzugt van Frankryk den gemoederen ingeprent had. En, om midlerwyl, te toonen, dat hy niets verzuimde, 't welk des Konings oogmerken begunſtigen kon, zo nam hy op zig eèn togtje door de voornaamſte Steden te doen, om de Regenten over te haalen. Men ſprak diestyds alomme zeer ſterk van de poogingen der Ottomannen, om in de Christenheid in te dringen. Zy vielen te gelyk op den Keizer en de Venetiaanen aan; en begonnen zelfs den koophandel der Hollanders te belemmeren. Dit ſtaatkundige nieuws verwekte overal eene groote gisting in de gemoederen. *De Witt nam daar uit*, zo

d'Estrades zegt, *aanleiding, als uit eene verafgelegene omstandigheid, die zeer geschikt was, om zyne oogmerken te verdonkeren, tot het doen van voorslagen, geschikt om de gezindheden der Steden te ondertasten*, nopens het ontwerp van Frankryk, en 't aangaan eener verbintenisse met die ontzaglyke magt, tegen Vyanden, die nog meer te dugten waren, van wegen hunne Wreedheid en Godsdienst. *D'Estrades* schreef zelfs aan den Koning, dat *de Witt* den Hollanderen zo sterk eene vrees voor den Grooten Turk ingeboezemd had, dat zy geen andere toevlugt vonden, dan zig op 't naauwste met zyne Maj. te vereenigen. Hy moet de zaak uitermaate vergroot hebben, gemerkt de Staaten van Holland, intusschen, geen gehoor wilden verleenen aan eenigen anderen voorslag, dan aan dien, welke de verdeeling uitstelde, tot op den dood van den Koning van Spanje. Een voorslag, die aangenomen werd, den 3 October 1663.

De Heer *Crisier*, dus verre een agtervolgend berigt van die onderhandelingen gegeeven hebbende, meldt voorts hoe *Lodewyk* de XIV een argwaan tegen *de Witt* begon op te vatten; en daarin versterkt werd, toen hy verstond, dat men een voorslag van den Spaanschen Ambassadeur, nopens eene verbintenis met de Spaansche Nederlanden, op nieuw in overweeging nam. Zulks deed dien Vorst dreigen, dat hy zig, met de Engelschen, tegen de Staaten, vereenigen zou; en de vrees hier voor maakte een einde aan de Spaansche onderhandelingen.. ——— Men had, vervolgt onze Geschiedschryver, Frankryk noodig: schoon men niet veel staat maakte op de hulp, welke Frankryk, uit kragt van het Tractaat van 1662, moest leveren, was egter de verbintenis met dien Vorst noodzaaklyk, om dat men vreesde, dat hy zig by Engeland zou voegen; terwyl het zyn belang was, dat de Staaten met Engeland in den oorlog geraakten, om den een door den anderen te verzwakken. Dus zyn verbintenisfen, die geen anderen grond hebben, dan eene voorbygaande vreeze, zo min wel gevestigd als oprecht. Ook maakte *Lodewyk* de XIV geen meerder staat op de Vereenigde Gewesten. „Ik betuig u," schreef hy aan *d'Estrades*, toen de Staaten de toegezegde hulp vorderden, „ dat ik my niet „ weinig belemmerd vinde; indien ik my aan 't Tractaat houde, „ doe ik zulks grootlyks ten nadeele van myne voornaamste be„ langen; en dat voor Lieden, van welken ik niet alleen geene „ de minste ondersteuning zou verwerven, *maar die my tegenstand „ zouden bieden, in 't eenige geval, waar in my hunne begunstiging „ te stade zou mogen komen*, en die als dan de hulp, welke ik „ hun verleend zou hebben, tegen myzelven zullen wenden. Daar „ benevens verlies ik Engeland; 't welke my niet minder dan „ eene opene kaart aanbiedt, ten opzigte van alles, wat ik no„ pens de Nederlanden zou mogen begeeren, terwyl het voor „ zigzelve geen duim breedte gronds aldaar vordert."

Indiervoege liep deeze gewigtige en bedekte onderhandeling af, van welke men zeggen kan, dat beide de partyen in dezelve

hun oogmerk bereikten. De Koning van Frankryk wist nu dat hy het Gemeenebest ten vyand zou hebben, ingevalle dat hy zyne heerschzugtige ontwerpen, ten aanzien van de Spaansche Nederlanden, daadlyk werkstellig wilde maaken. En de Staaten wisten nu aan welke maatregelen zy zig, ten aanzien van Frankryk, hadden te houden. Gehoor verleenende aan den, eene hersfenschim gelykenden, voorslag, van de Spaansche Nederlanden in Cantons te veranderen, behielden ze 't aan zig, om zig aan te kanten tegen het weezenlyk oogmerk van die Gewesten te overmeesteren, waar van ze *Lodewyk* den XIV verdagt hielden. Ook schroomde van *Beuningen*, vervolgens, niet, openbaarlyk aan 't Hof van Frankryk te zeggen, dat die onderhandeling *niet anders was geweest dan eene tydverdryvende bezigheid van de eene en andere zyde, ten einde elkanders oogmerken na te spooren.* Onze nieuwere Staatkunde is dan niets anders, dan eene kunst, waardoor men elkander in den weg tragt te zyn, terwyl men elkander overlaadt met betuigingen van vriendschap. En, schoon list, in deeze soort van worsteling, het eenige wapen zy waar van men zig bedient, kan egter dit wapen een groot kwaad afkeeren, zo 't zig maar niet tegen den gebruiker zelven wende. De voornaame behendigheid in zulke gevallen bestaat, niet zo zeer in 't leggen van strikken, als wel in 't ontdekken van die van zynen mededinger, om 'er tegen hem zelven gebruik van te maaken. *De Witt* slaagde dus in 't ontmaskeren der Fransche oogmerken, en 't Fransche Hof in zo verre te ketenen, als 't mogelyk is, de Heerschzugt door Tractaaten aan ketenen te leggen: en 't Gemeenebest verbond zig tot niets, dat met zyne belangen streed. Mat *de Witt* zyne toegenegenheid jegens Frankryk ten breedste uit; hy deed het, om dat hy begreep, dat men zig jegens de Fransche magt niet te omzigtig kon gedragen, in die haglyke omstandigheden, in welken men zig bevond. Veelligt beoogde hy ook des Konings gevoeligheid tegen het Gemeenebest te verzagten, door hem te doen gelooven, dat 'er eene party in het zelve was, welke, niet dan met tegenzin, deel nam in de maatregelen, die men tegen hem in 't werk stelde.

Beschryving der Stad BERGEN OP DEN ZOOM, *en derzelver beleg, in den jaare* 1747. *Te Amsterdam, by* A. Fokke, 1780. *In groot octavo* 90 *bladz.*

Het voorgevallene met deeze Vesting, in den jaare 1747, heeft dezelve in 's Lands Geschiedenissen byzonder merkwaardig doen worden. Uit dien hoofde zyn 'er, zedert dien tyd, verscheiden berigten deswegens door den druk gemeen gemaakt. Deeze berigten nu, voor zo verre dezelven iets weezenlyks behelzen, zyn in dit Stukje regelmaatig byeengebragt. Vooraf gaat eene beknopte beschryving der Stad, en ontvouwing van haa-

haare Geschiedenis, tot op het jaar 1747, overeenkomstig met het dienaangaande gemeld, in den *Tegenw. Staat der Vereen. Nederlanden*, *II D. bl.* 155——170. Wyders bedient zig onze Schryver, na een kort verslag van den oorsprong en voortgang van den Oorlog, zints het jaar 1740, tot op den inval der Franschen in *Staats Vlaanderen*, en 't nederslaan hunner Krygsmagt voor *Bergen op den Zoom*, van 't geen hy, nopens de daaropgevolgde belegering en vermeestering dier Vestinge, aangetekend vindt, in *Neerlands Wonderttoneel*, den *Mercurius* van het jaar 1747, het *Historisch Dagverhaal* en *Echt verhaal* van dit beleg, benevens in het *Kort en Beknopt Verhaal*, dat de Eerwaarde *J. Janssen* daar van in 't licht gegeeven heeft. ——— Men vindt des in dit Geschrift, het geen hier en daar, wegens dit voorval verspreid te zoeken was, by elkander vergaderd; 't welk ons een, in zyne soort, volledig verslag van die gewigtige gebeurtenis oplevert.

Bedenkingen over het geene, dat omtrent de Krygsraden in de Guarnizoenen van den Staat der Vereenigde Nederlanden nog diende te worden vastgestelt. 21 *bladz. in gr. octavo.*

Volgens den Schryver deezer Bedenkingen, zyn onze Krygsraaden niet genoeg voorzien, van 't geen ter behoorelyke uitvoeringe van hun Militair Regtsgebied noodig geoordeeld mag worden. 't Komt ons in den eersten opslag wel eenigzins vreemd voor; doch 't zou kunnen zyn: wy vermeeten ons niet beslissend te oordeelen, over 't geen het Militaire betreft; daar dit eene geheel byzondere Studie is, daar niemand van ons Gezelschap zig opzetlyk op toegeleid heeft. 't Zy dan genoeg kortlyk te melden, het hoofdzaaklyke van 't geen de Autheur vordert, ter vervullinge van het geen 'er aan ontbreekt. 1. De Krygsraaden behoorden hunne eigen en byzondere Wetten te hebben, by een vergaderd in een Boek, 't welk ten tytel zou mogen hebben: *Wetboek van den Volke van Oorlog, in dienst van den Staat der Vereenigde Nederlanden.* 2. 'Er moest een behoorlyk getal Advocaaten of Procureurs, immers twee, aangesteld worden, die de zaaken van de twistende partyen voor de Krygsraaden konden uitvoeren; en door dezelven gelast worden, om de onvermogenden voor niet te dienen. 3. 't Zou raadzaam zyn eene korte manier van procedeeren in te voeren; en de *Jura* der Bedienden, voor het waarneemen van zaaken voor den Krygsraad, gelyk ook voor het opstellen van bescheiden, uitdrukkelyk te bepaalen: ook zouden die *Jura*, met opzigt tot de gemeene Soldaaten, gering dienen te zyn. 4. Men zou ook hebben te bepaalen, wat zaaken en persoonen voor de Guarnizoens Krygsraaden, en wie voor den Hoogen Krygsraad, zouden behooren. 5. Voorts moest de rang van de Auditeurs mede vastgesteld, aan dezelve ook eene manier van

procedeeren voorgeschreeven, en hunne *Jura* daarby bepaald worden. Dezelve behoorden ook even als de Ondermajoors een zogenaamden Ordonnans of Bedienden uit het Guarnizoen te hebben, om de boodschappen te doen, ten einde de zaaken, het Guarnizoen betreffende, des te spoediger uit te voeren. ——— Hun pligt zou ook moeten zyn de Commandanten van een Guarnizoen van raad en advys nopens Justicieele zaaken te dienen, en zouden ook dezelven geen zaaken, het Justicieele betreffende, mogen onderneemen, zonder daarover met de Auditeurs alvoorens gesproken, en geraadpleegd te hebben. Eindelyk slaat de Schryver, ten 6, nog voor, de Krygsraadskamer in ieder Guarnizoen, (die nergens anders toe, dan tot het houden van den Krygsraad gebruikt zou mogen worden,) te voorzien van eene goede Boekenkas met Boeken, inzonderheid de Militaire Regtsgeleerdheid in de Nederlanden raakende: waartoe hy eene by voorraad geschikte Lyst aan de hand geeft.

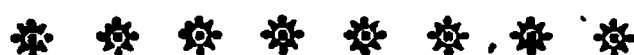
Fabelen en Vertelzels, naar de nieuwste en beste Hoogduitsche Dichters, door HENDRIK RIEMSNYDER. *In 's Gravenhaage, by* J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat. *Behalven het Voorberigt, enz.* 192 *bladz. in gr. octavo.*

Uit een aantal van Hoogduitsche Dichters, die, door hunne geestige Fabels en Vertelzels, een algemeenen lof behaald hebben, heeft de Heer *Riemsnyder* eenige Stukjes van die natuur uitgekoozen, welken hy in onze Nederlandsche Spraak overgebragt heeft, met oogmerk, om, zo zyn arbeid mogte behaagen, nog één deeltje op die wyze het licht te doen zien. Zyne oordeelkundige keuze is leerzaam, en de manier van uitvoering gevallig; des wy niet twyfelen, of de Leezers, die dit gedeelte met nut en vermaak zullen doorbladeren, zullen met ons wenschen, dat hy aangemoedigd moge worden, om zynen arbeid voort te zetten. Men oordeele hierover eenigzins uit het volgende vertelzel van den Priester en den Kranken.

Een zwaare Pest heerschte in een' sterk bevolkte Stad;
De Priesters wierden heesch, Doodgravers afgemat;
't Getal der Kranken groeide, en vulde baar bij baaren.
Geslagten stierven uit, zeer veelen jong van jaaren,
En veelen oud; maar oud en jong met tegenzin.
Een Priester trad toen eens een' schaam'le wooning in.
Hier lag een Grijzaard, met gevouwen dorre hand'n;
Zijn bed was kaf van stroo, zijn waakers kaale wanden;
Twee Zaagen en een Bijl was al zijn haave en goed.
Vriend, sprak de zorger voor zijn ziel, houd goeden moed!
Der waereld kerker word U spoedig thans ontslooten,
Gij hebt meer kwelling dan vermaak daarin genooten.

Ver-

Vergeef mij, bidde ik U! sprak de arme, kranke man;
'k Heb vergenoegd geleeft, zoo verre ik denken kan;
Mij kwelde nijd noch haat, 'k had geen' begeerte of zorgen;
Mijn Werktuig, dat hier ligt, verschafte me alle morgen
Mijn daaglijksch onderhoud; ik was van schulden vrij;
Gezond, mijn eigen heer, en niets, niets kwelde mij.
De Priester, die in 't hart zijn' teêre ontroering stilde,
Vraagde eind'lijk hem, of hij nu gaarne sterven wilde?
Waarom niet, sprak de man; daar ge immers merken kunt,
Dat God mij reeds zoo lang het leven heeft vergunt?

O! mogt des Grijzaards les aan Groot en Kleen toch baaten:
Die vergenoegd kan zijn, leeft vrolijk, sterft gelaaten.

LICHTWER.

Begeert men nog een of ander staal van eene andere soort, zie hier nog twee kleine stukjes.

DE KOEKKOEK EN DE LEEUWRIK.

„*Weet,*" *vraagde een Koekoek aan den Leeuwrik eens*", *weet gij*
„*Hoe 't komt, dat de Ojevaars niet wijzer zijn dan wij,*
„*Daar zij bereisd zijn, en naar vreemde landen trekken?*"

„*Dit*" *sprak de Leeuwrik:* „*kan tot klaar bewijs verstrekken*
„*Dat niemand ligt zijn aart verzaakt,*
„*En dat het reizen nooit de zotten wijzer maakt.*"

HAGEDORN.

DE BLINDE EN HET LICHT.

Een Blinde droeg een helder Licht.
Ei! riep hem iemand toe: nu kunt gij treflijk kijken!
Ik voer het niet, sprak hij, tot dienst van mijn gezigt;
Ik draag dit Licht voor U, om me uit den weg te wijken.

NICOLAI.

Proeve van Dichtlievende Mengelstoffen. Onder de Spreuk, Contentio dat habilitatem. *Te Amsterdam, by* W. Coertse junior. *Behalven het Voorwerk* 266, *bladz. in octavo.*

Ons op de Voorreden verlaatende, is de Opsteller deezer Mengelstoffen een Jongeling, die, „ geen liefhebber zijnde her-
„ bergen of andere speelpartijen bij te woonen, zijne ledige uu-
„ ren der Dichtkunste toeweijdt, en de Eenzaamheid verkiest, zo

„ om zig zelve te vermaaken als tot nut te verstrekken". Dit zo zynde, slaat hy een pryslyken weg in, op welken wy hoopen, dat hy zal blyven, om verdere vorderingen te maaken. Intusschen zal het hem, om ten aanzien van het Dichtkundige te vorderen, niet ondienstig zyn, met Liefhebbers van kunde en oordeel te raadpleegen, om zyne denkwyze en taalkunde te beschaaven. Men ziet gereedlyk eenige gebreken in de Jeugd over het hoofd; maar als ze iets openlyk in het licht geeven, zouden ze gemeenlyk wel doen, van oprechte Liefhebbers als in den arm te neemen, om hun in de beschaaving behulpzaam te zyn. Indien onze Jongeling hier toe voorts gelegenheid en lust heeft, verwagten we nog al iets goeds van hem; daar de thans afgegeeven Mengelstoffen niet geheel te wraaken zyn. Tot een staaltje uit dezelve diene het volgende Klinkdicht, op een *verleegen Koopman.*

Nog duizend Guldens, ach! waar zal dit eind'lyk heen?
Ik kan van deeze zom, slegts weinig' liên betaalen,
'*t Crediet is voor mij dood, 'k weet nergens Geld te haalen,*
De Koopmanschap dreigt steeds mij daag'lijks met geween.

Waar is dat Huwlijksgoed? dat onverteerbaar scheen,
Hoe lang heb ik gepoogd dit weinig te bepaalen?
Helaas! verteering maakt dat mijn Crediet moet daalen?
En is de oorzaak, dat mijn moed en geld verdween.

Mijn Oom heeft mij beloofd dat ik ziin goed zal erven,
Hij 's oud,... dat 's waar,... maar vind nog geen vermaak in 't sterven:
'k Wagt van een ander Geld; doch die maakt niet veel spoed.

Dus zie ik dag op dag mijn geld en goed op raaken!
Kon ik mijn lieve Vrouw slegts een voorwaarde maaken,
Dan speelde ik deezen dag nog met vermaak bankroet.

Het Spectatoriaal Toneel. Eerste Deel. Te Utrecht by H. Spruyt, 1780. *Behalven de Voorreden, 242 bladz. in octavo.*

In deeze verzameling van Tooneelstukken bedoelt men, gelyk ons de Voorreden meldt, wel inzonderheid, aanleiding te geeven, tot het verbeteren van onze openbare Tooneelen, ten opzigte van de Naspellen. Opgemerkt hebbende, dat wy 'er maar weinigen bezitten, die in onze beschaafder Eeuw goed geheeten mogen worden, heeft men zig voorgesteld eenige kleine stukjes, die gevoeglyk agter eene Drame van middelmaatige uitgebreidheid, vertoond zouden kunnen worden, by een te vergaderen; 't zy door middel van vertaaling, 't zy door eigen vinding, om langs dien weg, ook in de Naspellen, eene goede zedekunde, en den goeden smaak, in onze Schouwburgen, te doen heerschen. Het oogmerk is zekerlyk niet af te keuren; en 't vervolg van tyd

tyd zal moeten leeren, hoe 'er de verzamelaars in zullen slaagen. Zy geeven, met dit eerste Deel, tot eene proeve van hunnen arbeid, twee uit het Hoogduitsch vertaalde Stukjes van die natuur. Het eerste, getiteld, *veel leven om niets*, of *de onschuldige Echtgenote*, schetst ons eene opgevatte jaloerschheid, by mangel van een behoorelyk onderzoek: en het tweede, dat ten opschrift heeft, *het Duël*, of *het jong getrouwde Paar*, brengt ons het haatlyke der Tweegevegten, gegrond op een valsch begrip der waare Eer, onder het oog. Beide deeze Stukjes zyn zeer wel geschikt tot het bedoelde einde; als op zodanig eene wyze ingerigt, dat ze te gelyk leeren en vermaaken. Hiernevens heeft men gevoegd een Tooneelspel, dat den naam draagt van den *Norsfen Minnaar*, naar een Fransch Stuk gevolgd; 't welk bovenal strekt, om de schadelyke gevolgen eener verwaarloosde Opvoedinge af te maalen. Men heeft dit laatste, schoon te uitvoerig voor een Nafpel, in dit Deel plaats gegeeven, *op verzoek van eenige bekenden*: en niemand zekerlyk heeft regt, om den Heeren die vryheid te betwisten; dan wy zouden 't egter niet raadzaam oordeelen zodanige verzoeken wat dikwils in te volgen, om dat het niet beantwoordt, aan 't byzondere doelwit deezer Verzamelinge. Voor 't overige gelieven ze 't ons niet ten kwaade te duiden, dat wy hun raaden, in de keuze van die soort van Tooneelspellen, vooral in 't oog houden, dat ze zig wagten voor stukken, waar in de characters al te buitenspoorig zyn, om waarschynlyk te weezen. Men duldt wel, dat de characters wat sterk zyn in vertooningen van die natuur; men beschouwt zulke bedryven wel met toegeevendheid, en schept 'er zelfs zomtyds vermaak in; maar als ze egter overdreeven worden, en volstrekt tegen de waarschynlykheid aandruischen, dan komt 'er het gezonde Verstand te sterk tegen op, om 'er iets uit te leeren, of 'er zig mede te vermaaken. In de twee eerste Stukjes is ons niets van dien aart voorgekomen, dat weezenlyk kwetst; maar in het laatste Tooneelstuk is het character van *Karel Morinzer*, onzes agtens, daarvan niet vry te spreeken: men kan zig zulk eene verregaande buitenspoorigheid niet wel daadlyk verbeelden: doch de bedoelde Zedeleer is gegrond.

Een Mensch, *wiens jeugd niet vroeg, door de onvermoeide vlijt*
Der oudren, word gevormd, die niet zig zelv' bestrijdt,
En, door der reden kragt, zijn ligt ontsteken zinnen
En driften zonder tal leert dwingen en verwinnen,
Die zal (ondanks zijn hart) aan 't grievende venijn
Der driften steeds ten prooi, staag ongelukkig zijn.

NA-

NATHAN DE WYZE. *Tooneelspel. Gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heer* G. E. LESSING. *In 's Gravenhage, by* J. v. Cleef, 1780. *In groot octavo* 172 *bladz.*

Nathan, een ryke en verstandige Jood, heeft eene aangenomen Dogter *Recha*, een Meisje, zo men waant, uit Christen-Ouderen gesprooten. 'Er ontstaat brand in 't huis van *Nathan*, en een Tempelier, (welken de Sultan *Saladyn* het leeven geschonken had, om dat dezelve zo zeer naar zynen geliefden geweezen Broeder zweemde,) redt *Recha* uit de vlammen. Hier uit ontstaat voorts een wederzydsche Min, waar tegen zig van alle kanten zwaarigheden opdoen. En ten laatste blykt het, dat *Recha* en de Tempelier Zuster en Broeder zyn, beiden Kinders van des Sultans opgemelden Broeder, die met eene Duitsche Vrouw gehuwd was geweest. Dit voorval, doormengd met verscheiden samenloopende omstandigheden, die aanleiding geeven tot redenwisselingen van verschillenden aart, wordt hier als ten Tooneele gevoerd. ——— Men geeft aan dit Stukje den naam van een Tooneelspel; doch het is te omslagtig om aan de regelen van 't Toneel te voldoen: men zou 't veelligt beter kunnen noemen een Vertelzel, by manier van Zamenspraaken, naar den Tooneeltrant geschikt. Wanneer we dit Geschrift in dat licht beschouwen, komt het ons voor als een Vertelzel, dat in veelerleie opzigten zyne gevalligheid heeft, waar in de onderscheiden characters zeer wel doorgehouden worden, en de ontknooping geleidlyk geschiedt. Het laat zig uit dien hoofde met genoegen leezen; schoon 'er hier en daar Tooneelen tusschen beiden komen, welken geen weezenlyk verband met het hoofdonderwerp schynen te hebben, die het Stuk buiten nood wat langwylig maaken. Maar mooglyk heeft 'er de Heer *Lesfing* iets byzonders mede beoogd, daar we niet gegrond genoeg naar kunnen gisfen; 't welk intusschen de rede zou kunnen zyn, waarom hy het Stuk juist op zodanig eene wyze uitgewerkt heeft.

Verhandeling over den invloed der Opvoeding op de Zeden en Weetenschappen. In 's Gravenhage, by G. du Mee J. Z. 1780. *In octavo* 31 *bladz.*

Dit Geschrift dient ter beantwoordinge der gewigtige Vraage, *Is de Opvoeding der Kinderen voor het geluk des Vaderlands noodzaakelyk?* en strekt om te toonen, dat *dezelve voor het welzyn van den Lande onontbeerlyk* zy. Het behelst eenige leerzaame aanmerkingen nopens dit onderwerp; doch de behandeling deezer stoffe, die wel eene gezette overweeging verdient, is zeer oppervlakkig.

Nieuw

Nieuw Nederduitsch Speldeboek. Te Utrecht by de Wed. J. v. Schoonhoven, 1780. *Behalven de Voorreden* 104 *bladz. in octavo.*

Kinderen, op eene gemaklyke en voor hun zelfs gevallige wyze, tot het leeren kennen der letteren, van daar tot het fpellen, en voorts tot het leezen te brengen, is het hoofdbedoelde van dit Speldeboek; 't welk ook, ter bereikinge van dat oogmerk, zeer wel ingerigt is. Prentverbeeldingen vestigen het oog der Kinderen op de Letters, die 'er nevens geplaatst zyn, en zo ook op de Cyffergetallen, die men hen wil leeren. Woorden, trapswyze in aantal van Lettergreepen toeneemende, begunftigen den voortgang der fpellinge. En Stukjes van verfchillende foort, naar de vatbaarheid der Kinderen gefchikt, veraangenaamen de leezing. Dus ver gekomen zynde, kunnen zy, gelyk hier, ten laatfte gefchiedt, opgeleid worden, tot het verder aanleeren van de tekening en benoeming der Cyffergetallen. ——— Het oogmerk, om de Kinderen, op de bovengemelde manier, nuttig te zyn, is hier, in 't een en ander opzigt, zeer wel in 't oog gehouden; en de Voorreden, aan 't hoofd van dit Gefchrift geplaatst, behelst daarbenevens verfcheiden leerzaame aanmerkingen, waarvan zommige Ouders, ter betere inrigtinge van het onderwys en de beftuuring hunner Kinderen, in dit geval, een goed gebruik kunnen maaken.

Vreedzaame vrymoedige voorftelling van een Amfterdams Mennoniet Koopman, ftrekkende om Europa een gewenschte vreede te doen bekomen, zonder dat 'er meer bloed vergooten word, door moorddaadige Kogels of de fcherpte des Zwaards. Alom te bekomen. In gr. octavo 32 *bladz.*

De Schryver van dit Stukje mag een vreedzaam en welmeenend Mennoniet weezen, die een affchuw van bloedvergieten heeft, dit zy zo! maar hy is, 't geen in dit geval meer in aanmerking zou komen, geen Staatkundig Koopman; zo hy anders ernftig meent het geen hy fchryft. Zulks is genoegzaam blykbaar uit zyne voorftelling, welke hoofdzaaklyk hierop uitkomt. ——— De Neutraale Zeemagt, op de groote wateren verfchynende, moet, zo veel doenlyk, beletten, dat de Neutraale Koopvaarders verhinderd worden, in 't vervoeren hunner gepermitteerde Waaren, naar de Havens hunner Destinatie. Zo dit egter, (gelyk wel te wagten is,) nog gefchiede, dan moet, wanneer een der Schepen van de Neutraale Vloot een Kaper of andere Kiel der Engelfchen, die zig daar aan fchuldig gemaakt heeft, bemagtigt, het Opperhoofd daarvan, volgens de Krygswetten, als een publicque Rustverftoorder en Zeerover geftraft worden: [hoe ver dit als een Mennoniet gaa, is ons onbekend.] Voorts moet men, in zulk een ge-

geval, alle de Engelfche Schepen, welken zig in Neutraale Havens bevinden, arresteeren, en zevenmaal zo veel van de waarde verkoopen, als de Onderdaanen der Neutraale Mogendheden fchade bekomen hebben, om door die gelden de Eigenaars, welken door de Engelfchen beroofd waren, fchadeloos te ftellen. ——— By aldien de Engelfchen nog al voort mogten vaaren in hunne rooveryen, dan moeten de Neutraale Mogenheden een verbod doen uitgaan, dat geen *Engelsch*, *Iers* of *Schots* Schip, Koopvaarder of hoe genaamt, op poene van verbeurd verklaard te worden, de ftoutheid hebbe te gebruiken, om in één der Neutraale Havens binnen te loopen. En teffens behoorden zy, aan hunne Onderdaanen, te verbieden, tot nadere ordre, op *Engeland*, *Schotland* of *Ierland* te vaaren, of handel met eenigen deezer drie Natien te dryven. ——— Met de uitvoeringe hiervan zou men, zyns agtens, Engeland beteugelen, en bewe.gen, om zelve den Vrede aan te bieden, of ten minfte naar voorflagen van Vrede te luisteren, die de algemeene rust in Europa ten gevolge zoude hebben. ——— Als men een voorftel van die natuur in deszelfs aart nagaat, zal men genoegzaam terftond opmerken, dat 'er noch Staatkunde noch Handelkunde in doorftraale; en men zal 't zelfs met ons niet onwaarfchynlyk vinden, dat het geheele Gefchrift flegts voor de grap opgefteld zy, aan welk denkbeeld het geheele beloop ook best beantwoordt. Men moet naamlyk Engeland, dit is des Schryvers hoofdftelling, maar behandelen, gelyk men zinnelooze menfchen doet, die men door Aderlaaten, Purgeeren en Vasten verzwakt, tot dat zy volkomen van hunne Ziekte geneezen zyn. ——— Dit heet men fterk medicineeren, dat gemeenlyk wat gevaarlyk is.

Misfive aan de Heeren Schryvers der Vaderlandfche Letteroefeningen. Door E. W. V. *In 's Graavenhaage, by* J. Thierry *en* C. Menfing, 1780. *In groot octavo*, 30 *bladz.*

De Schryver dezer Misfive geeft op het ernftigfte te kennen, dat hy 't wel met ons meent, en dit doet hem ons raed geven, nopens de fchryfwyze, die wy te houden hebben. Wy willen hem op zyn woord gelooven, en, op dien grond van zyne welmenendheid, zynen raed in dank aennemen, fchoon wy denzelven, ten onzen opzichte, onnoodig achten. Zulks eischt de wellevendheid; en voorts behoeven wy ons, nopens dit gedeelte van zyne Misfive, niet breeder uit te laten. Maer meer byzonder hebben wy het oog te flaen, op de beweegrede, welke onzen welmenenden Vriend aengezet heeft, om ons zyne raedgevingen mede te deelen, en die hy ontleent uit *eenige pasfagien in ons Mengelwerk*. *N*. 9, 10 *en* 11. Bovenal mishaegt hem het Vertoog in N. 9 getyteld de *Hairkloovers*, waer in, zyns oordeels, buk-

buiten andere byzonderheden, die hy wraekt, het geloof van Jesus Godheid en Borgtogtlyke Genoegdoening, als eene belaglyke Hairklovery, wordt veracht. Ondertusschen is 'er, in 't gansche Vertoog, geen melding van die Leerstukken gemaekt; het geheele Vertoog is ingericht tegen het bitter twisten en veroordeelen, dat door alle tyden her in de Christelyke Kerk, ten nadeele van den Christelyken Godsdienst, plaets gehad heeft, en nog hier en daer, by sommigen, stand houd. In 't opstellen van zulk een Geschrift, eischte de natuur der zake, dat de Schryver zich op zodanig ene wyze aen de algemeen aengenomen waerheden bepaelde, dat hy zich noch voor, noch tegen, enige byzondere Gezintheid verklaerde. Dit is volkomen in acht genomen; en nu trekt men daer uit verdachte gevolgen, of past deze en gene bedenkingen toe op ene byzondere Gezindheid, of byzondere gevoelens.—— Van dien aert is alles wat de Missivschryver tegen dit Vertoog inbrengt: hy ziet het algemeen bedoelde over het oog, en verliest dus het bedoelde van den Opsteller uit het gezicht. Intusschen blyft de Opsteller in zyn algemeen bedoelde berusten; latende de gevolgtrekkingen en toepassingen van een ieder, van welke Gezindheid hy ook moge wezen, voor zyne rekening; en dus, in dit geval, voor den Missivschryver, die dezelven maakt.—— Onder een verdeeld Christendom, over 't haetlyke der verdeeldheid schryvende, kan 't niet wel anders zyn, of men moet, nu hier, dan daer, nu aen die, dan aen deze Gezindheid ongenoegen geven; vooral by zulke Leden van dezelven, die wat ligtlyk tot byzondere verdenkingen overslaen; waer van wy onzen Schryver, niet tegenstaende zyne welmenendheid, niet geheel kunnen vryspreken; te minder, daer hy 't somtyds niet slegts by gevolgtrekkingen en toepassingen laet, maer ook, op zyn eigen gezag, deze en gene voorstellingen nader beperkt, dan de Schryvers dezelven opgegeven hebben.

In ons Mengelwerk *bl.* 409 wordt 'er gesproken van Jezus komst in de Waereld, „ om deze groote waarheden te prediken, dat 'er eene opstanding uit den dood, een leeven na dit „ leeven, en daarin eene vergelding van het geen de menschen „ zouden gedaan hebben, te wagten was; dat God de zonden „ vergeven wilde aan hun die zig opregtlyk bekeerden." Onze Missivschryver zegt, dat aldaar *het oogwit van Jesus zending* alleenlijk *hier in gesteld wordt*, „ om te prediken deze groote „ waarheden" enz. Ziet, dit is niet getrouw voorgesteld; 't oogmerk was daer niet, de geheele prediking *systematisch* op te geven: zo min als 't op ene andere plaets, Bladz. 449 die den Missivschryver insgelyks, als niet genoeg zeggende, in 't oog loopt, het oogmerk was, om de Leer der Verzoeninge door 's Heillands kruisdood, in derzelver geheel beslag, voor te dragen.

Bl. 411 staet „ dat de moeielykheden, om deugd en godvrugt „ te betragten, door sommigen dikwils in een te sterk licht ge-„ steld,

„ fteld, en te groot gemaakt worden." Onze Misfivefchryver ftelt by 't woord *zommigen*, in *parenthefi* „ (waarfchijnlijk die „ de Calvijnfche erfzonde, en de hartveranderende genade des „ Geestes gelooven.)" Zou men zulk ene haetlyke bepalende tusfchenrede, daer de zamenhang geen de minfte aanleiding toe geeft, van enen welmenenden Vriend verwacht hebben?

Bladz. 414 leest men. „ Ondeugd is nimmer in eenig geval „ het noodzaaklyke uitwerkzel van onze natuurlyke geaartheid, „ of van de byzondere omftandigheid, in welke wy geplaatst „ zyn." Onze Misfivefchryver geeft dit, met zyne invulling, aldus op. „ Ondeugd is nimmer in eenig geval het noodzaake- „ lijke" (liever het *natuurlyke*, om duidelijker en bepaalder te fpreeken) „ uitwerkzel van onze natuurlyke geaartheid, (naam- „ lijk, waarin wij na den zondenval ontvangen en gebooren „ zijn.)" En voorts befchouwt hy het gezegde in dat Vertoog, wegens 's Menfchen gefteldheid en vermogen op zodanig ene wyze, als of 'er beweerd, of ten minfte vooronderfteld, wierd, „ dat wij geen genade, geen gemeenfchap met Christus, geen „ bewaaring voor verzoeking, van den boozen, noodig hebben." Een denkbeeld intusfchen, dat 'er geenzins in opgeflooten ligt; maer dat 'er de Misfivefchryver uit moet afleiden, om dat 'er van die denkbeelden niet gefproken word, in een Vertoog, daer men 't onderwerp uit een ander gezigtspunt befchouwde; en zich onthield van uit te weiden in Godgeleerde *loci communes*, of algemeene erkende waerheden. Om verdenkingen van die natuur voor te komen, zou men menigwerf, in 't bepaeld verhandelen van zeker ftuk, een groot gedeelte der Godgeleerdheid moeten invlechten; het welk ene overtolligheid zou baren, die zo lastig voor den Opfteller als vervelend voor den Lezer zou zyn. —— „ Ik vertrouw, *zegt onze Vriend*, dat Gij deze Misfive niet zult „ toefchrijven aan eene zugt tot Kettermaakerij, waarvan mijne „ ziel een afgrijzen heeft." Wy willen vertrouwen, dat dit zo zy; maer echter heeft zyne fchryfwyze hier en daer, en inzonderheid in dit laetfte geval, met een Schryver gevoelens of gevolgen op te dringen, die hy niet ftelt, eenigen zweem van Kettermakery: waertoe men, hoe welmenend ook, onvoorzichtig kan vervallen, dat meermaels gebeurd is, zelfs by menfchen, waervan men zulks geenszins verwacht zou hebben. ——— Was elk hier tegen beftendig op zyne hoede, men zou, in 't midden der verfchillende denkbeelden, welken onder de Christenen gevoed worden, meer eendrachtigheid des harten vinden; dat ter bevorderinge van de leer der waerheid, die naer de Godzaligheid is, in de hoope des eeuwigen leevens, door Gods Genade in Jefus Christus, zou ftrekken: 't welk wy in dit ons fchryven bedoelen, en naer welk doelwit wy verzoeken door onze Lezers, die de opgemelde Misfive doorbladeren, beoordeeld te worden.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN *SCHRIFTEN.*

Die in het Tweede Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

1774,

H.

L.

M.

Man

Re-

Scheeps-

Want-

Ver-

Ver-

BLAD-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerste Stukken des Eersten en Tweeden Deels.

(I en II dienen ter aanduiding van het Iste en IIde Deel.)

Kraad-

Ze-

